5916.

5916
304

139-198 ... 204

स॰ ल॰ भा॰ १

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ नमस्त्रिपुरसुन्दर्यै ललि
ताम्नायै श्रीगुरुरूपिण्यै ॐ श्रीदेव्यै सर्वसिद्धि
दात्र्यै नमः ॐ श्रीगुरवे शिवाय नमः ॐ श्रीगं
भीरविपश्चितः पितुरभूद्यः कोण्डमाम्बोदरे वि
द्याष्टादशकस्य मर्म बिभिदे भूयः श्रीनृसिंहाद्गुरोः
यस्य श्रीशिवदत्तशुक्लचरणैः पूर्णाभिषिक्तोऽभ
वत्स त्वेनां त्रिपुरां त्रयीति मनुते नाम्नैव नाथत्रयी
१ गुरुचरणसनाथो भास्करानन्दनाथो विहरति म
तिरहस्यां वीरहृद्यैर्नमस्यां रचयति ललिताया ना
मसाहस्रिकायाः गुरुकृतपरिभाषाः संविहृत्यैव
नेशेषाः २ अष्टाभिर्वाङ्मयानामपि च तिसृभिरमो
घाभिर्दैवताभिर्मीत्राज्ञमाभिरग्रे यदरचि ललि
तादिव्यनाम्नां सहस्रं यद्व्याख्याणी रमेशप्रभृति
दिविषदां विस्मयाधानदक्षं तत्रैकस्यापि नाम्नः
कथमिव विवृतिं मादृशः कर्तुमीष्टे ३ तथापि श्री
मातादहरकुहरे सञ्चरन्त्या समादिष्टा वाचामधि
पतिपुत्रकाख्यनामिका मदीयश्रीनाथत्रयचरण
निर्णेजनजलैः पवित्रे जिह्वाग्रे नटति ममता साम
ममता ४ प्रायः कामरूपाड्ढिणामसनूदस्रा
विनादापन्नीवोगांयायास्त्रिंपमार्दीक्षचुवरचरि

नादाचमेनोरवाचः श्रीकेदारांडरीचत्तहिनगाह्न
नःसंतविहन्नमाजायेयेनानेकयत्नः स्वस्वयत्नस
मज्ञात्कस्त्रमत्कर्त्तमीहे ५ ॐ इहखलुनिखिल
पुरुषार्थसाधनेभगवत्पारायणेभ्यहितनमस्यर
हस्यनामसहस्रकीर्तनस्यरहस्यतरसद्गुरुसंप्र
दायैकवेद्यस्वरूपत्वेनतान्संप्रदायानुशिष्यानु
जिघृक्षयादिदर्शयिषवः श्रीनृसिंहानंदनाथ
नाम्नोस्मद्गुरुचरणानिरंतरानिरंतरायाश्रपिशि
ष्यशिक्षायैमंगलमाचरंति ॐत्रिपुरांकुलनिधि
मीडेरुणश्रियंकामराजविह्वांगीम् त्रिगुणैर्दे
वैर्नियुतामेकांतांबिंदुगांमहारंभां ध्यात्मकेपुरं
भूपुरंमंडलकोणरेखामंत्रादिसमूहोवायस्याः
सात्रिपुरा तदुक्तंकालिकापुराणे त्रिकोणमंड
लंचास्याभूपुरंचत्रिरेखकं मंत्रोपित्र्यक्षरःप्रोक्त
स्तथारूपत्रयंपुनः त्रिविधाकुंडलीशक्तिस्त्रिदेवा
नांचसृष्टयेसर्वंत्रयंत्रयंयस्मात्तस्मात्तुत्रिपुराम
तेति कुलस्यसजातीयसमूहस्यनिधिंमातृमा
नमेयरूपत्रिपुस्याप्रकज्ञानविषयत्वेनसाजात्या
त् घटमहंजानामीत्येवज्ञानाकारात् जानामी
तितमेवभांतमनुभांत्येतत्समस्तंजगादितिश्री

महाचार्यभगवत्पादोक्तः तदेव हि कुलं सजाती
यैः कुलं स्यादिति कोशात् परमशिवादिस्वगुरु
पर्यन्तो वंशः कुलं संख्यावंशेनेति पाणिनिसूत्रे वं
शो हि यो विद्यया जन्मना चेति महाभाष्यात् आचा
रो वा कुलं नकुले कुलमित्याद्यराचारः कुलमुच्य
ते आचाररहितो राजन्नेह नामुत्र नन्दतीति भवि
ष्योत्तरपुराणे सुषुम्णामार्गो वा कुलं कुः पृथिवी
तत्त्वं लीयते यस्मिंस्तदाधारचक्रं तस्य शाक्यसंबंधा
त् अरुणा रक्ता श्रीः कांतिर्यस्यास्तां कामराजेका
मेश्वराख्यपरमशिवेन बिंदुसामरस्यापन्नमंगय
स्याः त्रिगुणैः सत्त्वरजस्तमोमयैर्देवैः ब्रह्मविष्णुरु
द्रैः नितरां नुतां स्तुतां पकोंतरहोदेवतां पकांतुखो
वांषमिंद्रोवा अश्वासाविश्वेति कर्मयारयेशिवका
मइत्यर्थात्तत्संदरीवा अकारो ब्रह्मविष्णीशाकम
टेषितिविष्णुः इकारो मन्मथः प्रोक्तः इत्यनेकार्थ
ध्वनिमंजरीच बिंदुः सर्वानंदमयं चक्रं गच्छतीति
तथा महान्वलोशादिरूपो स्वारंभोयस्यास्तां मीडे
स्तौमीत्यर्थः अथोत्रैव नाम्नो [म] मंत्रोद्धारः प्रदर्शते
त्रिपुरेत्यत्र पकारः पकसंख्यावाचको रेफस्तु द्वित
संख्यायोः यदाहुर्वररुचिः कटपयवर्गाभवैरिह

पिंडाण्डैरष्टदैरैकाः नजिवस्पृत्यंडत्रेयं तथाष्टरेके
वलेकथितेइति पिंडाण्डैरित्यस्यव्यंजनसमूहेच
रमएवसांकेतिकइत्यर्थः श्रंकानांवामतोगतिरि
तिन्यायात् पुरेत्यनेनैकविंशतिसंख्याकथिता
भवति एवमुत्तरत्रापितेनत्रिरत्याकारकपदाख्या
तिनामानित्रिनयनेत्यारभ्यत्रिकोणगेत्यंतान्येक
विंशतिरेवेत्यर्थः नियथोनवनवग्रहहारतिपि
प्रजेशाइतिबांदसीयवचनात् ऊलपदाख्यानि
नामानिनवऊलास्तौकरस्मित्यारभ्य ऊलहूपि
णीत्यंतानि श्रुरुणाःसूर्यद्वादशपदाख्यानि श्री
मातेत्यारभ्यश्रीशिवेत्यंतानि कामपदाख्यानिरा
जसंख्याकानिषोडशकामेशाबद्धमंगलेत्यारभ्य
कामकेलितरंगिणीत्यंतानि विद्यांगी विरत्यक्षरा
ख्यान्येकोनचत्वारिंशत् विश्वकप्राणहरणेत्या
रभ्यविरोगिणीत्यंतानि त्रिगुणैर्गुणानिषिगुणाव
यागुणनीनेतित्रीणि निवृतं निकाराख्यानिव
हिः निजारुणेत्यारभ्यनिरालंबांतानि एकांतं
तांबूलपूरितमुखीत्येकंनाम विंद्वगी विंदुमंडल
वासिनी बैंदवासनाविंदुतर्पणसंतुष्टेतित्रीणि
महारंभो महापदाख्यानिद्विचत्वारिंशत् महा

ल॰
सभा॰
३

3

लावण्येत्यारभ्य महेशपत्नीति १ ॐ ललितानामस
हस्रेछलाणिसूत्रानुयायिन्यः परिभाषाभाष्येनेसं
क्षेपात्कौलिकप्रयोदाय छलाक्षरनामकसूत्रेभ्यो
नामविभागादेर्विलंबेन क्लिष्टतयाज्ञायमानत्वा
त् तत्रत्या एव परिभाषाः सुलभोपायेन सर्वोयाः
इहविद्योपासकानां तोषायकथ्यंत इत्यर्थः छला
णिसूत्राणां विलंबितार्थबोधजनकत्वे तत्रतत्र
प्रकटीकरिष्यामः पंचाशदेकश्चादौ नामसु सार्ध
द्विशोत्तिशते षडशीतिः सार्धानि सवेविंशतिश
तत्रयं श्लोकाः आदौ प्रथमभागे पंचाशदेकश्च
एकपंचाशत्श्लोक इत्यर्थः वक्ष्यमाणस्य सहस्र
भोजनप्रयोगस्य बहुदिनक्रियमाणत्वपक्षे प्र
थमदिन एव पंचाशत्श्लोकपाठः ध्यानश्लोक
स्तु प्रत्यहं पठनीय इति वैषम्यध्वननाय विभज्यक
थनं नामसु विषये द्विशोत्तरं शतमर्धश्लोक
श्च संते फलश्रुत्यादिप्रकरणे संहृत्य त्रीणि श
तानि विंशतिश्च श्लोका इत्यर्थः अथ प्रथमभागं
विभज्य दर्शयति दशाभूः सार्धं नृपालाश्च पुष्टं सा
र्धं नवषट्पुष्टं मुनिसतत्यां बांध्यांवाह्योक्तिया
नमेकेन भूपकः नृपालाषोडश अष्टपुष्टं सार्धंत्र

यं मुनिरगस्त्यः हयास्यपदानि हयग्रीवपराणि
दशश्लोका अगस्त्योक्तिरूपा इत्यादिरीत्या यथाक्र
ममन्वयः स अगस्त्याख्यो महामुनिः श्रीविद्योपा
सकाग्रेसरस्तत्र भगवतो हयग्रीवस्य देशिकेंद्र
स्य मुखोद्गलितं ब्रह्मांडपुराणीयैर्मंत्रन्यासपूजापुरश्च
रणहोमरहस्यस्तोत्राख्यैः सप्तभिः खंडैः श्रीमातुः
प्रादुर्भावादिरहस्यजातमाकर्ण्य तत्रैव परमरह
स्यं नामसहस्रमस्तीति तपोबलादेवानिश्चित्य त
ह्नत्रायापि मह्यं किमिति गुरुभिर्न दत्तमित्यनुपदेश
निमित्तां शोकं दधानः पृच्छतीत्याह भगवान्सूतः
अगस्त्य उवाच न गच्छतीत्यगाः पर्वतास्तद्विंध्यनामा
नं स्तंभयतीत्यगस्त्यः स्थाने स्तंभने साच कथा का
शीखंडे द्रष्टव्या प्रसंगात्पापनोदाय पूर्वकथाप्रसं
गसामान्येन स्मारयति अश्वेति अश्वानन महाबु
द्धे सर्वशास्त्रविशारद कथितं ललितादेव्याश्चरि
तं परमाद्भुतं १ देवीभागवते प्रथमस्कंदे तावदि
यं कथा स्मर्यते पुरा किल भगवान्विष्णुर्युद्धमंर
त्वणादि चेतनतरकार्यार्थं कृतबहुजागरः श्रांतः
शार्ङ्गधनुष्कोटिं ग्रीवयावलंब्य निद्राणो भूत्
तदा ब्रह्मरुद्रादयः कार्यविघ्नोहसिसाययिषया

ल· स·भा· ५

तज्जागरणायह्लीह्लीनामकक्रमिभ्यो यज्ञभागमिष्ट
ष्टोदत्त्वा तन्मुखात्तत्प्रत्यंज्यामत्रोटयन् तेनकोटेरु-
च्छलनाच्छिरो लुट्ठितं क्वाप्यगतमभूत् ततः शोका-
विष्टाः सुरास्तच्छीर्षमलभमानास्त्रिपुरसुन्दरीं तुष्टु-
वुः सा तुष्टा सती हयशिरोयोजनेनैनं जीवयतेऽस्मा-
ज्ञाप्य भगवत्यंतराभूत् ततस्तथा जीवितो विष्णुर्ह-
यग्रीवो भूत्वा हयग्रीवाख्यं दैत्यं हतवान् रहसि ज्ञा-
नमखिलं देवीमुखादेव लब्धवानित्यादि सोयमा-
ख्यानतो विस्तरेव तदिदं विष्णोप्यमुकुन्दहन्तास्मारणे-
न देव्यनुग्रहीतत्वाभिप्रायगर्भं अतएव महाषोडे
इत्यादि विशेषणद्वयेन स्तुतिमंत्रे ललितेति पद्म-
पुराणे हि लोकानतीत्य ललिते ललिता तेन चोच्य-
त इति निर्वचनश्लोके चकारादन्यदपि संभवन्निर्वे-
चनमनुमतं ललितं शृंगारहावजन्यः क्रियावि-
शेषः तद्वती ललिता तेन शृंगाररसप्रधानेयं मूर्ति-
रिति सूचितं सैव देवी त्रियाविजिगीषादिशील-
त्वात् तस्याश्चरितं प्रादुर्भावादिस्तोत्रसमुदायान्ते
कथितं भवतीति शेषः परमाद्भुते अत्युत्तमत्वात्
पूर्वमश्रुतचरत्वादनुपमत्वाच्चेत्यर्थः अथैतद्धि
षिन्नृषिसत्तमभिः पूर्वमित्यादिभिः पूर्वं प्रादुर्भवो

मात्रस्ततः पट्टाभिषेचने मंडासुरवधश्चैव विस्तरे
णान्वयोदितः २ प्रादुर्भावः असद्वा इदमग्र आसीत्
सदेव सोम्येदमग्र आसीत् नासदासीन्नो सदासी
दित्यादिश्रुत्येकवाक्यतया निर्णीतस्य सृष्टेः प्राक्
कालिकस्य निर्विशेषचिन्मात्रस्य प्राथमिकः का
मकलारूपः परिणामो गुरुमुखैकवेद्यः स च पूर्वं
इतः प्राक् पट्टाभिषेकादित्यः प्रथमेवान्वयोदित
इति सर्वत्रान्वेति अग्निकुंडात्समुद्भवरूपो वावता
रविशेषात्मा प्रादुर्भावः पट्टं सकलभुवनसाम्रा
ज्याधिकारस्तस्य विषयेभिषेचनं स्वायत्तीकरणे
तिकर्तव्यतारूपो योगविशेषः उदितमिति तत्तन्नपुंस
कत्वेन परिणमनीयं मंडाख्यासुरो ललितोपाख्या
नेयो विस्तरेण वर्णितस्य वधो युद्धे हननं विस्तरे
ण बहुनाशाहृदाशिना प्रथमेवावशाहृ इति पर्यु
दासाद्बहुभिन्नपर्वविस्तार इति रूपं २ वर्णितं श्री
पुरं चापि महाविभवविस्तरं श्रीमत्पंचदशाक्षर्याः
महिमा वर्णितस्तथा ३ त्रिरूपपदस्य पुरपदस्य प्र
वृत्तिनिमित्तयमोर्णापोष्कल्पादेव्याः पुरमेव तु
स्येपुरपदवाच्यं अभियुक्तानां नाम श्रीपदपूर्वं प्र
युंजीतेति वचनाच्छ्रीकारपूर्वकमित्युक्तं नव

लं.
स.भा.
५
5

रुद्रयामले अनंतकोटिब्रह्मांडकोटीनां बहिरू
र्ध्वत इत्यादिना पंचविंशति प्रकारैरनंतयोजन
विस्तृतैः परिवेष्टितत्वेन वर्णितमेकं मेरोरुप
रितत्समानयोगाहे मे संहितं ललितास्तवरत्ने भ
गवता दुर्वाससा देशिकेंद्रेण वर्णितम परं तीरस
मुद्रमध्येस्तीयमिति तद्विद्यारत्नभाष्यकारः म
हाविभवविषयकः शाद्राशिर्यंत्रेति तद्वर्णक्रि
यायाविशेषणं श्रीबीजयुक्तायाः पंचदशाक्षरी
पंचदशानां स्वराणां समाहारः कादिविद्या हादि
विद्या वा तस्याः तस्यां श्रीबीजयोगस्तु चत्वारईवि
स्वतितमयं तत इति श्रुतिसिद्धो रहस्यतरः संप्रदा
यैकवेद्यः ३ षोढेति षोढान्यासादयो न्यासा न्यास
खंडे समीरितः गणेशग्रहनक्षत्रयोगिनीराशिपी
ठाख्यन्यासपंचकजन्या वा तत्र पूर्वपक्षे कपरमाष्ट
वैमायनश्रूप्यान्यासः षोढान्यास उच्यते स च मृष
णामालिन्यादिभेदादनेकविधः आदिना चक्रन्यासा
दिपरिग्रहः न्यासखंडे समस्तन्यासैकप्रतिपादके
ग्रंथप्राकले न्यासो नाम तत्तद्देवतानां तत्तदवयवे
ष्ववस्थापने अवस्थितत्वेन भावनेति यावत् अंत
रिति अंतर्यागक्रमस्यैव बहिर्यागक्रमस्तथा महा

यागक्रमश्चैव पूजाखंडे प्रकीर्तितः ४ अंतर्यागोना
मायाराज्ञाजदंतोनंतेजस्तंतौ विभावनं मानसीदे
वपूजावानस्यक्रमइतिकर्तव्यता बहिर्यागःपात्रा
सादनादिःशांतिस्तवांतःकर्मसमूहः सएवाष्टाष्ट
कादिचटितोमहायागः एतेवास्माभिर्वरिवस्याप्र
काशेपूजाप्रकरणएवनिरूपिताः पुरश्चरणेति
पुरश्चरणखंडेतज्जपलक्षणमीनं पुरःमंत्रोपास्तेरा
दौदीक्षोत्तरकालेचरणंपरिचर्या टजपस्यलक्षण
मवस्थापनपंचकस्तम्भैकविघ्नवस्तम्पकचक्रन
वकविभावनादिरूपंविद्धि तच्चास्माभिर्वरिवस्या
रहस्येप्रथमेंशएवोक्तं होमेति होमखंडेत्वयाप्रो
क्तोहोमद्रव्यविधिक्रमः ५ होमानांतद्द्रव्याणांचत
द्विधीनांद्रव्यपरिमाणादिरूपाणांचक्रमः शाद्वम
ध्येपादविक्षेपोनिबंधनमितियावत् चक्रराजस्य
विद्यायाःश्रीदेव्यादैशिकात्मनोः रहस्यखंडेतादा
त्म्यंपरस्परमुदीरितं चक्रराजस्येतिटचप्रत्ययांतं
विद्यादिनवचक्रात्मकस्येतितदर्थः विद्यायाःपंच
दशर्णाःषोडशार्णावाश्रीदेव्याःत्रिपुरसुंदर्याःदैशिका
त्मनोः गुरुशिष्ययोः ६ तादात्म्यंतत्त्वैवचश्चात्मा
स्वरूपंयस्यतत्तत्तदात्म ॐतन्मादिजिनिर्देशोव

ल·
स·भा·
९

लक्षणास्तिविधस्मृतइतिवचनात् तस्यभावइत्यर्थेत्वा
लक्षणादित्वात्ष्यञ् सर्वेषामेकब्रह्मरूपता अभेद
इतियावत् मंत्रस्यनिगमार्थवर्णनावसरेवरिव
स्यारहस्येस्माभिरुक्तोस्यप्रकारः स्तोत्रेति स्तोत्रेरुं
डेबहुविधाःस्तवाःपरिकीर्तिताः मंत्रिणीदंडिनी
देव्योःप्रोक्तेनामसहस्रके तत्रश्रीललितादेव्याः
प्रोक्तंनामसहस्रकं च बहुविधाःपंचमीस्तवरा
जादिरूपाः २ मंत्रिणी मंत्रोराज्याधिकारोपयोगि
नीमननक्रियासासास्तीत्यर्थेइनिः नीतत्वात्डी
पुप्रमात्येत्यर्थः साचतंत्रेषुराजश्यामलेत्युच्यते
दंडिनी दंडोदमनसाधनं तद्वती साचतंत्रेषुवा
राहीतिप्रसिद्धा तेचतेदेव्यौतयोः च तत्रेति तत्र
मेसंप्रायोजातोहयग्रीवदयानिधे तत्रत्रजुक्तोथ
मिमृतायाललितासहस्रनामोक्तभावविशेष्य
कः संप्रायइत्यर्थः सचवक्ष्यकोटिकइत्याह किं
वेत्यादिनासार्धेन किंवानयाविस्मृतंतत्ज्ञात्वावा
समुपेक्षितं ममवायोग्यताना स्तिश्रोतुंनामस
हस्रकं किमर्थंभवतानोक्तंतत्रमेकारणंवद १
विस्मृतिप्रयुक्तत्वमेकःप्रकारःसर्वज्ञस्यविस्मर
णासंभवात् प्रकारांतरमाह ज्ञात्वावेति उपेक्षा

इष्टानिष्टोभयविषयकप्रवृत्तिनिवृत्त्योदासीन्येना
वस्थानेमित्रशत्रुमध्यस्थोदासीनभेदेनचतुर्विधेषु
मध्यकोटिप्रविष्टस्याशिष्यस्योदासीनत्वायोगो भ
क्तिजिज्ञासितार्थोपेक्षायोर्दैशिकेंद्रकृपालुत्वहा
निश्चेत्यनन्तरतृतीयप्रकारमाह ममवेति नास्तीत्य
नेनसामयिकाभावउक्तोनास्त्येताभावः तथात्वेच
तुर्थकोटेश्चानायोगात् अनधिकारिणःप्रत्युक्ते
र्मध्यत्वविघटकत्वाद्गुरुकृपालुत्वविघटकत्वस्यचायो
गादितिभावः यदुक्तंबोधसारे तत्रद्विवेकवैराग्य
युक्तवेदान्तयुक्तिभिः श्रीगुरुःप्राययत्येवनपश्य
मपिपश्यतां अपश्यपश्यतामेनंप्रबोधयतितत्त्व
णात् तस्मात्सर्वप्रयत्नेनसेव्यःश्रीगुरुभास्करः
इत्युक्ते तत्रनपश्यमित्येकंपदं नकारेणायंसमा
सः अयोग्येष्वपियोग्यतामापाद्यश्रीगुरुसूर्योबोधय
तीतिसमुदायार्थः अतोयोग्यतामपिगुरुर्दयादे
वेत्याशयेनकोटित्रयंस्वयमेवनिरस्य काप्रुतश्च
तुर्थीकोटिरित्यनवधार्यपृच्छति किमर्थमिति
भवत्कर्तृकोनयभावः किंप्रयुक्तइत्यर्थः कारणं
चतुर्थीकोटिंइतरकोटीनांस्वेनैवनिरस्तत्वादिति
भावः अथैकःश्लोकःस्वतोक्तिरूपः स्वतःप्राह १

तिपृष्टो हयग्रीवो मुनिना कुंभजन्मना प्रहृष्टो वचनं
प्राह तापसं कुंभसंभवं श्रीभारते नापृष्टः कस्यचिद्ब्रू
यादिति वेदानुशासनमिति निषेधात्पृच्छकाय कि
मपि न वक्तव्यं यत्र पृष्टस्तस्य न ब्रूयाद्यस्य तेच्छे
त्पराभवमिति तदुत्तरार्थे तदपि श्रद्धालवे प्रश्नास
मर्थे शिष्यपरे श्रद्धाभावे हानिः स्मर्तव्या यदाह बौ
धायनः श्रद्धः परमापापाश्रद्धा हि परमं तपः त
स्मादश्रद्धया दत्तं हविर्नाश्नन्ति देवताः इष्ट्वा दत्वापि
वा मूर्खः स्वर्गं न सहि गच्छति शंकाविहितचारित्रो यः
स्वाभिप्रायमाश्रितः शास्त्रातिगः स्मृतो मूर्खो यमितश्चा
परायणादिति श्रुतिरपि श्रद्धयाग्निः समिध्यते श्रद्ध
या हूयते हविरित्यादि ततश्च श्रद्धाभावे पृच्छकाया
पि न वक्तव्यं किमुतापृच्छकाय तस्मात्वेद यदि शिष्यः
प्रश्नेसमर्थः तदा प्रश्नप्रतिज्ञैयैव गुरुर्वदेदिति स्थि
तिः प्रकृते त्वगस्त्यः श्रद्धालुः प्रश्नेसमर्थश्च अथापि
किमिति न पृच्छतीति विनयान्नोनापृष्ट इति निषेधा
द्भीतौ दृष्टिकमावेभौ भो भगवान् हयग्रीवः शिष्य
कृतशुश्रूषया वशीकृतो विवक्षुरपि भक्तिपूर्वक
प्रश्नाभावकृतं विलंबारियंतं कालं दुःखितश्च वा
मत् ध्यायानान्तनथेत्याह सूतः इति पृष्ट इति च

नर्थंकोटिविषयकप्रश्नकर्मीभूतत्वमित्यर्थः प्रश्नि
धातोर्हि कर्मकत्वया कोटिवज्ज्योरपि कर्मत्वात्
प्रष्टुः विलंबापगमादिति शेषः तपोभिर्यज्ञा
दिभिः पापक्षये सत्यपि ऊर्ध्वविधिनिषेधात्वाद
स्तिष्ठ इति योग्यतां प्रदर्शयति तापसमिति वि
तद्धृत्तिनिरोधकारणीभूतवायुवृत्तिनिरोधशी
लत्वादपि योग्यतामाह ऊंभसंभवमिति ऊंभस्य
ऊंभकस्यसम्यक् चिरकालभवः स्थितिर्यस्मिंस्त
मित्यर्थः रेचकपूरकयोः सार्वजनीनतया सुल
भत्वान्निरोधपदवाच्यत्वाभावाच्च तत्परित्यागेन
ऊंभकस्यैवग्रहणं ग्रन्थसार्थषोडशाभिः श्लोकै
र्हायग्रीवोक्तिं पूर्वश्लोकएव हयग्रीवः प्राहेत्यु
क्त्वानेनदारंभे हयग्रीवउवाचेत्युक्तिः एवमंबा
वचनेऽप्युत्तरत्रत्तेयं भक्तैर्भिमतदेव्याराधनंगरहि
तप्राक्रियमाणमल्पफलदात्यल्पचटकेत्यल्प
उपास्तियोग्यतापादकमितिव्यंजयन् विवक्षि
तमर्थं प्रतिजानीते लोपामुद्रापतेइति लोपा
मुद्रापतेगस्त्यसावधानमनाः श्रृणु नाम्नांसह
स्त्रयत्त्रोक्तंकारणं तद्वदामिते १२ यतएवभगव
सैवत्रिपुरात्पांवक्ष्यते पत्न्यस्यलोपामुद्राख्यामा

उपास्येति भक्तितः अयं च नितरां भक्तः तस्मादस्य
वरस्वतामिति अत्र भर्त्रेति हि भक्तोपन्यासानुकूलस्य
समुच्चयार्थकश्चकार इति तत्रैव वक्ष्यामः अथवा
न केवलं भक्तिप्रभावेणैव योग्यतावच्छेदको विद्यो
पास्तिविरहे तयोः सत्त्वेपि उपदेष्टृयोगिनीशापा
त्तानात् अतस्तस्माद्धि समयोत्तनायेदं विशेषणं
अथवा लोपामुद्राशब्दस्तद्विद्यापरास्त्रिपुरसुंदरीप
रो वा सैव पतिस्तपाऽऽस्यायस्येत्यर्थः नवागस्त्यवि
द्योपासकस्य कथं तत्त्वयात्वव्यपदेशः गुणत्वोतगा
धिकरणन्यायेन विद्ययोरभेदाभिप्रायेणोपपत्तेः
न च विद्यापदयोरुपास्त्योरभेदेप्यगस्त्यलोपामु
द्रासंज्ञयोर्मंत्रयोर्भेद एवेति वाच्यं अगस्त्योपासि
तेत्यादियौगिकशब्दैकदेशानां तेषां सत्त्वाभा
वेन भेदकत्वायोगात् न चाक्षरन्यूनाधिकभावा
भ्यां सविसर्गाविसर्गयोरिव भेदः तयोः पदभेदकत्वे
पि मंत्रभेदकत्वाभावात् अत एवाश्वतरस्त्वमि
ति मंत्रस्य याजुषाथर्वणबह्वृचैर्भिन्नच्छंदस्कत्वे
न पाठेपि भेदानंगीकारस्तांत्रिकाणां संगच्छते
अत एव च भूतशुद्ध्यंतर्गीतजलमंडलप्रायते वि
कल्पे न विनियोगो न्यायसिद्धः तदुक्तं अस्मत्तरु

तिमंत्रेणाश्रीयथेदंतुमंडलं आर्ष्योस्मिहापरस्ता
वन्ट्हम्मापुरउस्मिहेति एवंपुंजेतिहरिश्चैत्वेति
मंत्रोबह्वृचछंदोगाभ्यांछंदोभेदेनपठ्यमानोपिन
भिद्यते अनेनैवाशयेननरमेधाख्यमामापिकारे
अथपुरउस्मिगानुष्टप् तेनानुष्टभ्योनयंतीतिक्र
तौहयोरपिछंदसोरुल्लेखः तेनतंत्रराजेहादिवि
द्याधिकारेपठितानाकालनित्यामंत्राणांपाराय
णेनांचकादिवियोगत्वेनापिलेखः पद्धतिकारा
णांसंगच्छतइतिदिक् अवयानेविपर्योनरसंवा
दाभावस्तस्माहितंमनोयस्यतादृशःसन् इतरको
टीनांतेषस्मरमनोवतनैवचस्फुरितत्वेपिनाहि
लक्षणयाःकोटेर्विवक्षितायाफडितित्वत् बुद्धौ
स्फुरणायोग्यत्वादितिभावः यत्येनप्रकारेणानि
मित्तपर्यायप्रयोगेसर्वासांप्रयदर्शनमितिवार्त्ति
केसर्वविभक्तीनांसाधुत्वाभिधानात् प्रकटार्थ
सोक्तौप्रश्नभक्तिमदसद्भावात्वेत्तानावशपकौ किं
तरहस्येविषयएवोक्तःपावस्यास्थितिरित्युपसं
हारेयोनयत् भक्तिपूर्वकप्रश्नस्योपदेशस्यचान्व
यव्यतिरेकावुपदिशति रहस्यमितीति रहस्यमि
तिमत्वाहंप्रोक्तवांस्तेनचान्यथापुनश्चएवसेम

ल॰
स॰भा॰
५

क्तात्तस्मात्तन्नैवदाम्यहं १३ तेत्वभ्यमद्यवतेइ
तिशेषः अन्यथानत्वदुक्तेहितनिमित्तानिभवेति
अविरसानोनतथैवस्फुरितत्वादितिभावः भक्त्या
भक्तिपूर्वकं तस्मात्भक्तियुक्तप्रश्नाभावकृतप्र
तिबंधस्यापगमात् ततललितानामसहस्रके
उक्तार्थेसंमतिमाहब्रूयादिति ब्रूयाच्छिष्यायभ
क्तायरहस्यमपिदैशिकः वक्तापृछकेनश्रोतृभि
स्तत्वबुभूत्सूनांसभाभवति तत्रवक्तृभिन्नाः स
र्वेपियद्यपिशिष्यास्तथापिरहस्यार्थस्यरहस्यज
ननबाऽल्पाभावेसत्येववक्तृत्वादत्रशिष्यश
ब्देनपृछकएवावशिष्यते इत्याशयेनशिष्याये
त्युक्तं त्वयाप्येवंवर्तितव्यमित्याह भवतानप्रदे
यंस्यादभक्तायकदाचन १४ नशठायनदुष्टाय
नाविश्वासायकर्हिचित् शिष्यायइत्यनुवर्तते
अभक्तायपृछकायापिनदेयमित्यर्थः तेनापृछ
कायापिप्रश्नासमर्थायभक्तायदेयमितिसिद्ध्य
ति अभक्तताविवरणार्थोक्तिमर्थतोनुवदति
नशठायेति विद्याहवैब्राह्मणमाजगामगोपाय
माशेवधिष्टेहमस्मि असूयकायानृजवेशठाय
नमांब्रूयावीर्यवतीतथास्याम् इतिश्रुतिः तत्र

गुरुभक्तिसमनंतरमेवजातनिश्चयोपियः पूर्व
मेवैतद्विज्ञातवरमितिवाइदानीमपिनज्ञातमि
तिवाप्रदर्शयितुयततेसशठः जातेनिश्चयेगुरु
वेप्रदर्श्यंतत्पूर्णार्थमेवेदंपरेणयतमानोहृता
भासोपन्यासशीलोदुष्टोसूयकश्च गुरुभक्तिःसर्वा
पियथार्थैवेतिज्ञानंविश्वासः सत्यास्तियस्यसो
विश्वासोन्तश्चप्यवंसतिसंप्रदायोमाविच्छेदीत्य
तश्चाह श्रीमात्रिति श्रीमान्भक्तियुक्तायश्रीविद्या
राजवेदिने १५ उपासकायसुज्ञायदेयंनामसह
स्रकं भक्तिनैतेमापरानुक्तिरीश्वरइत्यादिकरण
दिषुनिर्णीतलक्षणाश्चित्तवृत्तिविशेषभक्तिनया
युक्तायेत्यनेनाभक्तनिरासः नकेवलंभक्तिमात्र
मधिकारितावच्छेदकमितियोतनायविशेषण
द्वयं विद्याराजःपंचदशीतद्वेदनंगुरुमुखादुप
देशः नित्यनैमित्तिककर्माचरणपूर्वकंसर्वत्र
देव्यभेदभावनाभ्यामानसोक्तयोपास्ति तद्वानु
पासकःप्राहइतिशास्त्रादिदोषराहित्याय सुधै
नउपदेशोईदृशोनिर्बंधोस्यरहस्यत्वात्तत्सुख्य
नाच्चदेवताप्रीतिकरत्वेनावश्यकइतिप्रदर्शयि
तुमुत्तरोग्रंथसंदर्भोनामारंभाचपिकः यानीति

ल॰
स॰भा॰
१॰
10.

यानिनामसहस्राणिसद्यःसिद्धिप्रदानिवै तंत्रेषुल
लितादेव्यास्तेषुमुख्यमिदंमुने १९ यानिकोटिसंख्या
कानितेषुयानिसद्यःसिद्धिप्रदानिदशसंख्याकानि
एतेदशस्तवाःगंगाभ्रपालकाबालरासेभेतिसंग्रही
तानि ललितादेव्यानामसहस्राणितंत्रेषुचतुष्य
ष्टिसंख्याकेषुपुराणेषुचकथितानितेष्वपीदंललि
तानामसहस्रंमुख्यतममितियोजनयार्थः देवी
नामसहस्राणिकोटिशःसंतिकुंभजेत्युत्तरग्रंथा
नुसारात् श्रीविद्यैवतुमंत्राणांतत्रकादिर्यथापरा
२० पुंदेवतामंत्रास्त्रीदेवत्याविद्याइतिमंत्रविद्य
योर्लक्षणभेदप्यस्याःशिवशक्तिसामरस्यरूपत्वा
दुभयात्मनेतिद्योतनायमंत्राणांमध्येविद्येत्युक्तं
अतएवदेवताध्यानेपिद्विकोविकल्पःस्मर्यते पुं
रूपंवास्मरेद्देवींस्त्रीरूपंवाविचिंतयेत् अथवा
निष्कलंध्यायेत्सच्चिदानंदलक्षणामिति मालामं
त्रेपिस्त्रीपुंसभेदेनभेदः एतदभिप्रायेणैवगुण
निधिःश्रीमातापरंज्योतिरित्यादीनित्रिलिंगकानि
संपद्यंते अथवाकूटत्रयात्मत्वेपिपंचदशस्वर
वटितत्वात् पंचदशाक्षरशालित्वसूचनायमंत्रा
णामित्युक्तं पिंडकर्तरीबीजमंत्रमालाभेदेनपंच

विधेषु मंत्रेषु पंचदशाक्षराणां मंत्ररूपत्वात् त
दुक्तं नित्यातंत्रे मंत्राः पंचाक्षराः पिंडाः कर्तर्यो द्व्यक्ष
रा मताः वर्णत्रयं समारभ्य नवार्णावधि बीजकाः
ततो दशार्णमारभ्य यावद्विंशति मंत्रकाः ततऊ
र्ध्वंगता मालास्तासु भेदो न विद्यते इत्यादि कादि क
कारश्चादिर्यस्याः सा कादिकालीति शक्तिस्तंत्रेति
तेत्र राजप्रसिद्धकादिनामकशक्त्यभिन्ना वा श्रुतप
वकादिसंज्ञा भवद्रूपा सा शक्तिः सर्वसिद्धये इत्या
दितंत्रैव देवी प्रति शिववाक्यं सा च कामो योनिः
कमला वज्रपाणिर्गुहा हसा मातरिश्वाभ्रमिंद्रः
पुनर्गुहा सकला मायया च पुनः स्यैषा विश्वमाता
दिविद्येत्याथर्वणैः पञ्चमानैः पुरस्तत्कृच्छायाम
सुदिता तत्र भेदेनोदितानां विद्यानां सर्ववेदांत
प्रत्ययन्यायेनैकोपासकरूपसारेण लिपिक्लृ
प्तेनारतस्यमप्यस्तीत्याह परेति भावार्थप्रस्त्य
र्णानां सर्वेषां तत्रैव सामंजस्यात् समस्तविंशाद्व
रैः षड्विंशत्तत्त्वातीतरूपतायाः कादिविद्यानि
रितान्यवसंभवाश्चेति भावः तदिदमस्माभिर्वरिव
स्यारहस्य एव विद्यां नरेषु तदसामंजस्यप्रदर्शन
पूर्वकं निरूपितं सजवंजनबिंदुत्रयनादेति

यैर्विभाविताकारा षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मातत्त्वातीताच
केवलाविद्येति किंचयदक्षरैकमात्रेपिसंसिद्धेः
स्पर्धतेनरः रवितार्क्ष्येंदुकंदर्पशंकरानलविष्णु
भिः यदेकादशमाधारंबीजंकोणत्रयात्मकं ब्रह्मा
ण्डादिकटाहांतंजगदद्यापिदृश्यते इत्यादेश्रुरुमु
दैकवेद्योरहस्यार्थोनहादिविद्यासुसमेजसः व
नार्द्धविभ्रतिहेमयंतइत्यापिकादिपक्षपवखर
सैत्येके हादिपक्षेपितल्यैतिरहस्यंकिंच त्रिपु
रोपनिषद्यथैतस्यपरंगरूरेत्यात्यासामइत्यादि
नागायत्रीपंचदश्योरेकरूपत्वेवक्तृतन्यदकका
रयोरेवकार्यत्वमुक्तम् तत्मूलकत्वेनैवान्याऽद्ध
नाः त्रिशत्यांकामेश्वराभ्यामपृथक्स्यापवादः क्रि
यमाणोदृश्यते तंत्रराजेत्र तृतीयकूटस्यैवप्र
थमसुद्धारेणतत्रैवैकाक्षरनिवेशेनान्ययोः कू
टयोःलाघवेनोद्धारायहादिविद्येवाटतेतिज्ञेय
प्रतएवत्रैपुरसूक्तेषष्ठंसप्तममथवह्निसारथि
मितिऋचाकादेःपश्चादेवहादेरुद्धारःकृतः स्मि
वशक्तिःकामः इतिसौंदर्यलहर्याश्लोकद्वयं
तद्धियापिव्याख्यायतेतिदिक् ७ पुराणांश्रीपु
रमिवशक्तीनांललितायया श्रीविद्योपासका

नांचयथादेवीवरःशिवः १८ उपासकानामित्यंता
श्चतस्योनिर्धारणेषष्ठी: उपास्तेःपरमंफलमुपासा
भेदः सचशिवेसर्वकालिकएवास्तीत्युपासकत्वे
तस्याप्यविशिष्टं कथमन्यथातस्यावितथत्वंतदभे
दानुसंधानमस्मदादीनांचसंगच्छते देव्यभेदानुसं
धानदार्ढ्यबललभ्याभेदेन गुरुणामहिशिष्यस्या
भेदानुसंधानाद्देव्यभेदलाभस्यनाथेनाथैकद्वार
तायाः सिद्धांतरहस्यावादिन्याशयेनाह वरःशिव
इति परःशिवइत्यर्थः तेनगुणिरुद्रादितिभावः १८
तथानामसहस्रेषुवरमेतत्प्रकीर्तितं स्पष्टं मुख
त्वेहेतुमाह यथास्येति यथास्यपठनाद्देवीप्रीयते
ललितांबिका १९ अन्यनामसहस्रस्यपाठान्नप्री
यतेतथा यथानिरवधिकमित्यर्थः अन्येषांशिव
विष्ण्वादीनांनामसहस्रमन्यत्तन्नामसहस्रंवास्ये
तिवा अथैतस्माद्देवियत्ने श्रीमातुःप्रीतयेतस्माद
निशंकीर्तयेदिदं २० प्रीतयेइतितादर्थ्येचतुर्थी
सर्वेभ्यः कामेभ्यइत्यादाविवकीर्तनकरणकभा
वनाभाव्यत्वप्रतीतिः इदमितितुयथात्वर्थकर्मस
क्तूनितिवत् एतदेवतेनन्यायेनैववाविनियोगभं
गेनमत्वर्थलक्षणयानामसहस्रवत्ताकीर्तनेन

श्रीमानश्रीर्जिंभावयेदितिविधेः पर्यवसितोर्थः
अथवासोमादिद्रव्याणांयागसाधनत्वेनस्तुतीःया
कृतेः प्रत्यक्षत्वाच्चतत्रतथावाक्यार्थवर्णनेपिप्र
कृतेर्नाम्नांवर्णानित्यत्ववादेताल्वोष्ठपुटव्यापार
रूपकीर्तनजन्यत्वात्तन्नित्यत्ववादेपिध्वनेरनित्य
त्वेनकीर्तनजन्यध्वनिभिर्व्यंग्यतायावर्णात्मकश
ब्दस्वीकारादनुत्पन्नस्यानभिव्यक्तस्यवाकीर्तन
जनकत्वयोगान्नाम्नामभिव्यंजककीर्तनेनेहेष्टंभाव
येदित्येवार्थः कीर्तनेचेहवाचिकमानसोभयसा
धारणं नामपठनवन्नामस्मरणस्यापिवचनांत
रेणफलश्रवणात् तस्मादितिहेत्वपिकरणन्याये
नाऽर्थवादः अनिशंयावज्जीवेनेनाग्निहोत्रादिव
न्नित्यकाम्योभयरूपमिदं कर्मेतिसिद्धमिति २॰ अ
यकीर्तनस्यान्याश्रयेणापिफलसंबंधमाह बि
ल्वपत्रैरितिसार्धेन बिल्वपत्रैश्चक्रराजेयोर्चयेल्ल
लितांबिकां पत्रैर्वातुलसीपुष्पैरभिर्नामसहस्र
कैः ३१ सद्यःप्रसादंकुरुतेनत्रसिंहासनेश्वरी व
चनांतरेणप्राप्तमंत्रयागभेदेनद्विविधमपिपूज
नंबिल्वपत्राद्यन्यतमकरणकंचक्रराजादिकर
णकमर्चयेदित्येकेनपदेनयच्छब्दयोगान्नूयते

नत्तात्पर्यग्राहकाणीपदानिगणीतियदुक्तोत्पा
दिवाक्यद्वनीदेशपानेकत्वप्रयुक्तोवाक्यभेदः ना
मसहस्रकैरितिनकीर्त्यमानाभिप्रायेकीर्तनपर्य
वसायि तेनार्थेनविशेषाश्रितेननामकीर्तनेन
२१ सद्यःप्रसादंभावयेदित्यर्थः अथयावज्जीवत्वा
क्येनप्राप्तंजीवनावच्छिन्नेकालसामान्यविशेषेणो
पसंहरति चक्रादिराजमिति चक्रादिराजमभ्यर्च्य
जप्त्वापंचदशाक्षरीं २२ जपान्तेकीर्तयेन्नित्यमिदंना
मसहस्रकं अर्थेनोत्तरंक्रियमाणोनित्यजपस्तदुत्त
रकालेनित्यंसहस्रकीर्तयेदित्यर्थः दर्शपूर्णमासा
भ्यामिष्ट्वासोमेनयजतेतिवदयंकालार्थःसंयोगः
सर्वेनजपकीर्तनानांप्रत्येकंविधिभिःफलेविनियो
गेनकृतार्थत्वात् अतएवजपपूजादेः कालोपल
क्षणार्थत्वादनपायोहिकालस्यलक्षणंहिपुरोरी
शाविति न्यायेनतदभावेपिकर्तव्यतांप्राममनुव
दति जपेति जपपूजाद्यशक्तोपिपठेन्नामसहस्र
कं २३ आदिनान्यासादिपरिग्रहः उपास्तिप्रतिज
पादीनांसर्वेषामंगत्वान्नित्यकर्मांगेषुयथाशक्त्यु
पदेयस्यसिद्धांतसिद्धत्वादशक्त्याजपाद्यकरणेन
दुत्तरकत्वाभावेपितदुपलक्षितकालस्यानपाया

देकगुरोराज्ञयाभिहाद्वुपांशुयाजवन्नामसहस्रकी
र्तनंकर्तव्यमेवेत्यर्थः २३ ननुकिमिदंकीर्तनेशक्त
स्योच्यते तदशक्तस्यवानाद्यः नित्यकर्मत्वादेवशक्तं
प्रतितत्साम्येः पुनरनुवादवैयर्थ्यात् नाप्यः अशक्तं
प्रतिविधेरप्ययोगात् किमुतानुवादस्य आख्याना
नामर्थवत्तोशक्तिः सहकारिणीत्याद्यादित्यत आ
ह सांगेति सांगत्वेनेसांगजपेयत्फलंतदवाप्नुया
त् अंगैः सहितेसांगे आवरणपूजनसहितप्रधा
नदेवतापूजनस्यजलिकासेतमहातमस्यैकस्यैव
श्रवणेशक्तिस्तदान्याथतोविकल्पप्राप्तेतदपवादे
नकीर्तनेविधीयते तन्नयदिसंज्ञायदीक्षितानांसा
मुष्ठासेत्सोमपभज्याविश्वजितायजेतेत्यत्राभावे
पिविहितविश्वजिद्यागवदस्यप्रतिनिधित्वं परंतु
वचनबलात्पूजादिफलमपिविश्वजितस्तुनस
त्रफले मानाभावादिति इदानीमुपासनापरत्वे
कल्पिकमंगत्वंकीर्तनस्येत्याह उपासनेस्तुतेर
न्याःपदेदभगुदयोहिमः २४ इदंनामसहस्रंतुकी
र्तयेन्नित्यकर्मवत् उपासनइतिसम्यानत्रजपा
त् जप्याद्यंगत्वेनाग्नित्वबोधः तदंगत्वेनेतरेषां
त्रैलोक्यमोहनकवचादिरूपाणांस्तोत्राणांपाठेश

दयः फलेविशेषः अपाठेननांगात्वनकृतो दो
षः तेनतेषांक्रत्वंगत्वबोधकानांतत्प्रकरण
स्यवचनानांविकल्पेपर्यवसायिकमिदंवाक्यम्
तेनषोडशीग्रहवदितरेषामंगत्वं नवलक्षप्रज
मापितस्यविधानासिद्धाति सादितत्प्रकरणस्य
वाक्येषुसिद्धिपदंतत्पाठजन्याभ्युदयविशिष्टवि
द्याफलंपरमित्यदोषः २४ इदंतनतादृशामंगत्व
पितनित्यकमेवतत् संध्यावंदनवत् स्वाभावप्रति
योगिकविकल्पासहत्वमात्रार्थकोयंवतिः तत
स्य संप्रथक्रत्यायेनकीर्तनेक्रत्वर्थ पुरुषार्थोभ
यरूपमितिमंतव्यं श्रवणादिप्रायपाठेनाप्युपा
सनांगत्वमेवद्रढयति चक्रराजार्चनेदेव्याजपो
नाम्नांचकीर्तनं २५ भक्तस्यकृत्यमेतावदन्यदभ्युद
यविडः देव्याःविद्यायाःकाकाक्षिन्यायेनोभयत्राऽ
न्वेति २५ भक्तस्योपासकस्य अभ्युदयं अभ्युदय
करं मन्वर्थीयोच श्रेयस्करमित्यर्थः श्रवणादिप्रा
यपाठादर्शनादितुल्यत्वमाप्रसंक्तीदित्यतआह
भक्तस्येति भक्तस्यावश्यकमिदंनामसहस्रकी
र्तनं २६ जपपूजापेक्षयापीतिशेषः तत्फलजन
कत्वस्योक्तत्वादितिभावः २६ तत्फलजनकत्वम

स्यकथमित्याशंक्याह तत्रनिमित्तंवक्तुमुपक्रमते त
त्रेत्यादिना तत्रहेतुंप्रवक्ष्यामिशृणुत्वंकुम्भसंभव
नत्यत्रानुयाजायस्सम्भवतीति हेतुवक्तव्यार्थतात्पर्य
कतयोतत्तनायप्रकर्षेणवक्ष्यामीतिप्रतिज्ञा अतए
वार्थवीदर्थियानोपेहस्वेतियोनथितं शृणुतेस्वा
भिमुखीकरणं प्रणाशीललितादेवीभक्तानांहित
काम्यया २२ वाग्देवीवशिनीमुख्याःसमाहूयेदम
ब्रवीत् अवाममसकलकामत्वेनतद्भ्याःस्वार्थकाम
नाभावादाह भक्तानामिति २३ मुखेभ्रादेगणनी
यामुख्या वशिन्येवमुख्यायासांतावशिन्याद्याः श्री
दिनाकामेश्वर्यादिकैलिख्यंनसमकपरिग्रहः ता
सामेवाह्वानेपरिकरालंकारेणाहेतुगर्भेविशेषणं
वाग्देवीरिति क्रीडाविजिगीषाद्युतिस्तुतिस्त्ववहा
रमोदमदकांतिगतयोत्रसर्वेदिव्यतेरर्थाः तत्त
त्समःदेवतानामसमत्वात् वाचाक्रीडंतिविजिगी
षंतिद्योततेस्तुवंतीत्यादिरितिवाग्देव्यः वाङ्मय
ज्ञानमितिभावः इदंवक्ष्यमाणहेतुनातद्रूपं अथा
प्युष्टश्लोकेरंबावचनं वाग्देवतावशिन्याद्याःशृ
णुध्वंवचनंमम २८ हेवशिन्याद्याःयतोयूयंवाग्दे

वतास्तौतो मम वचनं शृणुध्वमिति योजना यु
क्ताके वागीश्वरत्वान्मद्वचनश्रवणेपि भवती
नामेवाधिकार इति प्रोक्तमहंनेवंप २८ ननु वशि
न्याद्युपासका देवता अपि वागीश्वर्यः सन्ति ताः किं
त्वदाज्ञवाक्यश्रवणेनाधिकारिण्य इत्याशंक्याह
भवत्य इति भवत्यो मत्प्रसादेन प्रोल्लसद्वाग्विभू
तयः यतस्त्वेति शेषः सर्वत्राध्याहृत्य योज्यः प्रक
र्षेणोत्कर्षेण लसन्त्यो वाचो विभूतय ऐश्वर्याणि
यासां ताश्चरवैलक्षण्यप्रकर्षः सर्वोत्तमत्वमु
त्कर्षः तेन सत्तमदेवताप्रसादलब्धाया विद्या
या एव सर्वविद्यात्मकत्वात्तस्या एव सर्वोत्तमस्तो
त्रकरणे अधिकारिण्य इति ध्वनिः ननु नकुलीदे
व्यादयोपि भगवतीप्रसादलब्धवागैश्वर्यशी
ला एवेति ता एव स्तोत्रकरणाय विनियुज्यन्ता
मत आह मद्भक्तानामिति मद्भक्तानां वाग्विभू
तिप्रदाने विनियोजिताः २९ नकुली वागीश्व
र्यादयस्तु ललितां भक्तैः सह विवदमानानां परे
षां वा बलंभनादिषु विनियुक्ताः ततश्च सहस्र
नामस्तोत्रस्यापि वाग्विभूतिरूपत्वेन तस्य ललि
तां वा भक्तेभ्य एव दित्सितत्वेन नकुल्यादेस्तत्का

ल॰
स॰भा॰
१५

15

रणोविनियोजनेवशिन्यापिकारभेणापतिषतिः
२९ ननुवशिन्यादिभिरपिस्तोत्राणिकृतानिसं
त्येवकिमनेनकृतेनेत्यतआह मच्चक्रस्यरह
स्यज्ञाइति चक्रस्यबिंद्वादिभूपुरांतस्यरहस्यवा
सनामयंशरीरंजानंतीतितथा अथवा अस्ति
विमर्शरूपात्स्वस्वेविद्विषयातेयानवभासिनी
तस्याफडिम्बस्वनाकारप्रतिभामजनात्मकौतः
परिस्पंदः प्राणोहंभावनात्मकस्तयोर्वस्थाना
मकस्य तस्यवशाक्र्योनंतवियात्मासंसमस्तृह
स्यकं तस्यानुसाधनेशरुप्रवैकल्यरहस्य
तस्मिन्सतिस्वाभिन्नस्यसर्वस्यापिस्वस्मिन्नेवोप
संहारोभवति तथाचशिवसूत्रे शक्तिचक्रानु
संधानेविश्वसंहारइति शरहस्यायइतिवतदि
दंजानंतीतितथा ततश्चेतरेषुस्तोत्रेषुचक्रर
हस्यंनप्रकाशितमस्ति विकारिधियिषितेनतद
पिप्रकाशमस्तीतिव्यंग्यं नन्वरुणोपनिषद्ब
ह्वोपनिषत्त्रिपुरोपनिषदादिषुचक्ररहस्यम
पिप्रकाशितमेवास्तीति किमनेनेत्यतआह
ममनामपरायणाइति नामशब्दोदेवतावाच
कप्रातिपदिकपरोमंत्रपरश्च सौंदर्यलहर्यां

शिवः शक्तिः काम इति मंत्रोद्धारश्लोके मंत्राक्ष
राणयुक्तत्वात्ते भजंते वर्णास्तेन वजननिनामा
वयवनामिति प्रयोगात् द्विविधयोः शाद्वयोरे
कशेषः तेन नामोपदेशापदेशेन चक्ररहस्य
कथनं मंत्राणामुद्धारश्चोपनिषत्तेन लभ्यते
तादृशापूर्वस्तोत्रकरणेन भवती नामेव नामज्ञ
त्वादपि कार इति व्यज्यते मम स्तोत्रविधानायत
स्मादाज्ञापयामि वः ३ तस्मादस्मद्देहेन पंचकाद्दो
पुष्पात्त्वेवाह माज्ञापयामि नान्या इति योजना
३ आज्ञमव्यार्थमेवाह ऊरुधमिति ऊरुधम
किंते स्तोत्रं मम नामसहस्रकैः येन भक्तैः स्तुता
या मे सद्यः प्रीतिः परा भवेत् ३ नामसहस्रके
रितीत्यभूतलक्षणे तृतीया सहस्रनामोपल
क्षितं मम स्तोत्रं ऊरुधमित्यन्वयः स्तोत्रं विशिन
ष्टि ममांकितमिति मम नाम्ना विह्नितमित्यर्थः
अंकनं नाम चरमश्लोके नामप्रक्षेपः यथा का
मदेवांके राघवपांडवीये काव्ये लक्ष्म्यंके किरा
तार्जुनीये च प्रकृते च यद्यप्येवाद्या अनंतानि ना
मानि तथापि ललितेत्यसाधारणं नाम शुणिक
मेश्वरादिपत्नीष्वपि भवान्यादिनामप्रयोगेन

तेषां समाधारणत्वात् त्रिपुरसुंदरीतिनाम्नोपितत्रो
नेरप्रतिपत्तिर्ध्वनितायाः सत्वात् अतः सहस्रना
मसमाप्तिश्लोकेतिफलश्रुचरमश्लोकेचललितां
बिकेति ३१ अथसार्धैर्नवभिःश्लोकैःपुनरपिह
यग्रीववाक्यं हयग्रीवउवाच अत्रपूर्वश्लोकार्थे
नपौनरुक्त्याभावदेव इत्याद्यमाववोदेव्यःश्रीदे
व्याललितांबया रहस्यैर्नामभिर्दिव्यैर्वक्तुंस्तोत्र
मनुत्तमे ३२ रहस्यैःचक्ररहस्यमंत्रोद्धाररहस्या
भ्यांसहितैः मत्वर्थीयोचप्रत्ययः ३२ स्तोत्रना
मोन्वर्थकत्वाप्रदर्शनायतन्निर्वक्ति रहस्यनाम
सहस्रमितितन्हिक्वतेपरं इतिपदस्यवारहय
मन्वयः रहस्यगर्भितत्वादेतोरहस्यनामसह
स्रमितिपरंप्रतिप्रायेनविकृतप्रसिद्धमित्यर्थः
ततःकदाचित्सदसिस्थितासिंहासनेंबिका ३३
सेवावसरंप्रादात्सर्वेषांकुंभसंभव सिंहास
नेअवस्थानंसर्वेषांदर्शनार्थं ३३ सेवावसरः
सेवार्थमवकाशः सेवार्थमागतास्तत्रब्रह्माणी
ब्रह्मकोटयः ३४ नायंब्रह्मशब्दात्ङीप् इंद्रव
रुणेत्यादिसूत्रेब्रह्मशब्दपाठाभावेनानुगागमा
योगात् अपितुब्रह्मवेदानणानिशाह्वायनेव्या

हरतीतियावत् सब्रह्मणश्चतुर्भिर्वदनैश्चतुर्वे
दवक्ताब्रह्मेत्यर्थः नयस्त्रीत्यर्थेयोगलक्षणेङीप्
नथावसष्ठेदेशात्प्रयोगः ब्रह्माणीत्यपराशक्ति
ब्रह्मणोत्संगगामिनीति ब्रह्माणमानयतिजीव
यतीतिवाब्रह्माणी अनेनप्रमोस्त्रियेत्येकशेषप्र
सक्तिः अथवा ब्रह्माणीशब्दोभारतीकोटिपरः न
त्समीनाब्रह्मकोटयइतिशाकपार्थिवादेराकृतिग
णत्वान्मध्यमपदलोपीसमासः बहुवचनेकोटि
संख्यापरंतेनप्रकृतिप्रत्ययाभ्यांमिलित्वाकोटिगु
णिताकोटिरितिसिद्ध्यति जलधिसंख्याकाब्रह्मा
णप्रस्तावेनएवब्रह्माणश्चेत्यर्थः अतएवरुद्रयाम
लेसर्वमंगलाध्यानप्रकरणे आहतांब्रह्मसाहितब्र
ह्माणीकोटिकोभिःटीरित्यादिस्मरेत् ३४ लक्ष्मीना
रायणानांचकोटयःसमुपागताः गौरीकोटिसमे
तानांरुद्राणामपिकोटयः ३५ लक्ष्मीकोटिसमेत
नारायणकोटीनांकोटयइत्यर्थः रुद्राणामित्य
पिरुद्रकोटीनामित्यर्थेकं यथाऽनेनतावदेकैक
स्यरुद्रस्यकोटिकोटिगौरीसमेतत्वावगतिःस्यात्
एवंभ्यांशक्तिभ्यांसहस्रसंख्यायांवेधर्म्यंच यदि
पुनर्बहुकोटिसंख्याकरुद्रासमुदायस्यैवाविशे

ल॰
स॰भा
१७

ष्वाभिप्रायेणेतिपर्यालोच्यते तद्यथाकृत
मेवमाहुः सर्वाणिबहुवचनानिपुनरनंतसंख्या
पराणिब्रह्मांडानामानंत्यात्प्रतिब्रह्मांडंस्रष्टाद्य
पिकारिपुरुषत्रयस्यावश्यकत्वेनतेषामानंत्ये
विवादाभावात् तेषांयुगपद्दर्शनेनब्रह्मांडेष्व
स्वप्रसिद्धसंपादनायेत्याहुः ३५ मंत्रिणींदंडिनी
मुख्याःसेवार्थेयाःसमागताः शक्तयोविविधाका
रास्तासांसंख्यानविद्यते ३६ विविधाकाराइतिबा
लांतामूर्णांबगलांतारांवाग्वादिनींपरां गायत्रीवे
वमाविद्रीसिद्धलक्ष्मीस्वयंवरा नकुलीत्वरिताद्रू
धाऊककुल्लाचेरुण्डका संपत्करीचसाम्राज्यल
क्ष्मीपद्मावतीशिवा दुर्गाभद्राकृतिःकालीकाल
रात्रिःसुभद्रिका छिन्नमस्ताभद्रकालीकालकंठी
सरस्वती इत्यादौरुद्रयामलादौप्रसिद्धाः यद्यपि
पूर्वत्रापिकोटयइति बहुवचनेनासंख्यातत्वमेवो
क्तं तथापीहतत्समानसंख्याप्रत्येकंबालादयाः स
जातीयएवपरस्परविजातीया अप्यनंताइत्याश
येनतासांनाम्नांविशिष्यनिर्देष्टुमशक्यत्वात्संख्या
नविद्यतइत्युक्तं अथवासंख्यासमाख्यानामधेयमि
त्यर्थः नविद्यतेनशक्यतेवक्तुमितिशेषः सम्य

कल्यातीतिसंख्यानामनिर्देशाच्चयर्थो वा ३८ दिव्यौ
घोमानवौघश्चसिद्धौघश्चसमागताः दिविभवादि
व्याःदिक्कालाद्यादेवाःमानवाः पुण्याब्रह्मर्षयोवि
श्वामित्राद्याः सिद्धाःसनकनारदाद्यायोगिनः तेषा
मोघःसंख्याविशेषः तथाचरुद्रयामले अनेकको
टिदिव्यानांवृन्दैःकेवलकोटिभिः सनकाद्यैश्चयोगी
न्द्रैःसप्तर्षीणांचकोटिभिः नारदादिमहौघानांको
टिभिःपरिवारितामिति तेनौघाइतिबहुवचनम
नेककोटिपरं यद्यप्योघानामसंख्याविशेषोनज्यो
तिःशास्त्रेप्रदर्शितं यदुक्तं एकदशशतसहस्रायु
तलक्षप्रयुतकोटयःक्रमशः अर्बुदमब्जंखर्वनिख
र्वमहापद्मशंखवस्तस्मात् जलधिश्चान्त्यंमध्यंप
रार्धमितिदशगुणोत्तराःसंज्ञाइति नापिवायुपुरा
णे तत्रहिशृणुसंख्यापरार्धस्यपरस्याप्यपरस्येत्या
दिकोटिसहस्राणिपरार्धमितिकीर्त्यते इत्यनेनय
थापूर्वंमुख्योक्तंपरार्धंद्विगुणंचापिपरमाऽमनी
षिणः शतमाहुःपरिदृढंसहस्रंपरिपद्मकं त
तोऽयुतंचनियुतंप्रयुतंचार्बुदंततः न्यर्बुदंखर्वुदं
खर्वंनिखर्वंशंकुपद्मकौ समुद्रंमध्यमंचैवपरार्ध
मपरंततः एवमष्टादशैतानिस्थानानिगणना

ल॰
स॰भा
१८
19

विधिः शतानीतिविजातीयान्युद्दिष्टानिमनीषिभि
रिति तथापिरामायणेयुद्धकांडे शतंशतसहस्रा
णांकोटिमाहुर्विपश्चित इत्यारभ्य शंखंसमुद्रमा
हुस्तंमहौघइतिविश्रुतमित्यंतेन शंकुमहाशंकुवृं
दपद्ममहापद्मखर्वमहाखर्वसमुद्रमहौघाख्या
उत्तरोत्तरंलक्षलक्षगुणितादशसंख्याउक्तास्तत्रता
सेकदेशानामग्रहणमितिन्यायेनोक्तपदमात्रंप्रयु
क्तं अथवापरप्रकाशानंदनाथाख्यायाः समयपरमगु
रो गगनानंदनाथाख्यायाश्चप्रौढपरमगुरवो भोगानं
दनाथाख्यायाश्चत्वारो अपरगुरवइत्योघत्रयेदिव्यादि
पदवाच्या इंद्रचकामराजसंतानाभिप्रायेणोक्तं
लोपामुद्रासंतानभेदेनविद्याभेदेनचमित्रेशानं
दनाथादीनि बाह्यान्योघत्रयाणि ज्ञानार्णवादिषु
द्रष्टव्यानि दिव्यादिगुरूतमस्तुगुरूपदेशादवगं
तव्यः तत्रश्रीललितादेवीसर्वेषांदर्शनेददौ अ
त्रसर्वेषामितिसंख्याविशेषामहौघपर्यायः ब
हुवचनमप्यनंतानंतपरं यजुर्वेदेसंख्याप्राय
पाठेपरार्ध्यस्वाहेत्यस्मादुत्तरमुषसेस्वाहेत्यारभ्य
सर्वस्मैस्वाहेत्यंतामहौघमंत्राः श्रूयतेतत्रत्याद्युप
शादयः शब्दाः संख्याप्रायपाठाल्लक्षगुणोत्तरसं

ख्यावाचकावक्तव्याः नत्वयं संग्रहः उभयोस्तुष्टिस्त
थोदेशंत्वंतुयंतुदितएवच स्वर्गलोकस्यसर्वस्व
स्यैवमाम्नायतेऽस्मतो एतापरार्धान्यतः संख्या
लक्षगुणोत्तराइति एवंसतिरामायणैकवाक्यता
पिलभ्यते रामायणीयमहाशंकोज्योतिःशास्त्री
यपरार्धपर्यायत्वात् सतिसंभवेस्कंदे मूलांतर
गवेषणाया अयोगात् नचैवंसर्वपदस्य संज्ञा
रूपत्वेन सर्वनामसंज्ञापत्तिः सर्वनामपदस्यान्व
र्थकतयाचरमसंख्यावाचकस्यापि सर्वपदस्य
समस्तवाचकतयातदुपपत्तेः अतएवस्कृता
वपिमर्यादेशाश्चत्वर्थाउपपद्यते तस्यछांदस
त्वेनप्रकृतेस्वडागमोपि नत्थैवेतिज्ञेयं ६७ ते
ष्वष्टप्रोपविष्टेषुतेषुस्थानेयथाक्रमं विश्वक
र्मणात्ते ष्वपरदक्षिणोत्तरावामभागेषुमंत्रिण्याः
इत्यादिचोक्तंक्रममनतिक्रम्ययथाक्रमं तत्रश्री
ललितादेवीकटाक्षाद्धेपनोदिताः ६८ अध्यायव
शिनीस्तुख्यावद्धांजलिपुटास्तदा अस्तुवन्नामस
हस्रैः स्वकृतैर्ललितांविकां ६९ अत्रसहस्रशब्दस्या
म्नानिवाचेपुंलिंगएवेतिप्राकृतेर्वारेवतात्मप
रोपिस्त्रीकृतैरित्यत्रपुंलिंगएवभवति सर्वना

ल॰
स॰ भा॰
१९

19

न्मोहन्तिमात्रेषु वाग्देवीता ३९ कृतार्थास्त्वं प्रसन्नाम्बु
हुलिता परमेश्वरी सर्वे ते विस्मयं जग्मुर्ये तत्र सद
सि स्थिताः ४० ते सर्वे ब्रह्माण्यपि प्रस्तयोपि प्रसाद
विस्मययोर्मूले तच्छब्दार्थयोरलंकारादिषु हिरदो
षिता यथा विस्मृतनामसहस्रनामादिषु देवेत्तोत्त
रएवचेतस्मादेतिनिरर्थकाव्ययप्रयोगः श्रातावपिता
न्नोहिहक्तिः केषांचित्त्रिरुक्तिश्चतरुक्तिश्चनतथे
हलोभप्रयोगः पुनरुक्तिर्वा यद्यपि भगवत्पादैर्भा
ष्ये नत्रार्थभेदो वर्णितस्तथाप्यर्थभेदेनाम्नां भेदं
गीकारेणानार्थश्लेषेदायापत्यानन्यगतिकः प्र
र्थाभेदेतूच्चारणभेदापत्तिश्च तथा चक्ररहस्यम
न्त्रोज्ञारादिरूपरहस्यार्थान्तराण्यपि चमत्कृतानी
ति नातिचतुरहवादेवयद्यपि वेद्यानि तथापि वि
नचमत्कारार्थं कविस्कावि दर्थान्तराणि तत्र तत्रादि
ष्मात्रेण प्रदर्शयिष्यामः ४१ ततः प्रोवाच ललि
तासदस्यान्देवतागणान् सदसिस्थितान्सदस्या
निति प्रोवाच विस्मयनिरासार्थमिति शेषः अथ
षभिः श्लोकैरम्बावाक्यं ममाज्ञयैव वाग्देव्यश्चक्रुः
स्तोत्रमनुत्तमं ४२ अंकितं नामभिर्दिव्यैर्मम प्रीति
विधायकैः ममाज्ञयैव न तु स्वप्रतिभामात्रेण

अतोनात्रविस्मयःकर्तव्यइतिभावः तत्पठथेत्स
दापूर्वस्तोत्रमस्मीतिहृदये ॥२॥ अयंप्रथमिको
विधिः सर्वोक्तस्तेनहृत्तुवादद्रूपोपिवक्तृश्रोतृभे
दाद्विविधैव अतएवपुनःश्रवणस्यानन्यपरत्वा
भावेनशास्त्राभेदेनपुनःकृताग्निहोत्रविधीना
मिवनकर्मभेदकत्वं ॥२॥ संप्रदायप्रवर्तनीय
इतिविधत्ते प्रवर्तयध्वंभक्तेषुममनामसहस्र
कं भक्तेषुश्रीविद्यादीक्षितेषुवक्ष्यमाणेषुकाम्य
प्रयोगेषुसत्सुसंभवेत्स्तोत्राहृतिः कर्तव्येषुविधी
यते इदमितिइदंनामसहस्रंमेयोभक्तःपठतेस
कृत् ॥३॥ सर्वेपियतमोत्तेयस्तस्मैकामान्ददाम्य
हं यस्तुकृत्स्नमेकवारंपठति ॥४॥ तस्मैकामान्द
दामि किमुतबहुवारमित्यन्वयाभंग्यकाम्यप्रयो
गेष्वावृत्तिविधानाभावेप्यसैवावृत्तिविधानेना
न्यथैदात्त्वायणायत्ताविधिवत् अन्यथाहोमविधे
रग्निविंडनिपातमात्रेणशास्त्रार्थसिद्धिवत्सकृत्पा
ठेनैवतत्सिद्धेराहृतीनामानाभावात्तत्परिसंख्याय
र्थंसकृत्त्वविधानस्यवैयर्थ्यापातात् प्रथमवि
धावुक्तस्यमदानंतत्त्वस्योपसंहारार्थमाह श्रीव
केइति श्रीवक्त्रेमांसमभ्यर्च्यजप्त्वापंचदशाक्षरी

ल॰
स॰ भा॰
२॰
20

पश्चान्नामसहस्रं मे कीर्तयेन्मम तुष्टये ३ उपल
क्षणापायेणोपलक्षणानपायइति न्यायबलल
ब्धमर्थमाह मामर्चयतु वा मा वा विद्यां जपतु वा
न वा ४५ कीर्तयेन्नामसहस्रमिदं मत्प्रीतये स
दा अशक्तस्य जपार्चनादेः फलमित एव लभ्य
मित्याह मत्प्रीत्या सकलान्कामान्लभते नात्र सं
शयः ४६ तस्मान्नामसहस्रं मे कीर्तय त्वं सदा
दरात् स्पष्टं अथाष्टश्लोकैर्हयग्रीववाक्यं य
द्यप्युपात्तश्लोकान्तमेतद्वाक्यमेव तथापि म
ध्येध्यानश्लोकाः प्रतिमश्रितिवर्तीत्येवमुक्तं अवा
यावचनमुपसंहरति श्रीहयग्रीव उवाच इति
श्रीललितेशानी शास्ति देवान्महानुगान् ४७ भ
गवतीच्छारूपायाः शासनात्तत्परपर्यायप्रवर्तना
यानियन्त्री शास्तीति वर्तमाननिर्देशोप्युपपद्य
ते शाक्तपपुत्रमवचान्यदजामि लोपिनारायणे
तित्रियमाणापैति मुक्तिमितिवत् ४८ तदाज्ञया
तदारभ्य ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः शक्तयो मन्त्रिणीमु
ख्याश्चेदं नामसहस्रकं ४८ पठन्ति भक्त्या सततं ल
लितापरितुष्टये निगमयति तस्मादवश्यं भक्ते
नकीर्तनीयमिदं मुने ४९ तत्र हेतुं प्रवक्ष्यामीत्य

पञ्चाननमर्थमुपसंहरन्नेवसंगतिदर्शनपूर्वकं
शिष्यावधानायप्रतिजानीते आवश्यकमेहेत
सेमयाप्रोक्तोमुनीश्वर इदानीनामसाहस्रंवक्ष्या
मिश्रद्धयाशृणु ५ इदानींप्रतिबंधकीभूतजि
ज्ञासापराणमेवक्ष्यामि अवश्यंवर्णयामि अतएव
श्रद्धयाशृणु ६ ॐअस्यश्रीललितासहस्रनाम
स्तोत्रमालामंत्रस्य वशिन्यादिभ्योवाग्देवताभ्य
ऋषिभ्योनमः शिरसि अनुष्टुप्छंदसेनमोमुखे
श्रीमहात्रिपुरसुंदर्यैदेवतायैनमः हृदये कं
बीजायनमोनाभौ सकलह्रीं शक्तयेनमः आ
धारे हसहमलप् कीलकायनमः पादयोः
चतुर्विधपुरुषार्थसिद्ध्यर्थेजपेविनियोगायन
मः सर्वांगेषु कूटत्रयहिराहस्ताबालायावाम
ङ्गकं अथध्यानं सिंदूरारुणविग्रहांत्रिनयनां
माणिक्यमौलिस्फुरत्तारानायकशेखरांस्मितमु
खीमापीनवक्षोरुहां पाणिभ्यामलिपूर्णरत्नच
षकंरक्तोत्पलंबिभ्रतींसौम्यांरत्नघटस्थरक्तचर
णांध्यायेत्परामंबिकां ९९ ऋषिर्गुरुत्वाच्छिरसिध्ये
यतादेवताहृदिछंदोरसनाजिह्वायांन्यसत्कमे
चविनमेरित्यादि ऋष्यादिन्यासस्थानानिप्रवंच

सारोक्तानिशेषवशात्कादिभेदेनन्यासेमुद्राविशेषाः
पदार्थादर्शोक्तास्तत्तद्धासनाद्व्रजपप्रकरण प
वास्मिभिर्विहन्त्र इति नेहलिख्यन्ते माणिक्यशब्दा
न्नस्येदमित्यण् अर्शआद्यच् उच्चमाणिक्यकिरी
टवतिमौलौस्फुरन् शोभमानस्तारानायकस्य
रूपवशेखरः शिरोभूषणं यस्यासौ उत्तमप
रोवामौलिशब्दः माणिक्यश्रेष्ठवत्स्फुरन्निद्यादि
रूपवत् आसमन्तात्पीनौपुष्टौवाऊधस्तुक्लीब
मापीनमितिकोशात्स्थौवक्षोवक्षोरुहौयस्यास्ता
म् अलिभिर्भ्रमरैः पूर्णो रत्नमयं चषकवाटी व
षकेकटोरीचवाटिकावारिकातथा कंचोली
गाथिकाचेतिनामान्येकार्थकानिवै इतिरसरत्न
समुच्चयेभिधानात् १ उदंतगीतस्यमधुनः सुगंधि
त्वात्मधुपपूर्णता यदा अलिः सुरापुष्पलिहोरि
ति हेमकोशात्मदमलिपदवाच्यं रत्नचषकेतिषष्ठि
पत्राटशोरक्तवर्णः पंचमोदेवोयस्यास्तामिति
पः एवंपरिभाषायांचतुर्भिः श्लोकैः सहस्रनाम्नः
प्रथमोभागोविहतइतिशिवं श्रीमत्भास्वरान
न्दकृतेसौभाग्यभास्करेउपोद्घातपरैः श्लोकैः
प्रथमातपनीकला इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमा

णपारावारपारीणधुरीणसर्वतंत्रस्वतंत्रश्रीम
न्नृसिंहयाजकचरणाराधकेनभारत्युपनामक
श्रीमद्गंभीरविपश्चिद्दीक्षितसूरिसूनुनाभास्कर
रायेणभासुरानंदनाथेतिदीक्षानामशालिना
प्रणीतेसौभाग्यभास्करेललितासहस्रनामपरि
भाषामंडलभाष्येडपोद्घातप्रकरणंप्रथमाकला
१ ॐअथपरिभाषामंडलीनामारंभकवर्णानेव
विभाजकोपाधिकल्पद्वात्रिंशद्धितानिवक्ष्यमाणा
नितिवेचयितुमेकपंचाशन्मातृकाक्षरात्मव
र्णान्विविनोति अत्रशांछ्रवर्णास्ततःसमा
नेतिमोकचयोः प्रथमध्यान्त्योस्तपयोर्द्वितीय
मंत्यंत्यजेन्नवमे अत्रषोडशस्वराणांमध्येशारा
त् प्रथमिकपंचाक्षराणिगृहीत्वाहल्लोपेपंच
मीशास्वर्णान् षष्ठादिदशांतान्येववर्णास्त्यजे
त् ततश्चवशिष्टानामेकादशादिषोडशांतानां
मध्येसमान्द्वादशचतुर्दशषोडशान् कवर्ग
चवर्गयोःअंत्यमौ यकारङकारौयकारजका
रौच अथअनंतरेटवर्गेमध्यान्त्यात् जकारभि
न्नाश्चतरौवर्णास्तपपयोःतवर्गपवर्गयोः द्वि
तीयंथकारंफकारं अंत्येपवर्गीयदशाक्षरेष्वन

ल॰
स॰भा॰
२२

वमं छकारंस्यनेन तन्नदत्तरादिनामधेयाना
मभावादितिभावः ५ इच्छाशिष्टानुष्टुप् वर्णार
ब्धेष्टनामस्तसंख्योः अवेनटतिह्यैषेकहिच
तुष्कंजपानधीरः इत्येपकोनविंशतिवर्णाना
मागेनयेशिष्टाअनुष्टप्वर्णाःहिंत्रिंशान्संख्या
न्यक्षराणिनेगारब्धेष्टनामसंख्योउच्यनेइत्यर्थः
नदेवाहसार्थेन अत्रैकैकंपदंमेकैकाक्षराणिना
म्नांसंख्येतिक्रमः तथाहि अर्वअकारादीनिना
मानिचत्वारिंशत् ४॰ नट आकारादितिदश १॰
इकारादीनित्रीणि ३ ईकारादीनिद्वे २ उकारादी
निपंच ५ इष्टशाहस्यवाणपरत्वेननदर्थीकता
त् एकारादीनिद्वे २ ओकारादीनिद्वे २ अकारा
दीनिचत्वारि ४ कंज ककारादीन्येकाशीतिः ८१
पानरवकाराद्येकं १ एकारास्तुर्वेनकारीयविंड
लेरवक्षत्वंदोनुसारादनिष्टाभावाच्चोक्तः ग्रग
कारादीनिचतुर्विंशतिः २४ धीरःचकारादीन्ये
कोनविंशत् ॥॥ ३ किंधूपहिंलभफलभयमा
मेपदेवरःसगः चकटगयाजलवाटीपुत्रिय
मैमाववोलूककटीकाथीः किंछकाराद्यमे
कंनाम १ धृपं जकारादीन्येकोनविंशतिः १९

डकारादीनि द्वे २ स्तंभ उकारादीनि षट्चत्वारिंशत् ४६ .. लदकारादीनि सप्तत्रिंशत् ३७ भय थकारादीनि चतुर्दश १४ पुंसि वकारादीन्येकोनाशीतिः ७९ यमें शकारादीन्येकोनषष्टिः ५९ माषकारादीनि पंच ५ खखोल्कसकारादीनि द्वाविंशत्युत्तरशते ।१२२ टीकाहकारादीनि एकादश ।११ षीक्षकारादीनि नव ९ नामानीत्यर्थः ७ इत्येनामसहस्रं साधकलोकोपकारकं विहितं गणगणसदसज्ञावावाप्तिम्पववलागोवायाः इत्येसर्वोक्तेन प्रकारेण साधकानो नतन्मातृकाभिमान्यस्तनाकर्षिणी ज्ञापादिक्षमावत्यां नदेवताः सिसाधयिषूणां लोकानामुपकारकमस्माभिर्विहितमुक्तमित्यर्थः नतदत्ताराख्यानामसंख्योक्ताने नतनद्देवतानाष्टिरितिभावः नद्धक्तं देवीपुराणे ग्रथ्येकं नामयो वेत्ति थात्वर्थैर्निगमान्तरैः स श्रीमात्प्रसादेन सद्यः पापाद्विमुच्यते इति मत्र श्रीमात्शाहेन लालितो वायाउवमातृकासरस्वत्याख्यमितानाम मन्तादीनामपि संग्रह इति सवचमप्यथव देव्याश्च नेनेषु नामसु प्रीतं वं साधकोपकारकत्वेन क्रमान्येव नामानि वाग्देवताभिरिह संग्र

हीतानीत्यर्थः ननुनिर्गुणोब्रह्मणियमलेशेषाद्धि
स्याद्गुणक्रियाजातिरूपादीनांशब्दप्रवृत्तिनिमित्ता
नामसंभवाद्ब्रह्मण्यपिशब्दानांप्रवृत्तिर्नतत्रयुज्य
तइत्यतआह गुणगणेति ब्रह्मणोवाचाइतिषष्ठ्ये
व प्रथयंभावः ब्रह्मद्विविधंसकलेनिष्कलेचेति
द्वेब्रह्मणीवेदितव्येपरंचापरमेवचेतिश्रुतेः स्म
तेस्तत्रसकलमपरंतद्विविधं जगन्नियामकंचे
तिजगदात्मकंचेति तदुक्तं जगन्नियामकंजगदात्म
कंचेति अन्यत्रापि शिवःकर्ताशिवोभोक्ताशिवः
सर्वमिदंजगत् इतिच स्थितिसंयमकर्तावजग
तोस्यजगत्त्वमसइति सोकामयत ब्रह्मस्यांप्रजायी
येति श्रुतिश्च अकामयतेतिनिमित्ततयाब्रह्म
त्वमिति परिणामउपादानतयाचप्रतीतःप्रकृति
श्च प्रतिज्ञादृष्टान्तानुपरोधादित्यधिकरणे अप्र
कृतेः परिणामादिति ब्रह्मसूत्रेचतत्रजगदात्म
कंब्रह्मचराचरभेदात्तदपि द्विविधमपिहिरण्यग
र्भादिभेदाद्विपदादिभेदाच्चानेकविधंजगन्नियन्त्रा
पिनियमनस्यसृष्टिस्थितिलयनिरोधानुग्रहभे
देनानेकविधित्वाद्ब्रह्मविष्णुरुद्रादिभेदेनानेकवि
धमेव तेचाप्येकैकस्यभक्तानुजिघृक्षयानन्तदास

नानुसारेणकार्यभेदेनचगृहीतानांरूपाणामनं
तत्वात्तत्तद्विशिष्टविशेषणानेत्यमेव तदुक्तंसूत्र
भेदे यतीनांमंत्रिणांचैवज्ञानिनांयोगिनांतथा ध्या
नपूजानिमित्तंहिनतुगृह्णातिमाययेति कालिका
पुराणेपि मयैकाभिन्नरूपेणकमलाख्यासरस्वती
सावित्रीसाचसंध्याचभूताकार्यस्यभेदतइति बृह
न्नारदीयेपि जगत्कर्त्रीशक्तिंप्रकृत्यउमेतिकेचिद
दन्त्येशा किललक्ष्मीस्तथापरे भारतीत्यपरेचैनांगि
रिजेत्यंबिकेतिच दुर्गेतिभद्रकालीतिचंडीमाहेश्व
रीतिच कौमारीवैष्णवीचेतिवाराहीतितथापरे
ब्राह्मीतिविद्याविद्येतिमायेतिचतथापरे प्रकृति
श्चपराचेतिपरमर्षयइति श्रुतिश्च एकदाबहुधा
चैवदृश्यतेजलचंद्रवदिति देवीपुराणेपि देव्या
वापप्रसिद्धातोपरमार्थमहामते पदावेदाश्चयज्ञा
श्चस्वर्गश्चसकलंजगत् देव्याख्यामामिदंविश्वंजग
त्स्थावरजंगमं दृश्यतेपूज्यतेदेवैरत्रपानात्मिकाच
सा सर्वत्रशंकरीदेवीनतुभिन्नामभिश्चसा दृष्टे
भूव्यानथावायौव्योम्निवाग्नौचसर्वशइति निष्कल
त्वेकविधमेव तदेतत्सर्वंकूर्मपुराणे हिमवंतंप्रती
तीदेवीवाक्येनस्पष्टीकृतं स्वशक्त्योयदिमांध्यात

मैश्वरं परमव्ययं तदा मे सकले रूपे कालाद्यनंतभे
दिति हे देवरूपे मे तानि मनसो गोचरास्तव स्तवि
ष्टतत्परो भूत्वा नदर्शनपरो भव यत्तु मे निष्कलेरू
पे चिन्मात्रे केवले शिवे सर्वोपाधिविनिर्मुक्तमेक
मेवामृतं परं ज्ञानेनैकेन तल्लक्ष्यं क्लेशेन परमं पदं
इति एवं स्थिते सगुणो ब्रह्मणि शक्त्यादि शब्दानां
प्रवृत्तिर्निराबाधैव प्रवृत्तिनिमित्तभूतानां धर्माणां
सत्वात् नियमेकेन शब्दा लक्षणया प्रवर्तते विशि
ष्टकेवलायास्तादात्म्यरूपेणास्य शक्तिसंबंधस्य सं
भवात् निर्गुणे मिथ्यारूपस्य संबंधस्य स्वीकारेपि
सत्समानसत्ताकधर्मशून्यत्वरूपनिर्धर्मकतया
ब्रह्मणोनुपायात् अतीतानागतघटादिविषयत्वा
नविषयतासंबंधस्येवान्यतरस्मिन्नसत्त्वमात्रे
णैव तादात्म्यस्यापि संबंधत्वांगीकारसंभवाद्वा अ
नपवर्त्तिशान्त्यावस्थेत लक्ष्यार्थो लक्षणागम्येति अ
नयावरीत्या भगवत्या नामान्यनेनान्येव वक्ष्यति
वक्ष्याम्यः देवीनामसहस्राणि कोटिशः संति कुं
भजेति सौरसंहितायां याज्ञवल्क्यं प्रति सूर्यवच
ने मायाप्रकृतिरूपाया नामान्यनंतानि तानि वर्णयि
तुं मया नशक्यानि तु निर्दिष्टकल्पकोटिशतैरपि

इति देवीभागवतेपि ग्रसंख्यातानिनामानितस्या
ब्रह्मादिभिः सुरैः गुणकर्मविधानाद्यैः कल्पितानि
चकिंबहुवेइति किंचऽनाशाह्वमात्रंब्रह्मपरंश्रुतप
वग्रहकेतेपिकानिचिन्नामानि जीवावस्थाभेदपरा
णिदृश्यन्ते विश्वरूपातैजसात्मिकेत्यादीनिकानि
चित्तुजीवविशेषपराणिमालिन्यादीनि स्थावर
विशेषपराणिमालिन्यादीनि स्थावरविशेषपरा
णिमन्यादीनि सगुणब्रह्मपराणिमुकुंदेत्यादिनी
तच्छक्तिपराणिरमेत्यादीनि तत्तद्देवताविशेषक
तगुणक्रियादिघटितविशेषणानि मंडासुरेंद्रनि
मुंक्तशास्त्रवर्षिणीत्यादिनी निर्गुणब्रह्मपराणि
परंज्योतिरादीनिदृश्यन्ते एवमन्येपिबहवोभेदा
ग्राह्याः एवंसतियद्यपिशब्दजातंसर्वमपिदेवीना
मेव सहस्रनामगणनप्रयासोव्यर्थएव तथापि
तेषुशाहेषुयैर्नामभिस्तावत्सुरातनामहामहिमा
नोभक्तादेवीतत्प्रसादितवंतः स्वात्मनोरथान्साधि
तवंतोदेवीमुखान्नाम्नोस्यामाहात्म्यंभवतीतिव
रान्दापितवंतः स्वयमेववरान्दात्तवंतः नान्येवना
मानिसंगृहीतंगणनाप्रयासःसार्थकः सवान्ये
षापिसहस्रनामसुतल्पएव श्रूयन्तेभ्योपिम

लं॰
स॰भा॰
२५
25

हत्वमपिकजनपरिग्रहद्वाराच्छ्रीघ्रफलकत्वेन
राजसाद्यफलकत्वादिभिर्बहुभिर्हेतुभिरितिपूर्व
मेवव्यक्तीकृतमुत्तरत्रापिकरिष्यते नचैतत्सर्व
मभिप्रेत्योक्तं विप्लवधर्मान्तरे प्रकृत्यैवसमस्तस
वलगोद्विजसत्तम नाम्नांबहुत्वेलोकानामुपका
रिकंस्मृतम् निमित्तशक्त्योर्नाम्नांभेदित्वस्तदुदीर
णात् विभिन्नान्येवसाध्यन्तेफलानिद्विजसत्तम
यच्छक्तिमन्नामयस्यतत्तत्रिमन्त्रैववस्तुनि सायकं
पुरुषव्याघ्रसोम्यक्तरेषुवक्ष्यत इति तेनेदमपिसि
द्ध्यति पुत्रकामोनरदायैनमइति वसुकामोवसु
दायैनमइति भीतोभयापहायैनमइति बद्धोबद्ध
मोचिन्यैनमइति जपेदित्यादि यद्यपि वायुपुराणे
प्रवासेप्रान्तरेवापिजलेवापिस्थलेपिवा व्याघ्रकु
भीरचोरेभ्योभयस्थाणेविशेषतः आधिष्वपिच
सर्वेषुदेव्यानामानिकीर्तयेदितिवचनेनदेवीना
मसामान्यस्य यस्यकस्यापिकीर्तनेनभयनिवृत्ति
रुक्ता पद्मपुराणेपि स्वयंतिष्ठन्व्रजन्मार्गेप्रलप
न्भोजनेरतः कीर्तयेत्सततंदेवीसर्वैःमुच्येतबंध
नादिति देवीनामकीर्तनसामान्यस्यैववंधनिवा
तेकत्वमुक्तं श्रीवामकेश्वरतंत्रेपि मनसासंस्म

यस्यापदिनामापिसाधकः तदैवमातृचक्रस्यवि
दितोभवतिप्रिये इतिनामस्मरणसामान्यस्यमा
तृचक्रोतेप्रसिद्धिःफलमुक्तं तथापिचतुर्थीकार
णन्यायेनविसृष्टमौत्तरवचनेनैतेषामुपसंहारा
दत्तन्तीनामशाहोभयापहेत्यादिनामविशेषपर
त्वेनव्यवतिष्ठते श्रुतएवनामविशेषाश्रयेणफ
लविशेषः काशीखंडे स्मर्यते उमानाममातेयीते
येनेहजगतीतले नजातुजातनीत्वेसपिवेत्क्वं
भसंभव उमेतिद्व्यक्षरं मंत्रंयोहर्निशमनुस्मरेत्
नस्मरेच्चित्रगुप्तस्तं कृतपापमपिद्विजेत्यादि नन्वे
वंसतिफलश्रुतौसर्वफलकत्वोक्तेरथ्यनेनैवन्या
येनोपसंहारःप्रसज्यते ततश्चसर्वरोगप्रशामन
मित्यादिनावक्ष्यमाणस्य सर्वफलप्रदत्ववचनस्य
नातीवसार्थकत्वं नचार्थवादत्वेनसार्थकत्वं वेदेतथा
त्ववचनेऽपिपुराणेष्वसंभवात् तदुक्तंवृहन्नारदी
ये पुराणेष्वर्थवादत्वंयोवदंतिद्विजाधमाः तैर्नि
र्जितानिपुण्यानितद्वदेवभवंतिवै समस्तकर्मनि
र्मूल्यसाधनानिनराधमाः पुराणान्यर्थवादानितु
वन्नरकमश्नुते इत्यादि इतिचेत्सत्यमेवं तत्तन्नाम्नोप्रा
क्तिभेदेनफलभेदेनासिद्धेतत्तमस्यानुवादकत्वे

ल॰
स॰भा॰
२९

26

ननत्स्यार्थक्यसंभवात् नचात्तवादस्याप्यर्थवादो
तः प्राप्तित्वेनोक्तनिषेधवाक्यविरोधः उक्तस्यार्थवा
दपदस्यात्मवधोत्सेदनादिवाक्यसमानयोगक्षेम
त्वाणवादपरत्वात् प्रतिमासु शिलाबुद्धिं कुर्वाणो
नरकं व्रजेदित्यादौ शिलात्वेसत्येव शिलाबुद्धिनि
षेधस्य शिलेतरसाधारणदेवतानामाविर्भावबु
द्धिनिषेधपरत्वात् वस्तुतस्तु सर्वेभ्यः कामेभ्यो द
र्शपूर्णमासाविति वाक्यस्य दर्शपूर्णमासाभ्यां स्व
र्गकामो यजेतेत्यनेन फलांशेनोपसंहारः नहिं
स्यात्सर्वभूतानीति निषेधस्य नब्राह्मणं हन्यादित्य
नेनापि नोपसंहार इति सिद्धान्तः विशेषाकांक्षायां स
त्यामेवोपसंहारावतारात् अनयाविधिनिषेधयोः
सर्वं सर्वपदघटितत्वेन विशिष्य विशिष्यैव सर्वे
षां फलानां वोपस्थित्या भावनान्वये कीदृशं फलं
किं जातीयः प्राणीति विशेषाकांक्षायाश्च उदयात्
तदुक्तं तन्त्रवार्तिके सामान्यविधिरस्पष्टः संह्रियेत
विशेषतः स्पष्टस्य तु विधेर्नान्यैरुपसंहारसंभवइ
ति तथा च प्रकृतेपि सर्वेभ्यः कामेभ्य इत्येकैकनाम
निविधिपर्यवसानस्यावश्यकत्वाद्यच्छक्लिमन्नाम
यस्येति विस्तरः अथमीमांसकवचनस्य पाप्मवायवीयदै

वीनामसामान्याश्रितविघ्नोपसंहारकतायानामं
शेस्वीकारेपिफलांशेनदस्वीकारः सर्वपदव्यटि
तस्यैवविधिपर्यवसानस्यबहुभिर्वचनैःसिद्धत्वा
त् तथादेवीवचने कीर्तयेन्नामसाहस्रमिदंमत्प्री
तयेसदा मत्प्रीत्यासकलान्कामान्लभतेनात्रसं
शयः इति कालिकापुराणेपि येस्तुवंतिजगन्मा
तर्भवतीमंबिकेतिच जगन्मयेतिमायेतिसर्वेते
कांत्रसिद्ध्यन्ति इति याज्ञवल्क्यस्मृतौ विनायकस्यज
ननीमुपतिष्ठेततेनांबिकां दूर्वासर्षपपुष्पाणांदत्वा
र्घ्यंविनिवेदयेत् इति विधायोपस्थानेमंत्रलिंगं
दर्शयति रूपंदेहियशोदेहिभगंभगवतिदेहिमे
पुत्रान्देहिधनंदेहिसर्वकामांश्चदेहिमे इति देवी
भागवतेपि नन्दास्तिहर्षिश्चांवादिवंप्राप्यसदु
लेमं प्रसन्नायाशिवायायेदप्राप्यन्तपसन्नम तेमं
दास्यतिदुर्भाग्यारोगोसेसमुद्भताः येषांविन्नेन
विश्वासोभवेदंबार्चनादिष्विति हरिवंशेपि ब्रह्मा
विष्णुश्चरुद्रश्चचंद्रसूर्याग्निमारुताः अश्विनौव
सवश्चैवविश्वेसाध्यास्तथैवच महेंद्रःसहपर्ज
न्योयातामूमिदिशोदिशा गावोनक्षत्रवंशाश्चग्र
हानववृहदाल्लथा सरितःसागराश्चैवनानाविधा

ले·
स·भा·
२२
27

यदेवेगाः तथानागास्सुपर्णाश्चगंधर्वाप्सरसांगणाः
कृत्स्नंजगदिदंप्रीतंदेवानामानुकीर्तनादिति नचै
वंपर्यवसन्नस्यविधेरन्नदावसुदादिनामभेदेनब
हुरूपत्वात्सर्वेभ्यःकामेभ्योन्नदेतिनामकीर्तयेदि
तिविधिनैवसिद्धे विस्वपर्मोन्नरे यस्मान्नकामोन्नदे
तिनामकीर्तयेदितिविशेषविधेर्वैयर्थ्यापत्तिरि
तिवाच्यं अस्यपर्यंतयोगस्य सर्वकामविधावर्थ
वत्त्वात् अनेनविधानेनैवस्वर्गफलकत्वेनावा
नुष्ठानेस्वर्गेनान्यथेत्यस्यदयजिरकृत्वादिरूपस
माधानस्यापितुल्यत्वात् परमार्थेनतु तंत्राणां
स्मृतिविशेषेपिमन्वादिस्मृतीनांकर्मकांडशेषत्वं
तंत्राणांतुब्रह्मकांडशेषत्वमितिसिद्धांतादुत्तरमी
मांसीयदेवताधिकरणन्यायेनदेवताविग्रहादे
स्तांत्रिकैरंगीकारात् तत्तत्कामनापूर्वकत्वादिगुण
कंब्रह्मध्यानंतत्रमितियोतनमेवविशेषविधेः प्रयो
जनं तथाचश्रुतिः अन्नादोवसुदानोविंदतेवसु
यएवंवेदेति अन्नमासमंतादत्तिइत्यन्नादः वसु
नोधनस्यदाने यस्मात्सर्वस्वदानस्यपरमेश्वरस्त
मेवंप्रकारेणयोवेदोपास्तेसवसुवसुचाविंदतइति
तदर्थात् किंचअन्नदायेनमइतिमंत्रेणसर्वका

स्यवचनेनभयहरणंकाम्यप्रयोगेक्रियमाणेगौ
णस्तुख्यापिकरणन्यायेन तस्यमंत्रस्यजचन्यह
स्याभयपहत्वप्रकारकस्मृतिजनकतायाः सिद्ध
त्वेप्यत्रकामप्रयोगमुख्येहस्यैवात्रप्रदत्वप्रकारक
स्मृतिजनकतया अपिदेवतायाअपिह्रागित्यर्थो
पस्थितिः तत्रसादोपिह्रागीत्येवस्यादितिविशेष
येनतमपिप्रयोजनं अतएवस्कंदेगीतायोनाम
स्वगौणमुख्यभेदेनफलभेदःस्मर्यते नामानित
सर्वाणितुकल्पितानिस्वमाययानित्यस्वात्मरू
पे तथापिमुख्योस्तुशिवादिग्राह्याभवेति संकल्प
नयाशिवस्य मुख्यग्राह्यजपतोमुनीश्वराःसत्यमे
वपरमेश्वरोभवेत् तस्यवक्त्रकमलेसदाशिवोह
स्यानिःसपरमेशयामहेत्यद्धविस्तरेण इदानींफ
लान्तरस्तोत्रोक्तरीत्यैवप्रतिनामथेयमक्षराणिसं
चिंत्यास्त्रक्षेपेणगुरूंप्रणमति मंत्रायोजयतिगु
णीनवरणस्त्रिशारदर्यीभः एकार्थत्रयदेह्योभूमद
हारीतसमपालेशः ५ मंत्रनामायोमूलकारणं
श्रीगुरुःसार्वभौमोजयति सर्वोत्कर्षेणवर्तते मो
तस्यमूलंयज्ञानंतस्यमूलंमहेश्वरः तस्यपंचात
रोमंत्रोमंत्रमूलंगुरोर्वच इतिवचनात् नामेव

ल॰
स॰भा
२८
28

विशेषणो विशिनष्टि गुणी परमार्थतो निर्गुणोपि
विद्यावतारसामर्थ्यस्वीकृतानेकविग्रहः नवेति
मन्त्रे नेत्रगणो रक्तशुक्लाख्येयस्य सः तदुक्तं वेदे
गुरुपदहृहमवाङ्मनसगोचरं रक्तशुक्लप्रभा
मिश्रमतर्क्यं त्रैपुरं महः इति अथवा पवित्रे चर
णं चक्रे लोकद्वारे सुदर्शनमिति कोणान्नवचक्रा
त्मकः त्रैलोक्यमोहनादिसर्वानंदमयान्तचक्रा
जाभिन्न इति यावत् त्रिंशतामर्थे पंचदशावर्णा
श्रीविद्यान्तर्गतानि तदाभसत्त्वल्पन्तहूपश्यर्थः
निरंजनः परमं साम्यमुपैतीति श्रुता वभेदे पिट
ल्पतोक्तिदर्शनात् एकोमुख्यस्थामसावर्थत्रयदे
हस्य अर्थं चत्रयं च प्रभुहमितियावत् नादपी
सार्धत्रिवलयाकारा कुंडलिन्येव सर्वदेवतारूप
देहस्यात्मा यस्य सः भक्तजल्पो मदो महामदं श्रयं य
स्ते हरति यद्वा भूमा ब्रह्मानंदस्तं दत्ते तद्रूपवहारी
मनोहरः यो वै भूमा तत्सुखमिति श्रुतेः मा जटाः
नाभिसहिताः सः परमः शिवस्तत्पादौ लाति
दत्ते विषयीकरोतीति सत्पालाः शिवपरमाः क्तिः
इत्यादयः सत्पालाये न सः श्रुतपवेशः परा पूर्
वः शिवभक्तिबललभ्यतदभेद इति समुदितार्थः

माऽप्येकाक्षरस्य जटा वाचकत्वं सप्ताः सप्तास्वनु
जाह्नणाकिरणानिभाः पान्तुबिभ्रत्त्रिनेत्र इति प्रयो
गेप्रसिद्धम् आदित्यपुराणप्रसिद्धपश्चिमादपि
तीरस्थसप्तकोटीश्वरनाम्नानिर्वचनश्लोकेपि अथा
प्यस्ति विपश्चितामपि महत्से देहकोटिद्वयं यःकृ
त्वाजगदीश्वरोनिगदितः सप्तः किमत्रोत्तमः प
मेशः प्रथमैव कोटिरिति किं निश्चायनाय स्फुटं ना
म्नैव प्रथितो भवत्परशिवः श्रीसप्तकोटीश्वरः इति
अत्र सप्तानन्तशाहोऽसप्तजटानिर्जटवाचिनो सत्तो शिव
विस्तपरौ ईदृशप्रणवरीत्योत्तरश्लोकानामपि प्रकृ
तोप्रकृतोवार्थोवर्ण्यते शाक्तोपिग्रन्थविस्तरभया
त्परित्यक्तैरहितमशाक्यत्वाच्चतन्निष्प्रयोजनत्वाच्चतत्सु
पेक्ष्यनामविभागपरत्वेनैवव्याख्यातं प्रस्तूयते
मन्त्रयोजयतिमन्त्राणामादावुच्चारणीयः प्रणवो
जयति ॐकारोवर्तुलस्तारोमन्त्राद्यप्रणवोध्रुव
इति मातृकाकोशात् कालिकापुराणे स्रवत्यनों
कृतं पूर्वं परस्ताच्च विशीर्यते इत्यनेनादावन्ते वोच्चा
र्यत्वेन प्रणवस्य विधानात् अतएव प्राज्यायणाः
दानयज्ञतपः स्वाध्यायजपध्यानसंध्योपासनप्रा
णायामहोमदैवपित्र्यमन्त्रोच्चारणप्रलारंभादीनि

प्रणवमुच्चार्य प्रवर्तयेदिति कात्यायनोपि प्रणवं
कृत्वा ब्रह्मारंभे विरामे च यागहोमादिषु शान्तिपुष्टि
कर्मसु चान्येष्वपि काम्यनैमित्तिकादिषु सर्वेष्ववि
नियोगः स्यादिति दाल्भ्यपरिशिष्टेपि ब्रह्मयज्ञे जपे
होमे दैवे पित्र्यकर्मणि च अनोंकृत्य कृतं सर्वं न भ
वेत्तापिकारकमिति अतएवोंकारेण सर्वा वाक्
तृण्णेति श्रुतिः सर्वामेव संघटितमित्येतदर्थः उतृ
दिर्हिंसानादरयोरिति धातोः समुपसृष्टत्वे उभय
मेलनार्थकतायामपि सोमे संचेयादिति विधौ न
संतरणमंत्रस्मेहिहन् इति निषेधेपि प्रयोगदर्श
नात् न च सहस्रनामस्तोत्रमंत्रस्य मंत्रत्वे प्रणवपु
टितत्वं युज्यते न तद्देवत्वं न संभवति मनोरभावात्
अतएव द्विशत्यांमंत्रत्वस्याहत्यविधिः केवलं नाम
वद्धिमन्तकार्यानेष्वेकं भज मंत्रात्मकत्वमेतेषां ता
न्त्रोनामात्मनापि चेदिति चेन्न तत्त्वोदकेषु मंत्राभि
धायिकरणमंत्रप्रसिद्धिविषयत्वस्यैवमेवलक्षण
त्वोक्तेः अत्र तांत्रिकाणां मालामंत्रत्वव्यवहारदर्श
नात् शिवशंकररुद्रेशानमहेश्वरमृडाख्ययेति सं
दर्भेन मंत्रसिद्धभावेन नाममंत्रमात्रं केवलं नामव
ढिले इति तेदृष्टा संदर्भस्य परिसंख्यापकं न पुनः

सहस्रनामसमाख्यातस्य अतएवसहस्रनाममं
त्रीयंजपितव्यः प्रभात्यस्यादिवचनानिगणेशस
हस्रनामादिषुदृश्यंते अस्याद्यंतयोःप्रणवःसावश्य
कः तस्यवर्णभेदेनस्वरभेदादयः कालिकापुराणे
स्मर्यंते सव्यानोद्विजातीनांराज्ञांस्यादनुदात्तकः
हरिनोष्ठोकृजातानांमनसापितथास्मरेत् चतुर्दे
शःस्वरोपोसोशेषउंकारसंज्ञिका सचानुस्वारचंद्रा
भ्यांशूद्राणांसेनरुच्यते शूद्राणामादिसेनवीद्विसे
नवीद्विसेनवीयद्दृश्या द्विसेनवःसमाख्याताःस
वैयैवद्विजानयइतिद्विजातीनांब्राह्मणानांराज्ञांक्ष
त्रियाणां ऊरुजातानांवैश्यानांमनसापीतिवैश्यमा
त्रान्वयि चंद्रोनादःसेनःप्रणवःद्विसेनवः आद्यंतप्र
णवोच्चारणशीलाःद्विजातयःत्रैवर्णिकाइतितदर्थः
यत्रयवर्णब्राह्मणेवेदभेदेनस्वरव्यवस्थाश्रूयते
स्वदितोदात्तप्रकात्तर ओंकारऋग्वेदेत्रैस्वर्योदात्तप
कात्त ओंकारोयजुर्वेदेदीर्घप्लुतोदात्तप्रकात्तरः
सामवेदेह्रस्वोदात्तप्रकात्तरः ओंकारोथर्ववेदेसा
मवेदविषयिणंवनाम्नोपयुज्यते एवंप्रणवेप्रद
र्श्य श्रीमानित्यादीनित्रिषष्टिनामानिविभज्यते गु
णीत्यादिनायथयष्ठत्रसलकारैःस्वशास्त्रोपयुक्तप

ल॰
स॰भा
३॰
30

रिभाषासामान्यमूलत्वेनविदुषां सुलभाइत्याशयेनै
कीकृत्येनदर्शितास्तथापिशिष्यानुजिघृक्षयास्मा
भिरत्रकथ्यंते कटपयवर्गभवैरितिपूर्वोक्तश्लोके
नकारञकारयोः शून्ये संकेतः कृतः इहत्वदशाव
संख्यायांक्रियतेतस्यापवादापेक्षणात् शून्यस्यात
पेक्षणाच्चककारादिभिर्योनितसंख्यया श्चाञ्चया
स्त्वेकैकनामांतर्गतान्यक्षराणिस्वरूपाणि चतुरक्ष
वतावायनरलोपश्चेतिपाणिनिसूत्रेणएववैसप्त
दशः प्रजापतिरित्यादिश्रुतिष्वपि संख्यायाः स्व
मात्राश्रयत्वदर्शनात् एकद्वित्र्यादिसंख्यावाच
कपदानितुयत्रपादेयोवाविशेषत्वेननिर्दिश्यते
तत्रत्यपदार्थात्मकनामसंख्यापराणि यत्रचविशे
षनिर्देशमंतरेणैवप्रयुज्यते तत्रसमसंख्याकाक्ष
रनामसंख्यापराणि तत्राप्यर्थस्यार्थयोरर्थानांवास
मात्तिपर्यंतयानिनामानितत्स्वराण्येव तत्पुनस्त्रि
पादपंचपादांतर्गतनामपराणि एकद्वित्रिचतुः
पदार्थतर्गतवर्णानांतमाकतिकार्येप्रयोगइति
एतदुदाहरणानितन्यायाश्चावसरएवव्यक्तीभवि
ष्यंतिगुणी गकारणकारौत्रित्वपंचत्वसंख्यापरौ
तस्याश्चनामविशेषकत्वेत्रीणिपंचनामानीतिपर्यं

वसानान्नावयवकतिभिरक्षरैरेकैकं नामेत्याकांक्ष
या अतिरासेनाकांक्षितविधानं न्याय इति सोम
वमनेऽपि पारिणन्यायेनानीतिक्षराण्येव विशेष्या
णि स्वीक्रियंते· तेषां च नामांतरसाकर्येण विशेष्य
त्वस्वीकारे पुनरुक्तदोषतादवस्थ्यादेकस्य नाम्नस्त्रीणि
वाक्षराणि इत्यादिरेवार्थः सिध्यति चतुरक्षरांतर्ग
ताक्षरत्रयस्यावधुन्यानुवादे वैयर्थ्यात् एतेष्वजेट्
इति कुलाक्षरसूत्रे वा षोडशसंकेतः इयं संख्याक्षर
निष्ठा हलिभिरुक्तान्तनामनिष्ठा तत इत्युक्ते एकेना
मक्षरमित्यर्थ इति भ्रमो निरस्तः प्रकृते वर्णैक
त्वादेवैकनामेत्यर्थस्य लाभात् प्रथमेनामेति नव
र्णेत्राद्यर्थादेव सत्स्येतं शास्त्रसूत्रेष्वत्रापि समानः
नवचरणा यस्मिन् वाक्यसमूहे स नवचरणः तस्य
नवधा विभज्य निर्देशबलादेकैकस्य चरणस्यैकैक
नामात्मकत्वं धन्यते तथा च नवशब्दोदिना संख्या
नामस्येवान्वेति नाक्षरेषु अत्र नवतशब्दान्नवत
संख्यायाः एवनकारवकारोदितदशावत्तः संख्य
योः ...... डि·तिनप्रतीतिः अतः प्रतीति शेषम्
माऊर्याभ्यां संख्यावाचकपदाक्षराणामिहसंबन्धे
कार्थ्यप्रत्यायकमेवास्ति एकत्वचरणादिशाह्यसम

लिं॰ सं॰ भा॰ ३२

31

वयानमहिम्नासंख्यावाचकशब्दानांनामयेयान्वि
तसार्थकत्वमेव नात्तरान्वितसार्थत्वमितिसिद्धेच
रणादिविशेष्यसमर्पकपदाभावेपिनामान्वितसा
र्थकत्वंक्लृप्तं नदंडेनपराणुद्यते एकत्रनिर्णीतः
शास्त्रार्थोऽसतिबाधकेन्यत्रापीतिन्यायात् आदित्यः
प्रायणीयपयसीचरुरितिस्थालीवचनस्यापिचरु
शब्दस्यादित्यमोदनेतिवाक्यशेषवशादोदनार्थक
त्वेसौर्यंचरुमित्यादौवाक्यशेषाभावेप्योदनार्थक
त्वानपायात् ईदृशसंकर्यसिद्ध्यर्थमेवचात्तरसंख्या
यीवाच्यायांत्रयाणादिशब्दानतराणामेवप्रयोगोनपुन
र्वृद्धि संख्यापादात्तराणामितिश्ववस्यापिसिध्य
ति त्रिंशदर्थाः समेशास्याःषशब्दमात्रविवक्षाया
मनियतलिंगोर्थप्राहः अर्थनपुंसकमितिसूत्रेकः
पुनःपुंलिंगइति भाष्यस्यानियतलिंगपरत्वेनैक
पदेनव्याख्यानात् वापुंस्यर्थइतिकोशाच्चतेनषोड
शाक्षराणित्रिंशन्नामानीत्यर्थः भकारस्यचत्रय
रात्मकनामेति एकपदस्यतदुत्तरमेकनामेत्यर्थ
सिद्धेत्याचार्याहादशाक्षरमितिसिद्धाति एकस्मिन्नर्थे
तावत्पवपरिशेषात् अर्थान्परतोऽर्थान्तरग्रहणेन
तन्मध्येनामसमाप्तियोगात् इतिविच्छेदस्तिलिखि

त्रेणार्थानवसानविधानात् अवसानस्य च पद
समाभिव्याप्यत्वात् नचार्थंन्यूनमेवनामसमाप्य
नामितिवाच्यं तथात्वेकपदवैयर्थ्यापात् रूपपदेनद्वा
दशसंख्यायाउक्तपरिभाषानुसारेणवक्तुंशक्यत्वे
पिद्यहरैकादशहैनामनीइतिभ्रमोमाप्रसंजीतात
थानोक्तं अतएवदशाधिकासंख्यापरिभाषका
नेकादशसाध्यत्वान्नेहपरिभाषायानिर्देशपतइत्य
पिनियमोद्रष्टव्यः ततोर्थत्रयत्रीणिनामानि ततो
ष्टभिरष्टभिरत्तैर्हैततस्तृभिपंचभिरष्टभिर्द्वाभ्यां
षड्भिश्चाष्टैःषण्णामानि ततःसप्तभिस्त्रयाणांस
मस्तनाख्रिभिःपंचभिर्द्वैनामनी इत्येवंश्लोकार्थः ५
अथनाम्नामर्थःप्रस्तूयते तत्रादौप्रणवस्यसम
स्तस्यलक्षणेनार्थः ओंतत्सदितिनिर्देशोब्रह्मण
स्त्रिविधस्मृत इतिभगवद्वचनात् अकारोकारम
कारनादबिंदुभिर्थसैर्ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसदाशि
वानांकथनात्तत्पंचकरूपमितिवा तदुक्तंहृद्हनार
दीये अकारंब्रह्मणोरूपमुकारंविष्णुरूपवत् म
कारंरुद्ररूपंस्यादर्धमात्रंपरात्मकं वाच्यंतत्परमे
ब्रह्मवाचकःप्रणवःस्मृतः वाच्यवाचकसंबंध
स्तयोःस्यादौपचारिकइति रूपपदंवाच्यवाचक

ल॰
स॰भा॰
३२
32

योः अभेदाभिप्रायेणाभिन्नपरं अतएव भेदघटि
तो वाच्यवाचकभावसंबंधऔपचारिकः अमुख्यो
व्यवहारिकइत्यर्थः अनेनैवाशयेन पुष्पदंतोप्या
ह समस्तव्यस्तं त्वां शरणद गृणात्योमिति पदमि
ति यत्त्वेवमवखंडेन नानाविधाः अर्थाः वर्णिताः
ज्ञातार्थज्ञानमित्येवं वक्तव्यमस्ति नहि यिना ओमि
ति प्राह लोके ये तेनाज्ञातस्य वाचकाः अज्ञातार्थेन
ध्यातानेमिति श्रामेन्द्रवाचके ओमिति प्राह लोके य
ते न संदिग्धवाचकाः आकाशादिपदार्थानां येषा
ह्यावाचकाभुवि विनातान खिलां प्राहान्लोके ओमि
ति भाषते अतः प्रयोगबाहुल्याद्घटकुम्भादिशब्द
वत् आकाशादिपदार्थानां वाचकः प्रणवः स्मृतः
सर्वावभासकत्वेन ब्रह्मणः सदृशः स्मृतः सर्वा
वभासकं मंत्रमिमं जपति यो द्विजः सर्वमंत्रजप
स्यात्मफलं स लभते चिरादिति वृहत्पराशरस्मृति
रपि प्रणवो हि परं तत्वं त्रिवेदं त्रिगुणात्मकम्
त्रिदेवं त्रियामं च त्रिपदं त्रिविरंस्थितं त्रिमात्रंच
त्रिकालं च त्रिलिंगं कवयो विदुः सर्वमेतत्त्रिरूप
णात्मकं हि प्रणवेन तत् अग्निः सोमश्च सूर्यश्च त्रिधा
मेतिप्रकीर्तितं अतः प्रत्नं वहि प्रत्नं चन प्रत्नमुदा

हृतं हृदिकंठेनालुकेचत्रिस्थानमितिकीर्त्यते
प्रकारोकारमेकारैर्हिमात्रः उच्यतेसतु कर्मार
मेषुसर्वेषुत्रिमात्रेतेप्रकीर्तयेत् स्थित्वासर्वेषु
शब्देषुसर्वव्यापमनेनहि नतेनाहिविनाकिंचि
दक्रयातिगिरायतइति गोपथब्राह्मणेपि ॐ
कारंपृच्छामःकोधातुः किंप्रातिपदिकं किंनामा
ख्यातं किंलिंगंकाविभक्तिःकःस्वरइत्यादिनाम
हताखंडेनतत्स्वरूपनिर्णयः प्रपंचसारेप्रणव
पटलेव्याख्यातृभिः पद्मपादाचार्यैरपिप्रणवा
र्थदीपिकादिग्रंथांतरेचकृतोभूयांतस्यविस्त
रोद्रष्टव्यः ॐश्रीमाताश्रीमहाराज्ञीश्रीमत्सिंहा
सनेश्वरी चिदग्निकुंडसंभूतादेवकार्यसमुद्यता
पर श्रियोलक्ष्म्यामाताश्रीरितिगीरूपलक्षणं
तथाच श्रीगीर्जेनकत्वात्रेयं तन्त्रमानकोटिभूता
रुद्राणीकिंतु तात्त्रितयजनयित्रीपरमशिवम
हिषी परामत्ताहारिकेत्युक्तंभवति यद्वा श्रियं
लक्ष्मीमातिपरिछिनत्तिपरिच्छेद्यापेक्षयापरि
छेदकस्याधिक्याप्रभावादनवधिकश्रीरूपो
मेत्यर्थः श्रियंविषंस्यातिकंठेस्थापयतीति
वा स्तनयोःपक्षयोर्नामपुंलिंगंभवति शिवश्री

ल॰
स॰भा॰
३३
33

ङ्कोरभेदात्प्रकाशो विमर्शो वा विशेष्यः श्रीमात्रे
नम इति मंत्रे विशेषाभावेप्यर्थानुसंधाने विशे
षः अथवा अभियुक्तानां नाम श्रीपदपूर्वं प्रयुंजी
त श्रीचक्रशैलश्रीविद्याश्रीफलादिकवदित्यभि
युक्तोक्तिसिद्धे मातेति पदमात्रस्यास्यादिकेप्येवार्थः
विनिगमनाविरहात्सर्वेषामितिलाभात् यते
वा इमानि भूतानि जायंते इति विशेषक्तेश्च
अतएवनिरूपमपदाप्रवेश्वरेशानादिशब्दाः
परशिववाचकाः अतश्चेशानो भूतभव्यस्येत्या
दाविव जगन्मातेति क्वचिच्छ्रुतिसंबंधोपि निर्दे
शमात्रपदमात्रस्य त्रिपुरसुंदरीवाचकत्वं नवि
हन्यते यद्वा हसकलरडइ इति व्यंजनषट्कस्य
बालायाः स्वरत्रयेणाने योजने कूटत्रयात्मको जा
यमानो मंत्रो मातेत्युच्यते मायाकुंडलिनी क्रिया
मधुमतीति मंत्रमंत्रपर्यायणोद्धारश्लोके मातृप
दस्य तथाहृद्व्याख्यानादिति मंत्रोद्धारपराव्या
ख्या अवगंतव्या १ राजशब्दान्नांतत्वाङीपि कृते
पश्चान्महच्छब्देन समासे आन्महत इत्यात्वे श्री
युक्ता महाराज्ञीति मध्यमपदलोपसमासेवृ
नत्वमहाउंत्वाद्ङीप् तथात्वे महाराजेत्यापत्तेः

सकलप्रपंचजातपालनेपिकृतेत्यर्थः राजश
ब्दशाक्यतावच्छेदकन्दपत्वकोटौपालनस्यानि
विष्टत्वात् तथाचश्रुतिः येनजातानिजीवंतीति
अत्रश्रीविद्यायांनिगूढस्याह्नरत्रयस्योद्धारः तत्रै
केनावस्थोऽक्षरीकलेत्युच्यते सच्छिष्यायोपदेश्या
गुरुभक्तायसाकलेति तचतात्राम्रायेणाधनिकै
बिंदुभिर्गुरुमुखादाज्ञाते तत्त्वाशिवशक्तिकाम
इतिविद्योद्धारश्लोकैः सौंदर्यलहरीव्याख्यानेल
लेनप्रकटीकृते चतुर्लक्ष्मीमनुष्वप्रथमकोमं
वरिति इत्तरहस्यंप्रकाशविमर्शरूपं तत्रकंम
केनपद्धतौ अकारःसर्ववर्णाग्र्यःप्रकाशःपर
मःशिवः हकारोंतःकलारूपोविमर्शाख्यःप्रकी
र्तितइति अनयोरपिरहस्यत्वादेवमध्यबिंदुवि
सर्गांतः समास्थानमयेपरेऊटिलारूपकेनस्याः
प्रतिरूपंवियत्कलेस्यादभिगूढार्थैरेवश्लोकै
र्योगिनीहृदयस्वरूपनिरूपकैःकृतः तत्प्रका
शनेचास्माभिर्विरविस्पारहस्यप्रवकृतमिति
नेहप्रतन्यते राज्ञीत्वेशेनमायाराजिमंत्रोद्धारः
अतएवनटचप्रत्ययांतेत्वेनप्रयोगः नृपाधि
ष्ठितमासनंसिंहासनमुच्यते आसनेषुसिंहः

ल॰
स॰भा॰
३४
34

श्रेष्ठमित्यर्थे राजदंतादित्वात्पूर्वनिपातः श्रीम
त्स्वपंचसाम्राज्यलक्ष्मीवत्त्वनास्मिन्सिंहासने च त
स्येश्वरी ईशित्री सिंहासनमित्र्नमासनमिति वा
देव्याः सिंहारूढत्वात् तदुक्तं देवीपुराणे नामनि
र्वचनाध्याये हिंसिधातोः सिंहशब्दो वशकान्तो
शिवः स्मृतः ये सिंहमारुह्य कन्यात्वे निहतो म
हिषस्तथा महिषघ्नी ततो देवी तया सिंहासने
श्वरी यद्वा सिंहशब्दो वाचकार्थः सिंहार्थकः त
दुक्तं वैयाकरणैः सिंहमारूढ्वकन्यात्वे निहितो
महिषो तथ महिषघ्नी ततो देवी तया सिंहा
सनेश्वरी यद्वा सिंहशब्दो सिंहार्थकः हिंसिधा
तोः सिंहशब्दो वशकान्तो शिवः स्मृतः वर्णव्य
त्ययतः सिंहो पश्यकः कश्यपो यथेति तेन सिं
हेन हिंसया सनं सेपणं निरासः इति यावत् स
हदेपणधातोः ल्युट् सहारः इति समुदायार्थः
तेश्वरी समर्थाः तथा वक्ष्यति यत्स्वयं त्यामि
संविशतीति यद्वा मेकारः पंचसंख्यापरः से
ति सिंहासनमाख्यातास्येन त्यमेरत्वादि संप्रदा
मेरवंता श्रेष्ठो मंत्राः तेषु त्रयं युग्मरूपं द्वयमे
कैकरूपमित्येवं पंचैव दिस्त्रयेभेदेन सिंहा

सनानिज्ञानार्णवे कथितानि पंचसिंहासनगता
कथं सा त्रिपुरा परा कथ्यतां मे महेशान कथं सिं
हासने भवेत् इति पृष्टे प्रथमं श्रीदेवी शिवला
स्यहितकरी यदि निश्चेतनोपि देवेशि तदा त्रिपुरसुं
दरी समाराध्या भवत्यतो सर्वेशस्य परमेश्वरी ब्र
ह्माणं ने समाराध्य तपसा महता प्रिये शक्रो महे
वराज्योयं पूर्वस्यां दिशि पालकः तदा प्रसन्ना त्रिपु
रा पूर्वसिंहासनस्थिते त्यादिना तेषां पंचसिंहास
नानामीश्वरीत्यनेन मंत्रोद्धारः ३ एवं त्रिभिर्नाम
भिः सृष्टिस्थितिलयकर्तृत्वेन वल्ललन्तायित्वा प्र
कृत पुराणे क्रमात् प्रादुर्भावादिकथाक्रमेण प्रा
येणायत्नेवतिरोधानानुग्रहापरपर्यायबंधमो
क्षप्रदत्वेनापि सप्रपंचं ललन्तायितमुपक्रमते वि
दधीत्यादिना शिवशक्त्यो रूपिणीत्यनेन चि
केवलं ज्वलन देवाग्निकुंडं प्रविश्यालक्षणानमो
विरोधित्वात् श्रुतनिरिन्धनवनिरिंधनमेधमानेमा
हायकारपरिपंथिनि संविदग्नौ इत्यादौ विदग्धो
रूपकप्रयोगादर्शनात् शक्तिसूत्रमपि विदग्नि
रनिरिंधनरवरोहपदेच्छत्त्रोपि चिन्मात्रयामये
यनं प्रपद्यतीति तद्भाष्ये च चितिरेव विश्वप्रसन

ल॰
स॰भा
३५
35

शीलत्वाद्वह्निरिति तत्र सम्यक् प्रभेदेन स्थिता
भूता चैतस्यारब्धयमेरूपेणास्थिता तत्र जाता
तत्र जातः तत्र भवः इति पाणिनाभूजनि याते
भेदेन कीर्तनात् शक्तिशक्तिमतोरभेदाच्च तत्
कुंडं तेपशारीरकाचार्यैः विष्णुशक्तिः परमेश्वर
स्य विमला चैतन्यमेवोच्यते इति यद्वा प्रसिद्धम
ग्निकुंडमेव चिच्चिदग्निपदयोरेवं वोपमितसमा
सः ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते ज्ञैत्या
दौ रूपकदर्शनात् तस्य कुंडात्संभूता प्रादुर्भूता
इत्यत्रेमर्थः संपुमारस्ततो भवदित्यादौ भवते
रुत्पन्नावपि प्रयोगात् तदुक्तं रेणुकापुराणे रे
णुनामा भवेत्पुत्र इक्ष्वाकुकुलवर्धन इत्यारभ्य
तस्य तपो देवीवरं वरयित्वा एतस्मिन्नंतरे यज्ञे
वह्निकुंडाच्छिने हिज दिव्यरूपान्विता नारी दिव्या
भरणभूषिते त्यारभ्य वह्नेः शीतांशुबिंबा सहस्रा
निर्गता बहिः एकैव तु जगद्धात्री द्वितीया नास्ति का
च नेत्यनेन अलोडस्पाणोपि मंडासुरपीडितेषु
कैर्निर्वाणकुंडयोजनविस्तारं सम्यक्कृत्वाग्निपू
र्णमनामित्यादिना चिदग्निकुंडे देवैः कृते स्वस्वमांसे
होमसक्थीके होतमिच्छत्सु देवेषु कलेवरमपी

यतः प्रादुर्बभूव परमं तेजः पुंजमयं महत् कोटि
सूर्यप्रतीकाशं चंद्रकोटिसुशीतलं तन्मध्ये तःस
मुदभूच्चक्राकारमनोपमं तन्मध्यतो महादेवीमु
दयार्कसमप्रभां अत्यारभ्य तां विलोक्य महादेवी दे
वाः सर्वे सवासवाः प्रणेमुर्मुदितात्मानो भूयो भूयो
खिलात्मिकामित्यंते नित्यायामुत्पत्त्यसंभवमाशं
क्य समाधत्ते य देवकार्येति देवानां कार्याणि भंडा
सुरमहिषासुरवधादीनि तदर्थं मुत्पन्ना आविर्भू
ता प्रकृतिविकृतिभावाभावेन तादर्थ्ये चतुर्थ्यंते
न सह समासा योगोपि शेषषष्ठ्या समासः तदुक्तं
मार्कंडेयपुराणे देवानां कार्यसिद्ध्यर्थमाविर्भ
वति सा यदा उत्पन्नेति तदा लोके सा नित्याप्यभि
धीयत इति कूर्मपुराणेपि हिमवंतं प्रति भगव
त्योक्तं अहं वै याचिता देवैः संभूता कार्यगौरवात्
विनिंदकं तां पितरं महेश्वरविनिंदकं धर्मसंस्था
पनार्थाय तवराधनकारणात् मेनादेहात्समु
त्पन्ना त्वामेव पितरं श्रितेत्यादि ५। ५२ उद्युद्भानु
सहस्राभा चतुर्बाहुसमन्विता रागस्वरूपपाशा
ढ्या क्रोधाकारांकुशोज्वला ५३ एवंविद्रूपत्वेन
प्रकाशात्मकनाम्नस्त्वाविमर्शात्मकं रूपमाह उ

ल॰
स॰ भा॰
३८
36

शुरिति भानूनां किरणानां सहस्रं यस्य स भानु
सहस्रः सूर्यः तस्योदयं विशेषणं वर्तमानका
लिकोदयवत्त्वेतदर्थः वर्तमाने लटः शतृशान
चोर्विधानात् तेन लौहित्यं धन्यते उद्यतो भानू
नां रक्तसूर्याणां यत्सहस्रमानं स्यात्तेन तुल्येति वा
शक्ति लौहित्येनेति फलितोर्थः उक्तं हि स्वतंत्रतंत्रे
लात्मैव देवता प्रोक्ता ललिता विश्वविग्रहा लौ
हित्यं तद्विमर्शः स्यादुपास्तिरिति भावनेति वाम
केश्वरतंत्रेपि स्वयं हि त्रिपुरी देवी लौहित्यं तद्वि
मर्शनमिति ईदृशप्रकाशविमर्शसामरस्याप
न्नाया देव्यास्त्रीणि रूपाणि स्थूलं सूक्ष्मं परं चेति
करचरणादिविशिष्टं स्थूलं मंत्रमयं सूक्ष्मं वास
नामयं परं तदुक्तं योगवासिष्ठे भगवता सामान्यं
परमं चेति द्वे रूपे विद्धि मेनघ पाण्यादियुक्तं सा
मान्यं यत्तन्मूढा उपासते परं रूपमनाद्यंतं यन्म
मेकमनामयं ब्रह्मात्मपरमात्मादिशब्देनैतदु
दीर्यंते इत्यादि सामान्यं हि विधं प्रोक्तं स्थूलसूक्ष्म
विभेदत इत्यन्यत्रापि यत्तु गंगादीनां जलादिमयं
रूपं तत्स्थूलतरं चेत्यर्थः तेषु स्थूलं निर्दिशति ९
चतुरिति ध्यानोक्तावयवमात्रोपलक्षणमेतत्

वाङ्मात्रपरमेववाबाऽसंगादायुध्यतो त्रि
विधंरूपमाह ७ रागेतिचतुर्भिः रागोनुरक्ति
श्चित्तवृत्तिविशेषः इच्छैववा रागएवखेवास
नामयरूपस्यस्थूलस्यपाशस्यतेनाढ्यावामायः
करेणुक्ता ८ क्रोधोद्वेषाख्याचित्तवृत्तिः श्राकार
शब्दादर्शी श्राश्रायविदाकारेसविषयकंज्ञान
मित्यर्थः यदोयमित्याकारकंज्ञानमित्यादौवि
षयपरत्वेनाकारपदप्रयोगात् द्वेषज्ञानोभया
त्मकेनांकुशेनोज्वलाशोभमानादक्षायःकरा
तथाचोक्तं पूर्वचतुःशतीशास्त्रे पाशांकुशौत
दीयौतुरागद्वेषात्मकौस्मृताविति तंत्रराजेपिवा
मनापटले मनोभवेद्दिक्षुधनुःपाशोरागउदी
रितः द्वेषस्यादंकुशःपंचतन्मात्राःपुष्पसायका
इति उत्तरचतुःशतीस्पष्टेन इच्छाशक्तिमयंपा
शमंकुशंज्ञानरूपिणं क्रियाशक्तिमयेबाण
धनुषीदधदुज्वलमित्युक्तेः ९ पश्च मनोरूपेक्षु
कोदंडापंचतन्मात्रसायका निजारुणप्रभापूर
मज्जद्ब्रह्मांडमंडला पश्च संकल्पविकल्पात्मक
क्रियारूपंयस्यतादृशामित्तरूपंपुंडेक्षुमयंको
दंडंयन्तुर्यस्याः वामोर्धकारेसातथोक्ता १० पं

ल॰
स॰मा॰
३०
37

चसंख्यानितन्मात्राणिशब्दादीनिविषयः तदेवे
तितन्मात्रेपंचभूतानामेवरूपमित्यर्थः तदुक्तं
महासम्बंदसंग्रहे भूतमात्रस्वरूपोर्थविशेषाणां
णांनिरूपकः शब्दस्तशब्दतन्मात्रेमहत्मकवि
निश्चयः विशिष्टस्पर्शरूपश्चस्पर्शतन्मात्रसंज्ञ
कः नीलपीतत्वशुक्लत्वविशिष्टरूपमेवच रूप
तन्मात्रमित्युक्तंमधुरत्वाम्लत्वायुतेरसतन्मात्र
संज्ञंतत्वसौरभ्यादिविशेषितः गंधस्याङ्गंधतन्मा
त्रेतेभ्योवैभूतपंचकमिति एतानितन्मात्राण्येव
सायकाःबाणाः यस्माद्बोधकरेमानतयोक्ता
तदुक्तंवामकेश्वरतंत्रे शब्दस्पर्शादयोबाणाम
नस्तस्याभवद्धनुरिति कादिमतेपि बाणास्तुत्रिवि
धाःप्रोक्ताःस्थूलसूक्ष्मपरत्वतः स्थूलाःपुष्पमयः
सूक्ष्मामंत्रात्मनःसमीरिताः पराश्चवासनायांतु
प्रोक्तास्थूलान्शृणुप्रिये कमलंकैरवंरक्तकल्हा
रेंदीवरंतथा सहकारकमित्युक्तं पुष्पपंचकमी
श्वरीति तेषांनामानितु कालिकापुराणे हर्ष
णंरोचनाख्यंचमोहनंशोषणंतथा मारणंचे
त्यमीबाणामुनीनामपिमोहदाइति ज्ञानार्णवे
तु क्षोभणंद्रावणंदेवीतथाकर्षणमंतकं वशी

न्मादोक्रमेणोवनामानिपरमेश्वरीति तेत्ररोजत
मदनोन्मादनौपश्चात्तथामोहनदीपनौ शोष
णश्चेतिकथिताबाणाःपंचपरोदिताः इति प्रथा
गुरुमेत्रोद्धारः रश्वग्रगश्वसवतेषांसमाहारोराग
स्वं स्वगाश्वाहेतस्याणहंकारः हःशिवोगगनेस्या
णरितिकोशात् सससबिंदुकईकारः तेनरेफह
कारेकारबिंदु समाहारोहृपंसहन्मायंयस्पपाश
सेत्यादि हकारोत्तरमिहरेफोवगंतव्यः संप्रदा
यात् क्रोचयस्याचक्रोधाः तदुपरिस्थयमाणः
कारप्रत्ययोहंहंतत्वात्प्रत्येकंसंबध्यते क्रोका
रथकाराकारात्रमर्थः तेनोऊशेनोज्वला अनु
स्वारेणशोभमानः कोशेनइतिऊशः स्वकाराभि
त्रः ऊशोऊशःमनइति थकारस्यसंज्ञा थकारा
थिकारेदत्तनामाथिपोमनइतिकोशात् कोदंडो
नुस्वारः स्वकारस्त्वंबुकोदंडइतिकोशात् मनोह
पःकोदंडःथकारमित्रोकारःक्रोधाकारेत्यादिना
मसदकाररेफककारलकारयकारसकारवका
राश्चाईऊस्वराः सबिंदुकाविवर्त्तिताः इतरदवि
वत्ततं तेषांयथासंप्रदायंयोगेबाणबीजानिभि
र्यंतीति आयपबीजविभागाक्रगुरुमुखादव

ल॰
भा॰सु॰
३८
38

गंतव्यः ॥ निजःस्वकीयोयोरुणप्रभायाःरक्ति
मकौघःपूरःप्रवाहस्तस्मिन्मज्जंति नदभेदे
नभासमानानिब्रह्मांडानांमंडलानियस्याःसा
प्रातःकालेसौभाग्यादिन्यासविशेषेषुयादृशं
ध्यानेविहितमस्तितादृशरूपवतीत्यर्थः १२।
पंच पंचकाशोकपुन्नागसौगंधिकलसत्कचा
कुरुविंदमणिश्रेणीकनत्कोटीरमंडिता ५५ ३
वस्यप्रथमत्वाद्देवीमुखाभिन्नवाग्भवकूटस्यप्र
थमंपंचदशाक्षरीमंत्रस्यप्रथमत्वाद्देवीमुखाभिन्नवाग्भवकूटस्यपं
वर्णयितुमारभते पंचकादिशाब्दाहृत्तेशाका
नेप्रमवेसर्वमिन्नग्निपुराणकौशात् पंचकानि
वेत्यादिहृद्यः सौगंधिकानि कल्हाराणितैः पु
छैर्लसंतःशोभमानाःकचाःशिरोरुहायस्याः
सा १३ कुरुविंदमणयःपद्मरागाख्याःशोणाः
कामानुरागादिबहुगुणशीलारत्नविशेषाः
नडंनगरुडपुराणोक्तरत्नाध्याये तस्यास्तटेषुज्वल
वाहरागाभवंतितोयेषुचपद्मरागाः सौगंधि
कोत्थाःकुरुविंदजाश्चमहागुणास्फाटिकसंप्र

सूताः बंधूकपुंनागाशोकलेंद्रगोपजपाशशा
स्रक्तमवर्णशोभाः भ्राजिष्णवो दाडिमबीज
वर्णास्तथापरे किंशुकवर्णाभासइति प्रचत
स्याइत्यस्य रावणगंगायाइत्यर्थः येतुरावण
गंगायांजायतेकुरुविंदकाः पद्मरागावनाका
रेविभ्राणाः स्फुटराविषयस्तूपक्रमान् गुणा
तिशयोपिनचैव कामानुरागाःकुरुविंदजेषु
शानैनकाटकस्फटिकोद्भवेषु मांगल्यपुत्रकाह
रिभक्तिदाश्चहरिप्रदास्तेस्मरणान्नभवंतीति
ईदृशानां श्रेणयापंक्त्याकनतादीप्यमानेनको
टीरेणमुकुटेनमंडिता ईदृशाविशेषणाविशि
ष्टांदेवीध्यायतांभक्त्यायमिहहरिर्भवतीतिध
तिः १४ अष्टमीचंद्रविभ्राजदलिकस्थलशो
भिता मुखचंद्रकलंकाभमृगनाभिविशेषि
का १५ शिवचंद्रस्याष्टमीकलायसंतितथाव
र्यतेहसतिवासातिथिरष्टमीत्युच्यते तत्संबं
धीयश्चंद्रोऽष्टकलापूर्णः समवंद्रार्थमिति या
वत् तादृग्विभ्राजताविराजमानेनअलिकस्थ
लेनललाटदेशेनशोभिता ललाटमलिकंगो
धिरित्यत्रिपुराणीयकोशात् १६ मुखमेवचं

ल.
स.भा.
३५

39

इइति रूपकं तेन कलंकेन तुल्यो मृगनाभेः क
स्तूर्या विशेषकस्तिलको यस्यास्तथोक्ता क
लंकतिलकयोरुपमानोपमेयभावः १८। ५५
वदनस्मरमांगल्यगृहतोरणचिल्लिका वक्त्र
लक्ष्मीपरीवाहचलन्मीनाभलोचना ५६ वद
नमेव स्मरस्य कामराजस्य मांगल्यगृहं तस्य तो
रणो बहिर्द्वारमेव चिल्लिका भ्रूलता यस्याः प
रंपरितं रूपकं चिल्लिकेति तु प्राचीनः पाठः भ्रा
भुग्नमस्तम्विलीनिलललिनास्तवरत्ने प्रयोगा
च्चिल्लीशब्दश्च भ्रूपर्यायो ज्ञेयः १७ वक्त्रलक्ष्म्याः मु
खकान्तेः परीवाहे जलपूरे चलन्त्या चेव चलाभ्यां
मीनाभ्यां तुल्ये लोचने यस्याः १८। ५७ नवचं
पकपुष्पाभनासादण्डविराजिता ताराकान्ति
तिरस्कारिनासाभरणभासुरा ५८ नवं नूतनं
यच्चंपकपुष्पं तत्केवलकलिकाईषद्विकसि
तांगं यत् फलतीति यावत् तेन तुल्यो यो नासाद
ण्डस्तेन विराजिता ५९ तारा मंगलाख्यास्त
काख्या च तारका देवीविशेषो वा तयोः कान्तिं
तिरस्करोति जयतीति तथा तादृशेन नासाभर
णेन माणिक्यमौक्तिकाभ्यां घटितेन भासुरा

शोभमाना २० ५८ कदंबमंजरीक्लृप्तकर्णपू
रमनोहरा ताटंकयुगलीभूततपनोडुपमंड
ला ५९ कदंबमंजर्या नीपवल्लर्या क्लृप्तः क
ल्पितः कर्णपूरः कर्णोपरिभागे श्रवस्थाप्यमा
नः शेखरस्तेन मनोहरा रमणीया २१ ताटंक
युगलं कर्णाभरणद्वयं तस्य स्वर्णादिभवस्य
प्रकृतेऽभावात् संभूततज्ज्ञावेद्भिः तथा संपद्य
मानेन तपनस्य सूर्यस्योडुपस्य चंद्रस्य च मंडलेय
स्याः तदंके सूर्यचंद्रौ स्तनौ देव्यास्तावेव नयने
स्तने उभौ ताटंकयुगलमित्येषा वैदिकी क्ल
प्तिरिति २२ ५९ पद्मरागशिलादर्शपरिभा
विकपोलभूः नवविद्रुमबिंबश्रीन्यक्कारिदश
नच्छदा ६० पद्मरागशिलादर्शपरिभाविकस्प
लिबिंबया हित्वाच्चादर्शो दर्पणालं परिभवस्प्र
तिबिंबजानाति ततोऽप्यतिशयेन कामेश्वरप्रतिबिं
बयाहित्वाच्छोणत्वाच्च ईदृशी कपोलभूर्गंड
भित्तिर्यस्याः २३ नवानूतनानां विद्रुमबिंबयोः
पक्वप्रवालतुंडीफलयोः श्रियं कांतिं न्यक्कृ
कतोऽधःकृततस्तनोप्याधिकौ तौ तस्मात् ता
दृशौ रदनच्छदावोष्ठौ यस्याः सा २४ ६० मु

ल॰
स॰ भा॰
४॰

५०

द्धविद्यांकुराकारद्विजपंक्तिद्वयोज्वला कर्पूर
वीटिकामोदसमाकर्षिदिगंतरा २८ शुद्धायाश्च
विद्यामलप्रतिस्पर्धिन्या विद्यायाः षोडशीरूपा
या अंकुराणामिवाकारः स्वरूपं यस्य तेन द्विज
पंक्तिद्वयेन दंतपंक्तियुगलेनोज्वला शोभमाना
श्रीमातुर्हि मूलाधारादिभ्यः परापश्यंत्यादिक्र
मेणैव वैखर्यात्मना मुखान्निःसृता सृता षोडशी
विद्या पश्चात्कर्णोपदेशेन विस्तृताभूत् तत्र श
ब्दब्रह्मरूपस्य बीजस्योच्छूनतावस्था परा स्फुटि
तावस्था पश्यंती मुकुलिताग्रकदलद्वयं मध्य
मा सम्यग्विकासेन प्रसृतेमिथः संसृष्टमूले
दलद्वयं वैखरी तदेव चांकुरपदवाच्यं तद्दशा
यां दंतसाम्यमप्यस्त्येव षोडशानामंकुराणां
प्रत्यंकुरदलद्वये द्वात्रिंशद्दंतसंख्यासंपन्नैरपि
श्रुतत्वात्पंकुराण्येव मूर्तिमंति दंतरूपाणीति
तात्पर्यं द्विजशब्दस्वारस्येन समासोत्पलेकारे
णार्थोन्तरमपि वेदादयो विद्या द्विजलक्षणमेवा
श्रित्य तिष्ठंति विद्या ह वै ब्राह्मणमाजगामेति
श्रुतेः तेनोपदिष्टाः सन्तोत्र विस्तारं प्राप्नुवंति
अतो हेतोर्ब्राह्मणा एव विद्यांकुररूपाः ततश्च

निर्मलाश्शुद्धासती विद्यांकुराकाराश्च सतीयाद्वि
जानांब्राह्मणानांपं क्तिस्तद्वयेनोज्वला ब्राह्मणा
नामग्र्यंबाहुरवोन्निःस्तनत्वेनतपवमूर्तिमंतोदंता
इतितात्पर्यं यद्वाशुद्धविद्याश्चबालाश्चद्वादशार्धाम
नेरीनीत्यादिक्रमेणानुत्तरपर्यंताद्वात्रिंशद्दीक्षा
स्तेषुप्रसिद्धास्तद्विजपंक्तिपदेनोच्यंते दीक्षाया
अपिजन्मरूपत्वात् उपनयनापेक्षयाद्वितीयत्वा
च्च दीक्षाजन्मास्तीयेस्यादितिद्विजनिर्वचनमात्ररू
ढाजन्मद्वैलनाभिप्रायकत्वेनाविरोधात् शुद्ध
विद्याश्चबालीसैवांकुरमार्यमोयस्यासांशुद्धविद्या
कुरा आकारेभ्यश्चाङ् परतोकारप्रश्लेषेणाङ्का
रयोरभिविधानुत्तरवाचकत्वेनानुत्तरपर्यंतेभ्य
र्थः शुद्धविद्यांकुराश्चसाश्चाकाराश्चसाद्विजपंक्ति
श्चेतिकर्मधारयोत्तरंतस्याद्वयेनोज्वलाभासमाने
तिविग्रहः संप्रदायक्रमायातद्वात्रिंशद्दीक्षादी
क्षितांतःकरणैः पुष्पाद्यर्थैरेवलभ्यानान्येति
भावः २५ एलालवंगकर्पूरकस्तूरीकेसरादि
भिः जातीफलदलैःपूगैर्लोगाल्यखण्डनागरैः हृ
र्णैःखदिरसारैश्चप्रक्लृप्ताकर्पूरवीटिकेति लक्षणा
लक्षितस्यतांबूलस्यामोदपरिमलंसमाकर्षंति

ल॰
स॰ भा॰
४२

५१

स्वस्वाभिमुखेन प्रसारयंतीत्यादिशः प्राच्याद्यादे
शा देवतास्तापर्वांतरं परिदानपटेयस्याः सा ताभि
र्दैताभिरंबामुखकमलविगलतांबूलकवलापे
क्षिणीभिरपि न दत्ताभात्वक्षमतिः स्तनपरिमल
प्रवाहश्च विकयायोगिपदोनसमाकृष्य सर्वाभिर्द
त्ते नहि लिप्सयैव हिताश्राहत्यपरितोहष्पवेष
णास्थिता इतितास्पर्धिगन्यो स्वेच्छाधननादिहवत्स
नालंकारध्वनिः ४८ ८१ निजसल्लापमाधुर्यविनि
र्भर्त्सितकच्छपी मंदस्मितप्रभापूरमज्जकामेशमा
नसा ८२ निजसल्लीयसमताशोभनस्य बल्लवि
षयकस्य बालापस्य वर्णात्मकशब्दस्य माधुर्येण
मंजुतया विशिष्यनिः शेषेण भर्त्सिता निराकृता क
च्छपी वीणा यया सा लोके हि वर्णाभिव्यक्तेरभावेपि
षड्जादिस्वराभिव्यक्तिमात्रेण जातानंदतया नेव वर्णा
नुत्रीयमाजल्पमात्रलिप्सयैव हि वीणानादकवि
त्यनुभावः स्पष्टतरवर्णाभिव्यक्तिनदपि कमा
धुर्येण शालिनः मल्लापस्य तु सर्वाप्यायित्वेनास्ति
विवाद इति ८३ स्मितमीषद्धासः सोपि मंदः तस्य
प्रभापूरलावण्यप्रवाहे मज्जतीति मज्जत् नतम
ग्रेपकत्र मग्नस्यावयवांतरसंचारविलोपापत्तेः

इदंत्ववयवानसंचारार्थ्येयतनेवतस्मान्निःसत्त्वेना
भिवांछतिचेतिवर्तमानानिर्देशेनधनिते कामः
कामकलाशरीरघटकोबिंदुरग्नीषोमाख्योरविः
तदुक्तंकामकलाविलासे बिंदुरहंकारात्मारविरे
तन्मिथुनसमरसाकारः कामःकमनीयतया क
लावदहंतेउविग्रहोबिंदुइति सएवेश्वरोराजराज
राजेश्वरस्तस्यमानसं यस्याःसातथोक्ता मीमांस
कमनेतिविभुनोपिमनसोमजनकथनेनप्रभापूर
स्यातिरवपिकायिकोधन्यते २८ ६२ अनाकलित
सादृश्यचिबुकश्रीविराजिता कामेशबद्धमांगल्य
सूत्रशोभितकंधरा ६३ वाग्देवतामारभ्यायथाव
हणीयितंग्रहणैःकविभिर्नाकलितंश्रासमंताद
भिव्याप्यनकलितंसम्यक्तनलब्धं सरसोपमान
स्यालाभात् अपितत्रुचिबुकरहंतामित्यादियाकिं
चिदुपमानेनलब्धंप्रायेयतत्सादृश्यमोपम्यंयस्या
नदृशंचिबुकाश्रियाविराजिता २९ कामेशेन
परमशिवेनबद्धंयन्मांगल्यसूत्रंकामोजीवनहे
तुभूतंसौभाग्यभरणंतेनशोभितकंधराग्रीवोपि
यस्याः ३० । ६४ कनकांगदकेयूरकमनीयभुजान्वि
ता रत्नग्रैवेयचिंताकलोलमुक्ताफलान्विता ३१

ल॰
स॰भा॰
५२

गंद्रातीत्यंगदंशरीरखंडकमित्यर्थः कनकमेवां
गदंयेषांतैःस्वर्णिकशरीरकैः केयूरैर्दोर्भूषणैः
चतुर्भिःकमनीयायेरमणीयायेभुजास्तैरन्विता
मुक्ता अंगदकेयूरयोराकृतिवैलक्षण्यमाश्रिता
भरणद्वयपरत्वेवावाच्येयं अतएवबलोत्तरावे
उसममेध्यायेशिवध्यानप्रकरणेप्रयोगः ध्याने
नागवलयकेयूरांगदमुद्रिका इतिअन्यत्रापिके
यूरांगदहारकंकणमुखालंकारविभ्राजितामि
ति केयूरमंगदंदोर्भूषणमित्यभिधानमपिभुजभूष
णत्वेनानुगमश्चकथनपरं तदनुसारित्वादमर
सिंहोपितत्परएवेतिदोषः ११ रत्नखचितग्रैवेये
णग्रीवाभरणेनचिंताकेनावाप्तात्सौवर्णेनलोलैः
चंचलैःहारभावमापन्नैःमुक्ताफलैश्चान्विता रत्न
मयग्रीवासंबंधिचयश्चिंताकंतदयत्स्त्रियैकयष्टि
तद्रूपेणलंबमानैर्मुक्ताफलैरित्येकाभरणपरंवा
ग्रीवायामेवाचंनाथ्यानंयेषांतेग्रैवेयचिंतकाः
उपर्युपायीपानत्तएवध्यानंयेऊर्वंति नपुनर्द
हनऊरुहृगांनर्दैवतोदच्छायितेदंमास्तेमध्यमाधि
कारिणइत्यर्थः लोलाःसहस्राःप्रवमाधिकारि
णः लोलश्चलंसतृष्णयोरित्यभिधानाद्याप्प

मरः मुक्ताउत्तमाधिकारिणः पञ्चत्रियाणाम
पियानिरत्नभूतान्याफलानि अल्पफलान्यधि
कफलानिच शाडीपदर्थैर्भिन्नामावितिकोशा
त् तैरत्विनातद्दानेतत्पराश्नित्प्रकृतोभयविष
यकश्लेषः ३२। ८४ कामेश्वरप्रेमरत्नमणिप्रति
पणस्तनी नाभ्यालवालरोमालतिकाफलकुच
द्वयी ८५ कामेश्वरस्यप्रेमैवरत्नमणिः रत्नोत्तमः
तस्यपणनविषयेप्रतिपणभूतौस्तनौयस्याः म
णिशब्दोरत्नपरः सन्तनयोरेवविशेषणंवा स्त
नरत्नेविक्रीयप्रेमरत्नंक्रीतवतीतिभावः तेन
द्विगुणमूल्यदानेनाक्रियविक्रियाभ्यांचस्तनयोप
रस्यरत्नत्वापायेनप्रेमपराहत्तिभावः पतिव्रता
तिशायश्चेतिविनिमयालंकारेणवस्तुध्वनिः ३३
नाभिरेवालवालोलतावापश्चश्रोयस्यारोमान्य
भिनलतायास्तस्याःफलभूताकुचद्वयीयस्याः
सेतिपरंपरितरूपतमुल्लेखासंबंधातिशयोक्ति
श्चेतिसंकरः ३४। ८५ लक्ष्यरोमलतायारत्ताम
सुन्नेयमध्यमा स्तनभारदलन्मध्यपट्टबंधवलि
त्रया ८६ लक्षाघुतैयोग्यालक्ष्याज्ञायमानेतिया
वत् ज्ञायमानस्यैवलिंगस्यानुमितिप्रतिकरण

ल॰
स॰ भा॰
५१

४३

त्वात् लिंगज्ञानमात्रस्य करणतावादेऽपि लिंगज्ञा
नयोर्विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहे
णोभयथा कारणताया इच्छारिहत्वात् अनाग
तादेरपि बोधकारणत्वात् तथा च गौतमसूत्रे
बुद्धिसिद्धं तदसदिति लक्षणया रोमलताधारता
रोमावलिरूपवल्ल्या वा पक्ष्यानत्वे आधारता संब
येन रोमलतैवैलिंगमिति यावत् तयासमग्रत्रे
येप्रमानुमितिविषयो मध्यमवलग्नं यस्याः
नाभ्यधःप्रदेशो मध्यमाख्येः घनावयवत्वात् रो
मलत्वावत्त्वादिति प्रयोगः मध्यमस्य रोमलत
यासमर्थनात्काव्यलिंगालंकारः यद्यपि तिराया
रोहारोदिति कथयकस्यायपुरत इत्यादाविवक्षा
न्यतरभागान्येकवर्णीयाः पदमध्यपतेः साधुता
याः समुदायेत परत्वेनैव व्यवस्थितत्वात्स्यादेत
पतेः प्रणमत भवबंधक्लेशनारायणचरण
सरोजद्वंद्वमानंददायीत्यादिवाचारत्नेत्यसम
र्थ्येनमाधुर्यं तथापि रानमोऽस्त्वादिमुनीनांछं
दः प्राक्प्रवर्तकानां प्राचामाचार्याणामनेय
तेरनंगीकारात नद्वीत्यासाधुत्वमुपपद्यते यैरा
लंतकलिंगुणीयग्रंथमात्रपरामितिप्रदर्शीते

ष्टं दोभास्करैस्माभिः ३५ तनयोभीरेणगौरवे
णदलनपवमध्यसदाज्ञार्थे कृतः पट्टबंधः
कटकपट्टिकाभिर्बंधपवबालित्रयं यस्याः सेत्र
स्वेत्तातिशयोक्तीः ३८ ९८ स्वकृणाकृणाकौसंभ
वस्त्रभास्वत्कटीतटी रत्नकिंकिणिकारम्यरश
नादामभूषिता ९७ स्वातिशयेनाकृणामकृण
कृणं कौंतायाः करतलरागरक्तं इतिवदतिश
यस्य वीभ्रयायोतनानंत ऊरुंभेनरक्तं कौसुंभ
वयहस्त्रेनेनभास्वतीभास्वराकसात्कटीयस्याः
३७ रत्नमयीभिः किंकिणीकाभिः क्षुद्रघंटिका
भिः रम्येणरशनाभिनेनदाम्नासौवर्णमेखला
त्रैणभूषिता ३८ ९७ कामेशज्ञानसौभाग्य
मार्दवोरुद्वयान्विता माणिक्यमुकुटाकारजा
नुद्वयविराजिता ९८ कामेशेनैवज्ञातेन तदेक
मात्रिके सौभाग्यमार्दवेलावण्यकोमलत्वेय
योस्तयोरूर्वोर्द्वयेनान्विता ३९ माणिक्यमुकु
टैस्वखंडमाणिक्येन निर्मितं मुकुटं टोपिकाना
मकस्तुंत्रंशिरःप्रावरणं यत्तस्य वाकारो ययो
स्तयोर्जान्वोरूरुपर्वणोर्द्वयेन विराजिता ४०
९८ इंद्रगोपपरिक्षिप्तस्मरतूणाभजंघिका ४१

ले° स°भा° ४४

44

उरस्फाक्रमेणछुजयिष्णुपदान्विता ८९ इं
द्रगोपाः शाद्वलेषु प्रागाश्वरक्ततमाः कृमिविशेषाः
तैः परितः छिन्नोविचितोयोस्मरस्यकामस्याग
स्तदण्णौनिषंगौनाभ्यांतत्स्येजंघे एवंजंघिके
यस्याः यदितैःखचितौस्यातांतदोपमासंभाव्य
तेस्तुपमायामभूतत्वोभावतिः ४१ गूढौमांस
लौगुल्फौपार्ष्णीयस्याः ४२ क्रमयोःछुजयत
इतिजयिष्णुनीयेषुपदेपादाग्रेताभ्यामन्विता
जयिष्णुपदमिष्णुच्प्रत्ययांतं नतुग्लास्थिस्थ
क्लरितिग्स्नुप्रत्ययांतेजिष्णुरित्यापत्तेः इष्णवो
विधानेतुभुवश्चेतिसूत्रेचकारस्यानुक्तसमुच्च
यार्थत्वेकेनहेति कृताव्याख्यानात् नतत्रैवछंद
सीत्यनुवृत्तिस्तनकार्या भूष्णुर्भविष्णुर्भविता
सरकोप्युपयोगात् प्रयोगशरणावैयाकरणा
इतिन्यायात् तस्मान्तयिष्णुर्जिष्णुवज्जयिष्णु
रपिसाध्यान्तरेव ४३ ८९ नखदीधितिसंछन्न
नम्रजननमोगणा पदद्वयप्रभाजालपराहत
नमोमहा ९० नखानांपादनखचंद्राणांदीधि
तिभिःकिरणैः सम्यक्छन्नोलोपितोनम्रतांप्र
णतिंस्मरिजनानांनमोगणोःसानेयस्याःपा

दध्यानेनज्ञाननाशइतिभावः यद्वास्याश्चर
णयुगलस्यनखेचंद्रेषुनमज्जनकिरीटमणि
गणच्छाया प्रतिबिंबबाहुल्येनदीपितैर्नोवि
शिष्यमाणाभावेनतामसानमोनाशायनमज्जन
हृदयांतः प्रवेशउत्प्रेक्ष्यतेकविभिरितिभावः
तथाचमत्स्यपुराणे पद्मपुराणयोः पार्वत्याः
सामुद्रिकलक्षणानिदृष्ट्वतोनारदस्यवाक्यं
नजातोस्याः पतिर्भद्रैर्लक्षणैश्चविवर्जिताः उ
त्तानहस्तासततंचरणौव्यभिचारिभिः स्वच्छा
ययाभविष्येतेकिमन्यद्भाष्यतेइतिमेनां
प्रत्यक्षेडलक्षणान्येवमानिकथितानीति
श्रुत्वाहिमवतामेनः खेदहोनारदव्याते
हर्षस्थानेपिमहतितयाडः खेनिवद्यते अप
रिच्छिन्नवाक्यार्थोमोहंयासिमहागिरे इत्या
दिना नजातोस्याः पतिरित्यादिवाक्यानाम
र्थनिवर्णने यत्रश्लोकमयापादोस्वच्छायाव्य
भिचारिणौ अस्याः शृणुममात्रापिवावोर्थंश्री
लसत्तम चरणौयन्नसंकाशावस्यास्वच्छनर
वोज्वलौ सुरासुराणांनमतांकिरीटमणि
कांतिभिः विचित्रवर्णौहीस्येतिस्वच्छायांप्रति

ल०
स०भा०
४४

विबैतैः प्रविश्यनाशयिष्यतितिते घोहार्दं तमोगु
णमिति ४४ पदद्वयस्यचरणयुगलस्यप्रभा
जालेन सौष्टवादिगुणसमूहेन पराकृतेतिर
स्कृते सरोरुहे कमले यस्याः सा ४५ । ७० शिंजान
मणिमंजीरमंडितश्रीपदांबुजा मरालीमंदग
मना महालावण्यशेवधिः ७१ शिंजानाभूषण
जन्यशब्दविशेषं कुर्वाणा मणयो ययोस्ताभ्यां मंजी
राभ्यां पादकटकाभ्यां मंडिता श्रीर्ययोस्तादृशे
पदांबुजे यस्याः नह्यृतश्चेत्याविकल्पितोपि क
प्रत्ययः समासांतविधेरनित्यत्वान्नेह भवति
मंडिते श्रीयुक्ते पदांबुजे यस्या इति त्रिपदबहु
व्रीहिर्वा ४६ मरालो हंसः स्वस्वभावादेव मंद
गतिः तत्रापि स्त्रीजातीया विशेषत इति मरा
ल्येवोपात्ता तस्या इव मंदगमनं यस्याः ४७
महतो लावण्यस्यातिशयितसौंदर्यस्य शे
वधिर्निधिः निधिर्ना शेवधिरित्यमरः त्रिगुणाना
प्रतपवपरवहिर्गेहे हृतत्स्कुरुघयोरितिपा
णिनिस्त्रनामलिंगमिदं नाम तेनत्रैव य
नमः इत्येवप्रयोगो नपातिकः शेवध्येनमः
ति ४८ । ७१ सर्वारुणानवद्यांगी सर्वाभरणा

भूषिता शिवकामेश्वरांकस्था शिवा स्वाधीनव
ल्लभा ५२ वसनाभरणाज्ञस्तमकोन्मादिकं सर्व
मेवारुणं यस्याः ५१ अवयवानिनिंयानिनभव
तीत्यनवयानि सलक्षणान्यंगानि अवयवा य
स्याः ५० सर्वैश्चूडामणिप्रभृतिपदांगुलीयकां
तैः कालिकापुराणोक्तैश्चत्वारिंशद्भिरन्यैरपि वा
भरणैर्भूषिता एवं स्थूलेरूपमुक्त्वानन्दवास्थिति
स्थानान्याह ५२ शिवकामेत्यादिना कमनीय
त्वात्कामः कामः कमनीयतयेत्युक्तेः कामंयथे
ष्टंरूपमस्येति कामः ईदृशस्तुत्याप्येवमन्यथे
कामपदग्रहणैः कालिकापुराणे प्रदर्शनात्
जगत्स्वकामरूपत्वेन तत्समो नैव विद्यते अतएव
कामनात्वापिध्यानो भवमनो भवेति प्रज्ञानमे
वं वा कामः तथाच श्रुतिः यदेतद्धृदयं मनश्चैतत्
संज्ञानमज्ञानं प्रज्ञानं मेधा दृष्टिर्धृतिर्मतिर्मनी
षा जूतिः स्मृतिः संकल्पः क्रतुरसुः कामो वश इ
ति सर्वाण्येवैतानि प्रज्ञानस्य नामधेयानि भ
वंतीति अत्र प्रज्ञानशब्देन शिव एवोच्यते स्कंदे
ब्रह्मगीतायां तथैवोपबृंहणदर्शनात् शंकरा
त्वेतद्विज्ञाने बडपाशाह्याने तुयेः केचिद्धृदय

ल·
स·भा·
५८

४६

मित्याद्यारित्यारभ्यवक्ष्यत्यास्तिकाः केचित्सर्वाण्ये
तानिसंमते प्रज्ञानस्यशिवस्यास्यनामधेयान्य
मेषायमित्यंतेजगत्सिसृक्षावानीश्वरः कामप
दवाच्यः तथाचबृहदारण्यकेश्रूयते आत्मैवेदम
ग्रआसीदेकएवसोऽकामयतेत्याद्येतावान्वैकाम
इत्यंते शिवस्यासौकामस्यास्यावीश्वरस्येति कर्म
धारयः शाम्भवमदनयोर्निरामायपदत्रयी त
स्यांकेवामोऽस्मिंगोतिष्ठतितिनिषण्णा ५१ अतएवा
हशिवा वशाकांतोशिवःस्मृतः कांतिरिच्छाएव
शिवेच्छारूपेत्यर्थः इच्छारूपायाःशक्तेःशिवाया
एकत्वादितिभावः शिवाभेदाद्वाशिवा तत्रापि
वपदनिरुक्तिस्तुशैवागमेहत्तैः साहितयाहति
प्रागभावस्यचास्थितः बुभुत्सायास्तथासोस्मीत्या
यानज्ञानवस्तुनः अमत्पालेबनत्वेनमत्यः स
वैजडस्यतु साधकत्वेनविरूपःसदाप्रेमास्य द
मतः आनंदरूपःसर्वार्थसाधकत्वेनहेतुना स
वैमंवंधवत्वेनसंपूर्णःशिवसंज्ञितः जीवेषु
त्वादिरहितःस्वप्रभःकेवलःशिवइति तदभे
दस्यप्रवृत्तिनिमित्तत्वाच्च लिंगपुराणेदर्शिता ए
याशिवस्तथादेवीयथादेवीतथाशिवः तस्मा

दमेदत्तुष्टेवशिवेतिकथयंस्तुमामिति तत्रैव
स्थलांतरे उमाशंकरयोर्भेदोनास्त्येवपरमार्थ
तः द्विधासौरूपमास्थायस्थितएवोनसंशयः
इति परमात्माशिवःप्रोक्तःशिवःसैवप्रकीर्ति
तेतिच यत्तवैभववर्द्धेऽपि चिन्मात्राश्रयमायायाः
शक्त्याकारेद्विजोत्तमाः अनुप्रविष्टायासंवित्नि
र्विकल्पास्वयंप्रभा सदाकारापरानंदासंसारो
च्छेदकारिणी साशिवापरमादेवीशिवाभिन्नाशि
वंकरीत्यारम्भकरणांसागरामेनांयः पूजयति
शंकरींकिंनसिध्यति तस्येहतस्यापवप्रसाद
नतश्चेत अथवा वायोर्भार्याशिवानाम्नी उक्तंच
लैंगे समस्तभुवनव्यापिभर्त्तासर्वशरीरिणां
पावनात्मावुधैर्देववायीशानइतिकीर्त्यते ईशान
स्यजगत्कर्त्तुर्देवस्यपरमात्मनः शिवाभार्यावुधै
रुक्तापुत्रश्चास्यमनोजव इति बालेंदुशेखरोवा
युःशिवाशिवमनोरमेतिच वायुपुराणेऽपि ई
शानस्यचतुर्थीयातनूर्वायुरितिस्मृता तस्यप
त्नीशिवानामपुत्रश्चास्यमनोजवइति यद्वाशि
वंमोक्षंददातीतिशिवा तदुक्तंदेवीपुराणे शि
वामुक्तिःसमाख्यातायोगिनांमोक्षदायिनी शि

वाययजते देवीततो लोके शिवाह्वतेति आगमे
न पावकस्यास्ति तेवेयं भास्करस्यैव दीप्तिः
चंद्रस्य चंद्रिकेवेयं शिवस्य सहजा शिवेति एव
एवमिच्छादिधर्मरूपापि न धर्मिणं वृतिगुणाभू
तेत्याह स्वाधीनेति स्वध्यात्मनोऽधीन आयत्तो वल्ल
भो भर्ता कामेश्वरो यस्याः शिवस्य शक्त्यधीनात्म
लाभकत्वादुर्म्यैव धर्माधीन इत्यर्थः तदुक्तं कालि
कापुराणे नित्यैवमतिनत्रापि पार्वत्या सहनमे
कृत मध्ये देवीगृहे तनत्रमदधीनस्तु शंकरः इति
आगमेपि शक्तो यया स शंभुर्भुक्तौ च पशुगणस्या
स्य नामैनो विरूपामायां सर्वात्मनास्मिन त इति
स्कंदेपि जगत्कारणमापन्नः शिवो योमुनिसत्तमाः
तस्यापि सा भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थक इति
श्रीमदाचार्यभगवत्पादैरप्युक्तं ॐ शिवः शक्त्या यु
क्तो यदि भवति शक्तः प्रभवितुं न चेदेवं देवो न खु
लु कुशलः स्पंदितुमपि इति स्वाधीनो वल्लभो यये
ति वा शार्यातिकन्यायाः स्वकन्यायाः पतिरश्विभ्या
स्वसमानरूपः कृत इति तं विशिष्य जानंत्याप्तया
भगवतीमाराध्यैव स्वाधीनीकृत इति देवीभाग
वते सप्तमस्कंदे कथास्मर्यते शरणं ते जगन्मातः

ग्राम्याम्निम्यस्पृष्टः शिवा स्वमेवसतीयमेनमामि
वरणेनवेत्यादि प्रार्थनोत्तरं एवंसतीतदादेवी
तयात्रिपुरसुंदरी त्यदितस्माद्दत्तोज्ञानेयेनाधीनः
पतिर्भवदित्याद्युक्तेः एवंप्राच्याईद्विशाभिरपिबहु
स्केयोक्तेहोदाहर्तव्या ५५ २२ यद्यपिभक्तिमीमां
सायांतस्यनिष्ठागृहपीठवदिति सूत्रेगृहेतिष्ठति
पीठेतिष्ठति प्रतीयोगाविशेषादुभयोरप्यधिकर
णत्वेमुख्यमेव नतुसाक्षात्परंपरासंबंधादिरूप
तारतम्यंपीठमूर्भागस्यापि गृहान्तर्गत्वादित्युक्ते
तथापिगृहेक्वतिष्ठतीतिवत्पादीक्वतिष्ठतीत्या
कांक्षानुदयात्पीठमपेक्ष्यैतरेषामधिकरणानांता
रतम्यमनुभवसिद्धमस्त्येव तेनन्यायेनमुख्यता
न्कामेश्वरवामोत्संगैर्वप्रथममुक्तास्यलोतराण्याह
सुमेरुमध्येत्यादिना सुमेरुशृंगमध्यस्थाश्रीमन्न
गरनायिका चिंतामणिगृहान्तस्थापंचब्रह्मासन
स्थिता २३ सुमेरुहैमाद्रेर्मध्यशृंगेतिष्ठतीतितत्स्था
शोभनेमेरुमध्यशृंगेउतिवा मेरुपर्वतेहिशि
वत्रिकोणवत्त्रीणिशृंगाणितेषांमध्येचतुर्थंशृंग
मणि नत्स्यं ललितास्तवरत्नेदुर्वाससमहामुनिभिः
सज्ञायति सुवर्णशैलःसकलजगच्चक्रसंचरित

ल॰
स॰भा॰
५८

मूर्त्तिः कांचननिकुंजवाटीकंदलमरीचिप्रपंचसंगीतः
हरिहरवैरंचनमाहृतहरितामंते ष्ववस्थितेतस्य
विद्रुमः सानुविनतयं विविध हरिगौरीशविष्टयाधारं
मध्येप्रनमेनोहररत्नरुचिस्तवकरंजितदिगंते उ
परि चतुःशतयोजनमुत्तुंगे शृंगाग्रगवमुपासे इति
५५ श्रीमहालक्ष्मीवचनगरे निरुपपदमेव नगरपदं
विद्यानगरवाचकं तस्य नायिकाधिपतिः तच्चनग
रं द्विविधं एकं तावन्मेरुमध्यशृंगस्य तदुक्तं ललिता
स्तवरत्ने तत्र चतुःशतयोजनपरिणाहं देवशिल्पि
नारचितं नानासालमनोज्ञं नमाम्यहं नगरमादि
विद्यायाइति तत्र मध्यमशृंगे चत्वारिंशतानीति वि
ग्रहः तत्र चतुःशतमुत्कृतिरिति पिंगलसूत्रपव
चतुरधिकं शतमिति उत्तरश्लोके प्रथमप्रकरणस्य
प्रथमं सहस्रपूर्वकषट्शतसंख्याकयोजनं परि
मितइतिपरिमाणोक्तिविरोधात् नानासालैः पंच
विंशतिभिः प्रकारैर्विनितदर्थः अपरं सकलब्रह्मा
डबहिरूर्ध्वभागे सुधासागरमध्यगतरत्नद्वीपस्य
तदुक्तं रुद्रयामले अनेककोटिब्रह्मांडकोटीनांब
हिरूर्ध्वतः सहस्रकोटिविस्तीर्णसुधासिंधोस्तुम
ध्यमे रत्नद्वीपजगद्द्वीपे शतकोटिप्रविस्तरे पंच

विंशतितत्त्वात्मपंचविंशतिवप्रकैः त्रिलक्षयोज
नोन्नतैः श्रीविद्यायाः परंपरमित्यादि विद्यारत्न
भाष्येतु क्षीरसमुद्रमध्ये एकेंद्वरमस्ती त्युक्ते प
रंतत्र तस्य चतुर्विंशतिः प्रकार इतिसहकुंडकं तत्रैक
स्य प्रकारस्यान्तरतायां मूलेगवे षणीयं श्रीमन्न
गरशब्दः श्रीचक्रपरोवा चक्रं पुरं चसदनमगारं
नगरं गृहेति विश्वाख्योक्तेः कगजशार त्यादिगौड
पादीयसूत्रे श्रीपुरपदस्य चक्रपरत्वेन तद्भाष्यव्या
ख्यानाच्च नैतत्पक्षिविदितान नगरं प्रविशेत् देवा
नां पूरयोध्या समरतेनावृतां पुरीमित्यादिश्रुतिषु
नगरादिपदानां चक्रे प्रयोगदर्शनाच्च नगरचक्र
योरभेदाच्च तस्य स्वामी नीत्यर्थः पद चिंतितार्थप्र
दाश्चिंतामणिनामकरत्नविशेषास्तैरेवरचितस्य
गृहस्यांतरालशिखाति तच्चगृहंब्रह्मलोकोर्ध्वे सहस्रयो
जन सहस्रयोजनयामे चिंतामणिमयेगृहे इति
रुद्रयामलात् मेवोस्त्वल्पपरिमाणे शृंगारव
रणवर्यस्यां तरतः सकलविबुधसंसेव्यं चिंताम
णिगणरचितं चिंता हरीकरोतु मे सदनमिति ल
लितास्तवरत्नात् गौडपादीयसूत्रभाष्येतु सर्वे
षां चिंतितार्थप्रदमंत्राणां निर्माणस्थानं तदेवेति

तस्यचिंतामणिगृहत्वमित्युक्तान्तन्निर्माणप्रकारो
विस्तरेणवर्णितः ५७ पंचभिर्ब्रह्मभिर्निर्मितमास
नमेवचक्ररूपंतत्रस्थित्वा तदुक्तंबहुरूपाष्टकतंत्रे
भैरवयामलतंत्रेच तत्रचिंतामणिमयेदेव्यामंदि
रउत्तमशिवात्मकेमहामंचेमहेशानोपबर्हणो प्र
तिरम्यतलेतत्रकशिपुश्चसदाशिवः भक्ताश्चत
च्छदामहेदस्यपतद्ग्रहः तत्रास्तेपरमेशानीमहात्रि
पुरसुंदरीति भक्ताःशृण्वाःदुहिणहरिरुद्रेश्वरा
इत्यर्थः ५८ ७३ महापद्माटवीसंस्थाकदंबवनवा
सिनी सुधासागरमध्यस्थाकामाक्षीकामदायिनी
७४ महान्तिपद्मानियस्यामीदृशामटव्यांवनेस
म्यक्तिष्ठति पद्माटवीस्वरूपमर्थंविलक्षयोजाना
याममहापद्मवनाहृतम् इतिरुद्रयामलोक्तमेव
ललितास्तवरत्नोक्तमन्यत् मणिमदनमालयोर
पिमध्यंदशतालभूमिरुहेदीर्घैःपार्णैःपयोदवर्णैः
प्रक्राकाण्डैश्चयोजनोत्तुंगैः मिलितैस्तालीपंचकमा
नैर्मिलितांचकेसरकदंबैःसंततमकरंदगलित
स्रोतोतिर्यन्मिलिदलिसंदोहांपारीरपवनवालक
पारीतिर्यत्पराणपिंजरितां पद्माटवीभजामहृप
विमलकह्लोलपद्मलीपातामिति ब्रह्मरंध्रस्थित

सहस्रदलपद्ममपिपद्माटवीत्युच्यते उक्तंच स्व
च्छंदतंत्रे तस्मादूर्ध्वं कमलपद्मं सहस्रारमधोमुख
मिति प्रक्रम्य महापद्मवने चेदं समन्तात्तस्य चोप
रीति ब्रह्मांडपिंडांडयोरैकरूप्यत्वाच्च इदं वारुणोप
निषद्भाष्ये श्रीडिंभवजमासुङरीतिवाक्यव्याख्या
नावसरे स्पष्टीकृतं ५५ कदंबानां नीपानां वनेव
सतीति तथा चिंतामणिगृहे परितो मणिमंडपं त
सरितः कदंबवने तदुक्तं भैरवयामले बिंदुस्था
ने सुधासिंधुः पंचयोन्यः सुरद्रुमाः तत्रैव नीपश्रेणी
वनं तन्मध्ये मणिमंडपं तत्र चिंतामणिमयमित्या
दि ५६ सुधासागरः पीयूषार्णवः सचार्थस्यपृकः
पिंडांडे बिंदुस्थाने सहस्रारकर्णिकाचंद्रमध्येन्यः
अपराजिताख्यसगुणब्रह्मोपासनाप्राप्येन गरेश्व
रणनामकोह्रौ सुधाह्रदौ सागरप्रतिमौ शारीरक
भाष्यनाहत्निःशब्दादितिसूत्रे कथितावन्यो पि वि
शेषास्तत्रैव पीठस्थलते तेषां मध्ये तिष्ठतीति तथा
८१ कामेकमनीये प्रतिष्ठीयस्याः समासांतष्टश्च
कामेश्वररूपवनेत्वं यस्या इतिवा नेत्रविषयत्वात्ते
नम्रुपचर्यंते कांचीपीठाधिष्ठात्र्या इदमस्य यारणी
नाम ८२ कामात्मनोरथान्ददातीति कामदायि

ल॰
स॰भा॰
५९
50

नी कामेश्वरमेववामकेभ्यो वितरतिशिवामेरहा
नामिशायेणवाकामदायिनी कामंमन्मथंयाति
खेदइतीतिवाकामदः शिवस्तेनस्त्रयिनीशुभाव
हविधिमनी अथः शुभावहो विधिरित्यमरः अथ
वा दायोनामपित्रादिपरंपरार्जितंस्वं ततश्चका
मेश्वरेणदायवती तदभिज्ञानादिसिद्धस्ववतीत्य
र्थः ६३ ७४ अथपरिभाषायांवक्तः धाष्टिनोमानि
विभजते अर्थचतुर्विंशतिनतुदेहोङ्गवगणगणा
दशपात् देभावेहगोमेदाभावेहेचतुर्गुणागणेर्ग
गा ९ अर्थानांचतुर्विंशतिः ततस्तत्कारात्पडक्षरमे
कंनाम ततोनकाराद्दशाक्षरं नकारस्यशून्यसंके
तित्वेपितावन्मात्रस्यनामाक्षरसंख्यात्वायोगादे
कोत्तरसाहित्यापेक्षायांप्रथमोपस्थितिन्यायेनैकं
कसमावेशोद्दशसंख्यावाचकत्वसिद्धेः टवर्गेदश
मत्वादपितत्सिद्धेः दशपादिति ततएकादशनामोपा
दात्मकंनामांशात्वेपिछंदोनुरोधादेवमुत्पात् ये
कादशः पादः पृथगुच्चरार्थेदकारेणनिर्दिष्टः च
तुरिति चत्वारिनामानीत्यर्थः ततचतुरक्षरमेकं
नामेतितथात्वेपकेनैव चकारढकारायक्षरेण
सिद्धेपिकोकेवैष्णव्यात् एकद्व्यादिसंख्यावाचक

पदसंबंधिभिन्नैरेव वर्णैरक्षरसंख्याव्यवहारस्या
सांकर्यार्थमंगीकारस्योक्तत्वाच्च ततश्च त्वादिना
मानिकान्तिकत्र्यक्षराणीत्याकोक्तायांपरस्परा
क्षरसंख्यावैषम्यमानाभावात्समेस्यादक्षतत्वा
दित्याद्येनसमसंख्याक्षराणीतिसिद्धेर्यस्यार्थ
योरर्थानांवामध्य एवेत्यपिनियमाच्चत्वारिचत्व
र्येष्वावष्टौवाक्षराणीतिसिध्यति ततश्च नवेनवे
त्यादिश्चर्थान्तरतोद्वितीयनामसमाप्त्यापत्तेः छं
दःसूत्रविरोधेनतस्यातिहस्वात् चतुरक्षसंख्य
योरन्यतरनियमस्त्वभक्तिप्रियाभक्तिगम्याभ
क्तिवश्याभयापहेत्यर्थपर्यालोचनवन्तोऽनुमतिम
तोचस्तुत्रानएव नस्वयंग्रंथ्यः सहस्रनामाक्षरा
णामुद्धारायसूत्रकचरणैःकृतः किन्तुज्ञानानाक्षरान्
प्रतिविभागप्रदर्शनाय अतश्चाक्षरज्ञानमापे
क्षत्वाद्युमतैश्चवश्चतुरक्षराणीतिज्ञानंशाकामे
व नचैतैरन्यत्राप्येवमेवज्ञातंशाकल्यवाक्येष्वे
व्यर्थ्यं कुमन्त्रानामपिसंदेहस्यप्रचुरंप्रदर्शयि
ष्यमाणत्वादन्यथाछलाक्षरसूत्राणामपिवैय
र्थ्यापत्तेः अथापियद्यक्षरैर्द्वेनामनीविभज्येते
तदाशुगौरितिगकारेणपाठच्छेदनिमानेत्र

ल·
स·भा·
५१
51

न्त्रशास्त्रमिति अन्तरस्याभिन्ननामत्वापत्तिः तत्रा
पि भ्रमादिहापत्तिर्वेदं तत्तन्नाम्नाधिकारिणः न
दुक्तं योगवासिष्ठे नात्यन्तमज्ञो नोतज्ज्ञः सोस्मिन्
शास्त्रेधिकारवानिति तुल्याविमौ पर्यन्तयोगस
मार्थी सर्वशास्त्रेष्वपीति ९· अथदेव्याः स्थूलरूपस्य
कार्याणि स्पष्टयावदन्तेव रहस्यभूतं परं रूपं रह
स्योक्तिभिरेव वर्णयितुमारभते देवर्षीत्यादिना
देवर्षिगणसंघातस्तूयमानात्मवैभवा भंडासुर
वधोद्युक्तशक्तिसेनासमन्विता ७५ देवगणाः
ऋषिगणाश्च यस्तयोः संघातेन महासमुदायेन
स्तूयमानश्चात्मास्वरूपं यस्यतादृशं वैभवं यस्याः
स्तूयमानमात्मवैभवमात्मनो व्यापकत्वं यस्या वा
सा अथवा देवर्षिगणैः संघातशः स्तूयमानेब
ऽप्रकारेण स्तूयमानमित्यर्थः यद्वा संघातो न
रकविशेषस्तन्निरासार्थं स्तूयमानमित्यादि पा
पस्यप्रायश्चित्तमित्यादौ षष्ठ्या नाश्यनाशकभा
वसंबंधार्थकत्वदर्शनादिहापि षष्ठीसमासः
यद्वा सम्यक्घातो भंडासुरवधस्तद्देशेन स्तूयमा
नमित्यादि अतएवोत्तरनामनि तदुत्तरभावित
द्दयोर्योगकथनं अतएव ब्रह्मांडपुराणे भंडा

सापीडितैर्दैवैः कृतं जय देवि जगन्मातरित्या
दिना देवीस्तवनिवेदनपोवयावरं वृणुधमित्युक्ते
देवानां वाक्यं यदिन्नहास्यकल्याणि वर्यं देयं
ह्यपीडिताः दुर्लभं जीवितेनापि त्वां गताः शरणा
र्थिन इत्यादि अन्यत्रापि ततः कदाचिदागत्य ना
रदो भगवानृषिः प्रणम्य परमां शक्तिमुवाच
विनयान्वित इत्यारभ्यायं मंडासुरदेवि वादनेज
गतोत्रयम् त्वयैकयैव जेतव्यो न शक्यः त्वपरैः
सुरैरित्यंतं वचनं तत्र देवा ब्रह्मादयः ऋषयो व
सिष्ठादयः देवर्षयो नारदादयः देवर्षयश्च देव
र्षयश्चेति विग्रहः गणाः आदित्यादयः आदित्य
विश्ववसवस्तुषिता भास्वरानलाः महाराजिक
साध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः इत्यभिधानात् ते
षां संघातः समुदायः अनेककोटिकपालेश्वंद्दे
वसहकोटिभिरित्यादिरुद्रयामलोक्तस्तेन स्तूय
मानामित्यर्थः तेनन गणसंघातपारम्यापेन
रूपं शंकनीयं अथपरत्वपरत्वपक्षे देवादि
स्तूयमानत्वविशेषणादखिलानुगतमखिल
परिचितमखिलप्रेमास्पदं चैतन्यमेवात्मेति
शैवशास्त्रोक्तं स्वरूपं ध्वनितं अग्निपुराणेऽपि न

ल·
स·भा
५२

52

स्यैतत्त्वमात्मेति प्रथमं सूत्रमीरितं ज्ञात्वैवं य
इति तत्र द्वितीयं सूत्रमीषितरीति तत्तद्देवा
दिभिस्तूयमानेपरिवीयमानमात्मनः स्वात्मैव
देवताप्रोक्ताललिताविश्वविग्रहेति तंत्रराजो
क्तया आत्माभिन्नदेवतायावैभवं विभुत्वमनंत
शक्तिसंहतत्वरूपं वैभवं यस्याः सेति वर्णनीयं
दप अथदेवकार्यसमुद्यतेति यत्स्थूलरूपस्यका
र्यमुक्तं तत्स्वरूपं वर्णयति भंडनामकोऽसुरस्तद्धाद
कं च ललितोपाख्याने विस्तरेण प्रसिद्धतरं तदु
क्तं तत्रैव ब्रह्मांडपुराणे मन्मथदाहप्रक्रम्य अथ
तद्भस्म संवीक्ष्य विश्वकर्मा गणेश्वरः तद्भस्मन
स्तत्पुरुषं चित्राकारं चकार स उत्पाद्यमेतद्दृष्ट्वा
चरितं यानाभंडेति भंडेति यद्वा च ततो नाम्ना
भंडो लोके प्रकथ्यत इत्यपि तं तस्यासुरत्वमपि त
त्रैवोक्तं रुद्रकोपानलाज्जातो यतो भंडो महाब
लः तस्माद्रौद्रस्वभावश्च दानवश्चाभवत्तत इति
तस्य दैत्यस्य वधे कृतनतेऽद्युक्तानां प्राक्तीनां स्वीदे
वतानां सेनाभिः सैन्यैः सम्यक्सूहनि मीणेना
न्विनाप्युक्ता सम्यग्वा भेदेनान्विता वा तथा च गौ
डपादीयं सूत्रं भंडासुरहननार्थमेकैवानेकाका

रा इति यद्वा भंडो निर्लज्जः सर्वप्रकृतेर्जीवभावाप
न्नो देही न दारुः सद्विश्वस्वात्मापि जडास्थिरत्वदुः
ख्वादिभिः क्षिपति भंडिमायमिति तस्यास्तत्वप्रा
णानुत्पादनेनतत्सर्वं स्वतन्त्रतो धर्मी भंडियेत्तियाव
त् ज्ञानंबंधइति सूत्रोक्तो बंधइति भावः अस्याकार
श्लेषाश्लेषाभ्यामात्मन्यानात्मज्ञानाभावोनात्मन्यात्मज्ञा
नंचआणवमलपदवाच्यत्वेनप्रसिद्धोबंधइत्यर्थः
तस्यबंधोयस्मात्तदुक्तमुद्योगउद्यमइतियावत्
तस्याः याः शक्तयः सामर्थ्यानि तासांमेनायासमू
हेनसमन्वितेतिरहस्यार्थः तथाचशिवसूत्राणि
उद्यमोभैरवः शक्तिचक्रानुसंधानेविश्वसंहारः
शक्तिसंदसंधानेशरीरोत्पत्तिः भूतसंधानभूतपृ
थक्त्वविश्वसंघट्टः इत्यादीनि तद्वार्तिकानियथा
योयंविमर्शरूपायाः प्रसरंत्याःस्वसंविदः झटित्यु
च्छलनाकारप्रतिभोन्मज्जनात्मकः उद्यमोऽतःपरि
स्पंदपूर्णाहंभावनात्मकः सएवसर्वशक्तीनांसा
मरस्यादशेषतः विश्वतोभरितत्वेनाविकल्पानो
विभेदिनो मलैककवलनेनापित्यन्वर्थोदेवभैरवः
योयमुक्तःस्वसंवित्तेरुद्योगोभैरवात्मकः अस्मात्ति
मस्तेशक्तिरतिक्रांतक्रमाक्रमा निःशेषानिज

विच्छक्तिसेनाक्रमणलंपटा रिक्तारिक्षोभयाकारा
ध्यात्वैतद्रूपिणीपरा तथैव स्वात्मविज्ञानैः प्रमेयो
ल्लासनादितः परप्रमातृविश्रांतिपर्यंतस्पंदरूप
या सृष्टिस्थितिलयानाख्याभासा शक्तिप्रसारण
तु प्रपंचविषयं चैवतत्पंचकृत्यप्रपंचिते तयाप्र
सारितस्यास्य शक्तिचक्रस्य यत्पुनः संधानमात्मा
मायासोऽक्रमविमर्शने तस्मिन्समस्तविश्वस्य
कालाग्न्यादिकलाविधेः संहारः स्यात्स संवित्तिवह्नि
सद्भावलक्षणः इच्छाशक्तिरुमेत्यादिसूत्रोक्ताश
क्तिरस्यया संधाने योगिनस्तस्यास्तन्मये भावने
सति तद्वशात्तदिच्छाईशरीरोत्पत्तिरिष्यते भू
तानां देहधीप्राणशून्यानां ग्राहकात्मनां ग्राह्या
णां स्थावराणां च संधाने परिपोषणं पृथक्क्रमथ
विश्लेषो व्याप्त्यादिक्लेशबंधनात् विश्वस्य देशका
लादिविप्रकृष्टस्य यत्पुनः संबद्धस्वरूपायत्वप्र
त्यक्षीकरणादिकं एतत्सर्वं भवेच्छक्तिसंधाने स
ति योगिनाम् इत्यादि पुंस्त्वशक्तिर्बाल्ये तिरोहितापि
यौवने यथा समुल्लसति तथा विचित्राः शक्तिम
हेश्वरी वेद्यमानाप्रज्ञानवशात्तिरोहिता उ
द्योगे सति तत्सर्वा अपि ताः समुल्लसंतीति तत्समु

दायार्थिः ८५ ७५ संपत्करीसमारूढसिंधुरव्रजसे
विता अश्वारूढाधिष्ठिताश्वकोटिकोटिभिरावृता
७६ अस्ति संपत्करीनामकाचिद्देवता यातावत्स्व
तंत्रतंत्रे संपत्करीति काप्यस्ति विद्या माचिंत्यैवेम
वेत्यारभ्यैवं त्रिवर्णा सा विद्या विधानं चाप्यकथ्यत
इत्येतेन वर्णिता साहि त्रिपुरसुंदर्या गजेष्वधिकृ
तेति ललितोपाख्याने प्रसिद्धा ललितापरमेश्वा
न्याश्चांकुशास्त्रात्समुद्भूता संपत्करीनामदेवी त्वार
भ्यरणकोलाहलं नाम समारोहमतंगजमित्यादि
कसुस्कानामनेगायष्ठुः कोटिसंख्याकाः कुंजरोत्त
मास्तत्प्रभृति तया सम्यगाजशास्त्रकथितोपाये समा
रूढानामारोहणादिना नियमितानां सिंधुराणां भ
द्रमंदमृगादिभेदभिन्नगजानां व्रजेन समूहात्मकेन से
विता अथवा सैव संपन्मयी चित्तवृत्तिः संपत्करी
उच्यते तस्यां समारूढैर्विषयीभूतैः सिंधुरव्रजैः
शब्दादिविषयसमूहैः सेविता तथा चक्रादिमते
इंद्रियार्थान्गजान्पूर्वे तत्रामेव समर्पयेदिति
एकस्मिन्ज्ञाने विषयीभूतायाः स्वप्रकाशसंबंधज्ञा
नरूपा चित्तवृत्तिः सैव संपत्करी तदुक्तं प्रत्यभिज्ञा
यां ग्राह्यग्राहकसंवित्तिः सामान्या सर्वदेहिनां यो

ल॰
स॰ भा॰
५४

54

ष्टिंनीतविघ्नोघीयंसंबंधे सावधानेनेति तदिदं लो
कानंदः समाधिसुखमिति शिवसूत्रे व्याख्यायां स्प
ष्टं यात्रासुखप्रत्ययात्तु संधानेन ह्यस्य पुनरुत्थान
मिति सूत्रे च वरदराजेनोक्तं मात्रापदार्थरूपायाः
श्चभिश्चक्षुरादिभिः श्रुतः स्वप्रेन्ययोर्नाम ननु तत्त्वग्रा
हवेदने संधानेन समस्तं तदहमित्यनुसंहितिः श्र
त्वमित्यत्तिदृष्टस्य हरितस्योक्तवर्गितः तथैवस्य पुन
रुत्थाने भूयः उन्मज्जने भवेत् ऐक्यसंपत्कारं तस्य यो
गीन्द्रस्येति विशिष्यत इति ९९ प्रख्यातरूढ्याख्योकावि
देवतान्तरेष्वप्रसिद्धा यस्यास्त्वयोदशार्हरोमंत्रः सात्ता
वदस्वैषयिकता तदुक्तं बलोरुपराणे श्रष्टधील
लिनेशान्याः पाशात्पुपसमुद्भवा श्रुतिस्वरितवि
क्रोतिरव्यारूढावलस्तुरत्पारभ्यापराजितनामा
नेसमाकल्पहृदयंये बहवो वाजजवनावाजितं
लोमसमनप्रतिरंपते श्रुतपवविश्रामसिद्धं तेनामति
कृतिः तरगेष्वाश्रिरत्वाच्च सात्त्वाद्धेति गीयत इति
नयाश्रयिहितानां व्याप्तीक्तनानामस्थानां कीर्ति
गणितकोटिभिर्जलधिसंख्याभिर्बह्वीभिरावृता
यद्वा इंद्रियाणामुपस्कृतपाणिनत्रपश्चिमतो यजेदिति
कादिमने वचनादस्वपदे नेंद्रियाणि कथ्यंते तदा

रूढंमनः मनसइंद्रियद्वारैवहन्निर्निगमात् न
नस्यैकेनमनसासंख्यातानींद्रियाण्यपिष्ठायत
नन्महत्वान्निभुनक्तीत्यर्थः अभ्यासाद्रूढैरितिबहुवच
नात्तेनविग्रहेबहुभिर्मनोभिर्युगपदनेकेंद्रियाधि
ष्ठात्रीत्यर्थः आत्माख्यदेवतारूपोयोगीपूर्वोक्तोय
माभ्यासवीर्यादिच्छामात्रेणसर्वशरीराभिमानी
भवतीतिभावः तथाचशिवसूत्राणिविस्मयोयोग
भूमिकाः इच्छाशक्तिरुमाकुमारी दृश्यंशरीरमि
ति तद्वार्तिकानिच यथातिशयानंदेतस्यविहि
स्मयोभवेत् तथास्ययोगिनोनित्यंतत्तद्यावलो
कने निःसामान्यपरानंदानुभूतिलाभिनेंद्रिये
परस्वात्मन्यन्तस्यैवपदार्थेयसविस्मयः सएव
खलयोगस्यपरतत्त्वैकरूपिणः भूमिकास्तत्तुमा
रोहःपरविश्रांतिसूचकः इदृशाविस्मयवयोग
भूमिकारूढश्चेतसः परभैरवताप्रत्याभ्यसमा
नस्यशाश्वती तस्यैवयोगिनोयेच्छाशक्तिःसैवभ
वत्युमा पराभट्टारिकासैवकुमारीतिप्रकीर्तिता
सदाशिवादिक्षित्यंतविश्वसर्गादिलीलया कुमारी
कंमहामायाभूमिमारयतीत्यपि कुमारीवोपभो
ग्यस्ययोगिनोभैरवात्मनः कुमारीनान्यभोग्यस्य

ल॰ स॰ भा॰ ५५

55

मोक्षैकात्म्येनतिष्ठति उमाकुमारीसंत्यक्तसर्वसंमा
महेशितुः आराधनपरातद्दिच्छाशक्तिःस्वयोगि
नः स्वयमेवस्फुटोपायोदृष्टोत्तुत्तरदेशिकैः एवमी
दृक्प्रभावेच्छाशक्तियुक्तस्ययोगिनः यद्यदृशामशे
षेतच्छरीरंतस्ययोगिनः अहमित्यपृथक्त्वेनप्रति
वस्तुतिभासनात् एवंदेहेचबाह्येचसर्वं त्रैवास्य
योगिनः दृशाशरीरतामेतिशरीरंचापिदृश्यतां
स्वांतरेव यथानत्रतथान्यत्रेति यत्रस्वाभाविके
देहेस्फुटीभूतास्वतंत्रता यथातत्रतथान्यत्रदेहे
भवतियोगिनःस्फुटीभवतिमुक्तस्यपूर्णाहंता
स्वरूपिणीति ६१ ७८ चक्रराजरथारूढसर्वायु
धपरिष्कृता मेचचक्ररथारूढमंत्रिणीपरिसेव
ता ७७ चक्रराजैःकिरिचक्रगेयचक्रादयोरथप्र
भेदारथश्चास्तेललितोपाख्यानेचवर्णिताः आनं
दध्वजसंयुक्तोनवभिःपर्वभिर्युतः दशयोजन
मुन्नतस्त्वत्रयोजनविस्तृतः महाराज्ञ्याश्चक्रराज
रथेंद्रःप्रचलन्वभौ मंत्रिनाथमहाचक्रेगीतचक्र
रथोत्तमे सप्तपर्वाणिचोक्तानितत्रदेव्यःस्थिताःशृ
णु किरिचक्ररथेंद्रस्यपंचपर्वसमाश्रयाः देव
ताश्चशृणुप्रोक्तनामयच्छृवतोजयः चक्रराजरथा

यत्रतत्रगोचरस्थोन्नमः यत्रगोचरस्थस्तत्रकिंचिद्वि
कारस्थोन्नमः एतद्यत्रयत्तत्रत्रैलोक्यमिवजंगम
मित्यादि एतेषु चक्रे राजाख्ये रथमारूढैः सर्वैरायु
धैः परिष्कृतालंकृता युद्धकाले देवी रथसमीपे दे
व्याः सर्वाण्यायुधानि चक्रराजरथोपरिपर्यवस्था
पितानि सन्तीत्यर्थः यद्वा चक्रराजे श्रीचक्रमेव रथ
स्तमारूढानि यानि सर्वायुधानि सर्वाण्यात्मज्ञानसा
धनानि तैरित्यादि यत्तायुधानि संभरतीत्यादौ सा
धनेष्वायुधशब्दप्रयोगदर्शनात् आणवोपायशा
क्तोपायशांभवोपायादयः शैवशास्त्रोक्तसाधनवि
शेषा योगशास्त्रोक्ताश्च ते श्रीचक्रान्तर्भवन्त इत्यर्थः
तथा च तन्त्रे नासिकान्तर्मध्यसंयमात्किमत्र सव्या
पसव्यसौषुम्णाभिरिति चक्रसिद्धो मत्या योगमार्गो कि
मपि नावशिष्यत इत्यर्थः अथवा चक्रराजमेव रथ
माधारो यस्य तच्चक्रेशत्वाख्यासिद्धिरिति यावत्
तामारूढैस्तदानेपि कृते यत्सर्वाणि कर्मादिरूपाण्या
युधानि साधनानि यस्मिंस्तत्सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञा
ने परिसमाप्यत इति वचनाज्ज्ञाने शुद्धविद्येत्यर्थः
तथापरिष्कृता तथा च शिवसूत्रे शुद्धविद्योदयाच्च
क्रेशत्वसिद्धिरिति वार्तिकान्यपि यदापरिमितं

ल॰
स॰भा॰
५८

58

सिद्धिमनिच्छन्नपुनरिच्छतिविश्वात्मत्वयथारूपंप
णंसिद्धिमुपासितेन शुद्धविद्योदयाच्चक्रराजत्वंसि
द्धिमिच्छति वैश्वात्म्यप्रथनात्कोह्रीमेथनेशक्तिमा
त्मनः यदायोगीनदानस्यसदाशिवपदस्पृशः इ
रोबहिरुन्मेषोनिमेषोन्तःसदाशिवः सामानाधि
करण्येवसहिद्याहमिदंधियोः इतिनीत्याजगत्सर्व
महमेवेतियामतिः साशुद्धानिर्मलाविद्यातदीया
उदयस्फुटात् उन्मज्जनात्सविच्छक्तिमात्मनोनित्य
मामर्शात् यदायोगीनदानस्यवैक्षेशात्वमनुत्तरंभा
हेश्वर्यासमावेशोकर्षोत्मिध्यानियोगिनइति ८८
मेवचक्राख्येरथमारूढयामंत्रिणपाश्यपामलः रे
व्यापरितः सेविता यद्वामेवंप्रसिद्धंचक्रंयस्यतादृ
शोरथोयस्यहृदयमंडलस्यतत्रपदाभिर्मंत्रिणीभि
विद्योपासिकाभिर्योगिनीभिः परिसेविता अथवा
मेवामृतत्वस्यचक्राकारोरथोयस्याः सात्रिपुरसुंदरी
तस्याआरूढमारोहणंब्रह्मणोविपरीकरणमनुसं
धानमितियावत् तत्रयोमंत्रिणीमंत्रोस्यास्तीमंत्रि
मंत्रवीर्यं तन्नयतिविपरीकरोतितेनतदनुभवन्ति
नपरिसेविता आत्मनिस्त्रिपुरसुंदर्याभेदाना
तुसंधानेक्रियमाणेयत्नावेशेननेत्रराजेकथितं

ग्रहस्तु वैकवेयं मंत्रवीर्यधीजनं तस्यानुभवो
भवतीत्यर्थः तथा सूत्रे महाह्रदानुसंधानान्मं
त्रवीर्यानुभव इति महाह्रद इति प्रोक्ता शक्तिर्भ
गवती परा तदनुसंधानमित्युक्तं तत्तादात्म्यविम
र्शने मंत्रवीर्यमिति प्रोक्तं पूर्णाहंताविमर्शने
तदीयोनुभवस्तस्य स्फुरणं स्वात्मनः स्फुटमिति
एतत्त्वविद्याशरीरस्फुरत्तामंत्ररहस्यमिति सूत्रभ
गवता श्रीक्षेमराजेन विस्तरेण स्फुटीकृतं ९९ ॥
किरिचक्ररथारूढदंडनाथापुरस्कृता ज्वालामा
लिनिकाक्षिप्तवह्निप्राकारमध्यगा ७८ किरिर्व
राहः कोलः पोत्री किरः किटिरित्यमरात् तदाकृ
तीनि तदाकृतीनि वा चक्राणि यस्य तेरथमारू
ढया दंडनाथया वाराह्याख्यया देव्या पुरस्कृतासे
विता सर्वदा दंडपाणित्वाद्दंडनाथेति गीयत इति
त्रिपुरासिद्धांते दंडनाथनामनिर्वचनात् अ
थवा किरय इति किरणाः स्वरूप इति यावत् इद
मुपलक्षणं स्थितियोः तेषां चक्रं समूहरूपं वर
थः तस्यारोहेपि दंडनाथेन कृतो तेनापुरस्कृता
तत्स्वाधीनीकृता सृष्टिस्थितिलयांतः पातिनोपि
योगीनयमयातना विषयः स्वात्मानुसंधानरू

ल॰
स॰भा॰
५७

57

तिपावत् तथा च सूत्रे तत्स्वहन्तावप्यनिरासः स्व
संवेद्यभावाइति व्याख्याने च भगवताहस्मदासे
न तेषां रूपादिभावानां प्रहन्तावप्यनारतत्त्व
ज्ञनेपि तिक्षेपयोगावष्टंभशालिनः प्रतिरासः
स्वसंवेद्यभावादप्रच्युतिर्निजात् उद्यत्तदीयचमत्का
राडुपलब्धस्वभावत इति ज्वालामालिनीनामि
काचनद्देशीति स्थितिस्था तथा श्रीमानरमभितो
वह्निमयः प्रकारो निर्मितः तथाह्निमस्य निर्मित
स्य वह्निमयस्य प्राकारस्यावरणस्य मध्यगा मध्य
भागोस्थिता तथा च ब्रह्माण्डे ज्वालामालिनीप्रति
देवीवचने वत्सत्ववह्निरूपसि ज्वालामालामया
हृतिः त्वयाविधीयतो रक्षाबलस्यास्य मह्नीयसः
शतयोजनविस्तारः परिहृत्य महीतलं त्रिशाद्या
जनने सु तज्ज्वालाप्राकारतो व्रजेत्पारि यद्वानतु
परस्परविलक्षणरूपादिसंहननस्यापि ज्ञानिनः
कथमद्वैतानुसंधानलोपाभावइत्यत आह ज्वा
लेति ज्वालानां मालिनीकामालः तास्वश्चात्तिमा
स्तत्तोऽप्यन्त्राश्च वह्नेः प्राकाराः प्राकाराः स्फु
लिंगादयस्तेषां मध्यगान्तरष्टैव च मध्यवर्ति
नीविवदमानयोर्द्वयोर्मध्यस्थत्रिविकारा २

स्यादिकर्तृत्वेनतद्धिकार्यस्यविकारित्वमितिया
वत् तदुक्तंस्पन्दशास्त्रे अवस्थायुगलंचात्रका
र्यकर्तृत्वशब्दिते कार्यताक्षयिणीतत्रकर्तृत्वंपु
नरक्षयं कार्योन्मुखःप्रयत्नोयःकेवलंसोत्रलुप्य
ते तस्मिन्लुप्तेविलुप्तोस्मीत्यबुधःप्रतिपद्यते
नतुयोन्तर्मुखोभावःसर्वज्ञत्वगुणास्पदः तस्यलो
पःकदाचित्स्यादन्यस्यानुपलम्भनादिति वह्नि
रूपस्यज्वालिनोविस्फुलिङ्गज्वालादिकल्पजगतः
कार्यस्यनाशेपिवह्नित्वरूपप्रकाशकत्वस्यप्र
काशात्मकत्वस्यप्रकाशात्मकत्वस्यवानहानि
रितिफलितार्थः नचशिवकार्यस्यत्वयिसत्त्वे
नाशिवनिष्ठकर्तृत्वस्यनाशाभावेसाधकस्ययो
गिनः किमायातमितिवाच्यं अस्यापिशिवकल्प
त्वेनतथापर्यनुयोगानर्हत्वात् शिवकल्पोजा
यतइतिसूत्रात् उक्तंचस्वशक्तिप्रचयोविश्वमि
तिसूत्रेवार्तिककारैः शक्तयोस्यजगत्कृत्स्नंश
क्तिमांस्तुमहेश्वरः इत्यागमादिशाविश्वंस्वश
क्तिप्रचयोयथा शिवस्यतत्समस्यापितथास्य
परयोगिनइति अथवा ज्वालामालिनिकास्व
शक्तित्रिकोणेषुपंचसप्तादिमानंसमरसभा

ल· स· भा ५८

58

वमापन्नानां वह्निप्रकाराणां शिव त्रिकोणानां
चतुर्णां मध्ये बिंदुरूपेणातिष्ठतीति तदुक्तमुत्तर
चतुःशतीशास्त्रे तच्छक्तिपंचकस्थालयेनाग्नि
चतुष्टये पंचशक्तिचतुर्वह्निसंयोगाच्चक्रसंभव
इति ३१।३८ मंडसैन्यवधोद्युक्तशक्तिविक्रमह
र्षिता निशापराक्रमाटोपनिरीक्षणसमुत्सुका
३९ मंडासुरस्य सैन्यस्य चतुरंगबलस्य वधे उद्यु
क्तानां संयतानां शक्तीनां विक्रमेण पराक्रमेण
हर्षिता यद्वा मंडो जीवभावस्तस्य सैन्यं तदनुगु
णा द्वैतविषयिणो हंतयस्तस्य वधे उद्युक्ताना
म् द्वैतहत्रिरूपशक्तीनां विशेषेणाक्रमः पाद
विक्षेपस्तेन हर्षिता स्थाने दोषो श्रावरणनाश
नं तदिहमुक्तं शक्तिसत्त्वे तदपरिज्ञाने स्वशक्ति
व्यामोहितता संसारित्वमिति तस्य स्वकर्तृकपं
चविधकृत्यस्यापरिज्ञाने स्वाभिः शक्तिभिः खेच
रीगोचरीदिक्चरीभूचरीसंज्ञाभिर्व्यामोहितत्वेन व
संसारित्वमिति तदर्थः तासां च शक्तीनां पशुभू
मिकाभिः शक्तिभिः खेचरीपतिभूमिकेति भूमि
काद्वैविध्येन प्रमात्रंतःकरणबहिःकरणविष
यभावापत्तिलक्षणाभेदद्वयवा एतद्वयोयुक्त

शाक्तयश्चेनद्रत्नरसस्तेकथिताः तत्परिज्ञानेचित्तमे
वोन्मुखीभावनचेतनपदाध्यारोहाश्चितिरिति
श्चेन्मुखीभावशाहेनहत्तिविशेषरूपाः शाक्तयउच्य
न्तइति ११ कामेश्वर्यादिचिद्रोन्तःपंचदशतिथिनित्या
ख्योदेवताः यासांमेवज्ञानाणिवेतेवराजेचक्रमेदनो
ड्गताः तासांपराक्रमस्यादोपोविलासोदमनकादि
वंद्दश्मोनपंचदशसेनानीवयपर्यंतत्लस्पनिरीह
णेसम्यगुलका पद्मेतिनित्याश्चनादिसिद्धाःस्वात्मशा
क्तयः चतुर्बाहाश्चपमायतानोत्रिंशात्संख्योकास्त
त्पराक्रमेतत्रणेडन्तरोत्तरसुत्सका सहजापिज्ञान
कलोन्मुखेनायामेवोत्साहंजनयेतीसती उक्तंच
योगवासिष्ठे सर्वाप्यवकलाजेतोरनभ्यासेननश्य
ति स्वयंज्ञानकलावेतः सहजानापिवर्धतइति
१३।१४ मंडपत्रवयोयुक्तबालाविक्रमनंदिता
मेत्रिशत्पवाविरचितविर्षययवयतोषिता ८० मं
डासरस्यपुत्रत्राणोवधेउयुक्तायाबालाख्यादेव्या
नववर्षीयाः स्वपुत्र्याविक्रमेणनंदितायाश्चा
उक्तंचचुलांडेताभिर्निवेद्यमानानिमादेवील
लितोविका पुत्रात्मजापदानानिकृत्वाप्रीति
समाययाविति १४ मेत्राणवायाश्चामलांव

ल० स० भा ५५

59

याविरचितेनविषंगाख्यस्यदैत्यस्यवधेनतोषि
ताविषंगविशुक्रौ भंडासुरभ्रातरौ तडक्रंव्रला
३ पुराभंडासुरोनामसर्वदैत्यशिखामणिः पूर्व
देवान्बहुविधान्यःसहेबेक्ष्ययापटुः विशुक्रंनाम
दैतेयवर्गसंरक्षणक्षमे शुक्रतुल्यविचारत्वेदक्षो
सेनसमंजसः वामांसेनविषंगावरष्टवान्भ्रात
गाढुभावित्याहि ७५ विशुक्रप्राणहरणवाराहीवी
र्यनंदिता कामेश्वरमुखालोककल्पितश्रीगणे
श्वरा ७६ विशुक्राख्यस्यदैत्यस्यप्राणान् हरतीति
हरणं तादृशेन वाराहीनामिकया दंडिनीदेव्यावी
र्येणपौर्येणानंदिता त्रिपुरासिद्धांते वाराहीपद
तिरस्क्रियैथावराहानंदनाथस्यप्रसन्नवान्महेश्च
ती वाराहीतिप्रसिद्धेयं वाराहवदनेन वेति पदे
भंडपुत्राः प्राणावादयोमलाः विकटं संगो विषया
भिलाषः विषंगच्छतीतिवा विश्वात्मक इति याव
त् प्रतनपवयोविषस्योत्तानशाक्तेहेतुश्चेति मंत्रे
विषयग्राहो विकटत्वाद्विषशाह्यो माहेश्वर्यादि
शाक्तिमंडलपरत्वेन देमराजहृत्त्रो व्याख्यातः वि
कुडं पुत्रं तेजोयस्य सजीवभावः विशेषेण शुक्र
शोकं रातिसंक्रामयतीतिवा प्रयस्मयादिवास्ट

षोडशादिवाह्यापदहृदयेषु शाड्वसिद्धिः वामा मंत्रिणी
वाराह्यश्वारूढेति विशेषाः ताभिस्तेषां हृदयेषु स्वा
त्मदेवतानुग्रहती ति तदिदमुक्तं बललाभे विश्व
मात्मसात्करोतीति शक्तिसूत्रे चितिरेव बलं तल्ला
भेऽन्मय स्वरूपाश्रयणे विश्वं स्वात्मदेवभासयती
ति तत्राख्यं तथा तदा रुद्रप्रथमांतेन तत्पयाजीव
संहृदय इति शिवसूत्रवार्तिककारैः तदिदमुक्तं वै
याप्तिमंवेतत्व स्वरूपिणी प्रारूढा प्रमितिः माचि
महिमर्शनतत्परा यस्य तस्यास्य तदिति प्रोक्ता
णवमलात्मनः अभिलषस्य रुद्रस्य तयाजीव
स्य संहृदय इति अस्य तनिमित्तेनानाविधेर्विघ्नैर्ययौ वि
तानदेवानवीत्य श्रीमाता तदा तत्पव सब भर्तुर्मु
खालोकनमात्रेणाप्यविंशत्यर्णे महागणपति
रिमादिनमूलेन तदीर्घविघ्नयंत्रं निर्भिद्य देवा मोवि
ताः उक्तं च ब्रह्माण्डपुराणे ततः सा ललिता देवी का
मेश्वरमुखं प्रति दृष्ट्वायोगमासमहसन्नातिवक्र
दावलिः तस्मा मंदस्मितरुचः कुंजरः कृत्तिमा
नुविकटक्रोडगलद्दानः कश्चिद्देवो व्यजृंभत तेपा
दि तदिदं नाम हृदयेनाह कामेश्वरमुखस्यपरशि
ववदनंचेद्दस्यालोकाभ्यां साकृतवीतगणं वंदि

ल॰
स॰भा॰
९॰

60

काम्यां कल्पितं तदस्या हितः श्रीमान्महागणेश्वरी
यया सा यदाह सूत्रोक्तो जीवन्नयोनिस्पत्वान्नशुभ
तस्याशंका जीवभावस्य तत्पयपरत्वेन समायते
कामेश्वरीति कामेश्वरः केवलो निर्गुणः शिवस्त
स्तुत्वालोकेन तदनुभवेन कल्पिते श्रीगणेश्वर
त्वं पुर्यष्टकाधीश्वरत्वं यया सा पुर्यष्टकप्रमातृत्वा
हंताभिमानविशिष्टस्य जीवपदवाच्यत्वेन तत्तादा
त्म्याभिमानस्य स्वात्मस्वरूपनिष्कर्षज्ञानजन्येन
पुर्यष्टकेश्वरत्वज्ञानेन नाशे विशेषणाभावप्रयु
क्तो विशिष्टाभाव इति भावः तदुक्तं भूतकंचुकी
तदा विमुक्तो भूयः पतिसमः पर इति शिवसूत्रे
वार्तिककारैः तदेवमुक्ताभिलाषस्य प्रशमाज्जीव
संज्ञये पुर्यष्टकप्रमातृत्वाभिमानगलनादसौ
देहारंभकैर्भूतैरस्पृष्टादिरहंपदं कंचुकीववि
शेषणमुक्तो निर्वाणभाग्यतः भूयोबाऽडल्पतः
पत्यासमोऽहं परमेष्ठिना तत्त्वरूपे समाविष्टश्चि
दानंदघनात्मके तत एव परः पूर्णः सम्यक्त
न्मयतां गतः स्वयमेवार्थः प्राक्सूत्रेऽप्युक्तः वि
दानंदलाभे देहप्राणादिष्ववभासमानेष्वपि वि
दैकात्म्यप्रतिदार्ढ्ये जीवन्मुक्तिरितिमध्यविका

साच्चिदानंदलाभश्चतुरश्रत्वेन मध्यविकासा
पायश्चिदानंदलाभे हेतुत्वेनोक्तः सहृद्वश्यमा
णमहागणेशपदेन ग्राह्यः यश्च मध्यविकासो
ऽपायस्ततोऽप्युत्तरत्रत्वे विकल्पत्रयादिरूपो व
र्णितेः सहकामेश्वरानुग्वालोकपदेनोक्तः प्रहर्षि
तेऽपि नैतत्तु चिदानंदलाभ उक्तः एतेषां निकर्ष
स्तु प्राप्याभिव्याप्यदयेत्तु संपेयो विस्तरभयान्नेहो
च्यते ११ । ८१ महागणेशानिभिन्नविघ्नयंत्रप्रह
षिता भंडासुरेंद्रेति सुव्यक्तशास्त्रप्रपत्रवर्षिणी ८२
महागणेशेन निःशेषेणाभिन्नैर्नाशितैः विघ्नयं
त्रैः प्रसहृसम्महृयंत्रणैः प्रकार्षेणहर्षिताग
सृतिमात्रायामेशिलापट्टे प्रलसादिदेवताष्टक
पुटितस्थलाष्टकोपेतदिगष्टके जपविघ्नानाम
यंत्रं विलिख्य देवीसैन्ये विशुक्रेण वितीर्णं तन्महा
गणपतिना चूर्णीकृतमिति ललितोपाख्याने
प्रसिद्धं १४ भंडनामासुरेंद्रेण दैत्यराजेन निर्मुक्ता
नां शस्त्राणामस्त्राणां च प्रतिकूलान्यस्त्राणि श
स्त्राणि च वर्षंतीति जितप्रा शस्त्रास्त्रयोर्भेदो यजुर्वे
दे धन्वा प्रहरणं शस्त्रं मुक्तं वस्त्रमितीरितमिति
एते महागणानामीश्वरत्वेनानात्मन्यात्मताना

ल॰
स॰भा॰
८१

61

नाभावाद्याविंशकाकृतिरूपाणां विभ्रनामधाम्ना
णांचपराहंतानुधाराह्नपप्रत्यसेनोर्घ्नेननामहृ
यमथ्यात्मरोत्यापिव्याख्येये ७१। ८२ करांगुलि
नवोत्पन्ननारायणदशाकृतिः महापाशुपतास्त्रा
ग्निर्निर्देग्ध्वापरसैनिका ८२ करांगुलयोवामकर
हृयस्यांगुलयोदश नामानवसंधिपूत्पन्नानारा
यणस्यदशाकृतयोमत्स्यादिदशावतारायस्याः
सा भेंडासुरेणसर्वासुरास्त्रेनामसलदैत्योत्पाद
नमस्त्रप्रयुक्ते तेनसोमकरावणबलिहिरण्या
क्षादयपत्नाःसंतोपयुध्येन ततोदेव्यादन्तहस्तांगु
ष्टादिवामहस्तकनिष्ठांतांगुलिनखेभ्यः क्रमे
णमत्स्यकूर्मवराहनृसिंहवामनभार्गवदाश
रथिहलधरकृष्णकल्किरूपदशावतारानुत्पा
यतेनिशुदिताः तदके दन्तणहस्तांगुष्ठनखोन्म
हारास्त्रःसमुत्थितः महामत्स्याकृतिःश्रीमाना
दिनारायणोविभुरित्यारभ्य दशावतारनाथास्ते
कृत्वेत्यक्रमेडक्षरं ललितोवानमस्कृत्यबद्धांज
लिपुटास्थितास्तेनेन पद्मेजीवसंबंधिन्याजाय
दादयोवस्थाः पंचेश्वरसंबंधीनिसृष्ट्यादीनिकृ
त्यानिचपंचेत्येवंदशाकृतयोपिनखमात्रेणोत्प

त्रामवंतीति अनायासेनोत्पद्यंतेइत्यत्रतात्प
र्ये नारायणशाहोजीवेश्वरयोरुपलक्षकः
दृष्टा शाहोवस्थापरः कतिशाहः कस्यपरोवा
द॰ अउत्तरात्पाशुपतास्त्रमेवोदयेभिन्नो महा
पाशुपतास्त्रमेवः पूर्वेईश्वरदेवत्योत्यः सदाशि
वदेवत्यः रुद्रादयः पिशाचांताः पशवः परि
कीर्तिताः तेषांपतित्वात्सर्वेशोभवः पशुपति
र्मतइतिलैंगात् पशुपतेः ईश्वरस्य सदाशिव
स्येदंपाशुपतं अस्त्रयत्मादित्वात्त्रपात्रत्रपटल
त्वाणोपप्रत्ययः महत्त्वनत्पाशुपतेवमहापा
शुपतं सदाशिवस्त्रनस्याग्निनातिदीप्ता अमर
स्यभंडस्यसैनिकाययासा पत्तेभ्यासततारनमे
तोत्तरोत्तरोत्पत्त्याउत्कृष्टा अचैतन्हत्रयपवमहा
पाशुपतास्त्राग्नयः अमरसैनिकाश्चाविपकहृ
त्तयः ८१। ८२ कामेश्वराग्निर्निदीप्तसभंडामर
सैनिका ब्रह्मोपेंद्रमहेंद्रादिदेवसैन्यनवैभवा
दपि कामेश्वरस्येदंकामेश्वरंमहापाशुपताद
स्त्रादप्यधिकमस्त्रं तस्याग्निनातिदीप्ताभंडासु
रेणसहिताः सभंडासुराः सैनिकाश्चान्यका
ल्पनदीयनगरनिवासिजनपरः तथावज्रसा

ल॰
स॰भा॰
८२

62

डे प्रत्येकशोऽवंतेडुष्टेति हन्ताशेषबांधवे क्रोधे
नप्रज्वलितेवज्रगाढिस्रवकारिणि महाहंसमहा
सत्वेभेडेचंडेपराक्रमे महाकामेश्वराख्येणामह
हादित्यवर्चसा गताहमकरोन्मातालिलिताप
रमेश्वरी तदस्यवहितेत्वीलैः शून्यकेतस्यपत्र
ने सखीकेचसबालेवसगोष्ठयनयान्यके ति
देयमासीत्सहमास्थलमात्रमशेषेन शून्यके
नस्वरेनामशून्यमासीयथार्थंतइति सभेडाख्य
रशून्यकैतिपाठोस्तिवेशुक्तः यद्वाप्रात्मारविदे
वनायावजीवदशायामेवसायुज्यमुक्तिप्राप्त
स्पशिवतल्पाश्रितिमियताप्रबंधेनकथयिबा
सांप्रतेप्रारब्धवशात्स्थितस्यदृपपराभासस्य
हैतभानस्यतन्नलेपनलिंगशरीरादिनासह
नाशमात्मत्वानेनवदनशिवमात्रावशेषमा
हकामीश्वरातिष्ठिदग्निः भेडाख्यरोहैतभानके
रोजीवभावः सैतिकालिंगशरीरादयः शून्य
केतिपाठेदृपपराभाससहैतभानसर्थः शून्य
वादिसंमतेशून्यमेववा जीवभावसहितस्य
शून्यभावस्याविदग्निनापगमेचिन्मात्रमवशि
ष्टमइतिसिद्धाति ८२ एवंभेडाख्यपीडितै

देवैः स्तुतासती भंडहननोत्थदेवकार्यं कृत्वा
तदंते संतुष्टैर्देवैः पुनः स्तुतेत्याह ब्रह्मेति ब्र
ह्मविष्णुशक्राद्यैर्देवैः सकृत्स्तुतेव भवं पराक्र
मो यस्याः भंडासुरहननोत्थे ब्रह्मादिभिः प्रा
र्थिता लालितावया पुनर्मन्मथो जीवित इति
कथाया ब्रह्मांडपुराणे स्मरणात् एतेन ब्रह्माद्यैः
संस्तुतेनपरिचितेन विभुत्वपरिछिन्नत्वे सर्वात्म
त्वं यथाशास्त्ररूपदेवतायाः सा ८३। ८४ हर
नेत्राग्निसंदग्धकामसंजीवनौषधिः श्रीमद्वा
ग्भवकूटैकस्वरूपमुखपंकजा ८५ हरस्य तृती
यनेत्रस्थेनाग्निना सम्यक्दग्धस्य भस्मीकृत
स्य कामस्य मन्मथस्य संजीवनौषधिः जीवातुः
विरक्तस्यापि कामीश्वरस्य स्वाभिमुखीकरणात्
अस्मिन्नवसरे देवा भंडासुरहननोद्यताः सर्वेपि
सेवितेयामाब्रह्मविष्णुपुरोगमा इत्यादिब्रह्मां
डपुराणात् एतेन पित्रा निर्भर्त्सितो बालो मातृ
वात्सल्यतः किल नित्यापायोप्यनुगृहीतः अनेनै
वाशयेनोक्तं ब्रह्मवैवर्ते हरौ रुष्टे गुरुस्त्राता गु
रौ रुष्टे न कश्चनेति नचनत्र हरिपदस्यापास्य
देवतोपलक्षणत्वेन त्रिपुरसुंदरीकोपात्त्राण

ल॰
स॰ भा॰
८३

63

कर्तृत्वं परमशिवस्यैव गुरुपरंपरावधित्वाहङ्क
मंनश्रुतवैपरीत्यमिति शाक्तं परशिवस्यापि
श्रीविद्योपासकत्वेनोपासनायाश्च गुरुमंत्रेण
योगात्तदपेक्षायां त्रिपुरसुंदर्या एवनकृतवशी
कारात् अत एव योगिनीहृदये शिवेनैव पार्व
तीं प्रत्युक्तं अन्यायेन न दातव्यं नास्तिकानां महे
श्वरि एवं त्वयाहमाज्ञप्तो मदिच्छारूपया प्रभो
इति प्रवर्तितं प्रतीच्छायाः कारणाशिवस्य प्रव
र्तिका भगवत्येवेति सिद्धं तस्मागुरुत्वं अत एव
गुरुमूर्तिरिति नामवत्सते शक्त्या विना शिवे
सूक्ष्मे नामयामन विद्यत इति च वचः शक्तिशा[illegible]
दिक्षाशक्तिविशिष्टस्यैव परशिवस्यादिनाथत्वे
ननेत्रेश्रगणानां त्रिपुरसुंदर्या गुरुमंडलान्त
रादिनाथपूर्वं गगनानप्रजनाद्यापतिबोधवका
शः तथा च महास्वच्छंदतंत्रे गुरुशिष्यपदे स्थित्वा
स्वयमेव सदाशिवः प्रश्नोत्तरपदैर्वाक्यैस्तंत्रं स
मवतारयदिति स्वयमेवेत्यनेन प्रकाशाविम
र्शयोर्विभजनेन परस्परं गुरुशिष्यभावः स्थि
तः प्रवर्तकत्वपक्षे देवीनिष्ठयोर्वक्तृत्वप्र
वर्तंते शिवनिष्ठयोर्गुरुत्वशिष्यत्वयोरवस्थे

दकेइतितद्भेदादविरोधः एतदेवद्योतयितुंम
दिच्छारूपयेतिविशेषणंप्रभुपदेनसंबोधनेच
वस्तुतस्तु आदिनाथादवर्गादिशक्तेर्वानाम्ना
द्वितीयस्थानेगणपतएवेति ततः पूर्वंपुनर्ग
णनापतिः सदाशिवनामकस्तृतीयगुरुःप्रत्या
दिनाथावच्छिन्नायावादिशक्तेरेवगुरुत्वाद्विती
यस्थानएवगणनीयत्वयाततयोः पौर्वापर्यं
विनिगमनाविरहोपीतिदिग्यद्वाहरणेहरः आ
त्मस्वरूपापहारः हरंतीतिवाहराः आत्मापहर्ती
रस्तेषांतेनानायकः सएवासमंताद्याशोग्रः
स्वस्वरूपाच्छादाकरणात् मूलास्तानामितियाव
त् तस्यमूलास्तानकत्वात् तेनसम्यग्दग्धोयः
कामःजीवभावापन्नःकामेश्वररूपआत्मातस्य
सम्यगावरणपराहत्यभावपूर्वकंजीवनेस्वस्व
रूपावाप्तावौषधिर्मूलिका एतदुपासनयावि
द्यारूपायाः विद्यानिहन्त्र्यास्वस्वरूपावाप्तिल
क्षणोमोक्षइतिभावः मन्मथस्यदाहात्पूर्वंश
रीरस्यजीवनएवपश्चादशरीरजीवनाद्दृष्टां
तादात्मनोपिपूर्वंबन्धएवमनोविद्यावशादात्म
शरीरस्यैवास्थितस्यतन्निहन्त्रावशरीरतापूर्वं

ल॰
स॰ मि॰
८४

64

कबलेकाग्रासिर्धन्यते ध्वनिनेचैवमेवशैवशा
स्त्राणिमाधिकरणे भूयःस्यात्प्रोक्तमिलनमिति
वार्त्तिकेपिगुनश्चप्रोक्तंचैतन्यस्वरूपमिलात्मके
परयोगाधिरूढस्यभवेत्परमयोगिनः भूयःस्या
दितिवाक्यस्यस्फुटएवायमाशयः याच्छिवत्वम
मुग्धोक्तं नापूर्वंनत्तयोगिनः स्वभावएवनस्तो
क्तेमायाप्रोत्थापितात्रिजात् नानाविकल्परोग
त्मात्यराभृतमिवस्वनः विमृहद्गुरुनिर्दिष्टप्रो
क्तोपायक्रमेणानन्त शिवत्वेव्यक्तिमेतीतिशिवे
नोदीरितेशिवमिति शक्तिशास्त्रानिमाधिकरणे
पि निजमेविदेवताचक्रेश्वरत्वस्यामिरिति ह
भावएवेति निजपदेनतथैवस्फोरितमिति ८४
रयतापूर्वंयेनदेव्याः परंरूपंसूक्ष्मतरत्वात्स्व
रूपात्परतोवक्तव्यमपिरहस्योक्तिविषयत्वात्स्थू
लरूपकार्येणभंडासुरवधेनमहत्त्वेपलिस्य
यापूर्वमेवोक्ताक्रमप्रथमेसूक्ष्मरूपंस्थूलरूपा
भिन्नत्वेनवर्णयति श्रीमहाभवेत्यादिना श्री
मदत्तानप्रदायकत्वादिमहात्म्यशीले वाकु
भवत्यस्मादिति समन्याचारभवनामकंरूटंप
चातुराणांमनुदायपवैकंमुख्यंस्वनिजंरूपंय

स्ययस्यतादृशे मुखपंकजे यस्याः तदुक्तं ने
त्रोष्ठाधरगलवर्णश्चालिवाचासंभूतिर्मुखमि
तिवाग्भववाख्यकूटमिति ८५ कंठाधःकटिप
र्यंतमध्यकूटस्वरूपिणी शक्तिकूटैकतापन्नक
स्याधोभागधारिणी ८६ कूटस्याधःकटिपर्यंतो
यस्यसमध्यभागः सएवमध्यस्थकामराजाख्य
स्यकूटस्यषडक्षरसमूहस्यस्वेनिजेरूपेयस्याः
पटद्र्प्पीतिष्मनीलोचने इतिवक्ष्यमाणयादपि
मनर्थीयः ८७ सर्जेनशक्तिसमाशक्तीनामेके
नकूटेनेवक्षरसमूहेनैकताममेदमापन्ने
कटेरधोभागंधारयतीतितथा तदुक्तं कामस्ते
हृदिवसतीतिकामराजेस्त्पष्टात्वान्नदतुनवाब
शक्तिकूटमिति ४७ । ८८ मूलमंत्रात्मिकामूल
कूटत्रयकलेवरा कुलामृतैकरसिकाकुलसंके
तपालिनी ८९ चतुर्विधपुरुषार्थमूलकारण
त्वान्मूलंपंचदशाक्षरी सैवमननात्त्रायतइति
मंत्रःआत्मास्वरूपंयस्याः तदुक्तं पूर्णाहंतानु
संध्यानात्मास्फूर्जन्मननरूपमंतः संसारक्षयकृत्त्रा
णधर्मतोमंत्रउच्यते इति ९० मूलस्यकूटत्रय
मेवोक्तरीत्याकलेवरंस्थूलरूपंयस्याः कूट

त्रयमेव चक्रे वं स्वरूपं पश्या इति वा एवं ब्र
ह्मांडांतर्गते रूपमुक्त्वा पिंडांडांतर्गते कुंड लि
न्याख्यं रूपं वक्तुमुपक्रमते साहि मूलाधाराख्ये
चक्रे सार्धत्रिवलयाकारेण सुप्ता सती योगि
भिरुत्थाप्य षट्चक्राणि ब्रह्मविस्वाग्रंथी
श्च भेदयंती सहस्रारं नीता सती तत्कर्णिकारू
पचंद्रमंडलादमृतं स्रावयति अयोगिभिर
पि भावनामात्रेण सर्वाप्येषा प्रक्रिया संपाद्यते
तत्प्रक्रियापराणि नामान्याह कुलमित्या
दिना कुलं सजातीयसमूहः मेयैकज्ञानवि
षयत्वरूपसाजात्यापन्नज्ञातृज्ञेयज्ञानरूप
त्रयात्मकः घटमहं जानामीत्येवं ज्ञानाकारा
तु ज्ञानभासनयानुव्यवसायापेक्षायां दीप
भासनाप्रदीपांतरापेक्षापन्नैः उक्तं चाचार्यभ
गवत्पादैः जानामीति तमेव भांतमनुभात्येत
त्समस्तं जगदिति ततश्च सा त्रिपुटी कुलमि
त्युच्यते तदुक्तं चिद्गगनचंद्रिकायां मेयमा
त्मितिलक्षणं कुलं प्रांततो व्रजति यत्र विश्र
ममिति ऊर्ध्वाधरभावेन विद्यमानेषु स्वच्छ
दंसंप्रदायोपपादितेषु द्वात्रिंशत्पत्रेषु सर्वाय

त्मनं पञ्चांत्रिपुरीसंबंधाभावात्कुलमुच्यते
तदुपरिस्थानि कुलसंबंधीति यद्वाकुः पृथ्वीत
त्वे लीयते तत्र तत्कुलमाधारचक्रं तत्संबंधाह्लादि
ण्याः सुषुम्णामार्गोपि अतः सहस्रान्तवदस्तने
शरीरं कुलमित्युक्तमिति स्वच्छंदसंग्रहोक्तापाशरी
रसंबंधिबाह्यानन्तकुलास्तेन तत्र सुषुम्नेतयारसिका
तद्भासाधारपरा ५· उपास्योपासकवस्तुजात
स्याविवेकेन माजात्यानत्समुदायप्रतिपादकंपु
स्तकमपि कुलं तथा च कल्पसूत्रे प्रयोगः कुलपुस्त
कानि च गोपयेदिति न कुलं कुलमित्याङ्गाचारः
कुलमुच्यत इति भविष्योत्तरपुराणवचना राचा
रोपि कुले तयोः संकेत तत्रत्यरहस्यानि पालय
निपस्युषन प्रकाशयति इति सांप्रदायिकपरंप
रायैव प्रकाशनेतं प्रवर्तत इति चेत्तथा ५१ । ८७
कुलांगना कुलांतःस्था कौलिनी कुलयोगिनी अ
कुला समयांतस्था समयाचारतत्परा ८८ कुलं
पातिव्रत्यादिगुणराशिशीलो वंशस्तत्संबंधिन्य
गना यथागमानत्येयमध्यविद्या जयति कथागु
मत्वात्कुलांगना तदुक्तं कुलार्णवे अन्यास्तु सक
लाविद्याः प्रकटा गणिका इव इयं तु शांभवी वि

66

यागत्मा कुलंवपुरिवेति भगवान्परशुरामोप्या
ह श्रमाविद्यावेशपाद्वाति प्रकराद्यादि ५२
कुलस्यांतःमात्रमेयमी मध्येमिति रूपेणास्थिता
कुलशास्त्रस्यमध्ये ज्ञेयत्वेन वास्थिता प्रतिगृहं
प्रतिदेहं प्रतिवंशं वा सम्यत्वेन तिष्ठति कुलेज
नपदेगृहे सजातीयगोत्रे देहेपि कलितंकु
लमिति विस्तृः तदुक्तं भविष्योत्तरपुराणे पूज
नेयाजनेदेवी स्थाने स्थाने पुरे पुरे गृहे गृहे शक्ति
पदेग्रामेग्रामेवनेवने ५३ इहगार्थस्य कुलपद
प्रत्नः संबंधसामान्यार्थेन ढिते कौलं तद्वती कौ
लिनी अथवा बाह्याकाशावकाशे वक्रंविलिख्य
तत्रपूजादिकं कौलमिति तूच्यते ५४ कुलेउ
त्तीर्थके यागः संबंधो स्या इति कुलयोगिनी कु
लान्तरमतकारैः कौलिनी कुलयोगिनीत्यष्टाद
शेषवनामत्वयउक्तंतत्रोपपत्तिं दर्शमेशानकेव
लामः ५५ सुषुम्नायाःस्थितेसहस्रारपद्मम
कुलमित्युच्यते नथावतल्लुदसंयहे ऊर्ध्वाधः
सुषुम्नायाःसहस्रदलसंयुतमित्यारभ्य पंक
जद्वयमीशानि कुलाकुलमयं शुभमित्युक्तं तद्
त्वात्तन्निष्ठत्वाद्वा कुलाकुलान्विपत्तेकुलं देहं वंशादि

केयस्याइतिवा दहराकाशावकाशेचक्रंविभा
व्य तत्रार्चनंसमयइतिरूढ्योच्यते सचसर्वैर्यो
गिभिरैकमत्येननिर्णीतोर्थइतिसंकेतेनरूपत्वा
दपिसमयः तत्प्रतिपादकत्वाद्वसिष्ठशुकसन
कसनंदसनत्कुमाराख्यैस्तंत्रपंचकमपिसमय
पदेनव्यवह्रियते तदुक्तंतत्प्रतिपाद्यतयातिष्ठ
ति यद्वा समेसाम्येयानीतिसमयः शिवःसम
यादेवीचतयोरैकश्लेषः साम्यंचपरस्परंशिवश
क्त्योःपंचविधं अधिष्ठानसाम्यमनुष्ठानसाम्यम
वस्थासाम्यंनामसाम्यं रूपसाम्यंचेति अधिष्ठाने
पूजाधिकरणंचक्रादि अनुष्ठानेसृष्ट्यादिकृत्यं
अवस्थानेनृत्यादिक्रियानाम भैरवादिरूपमाभ
रणादि अस्यचविस्तरोवासनासुभगोदयव्याख्या
नेलल्लेनकृतः तयोरंतेस्वरूपेतिष्ठति अंतःप्री
तेति केनाशेस्वरूपेतिमनोहरइतिविष्टः ५७
रुद्रयामलेदशभिःपटलैरुपदिष्टआचारः स
मयाचारइत्युच्यते यद्वादीक्षितस्यगुरुकटाक्ष
वशात्षड्विधैक्यचतुर्विधैक्यान्यतरानुसंधान
दार्ढ्येमहावेदाख्यसंस्कारेचमहानवम्यांजातेसौ
नपश्चान्मूलाधारादारभ्यनादेवीमणिपूरेप्रत्यक्षा

ल॰
स॰ भा॰
८७

67

भवति तां तत्रैव पाद्यादिभूषणांतैः उपचारैः संपू
ज्यानाहते नीत्वा तां हृल्लोत्तमभ्यर्च्य विशुद्धिचक्रे
नीत्वा तत्रस्य चंद्रकलारूपैर्मणिभिः पूजयित्वाज्ञा
चक्रे नीत्वा नीरज्य सहस्रदलकमले सरयामध्ये
सदाशिवेन संयोज्यति रक्कैरिणी प्रसायै समीप
मेरिरैस्वयं स्थित्वा यावद्भगवती प्रतिनिर्गता सती
मूलाधारकुंडे प्रविशति तावत्तत्रैव समये प्रती
तैस्तैस्त्याकारो गुरुस्तु विवेकवेद्यः समयाचारः तयो
रभूयविषयोरपि तत्परा शास्मसक्तौ ८८ । ८८ मू
लाधारैकनिलया ब्रह्मग्रंथिविभेदिनी मणिपूरा
न्तरुदिता विष्णुग्रंथिविभेदिनी ८९ मूलाधाराख्य
चतुर्दलपद्मं तत्कर्णिकायां मध्यविंदौ कुलकुंड
नामके मुखमाछाय कुंडलिनी तत्र सर्वदैव सम
तिष्ठति अत एवैतदाधारत्वात्सुषुम्णामूलत्वाच्च
मूलाधार इत्युच्यते स एवैको मुख्यो निलयो वा
सस्थानं यस्याः ९० षट्चक्रेषु प्रतिचक्रमाद्यंत
योर्द्वौ द्वौ ग्रंथी तत्र ब्रह्मग्रंथि द्वयं तावपिष्ठानीये
विशेषेण भिनत्तीति तथा १० इति श्रीभास्करानं
दकृते सौभाग्यभास्करे प्राथेन शतकोनाम द्विती
या तापिनी कला २ इति महत्पदवाक्यप्रमाणपा

रावारपारीणधुरीणसर्वतंत्रश्रीमत्प्रकाशानं
दनाथचरणाराधकेनभारस्वपनामकश्रीमद्गंभी
ररायदीक्षितसूरिसूनुनाभास्कररायेणभास्करा
नंदनाथ· दीक्षानामशालिनाप्रणीतेसौभाग्यभा
स्कराभिख्येललितानामसहस्रनामपरिभाषाभाष्येप्र
थमंनामशतकंनामद्वितीयाकला श्रीगुरुपादु
काजयति। नाभौदशदलपद्मेसामयिकपूजायां
मणिभिरत्नैः पूर्यतेभूष्यतेदेवीतितच्चक्रंमणि
पूरपदवाच्यं तस्यांतरधःस्थितेग्रंथिभिन्नोदिताप्र
कटिता १ तदुपरिस्थितेविष्णुग्रंथिंविभिद्याभि
नत्तीतितथा विष्णोर्मणिपूरचक्रस्थितत्वेनतद्ग्रं
थ्योर्विष्णुग्रंथिसंज्ञा २ एवंब्रह्मरुद्रग्रंथिसंज्ञेत्र
पिज्ञेये ८९ आज्ञाचक्रांतरालस्थारुद्रग्रंथिविभे
दिनी सहस्राम्बुजारूढासुधासाराभिवर्षिणी १०
भ्रूमध्येद्विदलपद्मेआज्ञापकस्यश्रीगुरोरवस्था
नात्ताचक्रसंज्ञा तावत्पर्यंतंमनोनिग्रहाभ्यासे
ईषद्ज्ञानोदयोभवतीतिवा आङीषदर्थकः त
दंतरालेतिष्ठतिरुद्रग्रंथिर्हृदयंहृदयगतानाह
तचक्रीयंविभिनत्तीतितथा अनुष्ठानेपतद्धेप
रीत्यमनुत्तरयंपाठक्रमादर्थक्रमस्यबलीयस्त्वात्

ल० स०भा० ८८

68

ग्रंथीश्चेति पंचीनकन्यायात् पद्माक्षीविद्यायांच
त्वारःखंडाः आग्नेयसौरसौम्यवैंद्वकलाख्यः त
एववाग्भवकामराजशक्तिद्वयीख्याश्च तेषां
चतुर्णांमध्येत्रयो हृल्लेखाख्या ग्रंथयः ताश्चति
स्रःक्रमेणरुद्रविष्णुब्रह्मसंज्ञकः तत्रयेभिन
त्तिनरंध्रैःप्रविशति तदभिधेयेत्यर्थः ४ सह
स्रसंख्याकाश्चरादलानियस्यतदंबुजंकमलंच
न्द्रंधायःस्थमातृका ५ सुधाधारानकर्णिकचं
द्रसंबंधिन्याश्चामारोयायाःसंपानस्तमभिवर्षति
९।१० तडिल्लतासमरुचिःषट्चक्रोपरिसंस्थि
ता महाशक्तिःकुंडलिनीचैतेनतनीयसी
तडित्सौदामिन्येवलतावल्लीतयासमारुचिःकां ११
तिर्यस्याः ७ षड्वयवकानिचक्राणीतिमध्य
मपदलोपीसमासः तेनद्विगोरितिङीप्प्रत्य
योनभवति तानिचमूलाधारस्वाधिष्ठानमणि
पूरनाहतविशुद्धाज्ञाचक्रनामकानि तेषामु
परिसहस्रारेसम्यक्स्थिता ८ महेऽत्सवेनत्र
त्यशिवशक्तिसमायोगरूपेणासक्तितत्परता
यस्याःमहदुद्भवउद्भवरूपमरः वह्नितेजस्या
सक्तियस्यावामउत्सवेतेजसोरितिविश्वः स

हृतीयासमंतात्सक्तिःसेगोयस्यावा ९ कुंड
लेयस्यास्त इतिकुंडलिनी शाक्तस्यायुज्जीगी
वा तत्वरूपेवतंत्रराजे मूलाधारस्थबंधा
त्मतेजोमध्येव्यवस्थिता जीवशक्तिःकुंडला
ख्याप्राणाकाराथतैजसी प्रसुप्तभुजगंकारा
त्रिरावर्तामहाद्युतिः मायाशीर्षांतंदंतीताशु
स्वरंतपतिशंखगे सुषुम्णामध्यदेशेसायदाक
णेहृदयस्यतु पिधायतत्प्रणोस्येनेंधनितस्य
तदास्यतिरित्यादि योगवासिष्ठेचूडालोपाख्या
ने पुर्यष्टकापराख्यस्यमनसोजीवनात्मिकां
विद्धिकुंडलिनीमंतरामोदस्येवमंजरीमिति
नामनिर्वचनेदेवीपुराणे ॥ यतःशृंगाटका
राकुंडलित्युच्यतेततइति यद्वावामभवजीव
स्यकुंडलिनीतिसंज्ञातद्रूपा १० बिसंकमल
नालंतदेवंतंतुस्तद्वततनीयसी अतिशयेन
कृशाकृतिः ११ कुलामृतैकरसिकेत्यारभ्य
यत्पर्यंतंसुक्तप्रक्रियासर्वापिस्पष्टीकृत्वा
वामकेश्वरतंत्रे भुजंगाकाररूपेणमूलाधा
रंसमाश्रिता शक्तिःकुंडलिनीनामबिसतंतु
निभाशुभा मूलकंदंफणाग्रेणदृष्ट्वाकमल

ल॰
स॰ भा॰
६५

69

कुंडवत् मुखेन पुच्छं संगृह्य ब्रह्मरंध्रं समवि
ना पद्मासनगतास्वस्थो गुदमाकुंच्य साधकः
वायुमूर्ध्वगतं कुर्वन् कुंभकाविष्टमानसः वा
य्वाघातवशादग्निः स्वाधिष्ठानगतो ज्वलन्
ज्वलनाघातपवनाघातैरुन्निद्रितोऽहिराट्
ब्रह्मग्रंथिं ततो भित्वा विष्णुग्रंथिं भिनत्त्यतः
रुद्रग्रंथिं विभेद्यैव कमलानि भिनत्ति षट् स
हस्रकमले शक्तिः शिवेन सह मोदते सावा
वस्था परा ज्ञेया सैव निर्हेतिकारणं ब्रह्मणो
पतिषयपि स्पृश्यते उत्तिष्ठ मा स्वपत अग्निभि
छंधमारुताः राज्ञः सोमस्यात्मा सः सूर्येणास
पुजोधमः इति इयं चोपनिषत्सर्वोपि भगव
नीपैव उपबृंहणाद्दर्शनात् ब्रह्मणो पति
षड्रीतेति शामला सहस्रनामसपाठाच्च पु
श्चिनामकानामुपासकानां परस्परमुक्तिरि
यं भारती सरस्वती विद्येति यावत् तत्संबंधि
नो भारताः हे स्त्री विद्योपासकाः उत्तिष्ठ उपा
स्तिकमेव प्रवर्तं धं मा स्वपत प्रमत्ता मा भूत
पंतर्मा विनश्यथैवा कुंडलिनी कर्मका विमो
पात् योजनीयो अग्निः स्वाधिष्ठानगताग्निः

नत्रेजोमयीकुंडलिनीमिछथं इच्छादंडेनाहत
मोत्थापयथं सूर्येणसयुजा विष्णुडानाहत
चक्रयोर्मध्यवर्त्तिसूर्यसहितेननेनाग्निडंक्षमो
दमयस्यडनस्पतियावत् सोमस्यउमयाराजरा
जेश्वर्यासहितस्य राज्ञोराजराजेश्वरस्यसहस्रा
रीयचंद्रमंडलांतर्गतस्यचार्थांदस्तनेनतस्मा
सोभवत्स्पत्न अग्निकुंडलिनीमुत्थाप्य सूर्य
कुंडलिन्यासंयोज्य ताभ्यांचंद्रमंडलशिवश
क्तिसामरस्येनद्रावयित्वातडस्याः प्यस्तनयारा
भिहिंसमानिसहस्रनाडीमार्गानापूर्यंतस्माभ
भवेत्यर्थः तमासमुत्पत्रआजसेरसमागमः
तथायत्कुमारीमेहूयते यद्योषित्पतिव्रता
परिहृयाकिंविक्रियते अग्निस्तदनुवेपति कुः
हप्रीनत्वंस्रियतेलीयते यस्मिंस्तकुलकुंडेकु
मारं तत्संबंधिनीकुमारीकुलकुंडलिनीमेहू
यतेमंदस्वरेणनदति अतएवरोदनावस्था
साहित्यात्कुलकुंडाडस्याप्यनस्योत्पत्तिरूपना
चमयउत्पन्नाकुमारीत्युच्यते योषितरुणीता
रुण्यलक्षणसूर्येणानाहतनाडपरिभागेसाहि
त्यात् पतिव्रतापतिंवरलरंअस्यंकामेश्वरव

लः
स॰भा॰
७॰

७०

नयति भुंक्ते पयोव्रतं ब्रह्मणास्येन्द्रादिप्रयोगात्
एवं कुमारतारकाणां संभोगैरिहं ष्ठुभेपी युवव
र्षणारूपमन्यदपि यत्किंचिन्माक्रियते करोति
तत्सर्वमग्निः स्थापितगतोः त्रुवेथति साथयति
अग्निज्वलनेनैव चंद्रमंडलद्रवादिति भावः प
तडुपहृह्णांमनत्कुमारतंत्रे एश्वयोनामसुत
यःश्रीविद्योपासकाभिष्यः संभूयोपदिशंत्येना
मुख्यापयतमाचिरमित्यते एवं लोकस्य द्वारम
वितेमत्यविवेज्योतिमद्भ्राजमानेमहस्वत् प्र
स्ततस्यथारवङ्यादोहमानेवरणेनोलोके स
पितोदयावितेमंत्रोपि लोकस्यबलेलोकस्य
हारंसाधनं अविज्योतिमहः शाहाअग्निसूर्यं वं
इकलावाचकः वरणशाहस्मरतियातोयोने
करोतीतिकुम्यस्यात्कुंडलिनीपरःसामान्येनषु
सका हपितात् तस्मात् हकारस्ययकारादेशो
विःशाहचकारलोपश्छंदोयमः कुंडलिनी
अरन्यादिस्थानमागतात्पतीसयाहविंकव
त्पसंमास्तस्मात्करोतित्यर्थः तदिदंमुपवंहिते
षुकसंहितायां पावकस्याचिषाभानोज्योतिषा
महसावियोः दाहमानस्यायायाराद्धि समाति

सहस्रायुधा गुणाधाराकुंडलिनीत्स्मानस्मात्तनो
त्वसेति श्रुत्रगुसंयच्चात्तथाचरतीतिचरणपरस्या
र्थः एवंवसिष्ठादिनेत्रेषुपहृहणानिदृष्टव्या
नि ९९ भवानीभावनागम्याभवारण्यकुठारिका
भद्रप्रियाभद्रमूर्तिर्भक्तसौभाग्यदायिनी ९२ भ
वेमहादेवेसंसारकामेवा आनयति जीवयति
तदुक्तंदेवीपुराणे निर्वचनाध्याये रुद्रोभावोभवः
कामोभवःसंसारस्सागरः तत्त्राणनादियंदेवीभ
वानीपरिकीर्तितेति यद्वाजलमूर्तेःपरमेश्वरस्य
भवइतिसंज्ञा तस्यपत्नीउषानाम्नीपुत्रःशुक्राख्यः
तदुक्तंलिंगपुराणे भवइत्युच्यतेदेवोभगवान्वेद
वादिभिः संजीवनेनलोकानांभवस्यपरमात्मनः
उषासंकीर्तिताभार्यासुतःशुक्रस्तुसूरिभिरिति
वायुपुराणेपि भवस्यायाद्वितीयातनूरापःस्मृते
तिवै तस्योषानामिकापत्नीपुत्रश्चाप्युशनाःस्मृत
इति भवशब्दनिष्पत्तिरपितत्रैव यस्माद्भवंतिभू
तानितास्यस्ताभावयंतिच भवनाद्भावनाच्चैवभू
तानांसंभवःस्मृतइति श्रुत्रत्ताप्यइत्यस्याद्भ्यइत्य
र्थः तस्मादापोभवःस्मृताइत्युक्तमपादात् भवे
जीवनरूपंजलमप्यानयतीतिजीवयतीतिभावा

नीयहाभवस्य हीत्यर्थैस्तुयोगलक्षणोऽङ्गीषु इंद्र
वरुणेत्यादिनानुगागमः इयंचस्थानेश्वराख्यपी
पीठाधिष्ठात्रीदेवता तदुक्तंपद्मपुराणे ब्रह्मोत्तर
शतदेवीतीर्थमालाध्यायेस्थानेश्वरभवान्याख्या
विल्वकेनामपत्रिकेति १२ भावनातावद्द्विविधा
शाब्दीभावनाआर्थीभावनाचेति तत्रशाब्दीवैदिक
शब्दनिष्ठाचार्थेच्छासमानयोगक्षेमा ईश्वरेच्छैवेति
मीमांसकवादकोलाहलेनिरूपितमस्माभिः आ
र्थीतुप्रवृत्तिरूपा कारकाणांपरस्परसंबंधरूपेत्य
पितचैवनिरूपितंताभ्यामगम्यागम्यावा कर्मभा
गोविषयइति वातज्जन्यचित्तशुद्धिरूपावेत्यर्थः
यद्वाभावनात्रिविधा तदुक्तंकूर्मपुराणे ब्राह्मीमा
हेश्वरीचैवतथैवाक्षरभावनातिस्रस्तुभावनारु
देवतंतंतेसततं द्विजाइतिग्रन्यत्रापि त्रिविधाभा
वनाब्रह्मन्प्रोच्यमानांनिबोधमे एकामद्विषयात
त्रद्वितीयाव्यक्तसंश्रया अन्यांचसगुणाब्राह्मीविज्ञे
यात्रिगुणात्मिकेति इदंवैदंयुक्तंप्रतिकर्मावतार
स्यभगवतोवचनं एतल्लक्षणानिष्कर्षश्चरत्नत्रय
परीक्षायांदीक्षितैःकृतस्तत्रैवावगन्तव्यः यद्वाज्ञा
नंसकलंप्रोक्तंततःसकलनिष्कलं उन्मन्यांते

परेश्यानेनिष्कलंचत्रियास्थितमिति योगिनीहृद
योक्तलक्षणशालिसौभावनाः नाभिगम्याज्ञेया १३
भवःसंसारएवारण्यमतिगहनत्वात् तस्यकुठारे
वकुठारिका द्वयोःकुठारइतिकोशात्स्त्रीलिंगत्वात्
तच्छत्रीत्यर्थः १४ भद्रंमंगलंप्रियंयस्याःभद्रोगज
विशेषस्तज्जातीयागजाःप्रियायस्याइतिवा १५ म
हाभाग्यामूर्त्तिःस्वरूपंयस्याः १६ भगाःश्रीकाममाहा
त्म्यवीर्ययत्नार्ककीर्तिषुइत्याग्नेयपुराणोक्ताभगप
दार्थाःशोभनायस्याःसासुभगाललितैवतस्याभा
वः सौभाग्यंतदभेदइतियावत् यत्तुपद्मपुराणे
इक्षवस्तरुराजश्चनिष्पावाजीरधान्यके विकारव
च्चगोक्षीरंकौसुंभंकुसुमंतथालवणंचाष्टमंतद
सौभाग्याष्टकमुच्यत इतिवचनेपरिगणितं तद
पिमंगलकार्योपयुक्तत्वाच्छ्रीकरत्वाद्वासौभाग्यमे
व सुभाग्यंनियतिर्यस्यास्तस्याभावोवासौभाग्यं
भक्तेभ्यस्तानिददातीतितथा १७ श्चेदंबोध्यं म
हासक्तिविस्तारभयेनतत्पर्यंतानिनवनामानिवरुण
इति बलाहरसतुरेणनिर्दिष्टानि तथाहि वररुचि
संकेतेयववर्गोष्ठानामिहनवानांमंतेस्तुकं का
लाढा टयोरेतिसूत्राभ्यांककारमारभ्यघकारम

ल·
स·भा·
७२

72

भिद्याण्यक्षराणिनवभवंति टवर्गवर्गीवण्येवमि
तिनदर्थः पीभुः पवर्गइक्षराणिपंचानांसंज्ञा पना
न्यक्षराणिनामसंख्यायोतकानि भ्रज्राट् भ्रवीरा
जःषोडशांतसंख्यावाचकाःभवंति प्रथमाःउका
रभ्रादौततउकारः पतद्वयंयस्मादक्षरात्परनस्त
दक्षरंसा भ्रकारेणसहितेनतयोर्नाम यथाकिऊइ
त्यनयोः कइतिसंज्ञारिट्उइत्यनयोः टइतिपीपास्तु
उव् फीकारात्परतः भ्रकारश्चेत्तद्युगलस्यउकारः
संज्ञा पकारात्परतश्चेत्तद्युगलस्यचकारः संज्ञाप्र
ह्येण संपुटीकरणस्यणइतिसंज्ञा पवंचवडणि
निसूत्रस्यडकारेणप्रुटितोवकारइत्यर्थः तेनड
वडइतिसिध्यति ततश्चफीहपिप्रकीङ्हइत्यष्टौ
वर्णाभवंति हेतामनीचक्ररहरी तत्रप्रथमनाम्न
आद्यमक्षरंपवर्गीयं तृतीयेनामाष्टाक्षरं तदाद्य
मक्षरंपवर्गीयं ततोहेत्रिपंचाक्षरे तदाद्येपवर्गी
येततः षष्ठेनामाष्टाक्षरंतदाद्यमक्षरंचपवर्गीयं
ततोहेचक्ररक्षरेतयोराद्येनामपवर्गीयादिमा
क्षरकं ततोष्टाक्षरमेकंनामतदाद्यमक्षरंचपव
र्गीयमिति पवंनवनामानीत्येतावत्सूत्रार्थइति
दिक् १२ भक्तिप्रियाभक्तिगम्याभक्तिवश्याभया

पद्म पुंराभवीशारदाराध्याशर्वाणीशर्मदायिनी
२३ भक्तिर्द्विविधा मुख्या गौणी चेति तत्रेश्वरवि
षयकोऽनुरागामुख्ये स्थितमहतिविशेषोमुख्यभक्तिः
तथाचभक्तिमीमांसासूत्रे सापरानुरक्तिरीश्वरे
इति अथातो भक्तिजिज्ञासेति सूत्रोपात्ता भक्तिश
ब्दार्थः तस्याः परेति विशेषणं परा मुख्या भक्ति
मुद्दिश्यानुरक्तिलक्षणत्वेन विधीयत इति तद
र्थः अत एव परेति गौणीं व्यावर्तयतीति भाष्यं
गौण्यां तु समाधिसिद्धिरिति सूत्रे गौणी भक्तिः
सेवारूपा कथिता तथा च गरुडपुराणे भज इत्य
षवै धातुः सेवायां परिकीर्तितः तस्मात्सेवा बुधैः
प्रोक्ता भक्तिः साधनभूयसीति तद्भेदाः स्मरणकी
र्तनादयो बहवः तेन भक्तिरष्टविधा ह्येषा यस्मि
न्म्लेच्छे प्रवर्तते स विप्रेन्द्रो यतिः श्रीमान् स मुनि
स च पण्डित इत्यादि गरुडपुराणीयो वचने भ
क्तिर्नवविधा राजन्नित्यादि भागवतवचने भ
क्तिर्दशविधा ज्ञेया पापारण्यदवोपमेति दशवि
धत्वप्रतिपादके बृहन्नारदीयवचनमन्यच्चैता
दृशामवयुत्यानुवाद एव ईदृशो भक्तिपदार्थः
प्रियो यस्याः सा तथा च शिवपुराणे कनकत्य

स्मरणस्य समं किं क्रियते नरैः बहिर्वाभ्यन्तरे वा
पि मयाभावो हि रक्ष्यत इति अत्र भावशब्देन वा
ल्मेवाद्यपाचेष्टाभ्यन्तरोभिप्रायश्च रक्ष्यते १८
भक्त्यासंराधनेन गम्या प्रत्यक्षा तथा च श्रुतिः प
रांचि खानि व्यतृणत्स्वयंभूस्तस्मात्पराङ् पश्यति
नान्तरात्मन् कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमैक्षदावृत्त
चक्षुरमृतत्वमिच्छन्निति स्मृतिरपि योगिनस्तं प्र
पश्यन्ति भगवन्तं सनातनमिति ईश्वरप्रणिधाना
द्वेति योगसूत्रेऽप्येवं प्रणिधानपदस्य भक्तिपरत
या राजमार्तण्डे व्याख्यानात् ब्रह्मसूत्रमिति अपि
संराधने प्रत्यक्षानुमानाभ्यामिति अव्यक्तमपि
ब्रह्मभक्त्या प्रत्यक्षं भवति श्रुतिस्मृतिभ्यां तथा
अवगमादिति तदर्थः भक्त्या त्वनन्यया शक्य अ
हमेवंविधोऽर्जुन ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परं
तपेति भगवद्वचनेऽपि अत्र प्रवेष्टुमित्यनेन ब्रह्म
भावाख्यो मोक्ष उच्यते सोऽपि भक्त्यैव लभ्यत इत्यर्थः
तेन प्रकृते गम्यपदं प्राप्यपरत्वेनापि व्याख्येयं
ब्रह्मसंस्थोऽमृतत्वमेतीति श्रुतौ निष्ठापर्यायभ
क्तिवाचनात्संस्थापदेन तथा प्रतिपादनात् एतत्प
व भक्तिमीमांसायां तस्यामृतत्वोपदेशादि

त्तिसूत्रे ब्रह्ममीमांसायांतन्निष्ठस्यमोक्षोपदेशा
दितिसूत्रेच निम्नान्तेऽपि भक्तिलक्षणकथन
पूर्वकंतस्याखिलश्रुत्यर्थप्रदत्वमुक्तं उक्तल
क्षणसंपन्नेगुरौतस्योक्तयोग्यतया विद्यानुष्ठान
योस्थैर्यधियः संशयनाशनः नरकत्वात्समत
त्वेभक्तिरुक्ताखिलार्थदा यथाविहीनानियत
मिहामुत्रचङः॥विनाइति अथवा भक्तिलक्षण
नयागम्यावोध्या विशिष्टशक्तिकानांसत्यज्ञा
नादिपदानांनिर्धर्मकब्रह्मवाचकत्वायोगात्
श्रुतएवविशिष्टांवदन्ते· लक्षार्थोलक्षणाग
म्येनसर्वेषांवेकमेवमैति शायनस्यभक्तिपा
त्वत्वात्सवनाधिकारोहीति जैमिनीसूत्रभक्तिप
दस्यलक्षणायांप्रयोगः अस्माकीनेशिवत्वे
पि नमेशक्तिः श्रीमत्स्व हिपरमाणोरपितत्तोत
थापित्वद्भक्तिंव्यतनवमवहम्याकिमपि नमे
वाःक्रोशंतिप्रवचनमथापिप्रवहते यथालो
केभक्त्यापरशिवनभक्त्यास्वगतयेति १९ भक्ते
भक्तलक्षणायावश्यापरीपाना भक्त्यावशेति
वा स्वतंत्रापिशिवभक्तिपारतंत्र्यंत्वमसूपइति
वचनात् २० भयानिजलस्थलापिप्रयुक्तादीनि

सर्वाण्यपहंतीति भयापहा तथा च वायुपुराणे
अरण्ये प्रांतरे वापि जले वापि स्थलेपि वा व्याघ्र
कुंभीरचौरेभ्यो भयस्थाने विशेषतः आधिष्वपि
च सर्वेषु देवीनामानि कीर्तयेदिति २१ शांभोरि
यं स्त्री शांभवा नामियं माता वा शांभवी देवीभा
गवते अष्टवर्षा च शांभवीति कन्याविशेषस्य
नामोक्तं तद्रूपा वेत्यर्थः २२ शारदायां संवत्सरस्या
राध्या शारदे शरद्भूतो वर्षादौ वा आराध्या
अथ शरत्समाः संवत्सर इत्य त्रिपुराणात् शार
त्काले महापूजा क्रियते या च वार्षिकीति मार्कंडे
यपुराणे वर्षस्यादौ भवा वार्षिकीत्यर्थः वासं
ते नवरात्रे तु पूजयेत् रक्तदंतिकामिति रुद्रया
मलात् शारदैर्विशारदैः पंडितैः शालिन्याख्या
त्म विशेषशीलै वा राध्या शारदः प्रीत शुद्धेस्या
च्छालीने प्रतिभाविनीति मेदिनी अकारो वासु
देवः स्यादाकारस्तु पितामह इत्यनेकार्थध्वनि
मंजर्यामभिधानान्नाभ्यामाराध्येत्यपहरद्यस्ते
षामार्थसिद्धे शारदा चासावाराध्येति कर्मधार
यो वा तत्र शारदां शांतिकृतिः कालीपुराणे शा
रत्काले पुरा यस्मान्नवम्यां वा पितामहैः शार

दाक्षा समाख्याता पीठे लोके च नामत इति २३ स्थि
तिमूर्त्तेः परमशिवस्य शार्व इति संज्ञा तस्य स्त्री
स्वर्थेंद्रयोगलक्षणे ऽभीष्टानुगानामः मंगलस्य
माता स्वकेशी नाम्ने स्पर्थ्यः तदुक्तं लैंगे चराचरा
णां भूतानां धाता विश्वंभरात्मकः शार्व इत्युच्य
ते देवः सर्वशास्त्रार्थपारगैः विश्वंभरात्मनस्त
स्य शार्वस्य परमेष्ठिनः स्वकेशी कथ्यते पत्नी त
नुजोंगारकः स्मृत इति वायवीयेपि शार्वस्यात्
मीयात्तनामभूमीतनुः स्मृता पत्नी तस्य स्वके
शीति पुत्रश्चांगारको मत इति २४ शर्म सुखं वे
दयतीति तथा शर्म शातसुखानि चेत्यमरप्र
राणीयकोषः सुखं ददाति भक्तस्य स्वेनैवाश
मेदायिनीति देवीभागवतात् २५ । ९३ शांक
री श्रीकरी साध्वी शरच्चंद्रनिभानना शातोदरी
शांतिमती निराधारा निरंजना ९४ करोतीति
करः पचाद्यच् शं सुखस्य करः शंकरः यस्य वा
शंकरः तस्य स्त्री शांकरी तथा च कालिकापुरा
णे इति सर्गादिमध्यांतमहं शंभुं निराकुलं
स्त्रीरूपेणानुयास्यामि प्राप्य दक्षादहं जनुः त
तस्तु विश्वमायां मां योगनिद्रां जगन्मयीं शां

करीतिह्यविध्यंतिहृद्याणीतिदिवौकस इति २६
करोतीतिकरीश्रियःकरीश्रीकरी श्रीकरोविष्णुः
श्रीपरःश्रीकरःश्रीमानितिविष्णुसहस्रनामपाठा
त् तस्येयंश्रीकरीतिवा २७ अथपरिभाषायां षट्
चत्वारिंशन्नामानिविभज्यन्ते राजावत्सर्वलेन्द्रो
भूत्वाबलिरागमाद्विदशा गुणागणगौणागशा
गोमार्गोसगणोभवेत् ४४ वक्तरित्येकस्मिन्नर्थे
वक्तृस्वतरत्नाणिचत्वारिनामानिद्विदशाद्विस
हिताद्दशाग्रर्थत्रयेणनारदशानिनामानिद्वाद
शसहस्रमत्यत् साध्वीपतिव्रतासतीसाध्वीपति
व्रतेत्यमरःकालत्रयेपिपत्यन्तरयोगाभावात्ति
तरसाधारणपातिव्रत्यं तदुक्तंश्रीमदाचार्यभ
गवत्पादैः कलत्रवैधात्रकातिकतिभजेतेनके
वयः श्रीपार्वत्याःकोवानभवतिपतिकैरपि
यनैः महादेवंहित्वानवसतिसतीनामचरमे
ऊर्वाभ्यामासंगःकुरवकतरोरप्यसुलभइति
देवीभागवतेपि साध्वीत्यनन्यसामान्यपाति
व्रत्येनगीयमेइति २८। शारत्कालिकेनचंद्रेण
तुल्यमानंनेमुखंयस्याः २९ शोतनत्वकरणं पुणा
नेत्रकपोलाद्यवदेवदपदेशो ० शितिन्याने उदंयस्याः

साशान्तोदरी शान्तोदरस्यान्तेनगुह्यस्य हिमव
तोःपत्यं हैमवतीत्यर्थो वा ३ः शान्तिरस्यास्ती
ति शान्तिमती भक्तेशोत्थभावात् ३१ निर्गतआ
धारः अधिष्ठानान्तरं यस्याः सर्वजगदधिष्ठान
स्यानित्यत्वेनाधारेणतायोगात् अथवा निराधा
राख्यपूजास्वरूपा तथाच स्वच्छन्दसंहितायां पूजा
शब्दैः परायास्तु द्विविधा संप्रकीर्तितेत्युपक्र
म्य बाह्याभ्यन्तरभेदेन हे प्रिये मुख्या बाह्या या
वैदिकतान्त्रिकभेदेन द्विविधं सलक्षणं वर्णयि
त्वोक्ते पूजायामन्तरा सापि द्विविधा परिकीर्ति
ता साधाराचनिराधाराच निराधारा महत्तरा सा
धारायात्साधारेनिराधारात्संविदि आधारे
वर्णसंज्ञके विग्रहे परमेश्वरी आराधयेदति
प्रीत्या गुरुणोक्तेन वर्त्मना या पूजा सेविधिप्रो
क्ता साक्षात्तस्यां मनोलयः संविदेव पराशक्ति
र्नेतरापरमार्थतः अतः संसारनाशाय साक्षि
णीमात्मरूपिणीं आराधयेत्परांशक्तिं प्रपञ्चो
ल्लासवर्जितां सा तु भूत्वा स्वयं साक्षात्स्वात्मभू
तां महेश्वरीं पूजयेदादरेणैव पूजा सा पुरुषार्थ
देति ३२ अञ्जनेनाम कालिमा अविद्यासंगः इति

ल॰
स॰भा॰
७८

यावत् तमोरूपत्वेनावर्णीयमेण्यताद्दृश्यपात्
तथा च योगवासिष्ठे भावाभावे पदार्थानां हर्षा
मर्षविकारदा मलिना वासना या मसंगः प्रोह्ये
न कथ्यते इति निर्गतमंजनं यस्याः सा निरंज
ना अविद्यासंपर्काभाववतीत्यर्थः मिथ्यारू
पायाअविद्याया स्वाधिष्ठाने भावात् प्रतिपन्नो
पाधौ त्रैकालिकनिषेधप्रतियोगित्वस्यैव मि
थ्यात्वात् यद्वा नितरां जनं रागो रक्तिमा संतो ष
णं वा यस्या ३३ ३४ निर्लेपानि मलानि त्यानि रा
काराणि राकुला निर्गुणानि कलांशानानिष्का
मानि रूपलुवा ३५ लेपः कर्मसंबंधः सनिर्ग
तो यस्मात्तानेन स्मान्निर्लेपा तदुक्तं पञ्चवैभवखं
डे कर्मभिः सकलैरपि लिप्यते ब्रह्मविद्वर श्च
न सर्वथा पद्मपत्रमिवाद्भिरहो परब्रह्मविस्म
वरस्यन्त वैभवं गीतास्वपि लिप्यते न स पापेन
पद्मपत्रमिवांभसेति ३४ नित्यशुद्धे श्चिन्नो मा
लिन्यप्रमापायकत्वादविद्यैव मलस्तदभावा
दत्यन्तनिर्मला मलस्य मिथ्यात्वात् ३५ तदधिष्ठा
नं तु न तथेत्याह नित्याकालत्रयेप्यबाध्या नि
थ्या नित्याकालनित्या मेत्रत्र रूपा वा ३६ आकारस्य

सगुणरूपस्य कल्पितत्वान्निराकारा तदुक्तं वि
ष्णुभागवते सवैनदेवासुरमर्त्यतिर्यङ्न स्त्रीन
षण्ढो न पुमान्न जन्तुः नायं गुणः कर्म न सन्न चास
न्निषेधशेषो जयतादशेष इति ३७ आकुलेति भा
वप्रधानो निर्देशः अविद्यासंपर्कैर्व्याकुलत्वाभा
वान्निराकुला निर्गताव्याकुलत्वं यस्या इति वा
नादृशानां हरेति यावत् ३८ गुणशून्यत्वान्निर्गु
णा साक्षीचेता केवलो निर्गुणश्चेति श्रुतेः गुणा
नां शरीरधर्मत्वेन चिद्धर्मत्वाभावाच्च तदुक्तमस्म
त्परमगुरुणा योहि मतं तेन प्रतिनारदेन यदुक्तं च
मया देवी लक्षणैर्वर्जितेति च शृणु तस्यापि वा
क्यस्य सम्यगर्थविचारणात् लक्षणैर्देविकोलिं
कः शरीरैकाश्रयो गुणाः इयन्त्वनिर्गुणा देवी ते
वलक्षयितं त्वमेति ३९ निर्गता कलांशांशावा
स्तविका यस्याः अंशेनानाव्यपदेशादिति सत्त्वं
ममैवांशो जीवलोके इति स्मृतिस्तु कल्पितांशा
भिप्रायत्वादविरुद्धके निर्गुणचिंता वा निष्कले
ष्वच्यते तदुक्तं विज्ञानभैरवभट्टारकैः ध्यानेषा
निष्कलाचिंता निराधारा निराश्रया न तु ध्याने श
रीरस्य मुखहस्तादिकल्पनेति निष्कलानीति

ल॰
स॰ भा॰
७७

77

वा ४९ शान्ताशमवती निष्कलेनिष्कलं शान्तमि
तित्रिपुरोपनिषत् शाकारोंतोयस्यास्तद्रूपा ब्रह्म
तबीजात्मिकेतियावत् ५१ निर्गतःकाम इच्छाय
स्याःसानिष्कामा अवाप्ताखिलकामायास्तस्या
किंविषयाभवेदितिदेवीभागवतात् पूर्णमदः
पूर्णमिदमितिश्रुतेश्च निष्काममतीजिवा अप
गत्यादिषु ५२ उपप्लवोनाशःसनिर्गतोयस्याः
निःशेषणातिशयेनउपसमीपपवर्पिडोउप
प्लवोस्तत्स्ववर्णययासानिरुपप्लवा निर्वे
यादिपदेष्वतिशायार्थोनिरःप्रयोगात् तथा
चवारुणोपनिषदि आप्लवस्वप्रप्लवस्य योडी
भवजमामाङ्गरिति ५३ । ५५ नित्यमुक्तानिरा
कारानिष्प्रपंचानिराश्रया नित्यशुद्धानित्यबुद्धा
निरवद्यानिरंतरा ५८ नित्यमुक्ताः यस्याभक्ताः
सानित्यंयथातथामुक्तावा नित्यंमुंचति मुच्यते
वानित्यमुक्तस्याभावस्ततावा मोक्षस्तद्रूपेत्यर्थः
५९ निर्गताविकाराःसांख्यप्रसिद्धामहदाद्याः
योविंशतिर्यस्याः तदुक्तंसांख्येतत्त्वकौमुद्यां मू
लप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याःप्रकृतिविकृतयः
सप्त षोडशकस्तुविकारोनप्रकृतिर्नविकृतिः

शुरूसवइति ५४ निर्गताः प्रपंचाः क्लिष्टादि संचय
प्रतारणविस्तारायस्यांसानिष्प्रपंचा प्रपंचः सं
चयेप्रोक्तोविस्तरेचप्रतारणइतिविश्वः प्रपंचो
पशमंशिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यतइतिश्रुतेः ५८
सर्वाश्रयस्याश्रयातरायोगान्निराश्रया ५७ वि
श्वंप्रतिष्ठितंयस्यांतस्याः नप्रतिष्ठितिवचनात्
कालत्रयेपिमालिन्याभावान्नित्यशुद्धा ५८ विद्रू
पत्वान्नित्यबुधा शुद्धबुद्धौजिनविशेषौ तौनित्यौ
यस्याः प्रसादादितिवाषड्दर्शनपूजायांजैनदर्श
नोपास्यत्वेनापिदेव्याःपूजादर्शनात् तदुपास्य
ताराना मकदेवीरूपेतियावत् ५९ निर्गतंप्रव
यंगर्हभावियकविकारजातंयस्याः निरवद्येति
रंजनमितिश्रुतेः अवद्यानरकानिर्गतायत्प्रसा
दादितिया तथाचकूर्मपुराणे तस्मादहर्निशंदे
वींसंस्मरेत्पुरुषोयदि नयात्यवद्यंनरकंक्षीण
शेषपातकइति लिंगपुराणेपि मायातांसेववा
रायास्तस्याविंशतिकोटयः नरकाणामवद्यानां
पच्यंतेतासुपापिनः अनाश्रिताभवानीयैःशंक
रंनीललोहितमित्यादि ६० अवकाशावधिभेद
च्छिद्राणांतरपदार्थाः तेर्विहितानिरंतरा संतर

ल॰
स॰भा॰
७८
78

मवकाशावधिपर्यानानन्यर्थिमेदत्वादर्थो द्वि
द्वात्मीयविनावच्छिसरमध्येस्पदान्तनिचेत्पमरः
यएतस्मिन्नुदरमंतरंकुरुतेथस्यभयंभवतीति
श्रुतेः ५१। ५८ निष्कारणानिष्कलंकानिरुपाधि
निरीश्वरा नीरागारागमथनानिर्मदामदनाशि
नी ५७ सर्वकारणस्यकारणांतराभावानिष्कार
णा सकारणंकारणाधिपाधिपोनचास्यकश्चिज्ज
नितानचाधिपइतिश्रुतेः निःशेषंकारणंप्रथ
मद्भवोयस्यामितिवा तजन्यानंदवतीत्यर्थः म
हापद्मवनेतस्यकारणानंदविग्रहामितिवच
नात् ५२ कलंकःपापंतदभावान्निष्कलंका श्रु
इमपापविद्धमितिश्रुतेः ५३ उपसमीपेस्थादधा
तिस्वीयंधर्ममित्युपाधिः उपसर्गेघोःकिःस्वीयंलो
हित्यंसामीप्यमात्रेणस्फटिकेसमर्पयज्जपाकु
सुममुपाधिः तद्वच्चित्तेभेदेनभाने॰ वियोवोपा
धिस्तद्रहितानिरुपाधिः यद्वा निष्कलंकत्वाय
साधारणधर्मेषुसाख्येषुदेव्यास्तादात्म्यनहेतत्वे
निरुपाधित्वंनामव्याप्यत्वासिध्यभावःसद्धेत्वरि
त्यर्थः सखंडोपाधिरखंडोपाधिश्चेतिद्विविधेरपि
धर्मैःशून्येतिवा ५४ मीमांसाशास्त्रेसाख्येशास्त्रे

चहिविधं सेश्वरं निरीश्वरं चेति तत्रभयरूपत्वा
न्निरीश्वरा सर्वे षामीश्वर्यादीश्वरांन्तरामावाद्धा
५५ रागद्वेषानदभावादकामसकलकामंन्नीरा
गा श्रयद्वेषप्रतिपत्तभावाद्वसपाह्यात्वरागइति
शांडिल्यसूत्रे भक्तेरागपदवाच्यत्वाभिधानात्तांनि
क्तांनेत्यर्थः नीरंजलमंगःपर्वतस्तद्भयरूपावा
५८ भक्तानांवैराग्यदानेनरागामपहंतीतिरागम
थना रहरागद्वेषाभिनिवेशाःक्लेशाइतियोगसू
त्रोक्तोरागोमत्सयनेन ५७ मदराहित्यान्निर्मदा ५८
मदंनाशयति मदनेदत्तरमशानीतिवामदनाशि
नी ५५ ६० निश्चिंनानिरहंकारानिर्मोहामोहना
शिनी निर्ममाममताहंत्रीनिष्पापापापनाशिनी
६८ चिंताशद्धःस्मृतिसामान्यवचनोपिडुःखजन
कस्मृतिविशेषेनिरूढलाक्षणिकः चिंताचिन्ता
समाज्ञेयाचिंनाधिचिंडुनादिका चिंतादहतिनि
र्जीवंचिंतादहतिजीवितमितिप्रयोगात् चिंता
चले चुल्लिकायामि तिविश्वकोशाच्चलम
प्यर्थः तद्भयराहित्यान्निश्चिंता ८० वैकारिकस्तै
जसश्चभूतादिश्चेत्यहंत्रिधेतिवचनात्त्रिविधोहंका
रस्तद्राहित्यानिरहंकारा ८१ मोहोवैचित्त्यनदभा

ल॰
स॰भा॰
७९
79

वान्निर्मोहामोहमेकत्वज्ञानदानेन ९२ नाशाय
तीतिमोहनाशिनी तत्रकोमोहः कः शोकए
कत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः ९३ ममशाहोममे
दमित्याकारकबुद्धिपरः सा च भेदज्ञानचाटितसे
वं यं सरस्वतो विषयीकरोति स्वामिनेनतदभावा
त्रिर्ममा ९४ ममतायास्मादृष्टणावुध्याहन्त्री ९५
पापराहित्यान्निष्पापा ९६ पापंनाशयतिस्वीय
विद्याजपादिनाभक्तानामितितथा तथाचवसि
ष्ठस्मृतिः विद्यातपोभ्यांसंयुक्तंब्राह्मणंजपनैत्य
कं सदापिपापकर्माणांमनोनत्रतिमुच्यते जा
पिनोहोमिनोचैवध्यायिनोतीर्थे नपरिवसंति
पापानियेचस्नाताःशिरोव्रतैःरिति पद्मपुष्कर
खंडे मेरुपर्वतमात्रोपिराशिःपापस्यकर्मणः
कात्यायनीसमासाद्यनश्यंतिक्षणमात्रतः दु
र्गार्चिनरतोनित्यंमहापातकसंभवैः दोषैर्न
लिप्यतेवीरपद्मपत्रमिवांभसेत्यादि देवीभाग
वतेपि छित्वभित्वाचभूतानिहत्वासर्वमिदंज
गत् प्रणम्यशिरसादेवींनसपापैर्विलिप्यते
सर्वावस्थागतोवापियुक्तोवासर्वपातकैः दुर्गां
दृष्ट्वानरःसद्यःप्रयातिपरमंपदमित्यादि ब्रह्मा

ड्वगालोपि वर्णाश्रमविहीनानां पापिष्ठानांच
णामपि यद्रूपध्यानमात्रेणाड्गृकृतं सुकृताय
नइति ९७।५८ निष्क्रोधा क्रोधशमनी निर्लोभा
लोभनाशिनी निःसंशया संशयघ्नी निर्भवा भ
वनाशिनी ५५ द्वेष्यस्याभावान्निष्क्रोधा नमे
द्वेष्योस्तिनप्रियइतिभगवद्वचनात् ८८ भक्ता
नामरिषड्वर्गान्तर्गतं क्रोधं शमयतिनाशयती
तिक्रोधशमनी क्रोधस्यदुष्टत्वमापस्तंवेनोक्तं
क्रोधयुक्तो यद्यजति यज्जुहोति यदर्चति सतस्य
हरतेसर्वमामकुंभमिवोदकमिति ९९ स्वभावत
मौदार्यान्निर्लोभा लोभः ३० सर्वगुणान्हन्तीति
निंदितंलोभंभक्तानांनाशयतीतिवा ३१ तत्र
राजेन्द्रकलहाणकथनदशायामसंशयः संश
यश्छिन्नरूपेतोगुरुमंत्रशास्त्रकानयो विशेषण
योर्लक्षणमुक्तं ध्वसंशयात्मानविनंत्याच्छिन्नत्याति
पादनादिति नाटशास्त्रविभेदादिदंनामद्वयंनिः
संशया ३२ संशयघ्नीति ३३ अथपरिभाषाया
मेकोनपंचाशन्नामानिविभजते गुणत्रविगो
स्तगाष्टगोमूलमयाभोगगौरवाभावे क्षणांग
महान्तोहिर्भवरहितनवाकचत्तविभाजोहो ५२

ल· स· भा· प·

80

हिरिति पंचाक्षरं नाम हृदयं एकस्मिन्नर्थे दशाक्ष
राणामेव परिशेषात् चतुरक्षरपदे चतुरक्षर
कनामधेयं चतुष्पाद्यष्टकपरे स्वप्रमन्यत् १२
उत्पत्तिराहित्याद्विर्भेवा अनादिमत्परब्रह्मेति
श्रुतेः ७४ भवं संसारं नाशयतीति तथा तथा
च शाक्तिरहस्ये नवम्यां शुक्लपक्षे वा विधिवद्भ
ङिकान्त्य हूतेन स्नापयेद्यस्तत्र सपुष्पफले
भृत्य दशपूर्वान्दशपरानात्मानं च विशेषतः
भवाब्धिवाक्यमुद्धृत्य ब्रह्मलोके महीयते कौ
र्मेपि सेवयाज्ञाविद्यात्तो च परमानंदमिच्छता
संसारतापाखिलान्निहंतीश्वरसंश्रयेति देवी
भागवतेपि अहं वै मत्पराभक्तानैश्वर्ययोग
मास्थितान् संसारसागरादस्मादुद्धराम्यचिरे
णातिति भगवतीवाक्यं यद्वा भवनाशिनीत
टस्थितं समाममदिति बृहज्जाबालोपनिषत्प्र
सिद्धनदीविशेषः ७५ ५५ निर्विकल्पा निरा
बाधा निर्भेदा भेदनाशिनी निर्नाशा मृत्युमथ
नी निष्क्रिया निष्परिग्रहा १० विकल्पः शून्य
विषयकं शब्दजन्यं ज्ञानं तथा च योगसूत्रं श
ब्दज्ञानानुपाती वस्तुशून्यो विकल्प इति तदु

त्वाद्येपि अनंतासत्यपिलक्ष्येज्ञानशाब्दः क
रोतिहीति फलपरीक्षायांगौणमस्तुं वेश्रापि
बुद्धिसिद्धं तदस्मदिति नेतिश्रांतातानिर्विक
ल्पा अत्रत्यादयः श्रांतायर्थेद्वितीयेतिसमा
सः तदितिऊमस्याशाब्दजन्यबोधे तेनति
र्विषयकतिस्यज्ञान रूपेतिफलितं अथ
वाविकल्पः प्रकारोनविद्यतेयस्यां चरमव
तीतद्रूपेति यद्वाविकल्पः कल्पः पक्षोवि
कल्पस्तदभाववती स्वविरुद्धपक्षानवभा
वात् सर्वस्यस्वाभिन्नत्वात् निर्विशेषेतिप
येवस्मिनोन्यर्थः अरूपवदेवहितत्प्रधान
त्वादितितार्तीयाकेब्रह्ममीमांसाधिकरणे
निर्विकल्पैकलिंगत्वायाः ब्रह्मणः साधित
त्वात् १८ नेदंरजतमितिज्ञानेनरजतत्वाधे
पीदंपदार्थस्यैवबाधाभावान्निराबाधा १९
अन्योन्याभावस्यप्रतियोगित्वसंबंधेनानुयो
गित्वसंबंधेनवाभावान्निर्भेदा तदुक्तंकौर्मे
नेहिमापरमाशक्तिरनंतापरमेष्ठिनी सर्व
भेदविनिर्मुक्ता सर्वभेदविनाशिनीति तत्रैव
स्थलांतरे शक्तिशक्तिमतोर्भेदं वदंत्यपरमा

ल·
स्तु· भा·
८१

थेतः अभेदेनानुपश्यंति योगिनस्तत्वचिन्त
का इति ७८ भेदज्ञाने भेदमेव वा अज्ञानं वा हरि
केन ज्ञानेन नाशयतीति तथा ७९ नाशा
नेस्तदभावात्रिनाशा समंज्ञानमनेनमिति
श्रुतेः ८० भक्तानामस्तेमघ्नातीति तथा अथ
कस्मादुच्यते मामस्तादिसमनन्वेप्राप्नोमि तथ
त्वंप्राप्नोति तिनिमत्वंप्राप्नोति सर्पफडो भवतीति
त्रैगुण्यनिषेधकेः ८२ विहितनिषिद्धरूपक्रि
यारहितात्रिविक्रिया अशरीरंवावसंतंनप्रि
याप्रिये स्पृशत इति श्रुतेः यद्वा क्रियात्वयमे
नेरितो वकर्त्रादिकारकभावमापन्ना तदुक्तंवि
ष्णुपुराणे यथा सन्निधिमात्रेण गंधः क्षोभाय
जायते मनसोनोपकर्तृत्वात्तथासौ परमेश्व
र इति ८२ निर्गतः परिग्रहो यस्मात् परिग्रहः
परिजने पत्न्यां स्वीकारमूलयोरिति मेदिनी ८३
निस्तुलानीत्रिविक्रमगानिरपायानिरतमया उत्ल
भाटर्गमाद्वर्गाङ्गः त्विहृद्धीसत्त्वप्रदा ८४ उपमा
भावात्रिस्तुलाहित्वद्धांतमिति त्रिगुणपरिषि
त ८४ नीलाम्बिकराः जलायस्याः ८५ अपा
योः त्तपश्चनाशसदृहीना ८६ प्रतियोनिके

दैत्यविनाशदाघहस्तङ्गयोगीति विश्वकोशात्
सादेश्येन निष्क्रमादिरहिताज्ञिरमया ८७ दुर्लभा
योगिनामप्यसाध्यत्वात् श्रवणेनमशक्यता
त् अदुर्गमेति विच्छेदः नविद्यते दुर्गमायस्या
इतितदर्थः दुर्गमाख्यदैत्यनाशप्रयोजिकेति
यावत् ८९ अनेनैवदुर्गा तदुक्तंमार्कण्डेयपु
राणेभगवत्यैव तत्रैवच वधिष्यामिदुर्गमा
ख्यमहासुरं दुर्गादेवीतिविख्यातितन्मेना
मभविष्यतीति इत्येभीमरथ्यातीरेसंनतिवे
त्रेवासिनी दुर्गापदनिरुक्तिर्देवीपुराणेपि
महावलादिभयेदुर्गैस्ताभ्रितारिपुसंकटे देवाः
शक्रादयोयेनतेनदुर्गाप्रकीर्तितेति इत्येव
वाराणस्यांमहावारुनामराज्ञेराज्ञेवरदानेन
तेनप्रार्थितामतीदैत्यनेनाम्नाराज्ञेवरदा
नेनप्रसिद्धासतीस्थिता तदुक्तंदेवीभागवते
तस्मैवरदानोत्तरं तत्प्रार्थनाप्रकारेण नगरे
मेतयामानः स्यात्वंसर्वदाशिवे दुर्गादे
वीतिनाम्नावैत्वंशक्तिरिहसंस्थिता नववर्षा
पिकन्यापिदुर्गेत्युच्यते तदप्युक्तंतत्रैव नव
वर्षाभवेदुर्गेतितेनतद्रूपावेसर्थः ९० दुः

ल.
स्वभा.
८२

त्वस्य सांसारिकस्य हन्त्री ९१ स्वात्मैहिकामु
ष्मिककैवल्यरूपाणि प्रकर्षेण दत्ते सा प्रदा ९२
एतस्य विस्तरः पञ्चमे पुष्पखण्डे चरमभागे षष्ठि
रध्याये द्रष्टव्यः १०१ दुष्टदूरा दुराचारशमनी
दोषवर्जिता सर्वज्ञा सान्द्रकरुणा समानाधि
कवर्जिता १०२ दुष्टानां दोषवतां दूरमप्राप्या
न भजेति कृतकेना देवी विश्वेश्वरी शिवाभि
ति देवीभागवतात् ९३ दुराचारशमनी विरु
द्धाचारं शमयतीति तथा वदन्ती च पुरश्चात्
नित्यकर्माननुष्ठानात् निषिद्धकरणादपि य
त्पापं जायते पुंसां तत्सर्वं नश्यति स्मृतमिति ९४
दोषैः रागद्वेषादिभिर्वर्जिता ९५ सर्वं जानातीति
सर्वज्ञा यः सर्वः सर्वविदिति श्रुतेः सर्वज्ञा स
र्ववेत्त्वादिति देवीपुराणाच्च ९६ सान्द्रा करु
करुणा यस्याः ९७ न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृ
श्यते इति श्रुतेः दर्शननिषेधेन तद्विषययोरे
व निषेधात्समानाधिकाभ्यां वर्जिता ९८ सर्व
शक्तिमयी सर्वमङ्गला सद्गतिप्रदा सर्वेश्वरी
सर्वमयी सर्वमन्त्रस्वरूपिणी १०१ बालाबग
लादित्रिविधशक्तिभेदात्सर्वशक्तिमयी बल

मथंजगादिमादाविवमयद्वेदार्थकोपि ५५ स
र्वाणिमंगलानियस्याः देवीश्रुणोत सर्वाणि
हृदयस्थानिमंगलानिशुभानिच ईप्सितानिद
दातीतितेनसासर्वमंगला शोभनानिचश्रेष्ठानि
यादेवीददातेहेभक्तानामार्तिहरणीतेनयंस
र्वमंगलेति १० इतिश्रीभास्करानंदकृतेसौभा
ग्यभास्करेद्वितीयशतकेनाम्नृतीया भूमिका
कला इतिश्रीमत्सदवाकेसादिभास्कररायकृ
तेललितासहस्रनामभाष्येद्वितीयेशतकेनाम
तृतीयकला ३ श्रीगुरुपादुकायैनमः ओं स्वर्गा
दिमोक्षान्तासङ्गतिः सतोक्षरणगतिञ्ज्ञानेवा
स्त्रोगतीर्वाप्रददानीतितथा यतिस्त्वतमेका
भवानीमभियुक्तोक्तैः पाश्मेत्रिकालंपूजयेद्यस्तु
चतुर्देशपातगापिच सगच्छतिपरंस्थानेयत्रदेवी
व्यवस्थितेत्यारभ्यदुर्गापूजोपकरणंस्वल्पंवाय
दिवाबहुकृत्वाविनावसारेणरुद्रलोकेमहीयते
१ इत्यन्तैश्चतुर्भिरध्यायैः प्रत्युपवारं ग्रुणकाम
विधिभिः क्रमेणसमस्तलोकैकगतिप्रतिपा
दकानिवचनानीहोपबृंहकत्वेनयोजयति श्रुत
यवसर्वस्वामिनान्याप्रैश्वरी २ ब्रह्मसूत्रविन्नवा

भित्वमभेदं विना न तिष्ठतीत्याह सर्वमयी ।
त्विमादि शिवो न तत्त्वाभिन्ना १ एतदेवावष्टमा
त्तुवदति त्रिभिः सर्वैस्सप्तकोटिसंख्याका मंत्राः
स्वरूपमस्याः श्रूयते च सुंदरीतापनीये पूर्वैस्त
ग्राभ्यामनेका जाता इत्यादिभिस्सप्तभिः सूत्रैः स
र्वमंत्रात्मकत्वं वर्णितं तद्ग्रंथे च प्रपंचितं ४ ११
नैव न्यायेन मंत्राणीति सूत्रवर्णितं च मेयमा
ह ११ सर्वयंत्रात्मिका सर्वतंत्ररूपा मनोन्मनी मा
हेश्वरी महादेवी महालक्ष्मी मृडप्रिया १४ सर्वेषा
यद्यागलादीनां यंत्राणामात्मा स्वरूपमेवात्मिका
प्रतिपाद्यादितीव ५ वामकेश्वरास्सर्वतंत्राण्येव स्व
मस्याः ८ भ्रूमध्यादष्टमं स्थानं ब्रह्मरंध्रादस्ति तं म
नोन्मनीति कथितं तद्रूपा तत्स्वरूपं स्वछंदसंग्र
हे याशक्तिः कारणत्वेन तदूर्ध्वे चोन्मनी स्मृता ना
त्र कालकलामानं न तत्त्वं न च देवता स्वनिर्वाणपर
शुद्धं रुद्रवक्त्रं तदुच्यते शिवशक्तिरिति ख्याता
निर्विकल्पा निरंजनेति विष्णोरुपनिषद्यपि
निरस्तविषयासंगं सन्निरुद्धं मनो हृदि ॥
यदा यात्युन्मनीभावं ॥

ल.
स भा.
८३
83

तदानन्दपरमंसंपदमिति हृत्कमारुदीयपि ध्यान
ध्यातृध्येयभावोयदानश्यति निर्भरं तदोन्मनी
त्वंभवति ज्ञानामृतनिषेवणादिति मनोन्मन
यते उत्कृष्टज्ञानयुक्तान्तिकुर्वन्ति इतिवा संधि
तार्थः ७ महेश्वरपदस्य त्रिगुणातीतत्वं देशकाला
वच्छेदकं तदुक्तं लैङ्गे तमसा कालरुद्राख्योर
जसाकनकाण्डजः सत्वेन सर्वगो विष्णुर्नैर्गुण्येन
महेश्वर इति अवच्छिन्नत्वमत्र तृतीयार्थः महे
श्वरस्य तद्भावो लक्षणा कालरुद्रादिरूपकर्मा
नुसागात् तेन तदवच्छिन्ना महेश्वरस्येयं मा-
हेश्वरी ८ महती च सा देवी च महादेवी महत्त्वे
वक्ष्यमाणागमस्य शरीरकत्वं तदुक्तं देवीपुराणे
बृहत्त्वस्य शरीरं यदप्रमेयं प्रमाणतः ध्यातं महे
तिपूजायां महादेवी ततः स्मृतेति अथवा दे
वस्तेतः शिवस्य महादेव इति संज्ञा तस्य पत्नी
त्वेन समानाधिकरिणी नाम्नी देवी स्यर्थः तथा च
लैङ्गे शिवस्तस्मैपि वस्तेनां प्रकृतिस्तेन विश्रुतः
सोमात्मको वृषे देवी महादेव इति स्मृतः सोमा
त्मकस्य देवस्य महादेवस्य सूरिभिः दयिता गौ
रिणी प्रोक्ता वृषभस्यैव शरीरज इति वीयवीयेति

ल·
स·भा·
८४
84

नाम्नादेवस्यमहतस्तंद्रमात्रस्तत्ररक्ष्मीपत्नीत
रोहिणीतस्यपुत्रश्चास्यबुधःस्मृतइति सेयंग
उक्तांचक्रतीर्थाधिष्ठात्रीदेवता शालिग्रामेम
हादेवीतिपाद्मपुष्करखंडेदेवतीर्थेषुपरिग
णनात् ५ तत्रैवचकरवीरेमहालक्ष्मीरितिप
रिगणितांदेवीमाह महालक्ष्मीःमहतीचसा
लक्ष्मीश्च महाविष्णोरियंपत्नी करवीरकलोको
लापुरमितिप्रसिद्धं अथवा श्रेविकाशेभूतेवेयं
तदुक्तंशिवपुराणे शिवंप्रलत्य तस्याकमेद
लाहूहाशक्तिर्माहेश्वरीपरा महालक्ष्मीरिति
ख्याताश्यामासर्वमनोहरेति त्रयोदशवर्षी
त्मककन्यारूपावा कन्यात्रक्रमस्त्रयोदशमा
हालक्ष्मीरितितेषामनकथनात् २१० मृडम
खिनेइतियानोविश्वस्यतिवर्तःसत्वगुणावतः
शिवस्यमृडइतिसंज्ञा जनसुखकृतेमतोहिको
मृडायनमोनमः इतिमहिम्नस्तवात्तस्यप्रिया
२११ १७४ महारूपामहापूज्यामहापातकनाशिनी
महामायामहासत्वामहाशक्तिर्महारतिः १७५ म
हरूपमहतरूपमेपस्यास्तकृष्टरूपयस्याः तदुक्तं वि
ष्णुपुराणेपरस्यब्रह्मणोरूपंपुरुषःप्रथ मंद्विज

व्यक्ताव्यक्ते तथैवामे रूपे कालस्तथापरं प्रधान
पुरुषव्यक्तकालानां परमेह्यियत् पश्यन्ति सू
रयः शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदं प्रधानपुरुषःव्य
क्तकालास्तु प्रविभागशः रूपाणि स्थितिसर्गा
न्तव्यक्तिसद्भावहेतवः इति ॥ महतीव सापू
ज्या पूज्यानां शिवादीनामपि पूज्यत्वात् तथा
च ब्रह्म देवीभागवतयोः शिवब्रह्मविष्णुकुबे
रविश्वेदेववायुवसुवरुणाग्निशक्रसूर्यसो
मग्रह राक्षसपिशाचमातृगणादिभेदैस्तत
त्पूजनीयदेवीमूर्तिभेदो मंत्रशैलेन्द्रनीलम
णिगोप्यपितलकांस्यस्फटिकमणिक्यमुक्ताफ
लप्रवालवैडूर्यत्रपुसीसवज्रलोहविकाररूपो
विस्तरेण दर्शितः अत्राग्निशक्रसूर्यमातृका
मयीमेव प्रतिपूजयेति इतरथा सांख्ययो
जनीयं ॥ महान्ति ब्रह्महत्यादीनि पातकानि
नाशयतीति तथा तथा च ब्रह्मोत्तरखण्डे बहु
नात्र किमुक्तेन श्लोकार्थेन वदाम्यहं ब्रह्मह
त्याशतेनापि शिवपूजा विनाशयेत् महापात
कशैलेन्द्रवीरस्तेनैव कथ्यते इति निर्णयरत्नाव
लामुक्ते शैवे चैव सौभाग्यरत्नाकरादिषु प्रायश्चि

ले॰
स॰भा
८५
85

म्यप्रकरणेपापतारतम्येनपंचदश्याजपसंख्या
यांतारतम्यवचनात्तुषष्टेभक्तीनयोजनी
याति ब्रह्मादीनामपिमोहकत्वान्महामाया
तउक्तंमार्कंडेयपुराणे ज्ञानिनामपिचेतांसि
देवीभगवतीहिसा बलादाकृष्यमोहायम-
हामायाप्रयच्छति कालिकापुराणेपि गर्भांत
र्ज्ञानसंपन्नंप्रेरितंसूतिमारुतैः उत्पन्नंज्ञानर
हितंकुरुतेयानिरंतरं पूर्वातिपूर्वसंघातसं
स्कारेणनियोज्यच आहारादौततोमोहंममताज्ञा
नेनसंशयं क्रोधोपरोधलोभेषुक्षिप्त्वाक्षिप्त्वा
पुनःपुनः पश्चात्कामेनयोज्याशुचिंताशुक्तमह
र्निशं आमोदयुक्तंव्यसनासक्तंजंतुंकरोति
या महामायेतिसंप्रोक्तातेनसाजगदीश्वरीति
यमायादंभेकृपायांचेतिकोशात्कृपावत्ता१५
सतोभावोवलेगुणःप्राणिनश्चसत्वपदार्थाः
सत्वंगुणेपिशाचादौवलेद्रव्यस्वभावयोरिति
विश्वः महांतिसत्वानियस्याः १९ महतीसर्वज्ञ
गन्निर्वाहकत्वादिरूपाविस्तृताविविधावश-
क्तिःसामर्थ्यंयस्याःसा शक्तिर्बलेचसामर्थ्येत
थाप्रहरणांतरेइतिपाद्मः वलात्पुरुषपतावपी

ह्येयोऽस्मो उक्तंच विष्णुपुराणे एकदेशस्थितस्या
ग्नेर्ज्योत्स्ना विस्तारिणी यथा परस्य ब्रह्मणः शक्ति
स्तथैतदखिलं जगत् तत्राप्यासन्नदूरत्वाद्बहुत्वस्व
ल्पतामयः ज्योत्स्नाभेदोऽस्ति तच्छक्तेस्तद्वन्मैत्रेय वि
द्यते इति महाशक्तिः ८३ रतिनीमत्रयदित्तीया
नरस्यतालक्ष्यवनिश्चयस्तदाकारापन्नेषः कृतं
व्यइतिनैयोनरूपतं नविद्यते महती शक्तिर्यस्ये
त्येतिबहुव्रीहिः नतत्समस्ताभ्यासिकस्य इतिसू
त्रेः स्थलान्तरसूत्रेपरिभाषायां वानयोस्त्वत्र रत्नगो
क्तिवलोकविन्हस्तकेवपलेभात्रमहात्मनामहा
शनापदयोरविभेदमंगीकृत्यास्माभिस्तथाव्या
ख्यातं नैवेनहिस्वमहस्तनामादिवत्तनरूपकिश
ताक्रांतयेनार्थभेदमात्रमंगीकृत्यशब्दैतेपकं
सोऽप्यवशिष्यादिति ९२ महतीतिषयइतिभ्योपिका
रतिः प्रीतिर्ज्ञातिर्नायस्याःसा महाकामसंदीपिका
हामहारतिरुच्यते १०५ महाभोगा महैश्वर्या मही
वीर्या महाबला महाबुद्धिर्महासिद्धिर्महायोगेश्व
रीश्वरी १० महानाभोगः स्थित्यादिरूपोयस्याभोमः
स्वांवदायनेवामहद्यस्याइतिवा १९ ऐश्वर्यमीश्व
रता विभूतिश्चैश्वर्यं महद्यस्याः २० महतीवीर्या

स.
ल भा.
८८

86

॥ शुक्रादीनि यस्याः वार्यं शुक्रे प्रभावे च तेजः सा
मर्थ्ययोरपीति विश्वः २१ महान्ति बलानि गंगादी
नि यस्याः बले गंधे रसे रूपे स्थामनि स्थौल्ये सेनयोः
च स्पोहलायुधे देवभेदे च बलिनिवायस इति विश्वः
वायसपत्तिभुक्तेऽन्नदयो यस्य सा दारुमहांतो नाता
इति योज्यं तथा च योगवसिष्ठे वसिष्ठं प्रति भुशुंड
एवमस्य वायसस्य वाक्यं भ्रातरश्चंडननया वायसा
एकविंशतिः भ्रातृभिः सह हंसी ब्राह्मी भगव
ती तथा चिरमाराधिमस्माभिः समाधिविरता
सती प्रसादपरया काले भगवत्या ततः स्वयं त
थैवानुगृहीतास्मो येन मुक्ता वयं स्थिता इत्यादि
२२ अथ परिभाषायां चत्वारिंशन्नामानि विभज
ते भुविहिच तदैत्वार्थे च तच्छदार्थं भवेदिति भो
पादत्रयगता देहि गौणाहौ हि विभागशर्वीरः
२३ अत्र प्राथमिकचतुरिति पदं द्विरिति पदं द्वयं
चैकैकार्यविभागपरं तेनायं चतारिनामानि चत्व
रतराणि अंशयोर्हालरे द्वैद्वैनाममनी इति सिध्यति
चतुष्टेमत्रपदशब्दः पादपरः स्पष्टमन्यत २४
महतीव सा बुद्धिर्यस्य महाबुधिः यस्यां तु इष्टा बुधस्ता
या ज्ञातं चेतना विशिष्यते सा महती यस्मिन्वि ज्ञा
तेन सर्वमिदं विज्ञातं स्यादिति निरुक्तेः

महतो वृद्धिर्यस्याः सकाशादिति वा एवमेवं देया
महासिद्धिपदव्याख्येयं सिद्धयश्चाणिमाद्याः प्रसि
द्धाः अन्याश्चाष्टकाः स्कंदपुराणे रसानां स्वतंत्रलाभः
प्रथमा सिद्धिरीरिता द्वंद्वैरनभिभूतिश्च द्विती
या सिद्धिरिष्यते प्रथमो मे मता भावस्तृतीया सिद्धि
रुत्तमा चतुर्थी तल्लयनामेषामाशुषः ह्लादैः स्वयोः
कांतेर्बलस्य वाक्संविशोकानामपंचमी परमा
त्मपरत्वेन तपोध्यानादिति स्थिता षष्ठीति कामा
चारित्वं सप्तमी सिद्धिरिष्यते अष्टमी च तथा प्रोक्ता य
त्रकुत्रचनशायतेति २४ महतां योगेश्वराणामीश्व
रीति तथा २५१-६ महातंत्रा महामंत्रा महायंत्रा
महासना महायागक्रमाराध्या महाभैरवपूजि
ता १-७ महेशतिबहुफलप्रदानि तंत्राणि कुलार्ण
वत्तानार्णवादीति २६ मंत्राश्च बालाबगलादयो २७
यंत्राणि पूजाचक्राणि तत्र श्चटमेरुलिंगादीनि यस्याः
सा तथा तथा २८ यद्वा स्वतंत्राख्ये तंत्रे श्रीविद्या
ख्यो मंत्रः सिद्धवज्ञारत्वं च यंत्रं महत्सर्वोत्तमं यस्याः
स्वतंत्रस्यामानपेक्षत्वान्महत्त्वं तदुक्तं तत्रैव भग
वन्स्तं तंत्राणि भवतोक्तानि वै पुरा तेषामप्यन्त्य
पायेरुजायते मतिविभ्रमः तस्मादनिरपेक्षमे

ल·
स·भा
८७

तंत्रेनासंभावदभ्रभो इति षष्ठेष्वष्टकादिमतंत
त्रपूर्णिमस्यानपेक्षया गोप्यं सर्वप्रयत्नेन गोप
नं तंत्रचोदितमिति सौंदर्यलहर्यां मधुमति वत
घ्णातंत्रैः सकलमभिसंधाय भुवनेश्वरितस्त
स्थितिप्रसवपरतंत्रैः पशुपतिः पुनस्त्वन्निर्बं
धादविलपुरुषार्थैकघटनास्वतंत्रं तंत्रं क्षिति
तलमवातीतरदिदमिति तंत्रविषये तस्यौ विशे
षतमंत्रोणामित्यादौ निकलाणिवशाक्तिरहस्यथेः
परः सहस्रैवचनानि दृष्टव्यानि सिद्धवत्रार्णवे
त्रप्रकृतिनित्यातंत्रे स्मरयेत् ललिताविद्याधि
धामसाधयंत्रेण वामना यंत्रमयंत्रसमवं त्रियंत्रेण
वाम्मना यंत्रमन्यत्समवं स्त्रियो सौम्यात्मनृद्ववेतन
इति महदासनं तिम्यादिषट्त्रिंशत्तत्त्वरूपपदः
पक्षाभगवती सर्वतंत्राण्याश्रित्य तिष्ठतीति देवी
भागवतात् १४ ब्राह्मण्यांश भूताढ्योत्सम्पादिव्यः
षड्विधोगतीपूजा सहितो महायागः स एव क्रमः
तदित रस्यापि विलंबिनफलप्रदत्वेनाक्रमनात
तेनागाध्या शाक्तोचपरिपाट्यां चक्रम अखिलनकं पयो
रिति शाश्वतः १· भरणमणवमनकर्ता संहितिस्थि
तिसंहृतिकारी परशिवो भैरवः स एव महाकालेन भै
वेणाहूतिना

तदकंपाके शंभुःसृजयतेदेवीमंत्रशक्तिमयीस्व
भा ब्रह्ममालोकेरक्तत्वान्यासेनैवभवेद्रवइति
१४ १०७ महेश्वरमहाकल्पमहातांडवसाक्षिणी
महाकामेशमहिषीमहात्रिपुरसुंदरी १०८ महा
कल्पेमहाप्रलयेयन्महेश्वरस्यमहातांडवंविश्वो
पसंहारात्मकंशोभमहाद्भुतानंदकंतेनकाले
न्यस्यकस्याप्यभावादियमेवसाक्षिणी तदुक्तंपंच
दशीस्तवे कल्पोपसंहारणकल्पितताण्डवस्यदेव
सांबेइपरशोःपरभैरवस्य पाशांकुशैक्षवशरप्र
सूनवाणैः सासाक्षिणीविजयतेतवमूर्तिरेके
ति पंचसंहारमसंमूलेविश्वक्रीडतिसंतये लिंग
निसर्वजीवानिस्वशरीरेनिवेशयेति देवीभगव
ते ११ महाकामस्यपरमशिवाभिन्नस्येशस्यभूप
स्यमहिषीकृत्वाभिषेकापत्नी ११ त्रयाणांमात्मा
नमेयानंत्ररंनगरेतसाक्षिकावसामहतीवसाद्दे
दरीचेतितथा १४ १०६ चतुःषष्ट्युपचाराढ्याचतुः
षष्टिकलामयी महाचतुःषष्टिकोटियोगिनीग
णसेविता १०९ चतुरधिकाषष्टिश्चतुःषष्टिसंते
ख्याउपचाराःपूजाप्रकारेणास्माभिरुक्ताः तेराढ्या
यतिनीतदभिन्नयनशीला १५ चतुःषष्टिकलाः

ल० म भा० ८८

श्रीधरस्वामिभिर्विष्णुर्भगवत्तटीकायांशिवतंत्रा
द्युद्धृताः कलाः यथा गीतं १ वाद्यं २ नृत्यं ३ नाट्यं ४
आलेख्यं ५ विशेषकच्छेद्यं ६ तण्डुलकुसुमब
लिविकाराः ७ पुष्पास्तरणं ८ दशनवसनांगरा
गाः ९ मणिभूमिकाकर्म १० शयनरचनं ११ उद
कवाद्यं १२ उदकवादः चित्रयोगाः १३ माल्यग्रथ
नविकल्पाः १४ शेखरापीडयोजनं १५ नेपथ्ययो
गाः १६ कर्णपत्रभंगाः १७ गंधयुक्तिः १८ भूषणयो
जनं १९ ऐन्द्रजालाः २० कौचुमारयोगाः २१ हस्तला
घवं २२ चित्रशाकापूपभक्ष्यविकारक्रियाः २३ पा
नकरसरागासवयोजनं २४ सूचीवापकर्म २५
सूत्रक्रीडा २६ वीणाडमरुकवाद्यानि २७ प्रहेलि
काः २८ प्रतिमालाः २९ दुर्वाचकयोगाः ३० पुस्त
कवाचनं ३१ नाटकाख्यायिकादर्शनं ३२ काव्य
समस्यापूरणं ३३ पट्टिकावेत्रबाणविकल्पाः ३४
तर्ककर्माणि ३५ तक्षणं ३६ वास्तुविद्या ३७ रूप्य
रत्नपरीक्षा ३८ धातुवादः ३९ मणिरागज्ञानं ४०
आकरज्ञानं ४१ वृक्षायुर्वेदयोगाः ४२ मेषकुक्कु
टलावकयुद्धविधिः ४३ शुकशारिका
प्रलापनम् ४४ ॥

उत्सादने ४५ केशमार्जनकौशलं ४६ अक्षरमुष्टि
काकथनं ४७ म्लेच्छितकविकल्पाः ४८ देशभाषाज्ञा
नं ४९ पुष्पशकटिका ५० निमित्तज्ञानं ५१ यंत्रमा
त्रिकाधारणमातृकासंवाच्यं ५२ मानसीकाव्य
क्रिया ५३ अभिधानकोशः ५४ छंदोज्ञानं ५५
क्रियाविकल्पः ५६ छलितकयोगाः ५७ वस्त्रगो
पनानि ५८ द्यूतविशेषः ५९ आकर्षक्रीडाः ६०
बालक्रीडनकानि ६१ वैनयिकानां वैजयिकानां
६२ वैयामिकानां च ६३ विद्यानां च ज्ञानं ६४ तत्सु
ग कलाशब्देनोपरोचानान्यपि चतुःषष्टिः वाम
केश्वरतंत्रे गणितानि तत्रयी तत्प्रधाना १६ व
श्यादीनामष्टानामथ एककस्या अंशभूता ब्राह्मी
म्यादिशक्तयोऽष्टावष्टाविति चतुःषष्टिर्योगिन्यः
तासामपि प्रातिस्विकांशभूताः कोटिसंख्याका ग
णैस्तैर्महद्भिः सेविता नवस्वत्रैलोक्यमोहनादिच
क्रेषु प्रतिचक्रं भिन्नाभिन्नास्ततः षष्टिसंख्याका यो
गिन्यः संतीति तंत्रराजे प्रसिद्धास्ताः संहृत्य पंचाशा
निसमाहृत्य विंशतिषट्कोटयो भवंति तदिदं योगिनि
तं महत्सदं कोटेरेव विशेषणं तासां महत्त्वं वर्ण
णितं १ ६१ मन्त्रविद्यावेद्यविद्यावेदमंडलमध्य

ले॰
स॰भा॰
८५
89

गा चारुरूपा चारुहासा चारुचंद्रकलाय मे १९
मनश्चंद्रः कुवेरश्च लोपामुद्रा च मन्मथः अगस्ति
रग्निः सूर्यश्चेंद्रः स्कंदः शिवस्तथा कोयभट्टार
को देव्या द्वादशामी उपासका इति वचनी संग्रही
तो द्वादशप्रकारः श्रीविद्याप्रस्तारः तदुद्धारश्च
ज्ञानार्णवे द्रष्टव्यः तेषु मतं चंद्रविद्यो भयद्रूप
स्य वस्तुमात्रानुवादो नामद्वयं चंद्रमंडलस्य मध्ये
गच्छतीति तथा सार्यमेण्यावदने श्राद्धकरणेयो
गादौ च चंद्रमंडले पाययनात् वद्रेमंडले मध्ये ग
च्छतीति तथा तथ्री चक्राभिन्नमितिरहस्य ४। १
चारुसंदरं रूपं लोचनपर्हासं सम्यस्याः ४। ४२। १
वाच्याहृद्विद्यपरहितायाश्चंद्रकलायाः सदाख्यो
याश्चिद्रूपायाये गाथरयित्री यद्वा चंद्रकलाख्या
राजकन्या देवी भागवती प्रसिद्धाः तस्याः स्वमेक
मराजवीत्नोपासकः सुदर्शनाख्यो राजपुत्रो पव
नया वरणीय इत्यवर्णीकृपितं नेनचारु यथा
तथा चंद्रकलायाः यरायाधारभूतेषष्ठः तदु
त्तीयस्कंदे एतस्मिन्समये पुत्री काशिराजस्य स
न्मा नाम्ना शशिकला दिव्या सर्वलक्षणसंयुते
त्यपक्रमस्य स्वमेः तस्याः समागमजगदंवानिर्श

तेरे उवाचवचनंचेदं समास्थायसर्वेस्थिता व
रंवरयस्वश्रोणिममभक्तेस्वदर्शनं सर्वकाम
प्रदेनैस्तववचनेममभामिनीत्यादि ४३ ॥ वरा
वरजनामाख्याचक्रराजनिकेतना पार्वतीप
द्मनयनापद्मरागसमप्रभा ॥ जंगमस्थाव
रात्मकस्यजगतोधीश्वरी ४४ त्रैलोक्यमोहना
दिनवचक्रराजमेवनिकेतनंवासस्थानयस्याः
४५ हिमवत्पर्वतस्यापत्यत्वात्पार्वती ४६ प
द्मेइवनयनेयस्याःसापद्मनयना ४७ पद्मरा
गाख्यरत्नेनारक्तेनसमानतुल्याप्रभाकांतिर्यस्या
स्तथा पद्मविशेषस्यकोकनदस्यरागेणरक्ति
म्नासमेत्याहुर्वा ४८ ॥ पंचप्रेतासनासीना
पंचब्रह्मस्वरूपिणी चिन्मयीपरमानंदाविज्ञा
नघनरूपिणी ॥ ब्रह्माद्याःपंचापिवामादिस्व
स्वरूपशक्तिविरहेसतिकार्याक्षमत्वाद्रूपे
णप्रेताः तैःकल्पितेआसनेमंचकेआसीना न
उक्तंज्ञानार्णवे पंचप्रेतात्महेशानहर्कितेषां
तकारणं नितीवाग्रविनाशात्सनित्यरूपाःक
थंवदेस्यादिनादेव्याएष्टः ईश्वरवाच साधुपृष्टं
नयोमहे पंचप्रेतासनेकथां ब्रह्माविष्णुश्चरु

द्रस्य ईश्वरस्य सदाशिवः पंचप्रेतावरारोहंति
स्वरूपएवतेसदा ब्रह्मः परमेशानि कर्तृत्वे ए
हिरूपके वामाशक्तिस्तु साज्ञेया ब्रह्माप्रेतो न
संशयः शिवस्य कारणेनास्ति शक्तेस्तु कारणे
यत इत्यारभ्य सदाशिवो महाप्रेतः केवलो नि
ष्कलः प्रिये शक्त्या विना हतो देवि कथंचिदपि
न तमइत्यंते ४५ ब्रह्मादिसदाशिवांतानां पंचा
नामपि ब्रह्मकोटावेवतर्भावात् पंचब्रह्माणीस्व
रूपमस्याः तदुक्तं त्रिपुरसिद्धांते निर्विशेषम
पिब्रह्मस्वचिन्मायाविलासतः ब्रह्माविष्णु
रुद्रस्य ईश्वरस्य सदाशिवः इत्याख्याविशेषतःपं
चब्रह्मरूपेणसंस्थितमिति यद्वा ईशानतत्पु
रुषाघोरवामदेवसद्योजाताख्यानि पंचब्रह्मा
णि तथाचलैंगे तेचत्तप्रकृतिबुध्यहंकारम
नांसिवक्तस्त्रलिंकोपस्थानिशद्वादिपंचतन्मा
त्राणिच पंचब्रह्मस्वरूपाणीत्युक्तानेषामाका
शादिपंचमहाभूतमनंतकत्वमुक्तं नादरूप
वतीसर्वः यजैवेभवविर्दुपुक्तं एकएवशिवः
साक्षात्सत्यज्ञानादिलक्षितः विकाररहितःशुद्धःप्र
त्यापंचधास्थितइति दृष्टिस्थित्यादिपंचकृत्यशक्तिभिः

सद्योजातादिपंचरूपेणज्ञानइत्यर्थः गरुडपुराणे
पि लोकानुग्रहकृद्विष्णुः सर्वदुष्टविनाशनः
वासुदेवस्वरूपेणतथासंकर्षणेनच प्रद्युम्नाख्ये
स्वरूपेणपंचधास्यहृयः स्थितइति आचार्यैरपु
के शुभावलीलोपुरुषाख्यपंचयादृक्षिकेसंल
पितेत्रयीते श्रुंवत्वदत्तोगणेशंशुमालीनवेन
मेदस्मितविंडुरिति ५० विदभेदाद्विन्मयी ५१
परमःकृष्टआनंदोयेस्या स्वरूपंसा ५२ विज्ञान
चैतन्यमेवचनेसाद्वैतदेकरसंरूपमस्याः विज्ञा
नघनपचैतेभ्योभूतेभ्यः समुत्थायेतिश्रुतेर्वि
ज्ञानघनपदस्यविदेकरसपरत्वेनव्याख्यानदर्श
नात् अथवाविज्ञानशब्दोजीवपरः योविज्ञानेति
ष्ठन्विज्ञानमंतरोयमयतिसोयंतर्याम्यव्रतेणेत
याव्याख्यानात् ५३ ॥११॥ ध्यानध्यातृध्येयरूपाधर्मा
धर्मविवर्जिता विश्वरूपाजागरिणीस्वपंतीतैज
सात्मिका ॥१२॥ ध्येचिंताध्याचिंतामानमज्ञीने ज्ञान
ज्ञातृज्ञेयाख्यात्रिपुटीरूपेत्यर्थः ५४ इष्टानिष्टाप्र
पकेकर्मणीधर्माधर्मौ तदुक्तंमत्स्यपुराणे धर्मे
णाधरेणधानमहतेवैप्रपद्यते धारीणनमहते
नधर्मयवनिकुन्जाते नेनेहप्रापकोधर्मश्चाचार्यैः

ले॰
स॰भा॰
५१

रूपदिश्यते इत्यतोभिष्टफलदत्वाचार्यैरुप-
दिश्यते इति संवर्तस्मृतिरपि देशे देशे य आ
चारः पारंपर्यक्रमागतः आम्नायैरविरुद्धश्च-
स धर्मः परिकीर्तित इति याज्ञवल्क्योपि इज्याचा
रदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणां अयं तु परमो
धर्मो यद्योगेनात्मदर्शनमिति जैमिनिरपि चोद
नालक्षणोर्थो धर्म इति अत्रैव धर्म इत्यकारप्रश्ले
षेण विहितनिषिद्धक्रियानेन लक्षणद्वये नाभ्या
विधर्मिता नितिर्यगधिकारेणमायेन देवतानां क
र्मानधिकारित्वात् शास्त्रस्याविद्यावद्विषयत्वा
द्वा यद्वा धर्माधर्मौ वधर्मोतो धर्माधर्मविवर्ज
विषामृतमयस्यचेतितिमाहृदयश्लोके तथाख्या
ख्यानदर्शनात् तदुभयरहितो तथाच त्रिपुरो
पनिषदि स्पृश्यते न तिरोधानवाक्सत्तिनेवंधीन
वसायकः नस्मृतत्वनैवमुक्तिरित्येषापरमार्थे
ति अथचाधर्मशब्दोमत्वर्थेलक्षणयाधर्मपरः
अधर्मशब्दोबहुव्रीहिणाधर्मपरः धर्मिधर्मभा
वेनरहिताजगतामहासत्ताभिन्नेत्यर्थः धर्माध
र्मशब्दौ शक्तिशिवात्तरवाचकौ ताभ्यां विवर्जिता
पंचदशीलते तिरहस्यार्थः यात्नूनामेकार्थवाद

जने सम्भिहृङ्गिः तस्मात्त्वरहृदये निमाहृदयेक-
स्थिते मध्यप्राणप्रथारूपसंदर्यां त्रिस्थितायु
नः मध्यमे मेरुपिंडे बल्लतीये पिंडके पुनः गरु
हृदष्ट्वयसूक्ष्मे दिति पतस्यार्थो गुरुमुखादव
गंतव्यो वविस्तारस्यैवाप्रपंचितो स्माभिरिति
नेतावगंतव्यः ५५ अथैकोनविंशतिभिर्नाम
भिनीवेश्वर्योर्भेदाल्लिभजन्नस्तदात्मकत्वेन देवी
सोत्व पुपक्रमते विश्वरूपस्यादिना स्वष्टिकमे
हिप्राध्यभिकल्प्नमः भर्गोत्लतो महतः सर्गस्तता
हंकारस्य प्रात्मकस्य ततः पंचतन्मात्राणि पंचपर्या
याणि सूक्ष्मभूतानि शब्दादीनि भवंति तेषु च पं
चज्ञानशक्तयः पंचक्रियाशक्तयश्च संति तासा
पोव्यष्टिवैषम्यात् श्रोत्रादिज्ञानेंद्रियपंचकं जनयं
ति समष्टिवैषम्यात्तंतःकरणं श्रेमस्य प्रपिव्यष्टि
वैषम्यात् रागादिकर्मेंद्रियपंचकं समष्टिवेशेण
प्राणं जनयंति यमिभूताः शब्दादयस्तु गगना
दिस्थूलभूतपंचकं जनयंतीति विवस्थितिः तैः
व्यष्टिभूतैः स्थूलैर्भूतोपाधिभिः सूक्ष्मभूतोपाधिभिः
कारणोपाधिभिश्चोपहितं चैतन्यक्रमेण विश्वते
जसप्राज्ञपदवाच्यं भवति समष्टिभूतैस्तैरुपहि

ल·
स·भा
५२

92

तेनैतत्स्वक्रमेणवैश्वानरहिरण्यगर्भेश्वरपदवा
च्यं अतः करणकारणोपहितः परमात्मा हिरण्य
गर्भः प्राणकारणोपहितस्तु सूत्रात्मा उभाभ्यां
कारणाभ्यामविभक्ताभ्यामनुगमय्योपहितस्त्व
न्तर्यामीत्युच्यते एतेत्रयपदवाच्या विश्वरूपादेः
क्रमादभिधेया भवति एवंच व्यष्टिजीवात्मसमष्टि
जीवात्मपरमात्मानो चत्रयस्त्रयस्यैतेनागीकारा
त् तेत्रिकाणामेतेन तत्पदवर्यातीतन्तयोरवस्थयो
स्तिरोधानानुग्रहयोः क्रमयोस्तु हृदयोरापि केन
तेतदवस्था क्रमायत्तेयोर्जीवपरमात्मनोरप्या
पि वाक्यामाति स्वकौपौचविधं नैवैतावतैवमा
त्रिवृत्करणपंचीकरणप्रक्रिययोरिव स्थूलसू
क्ष्मव्यष्टिभेदेन व्यवस्थोपपत्तेः एवंतत्सुषुप्तावे
व प्रज्ञस्य ब्रह्मभावसंपत्तानदतीनावस्थाद्वयाप
न्नस्यात्मनो न जीवभावः अयालेशानुवृत्तेः सर्वा
वेन परमात्मभावोपि अतस्सुषुप्तिदशापन्नजी
वोपाधेः कारणशरीरत्वेनैव तुर्यदशाजीवाप
न्नजीवोपादेः महाकारणशरीरत्वेन व्यवहारः
तत्परस्य शिवतत्त्वो जायत इति शिवसूत्रेत
दशः शिवतत्त्वतने निर्दिष्टः ॥ ॥

अर्थसामान्यादर्थशिव इति तदर्थः अत एव ततो
ऽपि परस्य निरंजनः परमसाम्यरूपेणेति अतो
वभेदस्य परसाम्यपदेन निर्देश उपपद्यते अत
एवाशयेन पूर्णजीवतायाः पूर्णशिवतायाश्च
तद्दशायामभावान्न पृथग्गणनमौपनिषदानां
अत एव तु गोचर्यसम्पत्तिः परिशेषादित्यधिकरणे
पृष्ठीव स्थयाः पार्थक्येन गणनाभावयमेव दे
हेष्वैक्यरूपमस्तः अन्नमयवागणने पंचविधेनीवे
पायेनापंचकोशपदेश्व वैहारदर्शनात् पर
मात्मनस्तु निरोधानानुग्रहा परपर्यायर्वधमो
लहानोपाधिकत्वेनस्वशेषवहिरूत्मेषौतः सदा
शिव इति शैवतन्त्रोक्तलक्षणानुसारेण रुद्राम
रतो भेदद्वयमत्र लक्षणा एवं सति विश्वस्य तत्प्रभृ
नोपहितजागरावस्थापन्नचैतन्यात्मकजीवात्म
नमभिभूतो वैश्वानरो रूपो चैतन्यात् ह्यात्मैव स
स्याः सा विश्वरूपेत्यर्थः यद्वा पूर्वं धर्मिधर्मिभाव
विवर्जितत्वके नैतज्जगदभेदः सिद्धः स्यात् विश्व
मेव यस्या रूपं न तु विश्वाधारत्वेन धर्मिभूतमस्या
रूपमस्तीत्यर्थः तदुक्तं विलुण्ठाले यथा हि करते
नामनवकाशानदर्पणे एवं विश्वस्यनामसत्वंत

ल॰
स॰ भा॰
५२

93

त्र्यापीश्वरद्दश्यते इति देवीभागवतेपि प्रथम
स्कंदे वटपत्रशयनाय विश्वे बालरूपिणे श्री
कार्येनतदाप्रोक्तं भगवत्याखिलार्थदं सर्वं ख
ल्विदमेवाहं नान्यदस्ति सनातनमिति अथवा
सातादुत्तराणी जीवभावाम्रतेनीचरूपमिति शु
नकतत्त्वं पतपवनीचमेवात्मकहृतेः स्वह
मिरिति संज्ञा नीचत्वः पशुभाव इति यावत ता
दृशं स्वरूपं विगतं यस्याः प्रसादात्सा विश्वरूपा
अथवा षोडशकलात्मिका त्रिपुरसुंदरी सवि
वादे तदुक्तं सुभगोदये दर्शाद्याः पूर्णिमांताश्च
कलाः पंचदशैव तु षोडशी तु कला ज्ञेया सच्चि
दानंदरूपिणीति चंद्रमंडले हि सादाख्या कला
वृद्धिह्रासरहितैका अन्याः पंचदशाद्यातायात
भागिन्यः तदभिन्नायां पंचदशायामप्येकमतं
गुरुमुखैकवेद्यं विद्रूपं यद्दशादस्याः श्रीविद्येति
संज्ञा अन्या अपि पंचदशताराणीसवैकरूपासकैः श्रू
यमाणानि तिनिश स्वरूपाणि एवं चंद्रमंडले देवी पंच
दशीनामैकरूपेति तत्र कलान्तराणामध्यैकमेव अत
एव पंचदशसंख्यानां तिथीनामन्तराणामपि त्रिपुरे
उतं यथा नंदा भद्रा जया रिक्ता पूर्णा तिथि हते न

भेदेनवाग्भवादिकूटभेदेनच अतएनत्वंत्रैधे
लोवैतैत्तिरीयाः शुक्लपक्षरात्रीणांपंचदशानां
नामाम्नामनेति दर्शादृष्टदर्शनाविश्वरूपासुद
र्शना आप्यायमानाप्यायमानाप्यायसूनृतेरा
आपूर्यमाणापूर्यमाणापूरयंतिपूर्णापौर्णमासी
ति एवमेतद्दिवसानामपित्वंत्रैधैवनामान्या
म्नायंते संज्ञानंविज्ञानंप्रज्ञानंजानदभिजाना
त् संकल्पमानंप्रकल्पमानमुपकल्पमानमु
पक्लृप्तंक्लृप्तं श्रेयोवसीयआयत्संभूतंभूतमिति
अनयोरनुवाकयोश्चदिवसरात्रिनामत्वमित्य
पित तैवाम्नाते संज्ञानेविज्ञानेदर्शादृष्टेति ए
तानुवाकौपूर्वपक्षस्याहोरात्राणांनामत्वमित्य
पित तैवाम्नाते संज्ञानेविज्ञानेदर्शा,येयानीति
अत्रयद्यपित्वंत्रयमपिसमानसंख्यमेव तथै
कादशपादशमीवेधेदशमीनात्रुपोष्याद्वादशे
शुद्धेति वचनाद्वादशपापवेकादशीनाद्वादशाव
अंतर्गततिथेर्मध्यमत्वंप्रवेशात्संत्रेद्वितीय
स्तृतीयत्वंत्रैघटवत्तरत्तरोभवतः अतएववेद
भावेयज्ञाभिप्रायेणसूर्यादिविषयंतरेणुसमाना
नरात्रिपर्वणीणिकूटानि अतएवाशयेनसभगो

ल॰
स॰भा॰
१४४

९५

दयहीकायांतल्लेनोक्तं आपूर्यमाणायाः कला याश्चेन्दुकलायाः चेष्टाव्वेत्तेनतः स्थितायाश्चापिसे रत्वेतेनभावः इंकलाप्रभेदत्तेतिद्दिरापूर्यमाण योरेकमनुसंवेद्येयमिति उक्तश्लोकदर्शाया इतिपदस्यशुक्लप्रतिपदायामर्थः उदाहृतश्च तोप्रतिपदेदर्शानामात्मकत्वोक्तेः तासांतिथी नांमंडलत्रयाणांचप्रातिस्विकेशिवशक्तिमाया शुद्धविद्यादितत्वात्मकत्वेलौकिकसामयिकम तभेदेनतत्तदुपासनाप्रकारस्य इन्दुकलायोरप्य मः एवंचरस्पराभेदाच्छुक्लपत्तवभ्व्यांरात्रेः संज्ञाभूतमपि विश्वरूपापदंवाग्भवकूटवत्त र्यांतरस्यशुद्धविद्यातत्वस्यचप्रतिपादिकमिति तद्वितयाभिन्नेस्यार्थः अथवाविश्वरूमितितिनपुं सकपदं तस्यचमिथ्याजमुद्दयिष्ठानेतिवन्नी लिंगत्वात् तच्चकस्यपंचमीदिवसवाचके तथा चश्रूयते अस्तंतेविष्ठंतेसमस्तंतेकल्याणिविश्वरू पे शुक्लमसंतेतेजस्मीतेजःसमिद्धं अरुणंभानु मान्नवीचिमदभितपत्रपस्वत् सत्तास्त्वेतीप स्तासूयमानामिष्ठयमाणापीतीअयामंपार्त्ति लर्पयंती कांताकाम्याकामजातातुष्मतीकामदुघा

अह्नेविष्टंतेह्नेनोह्न्वतीति एतावत्तुवाक्या
वेपरएतस्याह्नोनामधेयानीति तेनतद्रूपेत्य
र्थः एवंविशेषस्यदिवसविशेषस्यचोपलक्ष-
णीमास्योषलिप्सया चैकैकस्यैवापादानेपि-
सर्वेषांत्रिरूपासर्वेदिवसरूपाचेत्यर्थः एवंवस
ति अतएवदृष्टएतज्ज्ञानेफलविशेषःश्रूयते सेया
ह्वाएतामधुकृतश्चमधुवृक्षांश्चवेद ऊर्वैतिहा
स्यैताश्रीमधुनास्येष्टापूर्त्तमिति अत्रमधुकृच्छ
होरात्रिपरः मधुवृक्षशब्दश्चदिवसपरः पाठ-
ताः एवंएताअपरपक्षयोरात्रयस्तामधुकृतोया
मेष्टानितेमधुवाइतिवाक्यशेषात् मधुऊर्वैति
चेतिवचनवशात्केश्च एतामोवेदतस्यैतादिवसस
हिताराजयः अग्नौवेदवस्यात्ताब्रह्मंमात्मधुऊ
र्वैतिस्वावयंति अस्येष्टापूर्वंकर्मजानतेयंति
पीत्वानलोपयंतिव्यतिरेकेनिष्टमाह अथयद
स्यादिना ऊंडलिम्यामापनेनमधुश्रावणेनअ
किमादिमेउलाश्रावनरूपानेरकर्माणिसत्यंव
वाप्याविपत्तादिकर्माणिसफलानिभवंति त
दभावेन यस्मिन्कालेकर्माणिक्रियंतेसका
लएवतेषांकर्माणांकालरूपेणस्मरूपाभव-

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

नीतिफलितार्थः तदिदमुपबृंहितं वेदज्ञानतं
त्रे अन्तरङ्गोमध्यस्थावेऊर्ध्वतोशशिराज्ञतो इहा'
स्तीत्यकर्माणिफलेतिकिलकालतः अन्तःस्थव
विहीनानांसदासंतप्तचेतसां ० कर्माणिक्रियमा
णानिकालोऽग्रसतितत्क्षणात् कालकर्णिकेवी
नःकरोतिमधुवर्षीति इतियावेदतस्सस्याद्बलं
आत्मयाकृतिः वैदेहीजनयामाससमरबोकाल
कर्णिणी अहोरात्रैरिमाविपांदशपंचभिरवतै
रिति अन्तःस्तीयवर्तणोःश्लोकयोरयमर्थः काल
कर्णिण्याख्यादेवीमधुकरोतीतिमधुकृत रात्रिरूपा
मधुवर्षतीतिमधुवृषा अहोरूपाच इतिप्रकारेण
रात्रिदिवसाभिन्नादेवीयावेदस्मात्दिवि गतादेहाय
स्यसविदेहानेग्नः कामेशमस्यंवै धृतीवेदेहीको
मेश्वरी अहोरात्राभिन्नैः पंचदशभिवर्णैरिमांपंच
दशींविद्यांजनयामास तथाकृतिः जनकोऽहंवैदे
हः अहोरात्रैः समाजनामेति इयमेवचमधुक
र्देवात्मस्या सत्यामधुमतिकेत्यमरः स्फु
तिरपि इयंवावसरघा तस्याग्निरेवसा
रंचेमधितीत्यलंविस्तरेण ५८ ज्ञान
सत्याववस्थालक्षणस्तुक ।: ⁘ ⁘

ल. सा भा. ५५
९५

मीश्वरप्रतीभिज्ञायां सर्वात्मगोचरत्वेनयात्वात्मन
याख्यिता स्थितिःसाधारणीसर्वेप्राण्यानांयासजाग्र
रइति तद्वान्जागरी[illegible]ःस्थूलशरीराभि
मानीजीवःतदभिन्नाजागरीणी अत्रैभोऽदीप ५७
सप्तलक्षणामपिप्रतिभिज्ञायां मनोमेत्रपश्चेप्या
तविषयत्वेनविभ्रमात् स्पष्टावभासभावान्नास्ट
ष्टिःस्वप्नपदेमतमिति ५८ स्वपितीतिस्वपन् स्वप्न
दशापन्नस्तैजसाख्यः सूक्ष्मशरीरव्यष्ट्याभिमानीजी
वः तदभिन्ना स्वपन्ती॰गीतश्चेतिऽदीप् तैजसाकल
लणाजीवास्तत्समष्टि भूतोहिरण्यगर्भश्चात्मास्वरूपं
यस्याः सातैजसात्मिका ५९ ॥१२ सुषुप्तात्मिका
तथासर्वावस्थाविवर्जिता सृष्टिकर्तृत्वलक्षणाशो
श्रीगोविंदरूपिणी ११४ सुषुप्तंसंप्रसादावस्था तल्ल
क्षणंवशिवसूत्रे अविवेकोमायासौषुप्तमिति सत्व
मरूमस्वापेनकिंचिदवेदिषमितिस्मरणान्यथानु
पपत्याकल्पिताःक्लिष्टाःविद्याहृदयेज्ञानरूपतासु
खविषयिण्यःसंतियदत्रतत्सौषुप्तमित्यर्थः तद्वा
न्प्राज्ञाख्यः कारणशरीरव्यष्ट्यभिमानीजीवःसमः
प्रशाश्चादिभोच तदभिन्नासुषुप्ताप्राज्ञाऽकलत्तणाजी
वास्तत्समष्टिभूतईश्वरश्चात्मास्वरूपंयस्याः साप्राज्ञा

त्मिका ९९ यतदवस्थात्रयसतज्ञो म्हृर्णावविवि
वस्तानजन्यःशुडविद्योदयारस्वस्वसकारस्तुर्यो
वस्था नडकेस्पदशावे विद्युडामतियद्गोगंयभो
क्तायस्यप्रकीर्तितः विद्यानडभयेयस्तस्वधुजाते
नलिप्यतइति वरदराजेनापि नयैनामपरंधाम
नदाभोगास्यमत्क्रिया भेदेपिजात्रदादीनोयोगित
त्वसंभवेदिति शिवसूत्रमपिजाग्रत्स्वप्नसुषुप्ति
भेदेपितुर्याभोगसंभवइति विद्युचतुर्थेतैलवदा
सेच्यमितिवनहान्मस्हाकारणशरीराभिमानीजी
वस्तूर्यः तस्यव्याप्यासमव्याप्यावाभिज्ञातयो नुर्याव
स्थाप्राप्तोउपायः शिवेनीक्तः मनःस्वचित्तेनप्रव
शेदिति प्राणायामादिकंत्यक्त्वास्थूलोपायंविकल्प
कं अविकल्पकंच अविकल्पकरूपेणस्वचित्तेनस्वं
विद अतर्मुखवपरामर्शवमकारस्मात्मना मनः
स्वर्धरसेनात्रस्वदेहादिप्रमात्ततांम् मज्जने
नप्रशमयन् प्रविशेतत्समाविशेदिति
यद्वा शिवसंहतम् चतुर्थमन्यतइति श्रु
ति प्रसिद्धस्वरूपा तुरीयाकापिदेवतेति
शक्तिरहस्यात् तुरीयाकापित्वेदुरापिगा
मतिः सीमममहिमेतिः

भगवत्पादोक्तेश्च त्रिपुरसिद्धांतेन तुरीयानंदा
नाख्यस्य त्रसत्रिंवाहमानेन तुर्येतिनामविख्यातेन
स्यादेव्यानिरंतरमित्युक्ते ९२ अथ चत्वारिंशन्नामा
निपरिभाषायां योपिज्वेन द्विविभारतस्युविनायम
द्गेगमभोवदार्थ्यदिवः वाक्यतत्वैर्भिर्द्युर्यातत
मूले तदेववादवत्तं सेषोर्धः अस्तिपंचमीजीव
स्यावस्था तस्यास्त्रूयन्नानामांतरभावात्तुर्यावस्था
मतिक्रांतत्वात्तुर्यातीतस्वयोगिकोऽत्यवक्तारइसा
शयेनाह सर्वेति तुर्यावस्थामतिक्रांतेपुरुषेश्चा
र्थमिकावस्थात्रयात्क्रमस्यावश्यकत्वात् त्सर्वभि
स्तरस्मिरवस्थाभिविशेषणपुनरास्त्यभावह
वेकंवर्जितोरहितो जीवस्तुर्यातीतस्समष्टिभेदादि
यमपि सर्वावस्थाविवर्जितेस्तर्थः सावतुर्यावस्था
दाद्भ्योद्भवति तुर्यावष्टंभवतोतस्यंतुर्यातीतंपरं
पदमिति वचनात् वरदराजोप्याह तुर्याभ्यासप्र
कर्षेण तुर्यातीतात्मकेपदे संप्राप्तः साधकः सा
तात्मवैलोकांतरात्मना तत्सः शिवेनतन्मात्रस्व
स्वेदानंदशालिनेति पंचमदशापत्रस्यस्वरूपप्र
कथनायस्तत्रयं शरीरहतिर्ग्रंते कथ्याजपः
हितमात्मतानामिति स्वात्मानुसंधानरूपशिव

ले॰
सू भा॰
९८

९७

स्वात्मसाधनत्वाच्छरीरधारणं व्रतरूपेण तस्य सत
एवमस्तामलेन शरीरधारणं प्रार्थितं श्रीतरल
सितस्वच्छशक्तिपीयूषपोषिते भवत्पूजोपभो
गाय शरीरमिदमस्तु मे इति २६ कथाभिलापमा
त्रं जपः तद्विमर्शस्य समग्रार्हत्वात् तदुक्तं योगसू
त्रेषु निर्विचारवैशारद्येऽध्यात्मप्रसादः ऋतंभ
रा तत्र प्रज्ञेति यद्धि मनसा ध्यायति तद्वाचा वदती
ति कस्मात् उक्तेः सर्वेषामपि यथार्थरूपत्वेन मं
त्ररूपत्वात् योगवासिष्ठे सदा सन्तोऽभिगन्तव्या यद्य
प्युपदिशन्ति नो या हि स्वैरकथास्तेषामुपदेशा भवं
ति ता इति परमिश्राम्नायोपदेशप्रवदाने उक्तं च क्र
मरासेन प्रोक्तं चैतत्स्वरूपस्य सातत्यकरणमात्म
नः यत्र जाते तदेवास्य दानं यत्नेन दीयत इति यत
स्त्रयमुपलक्षणपरत्वेन व्याख्येयमिति मन्त्रा
नेरुक्तं भगवत्पादैः जपो जल्पः शिल्पं सकल
मपि मुद्राविरचनमित्यादि वार्तिकेऽपि इति प्रोक्तं
व्रतेऽरुर्वेन जपं च यो वपालयन् शिवतल्पः सदा
स्वात्मा शिवाराधनतत्परः अयमेव महायोगी म
हात्मा धुरंधरः अंतेवासिजनस्यात्तत्त्वस्वतत्त्व
बोधक इति २८ पंचमविद्यावशीकृतस्य जी

वस्यंचविद्यस्वस्कावशीकृतमायावच्छिन्नस्ये
श्वरस्यक्रमभेदेनतथात्वमाह सृष्टीत्यादिना
सृष्टिजेनानिर्माणेरजोगुणप्रधानस्येश्वरस्यकृ
ते ९४ तस्यकर्त्रीब्रह्माचतत्त्वब्रह्मादशाईश्वरः स
एवरूपंयस्याः तदुक्तंविष्णुपुराणे ब्रह्मविष्णु
शिवाब्रह्मन्प्रधानब्रह्मशक्तयइति ९५ गोपं
नेनगतःस्थितिःसाचसत्त्वगुणप्रधानस्येश्वरस्य
कृतेतस्यकर्त्रीनाम्नाश्रीगोविंदस्याहशाईश्वरो ९६
विष्णुःसएवरूपमस्याः तथाचहरिवंशेनारद
वाक्ये प्रक्रम्यःप्रथमोभागउमादेवीयशस्विनी
मध्यःसर्वमयोविष्णुःस्त्रीसंज्ञोलोकभावनइति
गोविंदपदव्युत्पत्तिविष्णुर्भगवते प्रहृमिंदोहिदे
वानामवगवामिंद्रतांगतः गोविंदइतिनाम्नात्वा
मुनिमास्यंतिमानवाइति भारतेमोक्षधर्मेपि न
ष्टांवैधरणींपूर्वमविंदंवैगुहागतां गोविंदइति
तेनाहंदेवैर्वाग्भिरभिष्टुतइति हरिवंशेपि गोरे
षाज्ञतथावाणीतांचविंदयतेभवान् गोविंदस्त
ततोदेवमुनिभिःकथ्यतेभवानिति ० गोविंदोवा
सदेवेस्याद्रवाय्यतेहृदयस्थताविति विश्वप्रकाशको
शाहृहस्पतिरूपेतिवा ९७ १४ संहारिणीरुद्ररूपा

ल.
स. भा.
९८

96

तिरोधानकरीश्वरी सदाशिवानुग्रहदा पंचकृ
त्यपरायणा ११४ संहारो जगतः परमाण्वादि
सावशेषध्वंसस्तमोगुणप्रधानेश्वरस्वरूपेण सं
तं करोतीति संहारिणी ९८ रुद्ररूपादृशाईश्वरः
रुद्रं द्रावयतीति वा रोगादिति निर्वा संवर्तकालि
मात्सृष्टेरंतस्त्रयोध्येनेत्रतयेनासह्यरूपत्वात्त
मोरोदितदरोदीत्तदस्य रुद्रत्वमिति श्रुतेः रुजं
द्रावयतेतस्माद्रुद्रः पशुपतिः स्मृतः इति शिव
रहस्याच्च सैव रूपं यस्यास्तथा ९९ तिरोध
नमाच्छादनं निरवशेषध्वंसः परमाण्वादे
रपिप्रकृतौ लयादीपनाशनस्योचनतरजस्तमस
त्वप्रधानस्येश्वरस्य कृत्यं तत्करोति तिरोधान
करी तिरस्करिण्याख्यशक्तिविशेषरूपा वा त
न्त्रे विश्वरसिद्धांते श्रूयमाणानां च सर्वेषां तिरोधा
नकरीषुतः श्रीतिरस्करिणी तस्मात्प्रोक्ता सर्व
वरानने ति २० ईश्वरपदेन चनतरजस्तमसत्व प्र
धाने ईश्वर उच्यते ईश्वरपदस्य माया याया एवता
दृशसत्वगुणस्यापि शक्यतावच्छेदकत्वेनानेका
र्थत्वात् तदभिन्नत्वादीश्वरः वेनोरवतिवाक्यव
तनाद्वातईश परार्द्धैश्वर्यतत्त्वदृतीत्यर्थः

उक्तंच त्रिरूपात्वं पंचाशत्कायां विश्वेश्वरीस्कंधे ई
श्वरता कर्तृत्वं स्वतंत्रता विश्वरूपता चेति एते वा
च्यतायाः पर्यायाः समुद्दिश्यंते इति ११ विरलतर
शुद्धसत्त्वप्रधान ईश्वरः सदाशिवस्तदभेदात्सदा
शिवा प्रवृत्तत्वादाह १२ अनुग्रहो निरवशेषध्वं
समापन्नस्य जगतः सृष्ट्यादौ पुनः परमाण्वादि
रूपतापत्तिः सा तावदुक्त विषयेश्वरस्य कंमत
इदानीं कृतं इत्यनुग्रहदा तिरोधानुग्रहौ वेध
मेत्तौ वा एतत्सेन बहिरंतरुन्मेषनिमेषलक्षण
योरीश्वरसदाशिवयोरेतत्सदत्वं सांसारिकं भवति
१३ पंचविधानामुक्तरूपाणां कर्मणां परायण
आश्रयस्तेषु तत्परा वा तासु भीष्टा नियमा इति वा
परायणा सभीष्टा स्यात्तत्पराश्रययोरपीति विश्वः
उक्तं च रुद्रसंहितायां जगज्जन्मस्थितिध्वंसति
रोधानेककारणं भूतभौतिकभावानां नियमेन से
नेदं वहीति आगमांतरेपि पंचविधं तत्कृत्यं सृ
ष्टिस्थिति संहृती तिरोभावः तद्वदनुग्रहकरणं
जगतः सततोदितस्यास्येति देवीभागवतेपि च तृ
तीयस्कंधे सा विश्वं कुरुते कामं सा पालयति पालि
ते कल्पांते संहरत्येव त्रिरूपा विश्वमोहिनी तया तु

स. ल. भा. ५५

99

कः स्रजेद्भुक्ता विसृः पातिनपालितः रुद्रः संह
रनेकामतया संमिलितो जगत् सा च भातिजग
त्कृत्स्नं मायापाशेन मोहिते अहं ममेतिपाशे
न सुदृढेन नरा पिच योगिनां मुक्तसंगस्य मुक्ति-
किकामा मुमुक्षवः तामेव समुपासंते देवी वि
श्वेश्वरीं शिवामिति शक्तिसूत्रमपि तथापि तद्व
संवविधिकृमानिकरीतीति कमलनालमध्ये
तडत्तरसूत्रे आभासनशक्तिविमर्शनबीजावस्था
पनविलापनतस्मातीति पत्रक्षेः प्रत्यभिज्ञाहृ
दये द्वृत्तः १४ १५ भानुमंडलमध्यस्था भैरवी
भगमालिनी पद्मासना भगवती पद्मनाभसहो
दरी १६ भानुमंडलस्य सूर्यमंडलस्य मध्ये तिष्ठती
ति तथा संध्यासमये देव्यास्तत्र ध्येयत्वात् श्वेत
रपिकरणोपपन्नातरादिमे हिरण्मयः पुरुषोद
श्यत इति श्रुतौ प्रतिपादितस्य रूपस्य परमेश्व
रवनिर्णयाच्च तथा चकूर्मपुराणे हिमवत्कृते
देवीस्तवे १५ अशेषवेदात्मकमेकवेद्यं स्वते-
जसा पातितलोकभेदं त्रिलोकहेतुं परमे-
ष्टि संज्ञं नमामि रूपं रविमंडलस्थमिति ॥
भैरवस्य परशिवस्य स्त्री भैरवी यद्वा ॥:

भीरूणां ह्रीणां संहन्त्रि भैरवी नमस्समूहहरणि
ह्रीश् तथा वैलैंगे अर्थः शंभुः शिवा वाणी दिवा श
म्भुः शिवा निशेत्यारभ्या रूंथस्यनसूयाशब्दादीनां भी
रीरूपत्वे विशिष्टविशिष्टानां ते उपसंहर्त्री ह्रीलिं
गशब्दवाच्यायाः सर्वा गौर्या विभूतय इति त्रिपुरा
वाचक्रेश्वरीमंत्रे मध्यकूटे रेफनिष्कासनस्य भैरवी
तिसंज्ञा तत्वं शास्त्रिके तिवा द्वादशवर्षकन्यारूप
वा द्वादशाक्षरात् भैरवी तिकस्यां प्रकृत्ययोस्याकेः
१८ सर्गधातुरूपं सती तथारयती तिभगमालिनी
मलमलयारणइतियातः भगांकवल्लभात् रूपा
वा तथा वैलैंगे देवीभागवतयोः येये पदार्था लि
गांकास्ते ते शर्वविभूतयः अर्थाभगांकिता येये ते
ते गौर्या विभूतय इति तिथिनित्याविशेषरूपा वा
अस्या मेवे तंत्रराज तत्त्वानां वोद्भूतप्रकारमपेक्ष्य द
तिथाम् निसंहितो द्भूतप्रकारैर्बह्वो भगशब्दाः प
संते तदावरणदेवता नामान्यपि प्रायेण भगशब्द
पूर्वाण्येवेति तदाकल्पा इग मालिनी वेद्यं ११ ब्रह्म
रूपत्वात्समासना प्रकृतिमयपत्रविकारमयके
सरसं विभाना दिविशेषणशीलंपत्र मेवासनपटें
यस्याः वा पद्मांतसीमन्तिमके स्यो विभज्यदानी

ले॰
स॰भा॰
१॰॰
100

तिवा वनषण्णसंभक्तो नेडक्त मभिप्रुक्तेः श्री
सौभाग्यं यत्नेपरमस्त्रविभोगास्पदमैश्वर्यविचित्रत
क्रेहेभवति इष्णुकान्तेस्वरभ्यते तिविष्ठः पत्यके
मकलयतिकोतारत्मरणे प्रसादेकोपेवाजनति
भवनीयत्वऊकृतेइति प्रसादयन्ते श्रेसौइतिष्ठि
दः कान्तेस्वरे सवर्णेपत्यकोमेवः कोतारस्यतर
णमितिकोषयन्ते श्रेसौभाग्यमित्यके परंश्रयंर
तिष्ठेदः विगतचित्रंइष्णुकानामातेः स्वरः पत्या
श्रेकेकोतायातरेणमितिश्रेषणेयोजे पद्यः शूर
पद्यामहरत्नमस्यतित्वणयतीतिवा विहादिसंभव
दर्शेनरमपियोजे पद्यः स्यादेभजवाहतिपिस
त्योऽत्रविद्रवितिरभसः ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्य
यशसः श्रियः ज्ञानविज्ञानयोश्चैवषण्णांभगइती
रणेतिपुराणे ७५ भगमेश्वर्यमहात्म्यज्ञानवैराग्य
योनिषु यशोवीर्यप्रयत्नेच्छाकांपमेश्रीरविधु श्री
निकोश प्रसिद्धाभगपदार्थाः अस्यासंतीतिभगवती
देवीभागवतेतु उमतिप्रलयंचैवभूतानांगतिमा
गतिं अविद्याविद्ययोस्तवेत्तीतिभगवतस्यविभा
के शक्तिरदृष्टेन दृष्टेनेयाम्हैः सवैःअंशेभजं
यतः सेवायांभजतिधात्वर्थंभगवतेवमासटतेत्वं

पद्मनाभस्य विष्णोः सहोदरी एकोदरभवा भवा
नी एकमेव ब्रह्म धर्मो धर्मीति रूपद्वयं प्रापत्
तत्र धर्मः पुमान्स्त्रीति द्विधाभवत् तत्र पुमान्वि
ष्णुः सकलजगदुपादानभावं स्त्रीनपरशिवम
हिषीभावं प्रापत् एतत्त्रयमपि मिलित्वैकमखंड
ब्रह्मेति शैवमतरहस्यं कूर्मपुराणादिषु प्रसिद्धं
रत्नत्रयपरीक्षायां दीक्षितैर्विस्तरेण निरूपितं
एतदभिप्रायेणैव ब्रह्मपुराणे कृष्णोत्तमले उ
महात्म्ये यामेनाकृतिसंभूता सुभद्रा पूर्वजन्मनि
कृतिसंभूता सुभद्रा पूर्वजन्मनि कृष्णेन सहदे
वक्याः साऽस्मिन् जन्मनि कृतिगर्भादिस्मर्यते य
मस्य सुभद्राप्राणनाथाय जगन्नाथाय यामलमिति
तंत्रेव पठ्यते तत्र सुभद्रापरं लक्ष्मीपरं तात्वि
काभेदाभिप्रायं चेति न कश्चिद्विरोध इति मार्कं
डेयपुराणेपि सरस्वतीं श्रियं गौरीं सुतं च पुरुष
न्द्रय जनयामास नामानि तयोरपि वदामि ते वि
ष्णुः कृष्णो हृषीकेशो वामदेवो जनार्दनः उमा गौ
री सती चंडी सुंदरी सुभगा शुभेति अत्र कादिविद्या
या वाग्भवकूटोद्धारः पद्मासनः ककारः भगा ए
कारः तदुक्तं मन्त्रकामकलाः प्रस्तोभाः पद्मनाभ

ले· स·भा· १०१

(10)

सोऽयं ब्रह्मसहोदरः ईशो लकारः इत्थं उदंच महोदर
कामविद् ताभ्यां सहिता महोदरा महोदरा च सा शिवे
स्वेनेन सह लेखिति रहस्ये ८· ११९ उन्मेषनिमिषो-
त्पन्नविपन्नभुवनावली सहस्रशीर्षवदना सह
स्राक्षी सहस्रपात् ११२ उन्मेषनिमिषो नेत्रविका
संसंकोचनाभ्यामेव क्रमेणोत्पन्ना विपन्नाश्च सृ
ष्टा नष्टाश्च भुवनानां ब्रह्माण्डानामावलयः पंक्तयो
यस्याः सा देव्याश्च निमिषत्वेपि प्राणिकमेव
शेनतेषां रुद्रत्रिसंभवात् इच्छामात्रेणास्यात्
तदुक्तं मातृकावतारे इच्छायैव जगत्सर्वं निगरत्
उद्गिरत्यपीति इच्छामात्रं प्रभोः सृष्टिरिति च गौर
लेशागमश्रुतं महार्थमंजर्यां विश्वं मसदसाय
देसि ग्रासइमसजेतियावमरो कालावत्थ
पपडिबोविस्सणिमेसविनेति याहेत्पत्तौ
यावि श्वोन्मेषदशायां देशिकनाथस्य यावान्
वसरः कालावस्था प्रथितो विश्वनिमेषपिता-
वानेव भवतीति ८१ सहस्रशीर्षः पुरुषः स
हस्राक्षः सहस्रपादिति श्रुतौ सहस्रश-
ब्दोऽनंतपरः शीर्षादिशब्दो मुखस्याप्यु-
पलक्षणम् ॥

लिंगं न विवक्षितं सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतो क्षि-
शिरोमुखं सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठ-
ति इति गीतासु पद्मं हृत्पुण्डरीकं दर्शनादि माशयेनाह स-
हस्रशीर्षवदनेति ८२ वज्री होम वज्ञ्यतो रति
षट्चक्र यातानाडी पि सहस्राक्षी ८२ सहस्राणि पा-
दा यस्याः सहस्रपात् सहस्रशीर्षचरणाभा तिरू-
रादसंशयमिति श्रुतिभुवनस्यावली मनेन भुवने
श्वरीबीजहये सहस्राक्षीत्यनेन लकारः सहस्र
शाक्षोहकाभ सहस्राक्षणकारस्याष्टिमपरः तेनद्वि
तीयतृतीयकूटयो रूढारः ८४ ८७ आबालकी-
टजननी वर्णाश्रम विधायिनी निजाज्ञारूपनि-
गमा पुण्यापुण्यफलप्रदा ८८ ब्रह्मा सर्वजीवस-
ष्टिः स्थलनमो हिरण्यगर्भाख्यो जीवः कीटश्चातीं-
यतनाजुर्जो भक्त को वेद्यन्ते त्रैककोकामकेरुकेति
द्वे वि ख्येन प्रतिपादितः लेवाख्यो जीव विशेषः आय-
न त्रयागेन प्रत्याहाररयायेनतन्मध्यपतितः सर्वे
पि मध्यम परिमाणक शरीर धारिणो जीवगस्यंते
ते आद्य मिति यौ ब्रह्मादिसर्वोत जीवजातजनयि-
त्री त्यर्थः ८४ एवं निर्मितानां जीवानां सन्मार्गप्रव-
र्तनाय स्वाज्ञारूप वेदाम्निकाजाता न तु कमकोट

ल. स. भा. १२

102

ब्रह्मकाण्डभेदेन द्विविधे वेदकर्मणि निर्णयाधि-
करणन्यायेन देवानां तिरस्काराधिकाराभावा-
न्मात्रच्छानेव वर्णाश्रमभेदेन चतुर्धा विभज्य
कर्मकाण्डेन मान्तेवन्त इमान्पिच्छवस्थापया
मासेमाह वर्णाश्रममिति तथा च कूर्मपुराणे
हिमवत्कृतदेवीस्तवानन्तरं अथ तान्स्तववने
निशम्य जगतोरणिः सस्मितं प्राह पितरं स्मरला
पशुपतिं पतिं स्मरणाद्धैव तस्यारमेयुत्तमीश्वरो
वे उपदेशं गिरिश्रेष्ठ सेवितं ब्रह्मवादीभिर्विद्या
दिनाम साध्यनाम्नुक्ता ध्यानेन कर्मयोगेन भक्त्या
ज्ञानेन चैव हि प्राप्याहं मे गिरिश्रेष्ठ नान्यथा क-
र्मकोटिभिरिस्मिपसंहृत्य कर्मयोगनिरूपणा-
र्थं तुनरपुत्रकं स्मृतिस्मृत्युदितं मम कर्म वर्णा-
श्रमात्मकं अध्यात्मज्ञानसहितं मुक्तये सततं कु-
रु धर्मात्संजायते भक्तिर्भक्त्या संजायते परं ज्ञा-
नं स्मृतिश्रुत्युदितो धर्मो यज्ञादिको मतः नान्य-
तो जायते धर्मो वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ तस्मान्मु-
मुक्षुर्धर्मार्थं मद्रूपं वेदमाश्रयेत् मदाज्ञयैव
गुह्यार्थं वेदानां भगवानजः ब्राह्मणादीन्स्व-
धर्मार्थं विविक्तकर्मण्येवायजयदित्यादि ८८

निजांसीयामाज्ञांविदवद्भिः शब्दभावनातेनख्य
ह्स्यत्रूपयेति साध्यासाध्येनेतिकर्तव्यतारूपांश
त्रयविशिष्टामर्थोभावनार्थवादादिभिः ऊर्वेति
तादृशानिगमाःकर्मकांडात्मकावेदाद्यस्यास्त्रा
ष्या श्रुतएवतद्भूतानां क्रियार्थेनसमाम्नायइति
जैमिनिः कौर्मेति मैमेवाज्ञापराशक्तिर्वेदसं
ज्ञाउगतनी ऋग्यजुःसाम रूपेणसर्गादौसंप्रव
र्तितेति अथवा संतिवेदानुयायीनिशैवतन्त्राणि
कामिकादीन्यष्टाविंशतिःवेदविरुद्धानिकापा
लभैरवादीनिच तेषुवैदिकानिनिगमपदवा
च्यानिपरमेश्वरस्यमुखोद्भूतत्वादाज्ञारूपाणि
नद्भिन्नानिअधोभागाद्युत्पन्नानिवेदविरुद्धानीत्य
र्थः तदुक्तंदेवीभागवतस्कंदयोः सद्योजातमु
खाज्जाताःपंचाद्याःकामिकादयः वामदेवमुखाज्जा
तादीप्ताद्याःपंचसंहिताः अघोरवक्त्राद्भूताःपंचा
श्रिविजयादयः पुंवक्त्रादपिसंभूताःपंचवैरोचना
दयः ईशानवदनाज्जाताः प्रोद्गीताद्यष्टसंहिताः
ऊर्ध्वस्रोतोभवाएतेनाध्यधःस्रोतसःपरेइत्यादि
८० एवंकांवष्ट्यापितेवर्णाश्रमधर्मात्मकेवेदेवि
हिताहिताचरणनिषेधाचरणाभ्यांसदसत्फलमपि

अवस्थादार्ढ्याद्धर्ममात्रमेव ददातीत्याह पुण्यापु
ण्येति पुण्यपापयोः फलेस्वर्गनरकौप्रददाती
ति तथा चोक्तं कौर्मे येनकुर्वन्ति तद्धर्मं तद
र्थंब्रह्मणाकृताः निरयास्तेषुशमनः पातये
नान्मदाज्ञया धर्मंकुर्वन्ति वेदोक्तं येमद्भक्तिपरा
यणाः स्वर्गादिषुशचीशाद्यास्तान्नयन्तिमदाज्ञये
ति अन्यत्रापि ईश्वरप्रेरितोगच्छेत्स्वर्गंवाश्वभ्रमे
वेवेति श्रुतिरपि एषएवसाधुकर्मकारयति
यमुन्निनीषत एषएवासाधुकर्मकारयतियमे
भ्योधोनिनीषतीति फलमतउपपत्तेर्ब्रह्ममीमां
साधिकरणेप्ययमेवार्थःसाधितः वैषम्यनैर्घृ
ण्येअपिकर्मसापेक्षत्वान्नभवतइतिचतत्रैवो
क्तं सौरसंहितायामपि ननुधर्मोधर्मस्वरूपश्च
कर्मशीलैरधिष्ठितः अन्तरेणमहादेवंफलंकै
नैःप्रयच्छति इतिचेत्तत्रसाधूक्तमित्यादिनोत्त
र्यामित्रबलेनापहरणपूर्वकंसमर्थ्योपसंहृतं
श्रुत्यन्तर्व्याहृकेणापिशायस्तकैणशेकरः अतः
सर्वात्मनासाईधर्मफलप्रदइति ८८ २९८ श्रु
तिसीमंतसिंदूरीकृतपादाब्जधूलिका सकला
गमसंदोहशुक्तिसंपुटमौक्तिका २९९ पंचकर्म

कोऽस्य क्रियार्थेनमुक्ताब्रह्मकाण्डेऽस्मिन्नेवस्व
प्रतिपादनपरत्वमपि मानराज्ये वेत्यादि श्रुती
नांसीमंत्रात्तुर्ध्वभागसीमाउपनिषदो भागास्ते
ष्वसिहरवमदनंगतरहस्यार्थैवत्संपद्यमानाकृ
तापादाब्जधूलिश्चरणकमलरजो यया सा तथो
क्ता श्रविषयस्योपनिषदादेर्निगरणाद्रूपकाति
शयोक्तिः श्रुतिशेखरस्य स्त्रीलिंगत्वादिवशात्प्र
तीतेश्च समासोक्तिः ताभ्यामनेकाङ्गोऽयं वस्तुतो
ध्वनिः वेदा अपि भगवत्याः स्वरूपं शृंगाराह्निक
याविधिमुखेन प्रतिपादयितुमसमर्था इव दृ
नरनिषेधमेवाकुर्वते स्वहृदादेवल्गितादिवभी
ता इव यथाकथंचित्प्रतिपादयन्तीव तदिदं प्रति
पादनेमिदमित्थमिति ज्ञानाजननादस्पष्टत्वमपि
ति धूलिपदेन ध्वन्यते एतदपि च न वेदानां साम
र्थ्यादपितु मानराज्ये वेति चिप्रत्ययेन ध्वन्यत इति
तदिदमुक्तमस्माभिः शिवस्तवे सर्वेत्ताः श्रुतयोपि
याः परशिवतत्वस्वरूपाः प्रियाः शृंगाराह्निकया
त्वयाभूतपर्वतान प्रजल्पन्तितताः श्रम्यापवतनेति
नेतिवरूनिषेधयंतिचकोयनत्वामिदमित्थमितिमनु
वेदनत्रापि मोहाज्जनेति विधिमुखेन प्रतिपा

ल॰
स॰ भा॰
५४
105

दयंतस्त्वागमाः स्थूलारुंधतीन्यायेन तटस्थलक्ष
णेनैवैव निर्दिशतीत्याह सकलाश्चेति आगमावे
दाश्चेतेषां संदोहाः समूहा एव शुक्तयस्ताभिः स
म्पुटितेन गर्भीभूतेन प्रतिपादितेन मौक्तिकेनाऽऽसा भर॰
णीयस्याः सा तथोक्ता मौक्तिकपदे समीपवर्तिह
ष्टादिपर्मोपलक्षके स्थूलतारकासाम्यान्नयायः
सारकं च श्रेवाश्रवसमीपवर्ति साधारणमौक्ति
कायेवं वेदैः प्रतिपाद्यतेनत्व तस्याः स्वरूपं यतो
वाचो निवर्तन्त इत्यादिश्रुतेरिति भावः यद्वा शु
क्काशब्दात्स्वार्थिकप्रत्ययान्तरं तयितेन मौक्तिक॰
मितिन्त्वेकरूपमित्रावपि प्रथममेवाणांतार
डीपिहृते पश्चात्कप्रत्यये स्यापोः संज्ञाछंदसोर्व
हुलमिति ह्रस्वे चटीकेति वन्मौक्तिकेति स्त्रीलिंग
मपि रूपं भवति मौक्तिकवदाचरतीत्यर्थे क्विवंता
द्वयमत्यादिमनेनाकारप्रत्ययसत्वेदृतो वा पव
मेव मिथ्याजगदपि ष्ठानमात्विवत्समाणानामस्ह
ह्रष्टत्वे तेनागमसंदोह एव शुक्तिमयः संपुटः सम्पु
टकस्तत्र मौक्तिकेव मौक्तिकेति तेन स्वरूपवेतित
परवलिंगतानिर्णयभयेनवचनवक्रता हि राजुणीय
इति रूपकोऽस्ते ॥ १॥ शुक्तार्थप्रदाहणाभोगिनी भव
नेश्वरी

ध्रेविकानादिनिधनाद्दशिवत्तेत्रसेविता
यमादीश्वरनरः पुरुषार्थान्प्रददातीति तथा॥ ४८
पुरुषो वै रुद्र इति श्रुत्या रुद्रः पुरुषार्थैः दानु
ववामयाऽसविता निष्कलस्य ब्रह्मणो उपास्यं
फलप्रदं त्वेव शक्त्यायत्तमिति भावः ४८ देश
कालवस्तुकृतपरिच्छेदराहित्या पूर्णा पूर्णम
दः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते पूर्णस्य पूर्णमा
दाय पूर्णमेवावशिष्यते इति श्रुतेः पंचमीद
शमी पंचदशी तिथि स्वरूपा वा शुक्लपक्षत
देशी [illegible] स्वरूपा वा नदीविशेषरूपा वा ४९
भोगः स्वावसाता कारस्तद्वती भोगिनी नागक
न्यात्मिका वा ५० भुवनानां चतुर्दश संख्याकलो
कानामीश्वरी स्वामिनी भुवनेशाहोऽ जलपरोवा
ऽहंलोकाभिमानिदेवतारूपा वा त्रिपुरासिद्धांते
तु भुवनानंदनाथस्य प्रसन्नत्वान्महेश्वरी भु
वनेश्वरीति विख्याता शांभवी भुवनेश्वरीमन्त्रे भु
वनानंदनाथानामसमानवीर्यापन्नेतो रुद्रविशे
षः दक्षिणामूर्तिसंहितायां तु [illegible]
दलोपकांतरेपि देवेशि मंत्रभुवनानि विश्व
पकस्य [illegible] ल्लोकस्य पटकांतरे पुरुकादिषु ५०

ल. स.भा. १०५

105

यंमबीजे महेशानि कोलासादिप्रतिष्ठितमिमा
दिनाथेमकं भुवनादिसंज्ञावेश्रतिपादयन्नतएव
महेशानीभुवनाधीश्वरीत्येतन्मपसेहूमसेहूस
कारोयोगवर्येनस्वरेणनिलसंभवत्वात्दिनाथ
वनजनकत्वमप्युक्तातएवमहेशानिभुवनेशी
तिकथ्यतेइत्थपसेहूरेणहेयानिरुक्तिः एषश्रीवे
नंविकाजगन्मातानारनीमोरतीद्दष्टीरुद्राणापल
केच्छाज्ञानक्रियाशक्तीनांसमष्टिरंविकेत्युच्यतेत
द्रूपावाराविद्रूपानिद्रारूपावा श्रीविकाकैनवैसि
द्वेतिद्रायानिशिकीर्त्यतेइतिविश्वः अतएवनेवरा
जप्रदीपरुकादे रात्रिरूपामहादेवीदिवारूपोमहे
श्वरइति हरिवंशेपि याद्येयोगरूपीमायानिद्रे
तिजगतिस्थिता तस्याःस्तुतमाहात्रिनिशादिवि
सनाशिनी जीवितार्थहरीघोरासर्वप्राणिभृतां
भुवि नैतयाकश्चिदाविष्टोऽस्मिमानोमुक्तेऽसं
सकः प्रसहितंवेगमजनीवमहार्णवे देवेषुपि
दयोरेनानेमोनारायणाहतइति मार्कण्डेयपुरा
णेपि विश्वेश्वरीजगद्धात्रीस्थितिसंहारकारिणी
नमोमिनिद्राभगवतीविष्णोरतुलतेजसः स्यादि
प्रादिर्जनतंनियतेमरणेचनवियतेयस्याः

सानादिनिधना अथवा नादिशब्दादादिशब्दाद्धा
वरुरुविपरिभाषानुसारेणाशनमंस्योच्यते
आदिसंख्योकानिधनानि निधनानि च आहुत
मिनिवत्सायनलक्षणयामरणसाधनान्यावि
यातकानीतियावत् नविधेनेधननिधस्याउपा
सनायासानादिनिधत्वा निधनसाधनानिता
वन्माशवधभेदेन द्विविधानि तत्रविधाअष्टावि
शतिविधाः अहंकृताअहंमानाअष्टाविंशत्या
त्मिकाइति विष्णुपुराणात् पाशास्तु द्विपंचाश
द्विधाः सापंचाशदमीपाशाश्चविधापर्वंसंभवा
न्इतिलिंगपुराणात पवमशीतिःतेषुवधा
निरूपणेसांख्येतेउ तत्रसमासस्त्राणि अष्टा
विंशतिधाःशक्तिः नवधातुष्टिः अष्टधासिद्धः
इति एतेषामर्थस्तुकारिकाभिरुक्तः पंचाटशे
न्द्रियवधाः सहतुष्टिवधैरशक्तिरुद्दिष्टासप्तद
शधातुर्वैविपर्ययात्तुष्टिसिद्धीनां आध्यात्मि
काश्चतस्रः प्रकृत्युपादानकालभाग्याख्योःबा
ह्याविषयोपरमात्पंचनवतुष्टयोभिमताः ऊहः
शब्दोध्ययनंदुःखविघातास्त्रयः सुहृत्प्राप्तिःदा
नंचसिद्धयोष्टौसिद्धेः पूर्वोऽकुशस्त्रिविधइति अ

ल॰
स॰ भा॰
९६

106

यमर्थः सूक्तेः पूर्वोक्तशः प्रतिघातकस्त्रिविधः श
क्तिस्तुष्टिः सिद्धिश्चेति तत्राशक्तिर्नामेन्द्रियाणां स्वा
र्थग्रहणासामर्थ्यमान्ध्यबाधिर्यादिवैकल्यकृता सा
वेन्द्रियाणामेकादशत्वादेकादशधा तुष्टिस्तावद्द्वि
विधा आध्यात्मिकबाह्यभेदात् तत्राद्या प्रकृत्यादिभे
दाच्चतुर्धा अष्टविधायां प्रकृतौ विलयान्मुक्तो
स्मीति तुष्टिः प्रकृत्याख्या सेयं सवेषमात्रोपादाना
त्कृतार्थोस्मीति तुष्टिरुपादानाख्या कालत एव
सेत्स्यति किं ध्यानक्लेशेनेति तुष्टिः कालाख्या दैवा
दयादेव सेत्स्यतीति तुष्टिर्भाग्याख्या एतास्त्वात्मान
मधिकृत्य भवंतीत्याध्यात्मिकाः बाह्यास्तु शब्दवि
षयपंचकभेदेन पंचधा अर्थानामार्जनरक्षण
क्षयनाशादिदोषाणां शब्दादिषु विद्यमानानां क
तिपयेषां दोषाणां च दर्शनेन तद्विषयेष्वलंबु
द्धिरूपाः एवं नव तुष्टयः एतासां ललिताद्युत
मांभः पर्यंतानि नामानि तारादिसमुदितांता
नि सिद्धिनामानि चाकारपवदष्टधापि सिद्धि
रष्टविधा ऊहादिभेदात् उपदेशानपेक्ष
मेवार्थोन्नयनमूहः सिद्धिः प्रासंगिकाच्छ
ब्दश्रवणादर्थज्ञानं शब्दसिद्धिः ॥ ॥

गुरूपदेशाद्देवतनोत्विवेकार्थज्ञानमध्ययनसि
द्धिः आध्यात्मिकादैवकाधिभौतिकदुःखत्र
यविघातात्मिकास्तिस्रः सिद्धयः सुहृत्प्राप्तिर्नाम
सिद्धिरेका विद्वत्तपस्विशुश्रूषालभ्यार्थसिद्धिरेके
त्यष्टौ सिद्धयो नवतुष्टयश्च एतासां सप्तदशानां
विपर्ययोपि सप्तदशविधः अश्लेषादिप्रमुदितो
नामामान्याकरेहृष्ट्यानि एतेपि शक्तिबुद्धिपद
वाच्याश्चेति सप्तदश एकादशभिरिन्द्रियशक्तिभिः
सहाष्टाविंशतिर्वधाः इति एतेषां च व्यवस्थाका वा
युपुराणे अष्टमोनुग्रहः सर्गः सचतुर्धा व्यवस्थि
तः विपर्ययेणाशक्त्या सिद्ध्या तुष्ट्या तथैव च स्थाव
रेषु विपर्यासात्तिर्यग्योनिष्वशक्तितः सिध्यात्मना
मनुष्येषु तुष्ट्या देवेषु कृत्स्नशः इति दिक् इति ब्रह्मै
द्वैविस्तविधिशक्तैः सेवितोपासिना श्रीनगरेष्ट
दश सहस्राप्राकारयोर्मध्ये विस्तीर्णः सप्तदशाष्टा
दशयोर्मध्ये ब्रह्मणः पंचदश चतुर्दशयोर्मध्ये वैन्द्रा
दिलोकपालानां देवीसेवार्थं निवासस्थानात दे
वीभागवतेपि ब्रह्मविष्णुस्तथा शंभुर्वासवो वरु
णो यमः वायुरग्निः कुबेरश्च त्वष्टा पूषाश्विनौ भगः
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः सर्वेप्या

ल. स.भा. १७

येतितां देवीसृष्टिस्थित्यंतकारिणी इति एतेना
विश्वब्रह्मादिमात्रविषयकागम इष्टं णं विश्वा
दिविषयकातत्त्वज्ञानाभावात्तदुपासनायांप्रवृत्ता
वपिद्व्यागमदर्शिनो विशेषदर्शनात्र तदुपास
नायांप्रवृत्तिः नहि भिन्नको भिन्नकाम्यावित्तमर्हे
तिसमस्मिन्नभिन्नक इति मायविरोधादिति धम
ते तदिदमुक्तमस्माभिः शिवस्यैव त्वद्वैते स्वर्यभा
नःपरमशिवकस्यैकारमस्मान समसां माचेद्दही
शक्रद्रुहिणहरिरुद्रो वा नभिन्नकाभिन्नकोहं अ
तेपिद्वादशाहक्रतुविकृतिशातो वस्यागा भूतो
पिवोवध्योस्मानिष्टोमो वध्यपर्मानभिलषति नव
द्वादशाहो वध्यपर्मानिति १२ नारायणीनादरूपा
नामरूपविवर्जिता क्लींकारी ह्रीमती ह्यादेखेवा
देयवर्जिता ११ नारायणपदनिरुक्तिस्तावन्म
स्तेनो नारायणामयनेयस्मात्तस्मान्नारायणः स्मृ
तइति श्रयनंतमप्तोयस्मात्तेन नारायणः स्मृत इ
ति ब्रह्मवैवर्तेपि नारायणामयनं यस्मान्ना
यणः स्मृत इति अत्र नारशब्दो जीवपरः स्यत
येति इति पात्तमभिधेयमनेयतीति नरः प्रोक्तः
परमात्मा सनातन इति देवीभागवतात

नरश्चैमेनार इति ख्यातिं संभवान् महाभारते
त नराज्जातानि तत्त्वानि नारायणीति विदुर्बुधाः
तान्येव चायनं तस्य तेन नारायणः स्मृतः इत्युक्ते
तस्य नारायणस्य परशिवस्य नारायणीतरीयं
प्रकृतिसञ्ज्ञीपतिः सापि च पार्वतीयति रितिका
शीविज्ञात् लक्ष्म्यभेदाभिप्रायेणैवेयं युक्तिः वस्तु
तस्तु ऐयोगादाख्यायामिति तत्त्वैयोगपदेन व
स्तुव्यभावपदं विवक्षितः पितृपुत्रीभावरूपसं
वेधस्यापि तत्रोदाहरणदर्शनात् तेन ब्रह्मात्मभ
गिनीत्यर्थः अत एव नारायणी सहचरायनमः
शिवायेत्येवमेव व्याचक्षते नारायणस्यैव यो
सहभेदादपि नारायणी तदुक्तं कूर्मपुराणे गुरु
णि शिवेन अर्द्धं नारायणीगौरीजगन्माता सना
तनी विभत्संस्थितो देवः स्वात्मानं परमेश्वरः
नमे विदुः परं तत्त्वं देवा यान महर्षयः एको हि दे
व विश्वात्मा भवानी विश्वरूपैव ति देवीपुराणेऽन
नलायननामले ऊर्यात्मसमुद्रशायनाथवा नाराय
णीसमाख्यातानरनाशेषु प्रकुर्वतीति इत्येवमपार्श्व
तेत्रप्रसिद्धा उक्तं च पाद्मे देवी सत्राध्याये नारायणी
स्वपार्श्वे तत्त्रिकूटे भद्रसंदर्शीति ॐ ह्रीकारादि

बुविंदोरुपर्यर्धचंद्ररोधिनीनादनादांतशक्ति-
व्यापिकासमनोन्मनाख्याः सन्त्यसूक्ष्मसूक्ष्मतरसूक्ष्म
तमरूपा अष्टौ वर्णा वर्तंते तेषु तृतीयो वर्णो नाद
इत्युच्यते तत्स्वरूपंच महास्वच्छंदतंत्रे रोधिन्या
र्ध्वंपदकेतेनादस्तस्योर्ध्वसंस्थितः पद्मकिंजल्क
संकाशः सूर्यकोटिसमप्रभः शुद्धैः परिवृतोसं-
ख्यैरस्मारभ्यतस्मात्सगगनातासर्वगामिनीपरमां
शिवां ध्यायेद्विजेतेनादश्चेनादेरूपंयस्याः सा ना
दएवरूपंयस्या इतिवा २९९ संवितिहिपरस्यावि
वेकेन विदचिद्ग्रंथिरूपेण भासमानानि जगतः
पंचरूपाणि अस्ति भाति प्रियं नाम रूपं चेत्यशपं
चकं आद्यत्रयं ब्रह्मरूपं जगद्रूपं ततो द्वयमितिभि
धेकेविवेचितानि तत्र जगद्रूपयोर्मिथ्यात्वान्ना
भ्यांविवर्जिता अस्तित्वसत्त्वयोः संबंधस्यापि मि-
थ्यात्वेनवास्तविकस्याभ्यांसंबंधः सत्येन संभव
तीतिभावः ३०० इति श्रीभास्कररायेणकृते सौ
भाग्यभास्करे मरीच्याख्योकलातृतीयाज्ञाताना
म्नांशतत्रयात् इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणादिभा
स्कररायोन्नीते ललितासहस्रनामभाष्ये तृ
तीयशतकेनामचतुर्थं मरीचिकला ४ ॥

ॐ ह्रीं लज्जां करोति ह्रीकारी कर्मण्यण् तान्ङीप्
द्वितीयायां प्रलक यद्वा ह्रीमिति स्वरादेशाकृति
गणनादव्ययं अत एव त्रिंशत्साम्नमेकोनशतन
मस्य नाम्न स्त्वर्णैतौ ह्रीं नमः इत्येव प्रयोगः त
स्यार्थस्तु स्वतंत्रतंत्रे व्याकुलान्तरश्लोकेनोक्तः ते
कामात्मा न प्रशवो मानानमस्त्रिमात्रा याशेमई
योकार्विशेनतेनत फाडलनाम्न विहृति देवता र
थ्योमूर्कः इति यावेति तक्रमे सव्याकुलान्तरे मू
कोदेवतारथ्योपि स्वनिति त्वावानक्रमः स्थि
स्थितिसंहारास्तदर्थैर्वेन पर्येव संति नात्करो
तीति ह्रीकारी अथवा वर्णकारप्रत्यये यंत्रौगा
देशाकृतिगणत्वान्ङीप् भुवनेश्वरीबीजस्वरू
पेत्यर्थः १ ह्रीरस्यास्तीति ह्रीमता तथा च श्रूय
ते लज्जामतीत ह्रीरिषा च पुष्टेति २ अथ परिभा
षायां महत्त्रिंशत् नामानि विभज्यंते राजतश्चित
लिंगेरहदंते ह्रीं विभूरतोरञ्जः हालामदभूनि
रक्तोत्तुणं दभीवाजिगीर्णे ह्रिः ह्रिंह्रिं ति निवत
सत्तरवतेरहे हेनामनी ५५ हृदिभवाहृत्यामुनि
हृतिवासिनी रमणीयावा ३ हालत्सुपादान्तेच
योयेहेयापादेयं तान्यांवर्जिता प्रवृत्ति निवृत्ति

ल॰
स॰भा॰
१॰५

109

बोधकपाश्वाणामविद्यावहिष्कृतत्वात् ४ ।१२।
राजाराजार्चिता राज्ञी रम्या राजीवलोचना रंजनी
रमणी रस्या रणत्किंकिणिमेखला ।१३। राजराजो
मनुः कुवेरस्तेनाभ्यर्चिता पासिता कुवेराद्धि
विद्यानृपा वा श्रूयते एवंच तद्देशपंचदशप्राकारयो
मध्यभूमिवर्णयतोक्तं कुवेरो समनुतिना तल्लोकस्थ
वभागेयनदेव्याया मिश्रेव विकुले शं ब्रधिमणि
भद्रमुख्ये नेवाचरणवल्लवितो यतानिति तल्लो
केतितस्यदस्यवाधुरर्थः ५ राजराजेश्वरस्यपट्टम
हिषीवाराज्ञी ६ रम्या सौंदर्यवती ७ राजीवश
ब्देन पद्मा हरिणो मत्स्या वा रूढ्यसेते तद्वल्लोचने
यस्याः सा राजीवलोचना राजीवा व्याख्येगमत्स्य
पद्मे राजोपजीविनी तिविश्वः राजोपजीविनो
लोचयतिपप्पती तिवा ८ भक्तान् रंजयतीति
रंजिनी शुद्धस्फटिकसंकाशं परशिवमरुणी
वीजया रुक्मवत्सो तिध्यमात्रेण रंजयतीतिवा
९ भक्तान् रमयतीति तैः सहक्रीडतीतिरमणी
मतनक्रीडनरममाणरुतिस्कृतेः १० रमयि
तमास्वादितेयागणारम्या रस्तेवैसर्द्दतिवैश्रु
तेः ११ रणत्सः किंकणयः तद्वेदिका यस्या

तादृशीमेखिलारशनायस्याःसा ११। १२ रमाया
कैंडुवदनारतिरूपारतिप्रिया रत्नाकरीगात्रम
ग्रीवामारमणालेपटा १२ सूतमेहितान्ध्या लक्ष्मी
वागादिरूपेणनतेकोवविभावयेत्सकरीमाल
क्ष्मीस्वरूपत्वादिमा ११ कलाहीनेसान्नुमतिःपूर्णि
माकानिशाकरे इमाश्रेयपुराणेस्पकोशवला
हाकेंडवन्नेणेवइवहृदनेयस्याः १४ रतिरवा
रूपंयस्याःकामपत्नीत्वात् १५ रमाईकारःएके
डुवदनाश्चनुस्वारसंहिताचेइतिरूपाकामक
लाभवतीस्वदारः रतिःकामपत्नीरतेवाप्रियं
यस्याः १६ रत्नारत्नेणेभसवा तत्करत्वादिरत्नाक
रीप्रियतिमेहारकर्त्री १७ रात्तांस्पवरात्तसाला
तहंतीतिरात्तसघ्नी १८ रामास्त्रीमात्रस्वरूपास्त्री
लिंगमखिलंगौरीतिस्त्रीलिंगात् तत्रैवस्थला
नेरे शंकराःपुरुषाःसर्वेस्त्रियःसर्वामहेश्वरी
पुंलिंगशब्दवाच्यायेतेचरुद्राःप्रकीर्तिताःस्त्री
लिंगशब्दवाच्यायाःसर्वागौर्याविभूतयः एवं
स्त्रीपुरुषाःप्रोक्तास्तयोरेवविभूतयइति विस्नु
पुराणेपि देवतीर्यङ्मनुष्यादौपुंनाम्निभगवा
न्हरिः स्त्रीनाम्निलक्ष्मीमैत्रेयनानयोर्विद्यतेपर

ल.
स. भा.
११.

110

मिति ब्रह्मवैवर्तेपि यत्किंचिद्विद्यते लोकेषु स्त्री
रूपं देवि दृश्यते तत्सर्वं तत्स्वरूपं स्यादिति शा
स्त्रेषु निश्चय इति १९ अत एव ब्रह्माण्डपुराणे स्त
तौ स्त्रियः सृष्टाः स्त्रियो रुष्टा तुष्टा रुष्टाश्च देवताः
वर्धयेयुः कुले तुष्टा नाशयेयुरपमानिता इति नि
खिलस्त्रीरूपत्वाद्देवस्य स्वरमणेषु रमणे संभोगे
वा क्रीडया वा लेपटालालसा २. १२३ कामका
मकलारूपा कदंबकुसुमप्रिया कल्याणी जगतीकं
दा करुणारससागरा १२४ ज्ञानेन प्राप्तव्येन मु
मुक्षुभिः काम्यमानत्वात्काम्या कृष्णपक्षद्वादशी
रात्रिरूपा वा २१ बिंदुत्रयसहार्धकलात्वे तत्र प्रथ
मो बिंदुः कामाख्यश्चरमा कलावेति प्रसहारामा
येन कामकलेत्युच्यते तस्याः स्वरूपं स्फुटं शिव
शक्तिसमागमबीजांकुररूपिणी पराशक्तिरि
भ्य कामः कमनीयतया कलावदहैतेङ विग्रहे
विंदहरूपं तेन निर्णीते कामकलाविलासे तदु
पेदपथ्यः कामयोः कलेतिवा तदुक्तं त्रिपुरासि
द्धांते तस्य कामेश्वराख्यस्य कामेश्वर्याश्च पार्वती
कलाख्यासविलासावाख्याता कामकलेति सेति
कामावामे कला रूपा चेतिवा ॥

काममदमात्रवाच्यनायाः कालिकापुराणेप्र
तिपादानात् कामार्थमागता यस्मान्मया सार्धं
महागिरौ कामाख्या प्रोच्यते देवी नीलकंठरहे
गता कामदा कामिनी काम्या कान्ता कामांगदा
यिनी कामांगनाशिनी यस्मात् कामाख्या तेन क
थ्यते इति २२ कदंवकुसुमानि नीयपुष्पाणि प्रि
याणि यस्याः सा २३ मंगलस्वरूपत्वात् कल्याणी
यद्वै देवीपुराणे च कल्याणी मलयाचल इति
परिगणितमूर्तिविशेषरूपा वा २४ जगतः
कंदः सूरणं मूलं वा यस्याः सा कंदः स्यात् सूरणेऽ
स्य मूले धारेऽपि वेति यादवः २५ करुणैव रसा
यस्य तादृशः सागरो यस्याः सा सागरेभ्योऽप्यधि
कतमे करुणाशीलेति यावत् तत्सरूपपदैके
दसागरपदयोः पर्वलिंगतया पुंस्त्वापत्तिः
२६।१२४ कलावती कलालापा कांता कादंबरीप्रि
या वरदा वामनयना वारुणीमधुविह्वला १२५
वतः षष्टिमेताख्याः कलाश्चस्याः संतीति कलावती
२७ कलाप्रवालापं भाषणं यस्याः कलो मंजुल
नादरूपो यस्मादिति वा ध्वनौ तु मधुरास्फुटे रवम
ः केवलतस्य लालावतल्लक्षणया प्रतिसलभः

ल. स्त. भा.
१११

111

आपः प्राप्तिर्येभ्यः सकाशादिति वा केलालापं
लालाजलप्रायं यस्येति वा अपां समूह आपं अ-
कूपारं वृणातीति समासेनेति वा १८ कांताकमनीय-
त्वात् कब्रह्मैवातः सिद्धेतेयस्या इति वा कृशे-
कादशगात्रिरूपा वा १९ कांदेवी उमामाक्षि-
सैव प्रियायस्याः अतएव क्रान्तिः परिस्तुतेव ब-
माघपलेव भक्तानि तेयानिः स्वपरिहृतानि लि-
वेदयं देवतायेमहृसे सामीहृति हृहृती सिद्धि-
मेतीति १. बलविष्यादिभ्य उपासकेभ्यो वरा-
न्देनेइति वरदा तत्र केमात्सपाद्मयानारदेन
यद्वा हृसत्कवान स्याउमानकरतो सदा उमातो
वरदः पाणिरेषदेव्याः सैदेवत स्वास्वमति
मानवरदेयमविष्यतीति अत्र दानस्य प्रायेण
हसकरणकत्वात्वरदः पाणिरस्तके वस्तुतो दे-
वकामनापूर्तिमात्रेतामर्थ्ये ननवरमुद्रापावणीपि
भगवत्याः सर्वयत्नदेयः पाणिभ्यामयवरदे देवत-
णस्वमेकानेवमिश्रकरिनवराभीमामीनयेमकैः
वरार्थिभ्यः स्वरादिभ्यः कामान्पूरयतीश्वरी पातु
नवरणे प्राकृतेन नसावरदास्सनेति देवीभागव-
ताच्च २१. वामानि संदरागणनयनादि |:

नेगाणिप्रमाणानिवायस्याः वामंमार्गंविशेषंन
यतीतिवा अथवाकर्मजन्यफलंवाममित्युच्यते
पश्चात्पववामतीरितिश्रुतेमंयद्वामादिश्रुते
र्ववामपदस्यतथाव्याख्यानदर्शनात् तत्रयति
प्रापयतीतिवामनयना १२ वरुणस्येयंवारुणी
माध्वीत्यादिवारुणीमानेहृष्यत्फणाः शेषः शेषप
लेन विष्णुराणे उपास्यतेस्वयंकोस्याः योवारु
णावमूर्तेयतिपाठात् मदघ्याभूयरोविहृला
नभवतितद्विकला यद्वामञ्जरीमधुद्रावार
सोवरुणप्रियवाह्वारुणीतस्यामदेनपानजन्या
नेदेनविकलावास्यपदार्थविस्मरणशीलास्वात्म
नैदैकचर्वाणवतीतियावत् वारुणीमंतःप्रवि
ष्टिलाययेतिवा वारुण्याख्योवायुदेवस्तंनाडीभि
नवंतीवारुणीमनद्वच्यते उक्तंचयोगशास्त्रे
प्रयंवोर्धस्थितानाडीवारुणीसर्वगामिनी पूषा
दिदेवताश्लोकावारुणीवायुर्दैवतेति ११ १२५ विष्णा
दिकावेददेवयाविंध्याचलनिवासिनी विधात्रीवेद
जननीविष्णुमायाविलासिनी १२६ विष्णुःसाक्षि
मातिशियानादपिकोत्कृष्टा विष्णादिकोरुद्रोम
द्रोविरितिश्रुतेः १४ वैदेवस्यपजुःसामाथर्वाणोवै

ल॰
स॰ भा॰
११२

11

याज्ञे यावेदस्त्वमेवैरहमेववेद्य इति श्रुतेः स्मृते
श्च यद्वाविनामत्रिगदृहस्यबलविद्याराणिवतंवे
दद्यपाणि ह्यारिप्रवेशोमन्त्रेण देवतादर्शनाभा
वाद्दैकवेद्यत्वं तथा च श्रुतिः श्रुवं प्राचीमहती
दिगुच्यते वत्तणामाऊँ यजुषामपारं श्रुण्वेणा
मेतिरस्तां प्रतीचीमामन्नामुदीचीमहतीदिगुच्यते
इति शुद्धविद्यादिभिः सौभाग्यादिभिर्लोपमुद्रा
दिभिस्तरीयावादिभिश्च अस्याजपार्थवेसामेदेव
तामिवेद्यमपैः ३५ विद्याश्रित्रबलेपर्वतेनिव
सतीतितथा तथा च पाद्मे देवीलेवगुणनार्थाम्बि
कूटे च तथा सीता विन्ध्ये विन्ध्याधिवासिनीति
विद्यातिधारयति पोषयति वा जगदिति विद्या
त्री धात्री मातानाममाख्याता धारणाद्योपगीयते
ति देवीपुराणात् विद्यात्वं लक्षणः पत्नी वा वि
ष्णोर्विशेषप्रीतिविषया धात्रीश्रामलकी यस्यां
तिवा ३७ वेदतो जननी उमादिका प्रसमस्तो
नस्यतिः श्वसितमेतद्दिद्ग्वेदोयजुर्वेदस्सा
दिश्रुतेः ऋचः सामानि जज्ञिरे इत्यादिश्रु
तेश्च देवीपुराणेन यतः शृंगाटकाका
राङ्डमिमाः समुद्भूताः ॥

स्वरास्त्रव्यंजनानीतिवेदमातः स्मरतेस्तुके १८ वि
क्षेपावरणशीलत्वं तस्य देशकालादिभिरनवच्छि
न्नस्यापि मायायाश्चावरणकत्वे परिच्छेदिकेति याव
त् तत्संबंधिनी मायेति वा दैवीह्येषा गुणमयी
मम माया दुरत्ययेति भगवद्वचनात् कालिका
पुराणेप्युक्तं ग्रव्यक्तव्यक्तरूपेण रजः सत्वतमोगु
णैः विभज्यायायार्थं कृतेति विस्मायेति मोच्यत
इति ३४ विलासो विक्षेपशक्तिरस्या अस्तीति तथा
पीठशक्तिविशेषरूपा वा निमाविलासिनीदाक्षी
मादिना तास्वपरिगणनात् विलेशब्दस्यार्थ अवलम्ब
तिवा विलासिनी तदुक्तं स्वच्छंदतन्त्रे तत्रबलवि
लेशेयं कन्दकोटरवर्तिदेहेनमितिप्रस्ताव ब्रह्माणी
रूपपराशक्तिब्रह्मणोन्यगमागमिनी ह्यावस्था मातमा
गंस्मीरोयथपिवाच्यवस्थितेति ४० १२९ ब्रह्मपरिभा
षायामष्टविंशन्नामानि विभज्यते स्मराजोह्यवी
लः विज्ञेबाम पंचपादार्थे गुणभुवनरतेजोर्थर
तिगुणलेशो देहहृत्पण्डरिते दुर्विस्पष्टांतरेहेवा
मनी १२९ सप्तेस्वरूपालेत्रशीते त्रतेत्रजपालिनी
तयप्रहाडिविनिर्मुक्ता लेत्रपालसमर्चिता १३० ले
त्रेकामरूपादिकं वस्याः दिशि वांलयष्टत्रिंशन्नामा

ने॰
स भा॰
११२

113

मकं शरीरं वा ॥४॥ तत्स्वं तिजं तु पं प्रमाणः सा तथा
चलेशो विभर्ति नेत्रत्वाद् वीर्यं प्रागेतत्केवलं भा ते
नेत्रं नमोऽस्तु ते भगवान् नेत्रं कोऽन्तकर इति नेत्रम्
शरीरं मेशः शिवत्वं मे येन नेत्रशी नेत्रशरीरं नेत्र
ज्ञानीवत्से नेत्रं च पालयतीति नेत्रं नेत्रज्ञ पालि
नी तथा विविसृष्टेन इदं शरीरं च यन्नेत्रं सि
समधीयते प्रतियोवति तं प्राह नेत्रं जमिति त
हिदः नेत्रं नेत्रं चापि मा विविध सर्वं नेत्र भा मितीति
तास्य चैवमवकौ तेय भारत मबोध्यता मध्या चं
तमिति मेव लोके पि चतुर्विंशति तत्वाति नेत्रं
हेन सूर्ययः प्राह नेत्र तत्र शाहेन मोक्षारं पुरस्
तत्थेनि वा पुरा णोक्त श्रयक्ते नेत्रं मुदिहं व
नेत्र उच्यते इत्यके व्यक्ष पुराणेपि नेत्राव्यो
गे गातिं तेषां चैव यथा सुखं नातिवेत्ति स यो
मानतः नेत्रं नेत्रं उच्यते इति मनुस्मृतेनि य
मनः क्रारयित्वा तत्र नेत्रं प्रचलते यः क
तेक मांसि सम्भूता प्रोच्यते बुधैः जीव सं
तेन गात्मानः सर्वेनः सर्वेद हिता येन वद
ने सर्वं सर्वं तुः विचजन्मसु ताबुभौ मूर्ति
संप्रकौ महान्तेषु जपवच

उच्चावचेषु भूतेषु स्थितं तेष्वप्यतिष्ठितः सूक्ष्मे-
ष्यामूर्ते यस्मात्स्मृतिः पतेतेति शरीरतः उच्चावचा
नि भूतानि समन्ततेचेष्टयेति याइस्मृते ४३ तत्पद
ष्ठेः तेत्र संबंधिभावविकाररूपत्वेन तदपिष्ठा
त्वेपिताभ्यां विनिर्मुक्ता नैनेच्छिदंतिशस्त्राणि
मादिष्टस्तैः कर्मकृताभ्यां वाताभ्यां विनिर्मुक्ता
पृथनिसो महिमावाप्तस्थानस्य नकर्मणावर्धते
नोकनीयानितिकाठकश्रुतेः सन्नसाधुनाक
र्मणा भूयान्नोपवासाधुनाकनीयानितिवाजस
नेयश्रुतेश्च ४४ दाक्षकासुरवधार्थे शिवेनका
लीनिर्मितामसतीदाक्षके हन्तवती तत्तत्तरमप्य
शांतेन तस्याः क्रोधाग्निना जगदाकुलमालोक्य
शिवस्तत्क्रोधनिराशाय वालो भूत्वारोदीत् सातं
वालं स्तनावपाययत् सपयोद्भगात्तस्याः क्रोधा
ग्निमपि पपौ सोयं क्षेत्रपालः शिवावतारः शिवाव
नराविशेष इति कथोलैंगादिषु प्रसिद्धा तेत्रेया
गायतनेपालयतीति श्रुतः अतः तेन समस्याग्निना
४५ १२७ विजया विमला वंद्या वंदारुजनवत्सला
वाग्वादिनी वामकेशी वह्निमण्डलवासिनी १२८
विशिष्टो जयो यस्याः सा विजया संविद्रूपा वा देवी

ल॰
स॰भा॰
११४

ष्वप्येष सर्वेषु शिवतीर्थेषु विजयं चैव काश्मी
रे इति गीयते इति शिवस्वरूपा वा तत्रैव निर्वि
वनाध्याये विजितपद्मनाभाने दैत्यराजे महा
बले त्रिषु लोकेषु विख्याता विजया वापराजि
ता विश्वकर्मशास्त्रप्रसिद्धविजयाख्यगृहवि
शेषरूपा वा विजयाख्यो मुहूर्तः उक्तश्चिन्तामणौ
आश्विनस्य सिते पक्षे दशम्यां तारकोदये सकलो
विजयो ज्ञेयः सर्वकार्यार्थसिद्धये इति रत्न
कोशे तु ईषत्सन्ध्यामतिक्रान्तः किंचिदुन्निद्रता
रकः विजयो नाम कालोयं सर्वकार्यार्थसाधकः
एकादशो मुहूर्तो यो विजयः परिकीर्तितः त
मात्र विधातव्या मैवै विजयकालमिति ता
दशकालरूपी परमेष्ठी: ५६ विगतो मलश्चावि
कोयस्याः सा विमला पद्मे विमला पुष्करेत म
तिदेवी तीर्थेषु परिगीयते मूर्तिविशेषरूपा वा
गृहविशेषरूपा वा तदुक्तं विश्वकर्मशास्त्रे गृ
ह्यानधिकृत ॐ वधनञ्जयेको नेविषुले वि
यन्तथा समुद्विविमलनेदनिधनवं मनोर म
मिति ५७ वर्हिलेगो गणावेषा ५८ योगपता
मेवाह वेदाविन वदन्ते तं वेदारवः मूर्द्धं

गहविद्याकृष्णमयः नाट्यशास्त्रनाम्नस्सवल्लाम
त्रयग्रहणमिति ४५ वाचंवदतीतिकाचिद्देवतात
द्दृष्या वाचंवादयतीतिवा एतन्निर्वचनेच वि
ष्णुवासिद्धोते सर्वेषांच स्वभक्तानांवादद्दृपेण
सर्वदा स्थिरत्वाद्धा विविधयोता लोकेवागवादि
नीतिसेति वामाःसुंदराःकेशाःयस्याःसा वाम
एववामकास्तेषामीशःशिवोदेवी श्रगणेष्टव
च्छिशिवतीर्थेषुजटेवामस्वरं विद्यादिति प्रतिपा
दितत्वस्यस्त्रीवा वामकेशेन प्रोक्तेतंत्रेवामके
शेप्रतिपाद्यतयातत्संवेदिनीवा ५१ वह्नेर्मंड
लेमूलाधारेपरमाकाशेवाविद्यमानेतत्रवस
तीतितथा वह्निशब्दस्तीव्रसंख्यावच्छिन्नपरो
वानेनसोमसूर्याग्निमंडलत्रयवासिनीत्यर्थः
५२ १२८ भक्तिमत्कल्पलतिकापशुपाशविमो
चनी संहृताशेषपाखंडासदाचारप्रवर्तिका १२९
भक्तिमतांजनानांकल्पलतिकेव अभिमतार्थ
दातृत्वात्तथवा ईषदसमाप्तौकल्पप्प्रत्यये
नाप्रर्णाभक्ता भक्तिमत्कल्पाः तेषांलतिकेवि
स्तारकारिणी कल्पलतिकेवामोदयत्रीवाऽस्मिन्नि
संचकल्पसूर्यामायवीदृवयोलंतेतिरमसः अ

ल॰
स॰ भा॰
११५

115

भिमतार्थदानदानतत्स्वभावा ईषदसमाप्तौ क
ल्पप्रत्ययेनापूर्णा भक्ताभक्तिमत्कल्पाः तेषां
लतिकेव विस्तारकारिणी कल्पलतिकेवामोद
यन्त्रीवास्तोतिष्ठमां च कल्पतूर्यांमोयवीहूवयो
लेलेति रभसः अर्थभक्तानां भक्तिपूर्तिदानदा
रात्संतोषिकेति यावत् तदुक्तं शक्तिरहस्ये अक्र
मेणार्थभक्त्या वा भवाम्भाः क्रमसंचैत जन्मात
रेक्रमप्राप्तं पूर्णभक्तौ व कल्पत इति ५२ अभे
दज्ञानरूपविद्याविहीनाः पशवः तदुक्तं हृदा
णपके यामांदेवतामुपास्तेऽन्योऽसावन्योऽहमस्मी
ति न स वेद यथा पशुरिति ईदृग्योऽर्थात्रिकोणच
क्रस्पष्टः तस्मिन् हिरण्मये कोशे त्र्यरे त्रिप्र
तिष्ठित इति श्रुतेरगात् ईदृशानां पशूनां वि
हीनानां याशं पिपासशनाये विशिष्य मोचयती
ति तथा पिवते रस्मात्तेभ्य यात्तृट्यस्या पाशपदे
न निर्देशः पातेरस्मात्तेभ्य क्विपि पाश्रशा इत्येता
द्वापितयोः समाहारेणाशमिति रूपं तावन्मा
वदादेवहि पश्वंतेति विद्यानां तथ्यावश्यं यते
अथेतरेषां पशूनामशनापिपासे एवाभिज्ञाने
वरितिन विज्ञातेपश्यंपतिनविदुः स्वस्तनं तलो

कालोकाविति अथवा पश्चिमदृश्यं समगार्थे लो
यं नयंति पशुमत्समाना इति स्कंतौ तथा व्याख्या
नदर्शनात् पशुर्यथा भवति तथा पाशान्वक
णपाशान्विमोचयति यद्वा समयकाशान्व
मानयतीति शिवेन सह यून क्रीडयां सम
काशात्फलेके पातयित्वा शिवं जयतीति या
वत् अथवा पशुपस्य परे शिवस्य शोत्रे स्या
येषां ते पशुपाशास्तान्विशेषेण मोचयति श
मशिवां स्तनीतीति अथवा ब्रह्मादिस्थावरांतः
पशुसमानधर्मतात्पशवः तेषां बंधसाधन
वादविद्येव पाशाः तदुक्तं सौरसंहितायां म
विद्यानाम निर्वचनप्रकरणे सर्वोपारतया
यतः पाशो बंधस्य हेतुत इति तद्धिकारणात्मा
दयो वा पाशास्तान्शिवभक्त्या मोचयति तदु
क्तं लैंगे ब्रह्माद्याः स्थावरांताश्च देवदेवस्य शूलि
नः पशवः परिकीर्त्यंते समस्ताः पशुवर्तिनः
वतु विंशंति तत्त्वानि मायाकर्मगुणा इति वि
षया अपि कीर्त्यंते पाशा जीवनिबंधनात् तेवे
ज्ञाः शिवभक्त्यैव मुच्यंते सर्वदेहिन इति अथवा
अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाख्ये निपंच

ल·
म·भा·
११९

116

विधः क्लेशाः आत्मनात्मविवेकाभावो विद्या
अनात्मनि देहादावात्मत्वविपर्ययोस्मिता तेन
वदेहोपभोगाकरणेच्छेदवावभिलाषोरा
गः तत्साधनपरिपंथिनिक्रोधो द्वेषः तदिदम
हितमितिज्ञातापुत्रवत्तदपरित्यागोभिनिवे
श इति तत्तद्दियोगशास्त्रे प्रथमपादे पंचसू
त्रेणोद्देशमात्रेकृत्वा द्वितीयपादे पंचभिः सूत्रैः
सलक्षणमुक्तं यदुक्तं देवीभागवते तमोवि
वेकोमोहः स्यादंतःकरणविभ्रमः महामोह
स्तुविज्ञेयोग्राम्यभोगसुखैषणा मरणं त्वंधता
मिस्रंतामिस्रंक्रोधउच्यते अविद्यां पंचपर्वैषा
प्रादुर्भूतामहात्मनइतितत्रतमः प्रभृतीनावि
द्यादीनामेवनामांतराणिमरणशब्दोमिथ्या
भिनिवेशपरः तदिदमुक्तंलैंगे अविद्यामस्मि
तांरागंद्वेषंचद्विपदावैरंवेत्यभिनिवेशंचक्ले
शान्पाशत्वमागतान् तमोमोहोमहामोह
तामिस्रमथपंडिताः अंधतामिस्रमित्याहुः क्ले
शान्वैपंचधास्थितान् अविद्यांतमइत्याहुरस्मि
तांमोहइत्यपि रागंचैवमहामोहंद्वेषंतामिस्र
मित्यपि अंधतामिस्रकंमिथ्याभिनिवेशप्रवर्तनेइ

एतेषां पंचानां क्लेशानां प्रभेदाश्चापि तत्रैव तम
सोऽष्टविधो भेदो मोहस्याष्टविधः स्मृतः महा
मोहप्रभेदास्तु ये दैवि वितताः अष्टौ विधा
स्तथा प्रोक्तास्तामिस्रस्य विचक्षणः अंधतामि
स्रभेदास्तु तथाष्टादश कीर्तिता इति संहत्य द्वि
पंचाशत् तामिस्रस्याप्यष्टादशविधत्वमाश्रि
त्य द्विषष्टिः पाशा इति केचित् एते च क्लेशा वैषय
कयागितत्वज्ञरूपपशुत्रैविध्यातोस्मान्न प्रतिवि
लक्षणः तदुक्तं देवीभागवते प्रमेयमात्मवे
ल्हणादग्रदेहात्मयोगिनां प्रविष्टिर्भोदारूपाः
क्लेशा विषयसंगिनामिति यत्कुलार्णवे घृणा
शंका भयं लज्जा जुगुप्सा चेति पंचमी कुलं शी
लं च जातिरष्टमी पाशाः प्रकीर्तिता इति तद्वि
षयक्लेशपंचकस्यैकैकस्य द्विपंचाशद्भेदक
ल्पनं येषामवयुत्यानुवादः ते च भेदा विस्तरभ
यान्नोक्ताः इत्थं च मूलेऽपशुशब्दोक्तपरिभाषि
कपंचाशत्संख्यापदेऽपि प्रमाणसिद्धं येन ल
क्षणया द्विपंचाशत्समरः नित्यानंदत्वपुनि रे
न रागलेशवद्दर्शनैः क्रमादिति शारदातिल
कोक्तेपंचाशत्पदमेदशालनतणीवहर्षदीति

ल॰
स॰ भा॰
१०

117

तादिभिरेकपंचाशत्स्वरैर्नेत्याख्यानात् तेन प
शुसंख्यानं हि पंचाशन्मापाशाद्विमोचयतीत्यर्थः
तदुक्तं शिवरहस्ये पंचक्लेशैर्हि पंचाशन्मांशैर्व
भातियःपशून् स एव मोचकस्तेषां भक्त्या स
म्यगुपासितइति तत्पौराणिकरीत्यानिष्कर्षः अ
थवा आणभेदः कर्मेति त्रयः पाशाः तत्राज्ञानम
णुः तत्वैचैतन्यस्वरूपेआत्मन्यात्मत्वज्ञानाभावो
देहादावनात्मन्यात्मत्वज्ञानं चेति द्विविधं द्वि
धमप्येतत्संभूयाणवं मलमित्युच्यते आणपद
वाच्यत्वं चास्यापरिछिन्नस्याप्यात्मनः परिच्छेदक
त्वात् तदुक्तं सौरसंहितायां आत्मनो अणुत्वहे
तुत्वादाणमैलमित्येतामलमिति एकस्यैवात्मनो
नानात्वं तद्भेदः तत्र मूलकारणं मायाख्यं तत्वेषु
षष्ठमेकं तज्जन्यं सप्तमादिषट्त्रिंशांतं तत्वं प
रमपरमिति द्विविधमपि मायीयं मलमुच्यते
विहितनिषिद्धक्रियाजन्यं शरीरदानक्षममदृष्ट
तकर्म तदपि पुण्यपापभेदेन द्विविधमपि
भूमकर्माणं मलमुच्यते एतेष्वाणवकर्मभेदेषूत्त
रोत्तरं पूर्वं पूर्वं व्याप्यं सर्वमिदं समभिहितं प्रत्यभिज्ञा
शास्त्रे स्वातंत्र्यहानिर्बोधस्य स्वातंत्र्यस्याप्यबोधता

द्विधाणवं मलमिदं स्वस्वरूपापहारतः भिन्न
वेद्यप्रथात्मैव मायीयं जन्मभोगदं कर्तर्यबो
धे कार्मं तु मायाशक्त्यैव तत्त्रयमिति स्पष्टतर
मुक्तं शिवसूत्रवार्त्तिके नन्वेवंविधविस्तरस्यैव
तस्यैव हेतुस्तदा कथं वेद्यस्यैव बंध इति शंका
व्यतो द्वितं श्रीश्लेषाश्लेषयोर्द्वाभ्यां सूत्राभ्यामाह महे
श्वरः अज्ञानं बंधः अज्ञानमिति तत्राद्येनैतत्स्फु
रद्रूपमिति आत्मन्यनात्मनाज्ञाने पुनरनात्मनि
देहादावात्माभिनिवेशरूपमप्येतदाणवं मले
स्वकल्पिते स्वस्मिन्बंधः स्वेच्छाविभावितः किमा
णवमलात्मैव बंधो यन्नेत्युच्यते योनिवर्गः
कलाशरीरं योनिर्भेदप्रथाहेतुर्मायावर्गस्तदु
त्थितः कलादिक्षितिपर्यंततत्त्वराशिस्तदात्मकः
मायीयाख्यं मलं तदुद्भिन्नवेद्यप्रथामयं कले
ति कार्यमात्मविश्वपरिच्छेदकरी तस्या व्याहृतिः
पुण्यपापात्मा शरीरं यस्य तत्ततः कार्मणमल
नेतस्मिन्नद्येवं बंधोऽनुवर्तत इति एवंभूतेषु त्रिषु
पाशेष्वेकेन द्वाभ्यां त्रिभिरपि बंधप्रयुक्ता जीवा अ
पि त्रिविधाः पशुपदेनोच्यंते यद्यपि त्रयाणाम
त्नारेषु ककाम्यो हि कारित्वप्रक इति समवि

ले·
स·भा·
११८

118

याज्जीवाः संपद्यंते तथाप्याणवकर्मभेदानामु
त्तरोत्तरस्य पूर्वपूर्वव्याप्यत्वनियमात्त्रिस्वरूपव
शोर्विधाः तेच पशवो निर्मलहृदये गुडमिश्राशु
डपदेशेवक्रियेते स्वच्छंदतंत्रादौ तु विज्ञानके
वलाः प्रलयकलाः सकलाइतिव्यवहृताः तथा
वोक्तं पशवस्त्रिप्रकाराः स्युस्तत्रैकः सकलाम
नाः प्रलयाकलनामानस्तेषांकेविन्महेश्वरि
विज्ञानकेवलास्त्वन्येतेषांरूपंक्रमाच्छृणु इति
तेषुत्रिभिरपि पाशैर्बद्धः सकलः तदुक्तं अत्रादि
मलसंछन्नो मायाकर्माहतो विभुः शरीरशि
वतत्त्वज्ञो भेदकलासिकोलघुः सर्वदाकर्मक
र्ताचस्वकर्मफलभोजकः निसंविषयसंरक्तः
सकलः पशुरुच्यते इति अत्रमलयाशक्त्याव
णभेदपरो येन च सकलापशवोमलपाको
ष्माद्विविधाः तत्रयेपक्वमलत्रयास्तेषामध्ये
दशोत्तरशतमंत्रोकाः सिद्धाः परिपूर्णशिवानु
ग्रहवशात्मंत्रेश्वरतामासावर्तेते तेचशतरु
द्राख्याः अष्टौ शतमंडलिनोष्टौ क्रोधमहा
रकोदयावीरेश्वरः श्रीकंठश्चेतिस्थाविति अस्मा
नष्पावापंरूपणाशिवप्रसादानुग्रहणाति ।:

अपरिपक्वमलत्रयांस्तु भोगेन मलपाकाय प
नानायोनिषु विनियुङ्क्ते सोऽपि चानुग्रह एव त
दुक्तं मलादीनामपाके तु साम्यामानुग्रहो भ
वेत् आधिकारिकमैश्वर्यं शिवानुग्रहमात्रतः
पशवस्त्रिप्रकारास्तु प्राग्भुः परमेश्वरीति ना
नायोनिषु पाकाय नियुङ्क्ते तु जिह्वलयेति वअ
एककर्माख्यया पाशबद्धास्तु प्रलयाकलाः तेपि
तेषोः परिपाकतदभावाभ्यां द्विविधाः तेषूत्याः
कर्मवशाज्जन्मयोनिषु जायन्ते आयेषु पत्रेश्वरा
नुग्रहस्ते भुवनेश्वरा भवन्ति तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्र
हे मिश्राः प्रमातारः पाशैः प्रलयाकलसंज्ञकाः
प्रये ह्वकरीराश्च पृथक्कर्मवशात्प्रिये सर्वयो
निषु संप्राप्य भोगायै स्वस्वकर्मणा भुक्त्वा भोगा
नितेषां न कर्मसाम्ये शिवः स्वयं सुपक्वमलक
र्माणस्तान्किंचिदनुगृह्णेच जलतत्त्वादितत्त्वाना
मध्ये लोकेश्वरान्प्रिये इति आणवमलमात्रबद्धा
विज्ञानकेवलाः तदुक्तं मलमात्रेण संयुक्तः प
शुर्विज्ञानकेवलाः सुपक्वमलविज्ञानकेवलाः
स्वस्वयं प्रियेइति तेपि समाप्तकलुषासमाप्त
कलुषाश्चेति द्विविधाः तत्राद्या विद्येश्वराः अमोघ

ले·
स·भा·
११५
119

सप्तकोटिमहामंत्रात्मकः न चैतेषां जडत्वमि
ति शंक्यं शब्दरूपशरीराणां जडत्वेपि शरीरि
णामस्माकमिव चेतनत्वोपपत्तेः अत एव रौ
रवसंहितायां अथानादिमलोपेतः सर्वज्ञः
सर्वकृच्छिवः पूर्वं व्यत्यासितस्याणोः पाश
जालमपोहतीति आगमिकाग्रगण्याः भक्ति
शक्तिमल्लूनो स्वव्यापारे समर्थो न जडवर्गस्य
विषये सर्वानुग्राहकः शम्भुरिति अपहस्ताणव
मलवज्जीवत्वादेवत्वादेव मंत्राणामणुमंत्रापि
एवं बहिष्ठानामपि प्रसूतो मलपाकतारतम्या
नेमानेताभेदाः तेषां च तनारतेम्या हृयोति
प्रायणैश्वर्यदानामपि भोगेन मलपाकार्थ
त्वामाशिवमोचनरूपा एवेव तथा च शूनामल
रूपाणां पाशमालाविशेषणेन तद्योग्यतानुसा
रेण मोचयतीति पशुपाशविमोचनी न चेमा
चेतनस्य शिवकार्यता कथं तत्र देव्याः कस्त्वमि
वाच्यं मोचकत्वशक्तिमतेरेण शिवस्य तद्योगेन
मोचनकर्तृतया अन्वय॰व्यतिरेकाभ्यां शक्तावेव
कर्तृत्वात् तदुक्तमभियुक्तैः शक्तो यया स शं
भुर्भुक्तौ मुक्तौ च पशुगणस्यास्य तामेनां चिद्रूपमाद्यां

सर्वात्मनास्मिन्नन इति किंच स्वातंत्र्यं हि कर्तृ
त्वं स्वतंत्रः कर्तेति पाणिनिस्मृतान् तच्च शक्ति-
गतमेव तथा च शक्तिसूत्रे चितिः स्वतंत्रा वि
श्वसिद्धिहेतुरिति यत्तु चैतन्यमात्मेति शिव
सूत्रे तत्स्वातंत्र्यानिर्देशान्नपुंसकलिंगबलाच्च
कर्तृत्वादिधर्माभावपरं यत्तु चितिः स्वतंत्रा
विश्वसिद्धिहेतुरित्यादि सूत्रे किल शक्तिशास्त्रे
चैतन्यमात्मेति तु शिवशास्त्रे शिवस्य शक्तिश्च
विशेषवत्तस्मादित्यभियुक्तैरुच्यते तत्तु शक्तिश
क्तिमतोरन्तरभेदाभिप्रायेणेति तु शिवरहस्यनि
ष्कर्षः सेहतानाशिताश्चशेषाः समस्ताः पाषं
ण्डा यथास्मात्त्वयोक्ता पाषंडस्वरूपं चैतेन वेद
बाह्यव्रताचाराः श्रौतस्मार्तैर्बहिष्कृताः पाषं
डिन इति व्याख्यातं न संभाष्या हि जातिभिरिति अत
एवैते पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रि
ताः वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश
तिपरिगणितानि विद्यास्थानान्यधिकृत्य प्रव
र्त्यमितरत्स्वान्यमपाषंडबुद्धिकल्पितं दैमानो
मोहनार्थाय महामोहनतिमितमिति पाशहे
नवेदार्थः पाषंडागमपाषंडका इति तन्निरु
क्तिः ५५ श्रुतपवाद महाचारप्रवर्तकेति स

ले॰
स भा॰
१२॰

त्तु नमः सन्तो शिष्टा नाम सन्तो ब्राह्मणो वाऽऽचा
रः सदाचारस्तस्य प्रवर्तिका कर्मकाण्डेऽथ
मे ब्रह्मकाण्डे ह्यन ब्राह्मणो वाभिवर्तति पूर्वके
न तत्प्राप्तिसाधनानि पुराणादिषूपदिशन्तु
ष्ठापयेतीति यावत् उक्तञ्च कूर्मपुराणे भगव
तैव अष्टादशपुराणानि व्यासेन कथितानि वै
नियोगाद् ब्रह्मणो राजंस्तेषु धर्मः प्रतिष्ठितः अ
स्य पुराणानि तच्छिष्यैः प्रकृतानि तु युगे यु
गेतु सर्वेषां कर्ता वै धर्मशास्त्रवित् शिक्षाक
ल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्द एव च ज्योतिःशास्त्रं न्या
यविद्या सर्वेषामुपबृंहणं एवं चतुर्दशैतानि
विद्यास्थानानि सत्तम चतुर्वेदैः सहोक्तानि ध
र्मो नान्यत्र विद्यते एवं पैतामहं धर्मं मनुर्व्या
सादयः परं स्थापयन्ति समादेशाद्यावदाभूत
संप्लवमिति ५९ १५ नापवर्ग्यास्तिसंतप्तमा
नादनवेक्षिका न कृणीतापसाराध्यानन्तम
ध्यानमोपहा १६० आध्यात्मिकाधिभौति
काधिदैविकाख्यानां तापानां त्रयं यस्यानेना
नां संसारलक्षणेन सम्यक् तत्मानाज्ञाना
सम्यगाह्लादनेनापहरणपूर्वकानन्द
विधयेद्वाङ्किकेव ५० ॥

अजरोमरतदितिष्कृतेर्निस्यनाकृएपवत्वान्नरूपणी
५८ नायपैसेकृपस्थिभिरासंख्यातायनजनकः
संसारस्तत्रसारभूताश्राध्यात्मसमेताख्यानेय
स्याइतिवा ५९ ननुःकृशोमध्यायस्यासाकाचि
देशेनतुमध्याख्यादेवीप्रसिद्धायदाह मांपातु
निवायास्तोरेनिवसंती विलेस्वरकांतादेवीत
नुमध्या ननुमध्याख्यसमहृत्तविशेषरूपावा
नथाचपिंगलसूत्रंतनुमध्यासा पदवत्सरूर्थे
मात्रास्त्वतिपादमितस्यान्नुहृत्याप्रतिपादेतग
णायगणायगणौचेन्मातनुमध्येत्युच्यतइति
सूत्रार्थः पूर्वोक्तमुदाहरणंगायत्रीछंदसाम
हमिति कौमैंदेवीवचनादस्यहृत्तस्यतछंदस
स्फुतत्वात्तद्रूपत्वं ६० नमोविद्यामपहंतीतित
मोपहा ६१ ११ अतएवाह चितिस्तमदलनत
त्पार्थोविदेकरसरूपिणी स्वात्मानंदलवीभू
तब्रह्माद्यानंदसंततिः ६२ चितिः अविद्याप
रिपंथिविज्ञानस्वरूपाचितिःस्वतंत्राविश्वसिद्धिहे
तुरितिशक्तिसूत्रोक्तस्वरूपेत्यर्थः ६२ तत्त्वमस्या
दिमहावाक्यघटकतत्पदस्यजगज्जन्मादिकर्तृ
त्वविशिष्टंशवलब्रह्मवाच्योर्थः तदेवेहस्वरूप

ल·
स·भा·
१२१

मानं धर्मिमात्रं तत्र शुद्धं ब्रह्म लक्ष्योऽर्थः अनयो
रविशिष्टकेवलयोस्तादात्म्यसंबंधः तदेत
दाह तदिति पदेन लक्षणीयोऽर्थः यस्याः यत्ता
दात्म्यपन्नः सा तत्पदलक्ष्यार्थो धर्मिमात्रपर्य
वतत्त्वरूपायस्यापरवलिंगं हि तत्स्वरूपयो
रिति नियमाद्धि गतापत्तिः ९१ ननु केवलम
पि रूपमानंदादिधर्मैर्विशिष्टमेवेति वाच्यमि
वाशंक्याह विना संहे को रसः स्वरूपं येषां वि
देवमुखोर रसो येषां तानि विदकरसानि रूपा
णानंदैवेतमादिधर्मा यस्याः सतीति विदक
रसरूपिणी स्वाभिन्नधर्मैवतीतियावत् उक्तं
पंचपादिकायां आनंदो विषयानुभवो नित्यत्वं
चेति संति धर्मा अपृथक्त्वेपि चैतन्यात् पृथ
गिवावभासंत इति न च यावच्छक्तावच्छेदकीभू
तसृष्टिकर्तृत्वादिधर्माणां स्वरूपानंदानंतत्वा
मदतं गतधर्माणां संताभेदेन शक्यतावच्छे
दकताभावाद्भागत्यागलक्षणावश्यकीति भा
वः यद्वा केवले ब्रह्मणेऽपरस्य धर्मनितेयोभे
दाइत्यः संबंधो न च घटतइत्यत आह विदक
विनाश्राभिन्नं रूपमप्यस्यापवार्थः नयोर्भेद

भेदस्यापि सत्वाद्भेदसमानाधिकरणाभेदस्यैव
तादात्म्यरूपत्वादुक्तसंबंधोत्र घटतएवेतिभावः
९४ नतुस्फटिकत्वत्वादिधर्माणां स्वरूपानंतर्ग
तत्वेपि शक्यतावच्छेदकत्वसंभवान्नहिशिष्टस्यै
वतदभेदेनप्रतिपादनेतदभेदस्यैववाक्यार्थो
त्व वचनबलान्नहिशिष्टयोरपितादात्म्यस्वी
कारसंभवात् योयच्छ्रद्धः सएवसइत्यादिव
वचनानामुपास्योपासकत्वादिधर्मविशिष्ट
योरेवाभेदप्रतिपादनेस्वारस्यात् एतेनैतद
थानुपपत्त्याकल्प्यमानस्यनिर्गुणस्यापिनिरा
सान्नहिशिष्टकेवलयोः संभवन्नपिसर्वथाप्रयो
जकएवेत्यपास्तम् स्वात्मेति स्वस्यात्मरूपो
यश्चानंदस्तस्यलवीभूतस्यईदृशानंदविंडुपर्या
लोचनया ० सागरायमाणेनलवाअपिदेवा
नंदसागरस्यलवाः संपद्यमानाः ब्रह्मादीनां
स्फटिकत्वत्वादिधर्मविशिष्टानांब्रह्मविष्णुरुद्रा
णामानंदानांसंततयः समभ्यक्तमूर्त्तायस्याः सा
मानुषानंदमारभ्योत्तरोत्तरशाधिक्येनवर्ण्यमाना
नामानंदानामध्येपरिगणितानांप्रजापत्यान
नंदानामपिपरिछिन्नेनापरिछिन्नब्रह्मानंद

ल·
स·भा·
१२२

नोत्पत्तेन पुरुषार्थत्वायोगापत्तिश्छिन्ना नैदस्य नि
र्गुणस्य सिद्धत्वाच्च पुरुषार्थसाधनज्ञानोपक्र
मादितात्पर्यनिर्णायकप्रमाणाविरोधाय तस
दस्य निर्धर्मकात्मलक्षकत्वमेव युक्तमित्याशयः
लवा लेशो विलासो वेति विग्रहः ९७ ननु शब्दार्थ
योस्तादात्म्यस्यैव शक्तिपदार्थत्वात्त्रिगुणस्या
पि ब्रह्मणः शब्दब्रह्माभिन्नत्वेन किमिति तत्स
मादिशब्दानां लक्षणाप्याशक्यैव वैखर्यात्मकः
पदानां विराट्पुरुषेणैव सह तादात्म्यं न शु
द्धब्रह्मणा तादात्म्यं नास्त्येवेति समाधिस्त्वयावा
चो विभजते १११ पराप्रत्यक्चितीरूपा पश्यन्ती
परदेवता मध्यमा वैखरीरूपा भक्तमानस
हंसिका ११२ अत्रेदं बोध्यं प्रलये लीयमानप्रा
णिकर्मणामपरिपाकदशायां तादृशकर्मा
भिन्नमायावच्छिन्नं ब्रह्म घनीभूतमित्युच्यते
कालवशात्कर्मणां परिपाके सति विनश्यद
स्यः परिपाकप्रागभावो विचिकीर्षेत्युच्यते त
तः परिपाकवत्तेमायायावृत्तिरुत्पद्यते तादृशपा
रिपक्वकर्माकारपरिणतमायाविशिष्टं ब्रह्मा
व्यक्तपदवाच्यं अतएव तस्याप्यतिरपि स्मर्यते

तस्मादव्यक्तमुत्पन्नं त्रिगुणं द्विजसत्तमेति स
एव जगदंकुरकंदरूपत्वात्कारणबिंदुपदेन
मवक्रियते तदुक्तं प्रपंचसारे विचिकीर्षुर्घ
नीभूत्वासौ चिदभ्येति बिंदुतामिति अस्याश्च का
रणबिंदोः सकाशात्क्रमेण कार्यबिंदुस्ततो ना
दस्ततो बीजमिति त्रयमुत्पन्नं तदिदं परसू
क्ष्मस्थूलपदैरप्युच्यते बिंदंशश्चिदचिन्मिश्रो-
विशेषश्चेति तेषां रूपाणि तदुक्तं रहस्यागमे
कालेन भिद्यमानस्तु सबिंदुर्भवति त्रिधा स्थू
लसूक्ष्मपरत्वेन तस्य त्रैविध्यमिष्यते सबिंदुर्ना
दबीजत्वभेदेन च निगद्यत इति एतेच कारण
बिंद्वादयश्चत्वारोपि देवमव्यक्तेस्वहिरण्यगर्भ
विराट्स्वरूपाः शांतावामाज्येष्ठारौद्रीरूपाश्च वि
केच्छाज्ञानक्रियारूपाश्च अधिभूते तु कामरूपपू
र्णगिरिजालंधरोड्याणपीठरूपा इति तन्निरा
हृदये स्पष्टं अध्यात्मेन कारणबिंदुशक्तिपिंड
कुंडल्यादिशब्दवाच्या मूलाधारस्थः शक्तिः कुंड-
लिनीति विश्वजननव्यापारबद्धोद्यमा ज्ञात्वेमां न
पुनर्विशंति जननीगर्भेर्भकत्वं नरा इत्यादिरीत्या
चार्यैरवद्धतः सोयमविभागावस्थः कारणबिं

ल.
स. भा.
१२३

डुः स्वयमेव च यदा कार्यविन्द्वादित्रयजननोन्मु
खीभवति तद्दशायामव्यक्तः शब्दब्रह्माभिधे
यो रवस्तत्रोत्पद्यते तदप्युक्तं बिंदोस्तस्माद्भिद्य
मानादव्यक्तात्मा रवोभवत्स रवः श्रुतिसंपन्नैः श
ब्दब्रह्मेति गीयत इति सोयं रवः कारणबिंदुता
दात्म्यापन्नत्वात्सर्वगतोपि व्यंजकयत्नसंस्कृत
पवनवशात्प्राणिनां मूलाधार एवाभिव्यज्य
ते तदुक्तं देहेपि मूलाधारेस्मिन्समुदेति समी
रणः विवक्षोरिच्छयासेन प्रयत्नेन सुसंस्कृतः
स व्यंज इति तत्रैव शब्दब्रह्मापि सर्वगमिति त
दिदं कारणबिंदात्मिकमभिव्यक्तं शब्दब्रह्म
स्वप्रतिष्ठतया निस्पंदं तदेव च परा वागि
त्युच्यते अथ तदेव नाभिपर्यंतमागच्छता
तेन पवनेनाभिव्यक्तं विमर्शरूपेण मनसा
युक्तं सामान्यस्पंदप्रकाशरूपकार्यबिंदुम
यं सत्पश्यंती वागुच्यते अथ तदेव शब्दब्रह्म
तेनैव वायुना हृदयपर्यंतमभिव्यज्यमा
नं निश्चयात्मिकया बुद्ध्या युक्तं विशेषस्पंदप्र
काशरूपनादमयं सन्मध्यमा वागित्युच्यते
अथ तदेव वदनपर्यंते तेनैव वायुना कंठा

दिष्ठानेष्वभिव्यज्यमानमकारादिवर्णरूपं पर
श्रोत्रग्रहणयोग्यस्पष्टतरप्रकाशरूपवीजा
त्मकं सद्वैखरीवागुच्यते तत्क्रमाचार्यैः मू
लाधारात्प्रथममुदितोयश्चभावः पराख्यः प
श्चात्पश्यन्त्यथहृदयगोबुद्धियुङ्मध्यमाख्यो व
क्त्रेवैखर्यथरुरुदिषोरस्यजन्तोः सुषुम्ना बद्धः
स्तस्माद्भवतिपवनप्रेरितावर्णसंज्ञा इति नि
मान्तेपि मूलाधारसमुत्पन्नः पराख्योनादसं
भवः सएवोर्ध्वतयानीतः स्वाधिष्ठानेविजृम्भि
तः पश्यन्त्याख्योभवाप्नोतितथैवोर्ध्वंशनैः अ
नाहतेबुद्धितत्त्वसमेतोमध्यमाभिधः तथात
थोर्ध्वंगमः सन्विशुद्धौकंठदेशेनः वैखर्याख्य
इति इत्थंचतुर्विधस्मात्कावस्यपरादित्रयम
ज्ञानंतोमनुष्याः स्थूलदृशोवैखरीमेववाचं
मन्वते तथाचश्रुतिः तस्माद्यद्वाचोनामंतम
वृष्याउपजीवंतीति अनामंत्र्यदृशंतिसृभिर्वि
रहितमित्यर्थ इतिवेदभाष्ये श्रुत्यन्तरेपि च
त्वारिवाक्परिमितापदानितानिविदुर्ब्राह्मणा
येमनीषिणः गुहात्रीणिनिहितानेंगयन्ति तु
रीयंवाचोमनुष्यावदंतीतिश्रुकौदयत्तैभवति

ऽपि अपदपदमोपत्रेपदंवाच्यपदंभवेत्
पदापदविभागेचयःपश्यंतिसपश्यंतीति
अपदंगतिरहितेनिःस्पंदंशब्दब्रह्मैवपरादि
पदंचतद्द्वयंजाते तद्धिदंपदंचतद्द्वयमेव
ज्ञातेसदपदंब्रह्मैवभवेदितितदर्थः पदेवक्र
तिस्फुरतिभंगतदितिपदस्यचतद्विधानेविभ
क्त्यंतापदमितिगौतमसूत्रेणसुतिङ. तेपद
मितिपाणिनिसूत्रेणवप्रतिपादितंपदलक्ष
णंतगोतसूत्रस्यापादरपिचतद्विधास्यरात्म
कतमदस्यापित्रिगुणात्मकमात्रवादात्म्यव
स्वेनततोपिपरतरंनिर्गुणत्वस्यतादात्म्याभावे
नैवस्वर्यात्मकनमदस्यकेयुतिकमायेनहृत्रा
पास्तेतनादात्म्यवत्वेनमितिशब्दार्थयोस्ताद
त्म्यमेवशक्तिरितिपत्तेपितमदस्यकेवलेल
तोणवस्वकार्यतिभावः मातृकाभेदस्तुतिस्फुः
परतामरा त्रिपुरामिडांतेतुप्रकारांतैरपि
निरुक्तिकृता श्रीपरानंदनाथस्यप्रसत्रः
नाम्नेतिमायरानंदाभिधेयंतेत्रप्रसिद्धता
ऋमापरा प्रसादरूपिणीवेतिपरासाशोभ
वीपरेति १८ प्रतिकूलेस्वात्माभिस्तुरः

त्वमेवतीतिप्रतीची सा च सा चितीव प्रत्यक्चिती
श्च्यात्मकसंज्ञब्रह्मसैवरूपं यस्यास्तथा चिन्तीतैः
क्रिजेतात्मकदिकारादितिङीप् ९७ पश्यन्तीतिप
श्यन्ती श्रस्याप्येवातीर्णमपिसंज्ञा ३केवसौभाग्य
सुधोदये पश्यन्तिसर्वेस्वात्मनिकरणानामसरणि
मपियदुन्नीर्णं तेनेयंपश्यन्तीसुन्नीर्णसुप्रदीयं
तेस्मातेति ९८ पराउत्कृष्टासौदेवताचपरादेवता
उपास्येश्वरस्वरूपेमर्थः ९९ मध्येस्थितामध्यमा
तदुक्तं पश्यन्तीवनकेवलमुन्नीर्णानापिवैखरी
ववहिः स्फुटतरनिखिलावयवावाकरूपामध्य
मानयोरस्मादिति १०० विशेषेणाखरःकठिनस
संयंवैखरी सैवरूपंयस्यायनभावमापन्नेति
यावत् वैनिश्चयेनखेकर्णविवरंगातिगछती
तिव्युत्पत्तिः सौभाग्यसुधोदयकथिता १०१ भक्ता
नोमानसेविनेश्लेषभिन्निकाध्यवसायेन सरोवि
शेषहंसीवहंसिका १०२ ११२ कामेश्वरप्राणनाडी
कृतज्ञाकामपूजिता शृंगाररससंपूर्णाजयाजा
लंधरस्थिता ११३ कामेश्वरस्यशिवकामस्यप्राण
नाडीजीवनानाडीवा तदुक्तमाचार्यभगवत्पादैः
करालंयत्त्वेलेकवलितवतःकालकलना न

ण्येभोत्लक्षे तेनवजननिताटंकमहिमेति कृ
तेसत्कृतत्रेतकृते जातानीति कृतस्यास्तूर्ध्वः सोम्भ
यमः कालो महाभूतानि पंचवत्र एते शुभाशुभ
स्य हृत्कर्मणोनवसातिण इश्वकनवकामित्रे
तिवा कृतस्योपकारस्यज्ञानेन प्रत्युपकर्त्रीवा
कृतवज्ज्ञानेयस्याः इतिवा कृतादिशुगेषुध
र्मस्येवज्ञानस्याश्रुतरोमरेहासात्कृते यथाप्र
णीत्वानेताटशज्ञानवती सर्वैः यद्वाप्तूतशा
स्त्रेकृते त्रेताद्वापरकलिसंज्ञानिचत्वारिप्रूता
निप्रसिद्धानि तानि चत्वारि ष्ठिकोकचदिता स्य
पिटशघट्ट्रोकत्रूपाणि एवं पूर्वे पूते उत्तरोत्तर
पूतानामंतर्भावात्तथाचश्रूयते तेवा यते
पंचापंचात्मदशसंतत्सत्कृतमिति दशानां
कृतसंज्ञा अत एव कृतपूते जितवतोत्रेतादि
पूतत्रयमपि जितं भवतीति पूतशास्त्रमर्यादापि
श्रूयते च कृताय विजिताय परेयाः संयतीति प्र
यो पूतक्रीडा कृतत्रूपेणश्रयो विजिता येन तमेव प्र
नेन दयत्नताश्चा याः सम्त्रादिक्रीडाः संयति उपनय
ते जिताभवंतीति तत्पणीन तेन कृते यथा सर्वेषा
पकेमेव सर्वे विषयकं ज्ञानेयस्याः इत्यर्थः

कृतेजानन्तीतिवा शिवेनसहस्थितकीडयामव
शेषकृतसवाहैव्याप्रवजयइतियत्रं १४ कामे
नमन्मथेनपूजितोपासिता अतएवारुणोप
निषदि श्रुतौनिर्दिष्टावेदेह्नः अचेतायश्चेतनः
सतेमणिमविंददितिश्रूयते लक्ष्म्याः श्रुतौनगो
विचारत्वेप्रामवानिसर्थः १५ संगारायेरसे
नसम्यक्संपूर्णाअथवा संगोप्रधानभूतेश्वर
रेंकवारं आवरकाविद्येतियावत्यस्याः सांश
णवरासंपूर्णेनब्रह्मणासहितासंपूर्णाउभ
योः कर्मधारयेशवलब्रह्मरूढब्रह्मोभयव
तीतियावत् १६ जयस्वरूपत्वाजयापादेजया
वराहशैलेतिनिपरिगणितावाज्ञालेयरेपीठ
विशेषस्थिता १७ पद्मजालेयरेविस्तुवीति
प्रतिपादितविस्मताख्या १८ ॥२॥ अथनाम
परिभाषामंडलेवक्ताविंशत्पदानिविभज्यते हे
हेवेहेहेमवदोरुदसुविलेशशीलजलमोहः
द्वार्थेवत्सभेवगाःस्मोसुविजलशोभाभगोलः
वि अत्रत्ततीयंहेइतिपदेषडक्षरनामद्वयपरं
इतराणितत्र्थाक्षरपराणि चतुःपदेवक्षरतर
कनामचतुष्टयपरं ४ आद्यानपीठनिलयाविं

त· स·भा· १२६

126

डुमेडलवासिनी रहोयागक्रमाराध्या रहस्त
र्पणतर्पिता १२४ श्मशानान्त्यपीठमेव निल
योवासस्थानं यस्याः १२५ विडुरेव मेडले सर्वा
नंदमयात्मके चक्रवाले तत्रैव सति ८ रहसि
विविक्ते क्रियमाणो यागश्चिदग्नौ श्रेतःकुंडु
लिमधिष्ठिते घृणादिहोमात्मकरूपो रहोयाग
स्तस्य क्रमेण प्रयोगेणाराध्या यजदेवपूजा
संगतिकरणदानेष्विति धातुपाठादेकांतसं
गतिरेव वा रहोयागः तत्क्रमेण पादविवे
चेनाराध्याराध्या यदाहापस्तंबः न शा
स्त्राभिरतस्य मोक्षो न चैव रम्यावसथप्रियस्य
न भोजनाच्छादनतत्परस्य न लोकचित्तग्रहणे र
तस्य एकांतशीलस्य दृढव्रतस्य मोक्षो भवेत्प्री
तिनिवर्तकस्य अध्यात्मयोगे निरतस्य सम्यङ्मो
क्षो भवेन्नित्यमहिंसकस्येति प्रकाशमर्शह
स्ताभ्यामवलंब्योन्मनीस्रुचे धर्माधर्मकलास्ने
हपूर्णं वह्नौ जुहोम्यहमिति मंत्रोच्चारेण विभा
वन ८१ मंतर्निरंतरनिरिंधनमेधमाने मो
हांधकारपरिपंथिनि संविदग्नौ कस्मिं
श्चिदद्भुतमरीचिविकासभूमौ विश्वं जुहो

मिवसद्यादिशिवावसानमितिसंज्ञार्थविभावने
वरहत्स्वरूपिणेतेनतर्पिता ८२ ११४ सद्यःप्रसादि
नीविश्वसाक्षिणीसाक्षिवर्जिता षडंगदेवताय
क्ताषाड्गुण्यपरिपूजिता ११५ तादृशयागानपण्णा
भ्यांसद्यःफलदाततएवप्रसीदतीतितथा ८३ वि
श्वस्यद्रष्ट्रीसाक्षाद्द्रव्यव्यवधानेनस्वरूपात्मकबो
धेनेतिविश्वसाक्षिणी ८४ साक्षाद्द्रष्टरिसंज्ञाया
मितीन् ८४ सर्वसाक्षिण्याःसाक्षितयायोगात्सा
क्षिवर्जिता ८५ षडंगवयवकान्यंगानिहृदयशि
रःशिखानेत्रकवचास्त्राणितेषांदेवताभिःशक्ति
भिर्युक्ताआहृता ज्ञानार्णवादिषुध्योगावरण
ऊर्ध्वाश्रीविद्यामनुसंभवे षडंगावरणाख्यम
समीपेक्रमतोवेष्टयेत् परिवारार्थेनपश्चाद्दद्या
दंगाहुतिः श्रियेत्यादिव्यवहारदर्शनेनतासा
मप्यावरणदेवतात्वात् ताभिःसहैवनवावर
णसंख्यापूर्तेःसंभवाच्च षण्णामंगानामधिष्ठात्री
देवतामहेश्वरएव तेनयुक्तावा उक्तंचदेवी
भागवते सर्वज्ञतातृप्तिरनादिबोधःस्वतंत्रता
नित्यमलुप्तशक्तिः अनंतताचेतिविधोविधिज्ञाः
षडाहुरंगाणिमहेश्वरस्येति ८६ संधिविग्रहा

ले॰
स॰भा॰
१२७

127

यानामनेहे धीभावसमाश्रयाणां कामंदको-
क्तानामैश्वर्यस्य धर्मस्य यशसः श्रीज्ञानवैराग्याणां पु-
णां प्रसिद्धानां वा षण्णां गुणानां समूहः षड्गुण-
नेन परितः पूरिता ८७ १३५ नित्यक्लिन्ना निरूप-
मा निर्वाणसुखदायिनी नित्याषोडशिकारूपा
श्रीकंठार्धशरीरिणी १३६ नित्यं दययाक्लिन्नमान-
सा तृतीया तिथिनित्या नित्यक्लिन्नेत्युच्यते इये
वकेदपुराणे नित्यक्लिन्नामथो वन्दे विश्वसंभु-
क्तिमुक्तिदाम् इत्यादिना प्रपंचिता तद्रूपा वा ८८
निर्गता उपमा सादृश्यं यस्याः सा निरुपमा नत-
स्य प्रतिमास्तीति श्रुतेः ८९ निर्गतं वाणं शरीरं
यस्मिंस्तच्छरीरं पतनं वाणमवष्टभ्येति श्रुतेः
वेदान्तिभिर्निर्वाणपदेन मीमांसकैर्वाणशब्द-
स्य शरीरपरत्वेन व्याख्यानात् शरीरं वाणमु-
क्तम् विस्मरेशेषाच्च अशरीरं इयेतानवच्छि-
न्नसुखं सीताच्छिददातीति नित्या कामेश्वर-
नेश्रतिदेवीवाक्ये समाताः स्वपरमे निर्वाण
ममलेपदे प्राप्यते न द्विशैलेइ ततो मांशरले
वजपकत्वेन पृथक्केन तथ्या वोभयतो पिवा
मामुयास्य महाराजनन्तेतापास्य क्षितप्रदेमिति ९०

षोडशैव षोडशिकाः नित्या स्मृताः षोडशिकाश्च
कामेश्वर्यादित्रिपुरसुन्दर्यन्तास्तासां रूपाणि य
स्याः सा ॐ कंचकेश्वराजे आद्याया ललितायाश्च
रूपाः पंचदशांगगणाः ललितागात्ररूपेण सर्वा
सामात्मविग्रहे तिषोडशेपव षोडशिकेन वा नि
मेषविकल्परहित आ समेता षोडशिका ग्रहणे
गाभ्यासविशेषपुष्कलत्रपुष्टैरागसमेता दृश्यते प्री
यत इतिवा अति रात्रे विकल्पितस्यापि षोडशि
ग्रहस्योत्तरेहन् ह्विरात्र सद् इत्यादि वचनेनैतरके
त्रपुनिस्यतात् ॐ कंचशक्तिरहस्ये कोटिभिर्वा
जपेयानोयथा षोडशकोटिभिः प्रीयते वा तथे
केन षोडषयुक्ता रागेन सेति ९ श्रीविंबके तेय
स्य सश्रीकंठः शिवः तस्यार्धशरीरमस्याः श्री
कंठेनार्धशरीरवतीतिवा तदभिन्नार्धशरीर
शालिनीतियावत् अन्तपवैकमेवद्व्यात्मक
तेहहृदारण्यके श्रूये आत्मैवेदमग्र आसीदि
ति स क्रमयसद्भमेवात्मानं द्वेधापातयत्ततय
तिश्च पत्नी चाभवतामिति अथवा श्रीकंठवद
र्धशरीरेयस्याः श्रीकंठस्य यथा किं विनोले
किं विभुकंशरीरं तदहडभयरूपेतियावत त

ल॰
स भा॰
१२८

128

उक्तं चाथर्वणे तत्र या सा महाभागा शंकरस्या
र्धकायिनी कार्यार्थं द्विगुणा तस्याः शुक्लं वामं
तथासितं आत्मानं विभज्यास्ते तिष्ठाकादेवा स्वयं
भवा तदेव द्विविधा भूता गौरी काली तिसा द्विं
जा इति यद्वा अश्रीकंठः सरेशश्च ललाटके शा
वोऽस्त्वमिति मातृकाकोशाच्छ्रीकंठोकारः स
एवार्धशरीरमस्या वाग्रूपाया इत्यर्थः तथा व
क्ष्यते अकारो वै सर्वा वाक्सैषा स्पर्शोष्मभिर्व्यं
ज्यमाना बह्वी नानारूपा भवतीति अकाररूपा
परा वाग्व्यञ्जनमात्रा रौद्र वैखर्यात्मिका जातेति फ
लितार्थः उक्तं च स्वतंत्रसंहितायां वागुद्गतापरा
शक्तिर्या विद्रूपा पराभिधा वंदे नामतिशभत्या
श्रीकंठार्धशरीरिणीमिति यद्वा एकार्धरूपा
या अर्धं तरं श्रीकंठः परिपूर्तिकर इति यावत्
तदपि तत्रैवोक्तं इच्छा सत्ता च या शक्तिः परिपू
र्णां शिवादरेति शैवमातृकासारे अर्धपूर्णां दया॰
रिशक्तिभिरर्धं श्रीकंठादिशिवैः पूर्यत इति फ
लितोऽर्थः यद्वा अकारस्य यदेवेन दर्शायां का
मकलासमानजातीयमर्धं तदभिन्नशरीर
वतीति ५२ १२८

प्रभावतीप्रभारूपाप्रसिद्धापरमेश्वरी मूलप्रकृ
तिरव्यक्ताव्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी ॥३७॥ प्रभास्त्वणि
माद्याश्चावरणदेवता अणिमादिभिरावृतांम
यूखैरिति वचनात् तद्वतीताभिरावृता ४३ कि
रणास्तावद्गुणस्वरूपा न पुनर्द्रव्याणीति प्राचांप
तः किरणा गुणा न द्रव्यं ते पुनः सा गुणेन सोऽद
व्याइति धर्मसंग्रहिण्यादौ तैरैहरिभद्रादिभिर्जै
नैः सूरिभिरुक्तं किंतु किरणा गुणा न द्रव्यं ते
षु प्रकाशो गुणो न स द्रव्यमिति तद्व्याख्या ततश्च
गुणगुणिनोरभेदादाह प्रभारूपा अणिमाद्या
देवतास्वरूपमेव यस्याः मनोमयो भारूप इति
श्रुतेः ४४ सर्वैरहमिति वेद्यत्वात्प्रसिद्धा तथा
च देवीभागवते तामहं प्रत्ययव्याजात्सर्वे जानं
ति जंतव इति तत्रैव प्रथमस्कंधारंभे सर्वचै
तन्यरूपां तामाद्यां विद्यां च धीमहीति ४५ पर
मा उत्कृष्टा च सा ईश्वरी स्वामिनी च ४६ मूलमंत्री
विद्यामंत्रस्य प्रकृतिः कारणभूतप्रकाशविम
र्शौ व्योमरहस्यरूपा सांख्यमतप्रसिद्धा वा मू
लप्रकृतिः यदाहुः मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः
प्रकृतिविकृतयः सप्त षोडशकस्तु विकारोन

लं·
स·भा·
१२५

179

प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति स्पंदसंहिता-
यांते महदादिसप्तकरूपस्य पुमणो वेष्टिताऽ
ऽलिंस्येवाष्टप्रकृतिरूपा मूलप्रकृतिरुच्यत इ
त्यर्थः तेन तद्रूपा वा अथवा पृथिव्यादीनामाका
शान्तानां मध्ये एवं पूर्वस्य विकृतिभूतस्यान्तरो
त्तरं भूतं प्रकृतिः आकाशस्य तु ब्रह्मैव प्रकृतिः
आत्मन आकाशः संभूत इति श्रुतेः तस्यात्र प्रकृ
त्यन्तरमतो मूलस्थानीया प्रथमा प्रकृतिरित्य
र्थः अतएव पवगात्राशिववाक्ये प्रादुरासीज्ज
गन्माता वेदमाता सरस्वती यस्मात्प्रकृतिः से
यं मूलप्रकृतिसंज्ञिता तस्यां महत्समुत्पन्नस्त
त्त्वैस्तैर्महदादिभिः अत्रेदं बोध्यं नियतकालप
रिपाकानां हि कर्मणां मध्ये परिपक्वानां सुख-
भोगेन तथा दितरेषां वापक्वानां भोगासंभवेन
तदर्थायाः स्वैरनुपयोगात् प्राकृतप्रलयो
भवति तदाग्रलसमस्तप्रपंचमायायाः प्रति
ष्ठपरमशिवेन निष्कले विलीना सती यावद
वशिष्टकर्मपरिपाकं तत्रैव तिष्ठति तदु
के प्रलयेऽव्याप्यते तस्यां चराचरमिदं जगत्
दिति विस्सृष्टालोपि जगत्प्रतिष्ठादेव ।:

र्थं पृथिव्यप्सु प्रलीयते तेजस्यापः प्रलीयन्ते तेजो
वाय्वौ प्रलीयते वायुः प्रलीयते व्योम्नि तदव्यक्ते
प्रलीयते अव्यक्तं पुरुषे ब्रह्मणि निष्कले संप्रलीय
ते इति अव्यक्तं माया तस्याश्च लयो नाम मुक्तवि
वनात्येति को नाशः किन्तु स्वभावतः करणप्र
लीनामिव मायाप्रलीनामनुदयादंस्य तनिर्विक
ल्पात्मनः परमात्मप्रकाशस्यैवालोकानामसत्वेप्य
प्रतिभानमायतन्वे सर्वथाभानाभावे वस्तुनप
वाभावापत्तेः इष्टापत्तौ तु पुनरनुसर्गानुपपत्तेः
अवशिष्टैः प्राणिकर्मभिरस्य तस्यां मायायां विली
येव क्रमेण प्राप्तपरिपाकैः स्वफलप्रदानाय प
रशिवस्यासिसृक्षात्मिका मायाप्रतिकृत्यायते सै
षा मायावस्था ईक्षणकामतपो विविक्षीर्षादिश
ब्दैः उच्यते स ईक्षत लोकान्नुसृजा इत्येतरेये त
दैक्षत बहु स्यां प्रजायेयेति छान्दोग्ये सो कामय
त बहु स्यां प्रजायेयेति तैत्तिरीयके तपसा चीयते ब्र
ह्मेति मुण्डके नादृशवृत्ति विषयतया सविकल्प
कत्वेन मायया यत्स्फुरणं सोयमवृद्धिपूर्वकल्प
मसः सर्गः प्रथमः नासदासीन्नो सदासीदिम्या
रम्यन्तमश्चासीत्तमसा गूढमग्र इत्येताश्रुतिस

ते· स·भा· १३·
130

स्मादव्यक्तमुत्पन्नमित्यादिसृष्टिरेष्यैतस्यैव
पतस्मादविभागापन्नगुणत्रयादव्यक्ततमः
पदवाच्यादेतद्विभागाद्गुणत्रयात्मकस्याव
व्यक्तस्य महतः सर्गो द्वितीयः तदुक्तं अव्यक्ता
देतदुदितं त्रिभेदग्रहणात्मकं महत्त्वामसभवे
त्तेन महतोहंकृतिलक्षणेति तस्माद्धि विभाग
गुणत्रयस्यस्याहंकारस्य सर्गस्तृतीयः वैकारि
कस्तैजसश्च भूतादिश्चैव तामसः त्रिविधोय
महंकारो महत्तत्वादजायतेतिवचनात् अत्र
भूतादेस्तामसत्वेन विशेषणादन्ययोः सात्विक
राजसत्वे सूचिते तत्र भूतादिनामकात्ता
मसादहंकाराद्राजसावष्टब्धात् पंचतन्मात्राणां
सर्गश्चतुर्थः वैकारिकनाम्नः सात्विकादहं
काराद्राजसावष्टब्धादेकादशेन्द्रियगणस्य सर्गः
पंचमः राजसात्तैजसादहंकारादुभयापेक्षा
द्वीदिवार्तीकश्चैवतोऽध्यादिदेवतासर्गः षष्ठः
यदाहुः सांख्याः सात्विक एकादशकः प्रवर्त
ते वैकृतादहंकारात् भूतादेस्तामसस्तन्मा
त्रस्तैजसादुभयमिति शेषमेतेन सात्विकादह
ङ्मनो राजसादहमादशेन्द्रियाणीति विशेषः यदु
क्तः प्रवासात्विकराजसतामसभेदैः संजायते त्रयाण

सवैतैजसवैकारिकभूतादिकनामभिः सञ्जल
ति एतेवषट्सर्गाः प्राकृतैजसतस्तत्रमनोवै-
कारिकतोभवेतिचात्मानि भूतादेस्तन्मात्राण्ये
षोसर्गोयमेतस्मादिति एतेवषट्सर्गाः प्राकृताः
प्रत्तादिरूर्ध्वस्रोतोरूपः पश्वादिस्तिर्यक्स्रोतोरू
पोभूतप्रेतादिर्वाक् स्रोतइतित्रयोवैकृताः प्राकृ
तवैकृतात्मकएकः कौमारसर्गइति तदुक्तंवि
ष्णुभागवते आद्यस्तुमहतः सर्गोगुणवैषम्यमा
त्मनः द्वितीयस्त्वहमोयत्र द्रव्यज्ञानक्रियोदयः
भूतसर्गस्तृतीयस्तुतन्मात्रोद्रव्यशक्तिमान् च
तुर्थऐन्द्रियः सर्गोयस्तुज्ञानक्रियात्मकः वैकारि
कोदेवसर्गः पंचमोयन्मयंमनः षष्ठस्तुतमसः
सर्गोयस्त्वबुद्धिकृतः प्रभोः षडिमेप्राकृताः स-
र्गावैकृतानपिमेशृणु इत्यादि अनाद्यकाव्येन
मः सर्गस्यषष्ठत्वोक्तिः पाठक्रमानुसारेणप्रा
र्थक्रमात्तस्यप्रथमत्वमेव अस्मिन्नेवार्थेवायु
पुराणाग्नेयादीन्यप्युदाहार्याणि एवंचाव्यक्तादिसर्गा
णामयंपुनरेतस्यपूर्वःपूर्वः प्रकृतिः अव्यक्त
स्यतुकेवलप्रकृतित्वमिति सर्वैरष्टौनो मूलभू
तत्वात्तस्यमूलान्तराभावाच्च मूलप्रकृतिरित्यर्थः

ले. स. भा. १२१

|3|

अतएवश्रूयते इंद्रियेभ्यःपराह्यर्था इत्यारभ्यम
हतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः पुरुषान्न
परं किंचित्सा काष्ठा सा परा गतिरिति अथवा सू
कारः पंचसंख्यानां तन्मात्राणां लेकारस्त्वव्यक्त
महदहंकाराणां त्रयाणां बोधकः तेनाष्टविधा
प्रकृतिरित्यर्थः तथा च समाससूत्रे अष्टौ प्रकृ
तय इति ॥ अथ क्रमेण सर्वा स्वरूपैः स्तोतमु
पक्रमते अव्यक्ता प्राथमिकमायास्फूर्तिरूपा
सांख्यमते प्रधानप्रकृत्यादिपदवाच्यमव्यक्तं
तद्रूपा वा तदुक्तं सांख्येसमसंसा सूक्ष्ममलिंग
मचेतनमनादिनिधनं तथाप्रसवधर्मिनि
रवयवमेकमेव हि साधारणमेतदव्यक्तमि
ति पंचशिखाचार्यैरप्यनादिमध्यं महतः परं
ध्रुवं प्रधानमव्यक्तमुशंति सूरय इति तद्गुण
त्रयसमष्टिरूपमेवेति मन्वादीनामतदुक्तं त
द्रूपत्वादिति सांख्यप्रवचनसूत्रे स्पष्टं त्रिलिंगवा
व्यक्तपदेनोच्यते तदव्यक्तं महद्दीमपिकयो
नचत्वज्ञारश्यते नापि वावानामैदं वैसल्पमाक
मेणावेसादिक्ष निमित्तणा निर्णायात् विस्मवदू
पेतिवार्थः प्रधानमव्यंयानिरवाक प्रकृतिस्तमः

विशेषेणानिनामानि निसंप्रभवपर्मिणाइति-
लैंगात् व्यक्तं महत्तत्त्वं पूर्वस्मादभिव्यक्तत्वात्
महत्त्वाच्च आसमेताद्व्यक्तआव्यक्तस्तजसोहं
कारः तदुभयस्वरूपिणिमेकंपदं व्यक्तेत्यस
भिन्नपदत्वंस्वीकृत्यानन्तरत्वाज्जननीति नाम
हृयसैकमपिकर्तृत्वं युक्तं येनकृत्यादिदोषाप्र
सगात् प्रवृत्तचकारवकारादिनामप्रयुज्या
दानगुणाच्च अस्मिन्पक्षे व्यक्तं स्वरूपमहत्तात्म
कमस्या इतियोज्यं पराहन्तायाविस्फुरत्सुंदरीरू
पत्वात् अहंकाराख्यतत्वं तदाभिव्यक्तेः व्यक्त
मव्यक्तं चेति स्वरूपमस्या इतिवा भूतभावावि
कारसाहित्यराहित्यवतीत्यर्थः तदयुक्तं लैंगे
भूतभावविकारेणाद्वितीयेन सहव्यक्ते व्यक्तं
तेनविहीनत्वादव्यक्तमसदिमयीति तदात्म
रूपेतिवार्थः उक्तमव्यक्तं त्वरमुदाहृत
मितिमत्स्यपुराणात् समष्टिव्यष्टिरूपेतिवास
मष्टिं विदुरव्यक्तं व्यक्तं व्यष्टिं मुनीश्वरा इतिन
सिंहपुराणात् त्रयोविंशतितत्त्वप्रकृतिरूपा वा
त्रयोविंशतितत्त्वातिअव्यक्तशब्देन सूरयः वदन्ति
व्यक्तशब्देन प्रकृतिंच परांतत्त्वेति ब्रह्माण्डपुराण

ल·
स· भा·
१३२

132

णात् अथवा व्यक्ताव्यक्ते व व्यक्ताव्यक्तं चेति घ
नेरेकशेषांतरेण व्यक्तमव्यक्तं व्यक्ताव्यक्तं चेति
त्रिविधलिंगरूपेणस्थितः तल्लक्षणानि च ब्रह्मवै
वर्तपुराणे स्वायंभुवबाणलिंगशैललिंगमि
ति त्रिधा कीर्तितं व्यक्तमव्यक्तं व्यक्ताव्यक्तमिति
क्रमात् व्यक्तं भुक्तिप्रदं मुक्तिपदमव्यक्तमुच्य
ते भुक्तिमुक्तिप्रदं लिंगं व्यक्ताव्यक्तं प्रचक्षते हि
क्लिस्तलांसमारूढैर्हृदि मे नित्यहीयते तद्बाण
लिंगमुदितेशेषे शैले विडंबया इति अथवा
पक्वमलेषु स्वव्यक्तपाशवद्धेष्वव्यक्ते स्वरूपम
स्याः तदुक्तं शक्तिरहस्ये शक्तिपातशहार्थेति
रूपणावसरे व्यापिनी परमाशक्तिः पतितेसु
च्यतेकथं ऊर्ध्वादयोगतिः पातो मूर्तेस्या सर्वे
गस्यच सर्वस व्यापिनीस्यास्सहजा शिववत्सि
ना किंत्वियं मलकर्मादिपाशवद्धेषु संहृता
पक्वदेशेषु स्वव्यक्तापतितेस्पर्वयत इति ९७
व्यापिनी विविधाकारा विद्याविद्यास्वरूपिणी
महाकामेशनयनकुमुदाह्लादकौमुदी ९८
अहंकारत्रयकार्यरूपाविशिष्टप्रकृतस्सर्गत्रि
नयात्मकतया परिणामो व्यापिनी सर्वजगद्व्या

पिका वा ॥५००

इतिश्रीभास्कररायेणकृतेसौभाग्यभास्क
रेचतुर्थशतकेनाम्नांचतुर्थीज्वालिनीक
ला इतिश्रीमल्ललितानामसहस्रनामभाष्येचतु
र्थेनामशतकेनामपञ्चमीकला ५ श्रीगु
रुभ्योनमः ॐवैकृताः सर्गाःकौमारसर्ग
श्चेत्येवंविविधाश्चाकारायस्याःसा १ विद्याचा
विद्याचयस्यांद्वेउभयेसह अविद्ययामृत्युंती
र्त्वाविद्ययामृतमश्नुते इतिश्रुतौप्रसिद्धेवि
द्याविद्ये विद्यास्वात्मरूपंज्ञानं अविद्यावरम
तिरूपज्ञानं तदुभयंस्वरूपमस्याः उक्तंचबृह
न्नारदीये तस्यशक्तिःपराविद्याजगत्कार्य
परिक्षमा भावाभावस्वरूपासाविद्याविद्येति
गीयतइति देवीभागवतेऽपि ब्रह्मैवमाति
उः प्राणविद्याविद्यास्वरूपिणीति तत्रैवस्थला
न्तरे विद्याविद्येतिदेव्याद्वेरूपेजानीहिपार्थिव
एकयामुच्यतेजन्तुरन्ययाबध्यतेपुनरिति
यद्वा विद्यैववरमवृत्तिरूपंज्ञानं अविद्याभे
देऽवृत्तिरूपज्ञानंस्वःपरंब्रह्मात्मकंज्ञानंस्व
परस्यात्मवाचिनात स्वोऽज्ञाततावात्मनीति

ल. स. भा. १३३

133

कोशात् पतद्वयं तु समस्याः उक्तं च लैङ्गे शांति
विद्यापरं चेति शिवरूपमिदं त्रयं अथैषु भिन्न
रूपेषु विद्या नेशांति रुच्यते आत्माकारेण संवि
त्तिरूपं विद्येति कथ्यते विकल्परहितं तत्त्वं
परमित्यभिधीयत इति २ महांश्चासौ कामेश
श्चेति वा महाकामो महेश्वरो महाशयश्चासावी
शश्चेति वा महत्कामेशस्तस्य नयने एव कुमुदे
कैरवरूपके जवा तेषामाह्लादिका सम
त्वातिशयकृतनिमीलने वा कौमुदी वेदिके का
न्तिकपूर्णिमेवेति वा कुमुदे कैरवरूपके जे
कुमुदः कपी कौमुदः कार्तिकमासि बहिका
यां वै कौमुदीति पादवः अथवा कुत्सिताना व
रताधिकरुः खमभिभूतादिरूतर्भिनियो मु
मोती येषां ते कुमुदा वैषयिकाः अनएव तेषां
मनकेभ्यत्वाभिप्रायेण कुप्रायेण कुमुदे कुमुदि
ति शाश्वतः स्यात् कुसुत्कृपणे संवदितिविभु
नेषां मासमं तान्हामोडादः सुत्वातिशयो सा
न्तरूप इति यावत् सैव महाकामेशं प्रति नयने
न आपाणेनेतिरतीया समासः शिवप्राणा
नेमस्य वषयिकनिष्पत्त्वावस्यैकागुहेगमकाशिका

भक्तहार्दतमोभेदभानुमद्भानुसंततिः शि
वदूती शिवाराध्या शिवमूर्तिः शिवंकरी ॥१५॥
भक्तानां हृदि भवानि यानि तमांस्यावरणात्म
भेदज्ञानानि तेषां भेदनाशने भानुमतः सूर्य
स्य भानुसंततिः किरणपरंपरेव । शिवदूत
त्वं यथा भवति तथा संदेशप्रापको यस्याः
सा शिवदूती वृत्तयतापि यथोक्तवत्कवाह
तोष्णुपतापकः हृतीसंवारिकीमम इति को
शे संवारशब्दोपि संदेशसंचारणपरः दूतो
नेतिष्ठायां दूतनिभ्यादीगम्यतिदीर्घः क्तादस्या
स्त्रियामिति ङीष् बहुव्रीहेः क्तीताददन्तादस्
वेयोत्रे स्त्रियो ङीषिति तदर्थः ३ उक्तं च मार्कं
डेयपुराणे यतो नियुक्तो दौत्येन तया देव्या
शिवः स्वयं शिवदूतीति लोकेस्मिन् ततः सा
ख्यातिमागतेति यतश्चाख्योकारान्तशिवेन
संदेशं प्रापयतीति शिवदूती गौरादेराकृतिग
णत्वान्ङीष् बहुव्रीहौ तटापुस्यादित्याकृतः त
त्रिय इयं च शुक्रराख्याती शैस्थिता तदुक्तं प
द्मपुराणे शुक्रवारे श्रूयते साः प्रवक्ष्यामि
केरयामवस्थिता शुक्लं निशिवदूती तथावेदी

क्षेमात्क्षेमाकरीत्यदेत्यादि ५ शिवेनाप्तयोगा
स्या तदुक्तं वलोउपुराणे शिवोपि योगमारा
ध्यध्यानयोगवलेनच ईश्वरः सर्वसिद्धीनाथ
र्धनारीश्वरोभवदिति ८ शिवएवमूर्तिः स्वरू
पयस्याः शिवशक्तोरभेदात्तदुक्तं एकोरुद्रः
सर्वभूतेषुगूढो मायारुद्रः सकलो निष्कलश्च
सएवदेवी नचनहिभिन्नाप्येतद्ज्ञात्वैवामृत
त्वंव्रजेतीति शिवामंगलमयीमूर्तिर्यस्याइति
वा शिवंमोक्षएवस्वरूपंयस्या वा मोक्षस्यात्म
मात्रस्वरूपत्वात् तदुक्तं सौरसंहितायांचतुर्द
शेध्याये अथमुक्तेः स्वरूपंतेप्रवक्ष्यामिसमा
सतः स्वारम्पतस्मादात्मस्वरूपेवपरामुक्तिर
विद्यया प्रतिबद्धाविष्णुइत्यविद्ययाव्यज्यतेन
वेमते १ भक्तंशिवमेवकरोतिश्चविद्यापाशनि
रासेनमुक्तप्राप्यंस्वकरोती वेत्स्यएवागात मंग
लंकरोतीतिवाशिवंकरीशिवशमरिष्टस्यकरइति
मे ८११३४ शिवप्रियाशिवपराशिष्टेष्टाशिष्टपूजि
ता अप्रमेयास्वप्रकाशामनोवाचामगोचरा १४
शिवस्यप्रिया शिवः प्रियोयस्याइतिवा ४ शिवा
न परशिवस्यशक्त्याधीनात्मलाभकत्वात् ।

शिवः परो यस्याः इति वा शिवश्रुतिपादकत्वाच्
शिवा श्रयेशाद्रूपतमरइत्येवमेवव्याख्या
दर्शनात् ॥ शिष्टामनुशिष्टानि विहितक
र्माणि इष्टानि इच्छाविषयाः प्रियाणि यस्याः सा
शिष्टेष्टा इषु इच्छायामिति धातोः कर्मणि नि
ष्ठायामिष्टमिति रूपं यद्वा शिष्टैर्विहितकर्म
भिरिष्टा पूजिता यजतेर्निष्ठायां संप्रसारणेन
ष्टेति षत्वे च रूपं स्वस्ववर्णाश्रमधर्मैः सम्यग्
भावदर्पितैः यत्पूजनेन तुष्येयमाराधितो नो स
मर्पणैरिति वचनात् आचारप्रभवो धर्मो ध
र्मस्य प्रभुरच्युत इति महाभारतहरिनारदीयव
चनात् यद्वा न पाणिपादचपलो न नेत्रच
पलो भवेत् न च वागंगचपल इति शिष्टस्य
गोचरः पारंपर्यागतो येषां वेदः सपरिबृंह
णः ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेत
व इति वा शिष्टस्मृत्योक्तलक्षणकाः शिष्टाः तैरि
ष्टा यस्याः सा यद्वा शिष्टैरिष्टा पूजिता ॥ इम
मेवार्थं स्पष्टमाह शिष्टपूजिता ॥ प्रमातै
र्योग्या प्रमेया न भवतीत्यप्रमेया अकारार्थेऽल्प
त्वादिभिः प्रमेया वा अप्रमेया वा सम्येति

ल.
स.भा.
१३५

135

रंभांतः समुद्र इति श्रुतेः १३ स्वः आत्मा भिन्नः प्र
काशो यस्याः दृश्यताभावेन पराप्रकाशत्वात्
स्वप्रकाशप्रकाशो यस्या वा १४ मनोसि च वाचश्च
मनोवाचस्तयोः वागोचरा अविषयः यतो वाचो
निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सहेति श्रुतेः विलक्ष
णे प्रज्ञादेवचनेच यातीत गोचरा वा वामन
सो वा विशेषणानां अनीशानपारिक्षे ये वं देना मी
स्वरी परामिति स्त्रीशूद्रद्विजवेद्वेनाश्रयीन श्रु
ति गोचरे भादा विविगोचरा शब्दमम्ही लिंगतेन
विद्यते गोचरो यस्यामिवा वाङ्मनसविषयप्र
कोपि पदार्थो यस्यां नास्ति तद्गुणानामप्यानंते म
न वाङ्मनसातीतत्वादिति भावः यतो अग्रमाद्य
पिकृत्यमिमेन देहेक्लिष्ट इति श्रुत्यातरस्मद्रुद्द
यो पवते किः मनः क्तिः ह्यस्मिन दत्तरांतानिता
नामानि हिहि पदे षडिंनानि तदर्थः तत्समान
विभक्तिकपदद्वयपदं अप्रामेवाक्यमर्थवदि
ति मायेन नाहस्पाक लपवनामद्वयभ्रमनिरास
हेतुनेन सार्थक्यत्वात् यथा परं मानि परं याम
पराशक्तिः परानिष्ठेति इदेव मिन्नाविभक्तिकपद
द्वयवदितमेकेनामतदोषः यद्यपि मनश्च वाचा च
मनोवाचे ॥

नेवतेष्वामेवञ्चापक्केवमनोवाकामे विशेषे॰
णविशेषणवक्रुत्वमित्युक्तेनेपूर्वनिपातः त
नेभवतइतिमनोवावामे तयाणोवोमेकप
दमेवदेनामस्यवं येनोवाचोनिवर्तन्तइति
श्रुतेर्वैदेकवैयत्वश्रुत्यामनमेवाणुइष्टप्र
इत्यादिष्वत्याचसहविरोधस्यभामस्वांशक्ति
लक्षणापरमतयापक्कापक्कमनःपरतयाच
यवस्थाकल्पनेनपरिहृतत्वात् तथापिणवि
याहृदीदकाहृणइतिवृत्तानतरस्तुविकर्ड त
स्यवच्छायाह किंकरवीसियाहृदीदका हृदेसे
कादशभिस्तत्त्वैर्भोःप्यकारैरुक्ता नेद्युश्चवह्वते
नामारभ्यपंचकोशानेरभ्यितेसंतानिचतद
शनामानिप्रतिपाद्यंते एवणीयाधातरकाष्ठ
तरनामभंगसुत्रुटीकृतानिद्वादशनामानीत
र्थः प्रकृतनामस्यकारप्रश्लेषेननवाततस्था
स्यादितिनाहृषणीलसंत्रुटीकरणाभावादवति
स्यविरोधः सूत्रामपिहृष्णापायनिवेपनमा
त्रव्रूपत्वेनतडेकोपायस्यापाद्योतगाइवकत्व
पर्यालोचनेनमोपिपतः सायुरेव एवमस्या
पिइष्टवं ॥ ५ ॥ १४ ॥ विच्छित्तिमननात्रपाजउश

ल·
स·भा·
१३९

136

क्तिर्जडात्मिका गायत्री व्याहृतेः संध्या द्विजन्मदा
निषेविता ५२ चिच्छक्तिरौपम्यशक्तिः चिदिव
पमा याम्मिति यास्कस्मृतेः चिदिति चोपमार्थे प्र
युज्यमान इति पाणिनिस्मरणाच्च अविद्यानिवा
रकतद्रूपं सामर्थ्यं चैतन्यापरपर्यायं वा चिच्छ
क्तिः देवीभागवते पंचमस्कंधे वनंते सर्वभूते
षु शक्तिः सर्वात्मनाल्प शिववच्छक्तिधीनस्त
प्राणीभवति सर्वेषां चिच्छक्तिः सर्वभूतेषु शक्तिः
सर्वात्मनाल्प शिववच्छक्तिधीनस्त प्राणीभव,
[illegible]देवेति नदेवाः ५५ चेतनारूप
चिच्छक्तिः परमेश्वरस्य विमला चैतन्यमेवोच्यत इ
ति मंत्रेपशारीरकाचार्यैः चैतन्यस्वरूपाशक्तिरि
ति गोडपादीयसूत्रे च देवीभागवते प्राथमिक
श्लोकेपि सर्वचैतन्यरूपांतामाद्यांविद्यां च धीम
हि बुद्धिं या नः प्रचोदयादिति इयं च विवरणोगा
यत्री श्रुतपंचमत्स्ये गायत्र्याच समारंभस्तेहं भागव
तेविदुरिति सैषा नंदस्य मीमांसा भवतीति श्रुतिर
पि आनंदस्य ब्रह्मणः सैषा चिद्रूपा शक्तिमीमांसा भव
ति विमर्शात्मिका भवतीति शंकरारण्यचरणैर्विया
रत्नव्याख्यानात् स एव जगदात्मकशक्तिः ।

प्रतियोगिकोमायापरिणामविशेषो जडश
क्तिः सृजशक्तिमात्रोपलक्षणमेतत् उक्तं च
विष्णुपुराणे शक्तयः सर्वभावानामचिन्त्यज्ञा
नगोचराः शतशो ब्रह्मणस्तास्तु सर्गाद्या भाव
शक्तयः भवन्ति तपसां श्रेष्ठ पावकस्य यथोष्ण
ता निमित्तमात्रमेवासौ सृज्यानां सर्गकर्मणि
प्रधानकारणीभूता यतो वै सृज्यशक्तयः नि
मित्तमात्रं मुक्त्वैकं नान्यत्किंचिदपेक्षते नीयते
तपतां श्रेष्ठ स्वशक्त्या वस्तु वस्तुतामिति १७ जडं दृश्य
मात्रमात्मा स्वरूपं यस्याः मायायाः सा जडात्मिका
१८ चतुर्विंशत्यक्षरं छन्दो गायत्री गायत्री छन्दसा
महमिति गीता गायत्रीछन्दसामस्मीति कौर्मे
देवीस्तवे च यद्वा गायत्र्याख्या गोपकन्या ब्रह्म
णः कनिष्ठापत्नी तदुक्तं पद्मपुराणे पुष्करे।
ष्टो ब्रह्माणी यागे रुद्रे निमन्त्रितमाहूता सावित्री
ल(?)क्ष्म्यादिकाः प्रत्यापिता स्ताभिः सा ह्यागच्छतीम
न्तरमहात् तेन वचनेन रुष्टो तो ब्रह्मा शक्र
स्ता कांचिद्गोपकन्यामानाय्य विस्रब्धः कवा
नि निष्क्रम्यतां वत्स्यामाह रे प्राह यज्ञार्थं मत
ंच नः देवी वे सा महाभागा गायत्री नाम नः प्रभो

स॰
ल॰ भा॰
१३७

137

एवमुक्ते तदा विप्र ब्रह्माणं प्रोक्तवानिदं तदे
नामहंहस्वायमयादत्तांतवप्रभागायत्र्यैणवि
वाहेनविकल्पमाहात्म्यास्थिरे गह्वाणगोपक
स्यायाश्चस्याःपाणिमनाकुलेगायत्र्याणततोगायी
मुपयेमेपितामहः इत्यादितेनतादृशगोपक
स्यारूपीसमर्थः अथवा गायंतेत्रायतेयस्माद्गाय
त्रीतेनकथ्यतइति गायत्रीकल्पोक्तनिर्वचना
द्वेदमातरिप्रसिद्धागायत्रीशब्दस्वभेदाद्भा
याअपिवाचकः तदप्युक्तंपद्मपुराणे विशाखा
भक्षरेस्नात्वाजपेन्नांवेदमातरं अष्टावरास्थि
तावाहंजगद्यामेमयातिष्ठमिति देवीपुराणेत
गायनात्त्राणनाद्वापिगायत्रीत्रिदशार्चितेसले
व्याहृतिर्व्याहरणमुच्चारणंतद्रूपावा मेत्रविशे
षरूपावा वायुपुराणेत मयाभिव्याहृतेयस्मा
त्वैवसमुपस्थिता तेनव्याहृतिरित्येवंनामते
सिद्धिमेष्यतीति निरुक्तं २ आदित्यावच्छिन्नचै
तन्यस्यस्वस्यचाभेदभावनासंध्यापदार्थः
सम्यग्ध्यानमितिव्युत्पत्तेश्च तदुक्तंमहा
भारते संध्येतिसम्यग्ब्रह्मसंध्यानादवि
भागतः॥

ब्रह्माद्यैः सकलैर्भूतैस्तद्दृशेः साक्षिवात्मनः त
स्यदासोऽहमस्मीति सोऽहमस्मीति या मतिः भेव
डुणा सकस्येति श्रेवो वेदविदो विदुरिति तद
भेदादियमपि संध्या तथा वक्ष्यामः तमित्रो
ऽतिपद्येत गायत्री ब्रह्मणा सह साहमस्मी
त्युपासीत विधिना येन केनचिदिति अतय
व संधिलोपास्य देवतापरोयं शब्द इति माधव
मस्परोपयन्नात्सख्या अतस्रोपमगे इति कर्म
ण्यणिति पारिजातकारः इयं च ब्रह्मणो मान
सपुत्री तदुक्तं कालिकापुराणे तदा तन्मन
सो जाता चारुरूपा वरांगना नाम्ना संध्येति वि
ख्याता सायं संध्यां न याति का ब्रह्मणो ध्यायतो
यस्मात्सम्यक् जाता वरांगना अतः संध्येति लोके
स्मिन् अस्याः ख्यातिर्भविष्यतीति भगवतीपुरा
णेपि या सा संध्या ब्रह्मसूनामनोजाता पुराऽभ
वत् तपस्तेपे तनुं त्यक्त्वा सैव भूताप्यरुन्धती
ति देवीपुराणे तु इदं कालि महाकाली
महालक्ष्मीस्वरूपिणी एकवीरा महुश्रेण
य सैव संध्या त्रियात्मके स्नके एकवर्णात्मके
कसाहूपावा एकवर्णा भवेत्संध्येति कस्मांश्च

ल॰
स॰भा॰
११८

138

कर्णे योग्यवचनात् अथ प्रतिभाषायां ष
ट्त्रिंशत्सदानि विभज्यन्ते दिविकूटैकदिते।
हिहिह्निीणां विभान्तितदी चत्वारो वृद्धफलाः
शंभुर्मोजावलीराजा ह्वेइति पंचवालरेनामनी
चत्वार इति यन्नराः शङ्खाः एकस्मिन्नर्थे वाशिष्ट
ष्ट सभेस्यादिति न्यायेन तत्थैव पर्यवसानात् न
कारस्यदशान्तरं नामेत्यर्थः स्पष्टमन्यत् ५८ हि
नहृदैस्रैवर्णिकसमूहैर्निषेवितो यास्या संप्र
दायेव उक्तं चैरणकापुराणे संघैकाम्रवेदादे
वैहिजैर्वैणामहात्मभिः आसनेशयनेभोजनेरण
केवहीति अथवा व्याहृत्याह्निनामत्रयावस्यात्र
यवस्परे व्याहृतिर्वाग्व्यापारो नायदवस्थापल
लकः संप्रशोह्लावस्थयोः संयोजातइति सुप्र
माकेयैसह्निराहृद्धैव्यामसूत्रेप्रयोगाद्व्वस्वमपरः
श्चवस्थाविशेष्वनाभिप्रायेणतदवछिन्नदे।
श्वभिप्रायेणवस्त्रैलिताः ह्निजापलिणइव
हिजाजेवास्तेषां नृदेननितरामभेदेनसे
वितासंवेडेतिसद्वुमिदशोक्तिः यथाय
तिणः संवोरणश्रीताः पत्तोसंकोव्य।
नीउंलीयंतेनतथा ॥

जीवाश्च पिंडा नाजागरस्त्वैमो संकोच्य परमत्र
शिनि लीयंतीत्यस्येः यच्छ्रुतेहृहृदारण्यके
तयथास्मिन्नाकाशे श्येनो वा सुपर्णो वा विप
रीपत्यस्त्रांतः संहत्यपक्षौ संलयायैव ध्रिय
तएवमेवायंपुरुषएतस्मा अंताय धावति
यत्रसुप्तोनकंचनकंचनकामंकामंकाम
यतेनकंचनस्वप्नंपश्यतीति सतासोम्यतदा
संपन्नोभवतीतिश्रुतेश्च तदभावेनाजीवु
तत्कृतेरात्मनिचेतितातोधिकाधिकरणेन
धीतिर्णीयाव १४१ ततोमसनातनमथोपंचके
शांतरस्थिता नीःसोमसाहमानित्यैवजामद
शालिनी १४२ शिवादितिसंज्ञानिष्ठद्वंशतत्वा
मेवासनंयोगपीठात्मासनेयस्याः तत्वाम
स्यातिलिपतीतिवा तस्यदसत्तुर्द्धिविपरिहृति
विषयेशक्तिः भगवत्स्वपिवसर्वेषांतु द्धौविप
रिवतैतएवेतिभवतितस्यदवाच्या एवमे॰
वचोक्तं पत्तस्यदमसूतममिति विश्वसहस्र
नामभाष्येश्रीआचार्यभगवत्पादैः ततश्चतस्यय
देवमस्तदेनमश्नुतिकेशांविवतथ्योतमंत्रक
ल्पेनविरे॰ यतत्स्यदशकातावळोदकापरिम

ल॰
स भा॰
१३९

139

गेनैव ब्रह्मणि प्रवृत्तेः संज्ञात्वाभावेन सर्वे-
नामत्वानपायात् किंच नवमीयावत्स्वत्व-
ह्यात्मनमांतत्वेपि वर्त्तिनयनस्यदमिति सं-
हितोपनेदकारणात्त्वमेवेति तयोः प्रतिपाद-
कयोर्द्दूरूपपादेनस्माद्यस्मैनमस्तस्मैनम इ-
त्येवप्रयोगः ब्रह्मविशेष्यत्वाभिप्रायेणानि-
पुंसकलिंगोपपत्तिः एवमेवत्वंपदमे-
वत्वंपदेनापि भगवतीवाच्येति तुभ्यंनम
इत्येवप्रयोगः यदा तत्त्वमसीत्यत्रैव नि-
र्गुणब्रह्मलक्षकेन त्वंपदेन तदापि सर्वेना-
मत्वानपायादेकविषयएवप्रयोगः नहि
संकुचितवृत्तिकमपि विस्पष्टपदं विशेषदेवा-
दस्मादौ सर्वनामतां जहातीति अपीतिको-
मलामंत्रेणैवायंयोगादेरात्कृतिगणत्वा-
न्नेनोक्तौ विरूपमिदं जननमात्रत्वाजेनैवम-
त्रोणीयत्वर्थः अयः शुभावहो विधिस्तद्रूपा
वाअसीति पदार्थस्यैकस्यवाचकेवायीति
पदे अपपयगनाविति पान्तपाठे चरासर्व-
स्मतैत्रैवपर्यवसानात् अर्थ्येनम इतिप्रयो-
गः वरमश्नतकांतगौतेननाम्नापीनकस्ता-

परिजिहीर्षयेयं कल्पनास्तत्रकृताभिस्त्रपप
तिः एवमस्यमंत्राणूस्यं पंचसंख्यकाः कोशाः
पंचकोशा इति मध्यमपदलोपी समासः ते
च पंचपंचिकासूजने प्रसिद्धा मंत्रविशेषाः त
द्भेदानां देवता अपि तास्तत्तावाणीव श्रीवि
द्यावपरंज्योतिः परानिष्कलाशांभवी अज
पामात्रकाचेति पंचकोशाः प्रकीर्तिता इति
एतास्तु पंचसु देवतासु श्रीचक्रराजेश्वमना
नुपरंज्योतिर्गायत्र्यतस्रो देवताश्रमितः सृष्ट्या
दिचक्रेषु सृष्टिसमष्टिभेदेन पूज्यंते श्रीविद्या
तु मध्ये विंदौ तिष्ठितः तेन पंचकोशानाम
नेरमध्ये स्थितेत्यर्थः यद्वा संततावदस्मदा
दिशरीरेष्वन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञा
नमयानंदमयाख्या अंतरंतः कृत्वा क्रमेण
पंचकोशपदवाच्याः पदार्थाः एतेषां पंचा
नां मध्ये अंतरतमआनंदमयः कोशस्तत्र भेदेन
स्थिता आनंदमयाधिकरणे हृतिके रेस्मां
तर आत्मानंदमय इत्यादि श्रुतिष्वानंदमय
स्य ब्रह्मरूपता उक्तः आचार्यभगवत्पादैरान
नंदमयस्य शोधनीये पुराणनादष्टुङ्केवास्ति

इत्यब्रह्मतानोपपद्यत इत्याशयेन ब्रह्मशब्द॰
वाच्यत्वं ब्रह्मनिर्देशोऽयमवस्थापितः तस्येते
पंचानामेतदेव तद्ध्येयत्वेऽपि तस्य मुख्यः ब्रह्मैव तत्
ब्रह्मगीतायां तत्त्वैवोपबृंहणाद्दर्शनात् तदु
क्तं तथानेदमयस्यापि ब्रह्मणोमेन साक्षिणा
सर्वान्तरेण संपूर्णां ब्रह्मनाम्नेन तत्त्ववित् य
दिदं ब्रह्मपुच्छाख्यं सत्यज्ञानाद्वयात्मकं सा
रः सर्वदा सामान्तात्रास्यथा सरंभगवा इति निष्क्रा
नः सीमातो सीमो विनिः सीमातिःसीमो वा नि
रवधिको महिमा यस्याः सत इति निषेधात्त्वे
ष यस्मा वरणप्रणायो महिमासिद्धिश्लोपाड्के
पूजयामि तम इत्यादिः प्रयोगः सद्धोदकः ब्रतोनिः
सीमम हिम्नेन मस्येव प्रयोगः कालत्रयेपि ज
स्मो विरहा त्रिमयो वना विषयान्तर संपर्केऽस्प
ष्टा न देकविषयको हन्ति विशेषोमदत्तनया
नेपो मतइति तथा १४२ मदचूर्णितरक्तातीम
दपाटलगंडभूः चेदनद्रवदिग्धांगी चांपेय
कुसुमप्रिया १४३ मदेनचूर्णितारक्तानिवा
तिलीयस्याः वामविषये वर्णाख्यत्प्रणितं १४ मदे
नपाटलैस्पतरक्ते गंडभुवौ कपोलभित्तीयस्याः

महेममयं लवणगणात्सानं यद्धामदः कस्तूरी
पाटलेपुष्पविशेषः मत्वर्थीयोऽच् तद्वत्सोम
कीरिकाचित्रितेकर्णावतंसवत्सौचगंडभुवौ
यस्याः मदोरैतस्मिकरूयोगेवहूर्षभेदान्
योः मध्येपि मदश्राव्योन इति विग्रहः ११ वेदत
स्पमलजयस्य इवेणद्विप्यानिलिस्तासंगाति
यस्याः ११ चांपेयकसुमेनागकेसरपुष्पंचे
पासेवेष्टिपुष्पंवाप्रियंयस्याः १४ ५५ कुशला
कोमलाकाराकुरुकुल्लाकुलेश्वरी कुरुकुंडा
लयाकौलमार्गतत्परसेविता ५४ कृष्णादि
निर्माणकौशलवत्त्वात्कुशला कुशं जलेलाति
आदत्तेइतिवा कुत्सितः शलवेदमापस्याश्च
नदर्थिककांनिमहादितिवा शालतशलकी
लेभ्निप्रालोमेगीगणोविधा विति विग्रहः कोम
लेः सकुमाराआकारोवयवविन्यासोयस्याः कु
रुकुल्लाख्योदेवी श्रीपुरेहंकारचितमयप्रका
रयोर्मध्येविमर्शमयवाप्यामधिकृता तद्रूपं
ललितास्तवरत्ने वापीपृष्ठकृम कुरुविंदतरु
णीनिलयाकुरुकुल्लावलस्याधिं कुवनमनपा कु
रुमविलिसिगाजीकुरुकुल्लीमनीमकुर्मेहेस

त॰
स॰भा॰
२४१

१४

ततमिति तेत्रगजेच द्वाविंशेपटलेनिरूपिता तद्रूपा सजातीयानांमात्स्मात्स्मानमेयानांस मूहः कुलतस्येश्वरी मूलाधारकर्णिकामध्यगतोविंदुः कुलकुंडकमंडलकंदमध्यस्थितत्रि इतसे तदेवालयः स्थापस्थानेयस्याः तस्मिन्ना समंतालयः सुषुप्तिरिवयस्याइतिवासाकुंडलि नीतियावत् तदुक्तमाचार्यभगवत्पादैः अवा प्यस्वांभूमिंभुजगनिभमध्युष्टवलयंस्वमात्मा नेकृत्वास्वपिषिकुलकुंडेकुहरिणीति स्वस्वव शापरंपराप्राप्तोमार्गःकुलसेवयापिताकौलः तदुक्तंतत्रैवत्रिंशे यस्ययस्यहियादेवीकुलमार्गे णसंस्थिता तेनतेनचसाश्रुमावलिगंधात्त लेपनैरिति तेवैद्यैः विविधैश्चैवश्रुजयेत्कु लमार्गतइतिच यद्वा समयमतेकौलमते मिश्रकमतेचेतिविद्योपास्तौमतत्रयं शुक वसिष्ठादिसंहितोपवर्कीकंवैदिकमार्गकर्तवि तमाद्यं वेदकलादितंत्राष्टकोक्तंतवरमे कुल समयोभयात्मात्मितत्वात् एतद्विनतंत्रोदितंकौ लमार्गं कौलेकस्यमतइत्यर्थःकर्मेणचन्नतत्ड पात्मिभेदात्रयिकारभेदश्चतनमंत्रेष्टवस्यष्टः

तस्मिंस्तस्यैरागस्तैः सेविता ॥५४॥ कुमारगण॰
नाथो वा तुष्टिः पुष्टिर्मतिर्धृतिः शांतिः क्षांतिर्म
तीकांतिर्नंदिनी विघ्ननाशिनी ॥५५॥ कुमारः स्कं
दो गणनाथो गजाननस्तत्पार्वतीमाता कुति॰
तो मारगणैः सर्वविकारसमूहो येषां तन्नाथा
नैवैनेवभातीतिवा प्रविवयन इतियावत्कुमा
रशब्देन तु देवसोऽहंकारो वा गम्यते तत्केवरा
हपुराणे पुरुषो विस्तरिसृक्षुः शिवो वा नाम
नामतः प्रसक्तेतः स्मादेवी स्त्रीवापथति भेद
ण तत्संयोगादहंकारः स च सेनापतिर्गुह इ
ति तद्गुणेनाथा तत्तीवाहंता विघ्नानेवत इति
तुष्ट्यादीनि समस्तनामानि तापयोः घरातंत्पूर्यश
मकल्याणवत्कमनीयनानाविकानि सन्तिता
दृशा भगवतीस्वरूपताभिप्रायेण तासपनाभि
दधति तथा च मार्कंडेयपुराणे या देवी सर्वभू
तेषु तुष्टिरूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्त॰
स्यै नमस्तस्यै नमो नम इत्यादि महारिमहास्य
ति यो देवः सर्वभूतेषु तेषु तुरूसंस्थितो नमस्त
स्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नम इत्यादि देवी
भागवते तृतीयस्कंधे बुद्धिकीर्तिधृतिले॰

ल
स॰भा॰
१४२

क्ष्मीः शक्तिः श्रद्धा मतिः स्मृतिः सर्वेषां प्राणिनां
संवा प्रत्यवेतत्त्रिदर्शनमिति पद्मपुराणे देवी
क्षेत्रगणनावसरे बहिर्वेश्मेश्वरे तथा देवदारु
वने पुष्टिः धृतिः पिंडारकक्षेत्रे इत्येवं तत्तत्क्षेत्र
पीठाधिष्ठात्री भगवत्या नामेत्युक्तं मतिश्च वायुपुरा
णे निरुच्यते विभक्तिमानं मनुते विभागं मन्य
तेपि च पुरुषं भोगं सर्वं तेन वा सा मतिः स्मृते
ति तस्याश्च देवीरूपत्वमस्ति तत्संहितायां यानुभू
ति रुदिता मतिः परा वेदमानतिरताः प्रभाव
ज्ञा तामतीव सर्वदेवयशिवोकेशवादिजन
सेवितां नुम इति शांतिशब्देन वा यद्वीयः कला
विशेषो वा कथ्यते तदुक्तं शैवागमे मलमाया
विकारेभ्यः शांतिं प्रेमः पुनर्यया सा कला शांति
रित्युक्ता साधिकारा स्पदं प्रदमिति ब्रह्मराश
रम्मस्तावपि दर्शाप्यनागुलेत्याभ्यनामिकायाव
ह्मिस्थितिः जीवो यत्र विशुद्धोऽति सा कला षोडशी
स्मृतेति प्रकृत्य सा च शांतिः प्रकीर्तितेत्यनेन
यः श्रुतिः स्नातान्तरेतेन वा प्रस्तिमती सर्वा
याः शोभनत्वेन च पारमार्थिकत्वेन व्यावहारिक
त्वाधिकत्वे प्राप्ते वै सर्वेषामेव सर्वस्य तस्य

नस्य सत्यमिति च श्रुतेः कोऽनिशब्दे नेच्छाश
क्तिर्वोच्यते नेदपि त्वत्वान्नेदिनी कामयेऽत्व
शाद्विवोर्गी विशेषावागेगास्वरूपावा विशेष-
णं त्रेनीनि विज्ञाविधी तगयास्तानाशयतीति-
तथा ५१ ५४ नेत्रोवतीति नयनालोकादीका
मरूपिणी मालिनी हंसिनी मातामलयाचल
वासिनी १५९ तेजसामादित्यादीनामाधारभू
तत्वात्तेजोवती एतस्मिन् विल्वतरोर्गास्त्र
यों चेदमसौ विद्भतौ निष्टतः निष्कृतेः श्रीणि-
सोमसूर्याग्निरूपाणि नयनानि नेत्राणि यस्याः
तथा देवाकृतियाणत्वात्संज्ञाशब्दत्वापिणत्वा-
भावः वा षष्टितिशब्दस्यात्रिनयनेति संज्ञा नाम
पारायणे प्रसिद्धा तद्रूपावायद्वा नयनशब्दो-
लक्षणया प्रमाणपरः नयति प्रापयति प्रमा
मिति व्युत्पत्तेश्च तथा च शाण्डिल्यसूत्रप्रयोगः श्री
णि पक्षां नेत्राणि शब्दलिंगात्तभेदादुर्वादिति श्रीणि
प्रत्यक्षानुमानशब्दरूपाणि प्रमाणानि यस्याः
यद्विषयकप्रमाजेननेत्रिविधमेवप्रामाण्यं
श्रवणरूपशब्दज्ञाने मनने तयौक्तिकत्वादा
नुमानिकं निदिध्यासने तत्साक्षात्कारूपे प्रत्य

ले. स. भा. १४३

143

मेव परं तु विज्ञानीयप्रत्ययैकवेद्या चिन्मयं
मध्येन्तरितं एतदभिप्रायेणैव शाण्डिल्यसू
त्रेणाशब्दमात्रमेव प्रमाणानि गणितानि उ
पमानस्य शक्तिग्रहमात्रविषयकत्वेन प्र
कृतानुपयोगात् अत एवोक्तं मनुस्मृतौ प्रत्य
क्षं चानुमानं च शास्त्रं च विविधागमं त्रयं सुवि
दितं कार्यं धर्मशुद्धिमभीप्सतेति सांख्यानाम
मासूत्रमपि हि विधं प्रमाणमिति योगसूत्र
मपि प्रत्यक्षानुमानागमाः प्रमाणानीति त्री
न्मार्गान्प्रत्यधिकारिणो नयतीति वा दक्षिणो
त्तरमार्गौ ब्रह्ममार्गश्चेति त्रयो मार्गा उक्तास्तत्र विवे
चयिष्यन्ते तथा चोक्तं देवीपुराणे दक्षिणे चो
त्तरे लोके तथा ब्रह्मायने परे नयेस्मान्मार्गवर्गे च
नेत्री त्रिनयना मतेति लोलाक्षीणां स्त्रीणां यः
कामो मन्मथस्तद्रूपिणी शिवकामनिरासाय
लोलाक्षीसंवेधितं कामविशेषेण कामाभि
मानि योगेश्वरीरूपा वा तदुक्तं वराहपुराणे का
मः क्रोधस्तथा लोभो मदो मोहश्च पंचमः मात्स
र्यं षष्ठमित्याहुः पैशुन्यं सप्तमं तथा असूया त्वष्टमी
ज्ञेया इत्येता अष्टमातरः कामं योगेश्वरीं विद्यात्क्रोधं
माहेश्वरीं तथा

लोभस्तथैवसावीप्रोक्ताब्रह्माणीमदएवच मोहः
स्वयंभुकल्याणीमात्सर्यंचेन्द्रजाविदुः यमदंड-
थगादेवीपैशुन्यंस्वयमेवच असूयात्तुवाराह्या
ख्याइत्येताःपरिकीर्तिताइति मालावत्नान्मालि
नी ब्राह्म्यादिनादिभिःपञ्चपञ्चाशन्मातृकाभि-
मालिदेवतायामालिनीतिसंज्ञा तद्रूपावा यद्वा
शक्तिदेव्याःसखीमालिनीनाम्नी तद्रूपावा तदु
क्तंवामनपुराणे पार्वतीविवाहप्रकरणेसप्त
पदीक्रमणंप्रक्रम्य ततोहरोग्निंमालिन्याद्दी
तोदायकारणात् किंयाचसेददाम्येवमुक्ते
तिहरोऽब्रवीत् मालिनीशंकरंप्राहमत्सखिंदे
हिशंकर सौभाग्यंनिजगोत्रीयततोमांतमवा
प्स्यसि श्रुत्वोवाचमहादेवोदत्तंमालिनिमुच
मामिमांदि व्रतविशेषरूपामंदाकिनीरूपा
मंदाकिनीरूपावामालिनीव्रतभेदस्यामाला
कारस्त्रियामपि पंचाननगर्यांगंगायांचमंदाकि
न्यांचमालिनीतिचः सप्तवर्षाकन्यापिमालि-
नीसमुच्यतेनह्रूपावा सप्तभिर्मालिनीसास्यादि
तिकन्याप्रकरणेयौम्यवचनात् हेमायतिवि
शेषाद्यस्यामभेदेनसंतीतिहंसिनी सर्वेजन

यित्स्वान्माता मातृकारूपाका मेत्राणांमातृ
भूताच मातृकापरमेश्वरीति स्कंदात् प्रमात्रष्ठ
केत्रेहिंगेवा प्रकाशोत्र विशेषः अथवा दश
मीतिथितिथ्यामेत्रस्यमेत्रस्यमातेतिसंज्ञा नाम
परायणेतथादर्शनात् तद्रूपेस्यर्थः कायावरो
हणात्मेतेत्रापिष्टाश्रीयं मातोकायावरोहण
इतिपाद्मात् लक्ष्मीवीजस्यापिमातेतिसंज्ञा श्री
मारमाचकमलामाताल्क्ष्मीश्चमंगलेतिवि
श्वकोशः शावविनामणोप्रसिद्धामलयाल
यभगवतीतद्रूपनात्मलयाचलेवसतीतित
था ४८ १४९ अथपरिभाषायांपंचविंशनामा
निविभजते गलफलशोभावेगः शोभोवैदव
तेरौमः भूर्हिमाद्रौजेकौमादौगणवासनोन
निरूते ५ अत्रमाद्रौजेनेनार्थसमाश्रुतरमेक
पदेनैकेनामेनावन्मात्रोक्तावपिपरमोदोषाले
निपवातरनामकीर्तनेमवलात् प्रथमस्येकाद
शास्तरात्मकत्वाभोमापरास्यः तावतएवपरिशे
षात् वरमकारस्यस्वरयोगाभावान्नास्तरमेयो
परात् समुत्कीनालिनीसभूःशोभनाम्बरनायिका
कोलकंदीकांतिमतीतोभिणीसूलमतूपिणी ॥१५०॥

शोभने मुखे यस्याः सा सुमुखी ज्ञानेन सुखे का
नैगमिकात् शोभनेन सुखेन यएवं वेदेति श्रु
तेः ब्रह्मविदइव नेसोम्यमुखमाभातीति श्रु
तेश्च षोडशपंगानेनोपास्य दैवतो विशेषो वा
सुमुखी करचरणमुखनेत्राद्यवयवानां क
मलरूपत्वात्सहिमा येन नलिनी भागी र
थी रूपत्वाद्वा शोभने भ्रुवौ यस्याः सा सुभ्रूः सौं
दर्यशीलत्वाच्छोभना सुभ्रुमेसा पु शोभन
मितिकोशः सुराणेनापि केम्बुरी कालः कं
ठोयस्येश्वरस्यत स्यसी उक्तंच वायुपुराणे प
शुपतो देवसंघाने पिशाचोरगराक्षसा पृतकं
ठे विषं घोरं कालकंठस्ततोस्य हमिति देवी
पुराणे हृष्टाहि शिवनात्प्रकरणे कालेजरे
कालकंठ इति स्मर्यते तेनतन्त्वज्ञापिहाज्ञेम
थः कालः कंठो यस्या इतिवा श्रंगमात्रकंठभ्यो
वाऽपि द काकासुरवधार्थे ससर्जे कालीकाम
रिः कालकंठी कंपर्दिनीमिति लैंगेकथायाप्र
सिद्धे तद्रूपावा कलयदा देवस्वार्थो कालवा मे
जयंनिरितितदर्थः कांतिरस्याः अस्तीति मतीप
रमेश्वरं हृत्यौन्मुखे नतोभयतीति वो भिणी

ल· स भा· १४५

145

तदुक्तं विष्णुपुराणे प्रकृतिपुरुषं चैव प्रवि
श्यात्मेच्छया हरिः क्षोभयामास भगवान्सर्ग
काले व्ययाव्ययौ इति यद्वा मनःक्षोभात्किंचिद्
गुणान् जनयति इति क्षोभिणी तदुक्तं वराहपुरा
णे मूर्तित्रयप्रक्रमे यां मंदरं गता देवी तपस्त
प्तुं तैवैष्णवी तस्यास्तपसः कालेन महता क्षुभि
तं मनः तस्मात्क्षोभात्समुत्पन्नाः कुमार्यः सौम्य
दर्शनाः नीलकुंचितकेशान्ता बिंबोष्ठ्यः पद्मलो
चनाः इंदीवरसमा दामनूपुराढ्याः सुवर्चसः
एवंविधास्त्रियो देव्याः क्षोभिते मनसि द्रुतं उत्त
स्थुः शतसाहस्राः कोटिशो विविधाननाः इत्या
दि सर्वं तत्र ज्ञेयं रूपमस्याः श्रोणीरणीयामिति
ष्कृते सूक्ष्म इति हेमविशेषस्य संज्ञा तेन राजे
निष्का निष्कादि ते मूल्या यास्म ध्येति पावक इ
त्यादि तेनैव द्वादशधा हेममतैः स्यादिति सौरि
संतेन ग्रंथेनाक्रान्तदेवरूपमस्या इति वा देवाश्च
पि त्रीणि रूपाणि स्थूलसूक्ष्मपरभेदात्संसेवति ॥१७॥
॥ वज्रेश्वरी नाम देवी वैभावस्या विवर्जिता सिद्धे
श्वरी सर्वविद्यासिद्धमाता यशस्विनी ॥१८॥ षष्ठी
तिथिनित्या जालंधरपीठाधिष्ठात्री वज्रेश्वरी

अथवा श्रीपुरस्य द्वादशः प्रकारो वज्रमणिमय
स्तस्यैकादशस्य च मध्ये वज्राख्या नदी तदधिप
तिः उक्तं च दूर्वाससा तत्र सदा प्रवहन्ती तटिनी
वज्राभिधा हरेज्जीयात् चटुलोर्मिजातनृत्यत्क
लहंसीकुलकलक्वणितपुष्टा रोधसि तस्या रु
चिरे वज्रेशी जयति वज्रभूषाढ्या वज्रप्रदान
तोषितवज्रिमुखत्रिदशा विनुतचारित्रेति वामो
वमनीयो देवो वामदेवः तद्देवाश्च त्रुवन्नयेच नः
सर्वेषां वामः इति तस्माद्वामदेव इत्यैतरेयश्रुतेः
वामेन मार्गेण दीव्यतीत्यर्थे नारी स्वरो वा वाम
देवस्तस्येयं वामा सुंदरी च सा देवी वा वामानां
कर्मफलानां वा देव्यधिष्ठानेदेवता वामाचार
रता वामाः एतकेऽपि भैवहामस्तन्मार्गे सन्तते
रत इति कापालिकापुराणात् तेषां देवीति वा उक्तं
च देवीपुराणे वामं विरुद्धरूपं तु विपरीतं तु गी
यते वामेन सुखदा देवी वामदेवी ततः स्मृते
ति बाल्यपौगंडकैशोरादिवयोविशेषाणा
मवस्थाभिर्विवर्जिता सदातनत्वात् गौरत्र
मुखानां षिडानामीश्वरी एतन्नाम्नैव कारणे
प्रसिद्धा षिडाच सा विद्या च षिडविद्या अतएव

ल·
स·भा·
१५६

146

पेवट्पणाः सिद्धादिचक्रेशो योनालीमलकं का
दिमते निस्तानोसिद्धमे त्रताज्ञावेद्यास्वशका
दयइति रत्नकत्वात् यशोस्याश्वस्तीति यश
स्विनी श्वस्मायामेधास्वजो वितिः १४ १५८ विशु
द्धचक्रनिलया रक्तवर्णा त्रिलोचना खट्वाङ्गादि
प्रहरणा वदनैकसमन्विता १५९ शुद्धविशिष्ट
नामभियोगिनी मासक्रमेण विशुद्ध्यादिसमव
कापि छागोडूलकसहयायोगिनीसमक
रूपेण भगवतीं स्तोतुमारभते विशुद्धेस्याक्षिना
नवेदेडाकिनीध्यानं श्रीवाक्यपविशुद्धौतत्पदल
कमलेशेत रक्तांत्रिनेत्रां हस्तैः खट्वाङ्गखड्गौ त्रिशि
खमपिमहाचर्मसंधारयन्तीं वक्त्रेणैकेनयुक्तांप
शुजनभयदां पायसान्नैकसक्तां त्वक्स्थां वंदेमृते
यैः परिवृतवपुषं डाकिनीं वीरवंद्यामिति वि
शुद्धचक्रे षोडशदलकमलस्य कर्णिकैव नि
लयो यस्याः आरक्तो वर्णो यस्या इति पर्वातवं
नाम श्राद्धीबटखे नेनश्वेन रक्तत्वपाटल
रत्नकलत्वलाक्षपाटलीकृतसमसमानव
र्णत्वर्थः लौकिकीप्रकरणगतनामस्मोपो
नेकत्वाभावश्च त्रीणि लोचनानि यस्याः

खट्वाङ्गे खट्वाङ्गपादः दंष्ट्रोपि न नरकपालेवा
न्वादियेषांच तेषां मध्येनानिग्रहरणाभ्या
भातियस्याः वदनेचनदेकेच पूर्वकालैके
तिसमासस्याश्रुतिमात्रपूर्वनिपातः नेनसम
स्त्रितायुक्ता २४ १४४ पायसान्नप्रियात्वकस्था
पशुलोकभयंकरी अमृतादिमहाशक्तिसंवृ
ताडाकिनीश्वरी १५० पयोविकारः पायसंवत
दन्नेवतत्परमान्नेप्रियं यस्याः त्वचियातेति
ष्ठतीति त्वकस्था तदभिमानित्वात् विद्याविही
नाः पशवस्तएवलोकास्तेषांभयंकरी अमृता
द्याशक्तिरादिर्यासां ताभिः षोडशभिर्महाशक्ति
भिरमृताकर्षिणीन्द्राणीत्यादिभिरन्तरान्ताभिरेके
कदलनिष्ठाभिःसंवृता उक्तंचस्वच्छंदतंत्रे त
स्मादेकाङ्गुलादूर्ध्वं विशुद्धंषोडशारं मध्य
गाडाकिनीवासपत्रेषुपरमेश्वरी अमृताद्यत
गताः सुश्वेदविवर्तन्ते इति नवानांविशे
षणानां विशेष्यनामानि निर्दिशति डाकिनीश्व
रीति डाकिन्या ईश्वरीत्यर्थः ५९ १५० अनाहता
ब्जनिलयाश्यामाभावदनद्वया दंष्ट्रोज्वलाक्षमा
लादिधरारुधिरसंस्थिता १५१ हृदयेद्वादश

ले॰
स॰ भा॰
२५१

दलकमलेऽनाहताख्ये चक्रे राकिण्याख्या यो
गिनी तिष्ठति तस्या ध्यानं यथा हृत्पद्मे भानुप
त्रे द्विवदनलसितीं दंष्ट्रिणीं श्यामवर्णामक्षं
शूलं कपालं डमरुमपि भुजैर्धारयंतीं त्रिनेत्रां
रक्तस्थां कालरात्रिप्रभृतिपरिवृतां स्निग्धभ
क्तैकसक्तां श्रीमद्वीरैर्यवेद्यामभिमतफलदां
राकिनीं भावयामः इति अनाहताब्जे तत्कर्णि
कातिलयो यस्याः श्यामा षोडशवार्षिकी तस्या
त्वला श्यामाभा श्यामा आभा कांतिर्यस्याः इति वा व
दनयोर्द्वयं यस्याः दंष्ट्राभिर्वराहसमानदंतैरु
ज्वला शोभमाना अक्षमाला आदिर्येषां तेषां वह
र्णमाद्युधानां धरा पचाद्यव कर्माणि धारेति
स्यात् रुधिरे शोणिते संस्थिता तदभिमानिदेव
१५१ ४॰ कालरात्र्यादिशक्तयो यद्वृता स्निग्धोदनवि
या महावीरैरिव वरदा राकिण्येवास्वरूपिणी १५२
भ्रमिकालरात्र्याख्या काचन शक्तिः तदुक्तं
वराहपुराणे मूर्तित्रयं प्रकृतयामा
नीलगिरियानातपसे प्रतमानसा रौ
द्रीतमोभवा शक्तिस्तस्याः स्वगुणपरेव्रत
मित्सारभ्य ६:

रौद्रीति योरता देवी तामसी शक्तिरुत्तमा संह
रकारिणी नाम्ना कालरात्रीति तो विदुरिति सा
श्रादिर्या संता संहकार्यं तद्वादश शक्तीनामा
वेन समूहेन हृता प्रवेश्रुचस्थिता स्त्रियो हुत
लतश्रादनः प्रियो यस्याः विविधा ईरा वा इरा वा
येषां ते वीराः पत्नहृद्ये पि च मलत्तन वाणिकाः
लावका इति यावत् अथवा महावीरं सौमिके
पात्रविशेषः महावीरेन विवायमज्जीवमिसा
दिष्कृति प्रसिद्धः लक्षणया वपानपात्रपरः त
स्मा कतवर्थीयोव्र ब्रलरसामतपानशीला इति
यावत् अतएवेन्द्राब्रलविदः इदमित्यापरोक्ष
णैयेसालिनः स्वात्मभूतेत्रालायमसीतिसा
डाक्तुर्वन्तिते इन्द्राः तथा श्रूयते इदमदर्शमि
दं तस्मादिन्द्रो नामेति अथवा चितया भोक्ता
वीरेशा इति शेवसूत्रोक्तलक्षणजागरायवस्था
त्रयेपि तर्यातसंधानपरावीरेन्द्राः उक्तं च वरद
राजेन वीरेशा इति वीराणां भेदव्यासंगकारि
णां श्वेतवैन्द्रि विसरतामिन्द्रियाणामधीश्वरः इ
ति अथवा महावीरः प्रह्लादरुद्रः शक्रस्य दे-
वीभागवतेन वर्णस्कंधे शक्र प्रह्लादयोर्दिव्यव

ल॰
स॰ भा॰
१४९

148

ईषाते गुडे जाते पश्चाड्भाभ्यो स्तना भगवतीह
योरपि वरमदादिति कथानकस्मरणात् ने
भ्यो वरं ददातीति नीतया ग्रन्थपरिभाषायामेको
नवनादिशेत्रामानि विभज्यते पंचपदीभावि
वतच्छदाह्विवरणीवेशेभोवीक वतरंध्रवेशे
पंचाध्रिभवैद्वैकं वतच्छदे च समष्टपदीति
वक्तव्ये वतौणाहयोश्च विभज्योक्तिः छेदः पूर
णाय एकपदेनद्वादशाक्षरमेकं नाम ग्रंथे
नावतपवपरिशेषात् २॰ राकिणीनामिका॰
याश्रुवायाः स्वरूपमस्याः ४ १५२ मणिपूरा॰
न्तनिलयावदनत्रयसंयुता वज्रादिकायुधो
पेताडामर्यादिभिरावृता १५३ मणिपूराब्जेद
शदलेनामेोपद्येत त्रलाकिन्याख्यायोगिनीति
ह्रति नेडुलं दिकात्रेनाभिपद्मे त्रिवदनवि
लसदंह्रिणी रक्तवर्णेणाकिं दंभोलिदंडाच
भयमपिभुजैर्धारयंती मद्दांड्रा डामर्याद्यैः
परीता पंञ्जनमयदीमांसधातावेकनि॰
ष्ठा पीडाऽऽमासक्तचित्ता सकलसुखकरी
लाकिनीभावयाम इति मणिपू
राब्जमंतनिलयायस्याः ॥ ॥

वदनानंत्रयेण संयुता वज्रादिकैश्चतुर्भिरायु
धैरुपेता डामर्याद्याभिः फट्कारिण्यन्ताभिर्द
शभिः शक्तिभिरावृता ५५३ रक्तवर्णा मांसनिष्ठा
गुडान्नप्रीतमानसा समस्तभक्तसुखदा लाकि
न्यंबास्वरूपिणी ५५४ रक्तो वर्णो यस्याः मांसनित
रोतिष्ठति तद्धातावभिमानित्वेनेत्यर्थः ५०१ इति श्री
भास्कररायानंदकृते सौभाग्यभास्करे पंचभिः
शतकैः शसीत्यष्टीनाम्नां कृतिः कला इति श्री
ललितानामसहस्रनामभाष्ये पंचमं शतकं
नामषष्ठीकला ५०० श्रीगुरुभ्यो नमः ॐ गुडेन
मिश्रमन्नं गुडान्नं भक्ष्येण मिश्रीकरणमिति स
मासः तेन प्रीतं मानसं यस्याः १ समस्तेभ्यो भ
क्तेभ्यः सुखं ददातीति तथा २ लाकिन्याख्यायाः
शक्तेः स्वरूपमस्याः ३ ५५४ स्वाधिष्ठानांबुजगा
तावतुर्वक्त्रमनोहरा शूलाद्यायुधसंपन्ना पीत
वर्णातिगर्विता ५५५ स्वाधिष्ठानाख्यषट्दलेका
किन्याख्या योगिनी तिष्ठति तदुक्तं स्वाधिष्ठाना
ख्यपद्मे रसदललसिते वेदवक्त्रां त्रिनेत्रां हस्ता
भ्यां धारयंतीं त्रिशिखगुणकपालाभयान्यात्तग
र्वां मेदोधातुप्रविष्टामलिमदमुदितां वंदिनी

ल० स० भा० १५५

149

शुभ्रमुक्तापीतांदनेष्टामभिमतफलदांका
किनीभावयामइति स्वाधिष्ठानाख्येऽम्बुजे०
गताप्राप्ता ४ चतुर्भिर्वक्त्रैर्मनोहराकृतिरा ५
शूलादिभिश्चतसृभिरायुधैः संपन्ना ६ पी
तोवर्णोयस्याः सा ७ अतीवसौंदर्यादिकृतो
गर्वोयस्याः सेत्यतोगर्वयातांनिष्ठयावातिग
र्विता ८ १५५ मेदोनिष्ठामधुप्रीतांबंधिन्यादि
समन्विता ९ दध्यन्नासक्तहृदयाकाकिनीरू
पधारिणी १५६ मेदसिद्धांतविशेषेनिष्ठास्थि
तिर्यस्याः ९ मधुनामयेनतोइणवाप्रीता त
थावश्रुतिः यनामधुनाजुहोति महतीमेव
तद्देवतांप्रीणातीति महादेवीप्रीणयतीसर्वैः
१० बंधिन्यादिभिर्देवताभिः षड्भिः समन्वि
ता ११ दध्यन्नंदध्योदने अन्नंतद्भेजनमितिस
मासः दधिसक्तोदनेइतियावत् तस्मिन्ना
सक्तंहृदयंयस्याः १२ काकिन्यारूपंस्वरूपंयया
रयतीतितथा १३ १५६ मूलाधाराम्बुजारूढ
पंचवक्त्रास्थिसंस्थिता अंकुशादिप्रहरणाव
रदादिनिषेविता १५७ मूलाधारेऽम्बु०
चतुर्दलेकमले ॥

साकिन्याख्यायोगिनीतिष्ठति तदुक्तं मूलाधार
स्थपद्मेश्रुतिदललसितेपंचवक्त्रांत्रिनेत्रां धू
म्राभामस्थिसंस्थांसृणिमपिकमलंपुस्तकंज्ञा
नमुद्रां बिभ्राणांबाहुदंडैः सुललितवरदाद्यै
र्वृशक्त्याद्यावृतांतांमुद्गान्नासक्तचित्तांमधुमद
मुदितांसाकिनींभावयाम इति मूलाधाराख्ये
म्बुजेऽथाद्यस्थानकर्णिकायांस्थिता १४ पंचसं
ख्यानिवक्त्राणियस्याः १५ अस्थिसंस्थिता १६ अं
कुशादीनिचत्वारिप्रहरणानियस्याः १७ वरदा
दिभिःसरस्वत्यंताभिश्चतसृभिःशक्तिभिर्निषे
विता १८ मुद्गौदनासक्तचित्तासाकिन्यंबास्व
रूपिणी आज्ञाचक्राब्जनिलयाशुक्लवर्णाषडा
नना १५८ मुद्गसूपमिश्रओदनेआसक्तंचित्तं
यस्याःसा किन्यंबायाःस्वरूपमस्याः २० भ्रूमध्ये
आज्ञाचक्रंनामद्विदलंपद्मंतत्रहाकिन्याख्या
योगिनीतिष्ठति तदुक्तं भ्रूमध्येबिंदुपद्मेदल
युगकलितेशुक्लवर्णांकराब्जैर्बिभ्राणांज्ञान
मुद्रांडमरुकमक्षमालांकपालंख
ट्वांगाधारमध्यांत्रिनयनवलसितांहंसव
त्यादियुक्तांहरिद्रान्नैकसक्तांसकलसुखक

ल॰
स॰भा॰
१५॰
150

रीहाकिनीभावयामइति आज्ञाचक्राब्जमेववनि
तेयायस्याः २१ शुक्लोवर्णोयस्याः २२ षट्संख्या
माननानियस्याः २३ १५८ मज्जासंस्थाहंसवतीमु
ख्यशक्तिसमन्विता हरिद्रान्नैकरसिकाहाकिनी
रूपधारिणी १५९ मज्जशब्दोनकारांतः पुंलिंगः
सारोमज्जानरीत्यमरात् तदंतरमाज्ञाचक्रेषणम
नैश्चर्ममंत्राजस्याक्ष्यिष्टतीतिविग्रहेमज्जयात्व
भिमानिनीत्यर्थः आवेनोवामज्जाशब्दःतथावि
द्विकल्पमज्जेयंविग्मज्जारूपमविलेनिज्ञमज्जाव
मन्कातिरित्यादेर्ज्ञानवाप्रसिद्धप्रयोगात् २५ शुक्ले
मवाम्चाख्यांहंसवत्संवामुख्याश्चादिर्येषांताभ्यां
शक्तिभ्यांहंसवतीक्षमावतीभ्यांसमन्विता २५
हरिद्राभिश्रेणोदकौमुख्योरसोरसवनाद्युडिःप्री
तिर्यस्याः २६ हाकिन्याख्यायादेव्यारूपंधारय
तीतितथा २७ १५९ सहस्रदलपद्मस्थासं
र्ववर्णोपशोभिता सर्वायुधधराशुक्लसं
स्थितासर्वतोमुखी १६० ब्रह्मरंध्रेसह
स्रदलेपद्मेतत्राकिन्याख्यायोगिनीति
ष्ठति तदुक्तम पेरुव्योमस्थपद्मेद
शशतदलकेकर्णिकाचंद्रसंस्थाम ८

रेनेतिष्ठंसमस्तायुधकलितकरांसर्वतोव
क्त्रपद्मां आदिलांतार्णशक्तिप्रकरपरिवृतां
सर्ववर्णांभवानींसर्वांत्रासक्षचितांपरशि
वरसिकांयाकिनींभावयामइति सहस्रदल
पद्मेतिष्ठतीतितथा २८ सर्ववर्णैःपाटलश्या
मरक्तपीतादिरूपैरुपशोभितावित्रवर्णेति
यावत् यद्वासर्वाण्यकारादिलकारांतानिव
र्णाण्यक्षराणियासांताभिरमृतादित्तमावृ
ताभिः पंचाशच्छक्तिभिरूपसमीपेदलेषुशो
भिताआवृता अनुलोमविलोमरीत्याशतसं
ख्याभिस्ताभिर्दशवारंदलेषुस्थिताभिःपरिवृ
तेतियावत् उपशब्दस्योक्तपरिभाषयादश
संख्याबोधकत्वसंभवात् अतएवयोगिनीमा
सेदशवारंतासांन्यासंकेचिदिच्छंति २९ बाष्पायु
धानांधरयत्री ३० शुक्रैवीर्याख्यैर्धातोसमभ्यर्द
भिमानिनेनस्थिता भविष्योत्तरपुराणे मरण
कालीनध्यानविशेषः शुक्लसंज्ञःकश्चिदस्ति
तत्रस्थितानां ३१ सर्वतःसर्वास्वदिक्षुमुखानि
यस्याःसा ३२ ९० अथपरिभाषयाद्वात्रिंशन्ना
मानिविभजते हेदाराःफलरेखांभविवादे

स
ल॰ मा॰
१५१

१५।

त्वमेशेषाली विदेदेहे भीष्मो देवेवा त्रैखिलिंग
फलेस्यहेतोः २१ सर्वोदनश्रीनविनायाकिंम
वास्वरूपिणी स्वाहास्वधामतिर्मेधाधृतिस्म
तिरनुत्तमा १९ सर्वैः पापसमादिभिर्हरिहान्नौते
रविशेषादन्यविधेरथोदनैः प्रीतहृष्ठ वितेय-
स्याः २२ साकिन्माम्नायाश्रवायाः स्वरूपमस्याः २४
पवेयोगिनीस्वरूपतयावर्णयितुप्रकारांतरे-
पिवर्णयितुमारभ्यते स्वाहास्वधेत्यादिना स्वाहा
देवहृदिदानेश्रोत्रहेतुस्वधेतिकोशाद्देवतो
देशपकदव्यमागवचनैः स्वाहास्वधाशब्दो नद
धेरूपादेवेव तदुक्तं मार्कंडेयपुराणे सामसं
स्याहविः संस्थाः पाकसंस्थाश्चसप्तया तास्त्वदुच्चा
रणाद्देवि क्रियते ब्रह्मवादिभिरिति श्रमशापिय
स्याः समस्तसुरतासमुदीरणेन तृप्तिं प्रयाति स
कलेषु मखेषु देवि स्वाहासि वै पितृगणस्य च
तृप्तिहेतुरुच्चार्यसे त्वमत एव जनैः स्वधा चेति
श्रमिस्यते॰ नयोरव्ययत्वात्स्वाहानमः स्वधान
मइतिप्रयोगः स्वानवकीयानश्रजिहातेगच्छति
मीयतेनसमम्यग्जानातीतिवा स्वाहा सृष्टप्रोपिता
महजिहीत इतिवा इयंचवक्ष्यमूर्तेः शिवसमा

यौ स्कंदमाता तदुक्तं लिंगपुराणे स्वाहा वह्ना
त्मनस्तस्य प्रोक्ता पशुपतेः प्रिया षण्मुखो भ
गवान्देवो बुधैः पुत्र उदाहृत इति वायवीयेपि
नाम्ना पशुपतेर्या तनुरग्निर्द्विजैः स्मृता त
स्य पत्नी स्मृता स्वाहा स्कंदश्चापि सुतः स्मृत इ
ति पक्षांतरमाह ईश्वरपीठाधिष्ठात्री स्वाहा माहे
श्वरे पुर इति पाद्मात् १५ स्वधेति पितॄन्स्वान्द
धातीति पोषयतीति स्वधा अग्निमते स्वाहायै न
मः स्वधायै नम इति प्रयोगः यत्त्र्येति तद्व्य
यमित्याद्यवर्णास्कृतीनव्यतीमस्यलिंगसाकार
कारकरूपात् सत्त्वपर्मात्रमहातीति व्याख्याने
नह विदांनैर्थ्यपतयोरसनार्थत्वात् १६ अमति
रितिअतरं नाम अविद्येत्यर्थः नञोल्पार्थकत्व
मात्रिमत्र्यमात्मकत्वानरूपेति वा यद्वा पूर्वोक्ते
सृष्टिक्रमे प्राथमिकी सृष्टिर्बुद्धिरूपा तद्रूपा वा
१७ क्रमप्राप्तस्य बुद्धिपूर्वकसृष्टिरूपापि देव्येव
त्याह मेधा या देवी सर्वभूतेषु मेधारूपेण सं
स्थितेति वचनात् धीर्धारणावती मेधेत्यमरत्रिगु
णवचनाद्वा बुद्धिविशेषरूपा वा मेधा काश्मी
रमंडलइति पद्मपुराणोक्तदेवीरूपा वा १८

ल·
स·भा·
१५२

152

वेदमन्त्रादिस्मरणं यच्च तद्रूपाय वै नमः स्मृतिः
स्मृतिः श्रवणस्मरणात्मकज्ञानरूपा वा पूर्व
गतेषु वर्तमानातीतानागतेष्वथवानागतानाम
पि स्मरते सर्वकार्याणि तेनासौ स्मृतिरुच्यते इ
त्युक्ते देवीपुराणेऽपि स्मृतिः सेस्मरणाद्देवीति
१५ यदेपत्तेषाममममद्वन्नास्तिसातुसमा
न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यत इति श्रुतेः न
तत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्य इति स्मृतेश्च देवी
भागवतेपि तृतीयस्कन्धेपि हृद्धीनेन विष्णुही
नेन वदन्ति जनास्तथा शक्तिहीनेन यथा सर्वे प्रव
दन्ति नराधममिति ५· १६ पुण्यकीर्तिः पुण्य
लभ्या पुण्यश्रवणकीर्तना पुलोमजार्चिता बंध
मोचनी बंधुरालका १६२ पुण्यापुण्यप्रदाकी
र्तिर्यस्याः ५· पुण्यैः प्राक्तनैर्लभ्या उक्तं च देवीभा
गवते तृतीयस्कंधे पश्यन्ति पुण्यपुंजा ये ये वेद
तात्त्वपस्विनः रागिणो नैव पश्यन्ति देवीभगव
तीं शिवामिति ५२ पुण्ये विहितकर्मरूपश्रवण
कीर्तने यस्याः बह्वर्कोग्निहाहारकः सेव्यः ५३
पुलोमतो जातया इन्द्राण्या विना तथा च देवीभा
गवते षष्ठस्कन्धे एकपात्रमर्चयेते नजोऽस्मा राजशा

मनिशक्रप्रमथ्यर्थमिन्द्राण्या भगवत्याराधिते
ति इन्द्रक्रामात्तदा तेन शक्रपत्नी सुमानसा ॥
जयाद्वमेते विविधवृद्धैत्याः सुसाधने विद्याप्र
पत्तुरो देवी देवी त्रिपुरसुन्दरी सम्यगाराधया
मासवलितुष्टावैनैः शुभैरिमाहि ४४ वेधमा
विधकैर्मोचयति कारागृहादपि मोचयति न
डलोके हरिवंशे ॥ अनिरुद्धेन पश्चिमोमभिरम्ये
श्वकीर्तिनाम्नि सिंशोकरी तत्प्रसादादेहभिः
ति वैष्णुमैयबन्धनात् प्रवेलसविशालाक्षि
पादैनेशरणं व्रजे सर्वेषामेवबंधानां मोक्ष
णं कर्तेमहेश्वी सा रम्भेवं स्तुतानं तदा देवी दुर्गां
गैपराक्रमा बद्धबाणपुरे वीरमनिरुद्धममो
चयदिसंने ॥ एवं देवीभागवते षष्ठस्कन्धे ए
कावलीनामिका राजकन्या कालकेतुनादान
वेन बद्धा यशोवत्या तत्सख्या स्तोत्रासितभगव
तीमेत्रं च कान्मोचितेति कथा समर्थिते साधयोज
हन्तेषा ४५ वेधुरां उव्वातानं नाम्नलकामृणेक
नलायस्याः वर्देसलकेतिनसंप्रहायागतः
मावः बर्देरशादृः संरुचिनाय्यहस्वकेदारुरुद्धः
मानीत सित्रिगयवर्देर कचाना मितितलिनाम्न

ले·
स·भा·
१५३

153

वरत्वप्रयोगात् ५९ १६२ विमर्शरूपिणी विद्या
वियदादिजगत्प्रसूः सर्वव्याधिप्रशमनी स
र्वमृत्युनिवारिणी १६२ प्रकाशात्मकस्य स्व
रूपस्य स्वाभाविके स्फुरणे विमर्श इत्युच्यते तदु
क्तं सौभाग्यहृदये स्वाभाविकी स्फुरत्ता विम
र्शरूपास्य विद्यते शक्तिः सैव चराचरमखिलं
जनयति जगदेतदपि च संहरति इति सैव रू
पं शक्तिरस्याः विमर्शो वाचकः शब्दो वा सैव
रूपं निरूपके निरूप्यं वास्याः तदुक्तं मातृका
विवेके वाचकेन विमर्शेन विना किं वा प्रका
शते वाच्येनापि प्रकाशेन विना किं वा विमृ
श्यते तस्माद्विमर्शो विस्फूर्तिः प्रकाशे सम
र्प्यते प्रकाशेन विना किं वा विमृश्यमानोऽत्ता
ने विमर्शे समर्प्यते इति ५२ मोक्षप्रदज्ञान
स्वरूपत्वाद्विद्या तथा गौडपादीये सैव विद्ये
ति चैतन्यस्वरूपा शक्तिरिति एवं सूत्रेऽपक्षित
दयाः शक्तेस्तत्पदेन परामर्शः तन्नो निष्क
ला विशेषरूपा वा तल्लक्षणं च शैवतन्त्रे माया
कार्यविवेकनवेत्ति विद्यापदेयया: साकला
परमा ज्ञेया विद्या ज्ञानक्रियात्मिकेति ५२

वियद्व्योमसुरादिर्यस्य तज्जगतां मते आत्मनश्चा
काशः संभूत इत्यादि श्रुतेः ४९ सर्वेषां व्याधी
नां ज्वरादिरूपाणां प्रशमनी नाशकरणं ५०
अपमृत्युकालमृत्यादिरूपसर्वमृत्युं निवार
यति ९३ अग्रगण्याचिंत्यरूपा कलिकल्मष
नाशिनी कात्यायनी कालहंत्री कमलाक्षनि
षेविता ९४ सर्वस्य जगतो मूलकारणत्वाद
ग्रे प्रमतो गण्यते गण्यत इति सेह्या गणितुं योग
ण्या अग्रा चासौ गण्या चेति वा यन्न गणं लये
तियस्वरूपः ५० गुणसंपर्काश्रयत्वाद्विशेषवि
नयत्वमशक्यं रूपं यस्याः ५१ कलियुगे कल्मषा
णि कामक्रोधावस्यकता तन्नाशमन्यसाध्यमेव
करोति तदुक्तं कूर्मपुराणे शमायालं जलं
वह्नेस्तमसो भास्करोदयः शान्त्यै कलेरघौघ
स्य देवीनामानुकीर्तनमिति ५४ कतो नाम ऋषिः
तस्यापत्यं स्त्री स्वार्थे गार्गादित्वाद्यञिकासः ततः
लोहितादिकतन्तेभ्य इति ष्फः षित्वान्ङीष् स
र्वदेवतेजःसमूहात्मिकाया देव्या इयं संज्ञा
तदुक्तं वामनपुराणे तच्चापि तेजो वरमुत्तमं
महन्नाम्नाप्यृषिणात्मभवस्मितं कात्यायनी

ल॰
स॰ भा॰
१५४

154

मेवतदावभीस्तानाम्नावतैनेवजगत्त्रमिडे
ति इयंचोड्यानपीठाभिमानिनी तदुक्तंका
लिकापुराणे कात्यायनीचोड्डियानेकामाख्या
कामरूपके पूर्णेश्वरी पूर्णगिरौ चण्डीजालन्धर
रेनेति देवीपुराणेन केवलंकेशिरःशाक्त
मप्पसारंचकंमते यारणाद्दासनाद्दापितेन
कात्यायनीमतेनोक्ते ५५ कालसंसमोहेशी ५६
कमलालेणविस्नानितरांसेवितापासिता
उक्तंपद्मपुराणे इंद्रनीलमयीदेवीविस्तुर
वेतेसदा विस्तवेप्रामवांलेनेत्यादि ५७ १६४
तांबूलपूरितमुखीदाडिमीकुसुमप्रभा मृगा
क्षीमोहिनीमुख्यामृडानीरूपधारिणी १६५
तांबूलेनपूरितंमुखंयस्याः ५८ अस्थिफल
विरहितःपुष्पमात्रशालीदाडिमीतस्याथजा
तिमानतत्त्वविशेषस्तस्यकुसुमस्येवप्रभायस्याः
५९ मृगास्येवाक्षिणीयस्याः ६० मोहयतीतिमो
हिनी उक्तंचवरुणनारदीयपुराणे यस्मादि
दंजगत्सर्वंत्वयासंमोहितं मोहिनीमेव
तेनेनामसत्यगुणेस्याभविष्यतीति अथवा
अमृतमंथनेयाविष्णुनामोहिनीरूपं ॥

एतेनतदस्याप्रवाभावनयाख्यक्रिमापत्रं नउ
क्तेत्रलोक्यगाले श्रीदेशाङ्करभूञ्छक्रित्रैलोग्य
ध्यानयोगतः प्रकृतिनाममाख्यातादेवाना
मिष्टसिद्धिदा द्वितीयमुदभूद्रूपंब्रह्मनेमतमे
यते सर्वसंमोहजननकमवाद्भनमगोचरं प
दर्शनादभूदीशः सर्वत्रापि विमोहितइमादि
तेत्रैवाध्यायांतरेमोहिनीरूपंब्रह्मण ८२ यञ्जा
नवततोलब्धारूपमइते नामेष्यतस्यमनसा
ध्याताकिंचिहिरूपमसइमादि ८१ मुविसर्वाद
भवामुख्या ८२ सदुरुराववने रावपदमारुड
स्पपरमशिवस्यपत्नी सर्थेश्रानुगागामविशि
ष्टातदेव ८१ गुणपरिभाषाभेकविंशमदा
तिविभज्यते शंभोर्भार्येमजनीवाभेदाद्वेरम
ष्टौः भवेद्गद्भङ्गोमेदेगौणार्थभूशिलाघाद्
२१ मित्राणांमूर्धाणामिवरूपमस्याःसहत्वरू
पतिवा ८५ १८५ निमतमामकविधिर्नियेत्री
तिविलेष्वरी मेधादिवामनालभ्यामहाप्रलय
सातिणी ११६ नित्यमवेकालंतस्मा तिमेनस्व
रूपानेदेनवात्मा ११ भक्तानांतिथिरिवकाम
प्रवकताल नात्रणानिकोपितिप्रोनमइतिप्र॰

ल· स· भा·
१५५
155

योगाः ९७ जगन्नियामकत्वान्नियंत्री ९८ निखि
लस्य कृत्स्नप्रपंचस्येश्वरी ९९ मैत्रीकरुणामु
दितोपेक्षाचेतिचतस्रो वासनाः सुखिषु मैत्री
दुःखिषु करुणा पुण्येषु मुदिता पापिषूपेक्षे
तिव्यवस्थिता इति विष्णुभागवते प्रसिद्धाः प
ताश्चित्तस्यशोधिकाः तदुक्तमभियुक्तैः मैत्र्या
दिचित्तपरिकर्मविदो विधाय क्लेशप्रहाणमि
हलब्धसबीजयोगाः ख्यातिंच सत्त्वपुरुषान्य
थाधिगम्यवांछंति तामपि समाधिभृतो निरो
द्धुमिति तथाच योगसूत्रमपि मैत्रीकरुणामु
दितोपेक्षाणां सुखदुःखपुण्यापुण्यविषयाणां
भावनातश्चित्तप्रसादनमिति इह सुखादिश
ब्दैस्तद्वतः प्रतिपादिता इति राजमार्तंडः मैत्र्यादि
भिश्चतसृभिर्वासनाभिर्लभ्या १०० उक्तैवकैला
पसंहरणकल्पितनतोऽस्वसमादि १०१ प
राशक्तिः परानिष्ठाप्रज्ञानघनरूपिणी माध्वी
पानालसामत्तामातृकावर्णरूपिणी १०२ देहे
दशमधातवपराशक्तिरुच्यते तदुक्तं कामिका
गमे त्वगसृङ्मांसमेदोस्थिधातवः शक्तिमूल
काः मज्जाशुक्रप्राणजीवधातवः शिवमूलकाः

नवधात्मरूपेदेहेनवयोनिसमुद्भवः दशमीधा
त्मैकैवपराशक्तिरितीरितेति यद्वापरात्म
ष्टाशक्तिः शक्तिमात्रास्वरूपत्वादेवात्मकत्वः प
रास्यशक्तिर्विविधैवश्रूयत इतिश्रुतेः लैंगेपि
यस्ययस्यपदार्थस्ययायाशक्तिरुदाहृता सासा
विश्वेश्वरीदेवीशक्तः सर्वोमहेश्वरः शक्तिमंतः
पदार्थायेतेवशर्वविभूतयः पदार्थशक्तयोया
यास्तास्तागौरीविदुर्बुधा इति परानिष्ठाउत्क
ष्टासमाप्तिज्ञानविशेषरूपावा सर्वकर्मणांस
र्वेजगतांवात्रैवसमाप्तेः उक्तंचगीतासु सर्वं
कर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यत इति सर्वज्ञा
नविशेषः स्मृतगीतायामुक्तः शास्त्राचार्योपदे
शेनतर्कैःशास्त्रानुसारिभिः सर्वसाक्षितयात्मानंस
म्यङ्निश्चित्यसुस्थिरः स्वात्मनोन्यतयाभातंसम
स्तमविशेषतः स्वात्ममात्रतयाबुध्वापुनः स्वात्म
नमद्वये शुद्धबोधेतितिष्ठेत्सस्वयंस्वानुभवेन
वा निश्चियंचसर्वचिन्मात्रेविलाप्याविकल्पयेद्द्वये
विलापनेचचिद्रूपेबुधाकेवलरूपतः स्वयंति
ष्ठेद्यसातावस्थाविलसद्बोधभूतिः ईदृशीयंपरा
निष्ठाश्रौतीस्वानुभवात्मिकेति अत्रपरमेशोक्ते

ले॰
स॰भा॰
१५९

१५६

त्तिनमः परायैतिष्ठायैनमइत्याकारकः प्रयोगः
अत्रयेपवमानायेदमित्यादाविवोभयत्रचतु
र्थ्यन्ततायामाय प्रसिद्धत्वात् पराशक्तिमित्यत्र
मः पंचवक्त्रमितिभगवत्पादानां प्रयोगाययो
केपदेतदा पराशक्तिनमइत्येवप्रयुज्यते परा
मंत्रस्य याशक्तिस्तद्रूपेत्यर्थः ११ ११ प्रकृष्टेन
हतिमित्रेनतित्वेनज्ञानेनयचनेतिरंतरमविद्या
लेशेनाप्यस्पृष्टंरूपमस्याः तथाचकाश्चिद्रूप
ने सपद्यासैयवचनोनेतरोवाच्यः कान्तोरसव
नपवैवेवाग्रारेपमात्मानेतरोबाह्यः कान्तः प्र
तानवचनपवैति १४ मायाद्यज्ञानाजन्ममदिरायाः
पानेतालसाश्रेतरेकनिष्ठतयाशीतला १५ अत
एवमत्रैवमत्ता यद्वामकुहोऽहमत्येकः तस्यभा
वोममता परशिवनिष्ठपराहंतारूपेत्यर्थः १६ मा
रकाश्रकारादिलकारांतास्तासांवर्णाः अक्षादि
क्रमारसंहिताया अकाराद्याःस्वराःस्पर्शाःसिंधू
राभास्कान्तादयः दाडिमीफलाभौरवर्णाश्रमणाःप
वबाद्यः लकाराद्याकांचनाभारकारांतास्तदि
त्रिभाविति तेषांतरेव स्फाटिकाभाःस्वराःप्राकाः

स्फुर्जद्विद्रुमसंनिभाः यादयोन्तवपीतास्युःतका
रस्त्वरुणास्मृता इति सर्ववर्णाः शुक्ला इत्यपिक्व
चित् मातृकाविवेकेतु आकारं सर्वदैवतं रक्तं
सर्ववशीकरमित्यादिना प्रसक्तं वर्णविशेष
उक्तः यद्वा एकपंचाशन्मातृकावर्णा एव रूप
मस्या इति अथवा वर्णा एव रूपाणि निरूपकाणि वाच
कायस्याः यत्तु वैभवविवेकेपि यथापरतरः शंभु
र्हृदयाशक्तिः शिवात्मना तथैव मातृकादेवी हृ
याभूता सती स्वयं एकाकारेण शक्तेस्तु वाचि
काचेतरेण तु शिवस्य वाचिका सतां हृदयेयंप
दगामिनीति अकारादयः श्रीकंठादिवाचकाः रू
द्रोदयादिग्रंथसामर्थ्यं उक्तं तट्टीकायां अक्षमाला
स्वरूपिणीति वा उक्तं च ज्ञानार्णवे अकारः प्रथ
मो देवी लकारांतस्ततः परं अक्षमालेति विख्या
ता मातृकावर्णरूपिणी शब्दब्रह्मस्वरूपेयं शा
ज्ञानी ते तज्जप्यत इति मातृकावर्णाकृत्याना
मातृकावर्णरूपिणी शब्दब्रह्मस्वरूपेयं शज्ञानी
ते तज्जप्यत इति मातृकावर्णान्रूपयति जनय
तीति वा अनुत्तराख्यशिवस्येच्छाशक्त्याद्यागादिक्र
मेण वर्णात्मतिप्रकारः सौभाग्यहृदये दृष्टः

ल०
स०भा०
१५३

157

मातृकावर्णानामेव श्रीचक्रात्मकत्वं मातृका-
विवेकषष्ठपटले विस्तरेण प्रतिपादितं अत ए-
वमानंदेन संहितायां मातृकाचक्रयोरैक्यविभा-
वनं कैलासप्रस्तार इति व्यवहृतं तादृशरूपव-
तीति वा प्रवेशाज्ञेति वक्ष्यमाणनाम्नोरनयोर्वै-
कल्पुरीकमस्त्वे दीपादन मातृकेति देवीपुरा-
णोक्तनिरुक्तिदर्शनाच्च मातृके सवर्णरूपिणीति
वेति नामद्वयं सत्वं ९७ महाकैलासनिलया
मृणालमृदुदोर्लता महनीया दयामूर्तिर्महा-
साम्राज्यशालिनी ९८ महाकैलासो नाम कैला-
सादपि च परतो लोकः परम शिवावासस्थान-
त्वेन शिवपुराणादौ प्रसिद्धः एवं नामोक्तभेद-
भावनाविशेषो वा कैलासः स एव शिवस्यादित-
दात्म्यतिमातादात्म्याद्वाप्रस्तारापेक्षया महत्वा-
न्महान् स एव निलयो यस्याः २२ मृणालेवि-
सतंतवस्तद्वन्मृदू दोर्लता यस्याः २८ पूजयता म-
हनीया दयैव मूर्तिः स्वरूपं यस्याः २९ महाकैला-
सादिपदेषु महासाम्राज्यं तच्छालिनी ८-१९९
आत्मविद्या महाविद्या श्रीविद्या कामसेविता

:: । :   :: । :   :: । :   :: । :

श्रीषोडशाक्षरीविद्यात्रिकूटाकामकोटिका ११५
आत्मस्थानन्तरूपत्वादात्मविद्या ८२ अतएवमहा
विद्या महतीचसाविद्याचसर्वानर्थनिवारकत्वा
न्महत्वं वनदुर्गादिविद्यायाअपिमहादुर्गेति
संज्ञा तद्रूपावा ८३ श्रीविद्यापंचदशीस्वरूपा
उक्तंचविष्णुपुराणे यज्ञविद्यामहाविद्यागुह्यवि
द्याचशोभने आत्मविद्याचदेवित्वंविमुक्तिफल
दायिनी आन्वीक्षिकीत्रयीवार्तादंडनीतिस्त्वमे
वचेति अत्रव्याख्यातारः कर्मविद्याविश्वरूपाद्यु
पासनामंत्रविद्याचेतिविद्यापदचतुष्टयार्थःवा
र्त्ताशिल्पशास्त्राणिवेदादिः दंडनीतीराजनीति
रिति ८४ कामोमहाकामेशस्तेनसेवितापालि
ता यद्वाकामोनंगस्तेनसेवितास्तुता सेवनमे
वंनेस्तुतिरितिकोशात् श्रूयतेवाकर्णोपनिष
दिपुत्रोनिःश्रेयसेवेदेशः अवेतायम्वेचननःसते
मणिमविंदत् सोनंगुलिप्रायवत् सोग्रीवःप्र
साप्नुवत्सोजिह्वो असस्वतेतेनमर्षिविदिता
नगरंप्रविशेत् यदिप्रविशेत् मत्तोचविनाप्र
विशेत् तन्त्रंभवस्यवतमिति निःश्रेयसःतस्याः
पुत्रोवैदेहोविदेहोनंगोमन्मथः अनंगत्वादेः

ले॰
स॰ भा॰
१५८

158

वाचेनानेनांगुलिग्रीवाजिह्वारहितस्य सोंपोम
त्तिविद्यारत्नमविदत् ततश्रावयत् प्रसीदत
ततोग्रीवायांधृतवानास्वादितवांश्च तेनमेत्र
हृष्टवादयमेवर्षिः अस्यज्ञानेनान्तरेनगरेबाह्य
वक्त्रप्रवेशः पूजाटोपाद्यर्थेनात्कृतकार्यवा
वनकार्यः यदिमवेध्यापूजनेच्छातदाशिवशक्ति
सामरस्यात्मकेमिथुनीभावेविज्ञायकुर्यात् त
त्सामरस्यमेवविनसंभवस्यमन्मथस्यरहस्य
तरेवनमितिकृत्यर्थः शिवशक्तिसामरस्यम
विज्ञायक्रियमाणेपूजनेनतथाफलतीतिता
त्पर्यार्थः ८५ षोडशानामक्षराणांसमाहारः षो
डशाक्षरी श्रीगुप्ताचसाषोडशाक्षरीचसाविद्या
वेतितथा यद्यपिगौडपादीयसूत्रमपश्चविद्या
क्षाविंशतिवर्णविशिष्टेतिपक्ष्यते तथापितत्र
कूटत्रयस्यपंचदशाक्षररूपतयाविभज्यगण
नाभिप्रायभिन्नविरोधः श्रीतिषोडशमक्षरंय
स्यानादृशीचसाविद्याचेतिवा योगादेशाकृति
गणनातऽपि ८७ त्रयाणांब्रह्मादीनामवस्था
पीठलोकगुणादीनांवाकूटेसमूहोयस्याः
वाग्भवादिकूटत्रयाभिन्नावा ८८ ।।

कामः परशिवएवकोटिरेकदेशोयस्याः सैव
कामकोटिका शिवशक्तिसामरस्यस्यपरब्रह्म
त्वात् ८५ ८९ कटाक्षकिंकरीभूतकमलाको
टिसेविता शिरःस्थिताचंद्रनिभाभालस्थेंद्रध
नुष्प्रभा ९० कटाक्षस्यैकदेशपातस्यकिं
करीभूताभिः कमलानांलक्ष्मीणांकोटिभिःसे
वितायस्मिन्नीषद्दवलोकनेनंपारेपरार्थलक्ष्मी
त्वेनेतइतितात्पर्यं ९० शिरसिब्रह्मरंध्रेशुक्लच
पमयास्थिता ९१ ब्रह्मरंध्रस्याधोभागेचंद्रोस्ति
सचाविद्यात्मतीयकूटात्मकइत्याशयेनाहचंद्र
निभा ९२ भालेऽस्तेलाविंदुरूपेणतिष्ठतीति
भालस्था ९३ तदुपर्यर्धचंद्ररूपेणतिष्ठतीति
पोतनाचाह ९४ इंद्रधनुःप्रभा उक्तंचनित्याहृ
दे दीपकारोर्धमात्रस्थललाटेब्रह्मइष्यते अर्धचं
द्रस्तथाकारःपादमात्रस्तदूर्ध्वतइति ९० हृदय
स्थारविप्रख्याविकोणांतरदीपिका दालायणी
दैत्यहंत्रीदक्षयज्ञविनाशिनी ९९ हृदयेध्येय
त्वेनतिष्ठतीतितथा यद्वाहृदयस्थसर्वजगद्धी
जत्वात्तज्जगद्रूपेणस्थिता तदुक्तंमनुम रविं
शिकायाम्के यथाम्मयोपवीजस्थःशक्तिरूपो

ल. स. भा. १५९

159

मद्गमः तथा हृदयबीजस्थं जगदेतच्चराचरमि
ति ऽऽ५ अथ परिभाषायां पंचत्रिंशत्सदा निमज्ज
ते भेदेन तु विज्ञेय त्रिभावो गुणगणज्ञार्थे विभे
जेर्थे भगो रागो गणे को मूलगुरोर्देहं सेतुः शिला ।
श्चैवैकपदेनैकादशाक्षरमेकेनामेमसर्थः ११ हृ
दयेतावत्सूर्यमंडलमस्ति तद्विद्या द्वितीयकू
टरूपमित्याशयेनाह रविप्रख्यानिभप्रख्यश
शैसाद्दश्यपराव पीठ तृतीय द्वितीयकूटयो
स्वदभेदादभेदपरौ स्वस्मिन्नेवमाह शः पुरुष
इति व्यवहारदर्शनात् सूर्यसमानकांतिमती
वा मूलाधारपद्मकर्णिकामध्ये त्रिकोणमस्ति
तदेतदग्निमंडलं तच्च प्रथमकूटस्वरूपं तदेत
दाह त्रिकोणस्यांतरे तदाराध्यगृहमध्ये दीपप
वदीपिकातदभिन्नेत्यर्थः तदुक्तं तंत्रराजे निसा
निसादि ते मूलाधारमध्ये स्तिपावकः सर्वेषां
प्राणिनां तद्वत् हृदये च प्रभाकरः मूर्ध्नि ब्रह्म
रंध्राधः चंद्रमाश्च व्यवस्थितः तत्त्रयात्मकमेव
स्यादाद्या नित्या त्रिबिंदुकमिति पूर्वोक्तरवित
ल्पत्वमुपमानोपमेययोर्निष्टयोर्वस्तुतो भिन्नयो
रपि यमेयोः स्वेष्व भि निकाभेदाय वस्या ।:

येनैकोर्ध्वेन स्थापरणायमेव निर्दिशति त्रिको
णेति देवीपदेन पूर्वयोजनेव रविपदे यथा
मेरुपृष्ठदलितोर्ध्वेन विरहितकोणात्मकस्य मे
रोस्तीर्स्तीनेव कोणेनावभासयति इन्दुरेम
ध्याह्ने सूर्ये स्थिते सोमयाम्यपुरयो रत्नमयो
र्दैयो पके कोणत्रयनया स्थिते पुरत्रयमेवा
भासयति ईशाग्निकोणोत्तत्रिकोणरेखामध्य
पतितावितनिज्ञासनमर्थायाते ईशीतदानी
रेतीयोयामस्राग्नेयेनप्रणमैपायः पवेदिक
त्रयमध्यपतितस्माद्विदिग्द्वये व भासयति श्री
म्निपुरेयदामध्याह्नस्तदेशनिर्ऋतेसोरत्नमयो
र्दैयोरिन्दुयमपुरयोस्तीयप्रमयामैा पवेको
णत्रयतयास्थितेविदिक्रयेतदेखास्थानापन्न
दिग्द्वयेवभासयति पवंयाम्यादिपुरेषुमध्या
ह्नकालगुणे तदुक्तं विस्पष्टपुराणे शक्रादीनां
पुरेतिष्ठन्स्पृशामेषपुरत्रयं विकोणोद्वौवि
कोणास्थत्रीत्कोणान्द्वेपुरेतथेति स्वावस्थित
कोणएकस्वदलवामकोणौद्वौ पवंत्रीन्को
णान्तदंतरेचतन्मध्यः स्थितेस्वदक्षिणवाम
रेखे च निपुरपंचकेदीपयति प्रकाशयतीति

ल- स-भा- ६६-

160

त्रिकोणान्तरदीपिका ९७ इत्यस्य कस्मादा तात
णी लोहितादिनाम्न्यः अणिमादिरूपा वा दा
क्षायणी त्वपर्णायां रोहिण्यां तारकासु चेति विश्वः
९८ दैत्यानां भण्डासुरादीनां हन्त्री ९९ दक्षयज्ञवि
नाशकः प्रजापतिस्तेन प्रसिद्धः अनयोर्मातृप
क्षजातेस्तैवावतारविशेषः उभयोरपि यज्ञवि
नाशयितृशीलमस्याः ताच्छील्ये णिनिः शिव
कृतेपि यज्ञनाशे देव्या निमित्तत्वात् कर्तृत्वव्यप
देशः न तु केवलं ब्रह्मपुराणवायुपुराणयोः अ
भिव्याहृत्य समर्थितं दत्तसोमयशापतनः भवि
तामातृपक्षराजावान्तरमन्वथे प्राचीनब
र्हिषः पौत्रः पुत्रश्चैव प्रचेतसः इतरत्यैव नाम्ना
त्वमारिषायां जनितत्वास्ति कस्मांशापितेनैव
प्राभैवेवान्तरेतरे अहं तत्रापि तैयज्ञे हन्मि
देव्याः प्रियेण शिवेन यज्ञोपान्त्यस्वरोकारः प
दयते विनाशनशीलस्तेनैतानन्तरीपि इकार
पाठे त्वणिन्तेनान्त एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यं ६०० इ
ति भास्कररायेण कृते सौभाग्यभास्करे षष्ठेन
शतकेनाभूदनुमणा सप्तमी कला ६०० इति
भास्कररायेण कृते सौभाग्यभास्करे षष्ठेन शतेन

15

श्रीललितानामसहस्रनामभाष्यसप्तमीकला
श्रीगुरुपादुकायैनमः दरांदोलितदीर्घाक्षीद
रहासोज्वलन्मुखी गुरुमूर्तिर्गुणनिधिर्गोमा
तागुहजन्मभूः १२२ दरमीषद्यथास्यात्तथांदो
दोलितानिचंचलानि दीर्घाणिआकर्णांतिकवि
श्रांतीन्यक्षीणियस्याः यद्वादरेभयमांदोलितम
स्थिरीकृतंनाशितंयैस्तादृशानिदीर्घाक्षीणिय
स्याः कटाक्षपातमात्रेणभयनाशिरितियावत ९९
दरहासेनेषत्स्मितेनोज्वलशोभमानंमुखंयस्याः
२ गुरुरेवमूर्तिःशरीरंयस्याः अतएवंसदरीता
पनीयेश्रूयते यथाघटश्चकलशःकुंभश्चैका
र्थवाचकाः तथामंत्रोदेवताचगुरुश्चैकार्थवा
चकाइति गुरुपदनिरुक्तिरपिशाक्तिरहस्येगु
कारःस्त्वंथकारःस्याद्रुकारस्तन्निवर्तकइति अ
न्यत्रापि गुकारःसिद्धिदःप्रोक्तोरुकारोज्ञानवा
चकः ब्रह्मज्ञानैकरूपत्वाद्गुरुरित्यभिधीयते
तामिच्छाविग्रहांदेवींगुरुरूपांविभावयेदिति
हृदयेपि ३ गुणानांनिधिःशेवधिः कर्मण्या
धिकरणेचेतिकिः सत्वादिगुणानांसनत्नादि
जातिभिस्सीतेपियत्कत्वानेस्मिन्नितिसांख्यसिद्धा

ले·
स·भा
१८१
161

नात् अनपवसांख्यप्रवचनम् ३ लचुम्बादिय
मैरेमायं साधर्म्यवैधर्म्यं च गुणानामित्युपपा-
द्यते सत्वादयस्त्रयस्त्वेपि पुरुषोपकरणा-
त्वाद्गुणा इत्युच्यंते ईदृशानां गुणानां निधिर्वा
यद्वा गुणव्यूहरूपाणि निधिसंख्या यस्याः नवव्यू-
हात्मकत्वरूपगुणवतीत्यावत् यदाहुः नव
व्यूहात्मको देवः परानंदः परात्मक इति काल
व्यूहः कुलव्यूहो नामव्यूहस्तथैव च ज्ञानव्यूह-
स्तथा चित्तव्यूहः स्यात्तदनंतरं नादव्यूहस्तथा
बिंदुव्यूहः स्यात्तदनंतरं कालव्यूहस्तथा जीवव्यू-
हः स्यादिति तेनचैतिव पतलक्षणानिवेसी
दयेलहूयो तदाज्ञाचक्रस्थामिति श्लोकव्याख्या-
नावसरे लेलेन प्रपंचितानि यद्वा गुणो रज्जुः सा
वेष्टतौ कार्वेयनीवठीरिकानाम्नी लक्षणया
गृह्यते सा निलीयते यस्यामिति गुणनिधिः प
वेद्दिमात्स्यकालीपुराणयोः कथास्मर्यते प्र
लयकाले मनुना भगवदाज्ञानुसारेण सर्वा-
णि बीजौषधीश्च नौकायां निवेश्य मत्स्यावता
रस्य भगवतः शृंगे सा नौका रज्वा बद्धा सा र
संर्वाघायिहिता सती दाढ्यमापेद इति

तड्रूकं नवयोजनदीर्घोन्नत्यामत्रयस्तुविस्तृतो
ऽरूरुष्टचर्मणा तूर्णं वहन्तीमिरिकावटिं जगद्धा
त्रीमहामायालोकमाताजगन्मयी इद्वयिख्याति
नारङ्गेनत्तुस्तितियथातथेति मत्वेप्रतिविसोर्व
चनेन नैत्रवस्थलांतरे योगनिद्राजगद्धात्रीस
मासीदृश्रीहिकामिति ४ गर्वायेनूनंमाताम
रभिरूपा संभवंतोप्यपिगोपटस्यापर्णोवागाद
योयास्यनः तथावविश्वः गेः स्वर्गोभूवमेरुश्रीमा
वज्रवेदमस्त्रिस्तरतः श्रेजनीनेत्रदिग्वाणाभूर्वाणा
दिषुगोमतेति अनेकार्थध्वनिमंजरीच वाणो
वाचिपशौभूमौदिशिरश्मौजलेतथा सर्गेमा
तरिवज्रेस्त्रोम्नुवेसमेचवेगाधनिरिति ५ गुहस्य
स्कंदस्यजन्मभूरुत्पत्तिस्थाने यद्वा गुहसंचरण
इतियातोरविधासेहतागुहाजीवः तेषांजन्म
स्थाने यथाग्नेस्तद्याविस्फुलिंगाव्युच्चरंतीत्यादि
श्रुते याज्ञवल्क्यस्मृतिरपि निःसरंतियथालो
हपिंडात्तप्तास्फुलिंगकाः सकाशादात्मनस्तद्वदा
त्मनःप्रभवंतिहीति १३ ६ देवेशीदेवनीतिस्था
दहराकाशरूपिणी प्रपद्यन्नावराकांतातिथि
मंडलपूजिता १४ देवानांब्रह्मविष्ण्वादीनामी

ल॰
स॰भा॰
१६२

162

श्रीईश्वरी ७ इंद्रनीलावर्णेशास्तेति छन्नीतिन
या नीतिशोभाकाशापि देव्या एवेति यावत्
तदुक्तं देवीपुराणे नयानयगताल्लोकान्वि
कल्पेन योजनात् दंडनाद्दमनाद्वापि दंडिनी
तिरितिस्मृतेति ८ दहरमल्पमाकाशं हृदय
उहरवर्ति तदेव रूपमस्याः दहरउत्तरेभ्य इ
त्यत्र मीमांसाधिकरणे ऽथ यदयस्मिन्ब्रह्मपुरे
दहरं पुंडरीकं वेश्मदहरोऽस्मिन्नंतर आकाशस्त
स्मिन्यदंतस्तदन्वेष्टव्यमिति श्रुतौ दहराकाश
स्यैव परब्रह्मत्वनिरूपणात् ९ प्रतिपन्मिथि
मुख्या याया यस्मिन् राका पूर्णिमा तिथिरंते यस्
स्मिन्स स्मिंस्तिथिमंडले पंचदशतिथिसमूहे पूजि
ता तिथिभेदेन पूजाभेदस्य तंत्रेषु कथनान्माहात्म
प्रकारैर्विशेषैरर्चितेत्यर्थः यद्वा प्रतिपदाकाश
षोकामीश्वरी त्रिपुरेति तिथिशब्दो नित्यापरः ते
नेतिमामंडलेन पूजिता त्रिकोणेरवावियद्रूप
णाहता अथवा प्रतिपन्मुख्याराकान्ताश्च तिथ
यायासां देवतानां नामामंडलेन समूहेन पूजिता
नामवतारपुराणे कथ्यमेनः समुत्पत्तिरस्त्विनोवा
महामुने गौर्यागणपतेर्वापिनागानांवा गृहस्य

आदित्यस्य च मातृणां दुर्गाया वा दिशो तथा ध
नदस्य च विश्वेर्वा धर्मस्य परमेष्ठिनः शेषावा
पि पितॄणां वा तथा चंद्रमसो मुने शशी दैवा ।
नाश्रुताः कथं मूर्तित्वमागताः किं च ता सा मुने
भेरिका श्च संज्ञा तिथिश्च का इति प्रश्ने षोडश
भिरध्यायैः प्रतिपदादितिथिदेवतातेन क्र
मेणाग्न्यादीनामुत्पत्तयउक्ताः अत्र परमेष्ठिश
ब्दो विशेषणमात्रं अतएवार्ककादिमतेपि
वह्निदस्राविनीविघ्नोभुजंगाः षण्मुखो रविः
मातरश्च तथा दुर्गा दिशो धनदकेशवौ यमा
हरः पाशीवेति तिथीशाः परिकीर्तिताः इति
नत्रत्वमावास्यापंचदशस्थाने गाषिनापूर्णिमा
तु षोडशस्थाने अत्र राकेव पंचदशीति विशे
षः प्रकृते तु विशेषाद्वाराहोक्ताः षोडशापि दे
वता दृश्यंते १ । १२ कलात्मिकाकलानाथाका
न्तालापविमोहिनी सचामरस्मावाणीसख्य
दृतिणसेविता १४ अत्र कलाशब्देन वके दे
शकलाः सूर्ये द्वादशकलाश्चंद्रस्य षोडशक
लाउक्ताश्चतः षष्टिसंख्याकवादिना प्रसिद्धा ।
अग्न्याद्यकलादृश्यंते उत्पत्तिर्नोगोवायोवा ।

ल॰
स॰ भा॰
१६३

163

इतिमनसः सदा कलावत्त्वं जाग्रदवस्था
यांच्यवस्थितं जाग्रत्स्वैर्गुणैः प्रोक्ताः केवलेशा
क्तिरूपिणीति तथामरणेविस्मृतिर्मूर्छानिद्रा
वनमसाहृता स्तुमनसिकलाक्षेयास्ताः कलाः
श्रीशिवात्मिकातथा प्रमिलाभ्रमस्थिताविष
येषुत्रनःस्मृतिः कलावत्त्वंयदेविस्वमावस्था
विधीयते शिवरूपाः शक्तिरूपास्ताः कलाश्चि
त्रुरात्मिकाः तथा वैराग्यंचसुषुप्तंचसमाधि
विमलेमनः सदसद्रूपनिर्योगत्वंयावस्थाक
लाइमाः इतियोगप्रकरणेषोडशकामकला
उक्ता श्रीनरहृतीप्रकरणेश्रीविद्यायाः षोडश
कलाउक्ताः एवंविंदुर्यंवेद्रोपिमादीनांपार्थ
वयेनकाम्यनकलाः स्वच्छंदभैरवादावुक्तास्ता
स्तानितिविलकलास्वरूपेत्यर्थः एमासांकलानाला
थस्वामिनीव वेदमंडलस्पर्शीवक्ररूपवांछेद
रूपेमवर्णावा ।।२ काव्यानांकविकलत्रवविशेष
णामष्टादशलक्षणलक्षितानांरूपकादिभेदभिन्ना
नामालापेनविशिष्टमारदतःइतितथा ।।३ वामगर्भा
मर्दितेमवामरेतादृशाभ्यांरमावाणीभ्यांलक्ष्मीसरस्व
तीभ्यांमध्येरहितोवक्रमेणसेविताबीजिता ।।४

आदिशक्तिरमेयात्मा परमा पावनाकृतिः अ-
नेककोटिब्रह्माण्डजननी दिव्यविग्रहा २४
सर्वजगतां ब्रह्मादिकर्तृत्वादेः कारणभूता-
वस्था शक्तिः ॥ २५ प्रमातृमशक्याप्रमेया नवि-
द्यते मेयं यस्या इति वा यदेव लयान्तिके मे-
यं नास्तीत्यर्थः तदुक्तं लिङ्गपुराणे स्वर्गपाता-
ललोकान्तब्रह्माण्डावरणाष्टकं मेयं सर्वसमा-
रूपं मातादेवो महेश्वर इति आत्मशब्देन जीवः
परमशब्देन महेश्वरो वात्मपदानुषंगात्परमात्मा वे-
तिनामद्वयेन कथ्यते तदुक्तं वैलिंगे विस्फु-
लिंगा यथानावदग्नेर्विवरूपासृताः जीवाः स-
र्वेनथा शर्वः परमात्मा च संस्मृत इति शिवपुरा-
णेपि आत्मा तस्याष्टमी मूर्तिः शिवस्य परमात्म-
नः व्यापिके यतस्तथा मूर्तिर्विश्वं तस्माच्छिवात्म-
कमिति अस्मिन्पक्षे आत्मने नमः परमायात्मा-
मने नम इति नामद्वयप्रयोगः नमो भवाय च
रुद्राय च न इत्यादिमन्त्राणामप्युभयतो नमः-
स्कारतत्परत्वमस्फुटितस्यापि नमः शब्दस्य रु-
द्रशब्दशर्वशब्दाभ्यामन्वयोस्ते न पुनरावृत्तिव-
दात्मशब्दस्यावृत्तिः यद्वा आत्मशब्देन ब्रह्मैव

ले· स·भा· १५४

164

यं वाप्नोति यदादत्ते यच्चात्ति विषयानिह यच्चास्य
सन्ततो भावस्तस्मादात्मेति कीर्त्यते इति वचना
त् आत्मशब्देन शरीरमेवोच्यते तथा च वासि
ष्ठलैंगे शरीररूपाणि सर्वाणि शरीराणि शरी
रिणां शरीरिणस्तथा सर्वे शंकरांशा व्यवस्थिता
इति एवमात्मा देहमनो ब्रह्मस्वभाव धृति बुद्धि
स्थिति विश्वप्रकाशकानामर्थानां गणपतियोऽस्मा
नि या देवी सर्वभूतेषु बुद्धिरूपेण संस्थिता इत्यादि
वचनात् १९ परंब्रह्मेति परिच्छिन्नतीति पर
स्य शिवस्य मा लक्ष्मीर्वा यद्वा परब्रह्मणो रूपव
त्वंक्रमस्थितस्मात्परमात्मकश्च तदुक्तं विष्णुपुरा
णे परस्य ब्रह्मणो रूपं पुरुषः प्रथमं द्विज व्य
क्ताव्यक्ते तथैवान्ये रूपे कालस्तथापरं प्रधानपु
रुषव्यक्तकालानां परमं हि यत् पश्यन्ति सूरयः
शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदं प्रधानपुरुषव्यक्तका
लास्तु प्रविभागशः रूपाणि स्थितिसर्गान्तव्यक्ति
सद्भावहेतवः इति २० पार्वतीपार्वणीश्चाकृतिः
शरीरं वरिष्ठं वा ज्ञानं वा यस्याः तथा च यामलव
ल्वमस्तिः भूतात्मना तथा विश्वे तु यज्ञार्थं विशो
धनं तत्रज्ञेयस्य वर्तनानां हि शुद्धेः परमात्मनेति २१

अनेकाश्चताःकोटयोयेब्रह्माण्डास्तेषांजननी
जनयित्री यद्वा अनेककोटयो ब्रह्माण्डा येवा त
था अभिमन्यमानत्वादिरूपः संबन्धः [illegible]
तेषांविराडादीनांजननी विकारषोडशकात
रवर्तिपञ्चीकृतस्थूलभूतकार्यो हि ब्रह्माण्डः
तदभिमानीविराडुच्यते ब्रह्माण्डान्तर्वर्तिसम
ष्टिलिंगशरीराभिमानीस्वराट् तत्कारणा
व्याकृताभिमानीसम्राट् तदुक्तं प्रायामेनवि
राड्ब्रह्माण्डमभिमन्यते स्वराट्स्वरूपमु
भयंसम्राडितिब्रवीक्षतीतिरिति ११ दिव्योरमणी
योविग्रहोदेहोयस्याः दिव्यन्तीतिभवादिव्यो
विग्रहोगणोयस्यावा तत्रापिमानिरायाणपु
येतत्रचैडिकेतिमार्कण्डेयपुराणात् विस्तारः
प्रविभागोविग्रहवदार्थः विग्रहःसमरेदेहेवि
स्तारप्रविभागयोरितिमेदिनी २· ९५ क्लींकारी
केवलात्मा कैवल्यपददायिनी त्रिपुरा त्रिजग
द्वन्द्या त्रिमूर्तिस्त्रिदशेश्वरी १२६ कामबीजंकरो
तीतिवाकामबीजस्वरूपेतिवा क्लींकारस्त्रि
वाकामस्यतीतिवाक्लींकारी २१ निखिलधर्मे
रहस्यैरेकाकिनीकेवला तद्विशुकस्यकेव

त॰
स॰ भा॰
१६४

165

लीतिशिवसूत्रप्रसिद्धज्ञानविशेषोवाकैवल्ये
कान्त्यंमनिर्णीतार्थस्यकेवलेमत्वर्थीयः वितद्व
तीतदभिमावा केवलंज्ञानमेदेस्याःकेवलस्वे
ककृत्स्नयोः निर्णीतेकेवलंप्रोक्तंकेवलःज्ञाने
क्वचिदितिविश्वः २२ गुहाप्रविष्टागुह्या श्रुतिर
हस्यार्थइतियावत् २३ केवलस्यभावोथर्मिमा
त्राविशेषः केवलंपंचमीमुक्तिःतदेवपदंददा
ति अथवाकेवलस्यपदानिवस्थानानिददाते
शीलमस्याःकेवलशब्देनयोगशास्त्रोक्तिमस्त्रे
णकैवल्यंस्वरूपप्रतिष्ठाचितिशक्तिरित्यनेनप्र
तिपादितस्वरूपमात्रमुच्यते चितिशक्तेर्हि
सारूप्यनिवृत्तौस्वरूपमात्रेणावस्थानंकैवल्यमु
च्यतइतिभोजराजवृत्तौ पदशब्देनसालोक्या
दिमुक्तिचतुष्टयंतासांस्थानेविशेषरूपत्वात्प्र
त्येकंवोक्तं प्रतीकाद्युपासनयासालोक्यं प्रतरे
णप्रतीकस्यात्मनः इत्थंकैश्वर्यविशेषविशि
ष्टतयादेवतायाउपासकस्यवरूपतः सामीप्यंसा
रूप्यं इयमेवसार्ष्टिरित्युच्यतेसामानर्ष्टितेमर्थः
सगुणंदेवतारूपमसंगुणोपास्यदेवतातादा
त्म्यंप्राप्नोति तदिदंसायुज्यम् ॥ ॥ ॥

उर्ध्वरेतसामाश्रमोक्तधर्मानुष्ठानवतां सामी
प्ये एतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां सा
मानलोकतामाप्नोतीति तैत्तिरीयश्रुतिः क्रम
मुक्तिद्वये प्रमाणं चतुर्थ्यां तु मुंडकश्रुतिः
तपःश्रद्धे ये ह्युपवसंत्यरण्ये शांता विद्वांसो भै
क्षचर्यां चरंतः सूर्यद्वारेण ते विरजाः प्रयांति यत्रा
मृतः स पुरुषो ह्यव्ययात्मेति सूर्यद्वारेणेत्यस्य
सूर्योपलक्षितेनार्चिरादिनेति मार्गेण गत्वा
यत्र सत्यलोके स पुरुषो ब्रह्मा वर्तते तत्र यांती
त्यर्थात् एताः कर्मफलाभूताश्चतस्रः साति
शया मुक्तयः अत एव स्थानानां विनाशदर्श
नेह ति विद्वांसः यासां ज्ञानफलं निरतिशयानं
दलक्षणं केवल्याख्यमुक्तिस्तस्यां तैत्तिरीय
श्रुतिरेव प्रमाणं य एवं विद्वानुदयने प्रमी
यते देवानामेव महिमानं गत्वादित्यस्य सायु
ज्यं गच्छति अथ यो दक्षिणे प्रमीयते स पितॄणा
मेव महिमानं गत्वा चंद्रमसः सायुज्यं सालो
कतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचंद्रमसौ महिमानौ
ब्राह्मणो विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो मा
हिमानमाप्नोतीति अत्र केवलकर्मिणां चंद्र

त॰
स॰ भा॰
१६६

166

लोकप्राप्तिः एवं हि ज्ञाते निर्विकल्पकं वाभिहि
तप्रलोकाद्युपासनाश्रयवतो देवानां महिमान
मिमेनेन मा लोकादित्रये ब्रह्मणो विज्ञानित
नेन ब्रह्मज्ञानवान् स्वयं लोकमैश्वर्यमनश्वाप्नोत्
येवं देवैर्यो महिमा नो सातिशयत्वादिदोषवत्त्वा
द्रुधा ॰ भिज्ञयत्नमनः पराकरोति तस्मादधिके
निरतिशये ब्रह्मणो महिमानमाप्नोतीत्यर्थः त
दिदमुपबृंहितं शक्तिरहस्ये आत्मज्ञानप्रलोके
न मात्रुद्धपार्ष्णिग्रहे पिया कर्मणापि भजे महत्त्वः के
वल्पमश्नुत इति २४ निरूह्यो मूर्तिभ्यः पुरातन
वा त्रिपुरा तदुक्तं तत्र मूर्तित्रयस्यापि पुरातन
तत्त्वानन्दैविकायाः त्रिपुरेति नामेति गौडपादी
यसूत्रमपि तत्त्वत्रयेणाभिद्यते एकमेव ब्र
ह्म तत्त्वत्रयेणाभिद्यते इत्यर्थः तद्भाष्ये तत्त्व
पदेन गुणमूर्तिबीजजगत्पीठावस्थादिपरत्वेन व
र्ण्यव्याख्यातमिति गुणादिभ्यः पुरेत्यर्थः का
लिकापुराणेऽपि त्रिकोणमण्डले चास्या इत्यादि
प्रस्तुत्य सर्वं त्रयं त्रयं यस्मात् तस्मात् त्रिपुरा मतेति
एवं वतः शक्तौ वतस्थपटले त्रिपुरायमा
शक्ति विद्यारभ्य त्रिपुरा ख्योतिमारातन्तस्म

तेनग्रंथेनानाम्नायेनत्रामनिर्वचनाशंका
नितानित्तत्टीकायामस्माभिर्व्याख्यातमस्तइ
ति तत्रैवद्रष्टव्यानि २५ त्रिभिर्जगद्भिर्वंयात्र
योजगद्वयायस्यावा २९ त्रैवर्षिककन्यारूप
त्वात्रिमूर्तिते त्रिमूर्तिस्तुत्रिवर्षादितिकन्याशक
रणेयैम्यवचनात् यद्वाब्रह्मादिमूर्तित्रयेवा
मादित्रयमिच्छादिमूर्तित्रयंचास्याएवरूपमि
तित्रिमूर्तिते तदुक्तंवाराहपुराणे एवमुक्ता
स्वयंब्रह्मावीतांचक्रेपिनाकिने नारायणंच
मनसासंस्मारपरमेश्वरः ततोनारायणोदेवो
द्वाभ्यांमध्येव्यवस्थितः एकीवभूयतस्तेतुब्रह्म
विष्णुमहेश्वराः परस्परंस्वरूपंदृष्ट्वावीतांचक्रु
र्दारुणाः ततस्तेषांत्रियादृष्टिभूतावेसम
जायते तस्यांदृष्ट्यांसमुत्पन्नाकुमारीदिव्यरूपि
णीन्यादितांतांवर्णयिना प्रणतांवीक्ष्यकमा
नब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ऊचुःकात्वमसिसुहृदि
किंवाकार्यंविस्मिते इतिप्रश्नेत्रिवर्णाकु
मारीसाकृष्णशुक्लाचपीतिका उवाचभगव
दृष्टेयेनजातास्मिसत्तमाः किंमांनवेत्थस्वशा
णीस्वशक्तिंपरमेश्वरीमित्युक्तवितेततोब्रह्मा

ल· स·भा· ९८

दयालेशेवयस्तत्त्वावरंहृदः नाम्नाश्रीत्रिका
लादेवीयाहिविश्वंचसर्वदा ग्रपराणयिना
मानिभविष्यंतिमवानघे गुणाख्यानिमरूपा
णेसर्वसिद्धिकराणिचेमायुक्तोके ग्रमन्त्रका
रणेदेवियद्रूपामःस्मृणुष्वतत् सितरक्तकृ
ष्णवर्णैस्त्रिवर्णासिवरानने मूर्तित्रयेविभिर्व
र्णैःऊर्ध्वेदेविस्वविग्रहे पद्ममुक्तातदादेवे
कोरोत्रिविधानने सितारक्ता तथाकृष्णात्रिमू
र्तिःसगामहेश्वरयुक्ता ब्राह्मीवैसर्वरौद्रीतो
श्वेतमेदस्त्रीलपवतेषुनपश्चग्रीदिकमुक्तेश्च
न्यत्रापि एषात्रिमूर्तिरुद्दिष्टानयासिद्धांतगा
मिनी एषाश्वेतापराशक्तिःसात्विकीब्रह्मसंस्थि
तिः एषैवरक्ताराजसीवैष्णवीपरिकीर्तिता
एषैवकृष्णातामसीरौद्रीदेवीप्रकीर्तिता पर
मात्मायथादेवएकएवत्रिधास्थितः प्रयोज
नवशाच्छक्तिरेकैवत्रिविधाभवेदिति गौडपा
दीयेसूत्रमपि शांभवीविद्याश्यामा इति देवी
भागवतेपि शांभवीशुक्लरूपावश्रीविद्यार
क्तरूपिणी श्यामलाश्यामरूपास्यादित्येतागु
णभेदयः इति २२ विदग्धानांदेवानांनिरूपणं
वादग्धानामवधानात्रिपुरैकदग्धानां ::

त्रियोदशानां विश्वेषां देवानां वा त्रिगुणित ई
शानां त्रिंशतां लक्षणया त्रयस्त्रिंशद्गुणानां वी
श्वरी स्वामिनी २८ ।२८ अन्तरी दिव्यगंधाक्षा
सिंदूरतिलकांचिता उमा शैलेंद्रतनया गौरी
गंधर्वसेविता ११ ३ यथा एणां मन्त्राणां वा का
मशक्तिबीजात्मना समाहारः उक्तंच वामके
श्वरतंत्रे वागीश्वरी ज्ञानशक्तिर्वाग्भवे मोक्षरू
पिणी कामराजी क्रियाशक्तिः कामेशी कामरू
पिणी शक्तिबीजे पराशक्तिरिच्छैव शिवरूपिणी
एवं देवी त्र्यक्षरी तु महात्रिपुरसुंदरीति शुद्ध
विद्याकुमारीमंत्ररूपा वा तथा च गौडपादीय
अन्तरी शुद्धविद्याकुमारी चेहृदयरूपस त्वरू
पा वा तदेतत्त्वमन्तरं हृदयमिति तदेतत्त्वं स
र्वमिति च बृहदारण्यकात् अ ई पल्लवित गु
गान्तर मासान्तरनिसान्तरसमाहारो वा २९ अ
थ परिभाषायां पंचविंशनामानि विभज्यन्ते म
हिरवरतो विभवः शैवो मार्गो महाद्रिंतो नु
गुणः मेणी लीलादीभोगार्थ विभवा भवेदेव
स्याहे २४ दिविभवा दिव्या देवादयस्तेतनात्म
क पदार्थसमूहाः तेषां गंधैः संबंधैराप्याप

ले.
स.भा.
१६८

168

विभूषणे नन्वाराजादिभिर्मौमैः पदार्थैः परिभू
षेति यावत् दिवं गोयोरिति दन्तादिपरिम
लो बाले नाष्टा श्रवणं श्रोत्राकाशयोः संबंध
संयमाद्दिव्यमिति योगसूत्रे श्रवणेन्द्रियाकाश
योः संबंधे कृतसंयमस्य योगिनो दिव्यं श्रोत्रं भ
वति नन्वहि व्यशब्दश्रवणं भवतीति श्रुकं तस्मा
येन तस्मै वेन्द्रियाणामुपलक्षणं तेनदिव्यं गं
धाद्याः संपद्यन्ते ययाय स्मात्सा दात्मसंपर्थः १ सि
न्दूरस्य रक्तचूर्णस्य गोरोचनाया वा तिलकेन वि
त्रकेण चित्रिता युक्ता तिलकालकपरोवा तिल
केन वित्रकेण चित्रयुक्ता तिलकालकपरोवा
तिलशब्दः तस्य ते सिन्दूरतिलकाभ्यामिति वि
ग्रहः सिन्दूरं लोचनारक्तचूर्णं धातकिकाखेवति
रतमः तिलकं चित्रकेश्राफलला मे तिलकाल
केति विश्वः नागे हि भिन्नपरिहृतेतिवा सिंधू
रतिलकोनागसिंदूरतिलकाभिमिति विश्वः
सिंदूरतिलकाद्वस्तौ सिंदूरतिलकां गजेति हेम
चंद्रः राजमानिनीभिः पूजितेतिवा १९ उका
रः शिववाचकस्तस्य मा लक्ष्मीः उपरशिवमा
नि परिक्लिन्नतीतिवा श्रुतसौजन्ममसंकाशता

द्भेदोपवाराडुमावा हरिद्रावर्णत्वाद्देव्येवं
वा कीर्तिकान्तिस्वरूपत्वाद्वा या देवी सर्वभू
तेषु कान्तिरूपेणेत्यादिवचनात् उमा नसी हैम
वती हरिद्रा कीर्तिकान्तिषु निविस्त्वः उः उमा मवे
ले मेति निषेधे बाल्येन पसन्ती भगवती माया
मेत्यनिषिद्धा स्तमावा तदुक्तं कालिकापुराणे य
तो निरस्तातपसे ववं गंतुं मेनया उमेतिते
न सोमेतिनाम प्राप सदा सतीति ब्रह्मपुराणेपि
श्रपर्णेति निराहारां तां माता श्रस्तमाषत उमा इ
ति निषेधन्ती उमेत्येव तदाभवत् स्तातथात्कात
यमाद्या देवी दुश्चरवारिणी तेनैषनाम्नालोके
षु विख्याता स्वरूपजितेति पद्मपुराणेपि पुष्क
रखण्डे तेतां तरिता हिमवागब्रवीद्दुवनं वये
उमेति तत्वया मे तेयदुक्तं तनयां प्रति उमेतिना
मतेनाम्ना भुवनेषु भविष्यतीति उः उमा च
सा माविनष्टेति स्पृतिवा उतदुक्तं तन्त्रे नमो हिता
यै परानुभूति भवपाशनाशनी सदाशिवस्त्री
पति शोभनाद्यां उमाभिधामुत्तमवित्तवृत्ति
नमामि नाना वियलोकवैभवामिति श्रमथवाप्र
णवघटकैरकारोकारमकारैर्विसृष्टिवत्रम

ल॰
स॰ भा॰
१६९

169

वाचकैर्वैदितत्वात्त्रिमूर्त्यात्मिकैस्सादयः प्रणवा
र्थोद्दृष्योऽस्याः अतएवास्यपदस्यदेवीप्रणवमे
वेति रहस्यविदः ॐकंचलेभे भगवतीश्रीनिप
रशिवतैव अकारोकारमकाराणामदीयप्रणवे
स्थिताः उकारंच मकारंच अकारंच क्रमेरिते
नदीयप्रणवे विद्धि त्रिमात्रं प्लुतमुत्तमं यद्वा इ
च्छाशक्तिरुमाकुमारी शिवसूत्रे योगिनामिच्छा
या उमेति संज्ञोक्तात्तद्रूपा वा ॐकंच भगवतो हृ
ल्लक्षमेन परभैरवतामुक्तंच समानस्य शास्त्रै
नैव योगिनामिच्छाशक्तिर्लीनानिरावद्यमामिति
इयंच विनायकपीठाधिष्ठात्री उमादेवी विनाय
केइतिपाश्मात् उमासिभुवनेनान्यस्यपियाप्य
वस्यैव शङ्खकिकमानूपा वा उमाषाडूर्याकं
मतेतिकमाप्रकरणे धौम्यवचनात् ॥ शैले
न्द्रस्यपर्वतराजस्य हिमवतस्तनया पुत्री जाता
शैलेन्द्रगेहे सा शैलराजस्तनात्तत इति देवीपुरा
णे निर्वचनेन ॥ गौरवर्णाभत्वाद्गौरी षिङ्गौरा
दिभ्यश्चेति ङीप् वरुणस्य प्रिया गौरीति पाद्मे
नदीभेदेति गौरीस्यात् दशवार्षावयोषिनीति
केशव तेन तत्तत्तद्रूपेति वा देवीपुराणेतु

योगाग्निनात्तयाद्ग्यापुनर्जाताहिमालयात् शे
विंकुंदे ३ वर्णावेति सा स्मृतेसुके ३ यंवकस्याऊ
अपीठायिष्टाश्रीकस्याऊक्केनस्थागौरीति पाद्मात्
१४ गंधर्वैर्विश्वावसुप्रभृतिभिः सेविता गंधर्व
रैश्वैर्वा सेवितास्यात् तृष्णाद्योदेवीवा दिव्यगानमे
ववागंधर्वः १५ १२७ विश्वगर्भा स्वर्णगर्भावर
दवागधीश्वरी ध्यानगम्यापरिच्छेद्या ज्ञानदा ज्ञा
नविग्रहा १२८ विश्वंप्रपंचंजातंगर्भेयस्याः १६ स्व
र्णे हिरण्येगर्भेस्याः स्वर्णस्यगर्भभवावा तदुक्तं
वायुपुराणे हिरण्मयस्यगर्भोभूद्धिरण्यस्यापिया
मेजः यस्माद्धिरण्यगर्भः सपुराणेस्मिन्निरुच्य
ते इति यद्वा सुवर्णानांवर्णानांमातृकाणांगर्भः
शोभनो यस्याः सा मातृकाप्रतिपाद्येति यावत् व
र्णोर्थेगर्भितः शब्द इति प्रयोगात् स्वर्णाः शोभना
र्णामंत्रागर्भेयस्याइतिवा १७ अवरदेति वतरत
रेनाम अवरानार्यानसुरान्द्यति खंडयतीति त
था अवंतीत्यावाः कांतिमंतोरदा दंतायस्यावा
कोसंयुक्तादवतेः पचाद्यच् १८ वागामधीश्वरी
स्वामिनी १९ ध्यानेनविभावनेनगम्याज्ञेया श
प्रभावप्रतियोगित्वंपरिच्छेद्यत्वं तदभावादपरि

ले·
स·भा·
१३·

170

छेद्या देशतः परिच्छेदोऽत्यन्ताभाव एव काल
तस्तु ध्वंसप्रागभावौ वस्तुतस्त्वन्योन्याभाव इति
क्षिप्यते धः ज्ञानं कैवल्यप्रदत्वेनाभिमतं ददाती
ति ज्ञानदानशीलो वाक्ये तलवकारोपनिषदि त
स्मिन्नाकाशे स्त्रियमाजगाम बहुशोभमानामुमां
हैमवतीं तां होवाच किमेतद्यक्षमिति ब्रह्मेति हो
वाचेत्यादि स्कन्देऽपि ईदृशी परमा विद्या शाङ्करी
भवनाशिनी प्रसादाद्देवदेवस्य नान्यथा केवलं हि जा
यत इति सूतसंहितायामपि विद्यारूपायाः शिवा
वेदवेद्यासु ज्ञानेदानेन संवित्स्वरूपा तस्याबन्धः
सर्वे लोके कर्मात्म भस्मैव स्यादेविकायाः प्रसाद
दिति ज्ञानं ददाति विद्रवतीति वा ज्ञानं बन्ध इति
न शिवसूत्रे प्रथमोन्मेषसूत्रमेकं तत्रत्वका
रस्य प्रश्लेषोऽप्यस्तीत्युक्तं चैतन्यमात्मेति पूर्व
सूत्रेण संहितापाठे तथा संभवात् तृतीयो
न्मेषेऽपि तादृशमेव सूत्रमपरं तत्र तत्त्वप्रश्ले
षः संभाव्यते आत्मा चित्तमिति पूर्वसूत्रात
त्र व्याख्याते वार्तिके अन्तः स्वान्तर्देशवेद्य
त्वं मायादिरूपमन बहिस्तथा मनीला
दि देहादि विषयानन्तरविम ।: :: ।: ::

भेदाभासात्मकं वास्याज्ञानं वेद्योनि रूपिणः
तस्याशितत्वादेवास्यावरणः संसरति फवमिति
नदिदं संसारितापादकं ज्ञानं नाशयतीत्यर्थः श्रु
तएव द्वितीयोन्मेष सुज्ञातरं ज्ञानमत्रमितिवा
तिकेच ज्ञानं बन्ध इति प्रोक्तं यत्प्रोक्तं परयोगि
नः अनात्मन्यात्मनाज्ञानमिरं त्रैग्रस्त इत्यत इति
४२ ज्ञानमेव विग्रहः शरीरं यस्याः सर्वस्य जग
तो ज्ञानात्मकत्वात् नदुक्तं विष्णुपुराणे द्विती
यांशे ज्ञानमेव परं ब्रह्म ज्ञानं बन्धाय चेष्यते ज्ञा
नात्मकमिदं विश्वं न ज्ञानाद्विद्यते परं विद्यावि
द्येति मैत्रेय ज्ञानमेवावधारयेति ज्ञानस्य विग्र
हो विस्तारो यस्याः सकाशादिति वा ४३ स
र्ववेदान्तसंवेद्या सत्यानन्दस्वरूपिणी लोपामु
द्रार्चिता लीलाक्लृप्तब्रह्माण्डमण्डला ४४ सर्ववे
दान्तैरुपनिषद्भिः सम्यग्वेद्या ४५ सत्यमान
न्दश्च स्वरूपमस्याः ब्रह्मसत्यमिति भिन्नं पदमाश्रित्य
मेयाभिमतं पदं कर्तव्यं सत्त्वस्य वा भवदि
ति सक्रतेः सत्याप्राणमादिसरूपा वा सदिति प्र
णवीसत्त्वं यमि सत्यावादिसत्कृतेः सतीयेति
विश्वकर्मणाप्यवतारनमस्लुद्राराणमलनेतत्पद

ल॰
स॰भा॰
१२१

रैश्चैवेतिज्ञेयं इदं च इत्यादिस्मरणे इतिच्छेदः स्व
रूपाख्यानावसरे ह्येते भास्करेण प्रपंचितमस्मा
भिः सत्वधारिनितिचामत्ता सत्यभामारूपेति
वा आनंदस्वरूपमस्याः इत्यानंदस्वरूपिणी
श्रुतमेवोत्तरमीमांसायामानंदादयः प्रधान
स्येतितातीयकाधिकरणे आनंदादिधर्माणां
स्वरूपत्वादेव विधांतरेषूपसंहारः साधितः ४५
लोपामुद्रयागस्त्यपत्न्या कल्पोवितोपासिता तदु
क्तं ब्रह्मांडपुराणे पत्न्यस्य लोपामुद्राख्या मामुपा
स्तेतिभक्तितः इति त्रिपुरासिद्धांतेपि अगस्त्यप
त्न्या लोपाख्यमुद्रायाः परमेश्वरी प्रसन्नत्वादियं
देवी लोपामुद्रेति गीयत इति अत एव लोपामु
द्रा चासावर्चिता चेत्यपि सत्ववं लोपामुद्राख्यवि
द्यया करणेन वा पूजिता विधात्स्नीयत्वेऽनङ्ग
धोत्मवैरुपचारकानितिकादिमतात् ४६ लीला
मात्रेणानायासेन क्लृप्तानि ब्रह्मांडानां मंडलानि
यस्याः न तु कर्मसाम्याभिर्देवी मात्रैव विधिविसृष्टा
मोदयस्थितिनाशेषु शिवोपनीषदा जगदेव
नयं क्रममनवत्तणमहालकपुष्पमंडिकेति
डालके मारिनवातरंगी डाविशेषमनाम

शक्तिसूत्रमपिस्वच्छयास्वभित्तौविश्वमुन्मीलय
तीति ९४ अदृश्यादृश्यरहिताविज्ञात्रीवेद्यव
र्जिता योगिनीयोगदायोग्यायोगानंदाशुभंकरा
९८ दृश्यविलक्षणत्वाददृश्याचक्षुरादीन्द्रिया
योग्यावा नदृष्टेर्द्रष्टारंपश्येदितिश्रुतेः उक्तंच
देवीभागवतेतृतीयस्कंधे निर्गुणस्यमुनेरूप
नभवेद्दृष्टिगोचरमितिप्रकृतस्यनिर्गुणाद्युमा
शक्तिर्निर्गुणास्वपरःपुमानिसंतदृश्यस्यव्य
हारिकस्यपारमार्थिकाभावत्वाद्दृश्यरहिता
निर्विषयासंविद् ९५ विशेषणेनज्ञानात्मिनि
ज्ञात्री विज्ञातारमरेकेनविजानीयादितिश्रुतेः
९० वेद्यस्यपदार्थांतरस्यानवशेषणेसर्वेज्ञत्वा
द्वेद्यवर्जिता वेद्यस्यपारमार्थिकाभाववत्त्वाद्वा
९१ योगयुक्तत्वभावना तद्रूपात्मत्वदत्वात्मयो
ग्यत्वाच्च योगिनीयोगदायोग्यावतउक्तं तानीन्द्रि
याणिसर्वाणिनिरुध्यमनसासह एकत्वभाव
नायोगः क्षेत्रज्ञपरमात्मनोरिति तंविद्याद्दुःख
संयोगवियोगंयोगसंज्ञितमितिगीतासु योग
श्चित्तवृत्तिनिरोधइतिपातंजले सूत्रंचयद्वामं
गलादिसंकेतानामष्टौयोगिन्यः षट्त्रिंशद्दिवे

ल॰
त॰भा॰
१७२

षैः पुनः पुनः परिवर्त्तिमानाज्योतिः प्राप्तेष्वाकि
माद्यष्टसमग्रमैश्वर्यशास्त्रप्रसिद्धास्तद्रूपावा प्रथ
मायोगोविषयसंयोगोभोगइतियावत् तेनभोक्त
भोग्यप्रदभोग्यात्रितयरूपेणितामत्र्यार्थः तदुक्तं
श्रीनाथस्तत्रोपनिषद्भिः भोक्ताभोग्यंप्रेरितारंचमत्वा
सर्वंप्रोक्तंत्रिविधंब्रह्मैतदिति अत्रेदंबोध्यं मा
याप्रधानेस्वतंत्रमितिसांख्योः शिवस्यमायाशक्तिरे
वनिवेदांतिनः शक्तिरियमनेनपरतंत्रोच्यतइति
विवर्णनार्थः साचित्रगुणागुणयस्पराभिभावकाः
रजस्तमसीअभिभूयसत्वंभवतिभारत रजःसत्व
तमसीवतमःसत्वरजसीचेतिगीतोक्तं तेनसात्रि
विधापर्यवस्यति रजस्तमसोरत्यंताभिभवाद्वि
शुद्धसत्वात्मिकैका ईषद्भूतरजस्तमोभ्यामलि
नसत्वाद्वितीया अप्रभूतभिभूतरजःसत्वाभ्यामस
मायाकेवलतमोमयीतृतीयेति तास्वाद्यावा-
च्छिन्नाविदीश्वरनाम्नीभोगप्रदायोगादेस्वच्यते
द्वितीयावच्छिन्नाजीवनाम्नीभोक्त्रीयोगिनी तृ
तीयावच्छिन्नाजडवस्तुजातनाम्नीभोग्येत्यु
च्यतइतिविवेकः ५४ योगाः शिवशक्ति-
सामरस्यमेवानंदोयस्याः ॥ ॥ ॥

योगानंदाख्योऽस्मिंस्तद्रूपा वा मोहिनी भुवि॰
मेकं पदं स्वीकृत्य महाख्ययोगानंदेति नाम तद्युक्त
वेन योगः संयोगेन विद्यते यस्याः असंगानां हि स
जनत इति श्रुतेः श्रयः पर्वतद्रूपा वा अभेद्यतिता
मर्थार्थः श्रयेन स्वभावस्य विधिना उपरच्छिवेग
च्छतीति वा नंदाभ्रलकनंदात्मकगंगारूपा वा
प्रतिपत्षष्ठेकादशीरूपा वा नंदा भगवती नाम
या भविष्यति नंदजेति मार्कंडेयपुराणोक्तमूर्ति
विशेषरूपा वा सरस्वत्यापवस्थान विशेषयोगा
नंदेति संज्ञा वा नंदा हिमवतः पृष्ठे इति पाद्मात
पुष्करे प्रांतस्थानदी विशेषरूपा वा नंदः पुष्करपा
अपवपुष्करमाहात्म्ये पुण्यापुण्यजलोपेतानदी
यत्रलिणः स्नाता नंदा नामाति विपुला प्रह्लाद
तिला भुवि आगच्छन्नपि यस्तस्या नाम गृह्णाति
मानवः सजीवन् सत्वमाप्नोति मृतो भवति वै
वर इति नाम तिकालिकवाराहपुराणे यथा यत्र
नंदते जगत् देवी ख्याता हि मेगिरौ संख्यायनंदि
ता यस्मात् तस्मात् नंदा तु सा भवदिति देवी पुरा
ले त नंदते सर्वलोकेषु नंदते वसते यथा वा हि
माचले महापुण्ये नंदा देवी ततः स्मृतेति नत्व

ल॰
स॰ भा॰
१२१

173

रूपमपि वारारे गायत्र्यष्टभुजायातश्चैत्राम्हरम
योजयत् सैवनेदाभवैद्देवीदेवकार्यचिकीर्षा
या स्वार्थेप्रवेदृतोदैत्योवैस्मयामंद्दोगिरौ म
हिषाख्योसुरः पश्चात्सैवैचैत्राम्हरोभवत् नेदा
यनिहतोविंध्यमहाबलपराक्रमः ज्ञानशक्ति
स्तस्मादेवीमहिषोज्ञानमूर्तिमान् अज्ञानेज्ञान
नाशंपत्रभवत्येवनसंशयइति ५५ पुरांहस्तव
नेच्छेपिरथसीरोगगोपुरः पुरांकृतादौपुरगले
हृदिनोमेधायैपिवेति विश्वप्रकाशोलयारथसी
रोगपारिणामश्चहपभागोरथसीरनिर्वाहकत्व
दर्शनाद्दिःसकलजगन्निर्वाहकत्वमात्रतामर्थ
गपुरगोपरस्तयोते शिवशक्तिपुलसत्कृतादे
वीपारणापुरगोपरा ५६ ५७ इच्छाशक्तिज्ञानश
क्तिक्रियाशक्तिस्वरूपिणी सर्वाधारासुप्रतिष्ठास
दसद्रूपधारिणी ५८ इच्छाज्ञानयत्नरूपगुणत्र
यस्वरूपमस्याः उक्तंचसंकेतपद्धतौ इच्छाशिरः
प्रवेशस्तुज्ञानाचतदथोगता क्रियापदगता
सम्यगेवंशक्तित्रयंवपुरिति वामकेश्वरतंत्रे
त्रिपुरात्रिविधादेवीब्रह्मविष्णुशरूपिणी
ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिरि ॥ ॥

ख्याशक्त्यात्मिका प्रियेति अत्र ज्ञानेच्छाप्रयत्नानां
पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरं प्रतिकारणत्वस्य क्रमस्य
क्रमेण शक्तित्रयस्य निर्देशाभावेपि करोतीत्य-
न्नेशक्तत्वादेव क्रियाशब्दो यत्नपरः उक्तं च लैं
गे इतिरेषामदीयेच्छाज्ञानशक्तिः कृतिर्मता
इच्छारूपा तथा ज्ञानाद्विशेषेण न संशयः चलना
त्मकक्रियापर एव वा सा चैव विशेषकं यत्र
वैभवं वेदे स्पन्दश्चैव परिस्पन्दः प्रक्रमः परिशी
लनः प्रचार इति विद्वद्भिः कथिताः पर्यायाः क्रया
इति ५७ सर्वासां जगतामाधारा परंपरा जन्म
जनकयोरभेदात् सर्वमाधारो यस्या इति वा
सर्वेषु तयोमितयाश्रियते इति यावत् सर्वेषामा
धाररूपेति वा तदुक्तं मार्कण्डेयपुराणे येषां
नित्यायैविनश्यन्ति वा येषां स्थूलायैव सूक्ष्मा
च सूक्ष्माः यत्रामूर्तं यत्र मूर्तं समस्तं यत्र इति तेषु
कमेकं च किंचित् येषां भूमौ यैंतरिक्षे स्थितो वा ते
षां देवि त्वत्त एवोपलब्धिरिति न चास्मिन्पक्षे त्र्यक्षी
लिङ्गानुपपत्तिः परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोरि
ति सूत्रात् आधारोधिकरणमिति सूत्रानुसारे
ण आधारपदस्य पुंलिङ्गत्वनियमादिति वाच्यं लिङ्गे

एतल्लिङ्गकथनीये प्रस्तुतस्यैव गुरुत्वात्
तथाहि सत्वादिगुणत्रयस्योपचयः पुंस्त्वं अपच
यः स्त्रीत्वं साम्यं नपुंसकत्वं लिङ्गयोनिरुभया
भावरूपाणां तेषामेवैतत्तेष्वाभिः सर्वस्यापि
जगतस्त्रिगुणात्मकतया देवीभागवतादौ प्र
तिपादितत्वेन तेषां सर्वत्र संभवात् उपचया
देः सावधिकत्वेन प्रतिपादनार्थे किंचिदपेक्षा
पचयादयः संत्येवेति लिङ्गत्रयस्यापि केवला
न्यपि ताध्यवस्थाया विवक्षानुसारेण प्रयोगः स
र्वमेतदभिप्रेत्योक्तं महाभाष्ये संस्त्यानप्रसवौ
लिङ्गमास्थेयौ स्वकृतान्ततः इति संस्त्यानस्त्यायते
र्ड्स्त्री सूतेस्सप्प्रसवः पुमान् उभयोरन्तरं यच्च
तदभावे नपुंसकमिति च लिङ्गमशिष्यमिति च
कोसावनुमानेनानामेति प्रयोगश्च वेधनिक्वड
ग्रीहाविति मेत्र प्रयोगश्च एवं समत्वावस्थामाप्र
सत्तीदिति लिङ्गानुशासनप्रवृत्तिर्लिङ्गमदृष्टमा
त्रप्रयोजनिका चेतत्तेषून्नभयविधलिङ्गमस्त्व
यविवक्षये वा ज्ञायते ह्यविमादयः तेन पक्षे क
नवलिङ्गमपि विवक्षितमिति सा यतस्तथा वलिं
गमित्यधिकरणस्य न विरोधः ततस्त्रिगुणातीतायां

विह्वैको सर्वजगत्मातनिविविपुरस्संदर्यो ह्यविद्य
स्यापिस्त्रिलिंगस्यसगुणेवेननोनरसुपेक्षा स
ऊचितत्वात्कृत्वेन निरर्गलत्वमभिप्रेमवादे
वतामिः स्त्रीलिंगमेवप्रयुज्यते नियमादृष्टानु
सारणायतत्ततत्रलिंगानुशासनानुगुण
मस्माभिः प्रदर्श्यतेनतुनरपशब्दत्वनिरा
सायेति दिक् ५९ शोभनाप्रतिष्ठाजगतो वि
ष्टानेस्य प्रतिष्ठाऽस्य विशस्मत्तरङ्गैर्दा विशेषरू
पा वा ५० सदुत्पलमसन्माड्दिनंजगात् प्रविवे
वनीयस्यजगतः सदसद्विलक्षणेऽपि सदि
लक्षणत्वमात्रेणासमन्देनग्रहणं असत्वादद
मत्रश्रासीत्कथमसतः सज्जायेतेत्यादिश्रुति
षु सतरैवलक्षणेनैव प्रयोगादर्शनात् तयोः
रूपेधारयतीति तथा अथवा सत्त्वाव्यावहारि
कं सन्ये पारमार्थिकंवा असत्तत्त्वं नेपवरूपे
विशेषयोधारयति सदसद्विषयज्ञानद्वयस्य
रूपमर्थः सन्मात्रविषयत्वरमहत्वनिष्ठसत्मा
त्रविषयिका याऽपि वृत्ते र्विकल्पात्मिकायाः सता
ते तथा चपातंजलसूत्रे शब्दमात्रानुपातीव
स्तुशून्योविकल्पइति येनसमत्तस्मपिवृत्तिभि

ले॰
स॰भा॰
१२५

175

डेनसदसदिति यद्वाभावाभावपरौ सदसच्छब्दौ
तौ च योगयतया सत्यत्वाद्यवाध्यत्वादिरूपौ धर्मौ॰
सौ सत्यत्वादेर्धर्मिणः पृथक्त्वात् अवाध्यत्वादे
रभावरूपधर्मस्याधिकरणस्वरूपत्वात् भावा
भावमात्रस्याधिष्ठानमितिवा तदुक्तं स्कंदे यज्ञ
वैभवखंडे यदृष्टिलितया भाति यन्नास्तितत्त॰
थापि च नतत्सर्वं महादेव यथापरिकल्पितमि
ति ९० १८१ अष्टमूर्तिरजाजेत्री लोकयात्राविधा
यिनी एकाकिनी भूमरूपा निर्द्वैता द्वैतवर्जिता १८२
पंचमहाभूतानि सूर्याचंद्रमसौ जीवात्मस्वगी॰
दीक्षितानामयजमानएक इत्यष्टसंख्यामूर्तयो य
स्याः भूतानि पृथ्व्यैतौ स्वरीति देव्याष्टमूर्तेयद्
तिशालिरद्रस्यात् विलभवाणोपि प्रथमेशेस
वैजलेमहीवाह्निर्वायुराकाशएव च दीक्षितो
ऽर्कस्त्विणः सोमइत्यष्टौ मूर्तयो मताः पत्न्यः सर्व
स्यावौला रोहिणी च यथाक्रमम शनैश्चर॰
लक्षणाशुक्रो लोहितांगो मनोजवः स्कंदः स
वेदं श्रेष्ठो प्रकृतयो देव्या मूर्तयः परिकीर्तिताः

तथाविकृतयस्तस्मादेहावद्भाविभूतयइति
कलाद्यकस्वरूपेणस्थीवा तद्भमयामारक्ष
तो गणिकाशौंडिकीचैववैकेवर्तिरजकीतथा
तंत्रकारीचकर्मारीमातंगीपुक्कलीतथेति अ
थवा स्वस्यांगीदीचैकेशीयास्ताःतेगंकस्तमामेव
मादि अष्टानांलक्षणान्युक्तानि लक्षणानितद्द्वि
तीयावरणेप्रसिद्धानितदष्टकरूपाब्राह्म्यादि
वशिमादिस्वरूपेतिवा अज्ञानेकालोहितत्र
क्तकेशोमिश्रादिक्षतिप्रसिद्धायाअविद्यारूपा
याअजयाजेत्री ज्ञानरूपत्वादज्ञाननाशकत्वा
वत् ९२ लोकानांचतुर्दशसंख्यानांयाअसंरत
णविषये ९२ एकाकिनीद्वितीयारहितानए
कारकिनिचासहायइतिप्रत्ययः सा विभेतस्मा
देवाकाकीविभेतिसहायमीतावक्रपन्मत्स्य
रजास्तिकस्मान्नुविभेमीतितत्तएवास्यभयंवी
यायेतिद्वदृदारण्यकश्रुतेः देवीपुराणेपि ए
केवलीकाचसतिएकैवाध्यापयत्यपि एकैव
सृजतेविश्वंतस्मादेकाकिनीमतेति अथपरि
भाषायांचतस्त्रिंशन्नामानिविभजते भृगोर्ग
वलक्षेत्रालेवारंभाविभोवंदोद्भावे इत्सोद्विवी

कंवाभजनेवा तूलमंदस्य गात् एकस्मिन्नस्य
ह्रादशान्तरमेकं नामेत्यर्थः यत्र नाम्नस्त्वशपति
नामरूपाणीतीमादिर्यो नावै भूमा तत्स्वरूपेस्मिन्
नेनस्फुतौ श्रविपादितौ भूमात्रह्मैवेति भूमादि
कारणेनिर्णीत तद्रूपवत्वादिमद्रूपत्वावा यद्व
ह्रोलापाभूच्चवह्रोतिनिनिष्प्रयोबहुरूपको भूमश
ब्दः ततश्चैकाकिमपिबहुरूपमर्थः तत्रके देवी
पुराणे एकाप्युपाधिता भूमा विशिवासर्वत्रैविक्र
ताः यथानुरक्तवर्णविचित्रैः स्फाटिको मणिः त
थागुणवशाद्देवी भूमानामेति वर्ण्यते एकोभू
त्वा यथामेघः पृथक्त्वेनच तिष्ठति वर्णतोरूप
तश्चैव तथागुणवशादुमा नभसः पतितं तो
यं यथानानारसं भवेत् भूमेरसविशेषेण त
गुणवशादुमा नभसः प तथाह्यविशेषण
वायुरेकः पृथग्भवेत् दुर्गंधोवासुगंधोवा त
थागुणवशादुमा यथावागार्हपत्याग्निरन्य
मंत्रांतरं व्रजेत् दक्षिणाहवनीयाग्नित्व
विपृतस्तथैवमा एकत्वेनच भूत्वाप्रोक्तो देवी
निदर्शनैः तस्मादेकैः परा कार्या सर्ववर्ग
प्रसिद्धयइति कुर्मपुराणेपि ॥ छ ॥

पकाकामीश्वरी शक्तिरनेकोपायियोगतः प
रावेशणरूपेणक्रीडतेतस्य संनियाविति य
त्रात्मनस्यपति इत्यादिनायदुक्तं तन्मतंमितंते
नक्रीडतेइतदर्शनस्यानित्यविषयकताप्रति
पादनेततस्यहेयत्वात्त्रिगतेहृतेयस्यांसानि
र्वैना ९५ नपुनर्हेत हूर्वैस्थितेपश्चात्रिगतेमू
लतएवनास्तीत्याह हेत वर्जितेति भेदस्या
ताविकत्वेनसार्वकालिकात्तदभावादितिभा
वः ९६ १८२ अन्नदावसदाहृत्ज्ञात्रह्मात्मैकस्व
रूपिणी हृस्तीब्राह्मणीब्राह्मीब्रह्मानेदावलि
प्रिया १८३ अन्नंजनेभ्योददातिवस्तयनेरत्नंवद
दाति तथाचबृहदारण्यके सवाएवमहानज
आत्मान्नादोवसुदानोविदंतेवसुएवंवेदेति
अमाआमासमंताद्ददातीत्येवमेवव्याख्यातेस्या
प्रदायिकै ९७ ९८ हृडाजरटा तेजीर्णादंडेनवे
वसीतिकृतेः वेचासिगाङ्कसंस्थः सर्वेजेहत्वा
नगाद्रूपेणाभिहृडत्वावाहृडा ९९ ब्रह्मणोचे
तन्येनसहस्रात्मानोजीवानामैक्यमेवस्वाभिन्नं
रूपमस्याः यद्वाब्रह्मात्मनोः शिवएवयोरैक्य
मेवस्वप्रतिपाद्यंयस्यामसौ समंत्रोरूपमस्या इति

ले·
स·भा·
१२६

127

तत्र्यंशकोदेयज्ञैवेभवाविद्वे हंसोयजीवमं
त्रोयंजीवात्मप्रतिपादकः अहंशाह्मस्तूहवा
लोकेजीवात्मवस्तुनि शक्तिमेत्रःसकाराख्यः
परमेश्वरवाचकः प्रकृतार्थेप्रसिद्धस्तात्मसिद्धः
परमेश्वर महदाद्युणपर्यंतेजगत्सर्वंचराचरं
जायतेपर्वतेचैवलीयतेपरमेश्वरे संसारि
त्वेनभातोयंमद्रूपवपरमेश्वरि सोहमेवनसं
देहःस्वात्मभूतिप्रमाणेनइति एतेनत्रिंशसा
हंसमंत्रार्थरूपिणीतिनामव्याख्यातं १· महं
तोमहीपस्त्वाहहंती बहिंशब्दस्तरंछेदोविशेष
रूपणावा नवगायत्रीछंदसामस्मीतिकोमेवचन
विरोधः उभयात्मकोगिकारेस्तभावात यतप
वहहंस्तामतथासामथामिति भगवतोवासु
देवस्यभगवतोविश्वरूपवर्णेनार्थे जेहंसा
मवसामसितिकौमेवचनेनविरोधः नलवकं
रणेशाखायामुद्धतविद्रमिसयोर्षैवोगीयमा
नेसामजेद्दसामेमद्रवलायाहरदमोकेः हृद्ग्रसा
मवतमतेनच्छित्रस्यस्यासरविगीयमानेप्र-
सिद्धमेव हृहम्जेद्दसाहयोःपर्यायतस्यमंम
वाद्य तेनजेद्दसामहृपतिवाहहंसाम।

रूपेनिवा व्याख्याता ब्रह्मणी केति कामग्रहित
पत्नीषु विष्कृतेति विष्णुकोशादेषपि विशेषरू
पाद्विजस्त्रीमेवरूपा वा सेवि द्विशेषरूपा वा उक्तं
च समयाचारस्तु तो ब्राह्मणीष्वेन पुण्यावसे विस्मा
देवतात्मिकेति अथवा शिवस्य ब्राह्मणत्वं जाति
मत्वा ब्राह्मणी तथा च छंदोगि श्रूयते विरूपाक्षो
सिदता विरितिशिवं प्रकृत्य तं देवेषु ब्राह्मणाम
हं मनुष्येषु ब्राह्मणो ब्राह्मणस्य पयावस्य पवाधा
वामीति पराशरादिभिर्के भेषामिष्टलैंगेषु स
र्थितैव ब्राह्मणो भगवान् सोवो ब्राह्मणोना हि दै
वते विशेषाद्ब्राह्मणो रुद्रमीशानं शरणं व्रजेदि
ति विष्णुभागवतेपि नमेगा भमिमं ब्रह्म निम्नादि
नाशिव कोपाद्विभिन्नादि या तस्य ब्राह्मणत्वं व्य
क्तीकृतमिति तत्शिवतत्वविवेके द्रष्टव्यं ११ अविद्या
तिरिक्तजडत्वातिसद्भावे मानाभावइत्यतआह ब्रा
स्ती ब्रास्तो जाताविति नियातन्तात्मा भः नानात्मिका
कारा १३ त्रैलोक्यानंदा यस्याः सगुणायाः मनस्थी
या सुमधेन ब्रह्मानंदवृत्तीवा १४ बलिनोऽविद्या
निरासममर्थः कामादिशत्रुजेतारः प्रियाः स्वप्राण
तुल्य यस्याः बलिनामेकोरा जाप्रियो यस्यवा मनस्यनद

ल॰
स॰ भा॰
१२८

भिन्नावाश्रुओपहारः प्रियाय यस्या वा १८ १८३ भा
वारूपा हस्तेनाभावाभावविवर्जिता स्वेच्छा
ध्याशुभकरी शोभनामङ्गलभागिनीः १८४ संस्कृते
प्राकृतादिभाषाः रूपं यस्याः भाषाभिर्निरूप्यत इति
वा तदुक्तं संस्कृतेनैव कोप्याह्वः केचिन्नेच्छाभा
षया साधारणेन केपि ताम्प्राकृतेनैव केवलेति १८
हृहतीश्रवणामनावचरेगवलं यस्याः हृहत्सेना
त्मराजरूपा वा ११ भावाद्रव्यगुणादयो॰ भावाः
प्रागभावादयस्तैरुभयैरपि विवर्जिता नह्युभयेषा
मभावस्याप्यभावत्वेन तद्भ्वे कथमभावविव
र्जितत्वं किंच प्रागभावध्वंसात्यन्ताभावादयोपि
द्रव्यगुणादिप्रतियोगिकाएव वक्तव्याः प्रकारां
तरायोगात् ततश्च द्रव्याभावे द्रव्यत्वे द्रव्याभा
वे वद्रव्याभावत्वमेवापद्यत इति कथं भावाभा
वविवर्जितमिति चेत् व्यासपादैरेव परिहृतत्वा
त् तदुक्तं कोदेयन्तं वै भवाद्वे अधिष्ठाना
वशेषो हि नाशः कल्पितवस्तुनः सावसे॰
वस्यैवस्वभावत्वेनाशेषः भावस्यभावना ।।।
भावाभावस्वरूपाभ्याममस्यपवाद्विकल्पितः
अधिष्ठानस्यनाशेना ॥ ॥ ॥

सम्पन्नादेवसर्वदेति अप्रतिष्ठानसमसनात्कप
दार्थप्रतियोगिका भावस्येतदभावस्यचाप्रतिष्ठा
नाद्वैदेनतत्रहतिना अप्रतिष्ठानविग्रहसमासनाक्
स्याभावत्वप्रतिष्ठानस्वरूपएवनभिन्नः अप्रतिष्ठान
त्वसमस्तादेवननश्यतीतिसमुदायार्थः ३८ सन्दे
नोपवासादिरूपकायक्लेशाध्येयरूपनियमनिर्वं
र्यादिकेनान्तरणाभ्यासेन तथाचकौर्मेहिमवते
प्रतिभागवतावचने अशक्तोयदिमांध्यातुमैश्व
रंरूपमव्ययमित्यादिनोक्तरीत्यांस्खलभप्रकारोप
देशः ३९ नैवैतावतापायमाशंकनीयमित्याह
शुभकरी शुभंशुभमेवकरोति ४० सोत्तादिशुक
ष्टार्थरूपत्वाच्छोभना ४१ सद्योपास्यत्वात्स्खलभा
वगतिः फलंज्ञानमुपायोपासनवाक्यव्यत्यासेनग
म्यतइतिगतिः गतिमार्गेदशायांवस्तानपायाभ्यु
पायसमयोरितिविग्रहः एवंसर्वभूतानांगतीना
मुत्तमागतिरिति कोमंत शोभनायैस्खलभायेग
त्येनमइतिवत्तथीत्रयेणयोगात अत्रशोभना
गतिः स्खलभागतिरितिगतिपदानुषंगेणनाम
द्वयंस्वचं तावतैवपौनरुक्त्यपरिहारसंभवात
अत्रहिशोभनेतिपदत्रयंपठ्यते द्वितीयं सगु

ते॰
स॰ भा॰
१२५

129

त्विनलिनीस्तभः शोभनैतियथाक्षितमेकंना
म स्त्वास्तिसर्वं नश्रीनाशोभनैसमत्रचक्रास्तसा
शोभनैति द्वितीये प्रकृतेवोकारप्रश्लेषायोगा
मार्थक्याया गात्रोनरपदैनैकवाक्यताकल्पयि
त्वापौनरुक्त्यमुद्भियत इति स्थितिः मतिरमति
रित्यादिरीत्यापदच्छेदेयेवापपत्तिर्मूले भगवत्पा
दैरपि विष्णुसहस्रनामभाष्येईदृशीभिरेवोप
पत्तिभिः पदच्छेदस्यनिर्णीतत्वात् यथानिरिस्व
परमत्रपदस्यैकनामत्वमव्ययः पुरुषः साक्षीम
नेनपौनरुक्त्यपरिहाराय एवंस्थविरोध्रुवः
शाश्वतस्थाणुः सर्वविद्भानुवाचस्पतिरुदारधी
रित्यादिषु एवंजननोजनजन्मादिर्भीमोद्यमा
दिववेनेनपुनरुक्तिपरिजिहीर्षयातत्तः शक्यो
भीमइत्यत्रभीमइत्यकारप्रश्लेषः कृतः एवमि
ष्टोविशिष्टइत्यादिनतत्रकौलालरत्नत्राणामपी
ष्टोपपत्तिर्मूलकत्वेनतदुक्तरीत्यैवपदच्छेदेना
नीवादरः कर्तव्यः अनेनैवन्यायेनसामवेदेभिर्व
इमधोदयापिपठ्यमानत्रुटेत्यप्रयागस्यायमूलकता
त्यापौनरुक्त्यपवेनित्यापविशेषेनन्याप्रमाणपविष्टं
तिजेमिनीयाः प्रकृतेनमयथापौनरुक्त्यपरि

स्यारसंभवेप्रसवित्रीप्रवृत्तप्रतिष्ठाप्रकरणाक्र
निरितिपकारादिनामप्रायपाठेनूभयथाऽस्ते
त्यस्मिभिन्नपदत्वास्वीकारेसंदर्भशुद्ध्यसामं
जस्यान्नवप्रवृत्तास्त्वस्मैकपदत्वलिप्सयाप्रकृ
त्यैपतिपदानुषंगेनापिनामद्वयस्वीकर्तव्यमुचि
तमितिदिक् सर्वथैकमेवनामेतियथायस्त
दैकमेवपदमितिसर्वं शोभनावासावसल
भावेतिविग्रहेस्थलेभेप्यर्थः स्कंदेभागा
तिः पुनराहइतियथाजन्माद्यस्येतियावत् यस्य
नोपस्थितेजन्मयद्विवाशेकरः स्वयं तेनैवलभ
तेलोकश्रीमत्स्वदशान्तरेति ब्रह्माण्डपुराणात्
यद्वाप्रस्थलभागातिस्थलेभेजन्ममानुषादिनद्यो
भनेयथेप्यर्थः उक्तंचदेवीभागवते येनैकृते
भागवतेपुराणेनारायणोपितापितायैः प्रकृतिपुराणी
कृतेसर्वैर्नैवयारामसर्वाणांतेषांमृषाजन्मग
तेनराणामिति विष्णुभागवते त्वेवं वनारा
यितोयैः पुरुषः पुराणइतिद्वितीयचरणः प
त्र्यतइतिभेदः शोभनाश्वरूरनापिकैस्यत्र
शोभनानामस्वराणांब्रह्मादीनामिष्यर्थोमलि
वेदप्रकृतेनामत्रयमपिसर्वं ११२ ८३ ११४

ले॰
स॰ भा॰
१८॰

राजराजेश्वरी राज्यदायिनी राज्यवल्लभाः राज
त्कृपा राजपीठनिवेशितनिजाश्रिता १८५ रा
ज्ञां देवराजादीनां ये राजानो ब्रह्मविष्णुरुद्रास्तेषा
मपीश्वरी राजराजस्य कुवेरस्येश्वरी वा ८४ राज्ञे
श्वराज्ञे वैकुंठकैलासाधिपत्यादिकं दातुं शील
मस्याः ८५ सर्वैकानि राज्यानि वल्लभानि प्रया
णि यस्याः राजशब्देन तन्त्रयोक्ता राजानो वाक
थ्यंते अतएव श्रीनगरे तेषां वासः स्मर्यते यदा
ह रुद्रयामलः मध्यतोणा ममयोमहेन्द्रनीलात्मका
ति वसतांसि शान्तोद्रीसहायान्मणालानुपितृनः
श्रामई ति अनयोरित्यस्य त्रयोदशवतंदेशाश्र
कारयोरित्यर्थः ८६ राजंती शोभमाना कृपा यस्याः
८७ राज्ञां रत्नाभिरामादीनां च पीठेषु सिंहासने
षु निवेशिता निजाश्राश्रिता यया ८८ १८४ राज्य
लक्ष्मीः कोशनाथावतरंगवलेश्वरी साम्राज्य
दायिनी सप्तसंख्याः सागरमेखला १८५ राज्याभि
मानिनी लक्ष्मीराज्यलक्ष्मीः यस्याः सैव रक्षेत्राज्ये
प्रसिद्धा ८९ कोशस्य भांडागारस्याधिपत्यस्य ना
थावामिनी ९० चतुरंगस्य चतुरंगपादातः
हस्त्यश्वरथानि येषां तेषां बलानामीश्वरी ः

ष्ठेगामेवबलायेषांतेंगवलाश्चः वन्तरवयवका
येभ्यूह्रोत्तेषामीशित्रीवा नेववासदेवायावैस्म
वेष्वुत्राणिष्विवैशेचशाक्येष्वपिउगाणेष्वप्रभि
ज्ञोत्तेतइहोदाहार्याः शरीरपुरुषःक्षेत्रः पुरु
षोवेदपुरुषोमहापुरुषइतिवरूवोपनिषद्
क्तया ५१ राजसूयेनयष्टामंडलेश्वरोवाराजा
धिराजोवासम्राट् तस्यभावःसाम्राज्यंतद्दत्ते ये
नेष्टंराजसूयेनमंडलेश्वरस्यपुरश्चयः शास्त्रियश्चा
न्यथाराज्ञःसमस्ताद्रिसरित्पुराणीयकोशान्
समस्तंतुलेलोमंधेप्रतिज्ञामयादेयस्याः ५२
सागराःसमुद्राःपूर्वमेखलांकांचीयस्याभूमेःसा
५४ ९८९ दीक्षितादैत्यशमनीसर्वलोकवशंक
री सर्वार्थदात्रीसावित्रीसच्चिदानंदरूपिणी ९९०
यियंज्ञानेत्तिलोत्तिप्रापयतीतिदीक्षा श्रद्धात्तो
दीक्षाकस्यधीतोह्यस्यावत्ततत्त्वारभ्यतेवाप
नधीत्तितेसंतेदीक्षितइत्यावत्ततइस्यतादाथ्यव
एवाक्षणान् शिष्यभोमेअदात्तेनपापंक्षपय
तीतिवा दीयतेहृत्स्याशिष्यैःक्षीयतेपापसंच
यः तेनदीक्षितकथितेत्विपरानंदतेजात् सा
संज्ञातेतिदीक्षितस्तत इमित्रा ५५ दैत्यानोमंडा

ल.
स. भा.
१८१

(181)

दीनां शमनी नाशिका ४९ सर्वान् लोकान् वशी-
करोति ५० सर्वेषां चतुर्णामर्थानां पुरुषार्थानां दा-
त्री ५१ तन्त्रयोगेन लोके निषिद्धाप्य निषेधात्कु-
योगलक्षणषष्ठ्याः स्वजनकाभावमिति समासनिषे-
धे विशेषषष्ठ्याः समासः उक्तं च देवीपुराणे यस्मा-
देषा स्थिता तानर्थान् सर्वलोकेषु यच्छति अतो देवी
समाख्याता सर्वैः सर्वार्थसाधिनीति ५२ सवितु-
र्जगत्प्रसूतेः प्रशिवस्येयं सावित्री प्रज्ञानां वा प्रस-
वनात्सवितेति निगद्यत इति विश्वकर्मीयवात
देवीपुराणे तु त्रिदशैरर्चिता देवी वेदयोगेषु पू-
जिता भावस्थ इत्स्वरूपा वा सावित्री तेन सा स्मृता
उक्तं देवीभागवते सर्वाणि स्पन्दनार्थे च यातेर
धतिपासते सत्त्वानि तेन सोमपतिः सावित्री तेन क-
थ्यत इत्युक्तं इयं च पुष्करतीर्थाधिष्ठात्री देवता
तदुक्तं पद्मपुराणे सावित्री पुष्करे नाम तीर्था-
नां प्रवरे शुभे इति ५४ प्रपञ्चपरिभाषायां षट्-
त्रिंशत्तत्त्वानि विभज्यते देहगुणोऽभवलेशा-
हिलेखरूपे दिवाभूति वारिगणोऽभाविगुणत्रि-
परलताभावनवचवाचः २५ सत्त्वचित्तमा-
नंदस्वरूपं स्वरूपमत एवाविर्भावे तरे पुप

सेहार्यं मस्या इति सच्चिदानंदरूपिणी ॥ १९७ ॥
इति श्रीभास्कररायेण कृते सौभाग्यभास्करे स
प्तमेन शतेनाभूदष्टमी भाग्यदा कला ॥ इति
श्रीललितानामसहस्रनामभाष्ये सप्तमशतकं
नामाष्टमी कला देशकालापरिच्छिन्ना सर्वगा
सर्वमोहिनी सरस्वती शास्त्रमयी गुहांबा गुह्य
रूपिणी १९८ देशकालाभ्यामपरिच्छिन्ना तत्कृ
तपरिच्छेदाभाववती उक्तं च योगसूत्रे स एष पूर्वेषा
मपि गुरुः कालेनानवच्छेदादिति स ईश्वरः पू
र्वेषां ब्रह्मादीनामपि गुरुः पिता कालेनानव
च्छिन्नत्वादित्यर्थः इह नास्तीति प्रतीतिविषयोऽत्य
नाभावो देशतः परिच्छेदः पूर्वं नासीदग्रे न भ
विष्यतीति विषयौ प्रागभावध्वंसौ कालतः परि
च्छेदः अधुना नास्तीति प्रतीतेरिहाधुनेत्यनयो
रेकस्यापि कथनेनाभावे देशकृतौ कालकृ
तौ चैतौ देशस्यावच्छेदकत्वनियमादिदानीमि
ह घटो नेत्युदाहरणमिति प्रतीतेरिहाधुनेत्यनयो
रेकस्यापि करणत्वेनान्यस्यावच्छेदकत्वेनोल्ले
खोपयोग इति ग्रंथांतरेषु विस्तरः ईदृशपरि
च्छेदाभाववानात्मतत्त्वप्रतियोगित्वाभावात् प्रति

ल॰
स॰भा॰
१८२

योगित्वसंबंधेनतयोरभावोवा तदुक्तमित्यर्थः
तदुक्तंसौरसंहितायां प्रमाणानावशावद्यापिक्ष
तिरिक्तेमक्षायतः देशतःकालतश्चापिसंवेत्ता
वस्तुतस्ततइति अनेनशाहस्यपरिच्छेदाभाव
वातिसर्थः १ तत्रवस्तुतःपरिच्छेदाभावोपि
स्पष्टेन श्रुतिहिश्रयमर्थोनेतिप्रतीतिप्रतिविष
योयोस्याभावोवस्तुतःपरिच्छेदः तस्यनियोगि
ताभावःकिमितिनेतिकइतिचेत् तस्यवादिब्र
प्रतिपत्तिविषयेतनवऊर्मिनोमभिः समर्थ
यिष्यमाणत्वेनदृष्टशिरेदैत्वमाणत्वादितिर
हात्ततेद्वाह सर्वगासर्ववस्तुमात्रेगाख्यम
भेदेनप्राप्नोतीतिसर्वगा तदुक्तंवाराहपुराणे
त्रिमूर्तिषुरहितानामिकांश्चतपवैतेतपश्यं
तीप्रतिप्रत्सवरोद्रियतामिस्वकेट्टवावयं
भगवनैकदेशहन्तोत्मरेद्यातसंजमा श्रेता
र्थेतावंरयावसर्वगातसमभीप्सतो एवमुक्तः
स्तदाब्रह्मा दृष्टोदेवप्रजापतिः उवाचसर्वेद
यतेसर्वगामिभविष्यसीति अत्रसर्वगतवि
वरणात्मपसर्वेत्रूपदतिसर्वोपनसस्यसर्वाभि
नेरसर्थेकतामपरिकरांजरालंकारः सर्वा

भिन्नत्वं च सिद्धमेवेत्यसीमत्वं अनपवासाप्य
नयोनकस्य भविष्यतीत्यस्य सर्वं तेत्रभुतवस
गुणमूर्त्येयोभविष्यंतीत्येनत्परत्वेप्रतः सर्वत्र
त्रप्रविद्यमानेत्यप्यर्थः सर्वान्तर्यामिणीतिवा
ईदृशार्थत्रयमप्यभिप्रेत्याह देवीपुराणे देव्या
वावापघसिद्धान्तः परमार्थो महामते एषावेद
स्यज्ञात्वा स्वर्गश्चैव न संशयः दृश्यायामसिद्धे
वै जगत्स्थावरजंगमं ईश्यते दृश्यते देवी अन्नपा
नात्मिका च सा सर्वत्र शांकरी देवी न तु भिन्ना म
भिश्वसा द्वैतष्वंतथावायौवोम्यसर्वगोवस
वेगा एवं विधायस्सो देवी सदा पूज्या विधानतः
ईदृशी हि नियमेन तो मतस्यामेव लीयत इति २
ननु नित्यत्वानित्यत्वजडत्वचित्वादि विरुद्धधर्म
समावेशात्कथमन्योन्याभावप्रतियोगित्वस्य
ब्रह्मणएभाव इत्यतआह सर्वगोहिनी सर्वात्म
कत्तजनान्भेदमानेनस्यंतमत्यमानात् मोहय
ति अद्वैतविषयकज्ञानविमुखान्करोतीति नित
था ब्रह्मणो जगतश्च भेदमानस्य मोहमात्रत्वात्
वस्तुतोपरिच्छेद्यत्वेन कापि न निरितिभावः ३
तेन च कूर्मपुराणे शिवेन इयं सा परमा शक्तिर्म

ल·
स·भा·
१८३

मयीत्वत्स्वरूपिणीमायाममप्रियानेतायथेदं
मोहितंजगत् अनयैवजगत्सर्वंसदेवासुरमा
नुषं मोहयामितिजेष्ठाःसृजामिविसृजामि
चेति अत्रैवहिमवत्प्रतिदेवीवचने यानिशा
स्त्राणिदर्शयते लोकेस्मिन्विविधानिच श्रुतिस्मृ
तिविरुद्धानिदृष्टानवादरतानिच कापालंभैरवं
चैवशाक्तंलेगौतमंमते एवंविधानिचान्यानि
मोहनार्थानितानितु येऽकशास्त्राभियोगेनमोह
यंतीवमानवान् मयासृष्टानिशास्त्राणिमोह
येषांभवांतरइति स्तनसंमोहितायामपिप्रसाद
हीनाःपापिष्ठामोहितामायथाजनाः नैवजानं
तिदेवेशंनूनंनाशादिपीडिताइति सर्वंत्रैलो
क्यंमोहयतीतिवात्रैलोक्यमोहनचक्रविद्याभ
यद्रूपीतियावत् १ नवचटपटयोर्भेदमानसा
पितस्मायेनमोहमात्रनातयोरप्यभेदवास्तवत्र
हे सरस्वतीज्ञानाभिमानिनीदेवताज्ञानमसुद्र
पेनसर्थः विषयानवच्छिन्नज्ञानरूपेतियावत् व
नादिजडपदार्थैनिरितियेमोहस्यायोगेप्यज्ञानेन
हतेज्ञानेतेनमुह्यंतिजंतवइतिवचनेनज्ञानरूपेद
नविषयज्ञानावरणस्यावरकत्वान्निर्णयेसर्वानर्थकृता

स्यैकपरत्वकथार्थं रूपेणापि तं भगवत्स्साद
विभ्राणां मोहस्यावश्यक इति भावः यद्वाक
स्याः प्रकृतस्य हि वर्षातत्सरस्वतीति यौगस्य वच-
नात्तादृशकस्मात्रूपेणास्य पृथ्वीः ४ ननु नाद्यदि
श्वराद्यादित्वस्येमोहः विरुद्धयमेसमावेशात्
दिगुक्तिमहत्त्वैर्भेदस्यानुमीयमानत्वादित्यत
आह शास्त्रमयीप्रधानार्थोद्देशयद् सर्ववे-
लिंदब्रह्मेत्यादिशास्त्रप्रधानाप्रयंभावः शास्त्र
मेवेहप्रायाप्येनगमकेनत्वनुमानादि तस्य
शास्त्रतोदुर्लभत्वात् अतएवशास्त्रयोनित्वादि
ति ब्रह्मसूत्रे वेदैकवेद्यत्वबोधकश्रुतयश्च ते
नौपनिषदं पुरुषं पृच्छामीत्यादयः ननु सर्व
स्य वस्तुजातस्य ब्रह्माभेदे शास्त्रेण बोधिते मंत्री
रतीय कूटस्थाप्यनूदिततद्विषयादनुमितरे
व भ्रमत्वे कल्प्ये वेदान्तानामेदपर्येण ब्रह्मैक
निर्णयाय प्रवृत्तेः अतएव तादृशश्रुतिः शास्त्र
विरोधाद्बुद्धप्रादेशिकत्वविषयकस्य सर्वजन
नीप्रत्यक्षस्यापि भ्रमत्वे कल्प्यत इति ५ ननु भेद
भानेतके वलेलौकिके चेदप्रादेशिकत्वलान
वत किंतु शास्त्रीयमेवेति शंकाते गृहीत्वा ग

त-
स-भा-
१८४

184

हायांस्थितंवाछायातपेतियावत् मध्यमपदलो
पीसमासः ऋतंपिबंतौसुकृतस्यलोकेगुहांप्रवि
ष्टौपरमेपरार्धे छायातपौब्रह्मविदोवदंतिपं
चाग्नयोयेचत्रिणाचिकेताः इत्युक्तौ गुहाप्र
विष्टत्वेनवर्णितयोः छायातपयोः परस्परवि
लक्षणतयाद्विवचनबलाद्भेदसिद्धिरिति
भावः यद्वागुहस्यस्कंदस्यवामाता तारकासु
रवधादिकार्यार्थंदेवैःप्रार्थनेनततः शिवशर्वाण्योः
समागमसत्रविघ्नाचरणेनतेनकोपशापादि
नतोऽग्निगंगाशरस्तंभादियोगेनस्कंदोत्पत्तिवि
स्तारादिकथायाः शास्त्रेकरामायणाद्यपवभेदस्याथ
कत्वाद्देहतदुक्तौतामेवोपचरितार्थतावल
या यजमानःप्रस्तरइतिवक्तव्येवप्रमत्तवि
रोधादितिभावः ९ समयमयेमवहाराःसर्वौपिया
वद्धारिकसमस्त्वावलेवात्रः प्रैडेतत्परमार्थि
केसमस्तमालेवतद्रूपाणाययेनसमाप्यते गुरुर
लि गुहायांस्थितंगुरुंपरमरहस्यमावहारिक
दृष्टिगाम्यंज्ञानमेवरूपमस्याः उक्तंचसमत्तसहि
तायां गुरुमूर्तिधरंगुरुंगुरुमविज्ञानरूपिणी
गुरुभक्तजनेप्रीतांगुहायांनिहितांनुमइति

तथाचैकस्यैवब्रह्मणोद्वैरूप्येप्यचलक्ष्याद्विविध
मपिशास्त्रमुपपद्यतइतिभावः गुह्योपनिष
देवरूपमस्याइतिवा तदुक्तंकौर्मे विभूति
योगवर्णनावसरे सर्वोपनिषदांदेविगुह्यो
पनिषदुच्यसेइति १ १८८ सर्वोपाधिविनिर्मु
क्तासदाशिवपतिव्रता संप्रदायेश्वरीसाध्वीगु
रुमण्डलरूपिणी १८९ ननुतर्हिशास्त्रद्वयप्रा
माण्याद्भेदाभेदद्वयमस्त्वितिनाद्वैतसिद्धि
रित्यतआह सर्वैःस्कन्दजनकवच्छायातपवादि
भिरूपाधिभिः सर्वैरैश्वर्यधर्मैर्विशिष्टानिःशे
षगुणात्मिका धर्मसंबन्धरूपा ततश्चध
र्माणांस्वसंबन्धाभावादतिभासमानः संबन्धः
शुक्तौरजततादात्म्यमिवमिथ्यैवेति शास्त्रस्य
स्याभेदकत्वरूपप्रामाण्यमायातिवोह्यायसर्वे
षांवेदान्तानामद्वैतेपारमार्थिकेपरब्रह्मणि
तात्पर्येपरयावतातात्पर्यस्यचतत्कल्पनाद्वैतप्र
तिपादकशास्त्रस्य पंचवांगुलयामावेदको
परागशास्त्रस्यैवव्यावहारिकद्वैतेवप्रवृत्ति
रितिनभेदाभेदयोः समकक्ष्यतेतिभावः ८
नन्वेवमपित्रिपुरसंदर्योः शक्तिरूपतानस्या

लं॰
स॰भा॰
१८५

185

ऽपराहंतादिधर्मरूपताविशेषणमिथ्या
त्वप्रसंगादित्याह सैवेति शिवएवपतिरिति
व्रतेनियमः सदासर्वकालिकोयस्याः शिव
पत्नीत्वेशिववदेवसदातनेकालत्रयावाध्ये
इति यावत् इत्येतत्पदार्थः कल्पितास्तेषुय
स्तत्वमपिदृश्यताविशेषात्कल्पितमेव शु-
क्तौरजतत्वमात्रेकल्पितेनतुशक्तिरपिक-
ल्पिताव्रतएवसात्रयकालिकाव्याहतिरितिभावः सदा
शिवस्यपतिव्रतेतिवा ॥ ननुकथमेतदवग
म्यते पराहंतातिरिक्ताएवधर्माःकल्पिताइ
ति प्रकृतविनिगमनाविरहेणसर्वेषामेवध
र्माणांमिथ्यात्वमेववासत्यत्वमेववास्यादित्य
त्राह समस्तकल्पितेभ्यः प्रदीयतइतिप्रद
यः तैत्रखरीसमर्थासमर्थेनतत्सामाप्यैः सृष्टा
येनैवतदवगम्यतइत्यर्थः नत्वाहितिर्धर्मकेत्र
स्निग्धविपदादयोधर्माःकल्पिताः विपदायवच्छि
मत्वेपिचेतनेपुनःशाह विषयत्वइत्यत्वधर्मस्ता
दयानन्दवच्छिन्नत्वेचेतनत्वाद्यपिपुनर्धर्मसा
नात्स्यापार्मिकत्वमेवहस्यास्तिधर्मकेवलादयःकलि
ल्पिताःएकमेवधर्मिधर्मभावमापन्नेवसिद्धेनअशिवए

ऽधर्मीणांक्रियेऽधर्म

इति संप्रदायादवगन्तव्यमिति भावः संप्रदा
यसंज्ञको मंत्रार्थोपि योगिनीहृदये प्रसिद्धः स
वकारादिविद्यायामेव स्वरस इति त्ववरिवस्यार
हस्य एवोपपादितमस्माभिः नदीश्वरीमथ्या १०
युक्तैवैतदित्याह साधु उदितोदाहृतत्वादिशा
केवैक्रियमेतायाएव लोके दर्शनात् पराहंता
शर्थमित्वेमेव वक्तुमुचितमिति भावः न त्वेसक
मिदंनाम तेन साधुतेन मइति प्रयोगः तेनसा
धीमद्दृतिदायिनीत्यनेन तन्नपोनकल्प्याम् ११ त
स्यर्थमस्य हेतुरूपेश्मा हद्दे तर्यस्वरूपमेकान्तरे
कामकलासंज्ञकमिदंनाम विश्वपरात्मयम
स्वरूपादकारात् श्रस्य भगिनीरेइति विग्रहे
प्रयोगलक्षणो ङीविषयस्यानि वर्णकारलोपवि
शिष्टाव्यस्यमात्रामरतः प्राप्तस्य मयोहलङ्
यादिनालोपे रूपसिद्धिः ऐनम इति प्रयोगः न
त्रनमांद्योमरुभावएव प्रयोगः पितृभ्रीभा
वस्यापि प्रयोगपदेन स्वीकृतत्वात् समद्राव
सदेवीस्यादिति नारायणीमहत्त्वायनमः शि
वायेस्पत्रनारायणस्य भगिनीत्येवं व्याख्यानाच्च
एकस्मिन्नर्थे मिलितयोरनयोर्द्वयोर्याः सौन्दर

ल·
स·भा·
१८९

तायामेवप्रकृष्टत्वात् विमर्शत्वेपि भासिनीत्वविशि
ष्टेमलत्रार्थः विमर्शरूपात् इतिनीरूपावेतियाव
त् एकमेवब्रह्मयमायमीतिरूपद्वयंप्राप्त
तत्रयमेपुनः पुमान्स्त्रीतिद्विधाभवत् तत्रस्त्री
परशिवमहिषीत्वंपुमान् विमर्शः सकलजगदु
पादानत्वंप्राप्त एतद्द्वयमपिमिलित्वैकमेवं
इत्युक्तिशैवमतप्रक्रियाकुमेपुराणायत्रया
यिनीरत्नत्रयपरीतांयादीदितैर्विविमर्शरेणनि
रूपितात्रसेयथा श्रीमान्मत्कामकलायाःस्वरू
पंस्त्र्याकारादिसर्गान्ताद्विरूपंसिद्धंसंविद्रूप
दिनावामकेश्वरतंत्रे ईकाराद्धिस्वकत्रीयंमा
यान्तवर्णात्मिकाप्रिय इत्यादिनाज्ञानार्णवे ईकारः
समतुरीयोरक्तवर्णः एतायेवानिमादिना वा
गुप्तार्णव कामकलाविलासादौप्रपंचितं
सौंदर्यलहर्यां मुखंबिंदुंकृत्वेतिश्लोकेस्पष्टक
लमुक्तंभगवत्पादैः १२ तत्स्वरूपनिरुक्तंबल
वःपरमशिवादिस्वगुरुपर्यन्तमतमसादिमाह गुरु
परामेवत्रपेनिरूपणमस्याः श्रीविद्याक्रमगुरुपारप
र्यक्रमागतमिदंरहस्यतत्रप्रमके लिखितइतिभावः

अनपेक्षो योगिनीहृदये कर्णाकर्णोपदे
शेन संप्राप्तमवनीतलमिति ॥५९॥ श्लो
कोर्णाभिमानाख्यमायायामनुमतीमही गणेश
वात्रयकारणाख्याकोमलांगीगुरुप्रिया ॥६०॥ इ
दमेव वचनमभिराह श्लोकमिति द्वयमूलसू
त्रोक्तमतिक्रान्ता नैरगम्यत्वात् ॥६१॥ भोगमवि
दमेदं लक्ष्माराध्योपास्या सविन्मेदं लस्माद
सोपाधिरूपविकारणत्वात् ॥६२॥ प्रसिद्धतरस्याप्य
प्रकटीकरणानुकूलाशक्तिर्माया देवीपुराणे
तु विचित्रकार्यकारणाप्रविततफलप्रदास्व
प्नेन्द्रजालवल्लोके माया तेन प्रकीर्तिता ॥ इ
दमेव च विस्तरेणोक्तं वराहपुराणे पृथिवीं
प्रति विष्णुवाक्ये पर्जन्यो वर्षते तत्र जलपूरश्च
जायते दिशो निर्जलतां याति एषा मायाममम
प्रिये सोमोपक्षीयते पक्षे पक्षे चापि विवर्धते
अमायोदृश्यते नैव मायेयं मम सुन्दरि इमा र
मममममायाबलं यैस्तथैव नतिष्ठामस्तु जले
प्राजापतिं च रुद्रं च स्रजामि च हरामि चेमेतैः
समस्तैश्चिह्नितैः श्लोकैर्विचित्रकामकर्तृत्वं स्वा
वच्छेदिकाया मायाया एवेति प्रतिपादितं ता

ल·
स·भा·
१८०

(१८०)

देशकार्यमेव च मायापदेशकालावच्छेदकं य
क्तिं चेत्तेन नष्टं किं मायाजडसामान्यादि तिर
रो भगवतः शक्तिरेव मायेत्युक्तं १६ मधुमद्व
च्छरसः सोऽस्यास्ति पूजनादिसमयेनेत्यत्र मत्व
र्थीयनङ्गीरूपं यन्मधुतिष्ठतेः यद्वाङ्ग्यादिमो वै
देवमधिष्ठितस्त्वतो विहितमधुमत्याख्यविद्या
विशेषरूपा अथवा योगशास्त्रे च विद्यायोगि
न उक्तासु चतसृषु· तिक्रान्तभावनीयाख्याते
सप्त पूर्वेभ्य उत्तमत्वात्प्रथमभूमिकाप्रतिक
मणीयामेति नामधेयमा भूमिका मधुमतीत्य
च्यते तद्रूपत्वम्: नादशभूमिकायामुन्मन्येव
ज्ञानस्य तारकत्वात् संसारतारकेतियावत्तत
दिदं तारकं सर्वविषयं सर्वथाविषयमक्रमं चे
ति विवेकजं ज्ञानमिति योगसूत्रभाष्यादिषु प्र
सिद्धं तदीयविशेषरूपा वा १७ ईदृशरहस्यरूपापि
प्रत्यक्षवदिति प्रकटत्वादाह मही मह्याख्यनदी
विशेषरूपा वा देवीपुराणे मह्याख्याप्यस्य
नामसर्वमहीति प्रकृतिमित्युक्तं १८ गणाम्बा
प्रमथादिगणानां तस्य वाम्बा १९ गुह्यकैर्देवैः
विशेषैर्ज्ञानरहस्यस्थलेवाऽऽराध्या २०·

कोमलानि सुकुमाराण्यङ्गानि यस्याः २१ गुरुः
शिरो यस्याः गुरुपत्न्यभिन्ना वा जगद्गुरोः शि
वस्य पत्नी वा २२ २३ स्वतन्त्रा सर्वतन्त्रेशी द
क्षिणामूर्तिरूपिणी सनकादिसमाराध्या ।
शिवज्ञानप्रदायिनी २४ कारकपारतन्त्र्यमन्त
रेणैव सर्वकर्तृत्वात् स्वतन्त्रा स्वतन्त्राख्यानि शा
स्त्ररूपा वा स्वामात्मीयानि तन्त्राणि यस्या वा
शैववैष्णवगाणपत्यादितन्त्रेषु यस्या एव वि
भूतीनां प्रतिपादनादात्मीयत्वमिति भावः स्व
आत्मीयः स्वाधीनः परिशिवस्तन्त्रं तदधीना
वा परस्याधीनेत्यर्थः तदुक्तं कालिकापुरा
णे कामरूपे तन्त्रमाहात्म्ये नित्यं वसति तत्रा
पि पार्वत्या सह नर्मभिः सर्वेषां देवीनामहं तत्र
तदधीनस्तु शंकरः ईशानं तं नाटकेशं लेशं
करस्य सदाश्रमे नित्यं वसति तत्रेशस्तदधी
ना तु पार्वतीति २६ सर्वाणि वस्तूनि सम्यग्व्या ।
नितान्तमीह समर्थयति २७ शिवस्य दक्षिणा
भिमुखी मूर्तिर्ब्रह्मनारायणादेर्ज्ञापकत्वेन
सिद्धा यस्य मन्त्रस्तन्त्रेषु प्रसिद्धाः स एव रूपम
स्याः २८ सनकसनन्दनादिभिः सम्यगाराध्या

ले.
स.भा.
१८८

पास्या श्रुतयएतेषांगुरुरूपरंपरायोगाणामा
उक्तेवब्रह्मलोके त्वमेवानादिनिखिलाकार्य
कारणरूपिणी त्वामेवहिविविंचंतियोगि
नःसनकादयइति २६ शिवविषयकेज्ञाने
उक्तेषुणादने शिवोज्ञानप्रदायीयस्याबाब्र
तपववराहपुराणे त्रिमूर्तिप्रकृत्यपतालि
तोपिनिष्यंतियोगदेवेतितत्वतइति २७ १९१
विकल्पानेदकलिकाप्रेमरूपाप्रियंकरी ना
मपारायणप्रीतानेहिविधानेट्मरी १९२ वि
देककलासहिटानेदाम्नोब्रह्मणएकदे
शइवयस्यासा यद्वाप्तेतःकांणापिकंवे
नमेनिरूपाधिकायाश्चितएकदेशइति ममै
वांशोजीवलोकेजीवभूतःसनातनइतिस्मृतेः
पद्मपुराणेपि देवीमूर्तिगणनप्रकरणे विवे
पुविकल्पानामशक्तिःसर्वेषांरीतिणामिति २८
एवमेवानेदएवकलेकदेशइवयस्याशवादि
भावमितिकप्रमयः जीवगतानेदैकदेशरूपावा
स्याश्चकः एतमेवानेदस्यामानिभूतानिमात्रा
मुपजीवंतीतिश्रुतेः आनंदमयःकेनकोवाकलि
कोरकः पुमानिनिकोशः २९ पुमस्तस्माभक्तिरेववर
पंयस्याः

स्या उक्तमिति विद्रूपाभिव्यक्तिजनके पित्रूपप
द्मयोगः ३। प्रियं करोतीति प्रियंकरी ३। अ आ
ई इ स्मारभ्यतः ता ई इ स्मता नि मगावम्मानामा
ति अकार एकः ककारादयः पंचविंशत्येमेवं
षट्त्रिंशदक्षराणि षट्त्रिंशद्वर्षरूपाणि गते
षु एकैकस्य षोडशभिः स्वरैर्योगे क्रमेण तावंतो
मासाः तेन षट्सप्तसहस्राणि पंचशतानि व
र्णानि भवंति एतानि प्रथमाक्षराणि एकैके
के प्रथमं कृत्वा द्वितीयवर्णस्थाने षट्त्रिंशत्क्र
मेण निक्षिपेत् अंते च अ ई इ ति एकैकं योजये
त् ततश्च विंशतिसहस्राणि सप्तशतानि षट्
त्रिंशच्च नामानि भवंति तडकं अ ई ए हलवितैः
परस्परयुतैः द्वितीक्रमायतैः कादिक्षांतगतैः
स्वरादिभिरथोत्तांतैः स्वैः स्वरैः नामानि त्रिपुरे
भवंति विलयास्यसंतगोप्यानि ते तेभ्यो भैरव
षट्त्रिंशतिसहस्रेभ्यः परेभ्यो नम इति देवी
भागवते तृतीयस्कंधे अकारादिक्षकारांतैः
स्वरैर्वर्णैश्च योजितैः असंख्येयानि नामानि भवं
ति रघुनंदनेति तेषां च परायणं पंचयोके का
दिमते दिनतो वारतः एतासां सप्तषट्त्रिंशे

स· ल· भा· १८५

नादिनानदिदंनामपारायणांत्रिकर्मे सहस्रना
मपाठोपिचनथा योगानुष्ठानपूर्वसेवयोगि
कहस्तापरस्याप्नुपाप्तिपतेः नभंगाप्रीता १२ नंदि
नोनंदिकेश्वरस्यविद्यानंडयामिनविद्या १३ न
दैश्वरस्यविदंवरनद्रसेवा १४ मिथ्याजगद
धिष्ठानासुक्तिरजतशुक्तिरूपिणी लास्यप्रियाल
यकरीललनारंभादिवंदिता १५ मिथ्यारूपस्य
जगतोऽधिष्ठानेसमानाधिकरणेरजतस्यवशुक्तिः
गुणत्रयात्मकावर्तविवर्तयाशालिनी यद्वा अधिष्ठा
नारूपवाधिष्ठानपरः ननस्थजगदधिष्ठानरूप
शुक्तिवश्नः प्राणादयस्या इतिविग्रहः यद्वा अधि
ष्ठानशब्दोमनवधीयाचप्रत्ययोनाधेयपरः नेन
मिथ्याजगदधिष्ठामधिष्ठानेयस्या इतिविग्रहः
वस्तुतस्तु जगतोब्रह्मपरिणाममत्वेस्वीकृतेता
त्विकाणांमतेजगतः समस्तमेवमस्टव्यापि
वब्रह्मजगतोरसमताभेदेनब्रह्मणः समस्तेनच
गतोपिसत्यत्वावशंभावात् भेदमात्रस्यमिथ्या
नस्वीकारेणाद्वैतश्रुतीनामविलानांनिर्वाहः
भेदस्यमिथ्यात्वादेवभेदवादिनापाराधेयमा
वमंवेधोपिमिथ्यैव नावस्थात्रयेणाविरोधे

सर्वस्य जगतो मिथ्यात्वकल्पने वेदांतिनामन
ध्यक मेवेति श्रीमद्भवानंदकल्पलतायां विस्तरः
ततश्च मिथ्याभूतं जगतो धिष्ठानभेदवर्जितम
बंधेनावस्थितिर्यस्यामिति विग्रहात् स्त्रीलिंग-
तोपपत्तिः १५ अथ परिभाषायां मंडलेशिवला
त्रिंशन्नामानि विभज्यन्ते गोः शेवे विरतेवतरं-
त्रितवड्डिस्थितवेलनेतः द्विमें गंगामानारश्वत
भांवजलमदाङ्गावैः अत्र नकाराभ्यां दशान्त-
रीनामनी २१ मुक्तिमोक्षंददातीति मुक्तिदात
थ्याव श्रीकूर्मपुराणे तस्माद्धि मुक्तिमन्विष्ठमा
वैतीं परमेश्वरीं आश्रयेत्सर्वभूतानामात्मभूतां
शिवात्मिकामिति शिवपुराणेपि नामानि येम
हेशस्य रहस्यानि ज्ञानेनापि वा तेषामपि शिवा
मुक्तिं ददाति किमतः परमिति ब्रह्माण्डपुराणेपि
येवं यतिपरां शक्तिं विधिनाविधिनापि वा नतेसं
सारिणो नूनं मुक्त एव न संशय इति १९ मुक्तिरेव
रूपमस्याः अविद्यानिवृत्तेर्ब्रह्मरूपत्वे यं वमस्य-
कारस्वरूपत्वेन वा परमपुरुषार्थत्वानापत्तेस्तदुपल
क्षितस्वात्मानंदस्यैव मोक्षताया वकल्पनात ३२
वशेनरसंहितायां च तद्देशोध्याये अथ मुक्तेः स्वरू

ल·
स·भा·
१५६·

190

पंते प्रवक्ष्यामि समासतः यज्ज्ञानेन पराशक्तिः
सिध्यत्यविकलैर्देहिनामिष्टपञ्चकयज्ज्ञानस्य तत्र
कारकहेतुत्वात् ज्ञानेन कारके विशुद्धेन यत्के
लकेवलमिष्टादिहिनानिरस्य कार्यहेत्वनयोर्न
वस्थिता भवितमे इतीमादिषु केइव्यागुणक
मेसामान्यव्यात्मनामपि निरस्यातः सालाप्य
राशुक्तिः स्वात्मभूतैव केवलमिष्टादिनासिद्धांते
मेसाध्यतस्मात् आत्मस्वरूपैव पराशक्तिरविषया
निरोभूता विशुद्धस्यविषयात्मतेनयेषपरे
ह्यरात् १० लासेनरतनेत्रिपंयस्याः १८ लयविष्ट
मावस्थाविशेषः दृशाध्यानसमोलयइतिववा
नातत्तस्य करीकथी १५ यादेवीसर्वभूतेषुलज्जा
रूपेणसंस्थितेतिस्मरणात् लज्जा इहलोक्योवीज
स्वरूपायावा ५० रंभोवेश्याहिमिरसरोमिवदि
ता ५० १५६ भवदावसदाहृतिः पापारण्यदवा
नला सौभाग्यतूलवातूलानगाधांतरविश्रमा १५६
भवः संसारपवदावोवनवक्रिस्यपापमकला
स्य यहृष्टिः पीयूषवर्षिणीवाभवः संसारपवदा
वारण्ये दवदोवोवनारण्यवकौश्सपमरः तस्य
शोभानेवितन्वानोजीवनानीयूषवृष्टिरिवेतिवा

भवंपराशिवंदेवमेवस्मरन्त्येयनवधमेपन्नादि
शीह्रिष्टिरितिजिपदेनामवा भोगमोक्षप्रदेति
यावत् उक्तं च रुद्रयामले मंगलराजस्तवे य
त्रास्ति भोगो न तत्र मोक्षो न तत्र भोगः श्रीसु
न्दरीसाधकपुंगवानां भोगश्च मोक्षश्च करस्थ एव
ति ४२ पापान्येवारण्यानि दुःखजनकत्वात्
पापारण्यानां दवानलो यस्या नामसंततिर्वा तदुक्तं
ब्रह्मनारदीये गंगायाः परमं नाम पापारण्यद
वानलः भवव्याधिहरी गंगा तस्मात्सेव्या प्रय
त्नतः इति यद्वा पापारण्यानां ये दवाः दावाग्न
यो नाशने पायभूता उपास्या देवस्तेषामनात्
प्राणात् लाति प्रादत्ते तान् जीवयतीति यावत्
पापापहानि कर्माणि प्रथयतीत्यर्थः तदुक्तं ब्र
ह्माण्डपुराणे कृतस्याखिलपापस्य ज्ञानतोऽज्ञान
तोऽपि वा प्रायश्चित्तं परं प्रोक्तं पराशक्तेः पदस्मृ
तिरिति तत्रैवाध्यायान्तरे इदं च शृणु देवेन्द्र
संस्मृत सर्वेषामेव पापानां योगपदेनेना
शनं भक्तिश्रद्धासमायुक्तः स्नात्वा तज्जलमध्यि
तः श्रेणोत्तरसहस्रं तत्र जपेत्पंचदशाक्षरीं श्राग
पपरमां शक्तिं मुच्यते सर्वकिल्बिषैरित्यादि।

सौभाग्यस्य तूलस्येव निगमस्यैकार्थस्य विशेषः
श्वेतपीतेय धर्मोपववान्तूला गौणाया यान्हमा तेन
सौभाग्यतूलाः वातूस्लाघस्याः सकाशात्सेति
विग्रहः सौभाग्यनिरासकातिक्रमोणायस्याः
संवेद्यौ निवासेतिया वत् ४४ जेरवधानमेथ
कारस्लस्यनाशकत्वाइवेः श्रमेदा ४४ १४४ भा
ग्याधिर्वेडिकाभक्तचिनकेकिवनाघना गेग
पवेनदम्भोलिस्समुदाकेजटोरिका ।१४४ भाग्य
लन्नणस्यावंकूला सकत्वाद्वडिकाकोटुदीव
४९ भक्तानोविनामेवकेकिनोम यूगलेषामु
लासकत्वाद्वनावनामेवस्वरूपा यद्वावन
पदेनैवमेघाउच्येते दवीकृतानिचरित्राणेव
भक्तविनकेकिवनेरामपनादयत्नानिरन
रेसपः ४९ गगापवपर्वतनाः सूलवानेषां दंभो
लि[illegible]त्रव गुलिपवायशाहः तेनरागपर्वत
दंभोलयेनमद्दसेव प्रयोगानपालिकोदंभो
लिनम इति यद्वाशनकोटिः स्वरूपः शेवादं
भोलिरशविद्योगिरिमत्तिगुणारे दंभोलिपदं
सपावपदेनवाशालिपदेनापिसारस्वर्यांसीति
गतापि सवचाकोर्थितस्मगुपस्थानेनिभातपर्यंत

प्रयोगश्चिर्वोह्णायनटीकाकारगणेभागंपहीति
यतिर्विधिरित्यत्रनियतिपदमाह चयमात्रव
शेनपुंलिंगत्वेनप्रसिद्धस्यापिविधिपदस्यस्त्री
लिंगत्वेनिव्याख्यानदर्शनात् एतत्पक्षे यातिको
टेमोस्मिन्नमइतिमपिप्रयोगःसंगच्छते ५८ पूर्व
मशक्तिसिद्धित्वष्टिभेदभिन्नाश्चष्टाविंशतिर्वया
उक्ताः तेषांसंदारूपदेनोच्यंते दारूपदस्यान्त
परिभाषयाष्टाविंशतिसंख्यापरत्वात् प्रेक्षणा
काष्ठानामपिकथ्यंते तेषांछेदकत्वात्कुठारेवस्था
पेकः द्वयोःकुठारइतिकोशः अष्टत्वनाममह
पकालेकारः ५९ ११४ महेश्वरीमहाकालीम
हाग्रासामहाशना अपर्णाचंडिकाचंडमुंडासुर
निषूदनी ११६ महतीचसेश्वरीचमाहेश्वरीतिपृ
थैव्याख्यातंनाम अनयोर्ह्रस्वदीर्घादिमत्वाभ्या
नपोनरुक्त्यं ५० महतीचसाकालीच उज्जयिनी
पीठाधीशमहाकालस्यस्त्रीतिवा ५१ महानप
रिमितोग्रासःकवलंयस्याः यस्यब्रह्मचक्षत्रंचो
भेभवतओदनइतिश्रुतेः ५२ महान्तचराचरक
मेकत्वात् अशनंयस्याः अपर्णातोयोवर्णस्तात्
वाःएवंतदंतपरतीयकंनामव्याख्यातमितिन

ले·
स·भा·
१५२

192

पौनरुक्त्यं ५३ अपगतमस्त्विंयस्मात्सापर्णा न
उक्तेदेवीत्येव अपर्णासिद्धमदेवेवब्रह्मामज
पतोमम शिवेकथमपर्णेतिमेस्तोवाडुमला
जमर्हतिपर्णमप्यदत्तीयवेतनविद्यतेयस्याः
लपसंमाइतिवा तउक्तंकालिकापुराणे आ
हारेस्मिकपर्णभूयस्माद्धिमवतःसुता तेनैदे
वैरपर्णेतिकथिताप्टथिवीतलइति असुरा
लिपि अपर्णान्नृतिमाहारातोमाताप्रमभाषते
मत्रपथमवराणेनयमवधुमतिधेतिना ५४
चंडिकोप अभक्तेषुकोपनत्वाच्चंडिका देवीभा
गवते चंडिकासमवर्णस्यादितिकस्माद्विशेष
सनामीकं ५५ चंडमुंडवधेतोचतावशेषोचवै
निष्टदयतीतितथा नेमचामुंडाख्येनामास्या
एवतिसृचिते उक्तंचमार्कंडेयपुराणेचराह्न
ष्टागोपि यस्माच्चंडंचमुंडंचगृहीत्वात्वमुपागा
ता चामुंडेतिततोलोकेख्याता देवीभविष्यसी
ति देवीवचित्रेतिविनातोतक्रमममताइयतत
याततातिसैतनस्पैटनसमुभक्तोचवं चर्मचुंडे
डभसमकफएश्यास्तेवभूवतः कर्गोत्स्वदानवै
दस्पचमेमुंडत्वगाघतः अपरस्माचरदेवीचामुंडा

गज्ञोपयोगिविचारवाचकमंत्रशब्दादितिप्रम
येज्ञोनन्वानडीप् तस्यानिस्त्वानित्तिमागज्ञभूः
गज्ञभावेयथा श्रुत्वामंत्रोपासकामंत्रिणः मन
नत्राणधर्मवत्वानिमंलचित्तेमववामंत्रस्तद्वतो
मंत्रिणः तान्नयतिभगवत्स्यैकंप्रापयतीतिमं
त्रिणीप्रयत्नविशेषः तस्मिन्मंत्रिणीमल्लानिवे
शितागज्ञस्यस्वसामाज्यहृपस्वैकारहस्यसर्वभू
लज्जनकतावच्छेदकोपमेयथा उपासकानां
योगिनांचप्रयत्नविशेषेणाकृष्टाभिरपिदेव
यीनेतिफलितार्थः तदिदमुक्तं विज्ञेमंत्रः प्रय
त्नः साधकः विद्याशरीरस्फुरतामंत्ररहस्यंइति
विधिः शिवसूत्रैः उक्तंचभगवताकृसदासेन
चेस्यनेनेनपरमंत्वात्मतत्वंविमृश्यतइति वि
वेस्फुरतान्मप्रसादादिविमर्शनेनतद्देवमंत्र्यते
गुप्तमभेदेनांतर्बस्त्रं स्वस्वरूपमनेनेतिमंत्र
तेनास्यदेशिकैः पूर्णाहंतानुसंधानात्मस्फुजेः
मननधर्मतः संसारक्षयकृत्राणधर्मतोरवि
हृष्यते तंमंत्रदेवतामर्शप्राप्ततस्यामरस्यभूः
प्रापकस्यचित्तेवमंत्रस्तत्स्वमयोगतः श्रमस्यो
कस्यमंत्रस्यमननत्राणधर्मिणः उक्तंमंत्रानुसं

ल०
स०भा०
१५३
199
193

नात् तदभिज्ञा यद्वा श्रीकाममास्यवीर्ययत्नकी
र्तिदयोगपदवाच्याः शोभनाय स्याद्या भगा मे ष
ये मम ह्यात्म्यज्ञानवैराग्ययोनिषु यशोवीर्यप्रयत्ने
च्छाश्रीपर्वरविष्णुक्तिष्ठुतिविश्वः शोभनो भगः
सूर्यो यथा वा सौरकार्येषु तद्दनः स्थितायाश्च स्याः
शक्तेरेवनिमित्तत्वात् तद्ङ्के विष्णुगणेद्विनी
येशे सर्वाः शक्तिपराविसोऽङ्गेयपञ्जः सामसेजि
ना मे ब्राह्मीतपस्येजयातस्वह्निनसिया मा
स्विमासिरविर्येयेलब्धत्रहिंसापरा त्रयीमयीवि
ष्णुशक्तिरेवस्यानेककरोतिवै ऋस्वरूपं तिष्ठवोके
मध्याकेतुयजूंषिवै ह्रस्वस्यतगारोतिसामामा
ऽः तयेरवो मूर्तिरेषा त्रयीविसर्गपञ्जः सामसे
जिता विष्णुशक्तिरेवस्यानेमदादिमेकरोतिया
नकेवलेभवोशक्तिवै सर्वीसात्रयीमयी ब्रह्माद्य
पुरुषोकह्स्वयमेतत्रयीमयं नोरेतानास्वमे
तावकरोविष्णुक्तिरूपपूर्वक विष्णुविष्णोः पू
ध्यकतस्यानाः समसयोप्यार्य सभमस्वरूपे
णमेवयोयमासत्रेतागतः ब्रह्माद्यादर्शनम
योगमतेप्रासोमम्याभ्मनः एवमेवमवी
शक्तिनैवाप्तितत्तोऽहिज ॥ ॥ ॥

मासान्तु मासं भास्वंतमध्यास्ते तत्र संस्थितमिति
देवाश्च ऋषयो गंधर्वाश्चाप्सरसो यक्षाः सर्पा राक्ष
साश्चेति सप्तसप्तो गणाः प्रतिमासं भिद्यमानस्य
सूर्योपकरणीभूता वाङ्क्रियन्ते शक्तिस्त्वप्रधान-
त्वान्नाभिधीयत इति सम्प्रदायार्थः ब्रह्मलोकत्रयो
तर्गतं सौभाग्यं चरगतमचरगतं वाप्यस्यापवर्
पमिति सुभगा अचरगतेषु पद्मपुराणे इक्षव
स्तरुराजं च निष्पावा जीरधान्यके विकारवद्गो
क्षीरं कुसुम्भं कुसुमं तथा लवणं चेति सौभाग्याष्ट
कं स्थावरं स्मृतम् चरास्तु स्त्रीवासनः प्रसिद्धाप
व पाद्मपद्योक्ते विविधे सौभाग्यमयी भुक्ति
मुक्तिप्रदा सुभगा आराध्यसुभगा भक्तानारीवा
किं तव देनेति अत्र एवं विशेषद्वयं सुभगाप
दस्य निरुक्तिमपि धनयति ९१ त्रीण्येव कानि ने
त्राणि यस्याः तदुक्तं देवीपुराणे निर्वचनाध्याये
सोमसूर्यानलास्त्रीणि यन्नेत्राण्यंबकानि सा तेन
देवी त्र्यंबकेति मुनिभिः परिकीर्तितेति अम्ब
स्याकारद्वयं स्यात्पासद्भाकारः त्रयाणां ब्रह्मविष्णु
रुद्राणामंबिका माता वा अत एव तु ९२ त्रिगुणा
त्मिका सत्वरजस्तमोरूपगुणत्रयसाम्यविग्रहा

ले॰
स भा॰
५५४

२००

194

२२ ॥५७ स्वर्गापवर्गदास्तु अजपानुष्ठाननिभाकृ
तिः ओजोवतीपुलिथरायजनृपाः प्रियव्रता ॥५८
यमेडः येन संमिश्रेण चरणस्य मनेन रे अभिज्ञायी
पत्नीनयनत्वा येन पदास्यदक्षिणिकृतिशशि
नयिन्तकयेस्वर्गा निमेनमयेसपवर्गाः तदुभ
यदेते ५४ मुद्रा श्राविद्यकमालिमसूत्रा ५५ ज
पानुष्ठाननिभाद्नुष्ठानेनतस्याभ्राकृतिर्नृपयस्याः
आकृतिः कश्चिता नृपसामास्मव शुभारपीतिवि
शः अजाकारश्च श्लेषणजपनिष्ठचक्रपदस्थाक्र
मपगाथरस्मेनमकेपदमिमासवके तेजाजपा
मेत्रविशेषनृपा तन्निर्वचनेवदलिणमूर्तिमे
हिताया विनाजपेनदेवाभीजपोभवतिमत्रि
णः अजपेयतनःप्रोक्ताभवपानिकेतनीति उ
क्षाविकामस्मातेवे यनदस्याविमानेवक्रमे
नेत्रकृत्यपानिदेमकोशाः तदस्याकृतिर्यस्याः
सर्वः ५५ ओजो ष्टमयात्तरिति वैदभाष्ये इदि
यमासर्व्वास्मिनस्य ओजस्तेजस्मियात्तनामव
ष्टमप्रकाशयाः ओजेवलेवतिरीमोचतित
विशः तारसामतीमानेवती ६० यरती
नियरायवायावद्यतेः कांतेयरा ६८ ।

यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतेस्तदभिन्ना देवी यज्ञरूपा
यज्ञाप ववारूपमस्याः तदुक्तं हरिवंशे पापप्र
गणयोरीश्वरं प्रक्रम्य वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्र
तुहस्तश्चितीमुखः अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्म
शीर्षो महातपाः अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदांतश्रु
तिभूषणः स्रुवतुंडश्चाज्यनाशः सामघोषस्वनो
महान् धर्मसत्यमयः श्रीमान् तत्रैव क्रमसं
त्क्रियाः प्रायश्चित्तनखो मंत्रस्फिग्विकृतः सो
मशोणितः वेदीस्कंधो हविर्गंधो हव्यकव्याति
वेगवान् प्राग्वंशकायो द्युतिमान् नानादीक्षाभि
रन्वितः दक्षिणाहृदयो योगी महामंत्रमयो महा
न् उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः ना
नाछंदोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः छायाप
त्नीसहायो वै मणिशृंग इवोच्छ्रित इति यद्वा
द्वियज्ञं संयज्ञैर्गोपायेयात्मदेवता स्वभावेन
समाराध्यत्वात् सोयं महामख इति श्रुत्योश्रा
यत्र हसो लक्षयज्ञाभिन्ना ९८ प्रियाव्रतास्य विशे
षात्सर्वदेवताविषयकाणि यस्याः तदुक्तं भवि
ष्योत्तरपुराणे देवदेवीव्रतादि स्वयं करोति
व्रतेन यः तत्सर्वं शिवयोस्तत्प्रीत्यै जगज्जननयी

ल॰
म॰ भा॰
१५५

201

195

लयोः नभेदस्तत्र मंतव्यः शिवशक्तिमयं ज-
गदिति श्रियवत्नाख्येराजस्वरूपाबा २०॥ १५८
उत्तराध्याउत्तरायणेषापाटलेकुसमप्रिया मह
तीमहानिलयामेदारकसमप्रिया १५४ वप
लेइयाएणाउः विनागपितेशकाग्रशकेमेव
पर्यंवसानेगततउक्ते तरलकरणानामह
लभेति २१ उः विद्रूपश्रायषेः स्थापनीकरणंय
स्याः २२ श्वेतरक्तवर्णेपाटलीनामकेकुसुमे
प्रियेयस्याः उक्तंचपाद्मे श्रीहृत्तेशेकरोदेवः
पाटलायांतपार्वतीति २३ परममहस्तविमा
णवत्वान्महतीवीणाविशेषोपिमहतीतत्स्व
रूपाबा २४ मेरुरिवनिलयोयस्याः तत्रराजेष्ट
विशेषपटले श्रवणेषाउण्णतिमानांलोकानांमेव
हामितः स्थपकमस्य समागरस्थौपं भुवेवर्णि
ताकं मध्यमस्यमेरोर्न्नलिताः सदेवान्समहागु
तिः तस्याभितोजलध्याताः शेषालास्थस्वतदेशा
नरहि परमेश्वोस्त्रितेतेविज्ञातम्संस्थितेस्मादिना
वरवोविशेषाउक्तास्तेगुरुमुखोदेवावगंतव्याः
दह्ववक्रराजस्पत्रयः प्रस्ताराः भूमिकैलासमेरुभे
दात तत्रवशिमायपृष्ठेनसहाभेदभावनाभूविस्तारः

मातृकातैरेभिः कैलासप्रस्तारः षोडशभिर्नित्या
भिश्चेन्मेरुप्रस्तारः मेरुनिर्माणादान्यभावेन
वतिलयायस्याः इत्यर्थः भावनाप्रकारश्च सन
त्कुमारसनंदनसवसिष्ठसंहितासुतिस्पष्टवि
वियः क्रमेण प्रतिपादितः अथवा भूमिश्चंद्रः
शिवो माया शक्तिः कृष्णाध्वमादनो अर्धचंद्रश्च
बिंदुश्च नवार्णो मेरुरुच्यत इति ज्ञानार्णवे उक्त
त्वेन नवात्मरोमंत्रो मेरुपदवाच्यः सएव निल
यः सर्वमंत्रोद्भवस्थानं यस्याः तदप्युक्तं महा
त्रिपुरसुंदर्यामंत्रामेरुसमुद्भवा इत्यादि १५
मंदारोदेवतरुः श्वेतार्कोवा तस्य ऊर्ध्वमेषिये
यस्याः १९ २० वीणागाथाविराट्रूपाविरजावि
श्वतोमुखी प्रत्यग्रूपापराकाशाप्राणदाप्राण
रूपिणी २० ब्रह्मिप्रलयं ऊर्ध्वमिदमः प्रतियो
गिनः पराक्रमपरोभुंक्ते स्वात्मानमशिवापहृ
न्मिमादिनोकलक्षणावीराणेनाराध्या २१ विरा
जोलक्षणएवंमुक्तेनरूपा १८ अथपरिभाषा
यामष्टचत्वारिंशन्नामानि विभज्यन्ते गुणभावे
गोणीडिश्चतस्रःसंविभुगुणोभवागमवेवर्
गुणवर्त्विभाजांविल्लमद्यावांतरेगाख्यतावि

ल॰
स॰ भा॰
१९९

202

196

भवा २८ विगतं रजः पापं यस्याः विरजमेनम
इति प्रयोगाः उक्तं देशस्थ विरजाख्ये तथा सिद्ध
क्षेत्रे तदुक्तं ब्रह्मपुराणे विरजे विरजामाता ब्र
ह्मणा संप्रतिष्ठिता यस्याः संदर्शनान्मर्त्यः पुना
त्यासप्तमं कुलमिति २९ विश्वतः सर्वावच्छेदेन
मुखं यस्याः विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुख इति
श्रुतेः यद्वैवाप्यस्मै कस्मै यत्नेन रूपं कल्प्यते तद्वै
वाविर्भवतीत्याशयेन सर्वैः पाणिपादैः सर्व
तोक्षिशिरोमुखमित्यादिवचनानि पारमार्थिक
रूपाभिप्रायेणापाणिपादो जवनो ग्रहीतेत्यादीनी
त्यविरोधः ३० प्रतिकूलं स्रवतीति प्रत्यक् ताह
शं नेत्रं यस्याः इन्द्रियाणि विषयेभ्यो व्यावर्त्य हि
मुखत्वेनेक्ष्यते तत्प्रतिमार्गेणान्तरात्मानमवे
क्षमाणत्वं प्रत्यङ्मुखत्वेनोच्यते अतएव श्रूय
ते पराञ्चि खानि व्यतृणत्स्वयंभूस्तस्मात्पराङ्
पश्यति नान्तरात्मन्निति प्रत्यगवलोकमाने
त्वं रूपतित यावत् ३१ परा उत्कृष्टा सा चासौ
काशश्च पराकाशा निर्गुणत्वान्नीलिमपरः
वैरूप्यार्थः आकाश इति ह्यावकाशो
वैभव्याप्यानाकाशः ।

परायणमिति निर्दिष्टो येऽत्राकाशपदेन परब्रह्मै
वोच्यते न भूताकाशः स्याकाशस्तल्लिङ्गादिति ब्र
ह्मसूत्रे निर्णयात् केऽप्येषि यस्मात्परमो देवी
शक्तिराकाशसंज्ञितेति इत्युक्तिः सा जगतो यो
निरेका सर्वात्मिका सर्वनियामिका च माहेश्व
री शक्तिः स्वनादिसिद्धा स्वामाभिदानाद्विराजती
वेति च श्रुत्या परमे व्योमन् प्रतिष्ठितेत्यादि श्रुति
सिद्धं व्योम ब्रह्माण्डपिण्डभेदेन द्विविधमपि प
राकाशो ब्रह्माभिव्यक्तिस्थानेन तद्रूपा उक्तेव विद्व
गत्वं देहिकायां हृत्क्रियात्मशशिभानुमध्यगाः त्व
वरात्यतत्त्वदृष्ट्या मयः यत्तद्धि शिवरूपरं न
भस्तत्प्रदर्शयशिवत्वमेवेकेति स्वच्छन्दसंग्र
हेऽपि द्वादशान्ते ललाटोर्ध्वके पालोर्ध्वमानके
ह्यगलोर्ध्वशिरोदेशान्तरे व्योमप्रकीर्तितमिति
यद्वा समस्तेभ्यः सत्त्वेभ्यः परतश्चाकाशः पराका
शः न तत्र लिलाभावः शेवं वर्णवस्थितो सा तो तद्रू
पेस्य पवर्तते न तत्केकादिमते हृत्तादिवर्णा
दारभ्य प्रतिवर्णमिति स्थिता द्वितीयादिषु वर्णे
षु क्रमतः परिह्रतिभिः शो इष्टो हृपरव्योम्नि त
लिनामलिलां तु यो विज्ञाव भवतीत्यादिमतेन

ल.
स.भा.
१९०

203

197

परिवर्त्तनमितिमेरुपर्वतः सप्तद्वीपाः सप्त
समुद्रा यत्राकाशस्थितिर्षोडशसहस्रावेष्टकं तद्यु
गस्य प्रथमवर्षे ललिताकामेश्वरीभगमालि
नीमादिक्रमेण विश्रांताः षोडशनित्याः स्थिष्ठंति
द्वितीये तद्वर्षे ललिता जंबूद्वीपे यतरति कामेश्व
रीनित्यारांतुर्द्दिप्रयाति तत्र भगमालिनी तत
नेपुरमरेस्थानमाक्रमते एवरेमापराकाशेज्वा
लामालिनी मेरोविश्रान्तिष्ठति तृतीये वर्षे तारां
गणे जंबूद्वीपविशान्तिष्ठतिमाचक्रमितितदर्थः य
द्वापराशब्दः कल्पविशेषवाचकः सेत्यपामेशे
फलतकः तस्य प्रापादिकतयागम्यामागेऽति
यावत् अथवापराकमश्चातिपराकादिजमक
लभोऽर्थः परे उत्कृष्टश्रेकेपापवडःविश्रम्या
तिनाशयतीतिवा श्रंकेपापवडःविवेतिविश्वः
उपमार्थकप्रतीकाशप्रतिस्पर्धिपराकाशशब्द
दत्तुपमेतिवार्थः ८२ प्राणमेवबहुतिकानेकार्
शेहिययतिवादने प्राणानयतिविदयतीतिवा
प्राणेनाम्निप्रज्ञानामानेमामापुरस्तत्तमुपास्वेति
कौषीतकिब्राह्मणेप्राणपदस्य ।: ::

ब्रह्मपरत्वेन निर्णीतं प्राणाधिकरणे तेन प्राण
रूपिणीस्य ब्रह्मरूपेत्यर्थः उक्तं च मनुस्मृतौ
एतमेके वदन्त्यग्निं मनुमन्ये प्रजापतिं इन्द्रम
न्ये परे प्राणमपरे च महेश्वरीमिति अथवा निश्वा
सेत्रे तावदष्टषोडशनिश्वासोनकालेन प्राणतोऽय
न इत्यादिना श्वासात्मककालस्वरूपे वदिनमासा
दिक्रमिकका सार्धद्वाविंशतिः श्वासाः क्रमाद्द्वाद
शपद्मादिना वराशिचक्रसूर्यादिकथनाद्ब्रह्मश्वास
मध्ये वत्सादिरूपा विलक्षणा प्रक्रिया प्रदर्शिता
तदीयाव ललितायाः प्राणात्मत्वमेव स्फुटीभवती
तद्रूपेत्यर्थः ८४ २०० मार्तण्डभैरवाराध्यामैत्रिलो
मस्मराज्यभूः त्रिपुरेशीजयत्यम्नातानि मे गुणापरा
परा २०१ श्रीपुरेन्द्रा विंशत्रियोविंशयोः प्रकारयो
मध्यभूम्यामस्ति मार्तण्डभैरवो देवो देवगुणात्मकः
तथा चोक्तं तद्वर्णनावसरे दुर्वासोदेशिकेन्द्रेण
वत्सपंतौ प्रकाशनशालिच्छायामसमारचितके लि
माणिक्यमुकुटरम्यं मन्ये मार्तण्डभैरवं हृदयइति
यद्वा मणिमलाद्यैदसहननायास्त्वारूढः शिर
वो भवमागतो मल्लारिपदवाच्यो मार्तण्डभैरवप
दनापि व्यवह्रियत इति महाराष्ट्रप्रसिद्धं तत्र

ले. म.भा. १५८

205 198

तद्देव्याराधनापि मलारिमहात्म्यपर्वप्रसिद्धा प
हा मार्तण्डः सूर्यः स्तनेऽदेय नमेजातो मार्तण्डस्ते
न भास्कर इति स्कंदात् शकेधादित्वात्स सूर्ये
तत्र जात इति तद्भिन्नः भैरवो वटुकादिरनेक
विधः तत्र सूर्याराधनं पद्मपुराणे देव्यास्तन्म
यी मूर्तिभक्त्या निर्यद्दिवाकरः पूजयित्वा सवार्
त्रिंश सूर्यं तेऽश्रु भमत मममिति भैरवाराधनं
कालिकापुराणे बहुशः प्रतिपादितं श्रीवृष्णा
समूहे वा भैरवे इति स्मृता रहस्य श्रीभीतिमशब
जेनो रिति देवी स्तुतिप्रकरणे मार्कण्डेयपुराणे
न सर्वेषामेकशेषः तेनाराधना श्रवणादुपयोगो भै
रव इति शिवसूत्रे प्रतिपादितं उपायोगो भैरव इस्म
यते सर्वमोहाय कारं नाशकत्वान्मार्तण्डः न
उक्तं मोहजेयादयं तत्त्वाभोगात्सहजविद्याजय इ
ति स्तनकालिकाकारैः मोहस्यैमोनिजाख्यो निस्त
जयात्तत्सामवात् उपमान्कोस्य तो नेत्तः संस्का
र प्रशमावधिः श्रीभोगायस्य विस्तारस्तद्दशाद
सितात्मनः भवेत्सहजविद्याया जयोऽल्पाभोगस्य
योगिन इति मार्तण्डत्वेन भैरवीणां योगविश
ष्टाराध्यालंभं समर्थः ८४ सेवितोषि श्यामलां वा

तद्देवाज्योतिषांज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतमिति
हृहदारण्यकात् नतत्रसूर्योभातिनचंद्रता
रकं नेमाविद्युतोभान्तिकुतोयमग्निरितिकठला
येनसूर्यस्तपति तेजसेद्धइतिश्रुत्याचपरत्वे
परंज्योतिरूपसंपद्येतिश्रुतिरपि मनोज्योति-
जैषतावाचैवायंज्योतिषास्तेइत्यादिमध्यागात्प्र
काशमात्रंज्योतिरुच्यते नेष्वात्मज्योतिःपरमिति
भावः इतिएणमूर्तिसंहितायांपंचमपटलोक्ता
ख्यानरमेशोऽपिपरंज्योतिरुच्यते ५ परंधामउत्कृ
ष्टतेजः नतद्भासयतेसूर्योनशशांकोनपावकः
यद्गत्वाननिवर्तंतेतद्धामपरमंममेतिगीतासु
धामशब्दस्यावस्थापरतयातवतिष्ठंतेयत्रस
र्वेधाम उक्तंचावैर्विष्णुधामसयद्भागयेभोक्ता
यश्चप्रकीर्तितः वैदेतद्भयंयस्मसंगुंजानो
नलिप्यतइति यज्ञेवैभवावेऽपि ज्ञातत्वम
स्त्याख्येवेदधामत्रयंतद्यः सएवात्मनानंतरू
पेदृष्टेपतस्मिन्प्रकल्पिते त्रिधामसमाप्तिंयस
मस्तानाद्दिलक्षणं ब्रह्मशब्दलक्ष्यंपरंधाम
समाप्नुयादिति धामशब्दः पदपर्यायोवा परंपदमि
त्यर्थः नहिमोःपरमंपदमितिश्रुतिः कूर्मेश्च

ल·
स·भा
११९

199 193
~~193~~

यानावष्टंभोयंत्रणात्मकः प्रयत्नोंतःसंरंभः
सदावाविल्लसायकः यत्नोमंत्रयितृमंत्रदेवतैक्य
समरसः ईदृक्साधकगुरुकेनयोगिनोवष्टंभो
दिते पूर्णाहंतानुसंधानात्मवीर्यमंत्रस्य लभ्यते
विद्येति परमाद्वैतसंवेदनरूपिणी शरीरंय
स्य भगवान् शब्दराशिः सउच्यते तस्य सम्यक
मंत्राय पूर्णाहंतास्वरूपिणी स्फुरत्तासैवमंत्रा
णां मननत्राणधर्मिणां गुप्तार्थतातेनानाहर
हमिति कथ्यत इति क्षेमराजकृताविवृतापिविस्त
राद्द्रष्टव्याः ९९ सर्वाशापरिपूरकचक्रायोगीयोगि
ग्रेशीतिनाम तद्द्वादियमेवापितथोच्यते ८०
जयंतीभद्रासर्वादिजयिनीमेनाशक्तिसमूहाय
स्याः जयसेनाख्यविशेषरूपावा ८८ निर्गतैरगु
णैगुणत्रयवर्तयस्याः ८९ परशाक्तोपरशाक्तः
परापरशाक्तोवायस्यावा चक्रस्तत्स्वरूपत्वात्
परापरा परोमः अपरस्तद्विलातदीयः यद्वा
परउत्कृष्टः अपरोतिकृष्टः ब्रह्मदासाब्रह्मदा
शाब्रह्ममेकितवाउदेतिश्रुतिः परोवैरी अ
परोमित्रः नमेद्वेष्योस्तिनप्रियइतिस्मृतिः
परोहरस्यः परोतिकस्याः ॥ ॥ ॥ ॥

दूरस्थं चान्तिके च तदिति स्मृतिः परः स्यादुप
मानात्मैवेति हृद्येषु केवलः इति विश्वः परम
परं चेति द्विविधं सामान्यं परापराख्येऽत्रनी
येच ब्रह्म द्विविधं केवलशबलभेदाक्रमेण
परमपरमुच्यते एतद्वै सत्यकाम परं चाप
रं चेति श्रुतेः द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये परं चैवाप
रं च तथा अपरा तत्र ऋग्वेदो यजुर्वेदो हि नाम
मा: सामवेदस्तथाथर्ववेदः सर्वार्थसाधकः
शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्द एव च ज्यो
तिषं चापरा विद्या परा तत्राक्षरमिति स्मृतं तदद्र
श्यं द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये परं चापरमेव चेति
स्मृतेश्च व्योमापि परमपरं चेति द्विधा वि
द्या द्विविधा परापरा चेति मुण्डकोपनिषत्को
लिङ्गपुराणेऽपि तद्यथा समगोत्रं तदवर्ण
कमित्यादि अमेहतं तदात्मैव परा विद्या न
चान्यथेत्यतं परोऽपरश्चेति प्रणवो द्विविधः
तदुक्तं स्कान्दे यज्ञवैभवखण्डे परापरविभा
गेन प्रणवो द्विविधो मतः परापरं च ब्रह्म
प्रज्ञानेद्यादिलक्षणे प्रकर्षेण नवयत्यात्म
ं ब्रह्मस्वभावतः अपरः प्रणवः साक्षाद्द

ल॰
स॰ भा॰
२॰॰
194
900

रूपः स्वनिर्मलः प्रकर्षेणानवच्छस्येह तत्त्वात्म
णवः स्मृतः परमश्रेयःप्राप्तिहेतुत्वात्प्रणवो
थवेति परोऽपरश्चेति द्विविधो वेदार्थः तदुक्तं
तत्रैव परापरविभागेन वेदार्थो द्विविधः स्मृ
तः वेदार्थस्तु परः साक्षात्परापरस्ततोऽपरे अप
रो धर्मसंज्ञा स्यान्मपरप्राप्तिसाधनमिति परा
परा परापरा चेति पूजा त्रिविधा तदुक्तं निशा
हृदये तदैवं तेन संहिता पूजा त्रिभिर्भेदैर्व्यवस्थि
ता पराख्या परापरा तृतीया चापरा परा अथ
मोहेतुभावस्य सर्वप्रवरगोचरा द्वितीया चक्र
पूजा च सदा निख्याप्यते मया पवेज्ञानमयी दे
वी तृतीया स्वप्रथामयीति परापरा चेति वाक
द्विविधा तदुक्तं विज्ञानभैरवभट्टारकैः यत्र
यत्र मनो याति बाह्ये वाभ्यन्तरेऽपि च तत्र तत्र प
दावस्था व्यापकत्वात्प्रलिष्यतीति परोऽपरश्चेति
द्विविधो होमः तत्रापरः स्थूलसूक्ष्मभेदात्पुन
र्द्विविधः तदिदमुक्तं स्वच्छन्दतन्त्रे प्रसिद्धे स्थूलहो
मे मूलाधारात्समयिकरणं प्राणाग्निहोत्रसमानय
मोगम सूक्ष्महोमे च प्रतिपाद्यतदंदते वा व्याख्याता
मशेषेणावेद्यवेदकविदात्मनोऽवस्थितिः परो भवेद्धोमः

सर्वभेदविलापनात् स्वात्मरूपमहाविर्भ
लारूपेषु सर्वदा निरियनेऽरूपेषु परमार्था
त्मनि स्थिरे निर्भुत्यान विलापनस्य परहोमः स
मीरितः इति मंत्रपारायणांतर्गतमंत्रविशेषः
परापरेत्यच्यते देव्यपि त्रिविधा परापरापरा
परा चेति तत्रकं वाराहपुराणे त्रिमूर्तिप्रकरण
तत्रसृष्टिः परा प्रोक्ता श्वेतवर्णा स्वरूपिणी या
वैष्णवी विशाला तीरेक्तवर्णा स्वरूपिणी अपरा
सा समाख्याता रौद्री चैव परापरा पराशक्तिरपि
स्थितिर्याऽरुद्रं चैवमितरस्वतः इति अत्र परापरय
द्वयोर्विभजनेन पंचदशार्णामन्त्रलेनन तद्व
त्वारः स्युः न विंशतिः अस्मिपि यथालाभयोज
नीयाः ५·२·१ सत्यज्ञानानंदरूपा समरसप
रायण कपर्दिनी कलामालाकामधुक्काम
रूपिणी २·२ सत्यं ज्ञानमानंदस्वरूपं यस्याः स
त्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेति विज्ञानमानंदं ब्रह्मेति
श्रुतेः सतीमहिवातद्विषेयश्रुतायनभिज्ञाय
तेषामनानंदमानंदमिवेद्रुःखमेव रूपयति
ददातीति अयं नमः प्रविश्पंतिये॰ विषास
पासनतः इति बृहदारण्यके ईशावास्ये च श्रवणात्

ले·
स·भा·
२९
195
401

अविद्यामिति पदकाराणां पदपाठः विद्यामेवाप्र
नामेवेति देशारणपकक्षकृतिरिति ब्रह्माण्डपुराणेऽ
पहेहृणेव यह्मासमाविद्यादेख्याश्रस्तानेयेषां तेस
मस्तानालेषामनेद्याव्यान् लोकान् नुपयतीतिश्रा
रणपकपवोक्तकृतेः परतत्त्वथाश्रवणात अतेः
दानामते लोकाश्रेयेन तमसा हृताः तांस्तेप्रत्याभि
गच्छन्त्यविद्वांसोऽबुधा जना इति ६९ समीमस्त्रूनान
यिकारमोयगोस्तयोः शिवशक्त्योर्भावः सामर
स्यमेव परमयनेस्थानेयस्याः उक्तं चाभियुक्तैः प
रस्पर तपः संपत्फलायितपरस्परौ प्रपंचमातापि
तरौ प्राञ्चौ जायापती स्तुम इति अमरैः सहितस्य
सामरस्य लोकस्य परायणमाश्रयो वा रस्यंते गी
यत इति रस्यानि सामानि वक्तानि रस्यानि वतानि
परायणानि अभीष्टानि यस्या वा बहुलग्रहणात्
विशेषणस्य पूर्वनिपातः परायणमभीष्टस्या
नस्येरोस्त्रयोरपीति विस्तः ७२ कपर्दइत्य
पिक्रमभूमति द्वाप्रशंसाह्वनियोगेतिशा
यन इति सूत्रं संहिटीकाकारैर्लिखितम्मर
णहाकल्पप्रसंसादिमती वराटकमालाम्
ः ः ❀ ::

ष्ठिता वा कपर्दः खंडपरशोर्जटाजूटे वराटके
इति विश्वः कपर्दि नाम कस्य शिवस्य पत्नी वा
देवीपुराणे॰ कृष्णहि शिवेनैव गणनाव सेरेछ
गलांडे कपर्दिनमिति स्मरणात् ४१ कलामा
लाः ब्रह्मादिरूपाणां मालापरंपरा कलालावण्य
मां शोभां वलातीति वा कामान्दोग्धीति काम
धुक् मनोरथान्पूरयतीत्यर्थः कामधेनुस्वरू
पा वा ४५ कामः परशिव एव रूपमस्याः साका
मयत बहु स्यां प्रजायेयेति श्रुतिसिद्धजगत्सि
सृक्षावानीश्वरः कामेश्वरः तमपि कस्य कारणा
श्चधीयते यथावायं काममयः पुरुषः स यथे
देवः शाकल्य तस्य का देवतेति स्त्रिय इति हो
वाचेति कामेश्वरेच्छैवा रूपाण्यस्याः ४८ २०२
कलानिधिः काव्यकला रसज्ञा रसशेवधिः पुष्टा
पुरातना पूज्या पुष्करा पुष्करेक्षणा २०१ कलानां
नानाविधतया पूर्वं वर्णितानां निधिः श्रोमेवास
षोडशी कलेति बृहदारण्यकोक्तेरात्मनां जीवा
नां निधिर्वा चंद्रमंडलरूपा वा योनिवर्गः कला
शरीरमिति शिवसूत्रे कलाशब्दः कर्मपरत्वेन
तद्व्याख्यानतः तेन कर्माणि निधीयंते स्या॰

ल॰
स॰भा॰
२०२
196
202

क्षितिवा प्रथिकरणेकिः सर्वकर्मणिविलेपार्थेना
नेपरिसमाप्यतइतिस्मृतेः ९७ कवेःकर्मकाव्य
नच्चनाटकशाटकप्रहसनादिभेदादनेकविध
मग्निपुराणेदोप्रदर्शितं तादृशपकलाख्यंवाया
पवद्रूपं उक्तंचविष्णुपुराणे काव्यालापाश्चयेके
विद्गीतकान्यखिलानिच शब्दमूर्तिधरस्येतद्व
विंशामहात्मनइति काव्यस्यशुक्रस्यमृतसंजीव
न्याख्यकलारूपावा ९८ रसान्शृंगारादिभेदेन
दशविधान्जानातीतिरसज्ञा रसनेन्द्रियस्वरू
पावा ९९ रसस्यबलमहतस्यशेवधिर्निधिः रसो
वैसः रसंह्येवायंलब्ध्वानन्दीभवतीतिश्रुतेः नि
धिःशेवधिरितित्रिकाण्डः निधिर्नाशेवधिर्भेद
दितिकोशान्तरेलिङ्गोनिधिशेवधिशब्दौ तेनक
लानिधयेनमः रसशेवधयेनम इत्येवप्रयोग
नयत्निकोतिधेशेवधेनमइति कलानांरसा
नांचनिधिः शेवधिर्यस्याइतिविग्रहेणसोपिसं
भाव्यते १०० इतिश्रीभास्करानंदकृतेसौभाग्य
भास्करेशतकेनाष्टमेनाभूद्दिव्याख्यानवमीक
ला इतिललितासहस्रनामभाष्येष्टमशतकं
नामनवमीकला ५
॥ ः

षट्त्रिंशत्तत्त्वविग्रहशालित्वात्सहस्रा बहुभिः
णैर्व्यवहारमेनस्त्रात्मणैर्वा पुरुषा शास्त्रणैः पोषि
तेत्यर्थेति स्मृतेः मूलापुष्करमस्त्रात्मणोगपुष्क
द्वितिश्रुतेश्च १ सर्वेषामादिभूतत्वात्पुरातना
श्च तएव सर्वेषां पुरुषाणां पूज्यपितेयोग्या प्रतीक्ष्या
वा २ पुष्कलेयोपेवरान्मानदत्तेसौ पुष्करः पुष्कर
त्यत्तीर्थरूपोवा ३ पुष्कराणिवकमलानीव
सत्त्वानितयनानियस्य सः पुष्करंपंकजेष्वा
स्त्रियः कर्णिकायस्यः ॐ मध्येद्वीपविस्तृतो
यस्तथोरगतेः पुष्करं तत्र्यवक्रेचक्रोरेखबहु
फलेतिवेति विष्णुः एवं पुष्कराख्यो योगोपि
पाद्मप्रसिद्धः विशाखायोऽयदा भानुः कृत्ति
कास्थश्चचंद्रमाः सयोगः पुष्करोनाम पुष्करे
ष्वतिदुर्लभः इति पुष्करशब्दः पृथिवीपयोपि
नदपुण्यं पद्मपुराणएव यापद्मकर्णिकादे
वास्तोः पृथ्वीपरिवर्तते येपद्मसागरखड्गादि
काश्चवैतानिह यानिपर्णानि पद्मस्यतत्रश्छेद
शास्त्रेभवन् यास्येषोभागपत्राणि तेसर्वा
णां महर्षिभ्यां एवं नारायणास्यास्य महीपुष्क
रं संभवः प्रादुर्भावोऽस्त्वयस्मात्तस्मात्पुष्कर

ल॰
स॰भा॰
१०३
197

संज्ञितेति तेन यथासंभवं मङ्गादिविषये ल
णाउत्सवेति यौपारश्चितिर्वा यस्मादिति वा
र्थः निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः ल
ण इत्यमरः ससम्या अन्तह्वपुष्करशाखान्यग्रो
धहृत पयोपि दृश्यते पुष्करद्वीपपदस्य तद्व
येन मत्स्यपुराणे निर्वचनदर्शनात् न्यग्रोधः
पुष्करद्वीपे पुष्करवेन समस्त इति विष्णुपु
राणेपि न्यग्रोधः पुष्करद्वीपे ब्रह्मणः स्थानमुत्तम
मिति सप्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे समभवदि
ति श्रुतिरपि न्यग्रोधपर्णे शायिना हि सर्वत्र
स्वरूपस्य दिवारात्रं च यद्भवेत् तस्यैनामतः
स्यार्थं पर्यायमभिधीयते महेश्वरस्य दिवसस्ता
वती रात्रिरुच्यते स्थूलात् स्थूलतमः सूक्ष्मात्
सूक्ष्मतमो मतः तत्स्याल्लिदिवारात्रिद्वय
ह्यतो नवत्सर इति ८ पाशो हस्तेन वामा पः करे
यस्याः पाशात् हस्तयते हस्तेन निरस्यतीति
९ पाशानाकृष्टीनामिका १० परेषां स्वापमक
त्रिष्वा रात्रेः मंत्रोप्रभुमंत्रोत्साहशक्तित्रयानुगतत्वा
त् शक्तिविशेषात् विशेषणाभिनतिं यद्वा परैर
भिवार्यं प्रभुको मंत्रः परतेत्रः यद्वा परऽक्रोशोमः

पंचदशीरूपत्वं विभेदयति मनुश्चंद्रः कुबेरश्च
लोपामुद्रा च मन्मथः अगस्तिरग्निः सूर्य इन्द्रः
स्कंदः शिवस्तथा क्रोधभट्टारको देव्या द्वादशा
मी उपासका इति तेषां क्रमेण द्वादशविधं क
रोति अथवा परा उत्कृष्टाय मनासो मननकर्ता
रस्तेषामवीन् पापानि भेदयति नाशयति अ
विशहेन पापानि कर्षणे क्षमति स्मृतिशुद्धिजैः
नैर्मुक्तेन मयामकमविश्वकमतः स्वतमिति लि
गत्रयोगे विपदस्य पापरत्वकथनात् २०४ मूर्ता
मूर्तानि सप्तमानि मानसहूंसिका समष्टता
सप्तरूपा सर्वांतर्यामिणी सती २०५ रूपवद्वस्तु
मूर्तिं वा षाकाशादिकममूर्तं तद्रूपे तनामद्वया
र्थः यद्वाप्यवीकृतानि महाभूतानि मूर्तानि अपंची
कृतानि तन्मूर्तमूर्त्तान्यमूर्तानि द्वे वाव ब्रह्मणो
रूपे मूर्तं वामूर्तं चेति श्रुतेः द्वैयाविध्याभिधानदर्श
नात् अपंचब्रह्माणी वामूर्ता मूर्ते द्वे रूपब्रह्मणाः
स्तस्य मूर्तमेवच तगातरस्वरूपे ते सर्वे भूतेषु व
स्थिते अतरेवतमकृष्टस्यं तरं सर्वजगादिति वि
सद्गुणोदर्पणात् वर्तनात्मकक्रियावत्वं मूर्त
त्वमिति नार्किककल्पनापापानि मूलेनैव नाशयेत्

ल॰
स॰ भा॰
२॰४

त्वात् ॥ ११ ॥ अनिमिषे देवाः पञ्चाशे लक्ष्मीतिपञ्चाशत्तमे नाम
भक्तिमात्रप्रियत्वात् अथवा अनिमिषमित्यनि
मीषो नित्यपदार्थः इक्षिनैषा यात् निर्दिष्टो यस्य
तेन शब्दानिर्दिष्टोऽनिषो विधाने प्रकृत्यैव
सौपयोगमतिः यजतिष्वध्ययजाम् अहं करोती
निरुक्तौ इति कर्तव्यताविषयेषु जनैः पूर्ववत्तमि
ति जैमिनिसूत्रे ईतितेनाशब्दमिति व्याससूत्रे॰
ऽपरस्यापि प्रयोगस्य दर्शनात् यद्वा तत्रस्थानीवै
रत्नेष्वर्थः यस्य तत्र सर्वलक्षणो भवत्यदेव
इति स्मृत्या सर्वभक्तकत्वात् यद्वा इति एवं प्र॰
कारेण अरसनात्मानं भवतीति नैष्ठानमोऽपक्र
नमर्थेऽस्मिन् विशेषेण लक्षणायां गम्यते तत्र लक्षणं कृप
निरीक्षणं यस्या इति वा तदुक्तं देवीभागवते व
टपत्रशयानाय विष्णवे बालरूपिणे श्लोकार्थे
नन्दरूपाऽभगवत्या विलोकितमिति अथ सी
क्षणं यस्या इति वा तानि वा एतानि वक्ष्यमाणानि
देवा मनुष्याः पितरो गन्धर्वा इति श्रुतेः ॥ ५१ ॥ १ प
रंज्योतिः परं धाम परमात्मा परात्परा पाश
हस्ता पाशहन्त्री परमैश्वर्यविभूतिनी ॥ २५ ॥
परमतत्त्वस्वरूपात्मकं ज्योतिः ॥ ॥

तेनस्याभवदिसूकं कर्णमोटीत्यवामुंडावर्ममुं॰
डावचर्चिकेतिकोशान्तुर्मेमुंडेत्यपिदेवीविशेष
स्यनामद्दश्यते तेनैवाराहेचर्ममुंडेतिस्याभवदि
सेवपाठःस्यादित्युन्नीयतइत्यस्मदेतत् ५१ ११
तत्त्रगतमालिकासर्वेलोकेश्वीविश्वधारिणी त्रिव
र्गदात्रीसुभगाच्यंबिकात्रिगुणात्मिका ११८ तत्त्वा
नियत्संख्यामस्त्रगणिवर्णनेति शाल्मास्वरूपंयस्याः
एकानेतत्त्वाकृतिरित्यर्थः उंकंववनाहृश्रगणे प
कारेतेतिविख्यातासर्वांतरमयीशुभासैवविश्वे॰
श्वरीदेवीसैवकाव्यमितात्ततेति यद्वान्तरःसर्वाणि
भूतिकूटस्थोन्तरउच्यते तडभयात्मास्वरूपंयस्याः
सदसत्त्वरमक्षरमिति महाभारते विस्मागव
तेपि विलोकस्त्रीणिरूपाणिपुरुषाख्यानियेविदुः
प्रथमंमहतःस्रष्टाद्वितीयंत्वंडसंस्थितं तृतीयंस
र्वभूतस्थंतानिज्ञात्वाविमुच्यते ५० सर्वेषांलोका
नामीशीईश्वरी ५८ विश्वंधारयतीतितथा ५९ त्रि
वर्गाणांधर्मार्थकामानांवर्गःसमूहः त्रिवर्गोधर्मका
मार्थैस्त्रतुर्वर्गःसमोक्षकैरित्यमरः तस्यदात्रीवि
तरणपरा ६० पंचवत्सरात्कन्यासुभगेत्युच्यते क
माद्रकरणोसुभगापंचवर्षास्यादिति धौम्यपच

लै· स·भा· २०५

205

णोपि तेषां माहेश्वरी गौरी मम शक्तिर्निरंजना
शांता सत्या सदानंदा परं पदमिति श्रुतिरिति प
रस्मै ज्योतिषे नमः परस्मै धाम्ने इति प्रयोगाः ९
परमा च साणुश्चेति वोतो गुणवचनादिति विधेर्वैक
ल्पिकत्वान् ङीषभावः अणोरणीयानिति श्रुतेः उ
क्तेयमर्थः तार्किकस्मिताः परमाणवोस्या एव
रूपमिति वा परम उत्कृष्टो णुर्मेशो वा ९ परा उ
त्कृष्टाद्बलविस्फुरणादेरपि परा श्रेष्ठतरा यद्वा
अस्याणुः परिमाणं परमित्युच्यते तस्मात्सगात
दृशमेयापरिच्छेदरहिता तत्र परयामत्वेपर
माणत्वं वेदितः तथैव प्रदर्शिते कालीपुराणे
तस्य त्रगामयतः ईदृशः प्रकारो नास्ति येन ट
मानस्यात् अपितु सर्वैरपि प्रकारैस्तमेव प
त्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति तदहं
भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः इति वचने
न भक्तिमात्रेण यत्किंचिदपि दत्तं स्मिकार्येवे
तिकथनात् ४५ मुनीनां मानसे मनपवश्रेष्ठा
मानसात्प्रेमरसस्तत्र हंसीव स्वार्थिकः यद्वा मु
नीनां मानेन बहुमानविषये सहंसिकेव पा
टकटकपुत्रैव तेषां मानेन संतोषात् ।

दस्यतीवेतितात्पर्यार्थः हंसकः पादकटकः
तिकोशः ५५ सत्यंव्रह्मैवव्रतंभक्त्युपवासाम
हृदियंयस्याः पयोव्रतंब्राह्मणस्येतिश्रुतेः व्र
तपदस्यभक्तेप्रयोगदर्शनात् सत्यमेवव्रतेय
स्यावा सत्योक्तमात्रपरिपालनरूपव्रतेनलभ्ये
तियावत् सत्यातिशीघ्रफलदातिव्रतमितियस्या
वा कृत्स्नप्राप्त्यर्थंयोगिभिः कृतानेकोपायमनीव
तानेशीघ्रमेवफलवत्तयाविस्तुभागवतेवर्णे
नात् सकृदेवप्रपन्नायतववास्मीतिचयाचते
अभयंसर्वभूतेभ्योददाम्येतद्व्रतंममेतिभगव
दुक्तेर्व्रतममोघंयस्याइतिवा अथवा शरीरह
तिर्व्रतमिति शिवसूत्रेशरीरधारणमपिव्रतमि
त्युक्ते शिवभक्तिसुधापूर्णेशरीरेवृत्तिरस्यया
व्रतमेतदनुष्ठेयंनतच्छतद्धारणमिति वा
र्तिकात् तादृशेव्रतेसत्यप्यावश्यकेयथातद्
नयाला व्रतमेवशरीरधारणेप्रार्थितंभगवता
भक्तोत्सलेन व्रतफलासितस्वच्छशक्तिपीयूष
पोषितं भगवत्सेवोपभोगायशरीरमस्तमे
इति अथवासत्यव्रतोनामसंतोषलाभः सकरम
यात् पपत्नवार्थतावतेवतपसामहाकविः

ल.
स.भा.
२९

वीभक्तोजातस्तदभेदात्समभवत्। तदुक्तं देवी
भागवते तृतीयस्कंधे अनन्तरोमहास्मूर्त्तिर्वा
नाम्नासमभवत्तोद्विजः श्रुत्वावतारं कौलमुखोः
समुद्धार्थमवयंततः विद्धीनप्रसंगेनजातो
मेविद्युयोतमः एकोरोद्धारणोद्देवत्वष्टाभग
वतीतदा चकारकविराजतेदयाद्रीपरमेश्व
रीयादि २९ समंकालद्वणवाधंदृपेयस्याः दृप
पदात्मवर्णीयविसमेदृपवर्णेयतिवासमस
रतिकेतियावत् तथाच बह्वृचाः पठंतिसर्वा
सहवचसापस्पर्धाते तयोर्यत् समेयज्ञरदस्तौ
यस्तदितोमेवतिहस्यामदिति उभयामरितः
सामइयर्थः ३० सर्वेषामेतः करणानियमव
ति एवतश्चात्मांतर्यामस्य तदृसंतर्यामित्वल
ण्णात् एषेतर्यामेष्वयोनिः सर्वस्यतिमाउकञ्च
तेषु सर्वोचमंतर्यामिणीचेतिवा सर्वस्वरूपा
सर्वेषामेतस्यप्रविष्टस्यर्थः ततसृष्टातदेवानुप्र
विशन्दत्तुप्रविश्यसच्चत्यच्चाभवदितिश्रुतेः स्मृति
यमर्वेभ्यासर्वदाज्ञानात्मर्वेभ्यःप्रभवाप्ययो सतोस
तेभ्यः कर्तेतेनसर्वेनिकष्यनरति ३१ पातिव्रता
स्वरूपत्वाद्युमतीवारावणापारदेनाम तदुक्तं ब्रह्मगले

हैमवतीप्रकृतस्य सान्तदेवी सती पूर्वमासीत्स
ख्याउमाभवेत् सस्ववताभवसैवनेतयामुच्य
तेभवइति ११२०५ ब्रह्माणीब्रह्मजननीबहु
रूपाबुधार्चिता प्रसवित्रीप्रचंडाज्ञाप्रतिष्ठाप्रक
टाकृतिः २०६ ब्रह्मरूपाब्रह्मणोपुंहेब्रह्मणीमुख्य
इतिमेत्रायाः मूलाग्रविकृतत्वमाव्रणभाउत्थ
पुंनैप्रवृतेः ब्राणिः रतायकीलेस्याद्राणिः पुंस्के
प्रिसौमयोरितिशाश्वतः आनेदमयकोशस्य
ख्यब्रह्मत्वेपत्न्यर्थः ब्रह्मणआणीस्यइतिश्रुति
श्च ब्रह्माणमानयतिवीजयतीतिवा ब्रह्माणि
ब्रह्मजननाद्ब्रह्मणोजीवनेनवति देवीपुराण
ते ब्रह्मणश्चाहः पितामहःपरस्तस्य स्त्रीवा ब्र
ह्माणीब्रह्मजनेनाद्ब्रह्मणोजीवनेनवति, यन्म
कश्चापंततत् स्वात्माभिन्नेत्ताने तत्केविसूत्रा
णि ब्रह्मलमितभेदयन्नतामात्रमगोचरः वच
सामात्मसंवेद्यंतज्ज्ञानेब्रह्मसंज्ञितमिति १० स
र्वप्रपंचस्योत्पादकत्वाज्जननी ११ अत्रवकारा
हितामध्यापपाठस्यात्स्यात्नुरोधाउक्तदेवीपुरा
णेकवाक्यत्वलिप्सयाब्रह्माणीपदतिर्वचनपर
त्वेनब्रह्मजननीमेकंपदंस्वीकर्तव्यमेकंपतस

तेसर्वांतर्यामिणीमत्रसर्वेनियंत्रंपदमाख्येयं
नवांतर्यामिणीमस्यमकारादिनामप्रायपाठ
समंदर्भविरोधापत्तिः श्रेतयोमिपदमात्रेण
विशेषात्सर्वांतर्यामितिनिमित्तेऽपिकपदपठेसर्वे
पदवैयर्थ्यापत्त्याप्रायपाठविरोधेनापितत्सार्थ
कत्ववर्णनस्योचितत्वात् विश्वमाताजगद्धात्रीवि
शालाक्षीविरागिणीमादिदर्शनेनतत्प्रायमध्ये
तदाप्येवनामस्त्वेतत्त्वमितिनियमस्यानिमत्वा
त्तुब्रह्मपंचजननीप्रिजत्वाद्देवाह बहुरूपेति बहु
निरूपाणियस्याः तदुक्तंदेवीपुराणे ब्रह्मरूपापर
भावत्वाद्बहुरूपाक्रियात्मकेति परेब्रह्मभाव
नारूपायाअपिभेदाद्बहुरूपननादिबहुविधक्रि
याकारित्वाननरूपवेत्वनबहुरूपत्वमपीति
तदर्थः तथाचगौडपादानांसूत्रे भेदाद्बहुरूपन
नार्थमेकैवानेकेति देवपुराणेप्यद्रष्टकं
ते बहूनियस्यारूपाणिस्थिराणिचचराणिच
देवमानुषतिर्यंचिविबहुरूपाततःशिवेति सूत
संहितायांतु एकयाविद्ययांवैवनथाविद्यापा
पितानाडीशद्देदभिन्नावायाःतेवेदपारासरा
मिति द्वियाद्ब्रह्मसनेजननरूपा ॥ ॥

अकारादिस्वरभेदात्षोडशधा ककारादिभेदे
न द्वात्रिंशद्विधा लक्षयोरभेदात् हकारस्य सर्व
मूलत्वेन पृथग्गणनाभावाद्वेति नद्याख्योना
न अस्यास्मात्रयस्त्रिंशत्पदमित्यपि सर्वत्वं भाग
वतेपि लक्ष्मीवागादिरूपेणानन्तकोटिविभाति
येति वामनपुराणेपि विश्वरूपविधेज्ञेयं सा च
सर्वत्र वर्तते तस्मात्साबहुरूपत्वाद्बहुरूपाभि
धामतेति असंख्याताः सहस्राणि ये रुद्रा अधिभू
म्यामिति श्रुतिप्रसिद्धानां रुद्राणां पत्नीत्वेनापि
बहुरूपा तदुक्तं वायुपुराणे या सेही नाम सा
शक्तिः सा चापुत्र प्रकीर्तिता नवकोटयस्तु ताम्
तद्भेदभिन्ना व्यवस्थिताः यासातुराजसीशक्तिः
पालनी चैव वैष्णवी अष्टादश तथा कोट्यस्तस्या
भेदाः प्रकीर्तिताः या ब्रह्मशक्तिः सत्वस्था अनंत
स्याः प्रकीर्तिताः एतासां सर्वभेदेषु पृथगेकै
कशो यदि सर्वासां भगवान् रुद्रः सर्वगत्वात्पति
र्भवेत् यावत्यस्ता महाशक्तिः तावद्रूपाणि शंक
रः कृतवांस्ता अभजत्पतिरूपेण सर्वदा यस्मा
द्यायते तास्तु तस्य रुद्रः प्रसीदति विख्यातिता
सदा देव्या मे त्रिलोकानात्रमेशय इति सर्वमेतदभि

ल.
स.भा.
२.८

प्रेमोक्तेनारसिंहाख्ये पुराणे उमैव बहुरूपेण प
लीलैव न व्यवस्थितेति त्रिपुरासिद्धान्तेपि लोपामुद्र
वसौभाग्या महाविद्या षोडशी तथा: परशिव
सैता: कथिताश्चैवतानेन श्यामलाश्रुतविद्याव
टयानृत्यपराप्रिया तथा: सदाशिवसेनाता त
था: परमेश्वरि महार्णाद्वादशार्णा च वाराही व ग
लामुखी त्वरिता भुवनेशी च श्री पराशाम्भवी प्रिय
तथा हंसस्यतैसेव स्पष्टसमस्त न संशय: श्रीनिर
वकारिणी लक्ष्मी मिश्राकामकलाप्रिये विस्मादे
रा इति ध्यानाश्च उष्णार्णा शिवस्य च वाग्वादिनी च
बालावपत्यैतेषलाणा: शिवे नवदृश्योदृसंती
वनवसिद्धाश्च देवता: इमाश्च मायारूपालिव
द्धन्तिनवसुंदरीति एवं बहुरूपानामनिरुक्तिव
विष्वविमहापुराणे ब्रह्मपुराणे प्रतितं वैचव
हुरूपेवोपलभ्यते विस्तरभयान्नेनलिख्यते २२
त्रुयैज्ञातिभिरर्चिता पूजिता चतुर्विधाभज
न्तेमां जना: सुकृतिनोर्जुन आर्तो जिज्ञासु
रर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभेति गीतावचनात
२२ प्रकर्षेण विषयादि प्रपंचप्रजावा ।:

:: ।: :: :: :: :: ।:

स्ततइतिप्रसवित्री तङ्कंविस्मयमोतरे प्रजा
नोवप्रसवनात्मविनेतिनियमनइति भगव
तोऽग्राणेपि ब्रह्मायास्यावयंतास्वयस्यापवस
मुद्रताः महदादिविशेषांतजगायस्याःसमुद्र
ते तामेवसकलाध्यानोप्रसवित्रीपरांनुमइति
२४ अथपरिभाषायांमंडलेपकोनपंचाशत्रा
मातिविभजते गुरुमीणीविभजवतहेणादे॰
गोभ्यइवतमेताशार्थं द्विगुणभागिनोविलतो
वतः विवरतोदेहेडविरोधात् अनंतत्रीयस्वतः
शृह्णेष्टांतरनात संख्यापरः इतोगावतरतरक
संख्यापरा २५ प्रकृष्टासेजःकोयनायस्याहताः
सा वेदिकोपे अतएवभीषारमाह्वानःपवतइ
तिश्रुतिः नयस्यकोपादरपिप्रजास्तस्यनविभ
तिसतांनीतिकथंरतेत्रजायस्यनविभ्यतीति
कांसदकस्य भयप्रदत्वलिंगादेवहिमहद्भये
वज्रमुद्यतइतिश्रुतौ व्रजपदेपरमिलक्षेकेप
नाधिकरणे प्रकृष्टाभीतिविषयत्वेन वेगाम
त्विपष्टीयस्याइतिवाप्रतापशीलेतिवावेग
यनहरीशांतविष्टायांस्त्रेतिकोपेन प्रवेगेर
वेदेयेनकरवीरप्रतापनीतिवाविषः प्राता॰

वेदे प्रवर्तनान्निवर्तनात्परपर्यायभगवदिच्छा
रूपा अतएव लने शिववचने नेश्वरा प्रकृति
र्जीवो विकृतिर्वा विचारतः उमा ममाज्ञा मह
क्रान्तास्तु परा सनातनी पंचवक्त्रा महाभागा
जगतामभयप्रदेति शिवपुराणेपि स्वच्छन्देषा
स्थिता देवी मनया मुक्तिं ददाति ज्ञेया कालान्तर
मपि पदं सर्वदं गुणभोक्तृरूपस्वरूपस्पर्शः
कथ्यतेति जशब्देन प्रकृतेर्गुणभोगिनश्चितिः
लैंगात् लो विदं वो बुध्यै मम्य इति कोशाद्रुयवि
पिस्वरूपावा नः कालकालो गुणी सर्वविद्य इति
श्रुतिरपि २५ सर्वजगताधिष्ठानत्वात्प्रतितिष्ठ
त्यस्यां विश्वमिति प्रतिष्ठा विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठ
तिष्ठतेः उक्तं च गुरुगीतायां प्रतिष्ठा सर्वबल
नां प्रतिष्ठा परमेश्वरीति सोऽष्टशाले छेदोपि प्र
तिष्ठा जलतत्वनिष्ठकला विशेषापि प्रतिष्ठा
नहलतांव शिवागमे शिवरामानुरक्तात
प्राप्यते पौरुषं यया सा प्रतिष्ठाकला जेयेति
प्रतिष्ठा स्थानमात्रके गौरवे यागतिष्ठातिवत
ल्तरपक्षयोरिति विश्वः अत्र पराशाहुः पादयो
र्योर्योरिति निर्णीतं नेच्छंदो भास्करे स्माविः ४५

प्रकटामेवैरनुभूयमानत्वात्प्रकृतिः स्वरूपं यस्याः
तदुक्तं सूतसंहितायां तमहं प्रत्ययव्याजात् सर्वे
वै जानंति जंतवः तथापि शिवरूपेण विजानं
ति मायया इति प्रकटाख्या योगिन्यः प्रथमावरण
गतास्तद्रूपा वा २७ २-६ प्राणेश्वरी प्राणदात्री पंचा
शत्पीठरूपिणी विशृंखला विविक्तस्था वीरमा
ता वियत्प्रसूः २० प्राणानां इंद्रियाणामधिष्ठा
तृत्वादीश्वरी ज्योतिराद्यधिष्ठानं ततसमनतोद
मधिकरणे तदधिष्ठातृदेवतासद्भावस्य स्थापि
तत्वात् प्राणस्य पंचवृत्तिकस्यापि पतित्वात् प्राण
स्य प्राण इति श्रुतेः प्रकृष्टो णः शब्दो वेदरूपस्त
दीश्वरी तत्प्रतिपाद्यदेवता सर्वे वेदा यत्पदमा
मनंतीति श्रुतेः २८ प्राणानां दात्री सर्वजगत्
जीवयित्री एकादशेंद्रियाणां दात्री वा प्राणम
नूत्क्रामंतं सर्वे प्राणा अनूत्क्रामंतीति श्रुतेः प्राण
इति पदस्य तथाव्याख्यानदर्शनात् सम्यगतेः
विशेषतत्वाद्वेति द्वितीयपादाधिकरणे तथा नि
र्णयाच्च २९ पंचाशच्छब्दो ये प्रकृते लक्षणया एक
पंचाशत्परः सोऽपि ध्वनिरूपशब्दसंबंधात् अतएव
वतिमातृकावृत्तिरंतरगता पंचाशट्टीः क

ले॰
स॰ भा॰
११॰

210

मादिति शारदातिलकश्लोके पंचाशत्पदमे
के पंचाशत्परतयैव व्याख्यातं रूपं दीक्षितैः प्रा
येणादशविंशत्यादिदशकशब्दानां शतसहस्रा
दिशब्दानां चैकद्वित्रिसूत्राधिकभावे बहुत्वमा
त्रविवक्षायां च लोके प्रयोगाः प्रचुरं दृश्यन्ते अथ
वा सहस्रे शतमिति मायेनावधृतमानुवादानं
तावतोरदशावतार इति जगामतावेद्याप्यामि
पतिरिति वच्यवहारस्य केचनावोनेयापापि
मादायदर्शनात् किंबहुना द्वाविंशत्त्वेऽपि
पंचविंशत्त्वे जनतृसूत्रमेहितायोप्रयुक्तः पूर्वं
दर्शिताः तदीयपंचाशत एवमात्रकारणमे
तन्मातृकाणामेव विनियोगात्त्वल्लयोरभेदा
द्धातकारस्य पार्थक्याभावाद्वा ॰ तेमालायांत
स्यमेरावेव निवेशनमणीनां पंचशताद्वा पंचा
शन्मातृकेति व्यवहारोऽप्येकपंचाशत्त्वरैत्वव
त्स्यवत्क्या ऋतएववरिमातृकाणामप्रक
रणेपि पंचाशल्लिपिभिर्विभक्तमुखदोःप॰
न्मध्यवक्षस्थलाम् पंचाशद्वर्णभेदैर्वि
हितवदनदोः पादयुक्कुक्षिवक्ष
देशामादयः ॥

कवीनांप्रयोगा एकपंचाशतोऽस्यासमुत्क्रान्तदंते
पंचाशद्वर्णरूपेयंकेदर्पशशिभूषणोऽस्मादयो॥
ऽनार्णवदितेत्रप्रयोगाश्चापपंथेने मातृकास
मानयोगात्तेमनादेवश्रीकंठायाश्चपंचाशमेवा
शकेशवादयइस्मादयोपितेत्रमातृसंग्रहाद्दो
प्रयोगाएकपंचाशत्तस्याएवतेनकामरूपादि॥
क्षायामामोतेकपंचाशत्पीठनिरूपमस्याइत्यर्थः
अतएवषोडस्यासांतरीतपीठस्यामेएकपंचाश
त्पीठानांन्यासः उक्तेवज्रसांडप्रयोगास्यष्टतरं
ततःपीठानिपंचाशदेकंचक्रमतोन्यसेदिमार
भ्यलिपिक्रमसमाप्तुत्कान्लिपिस्थानेषुविन्यसे
दिमंते योगिनीहृदयेपि पीठानिविन्यसेद्देवी
मातृकास्थानकेप्रियेइत्यारभ्यइतेपीठाः समुदि
ष्टामातृकारूपकाःस्थितानइत्येतेनमातृकास्थाना
न्येकपंचाशत्वमेवप्रकटीकृतं तत्राप्यत्रयाम
ध्यकारादिलकारांतानामेकैकंवर्णमेकैकस्या
मुत्क्रांतत्स्थानेषु पीठानांन्यासं कुर्यादित्युक्तं पु
नैतेहृत्पानामस्वात्स्यातपीठन्यासोपितत्कारस्था
नपरिन्यासेनपंचाशत्तमेवेतिसुंदरीमहोदय
कारार्णवेवेःसाक्षमातृकान्यासाद्वितयः नसम

ले॰
स॰भा॰
२११

211

नाम्नोविविधिरूपत्वेयेनपीठस्यासेपकस्यपीठस्य
परिसंख्यास्यात् नचज्ञानार्णवेपंचाशत्पीठसं-
वयात् पंचाशत्पीठविन्यासेमातृकाख्यलेवन्य
मेदित्वपक्रमोपसंहाराभ्यांत्यातिणियइतिवाच्य
पंचाशत्पदसैकपंचाशमरताघाउक्तत्वात् भ्रम
यातैवेकपंचाशतोगणनानुपपत्तिः अतएव
कालेश्वरंमहापीठंप्रणवेवजयंतिकेतिपाठस्य
वैकल्पतिकत्वान्मातृकामहापीठजयंतिकेतिपाठ-
स्येवप्रमाणिकत्वात्किरपिसाहसमेव ॐकार
जयंतिकेतियोगिनीहृदयेनसैवाहात्म्यणवर्ण
रस्येवप्रमाणत्वात् वस्तुतस्तुशैलोमरुस्मृतौ
लिपिरितिपंदस्यमेरुतःपार्श्वेकेनगणनमात्स्ये
यंपीठानिपंचाशदेकंचेतिमस्यछोपक्रमस्य
प्रकारांतरेणानुपपत्तेः ततःपदेनव्यवस्था
नाद्य ततश्चजलेशमलयशैलेमेरुकौगिरि
वर्ततइति योगिनीहृदयेमलयंचमहा
पीठंश्रीशैलोलेमेरुकौलगिरिरिति ज्ञाना-
र्णवेपि नतेसैवादाडिबपदस्वारस्यात्ते-
रूपवेतद्दशनुक्तिस्वारस्याबततथ्येवास्थेय
म श्राक्षितततत्थेवकुहमगाचारलस्य ।:।

भगवती पत्रिजानादिपड इतिषु प्रसिद्धं च श्राद्धे
श्रुतिरिनाघ्याख्ये पीठे एतेन ज्ञानार्णवपके
कपंचाशद्गणेश मासांते पन्नां ल्लविमसे देवी
मातृकामासवत् प्रथेइतिवत् कामरतिग्यासो
नेमा, तृकाणे मसे देवी मातृकावत्सदानेयः
तिवच्च पीठमासांतपिमातृकावत्सदामसेदि
वसेरेकत्र्यंसेगच्छेत वह्निमातृकामासेवि
शिष्ठैकपंचाशत्स्वकले नतन्माम्येनाज्ञापित
श्रेवाश्रीड नेजांतरेकत्वाकानतायाः संभवे मास्मा
येगाद्वेति प्रकृते एकपंचाशत्पदमपत्तितम
वेति यथा नक्षत्रदानृपपदमेकं सख्योपरेतेन
व्याख्यायते नृपसूनमिति पिंगलसूत्रे इत्ला श्रु
यादीनां तथा व्याख्यानदर्शनादितिदिक ॥१॥ सं
विलाकर्मादि निवृंयः तिगद्भवत्वे यसायनत्वात्
श्रुतपवोक्तमभिप्रुक्तैः पानकप्रवयवत्मसमताव
स्यपप्रुंजमपि नाय्यलनीरि कांवनीभवत्लोहं
मयीवांश्रृंविलायदिपदेनेविशेषइति विगता
श्रृंविलायस्याः विधिनिषेधानामविद्यावद्विषय
नात् प्रलेश्रुगादिपीठेषुतादृशदेवीमूर्तिदर्शनात्
स्वयोनिदर्शनान्नास्य पुनर्गर्भमज्जनमरेदितिनि

ले. स. भा. २१२

212

रस्कृतिनी ध्यानदर्शनाच्च जन्तुनिकायाजव
निक्रांतरानपेतत्वेन तादृशध्यानस्य दुष्करत्वा
च्च स्थवलास्याकदैवस्त्वेवेयपि निगडेपि चेति
विश्वः ३ विविक्तो विजनदेशः स एव च पवित्रो
पि सर्वत्रैमध्यावस्तुयायत्र लोको न दृश्यत इति
हारीतस्मृतेः विविक्तो पूतविजनाविस्मरको
प्यात्मजनोपि पवित्रः। पवित्रोपि विजनो देशः
श्रेति द्वावपि विविक्तौ ३१ तत्पवित्रत्वे सति वि
जनता विवर्तिता तादृशस्थले तिष्ठति अथ
वित्रेजननसमदेवाध्येयप्रादुर्भावाभावानुभा
वात् आत्मानात्मविवेकशीलेषु तिष्ठतीति वा
१२ वीरा उपासकधुरंधरास्तेषामभिमुखत्वे हृता
वा तेषां माता जननी हितकर्तृत्वात् वीरमथ
मातनेरति विश्वकोशासनपात्रे तमातेति वा
अथवा वीरास्त्रियां गणेशश्च रौचया पुत्रत्वेन सौहृ
न इति वीरमाता तथा पद्मपुराणे वीरकं प्रक्रम
शिववाक्ये स एव वीरको देवि मस्तामे हृदयप्रि
यः नानाश्चर्यगुणहारगणेश्वरगणार्चित ३
माहि तस्य प्रांसाश्रवणान्तरं देव्युवाच ३३
शास्य सतस्याप्तिमभीकेदापुरांतक क

गेतक कदाहमीदृशंपुत्रंद्रक्ष्यामानेत्राय
के शिवउवाच एषएवसुतस्तेस्तुनयनानं
देहेतुकः नयापुत्रः कृतार्थाः स्याद्वीरकोपि॥
समुद्यमे सूतउवाच इत्युक्त्वाप्रेषयामासवि
जयांहर्षेणाम्बिका वीरकानयनायसाउद्धृता
भूमतः सर्वामिमामाटि ११ विघ्नंश्चाकाशस
प्रसूतेनिकाश्चाम्भानन्याकाशः संभूतइतिश्रु
तेः १४ २० मुकुंदामुक्तिनिलयामूलविग्रहरू
पिणी भाववज्ञाभवरोगघ्नीभवचक्रप्रवर्तिनी
२० मुक्तिंददातीतिमुकुंदः पृषोदरादिः विग्रह
एवाद्दा तदुक्तंतन्त्रराजे गोपालमंत्रभेत्रभेदा
दभे कदाविदाघात्तिलितापुरुषाकृत्याविग्र
हा संवेशनादनारंभादकारोद्विवशेजगत
ततः सगोपीसंज्ञाभिराहतोभूत्स्वशक्तिभिः त
दातेनविनोदायसंबोद्धाः कल्पयद्गुरितसा
दिरन्तविशेषादिरूपावा मुकुंदः पुंडरीकात्ते
रत्नभेदेपिपारदइतिविश्वः १५ मुक्तीनांयेव
विधमोतानांनिलयआकारोयस्याः १६ बाला
बगलादिशक्तीनांमूलभूतोयोराजराजेश्वरी
विग्रहः सएवरूपमस्याः तथावोगेइयाटीया

निदर्शनस्तनाशि सैवविधेत्यारभ्यस्वयम्भूर्धा
कारेणानन्तानि एकस्याप्येव विद्यायाः शोभ
वीविद्याश्यामाभेदेनैव विघ्नप्रतिपाद्यतास्यैके
कस्याश्चानेकशक्तिजनकत्वं विशिष्यप्रतिपाद
यति १७ भावान्जानातीति भावज्ञः भावः सत्ता
स्वभावाभिप्रायचेष्टात्मजन्मस्वित्यमरः भावो
यातिदुयार्थेषु क्रपालीलाविभूतिष्विति सर
शेषः तस्य भावस्त्वतलाविति सूत्रे यमोपिभा
वः भावप्रधानमाख्यातमिति निरुक्ते नाभावनापि
भावः धात्वर्थः केवलः शुद्धो भाव इत्यभिधी
यते श्रक्तिजायतेवर्द्धते इत्यादयो याम्स्कप
रिगणिता विकारा अपि षट् भावाः तार्किकस
मताः षट् भावः तार्किकसमताः षट्पदार्थाश्च
पिभावाः भवः संसार भावः सपव भावः तत्त्व
वेपिनः सांसारिकाश्च पिभावाः भावो भक्तिर्भ
जनीयोस्य भावः भक्तिरिति पाणिनीसूत्रेणा
एवाभावोतिस्नोवातिगाच्छतीति निस्कर्षोऽस्येत्यपिभा
वः भक्तिरपिभावः योगिनीस्करू दवैकस्यितेमंगाथेष
रकेप्राणिमिकोऽर्थोपिभावः १८ भवः संसार एव रोग
नंदति नामं पयनाभिमं भवजमंतरेण हृष्यजनमिति रामयता
तामे

स्वाधीनो भैरवजं यद्रूपप्रतिपन्नं स्वभावतः तद्रू-
त्संसाररोगाणां प्रतिपन्नः शिवायवइति शिवश्र
रणाच्चा १५ भवचक्रे संसारमंडलप्रवर्तत इ-
ति भवचक्रवत्प्रवर्तयतीति वा तदुक्तं मत्तुस्र
नैः पंचासर्वाणि भूतानि पंचभिर्व्याप्य मूर्तिभिः
जन्मवृद्धिक्षयैर्नित्यं संसारइतिचक्रवदिति वि-
ष्णुभागवतेपि त्वमेव सर्वजगतामीश्वरोबंध-
मोक्षयोः तं त्वामर्चंति कुशलाः प्रपन्नार्तिहरं ह-
रिमिति भवचक्रमनाहतचक्रं वा तत्रशिवस्या-
वस्थानात् ननु कोणपदसमुच्चयस्यैवचक्रप-
दवाच्यत्वमितितांत्रिकसिद्धांतादनाहतेकोना-
भावात्कथं चक्रपदेन तदुपस्थितिः अतएवाना-
हतान्त्रितिलयेस्येवप्रयोगः केवलपत्रसमुदा-
येपद्मत्वं केवलकोणसमुदायेयंत्रत्वमेवेति
सिद्धांतादितिचेत् कोणत्वाभिप्रायेणमूलाधा-
रादिष्वपिचक्रव्यवहारइतिवदद्भिर्विचारलभा-
ष्यकारैरेवसमाहितत्वात् पत्रेषुकोणत्वारोप-
णेनैव्यवहारइतितदाशयइतिकेचित् तत्रको-
णत्वविवक्षायां पत्रत्वविवक्षाभावेनयंत्रव्यव-
हारस्यैवापत्तेः अतस्तत्कर्णिकोपरित्रिकोणस्य

ले·
स·भा
२१४

सर्वादित्येव भाष्याशयं गुरुमुखस्थपामः विंडव॰
क्राहृदलहृत्त्रयभूमहृत्त्रयाणि श्रीवक्रांतर्ग
तानि वा भवचक्राणि भवस्य शिवस्य च क्रमतः
प्रवर्तयतीति वा चक्रे हि मन प्रवर्तते विस्तरः
रागे बलस्वरूपमस्यैतेजवेनानुवर्तितानिलं
वक्रस्वरूपं च मनोदेहे विस्तृः करेष्यितमिति
५·२·८ छंदःसारा शास्त्रसारा मंत्रसारा तलोदरी
उदारकीर्तिरुद्दामवैभवा वर्णरूपिणी २·५
छंदःशास्त्रा वेदपरो गायत्र्यादिपरो वा पिंगलतं
त्रपरो वा छंदः पदेन वेदे वेदैव वाच्या गाभिला
षयोरिति विश्वः सारो बले मज्जनि च स्थिरांशो
शस्याये च नीरे चयने च सारं वरेन्यवत्सार
मुदाहरंतीति विश्वः श्रुतस्थिरांशशास्त्रेति
कृष्णांशपरः श्रुतिकृष्टस्याप्यस्थिरत्वात् ततश्च
वेदे उपनिषद्भागेस्याः स्वरूपनिष्कर्षः छंदः
समासारो निष्कर्षो यस्याः इति विग्रहः गायत्र्या
दिछंदःसु निकृष्टं रूपं गायत्रीमंत्रस्यापि
निष्कर्षः पंचदशी तदिदं सर्वं वारिवस्यारहस्य
ताभिः तत्तानाथे सुपाणाविद्यालोके च तदंशाभ्या
ताः तेष्वपि च सारभूता वेदास्तत्रापि गायत्री ॥

तस्माद्धृत्पद्मनिलयं तत्रैकं यत्र पद्यते स्पष्टं वेदेषु
वक्त्रेष्वपि परमं तं गोपनीयतरं कामो योनिः
कमलेत्येवं संकेतिते शास्त्रे व्यवहरन्ति तन्त्र
कदाचित्तां विद्यां वेदगुह्यकोऽपि अग्यवर्णं ह्रित्रैपुर
सूक्ते षोडशर्चे कामो योनिः कमला वज्रपाणि
र्गुहा हंसा मातरिश्वाभ्रमिन्द्रः पुनर्गुहा सकला
मायया च पुरूच्येषा विश्वमातादिविद्येत्यस्याम
विकादिविद्याया उद्धारः पैंगलतन्त्रे हि ह्रिकोऽस्मि
मिश्रोच्चारितसूत्रद्वयेन महाप्रस्तारः प्रतिपादि
तः सत्त्वानवापिकस्यापि शास्त्रजालस्यानिःशेष
णज्ञानोपायः सचक्रेशो भास्कर एवास्माभिः प्र
कटीकृतः छेदः शास्त्रे व्यलं माहात्म्यमस्या वैव
र्यः सरस्वत्याः स्यमर्थः यद्वा यत्र यत्र मनोऽस्य हि
मंतम्मस्तत्रैव धारयेत् तत्र तत्र परानंदस्वरू
पं संप्रकाशत इति विज्ञानभैरवभट्टारकोक्ति
रीत्योपासकयोरेयस्य यत्रेच्छा स एव धर्मः य
त्रेनेच्छा स एवाधर्मः उक्तं वर्णाक्रतले सतो
ऽस्मिंदेहरूपदेष्वलक्षप्रमाणमंतःकरणप्रव
नय इति समयाचारस्त्वस्मैवं यापि प्रोद्धोत्ता
मावधिकपव पैठांते समयाचार इति कल्प

त·
स·भा·
२१५

215

स्वज्ञात् सर्वमेतदभिप्रायकेनैतोपनिषदि श्रू-
यते धर्माधर्म इति योगिनीहृदयेऽपि शिवस
मत्वमत्वादनन्तैराचारपरः स्वयं ग्रहेतदं
नयोरेकं भावयन्विहरेत् सर्वमिति किंच हृश
मनःसमाधिमतामिच्छाविषयोऽप्यनियमेन
धर्म एव भवेदित्यभिप्रायः स्मृतिष्वपि स्मृतिः
स्मृतिः सदाचार आत्मनस्तुष्टिरेव चेति धर्मप्र-
माणेषु मनःप्रह्लादेन गणनमीदृशसमाहितम
नःपरमेव प्रमाणमिति प्रसंगात् ईशो सेवाचर
णमाराध्यं यस्यासावीश्वरार्थः अभिलाष इच्छा सा रो
निरूढ इत्येवं यस्या इति देव्या इच्छाशक्तिस्वरू-
पत्वात् सारपदस्य प्रेप्सुपरत्वे तद्विशेषनिर्दे
शात्रात्मेव सौ लिंगाद्युपपत्तिः एवमुत्तरनाम
हृदयेऽपि शास्त्रयोनितादिति सौत्रादीनि शास्त्र
वशात्समिस्यादित्वात्रिकाद्युपदेशादिशास्त्र
हीवेदपरः ४१ नदनुसारिमीमांसादिपरो वा
तत्त्वके भामसंघप्रहृतिवीनिहृनिर्वाणिमनेक
यतनेति ४२ मंत्रशास्त्रापिकास्यपयादाममंत्रेति
दीमादित्युपवराणाहृदपरंत्रिकमनुपरमत

प्रतिपादकचतः षहितंत्रयरोवा ४९ तलेकरत
लादितद्वत्कृशोममंचोदरनतनमत्रभेयोदिव
उत्कृष्टंयस्याः श्रकारप्रश्लेषपातलाद्योलोकप
वोदरंयस्याविराड्रूपायाः स्वमर्थः स्ववचः ४४
उदारामहत्तराकीर्तिर्यस्याः उत्कृष्टाश्चासमंता
द्यामाच श्रराशीत्रसाध्याचकीर्तिर्यड्वासमतेय
तिवालत्रुलिप्रमरंडुतमित्यग्रित्रुराणीयकोशः
अकारोदेवमात्काबाचकः श्राश्रेश्रा श्ररः इति
रूपाणिः उः अप्रमातिश्रारादेवाः तानुक्रांताकी
र्तिर्ययेतिवा श्रारंमंगलत्रुक्तातावा यकीर्तेने
मंगलादिद्वष्ट्रग्रहदोषनिरासकमितियावत्
श्रादिममंडलांतर्गते सगुणेवैतत्यसुरदेवाद्य
यपखेतराहिमहिरण्मयः पुरुषइत्यपिकृत
तस्पादितिनामेतिश्रुतेः तस्मिन्नराश्रापुथविशे
षोयस्या ईदृशीकीर्तियस्याः इतिवा श्रारावमेव
मेविकेतिकोशात् उत्तरुषस्यउः स्विप्रदाय
कीर्तिरितियावत् तत्कीर्तिजेत्रीकीर्तियद्र्याम
नयाभवतीतिताम्यर्थे श्रासमंताद्याम्पोरसया
कदलहडउत्कृष्टाकीर्तिर्यस्याः इतिवा सगुणब
लोपासकानांप्राप्यपारब्रह्मतगारेश्वराजिता

ले.
स.भा.
२१९

216

त्वे श्रवस्त्रगायस्येति द्वौ सुथाकदावाणिवन्तस्यो-
वर्तते इति स्कृतिश्रुप्रसिद्धं ब्रह्माहमितिः शाह्लादिति
सूत्रश्रीमदाचार्यभगवत्पादैरप्युक्तं ४५ दामवे
ष्टनरज्जुः परिछिन्नी तडक्तं तमुद्दामेयतानव-
च्छिन्नैव भवेद्यस्याः ४८ वर्णाश्चतुःषष्टिसंख्याकाः
रूपमस्याः तदुक्तं पाणिनिशिक्षायां त्रिषष्टिश्चतुः-
षष्टिर्वा वर्णाः शंभुमते मताः प्राकृते संस्कृते वा
स्वयं प्रोक्ताः स्वयंभुवेति ४०२.५ जन्ममरणजरा
तप्तजनविश्रान्तिदायिनी सर्वोपनिषदुद्घुष्टा-
शान्त्यतीतकलात्मिका २.९ जन्मादित्रितयेन र-
हिताभ्यो जनेभ्यो विश्रान्तिः दुःखोपहारा भिर्वाज्मस
विंदते ५८ सर्वास्वेतरेयादिषूपनिषत्सु रहस्य
भूतासु स्फूर्तिशिरोभूतवाक्यैतिहूक्षर्षेणघुष्टा
प्रतिपाद्या यद्देवविद्यया करोति श्रद्धयोपनिष
दा तदेव वीर्यवत्तरं भवतीत्यत्रोपनिषच्छब्द-
स्य रहस्यपरत्वेन व्याख्यानदर्शनात् तस्य
निष्कर्षितरस्याचार्येर्दर्शिता उपनीयेमयात्मा
नं ब्रह्मासन्नहृद्यमतः निरस्तविद्यातज्जं च
तस्मादुपनिषन्नामेति शेवाकर्षोपकतृ-
यम उद्घोषस्याततैवलाभात् ॥ ः ॥

ग्रैवेयं हृत्वा बोधमात्मिलिकोशात् पंकेन्द्रियेभ्य व
घतिवेदीनेविह्निनानांमनुगुणश्रेष्ठापात्तीनांम
दाभावः तदिदंसर्वंवेदांप्रत्ययबोदनाद्यविशे
षादिसयिकरणस्थं ५५ आकाशनिष्ठाकला
शान्तातीतेत्युच्यते तत्स्वरूपं वशेवागमे शांत
तीतकलाहेतनिर्वाणनेदबोधदेति तदालि
कातदभिज्ञा ५० २९ गंभीरागगनोतत्स्थागवि
तागतततेोत्थया कल्पनारहिताकाष्ठाकांताको
तार्थविग्रहा २११ श्रोतसांगंभीरा महाह्रदस्वरू
पेत्यर्थः तथाचशिवसूत्रे महाह्रदानुसंधानान्म
त्रवीर्यानुभव इति महाह्रद इति प्रोक्ताशालि
भगवतीपरा अनुसंधानमित्यंतमादास्य
विमर्शनं मंत्रवीर्यमिति प्रोक्तंपूर्णाहंताविम
र्शनं तदैयानुभवस्तस्य स्फुरणं स्वात्मनः स्फुट
मिति अन्यत्रापि परामहार्थिकासंविद्विश्वाश
क्तिपूरःसरं स्थूलप्रमेयपर्यंतवमेतीविश्रम
तं प्रमातृतत्वंदीर्घरूपासृष्टीकाविषयात्मनोप
वतेकत्वस्वच्छत्वगंभीरत्वादिधर्मतः महाह्र
दोजगद्व्यापी देशकालाद्यगोचर इति गगनिग
लपनिर्वाणे नेत्रगणपतिरेवोच्यते तस्याभि

यं गाम्यादत्रैनिरस्यतीत्यर्थो वा ५१ गगनस्य
दहरगाकाशस्य भूताकाशस्य वांतर्मध्ये तिष्ठ
ति गगनस्थं तेनाशकालेपि तिष्ठतीति वा
गगनर्हंकारः श्वेतस्याग्यरलवा इति पंचभू
तवीजाक्षरः ५२ गर्वौ विश्वनिर्माणे विषयप्र
ाीयप्रगर्हताः तास्याः संज्ञा नानाकारकादिनादि
तेच ५३ गाने ततानद्रुह्य षिरघनचतुष्टयस्य
मुह्यात्मके वाद्ये वा दिकं वा शारीरं गायेवें
सामवा तेषां लयपासात्स्या ५४ कल्पनावा
सनाम य्योहंश्यवीचयस्ता भोरहिता नाश्रक
ल्पतत्वादेव यद्वा कल्पेपि नाशरहिता संवर्तः
प्रलयः कल्प इति कोशः कृपे इति धातोर्न
यतीति नरः प्रोक्तः परमात्मा सनातन इति स्मृ
त्याच नरस्येमे नारा जीवाः सकलनाशकारि
णि प्रलयकालेपि जीवानां संसादरे वा सनातन
तयास्थापनेन हितकं वा किमुत सृष्टिस्थिति
यावत् उक्तं चाष्टावक्रगीतायां मय्यनंते चिद
म्भोधावाश्चर्यं जीववीचयः उद्यंति घ्नंति खेल
न्ति प्रविशंति स्वभावत इति ५५ अष्टादशनि
षात्मकः कालः काष्ठा तादृशैस्त्रिंशद्भिः काष्ठा ॥

काष्ठादाकहरिद्रयांकालमानप्रभेदयोरिति
रभसः तदुभयरूपा वेदांतवाक्यार्थतत्वनि
कर्षोपिकाष्ठा तदुक्तंसूतसंहितायां प्रतीत
मप्रीतंवासदसच्चपरःशिवः इतिवेदांतवा
क्यानांनिष्ठाकाष्ठेतिकथ्यतइति साकाष्ठासा
परागतिरितिश्रुतिश्च यद्वागगनात्मकस्यभी
मनामकस्यपरशिवस्यपत्नीस्वर्गमातादेवी
दिक्स्वरूपत्वात्काष्ठेत्युच्यते तथाचलैंगे चरा
चराणांभूतानांसर्वेषामवकाशतः व्योमात्मा
भगवान्देवोभीमइत्युच्यतेबुधैः महामहि
म्नोदेवस्यभीमस्यपरमात्मनः दशस्वरूपादि
क्पत्नीसूनः स्वर्गश्चसूरिभिरिति वायुपुराणे
पि नाम्नाषष्ठेतिभीमायातनुराकाशउच्यते
दिशःपत्न्यः स्मृतास्तस्यस्वर्गस्तस्यसुतःस्मृत
इति ५८ प्रक्रांतेतिप्रक्रांतंनाम प्रक्रमणापवर्गः
विवर्तयोरंतोनाशोयस्यासा ५९ विग्रहस्यशरी
रस्यार्धेयस्याविग्रहः अर्द्धेनपुंसकइतिसमा
सः क्रांतःपरशिवपत्वार्धेविग्रहोयस्याःक्रांत
स्यार्धेकांतार्धं कांतार्धेविग्रहोयस्याइतिवा न
चेनमत्वर्थेकांतइतिरूपापत्तिः प्रवत्स्यार्धेपद

ल० स० भा
२२८

९१८

स्यानियतलिंगत्वस्वीकारात् नियतनपुंस
कलिंगस्यैव पूर्वनिपातविधानात् कः पुनः
पुंलिंग इत्यादि ग्रंथोत्तर पदे हैमहाभाष्ये पुं
लिंगवदस्यानियतलिंगपरत्वेनैकस्य व्या
ख्यानात् तथा च भगवान्पिंगलनागः प्रायुक्त
स्मात् ग्रंथे वार्धार्धमिति वस्तुतस्तु ग्रंथे विग्रह
इत्यत्र कर्मधारय एव समासः षष्ठ्येन तत्पुरुषेत
विग्रहार्थमित्येवाप्ययते अत एव परवल्लिंग
सूत्रे महाभाष्ये॰ पंतपुंसकमिति सूत्रस्य व्या
ख्यानमिमम्यदेतत् तनकं तार्धमिति समा
सेपि समप्रविभागवचनत्वमेवार्धशब्दस्य द
ष्टं केकारस्यान्तः कांतः खेकारस्तेन योगो लक्ष
ते ग्रंथशब्दो भागमात्रपरः तेन योः शरीरैकदेशो
यस्याः इत्यर्थ इति वा पादेत्यस्य सर्वांतिभूतानितिपा
दस्यास्तेहिवींभित्युवर्णनात् ५८ २-११ कार्यक
रणनिर्मुक्ताकामकेलितरंगिता कन्नकन्नकता
देकालीलाविग्रहरूपा रितिः २-१२ कार्यामिमह
तत्वादीनि कारणमूलप्रकृतिः तैर्विनिर्मुक्ता चे
त्या च विग्रहरूप इति रूपकेतः ५४ कामस्य कामे
श्वरस्य केलीनां क्रीडाविलसितानां तरंगाः

परंपराः संजाता यस्याः ९० कनन्तीदीप्यमानैक
नकेसर सौवर्णमयेनाटंकेकर्णाभरणविशे
षो यस्याः ९१ लीलयानाथोत्मन विग्रहानवतार
विशेषान्धारयतो पद्मराजस्य महीषी लीलादे
वी तद्विग्रहधारिणी वा साच योगवासिष्ठप्रसि
द्धा आसीदस्मिन्महीपालकुले पद्मो विकासवान्
पद्मो नाम नृपः क्रमात् तस्यासीत्सुभगा भार्या लीला
नाम पतिव्रतेति ९२ २-१२ अजातयविनिर्मुक्ता
मृगयातिप्रप्रसादिनी श्वेतमुक्तिवस्मारायावहि
र्मुक्तिवस्तुलेभा २-१३ जन्मनाहि स्यादजा अजामे
कामिति श्रुतेः न जातो न जनिष्यत इति श्रुते
श्च महाभारतेपि नहि जातो न जायेयं न जनि
ष्ये कदाचन क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानां तस्मादहमजः
स्मृत इति ९३ जनने हि स्मृत्वमस्यास्ति जातस्य
हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य चेति वचनात्
तद्धि जननाभावरूपव्यापकविरुद्धोपलब्ध्या
प्राप्तमर्थमाह तथैव मरणेन विनिर्मुक्ता त
थेरदूपवविशिष्ठ निर्मुक्तायथेतिवा मुमुक्षु
भिर्विषयिभिर्विषयिभिर्यागादृयागाः क्रियन्ते
तं दृष्टपायतैक्तागरदूपवमोक्षः प्राप्यत इति

तात्पर्यं तदिदमुक्तमस्माभिः शिवस्तोत्रे यदि
परमिच्छसि धाम मत्सृजनाम स्वकेनाम परपद
नियमं तदा मस्मरहृदिकामहिषोनामेति ८४
मुग्धात्सौंदर्यवतीप्रकारप्रेक्षणेन मेति मूर्
च्छायस्माकमपिमद्ववे मुग्धः संदरमूढयोरि
ति विश्वः ८५ त्रिप्रस्पष्टदिनेरेव प्रसीदतीति
तथा अतएवोक्तं सौरपुराणे क्रमेणलभ्यते
मेधामुक्तिराराधनाद्विजः आराधनाद्भुमेश
स्तस्मिन्नजन्मनि प्रमुच्यत इति इदं तावत्
रभक्तिमतां पुरुषधौरेयपरं श्रेयोवातत् शिव
पुराणे स्मर्यते अल्पभावोपि योमर्त्यः सोपिज
न्मत्रयात्परं नयोनियंत्रपीडायै भविष्यति
नसंशय इति तदिमां व्यवस्थामभिप्रेत्योक्तं
तेत्रराजेपु मन्थासंप्रदायेनजपहोमार्चना
दिकं कृतेजन्मांतरे सम्यक्संप्रदायायकल्पत
इति ८९ अतः स्वात्मप्रवणं मांत्वविवितेहृतिर्येषां तैः
सम्यगाराध्या ९० बहिर्विषयैकप्रवणं मुविते
षायेषां मद्दलेभा तरत्नकरणानामसलभेत्ता
नेरत्नहर्षो ९८ २११ उद्धैर्विवर्जितालयाविद्याविद्यु
मालिनी निरामग्नानिरालंबामामामामग्नास्कृति २५

त्रिया ऋक्सामयजूंषीति वेदास्त्रयस्त्रयीतिको-
शाद्वेदत्रयरूपा तथा च कूर्मपुराणे हिमवंतं प्र-
ति देवीवचनं ममैवास्मा परा शक्तिर्वेदसंज्ञा पु-
रातनी ऋग्यजुःसामरूपेण सर्गादौ संप्रवर्तते
इति पद्मपुराणेपि आन्वीक्षिकी त्रयी देवी दं-
नीतिश्च कथ्यत इति देवीपुराणेपि ऋग्यजुःसा-
मभागेन सांगवेदगता यतः त्रयीति पठ्यते लो-
के दृष्टादृष्टप्रसाधिनीति निरुक्ते तु अकारा-
दिः सामवेदो ऋग्वेदस्तदादिकः यजुर्वेद इ-
कारादिस्तेषां संयोगात् श्रुतिः ते निष्पत्तिं स्मृता
प्राज्ञैः प्रोक्ता पूर्वापरक्रमात् विलिख्य यजुरा-
वैशाख्यशाखानुसारतः गुणसंख्या च ऋग्यजुपे
तत्स्थे तत्परे तथा हृदि संख्यासमाप्त्यादि त्रिस-
त्रेष्वेव वेषः तेन त्रयीमयी विद्या कार्यकारणया
गत इति अत्र श्रुतिशब्देन वाग्भवबीजमुच्यते
तेन तद्रूपस्यैवा ९५ त्रिवर्गो धर्मकामार्थाः
तस्य निलयाः स्थानं यस्याः ०० त्रिपुरभूतारिकाले-
षु कारोकारमकारेषु वा स्थापितिर्यस्याः त्रि-
षु लोकादिषु भेदेन तिष्ठतीति वा त्रिस्था तदुक्तं
मार्कंडेयपुराणे त्रयो लोकास्त्रयो देवास्त्रैविद्यं

ल॰
स॰ भा॰
२२॰

220

पावकत्रये त्रीणि ज्योतींषि वर्गीस्त्वं त्रयो यस्मोद
यस्तथा त्रयो गुणाः स्वयंः शब्दास्त्रयो दोषास्तथा
श्रमाः त्रयः कालास्तथावस्थाः पितरोऽहर्निशाद
यः मात्रात्रयं च तेन रूपं त्रिस्थे देवि सरस्वतीति ॥
एतद्देशाख्यचक्राभिमानिनी देवता त्रिपुरमालि
नी ११ अथ परिभाषायां मेरुलेखे विंशन्नामानि
विभजते वृन्दरथं भवदेवो वदनविभागमार्गे
ण गौणतरेगमनिवल्लशोभावीदेवैरधेष्ठिः १२
निर्गीता श्रामयारोगाययया १३ सर्वालेवनस्या
लेबोनतरायोगात्रिगालेबा १४ नष्टानेनवस्याप
त्रेः सावमूलतत्वंकारिणीमस्याग्रनालेवन्नमे
वसाधयति स्वात्मैवारामः क्रीडनेयस्याः स्वा
त्मानमेव द्वेधा विभज्यात्मा मे क्रीडमानेति पावत
त्यावसाधे हितावश्रयीयते सैवेनरेमेतस्मा
देकाकीन रमेत स द्वितीयमैच्छत्सह तावाना
सयथास्त्रीपुंमांसौ संपरिष्वक्तौ स इममेवात्मा
नं द्वेधापातयत्ततः पतिः श्च पत्नी चाभवता
मिति स्वात्मैवारामः कृत्रिमवनरूपं विविध
त्रं जगद्यस्या इति वा जगन्निर्माणसंहार
कालयोः स्वात्ममात्रावशेषात् ॥ १ ॥

तदुक्तं वायुपुराणे एकस्तु प्रभुशक्त्या वा ब-
हुधा भवतीश्वरः भूत्वा यस्माच्च बहुधा भवते
कः पुनस्तमर्हति स्वात्मीयं जगत्सर्वमात्मा व्रत
चेष्टनयोगारामः क्रीडते विवरणे हृत्ति तं यस्मा
दिति वा तदुक्तं मार्कण्डेयपुराणे स्वमत्तं परं दे
वीयस्य सर्वं प्रतिष्ठितं अतस्तं ब्रह्म परमं जगद्ब्र
तत्त्वरात्मके ध्यानाय व्यवस्थितो वह्निर्भीमा-
स्य परमाणवः तथा न विप्रियते ब्रह्म जगदेद
मशेषत इति १५ तथा यासहस्रारकर्णिकावे
द्यात्मायात्स्फूर्तिः सर्वाणि यथाऽङ्कुलि मामा स
यायाः कान्तिरेव वा शक्तिमादिमंडलास्यायाय
यती सा शक्तिरेव भगवती स्वयं यद्वा प्रसिद्धं
दृमेडलावह्निरव्यादिरश्मिजनका पीठषट्कहि
रेषैवेति दशभिः पंचभिश्चैव तथा स्तत्पारि
वैः कृत्स्नपवेतत्त्वदापीताजायंते पीठाः स्वराः त
स्मात् शांभवी मायेति वायुपुराणेन तत्त्वानि
वेशक्तिवीजस्थायिनेस्फव्वसी पूर्वयाराभिवर्धं
तीविघ्नहारिणीमिति यद्यानमुक्तं तादृशरूप
वेतीति वा १६ २५४ संसारपंकनिर्मग्नसमुद्ध
रणोपेदिता यज्ञप्रियायज्ञकर्त्रीयजमानस्वरूपि

ले.
म. भा.
२२१

णी २४ संसारलक्षणे कर्दमे निःशेषेण म
ग्नानेते समग्रदर्शनपण्डिताः कुशला अतएवाके
कोर्मे ये मनागपि शर्वाणीं स्मरन्ति शरणार्थि
नः उल्लायाय संसारासागरेण पतन्ति ते ११
यस्याः प्रिया यस्याः यज्ञो वै विश्वरीति श्रुतेर्म
खियतिर्वा २५ यज्ञस्य कर्ता यजमानात्मको दी
क्षितमूर्तिः परशिवस्तस्य पत्नी दीक्षाख्या संता
नस्य माता तदुक्तं लैङ्गे यजमानात्मको देवो म
हादेवो बुधैः प्रभुः उग्र इत्युच्यते सद्भिरीशान
श्चापरैः उग्राह्वयस्य देवस्य यजमानात्म
नः प्रभो दीक्षा पत्नी बुधैरुक्ता संतानाख्यस्तद
त्मज इति वायुपुराणेपि उग्रातनुः सप्तमीया
दीक्षितैः ब्राह्मणैः सह दीक्षापत्नी स्मृता तस्य
संतानः पुत्र उच्यते इति २६ अष्टसु शिवमूर्ति
षु वरमा यजमानमूर्तिरिति कविरूढाण्येक
विदामेति तदुभयमप्याह यजमानस्य स्वय
जमानमेवा दीक्षितात्मनो रूपेण स्यादिति उक्तं च
लैङ्गे पञ्चभूतानि चन्द्रार्कावात्मेति मुनिपुङ्गवाः
मूर्तिरष्टौ शिवस्याहुः देवदेवस्य धीमतः आत्मा
तस्याष्टमी मूर्तिर्यजमानाह्वया परेति ८.२९

२२१

धर्मोधारायनाध्यतायनधान्यविवर्धिनी वि
प्रश्रियाविग्रहरूपाविस्वभ्रमणकारिणी ८० त
नदेशेषुशिष्टपरंपरायातावेदाविरुद्धाक्रिया
धर्मपदवाच्यः तथाचसंवर्तस्मृतिः देशेदेशे
यश्चाचारःपारंपर्यक्रमागतः आम्नायैरविरु
द्धश्चसधर्मः परिकीर्तितइति तेषामाम्नमेता
स्ववैदेशेषुधीरा निरर्गलप्रवाहः धर्मधाराधा
रास्या इतिवा धर्मोतिष्ठतीत्यपवारात् धर्मे
सर्वप्रतिष्ठितमितिश्रुतेः धर्मधाराधाराधया
वाधर्मस्यसर्वधारत्वंयत्नकृतमितियावत् ८१
धनस्याध्यतास्वामिनी उपास्योपासकयोरभे
दात्तुवेरूपावा ८२ धनानियमानिविशिष्य
वर्धयति ८३ वेदशास्त्रादिविद्यावेत्तोब्राह्मणाः
विप्राः तदुक्तंब्रह्मवैवर्ते जन्मनाब्राह्मणोज्ञेयः
संस्कारैर्द्विजउच्यते विद्ययायातिविप्रत्वंत्रिभिः
श्रोत्रियउच्यतइति तैर्विप्रैरभीष्टायस्याः प्रवि
योवासविद्योवाब्राह्मणोमामकीतनुरितिभग
वद्वचनेनविप्रेषुकेसुत्रिकमायेनप्रीतिरितिसिद्धः
८४ उक्तंवचनेदेवतादेष्याविप्राःरूपंस्वरूपंप्र
रूपाः श्रुतावप्युच्यतेयावतीर्वैदेवतास्ताः सर्वा

देवविद्विब्राह्मणोवसेतीति पाराशरस्मृति
रपि ब्राह्मणंजंगमंतीर्थंविष्णुलोकेषुविश्रुतं
येषांवाक्योदकेनैवशुध्यन्तिमलिनाजनाइति
अथवा विप्रान्रूपयतिपूर्ववद्रूपवतः करोत्या
प्याययतीतिवा यस्मान्मन्त्रजपादिनाब्राह्मणा
नामाप्यायनंभवतीतिपूर्ववत् तदुक्तमापस्त
बस्तेन श्रूयमानात्तयोर्हि द्विःसन्मानात्तपसः
तेयः अर्चितःपूजितोविप्रोदुग्धागौरिवसीदति
आप्याययतेयथाहः सहस्रेणरस्तमेभवैः एवंज
पैश्चहोमैश्चपुनराप्याययतेद्विजइति ८५ विप्रे
षांब्रलोकानांप्रमाणेष्टछिद्यन्तिनाशरूपयाग्
तायानेकारयति विप्रशब्दोविप्रपरोवा विप्र
विप्रैर्वषट्कारइत्युक्तेः तस्यप्रमाणकारिणि
स्मर्यतेतावत् कालिकापुराणेयमितिहासः
विप्रैकदाव्योममार्गेणनारदोगच्छत्
अधःकामरूपदेशेनीलाचलवासिनीं कामा
ख्यांदेवींप्रणाममत्रामण्यनादस्पतामत्स्यैवगा
नः ततस्तत्कोपवशात्समुद्रमध्येपतितस्तत्रै
बध्यमत्स्यासीत् ततः कियताकालेनगावेषये
तीलक्ष्मीनारदस्यवादिमंहत्वानमाकल्पितका

मार्कण्डेयप्रलये विश्वं सावपानी कृत्य प्रमत्ताद
मोचयत् ततः सोऽपि तामाराध्य वैकुण्ठलोकम
ध्यवात्सीदिति ८६ २१९ विश्वग्रासा विद्रुमाभा
वैष्णवी विष्णुरूपिणी अयोनिर्योनिनिलया कू
टस्था कुलरूपिणी २२० विश्वं चराचरं ग्रसतीति
विश्वग्रासा चराचरसंहर्त्रीत्यर्थः तथा च काठ
केऽश्रूयत यस्य ब्रह्म च क्षत्रं चोभे भवत ओदनः
मृत्युर्यस्योपसेचनं क इत्था वेद यत्र स इति अ
त्र मृत्योरुपसेचनत्वेनात्तृत्वान्तर्हार्थं चराचरग्र
हीति स्मार्यते ब्रह्मसूत्रमत्ता चराचरग्रह
णादिति ८७ विद्रुमाः प्रवालास्तद्वदारक्ता रक्ता
विद्रुमाभा वितत्वानमेव द्रुमः शुभ्रोक्षुपेव
क्षतत्साभ्यासेन तत्रेति वा ८८ विष्णोरियं वै
ष्णवी तथा च देवीपुराणे शंखचक्रगदाधरे
विष्णुमाता तथारिघ्ना विष्णुरूपा च या देवी वै
ष्णवी तेन गीयत इति अत्र च तस्योक्तास्तत्रयः
स्थिताः तथारिहन्त्यस्य विष्णोरिवं देवत्वमिती
त्यर्थः विष्णुरूपेण मस्पतटस्थितेत्यर्थः तेनतन्त्र
यमस्तुत्यागताघेना ८९ न देवात् विष्णुदे
वरूपमस्याः नचैकेन लितोपाख्याने ब्रह्मा

ले॰
सं॰ भा॰
२२३

223

उपुराणे एवमेमेवयो कृष्णरूपं गोपिकाजन
मातिदेवीवचनात् कूर्मपुराणे हिमवत्कृ
तदेवीस्तवे सहस्रमूर्धानमनेनशक्तिसह
स्रबाहुं पुरुषं पुराणं शयानमब्धौ ललितत
थैवनारायणाख्यं प्रणतोस्मि रूपमिति कौर्मे
एवमेकणाके प्रति शिवेन विश्वरूपदर्शिते
किमेतद्भगवद्रूपं महेशं विश्वतोमुखं का च सा
भगवन्माप्रेराजमानाख्यवस्थितेनितरहेन
शिवेन स्वस्वरूपप्रभावे निवेदिताके ममयापरमा
मायाप्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका प्रोच्यते मुनिभिः श
क्तिर्जगद्योनिः सनातनी स एवमायया विश्वं व्या
मोहयति विश्ववित् नारायणः परो व्यक्तो मायारू
प इति श्रुतिरिति सनत्कुमारसंहितायां प्रभा
करारव्य राज्ञो विष्णुभक्ति तन्महिम्नः प्रश्ने मा
व्यायाप्यपार्वतीभक्तिवर्णयित्वाके एवं देवा
त्मनास्वेनरूपेण च जनार्दनः देयमोरकका
र्थत्वादेक एवद्विधाचिन्त इति बृहन्नारदी
यसंहितावपि दुर्गां कात्यायनीं चैव यजन्त्वादे
वतामपि चेतसा मत्प्रसन्नेन विश्वलोक
मवाप्नुयादिति पद्मपुराणेपि ः

वेङ्कोस्त्रपयेयस्तत्पलवेणरसेनच सौपर्णो
नसपनेनविष्णुनासहमोदतइति वामनपु
राणेपि पौर्णमास्यांतुयोमाघेपूजयेद्धिपिवा।
छिवां सोश्वमेधमवाप्नोतिविष्णुलोकेमहीय
तइति ८९ नविद्यतेयोनिःकारणंयस्याःसायो
निः योनिशब्दःस्थानवचनोवायोनिर्देहइतिनिरु
देप्रकारीतिरुक्तेदेहे इतवोपवेशनायसमया
स्थानेकृतमित्यर्थात् तेनस्थानरहितापरिछि
न्नेत्यर्थः अस्यविश्वयोनिर्जनिकामातेत्यिवा ९०
निलीयतेजगदस्यामितिनिलया योनिश्चासौनि
लयाचयोनिशब्दःप्रकृतिपरः कर्तारमीशंपु
रुषंब्रह्मयोनिमितिश्रुतौप्रयोगात् कर्तारंकि
याशक्तिमेनमीशंनियंतारंपुरुषंपूर्णंब्रह्मप्र
णयोनिंप्रकृसंपश्यन्तेनापश्यन्तीतिव्याख्यानात्यो
निश्चहितीयतइति ब्रह्मसूत्रेच यद्वा योयोनिं
योनिमधितिष्ठत्येकइतिश्रुतौ मायापरत्वेना
पियोनिपदस्यव्याख्यानदर्शनात् योनिमेवे
वनिलयःपरिच्छेदकायस्याइत्यिकायस्याइ
ति योनीनांजगत्कारणानांब्रह्मादीनांनित्तरा
तत्र्यस्यामितिवा योनिस्थाग्रवकमेवनिल

ले॰
स॰भा॰
२२४

गेयस्याविदुर्नूपायादेव्या इतिवा अत एवा
थर्ववेणे शौनकशाखोपांश्रूयते तस्मिन्हिर
ण्मये कोशे त्र्यरे त्रिप्रतिष्ठिते तस्मिन्यद्य
मात्मन्वत्तद्वै ब्रह्मविदो विदुरिति तिश्रस्याग्रेचः
पूर्वमष्टचक्रा नवद्वारा देवानां पूरयोध्या त
स्याहिरण्मयः कोशः स्वर्गो ज्योतिषावृत इ
ति श्रुते अनयोश्चोरर्थः देवानामयोध्या
याश्रसाध्याडुले भाष्टूनगरी श्रीचक्रमित्यर्थः
चक्रे पुरे च मदनमगारे च गृहाह्वियामिनिश
कारात्त्वप्रनविश्वाख्येकोशात् ईश्वराचास
नृपायोध्यानगरीत्समसीनामयोध्या इयंत्वदे
वानामयोध्यार्थः साकीदृशी अष्टचक्रा अष्टाव
कानि अष्टारद्वादशारेमन्वस्त्र अष्टदल षोडश
दलेपद्मेभूमित्रयंभूरस्त्रं त्रयंचमतियस्याःसा
नवसंख्यानिद्वाराणियोनिद्वाररूपत्रिकोणानिय
स्याःसापंचशक्तिचतुर्वह्निमेयोगानवचक्रसंभवाद
तिनिगमहृदये स्वाभिमुखत्रिकोणशक्तिःप
रिभाषा तस्यामयोध्यायांहिरण्मयस्तेजोम
यःकोशोनिधानंत्रिकोणरूपमपवर्गः॥

हृद्रूपत्वात् नैमिरीयाणां स्वर्गोलोक इति
पाटस्तदाध्ययमेवार्थः तस्मिन्हिरण्मये स्मा
दिसमस्तं पंचकं समानाधिकरणं स्याद्यर्थे
त्रिकोणे यदस्ति बिंदुरूपं तस्मिन्नस्ति सूक्ष्मं तत्र
सिद्धं ब्रह्म विदश्चात्मा वा विदुः आत्माभेदेनैव बि
न्दुभेदेनापि ब्रह्म समस्तं इत्यर्थः ९२ कूटस्थेति
कृत्स्नलयमात्मानमानंदादिकमाहृत्य संसारे
पातयतीति कूटमज्ञानं तदध्यक्षतया तत्र
तिष्ठति कूटस्थमचलं ध्रुवमिति श्रुतेः कूट
स्याज्ञानस्य स्थास्थितिर्यस्यां सा वा कूटो गिरिशृंग
तद्वल्लिक्रियतस्यां तिष्ठतीति वा ग्रयस्कारैः प्र
हाराधिकरणत्वेन भूमौ निखतो लोहविशेषः
कूटस्तद्वल्लिविकारा वा कूटानां विश्वसमृद्धा
नां स्थितिर्यस्यां सा वा वाग्भवादिकूटत्रये तिष्ठती
ति वा कूटं पुरद्वारं श्रीचक्रांतर्गतत्रिणां तत्र
तिष्ठतीति वा कूटं यंत्रे तत्तेनाशौ निश्चले लो
हमुद्गरे मायादिभंगयोस्तस्य समीपवर्त्तवदंभ
योः पुरद्वारे वपुर्ममेतीति विश्वः ९३ कुलकौल
मार्गी वसमूजावेशाचारावातरूपिणी ९४
११७ वीरगोष्ठीप्रिया वीरा नैष्कर्म्या नादरूपिणी

ल·
सा भा·
२२५

विज्ञानकलनाकल्पाविदग्धावैंद्रवासना ९९
वीराणांगोष्ठीसभाप्रियायस्याः ९५ स्वयमपि
वीरैर्वन्द्यावीरा ९८ निर्गतानिकर्माणियस्मा
त्सानिष्कर्मा तस्यभावोनैष्कर्म्यं प्रशेत्रादिवा
क्यवशीयाच्चुरयः कर्मलेपाभाववतीयथोः
लिप्यतेनसपापेनेतिस्मृतेः योगसूत्रमपिक्ले
शकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष
ईश्वरइति १०० इतिश्रीभास्कररायेणकृतेसौ
भाग्यभास्करेनवमेनशतेनाभूद्दशमीवापि
मेशतकेनामदशमीकला ५ ॐ श्रीगुरुभ्यो
नमः नादःप्रणवशिरःस्थितः तद्रूपात्तदुक्त
मभियुक्तैः प्राणेदललक्षणमनाहततनाम्निदेशे
नादात्मनापरिणतंतवरूपमीशे प्रत्यङ्मुखेन
मनसापरिचीयमानंशंसंतिनेत्रसलिलैःपु
लकैश्चयस्माइतिनादरूपमस्यावा तदुक्तंस्वच्छ
न्दतंत्रेरोधिन्याख्येयउक्तंतेनादस्योर्ध्वंस्थित
इत्यादिना तस्मात्संगगनामूर्ध्वगामिनीपर
माशिवोध्यायेदित्येतेन विज्ञानस्यचलन
सात्वाकारस्यकलनात्मसाकारः २

कलयित्वमहाकल्पा उक्तः कालरूपा कादंब
र्यादिरूपा वा कल्पं सर्गं प्रभाते च कलेनीग
गदत्त्वेषाः कल्याकल्याणवाचीस्या कादंबर्या
मपि स्मृतेति निविष्टः इ विदग्धावातथेशीला
म्रवोरूपरिभोगहृत्संनिवेशोवैदर्वं तदा
मनेयस्याः उक्तं च स्वच्छंदतंत्रे डाकिनीमंडला
ह्वर्धे विंदुरूपं तत्त्ववर्तुलमित्यादिना तत्र पद्मेशि
वे च वर्णयित्वा तस्यवा सभोगस्समासीना॰
शांतिनीतामनोन्मनीत्यादिना विंदुसंवेधिव
क्रसर्वानंदमयाख्येमेवास्मनेयस्मा वा विंदुनो
वासमूह्योवैदर्वं तदेवामनेतदभिधेयाणांना
मायारोभिधायको यस्मा इतिवा तथा वत्साना
णेवतंत्रे विंदुरूहं प्रवक्ष्यामि वीजरूपं वरानने
हकारे बिंदुरूपेण ब्रह्माणं विद्धि पार्वति मकारे
बिंदुसंगम्यं हरिं स्याद्हृद्रे स्थिरं श्रविमाभाव
मेवं यो लोके हरिहराविति इत्यादिना वा मादी
नामिच्छादीनं जाग्रदादीनां च त्रयं त्रयं बिंदुरूप
मेवोत्कोपसंहृते एवं बिंदुत्रये यो गाथा त्रिपुरा॰
नामरूपिणीति ५. २१८ तत्वादिकातत्त्वमयोत
त्वमर्थं स्वरूपिणी सामगानप्रिया सोम्या सदा॰

४

ने. भा स. २२६

९२६

शिवकृद्देविनी २१५ नत्वातिप्रलयपर्यन्तस्था
पिवस्तुतिषट्त्रिंशत्संख्यामेव ब्रह्मादीनां तत्त
त्त्वपदवाच्यत्वाभावात् उक्तं चापि श्रुतेः आप्रल
यं यत्तिष्ठति सर्वेषां भोगदायि भूतानां तत्तत्त्व
मिति प्रोक्तं न शरीरघटादि तत्त्वमतः इति तेभ्यो
प्यकात्तनाशेप्यमवस्थानात् तत्त्वमयी तत्त्वप्र
त्रुराद्यभावात्तत्तदधिकात्तन्मयी चेति नामह
यार्थः संप्रज्ञातासंप्रज्ञातसमाधिद्वयरूपति
गावत् तदुक्तं ज्ञानानां वै स्वयंप्रज्ञातसंज्ञत्व
शिवाधिकेन जायते असंप्रज्ञातत्वनामात् शिव
तत्त्वेनैव भवेत् तल्लक्षणं प्रापितत्त्वैव स्वयंप्रज्ञा
तभेदस्तीव्रतीव्रतरो भवेत् असंप्रज्ञातभेद
त्वभेदभेदतरत्वस्था हास्यरोदनरोमांचकंपःस्वे
दादिलक्षः तीव्रतीव्रतरो विसमाधिरुपलक्षि
तः निमेषवर्जितनेत्रैव प्रसन्नलक्षणास्थिते से
दभेदतरो द्विसमाधिरुपलक्षित इति इदं व
ह्यंते नो विशेषमनोधारणेन भवति तद्वते
जः स्वतःप्यसुखोरववदेतत्वं अथवाप्यात्मतत्त्वं
विधानतः शिवतत्त्वे चेतनि विविधयत्नमयी तत्स
मष्टिरूपमवेतत्त्वरूपतात्रिविधयत्नाधिकाचेतसः

वन्हिविधं तत्त्वस्वरूपं स्फुरंहृदे: मायातमात्म
तत्त्वं सदाशिवो तस्मात् शक्तिशिवौ शिवतत्त्वे
तुरीयतत्त्वं समष्टिरेतेषामिति सतत्त्वे चित्तत्त्वे
मानंदतत्त्वे चेति त्रयाणां स्वरूपं सच्चिदानंदात्म
ल्लिणान्नातेषु शिवादिक्षितिमंतेषु शिवशक्त्या रा
नंदांशेनाहृतः सदाशिवेश्वरशुद्धविद्यानां
चिदंशेनाहृतः मायादिक्षितिमंतानां तत्सदंशमा
त्रमनाहृतं सच्चिदानंदानामुभरोनराभीवस्य
वरणं पूर्वं स्मरणं वरणाभावयाप्यतनियमा-
च्छिवतत्त्वे त्रयमप्यनाहृतं विद्यातत्त्वे सच्चिदं-
शावनाहृतौ आनंदांशतस्य मावरणे आत्म
तत्त्वे तु चिदानंदांशौ समप्यनाहृतौ तिष्ठतः आ
त्मशक्त्याप्यात्मलाभः स्यादिप्रयोगोल्लितमात्रप
रत्वेन प्रसिद्धः विद्याशक्त्याज्ञानरूपविमर्शः शि
वशक्त्यामीतरूपानंदप्रसिद्ध इति तेन शक्ति
त्रयेणैव सच्चिदानंदांशावत्त्वलाभ इति तत्त्वत्र-
रहस्यं १ महावाक्यस्थयोस्तत्त्वंपदयोरर्थौ शि
वजीवौ तत्स्वरूपमस्याः ८ सामगानेच्छिंदयस्याः
सामगाः छंदोगाः अतएव तस्याणेव स्त्रियायस्या
इतिवा ८ सोममहैतिय इति सत्रेणायस्य

येसोमयागार्हाःसोम्या उमयासहितः सोमोव्य
वोयस्मा इत्यर्थेमयेचेतिसूत्रेणवायप्रत्ययः अ
प्यवासोमः कर्पूरवेदयोः सोमस्त्वाल्पादिके
शात्वादित्वात् यप्रत्ययः तत्रसाधुरित्यर्थेयत्प्र
त्ययोवा सोमेस्मादिहृड्डिपाठेनवानवेर्णोदि
वात्वार्थेस्मात् ४ सदाशिवस्यक्रोडे विनीभायां
श्यामलाशुद्धविद्याश्वारूढादिरूपमर्थः १२४
सव्यापसव्यमार्गस्थासर्वापद्विनिवारिणी स्वस्था
स्वभावमधुराधीराधीरसमर्चिता २२ सव्यश्चा
पसव्यश्चमार्गौच सव्यापसव्यमार्गाः तेषुस्थि
ताश्रुतिस्मृतावितरणपालनाधिकारादिसान
तमेतियावत् तेषांत्रयाणांस्थानस्थितिर्यस्मा
मितिवासेतिहिसवितृमंडलस्योत्तरदक्षिणम
ध्यभागभेदेनत्रयोमार्गाः अश्विन्यादिभिस्त्रिभि
स्त्रिभिर्नक्षत्रैरेकैकावीथी तादृशीभिस्तिसृभि
र्वीथीभिरेकैकोमार्गः तदेतद्विस्तरेणोक्तंवाय
वीयपुराणे अश्विनीकृत्तिकायाम्यानागवीथी
तिशब्दिता रोहिण्यार्द्रामृगशिरोगजवीथ्यभिधी
यते पुष्याश्लेषातथादित्यावीथीचैरावतीस्मृता
एतास्तुवीथयस्तिस्रउत्तरोमार्गउच्यते तथाद्वेवा

पिफल्गुन्योर्मघायाश्चैवार्षभीमता हस्ताचित्राच
स्वातीगोवीथीति त्रिशाह्विता मैत्रविशाखा
ज्येष्ठायावीथीनाम हृष्टा मता एतास्तु वीथ्यः
स्तिस्रो मध्यमो मार्ग उच्यते मूलाषाढोत्तराषा
ढाश्रजवीथ्यभिशाह्विता श्रवणं च धनिष्ठा च
मार्गीशतभिषक् तथा वैश्वानरे भाद्रपदे रेवती
चैव कीर्तिता एतास्तु वीथ्यस्तिस्रो दक्षिणामा
र्ग उच्यत इति याम्या भरणी ज्ञा दित्या श्रादित्ये
वस्यापुनर्वसुः मार्गी मृगवीथी स्याद् अमयत
श्रवणामस्ये रीरेमवैष्णादपमघेत दक्षिणामि
ति काश्यपस्तु केनमपशाह्वेन नागवीथी गजवी
थ्यैरावतवीथ्यैरावतवीथ्यैरावतवीथ्यात्म
क उत्तरो मार्गो विवक्ष्यते अथ मध्यशाह्वेन वृज
वीथी मृगवीथी वैश्वानरवीथ्यात्मको दक्षिणो
मार्गः मार्गशब्देन सामान्यवाचिना च विशेषा
दार्षभवीथी गोवीथी जरद्गववीथ्यात्मको म
ध्यमो मार्ग उच्यते यच्चात्र उत्तरमार्गे मृगशीर्ष
संबंधेन मृगस्यापि मार्गे इति व्युत्पत्त्या मार्गे
इति व्युत्पत्त्या मार्गपदेनोच्यते मध्यमस्तमध्य
पदेन दक्षिणमार्गास्त्वव्याख्यानीयत्वात् अथम

ले॰
सं॰ भा॰
२२८

228

अस्तुयथास्थितपवयष्ठासंक्षेदक्षिणवामयो
रितिकोशाद्दक्षिणमध्यमार्गोवेवसव्यापदे
नोच्यते उत्तरस्वमार्गपदेनेतिवक्ष्यमाणमार्गो
णवामसंख्याक्रमेणनिर्देशः संपद्यते अथवा
दक्षिणमार्गपवमस्गावीथीसंवेधित्वादुत्कृ
ष्टमार्गपदेनोच्यते मध्यमस्वपसव्यपदेन
उत्तरमार्गोपलयाद्दक्षिणस्थानीयत्वात सव्यप
देनतूत्तरपवेतिदक्षिणसंख्याक्रमेणेतिनिर्दे
शः संपनीपद्यतइत्येकाव्याख्या एववामेख्या
देवयानोर्चिरादिमार्गोनिवृत्तिपरैःप्राप्यःसव्यः
पितृयानोधूमादिमार्गःप्रवृत्तिपरैःप्राप्यः मा
र्गेष्वशाहोमार्गेषुस्थास्थितियेस्मादितिघुसमा
ध्रुवावस्थितिशालिविश्वलोकपरः ज्ञादिमादि
ग्रहाणांस्वस्वमार्गेस्थापनस्यप्रभावाधीनत्वात
ईदृशमार्गत्रयरूपस्पष्टः पतद्दल्वरस्वविश्व
पुराणादितीर्थेशे उत्तरपदगामस्यस्यश्रजवीणा
श्वदक्षिणे पितृयानः सेवेपथावेश्वानरपथा
हरिः नत्रामतेमहात्मानोऽक्षपयोस्यग्निरेवेति
णः भूतारंभकृताब्रह्मशंसेतोऽक्षरविगुणताः
प्राप्यंमेनतयोलोकाक्षेषापथ्यास्मदक्षिणः

वलितेनैते पुनर्ब्रह्मलोकात्पतन्ति युगे युगे संत
मातपसैव च मर्यादाभिष्कृतेन च जायमा
नाश्च पूर्वे च पश्चिमायां गरुडे ध्रुवे पश्चिमाश्च
पूर्वे चाजायन्ते निधने स्थिरा एवमावर्तमाना
स्तिष्ठन्ति नियतव्रताः सवितुर्दक्षिणमार्गं
श्रिताश्चाचंद्रतारकमिति लोकालोकपर्वत
स्योत्तरशृंगमगस्त्यस्यान्ते नटकेमनस्य पुराणे
लोकपालाश्रितास्ते लोकालोके चतुर्दिशं
तस्योत्तरमगस्त्यस्य शृंगे देवर्षिपूजितमिति
पृथ्वीप्याः मूलादितत्रयस्यैवेश्वानरप
थात् वरमनत्तत्रेयात् भूतारंब्रह्मकृत
ब्रह्म स्रग्भिमार्गो वायकेकमकोडात्मकेवेद
भागो जायमाना इति स्मृताश्रपिस्वकल्पवृ
तः पुनर्जायमाना इति समुद्रायाद्यः तथात
त्रैवनागवीथ्युत्तरं यच्च सप्तर्षिभ्यश्च दक्षिणं
उत्तरः सवितुः पंथा देवयानस्तु स स्मृतः त
त्रैते वशिनः सिद्धा विमला ब्रह्मचारिणः सं
ततिं ये जगुप्सते तस्मात्तैर्मृत्युर्जितश्च ये अष्टा
शीतिसहस्राणि मुनीनामूर्ध्वरेतसां उदक्प
थानमर्यमाः स्थिताश्चामृतसंप्लवं तेसंप्रो

गात् लोभस्य मैथुनस्य च वर्जनात् इच्छाद्वेषाभ
हुताच भूतारंभविवर्जनात् प्रनष्टा कामसं
योगादिच्छादेर्दोषदर्शनात् इमं वै कारणैः
शुद्धात्मस्तत्वं हि भेजिरे आभूतसंप्लवं स्थान
मस्त तं हि भाष्यते त्रैलोक्यस्थितिकालोयम
पुनर्मार उच्यत इति नागवीथ्युत्तरं प्रस्थिमा
दित्रयोत्तरं भूतारंभविवर्जनात् प्रवृत्तिमार्ग
परित्यागात् तृतीयमार्गेण सह फलेकं मा
प्नोतीत्याह आभूतसंप्लवमिति तथात
त्रैव ऊर्ध्वोत्तरमृषिभ्यस्तु ध्रुवो यत्र व्यवस्थितः
एतद्विष्णुपदं दिव्यं तृतीयं व्योम्नि भास्वरं निर्धू
तदोषपंकानां यतीनां संयतात्मनां स्थानं तत्
रमं विप्र पुण्यपापपरिक्षये अपुण्यपुण्योपरमे क्षी
णाशेषाप्तिहेतवः यत्र गत्वा न शोचंति तद्विष्णोः
परमं पदं द्वितीयवचनात् अनेन योगिनां तत्त्वयात्म्या
विवेकज्ञानदृष्टं च तद्विष्णोः परमं पदमित्यादि इ
त्यपरा व्याख्या एवं वा उपायमनाक्रमे हि द्वौ मार्गौ द
र्श्यते वाममार्गो दक्षिणमार्गश्चेति तत्र वाममा
र्गो नाम सर्ववर्णाश्रमविहितानि यावंति कर्मा
णि श्रौतानामग्निहोत्रादीनि स्मार्तानामष्टकादीनि तां

त्रिकाणिमेत्रसंस्थादीनितेषुसर्वेषुयागादेव
ताःप्रधानभूताश्चेगभूतावातत्रस्थानेस्वापा
स्यामेवदेवतांसर्वत्रभावयेत् तत्तद्देवतावा
चकपदेतरंविशेषणत्वेनस्वदेवतावाचकप
दंसर्वमंत्रेषुनिक्षिपेदित्याकारकः ईदृशमा
र्गेदेवर्षिपितृणामनृणशोधनाभावेऽप्यसंपा
तकं दक्षिणमार्गेतश्रौतादितत्कर्मणादेव
तास्थानेस्वोपास्यदेवतैवभावनीयेतिननिर्वे
धः अपितत्तद्देवताविषयकतत्रेषुयानि
कर्माणिविहितानितदंगत्वेनैवेति सर्वक
र्मणामुपदेशाभावात्दक्षिणमार्गेताहृशोपातकं
नास्तीतिकडितिमातः वाममार्गेतुविलंबिनः
अृणशोधनाभावेनाकिंचित्कालंप्रतिबंधात्
नैवैवसमनुष्ठानतोपिकविनेमोतांशापि
विलंबितमायेनेकधंशिष्टानांवाममार्गेप्र।
वृत्तिरितिवाच्यं ऐहिकानामुच्चावचफलाना
मिहैवजन्मनिभोगलिप्सयामोक्षेस्वल्पविलं
बस्यसोढव्यत्वात् भुक्तिमुक्तिप्रदत्वेनविष
यिकशिष्टानांप्रवृत्तिसंभवात् ऐहिकभोग
विरक्तशिष्टानांतमोक्षेविलंबस्यासोढव्यत्व

ल॰
स॰भा॰
२३॰

230

इतिगणमार्गे श्रद्धस्मितितिविवेकः तदिदं स
विस्तरेण निरूपितं कालिकापुराणे सर्वत्र देवी
मंत्रेषु वैदिकेष्वपि भैरवी त्रिपुरां चिंतयेत्त्रि
सवेदमंत्रेषु च क्रमात् देवानामपि सर्वेषु भैर
वेतिपदं सदा ऊर्ध्वाहिशेषणे निसंनोच्चार्यंति
विशेषणे श्रायुः त्रनेत पृथिवी सत्का त्रिपुरभै
रवी ऊर्ध्वादावमने विशाउधारयात् तत्रावरेत्
रदविस्मभैरवस्ल विवक्रमस्तोरितं स्दाले
वनक्रमेषु मंत्रमंते नियोजयेत् गायत्रीत्रिपु
रयांतभैरवीसुवरेछिवा मांतोउभैरवायेति
सूर्यायाछेतिवेदयेत् उदुत्यं जातवेदसं देव
वहंतिकेतवः दृशेविश्वाय सूर्यं तशेषभैर
वमारयेत् तर्पणादौ प्रयुंजीत तरण्यंतोबलभै
रवं श्रावाहनेच स्वपिंदने भैरवानितितनयं
ने रण्यंता भैरवीमातः स्थितभैरवतरण्यंता
श्राद्धेच त्रिपुरापूर्वं तर्पणे पित्रयोजयेत् जो
तिष्ठामाश्वमेधादौ यत्रयत्रे प्रसृजयेत् तत्रभै
रवद्रूपणाद्देवीमपिच भैरवी एवंतवाम्य
भावनयंजनत्रिपुरभैरवी पश्चावामेनमार्गेण
दृश्यादृश्यादतिगतनाविना रश्मीदेवासिद्धेव

मनुष्यान्भूतसंघगान् योयजेसंघभिर्यज्ञैःऋ
णानांपरिशोधयते विधिवत्स्नानदानाभ्यां सर्वे
यद्विधिपूजनं क्रियते सरहस्यं ततद्दत्तिण
मिश्रोच्यते सर्वत्र पितृदेवादौ यस्माद्भवतिद
त्तिणः देवीवदत्तणायस्मात्तस्माद्दत्तिणाउ
च्यते यादेवीपूज्यमानात्तुदेवादीनामशेषतः
यज्ञभागात्स्वयंभुंक्ते सावीमात्तुप्रकीर्तिता पू
जकोपिभवेद्वामसल्लमार्गमतंतेरतः पंचय
ज्ञान्वाकुर्यात्कुर्याद्वामपूजने श्रमस्यपूजाभा
गंह्रियते गरहस्यानिवामिकाः यःपूजयेत्वा
ममावेनैतस्य ऋणशोधने पितृदेवनरादी
नांजायते तकदावन सर्वत्रविघ्नरोगाः वे
नमार्गेणगच्छतः यदाजायत प्राज्ञस्य तदामा
तमवाप्नुयात् चिरेणलभते मोक्षं वामनैवषु
वैनरः ऋणशोधनजैः पापैराक्रांतत्वेनमेव
व इहलोके सावष्टंभयुक्तः सर्वत्रवल्लभः स
दनोपमकांतेन शरीरेण विराजता सराह
केचराजानं वशीकृत्यसमेततः मोहयत्यंति
ताः सर्वाः ऊर्ध्वंमदविह्वलाः सिंहव्याघ्रोल
रक्षेम्भूतप्रेतपिशाचकान् वशीकृत्वेन्विचर

निवासुवेगोप्यवारितः बालां वा त्रिपुरां देवीम
घोरां वाप्यथ भैरवीं योयजेत्परया भक्त्या पंचवा
लोपमः कृती कामेश्वरीं तु कामाख्यां पूजयेत्
यथेच्छया दक्षिणादथवा वामात्सर्वथा सिद्धि
माप्नुयात् महामायां शारदां च शैलपुत्रीं तथैव
व यथा तथा प्रकारेण दक्षिणेनैव पूजयेत् या
दक्षिणं विना भावे महामायादिसर्वेति स पापः
सर्वलोकेभ्यः श्रुतो भवति रोगयुक् अस्मात्त्रि
वइमायाः याद्देव्यः पूर्वमीरिताः ता दक्षिणाद्य
स्मेता वा पूजनीयास्तु साधकैः किं तु यः पूजको
वामः सोभ्याशापरिलोपकः सर्वाशापूरको य
स्माद्दक्षिणस्ततउत्तम इति इति वेतालभैरवीं॰
प्रति शिववचनं एतस्मात्सव्यापसव्यौ च तौ मा
र्गौ वेति कर्मयोरयः तयोः स्थिता मार्गद्वये र
नागुणामेमध्येः वाममार्गेणैवोपास्या नो त्रि
पुरभैरव्यादिदेवता नो दक्षिणमार्गेणैवो
पास्या नो शारदादिदेवता नानुभयथापि॰
विकल्पेनोपास्या नो शिवरहस्यादिदेवता॰
नो च परमार्थे रहस्या त्रिपुरसुंदर्यभेदादि
नियावत् ॥

इत्यस्याख्याख्योक्तद्वितीयाख्यानेपि मार्गपदेनै
वपरिशिष्टालक्षणया ऋवमार्गीयादानेम
तित्रिविपदकेद्वन्द्वरूपमध्यापमध्यमार्गीय
मध्यमार्गीयपदेद्वि त्रिपदकेद्वन्द्वगमेथारयद्रूपं
चैकंपदमिति अयाणांपदानांपुनर्द्वन्द्वापवा
देकशेषेणाख्याख्योत्तयसमुच्चयोऽवगन्तव्यः
॥२॥ अथ ययतौपेख्यानौ नविद्रुमेकाद्यः पतं
गायद्विदेदस्पृकमिमादिस्फुलकरीमायेमा
गेद्रयप्रष्टाः कष्टामापदेशामात्रेषामध्याप
दमनायामनामस्मरणाद्विसाधनमात्रेणाद
ययानिवारयतीत्याह सर्वापदिति सर्वाआ
पदो विशिष्य नितरां वारयति तथाच कूर्म
पुराणे देवीवाक्यं येत्वसंगामपरित्यज्य मामे
वशरणंगताः उपासनेसदाभक्त्यायोगमैश्व
रमाश्रिताः सर्वभूतदयावंतःशांतादांताविं
मत्सराः अमानिनोबुद्धिमंतस्तापसाःसंयत
व्रताः मच्चित्तामद्गतप्राणामज्ञानकथनेरताः
संन्यासिनोगृहस्थाश्चवनस्थाब्रह्मचारिणः ये
वोक्तलक्षणेहीना अपिमन्नामजापकाः तेषां
नित्याभियुक्तानामापदोपर्वतानपि नाशयामि

ल.
स. भा.
२३२

232

तेनां ज्ञानदीपेन न विरादिहेति ग्रथ्यपरिभा
षायां सप्तत्रिंशन्नामानि विभजते । विवरना
डिंभवदाहृचैकाभेदेवीभगणेच तर्गणे
भ्रूभंवभालशतेन नेगमेदा ग्रन्थोऽनर्थभवपू
र्वोर्थेनकारस्याकथनादेकपदेपादानाच्चद
शसंख्यापिक्रमि उतत्रप्रथमोपस्थितिवादे
कादशानां नामेति सिध्यति ११ ऊः स्वकृतवी
वोल्याभावात्तस्या स्वस्मिन्नेव न स्थितावा सभ
गवतः कस्मिन्प्रतिष्ठितः स्वे महिम्नि[illegible]ति हे
वावेति श्रुतेः स्वरित्मच्चये स्वर्गवा वितत्रति
हमध्यतनत्येतिवा शोभनाश्रयाश्रयस्थि समा
वागतिनिवृत्स्वभावेगतिर्यथासावा १२ स्वभा
वादेवोपाधिसंपर्कमंतरेणैव मधुरा सर्वा
भिलषणीया मधुरे रसवत्त्वादुष्ट्रियछिनि
विष्टः स्वस्याः भावोवस्थानं यस्याः सा च सामध्य
रिवतिवा मीनातीतिवा मध्यान्तिरात्रस्यतेत्र
इयतियावत् यद्वा स्वस्यात्मनो भायांधः वमाः
प्रथमगणनीया आत्मज्ञेन मा इतियावत्
नेवापुरेवपुराप्रतिति इलेनाङ्गाग्रिमः
तेनदापरथ्यमपूर्वयथा सर्वोनममंगाम

नष्टहृदयमात्मज्ञानवतांनिर्वाह्निकेऽस्यर्णः न
चावमयपदस्यनिकृष्टपरत्वमेवेतिअमित
म अवमोत्तरमपदायाः प्रथमचरमपर
त्वेनप्रयोगदर्शनात् अग्निरग्रेप्रथमोदेव
तानांसयातानामुत्तमोविष्णुरासीदित्यायोवेल
वेष्टियास्मात्तुवाक्यमेतस्यसर्वदेवताप्रथम
चरमभूतयोरग्निविष्ण्वोर्ग्रहणेसमाहारस्या
येनमध्यस्थानामखिलदेवतानांग्रहणेदी-
नाथीयक्षोसिध्यतीतिप्रतिपादनपरस्या-
स्योत्तूपरोऽग्निर्देवानामवमोविष्णुःपरमइति
वक्तव्याख्यानेप्रथमपदस्यावमपदेनव्या
ख्यानदर्शनेनतयोः पर्यायतासिद्धेः स्वभावा
त्स्नात्येवमतिस्रजेतिस्राय्यति तेषुप्रकृ
तमेतिवातेनतिर्यग्गणेइतिषष्ठीसमासमनि
षेधस्यनविरोधः पुरुषोत्तमइत्यत्रैवसमा-
सोऽसमासस्वीकारात् शोभनाः अभावाः स्व
भावाः अभावेषुशोभनत्वविशेषणात्स्वति-
योगिनांभावानामशोभनत्वमुक्तंभवति तेन
रागद्वेषद्वेषस्यान्तेह्रेणादिप्रतियोगिकैरभा
वैमत्यरेतिवा तेषुस्वात्मीयेषुभावेनत्रवस्था

ल·
स·भा·
२३२

नेनमधुरास्वावाखेषांभावेनभक्त्यामधुसस्फ
लेगतीतिवा चरत्वैमधुविंदुतीतिस्फुतोत
थैवमधुपदस्यव्याख्यानदर्शनात् एवमभि
प्रायावतारादयोपिभावपदार्थायथास्वमभव
योजनीयाः १४ धीरापेडिताः येयवतीवापि
यमैद्वेनवुडितातिदधातीतिवा ईश्वरानुग्र·
हादेवपुंसामद्वैतवासनेतिस्फुतेः धीप्रदा
इ·राद्दशमीतिपियुषस्यावा १५ धीरेः पादितेः
समर्चिता धीसंसेनानाभिन्नेरसमानेदग्ध
हिरण्याचितावा १६ २२· चैतन्याद्वैतसमाराध्यावे
नमत्रकृष्णमाद्रिया महोदितासदानन्दछात्रकला
दित्पाठला २२१ चैतन्येविदूपश्रात्माचैन
स्यमात्मेतिशिवसूत्रात् तदेवाद्वैतपूजायो·
गंजलादितेनसमध्यारायध्या निरायरायग्या
याः पूजायाश्चिदंमेदभावनरूपत्वात् उक्तंच
श्रीपूजनेयदादरेणवपूजासाउक्तंषाष्ठेदे
ति श्रुत्यवा चैतन्यस्वात्मनोद्वैतज्ञानेनस्वा
त्मभूतमर्चः श्रुद्धैः पूजाविधेयमूर्तेसप्यवोविधा
उमतत्र्यारितिविष्णः ग्रहैर्मायुरिमर्थेयत्स्मयः

चातुर्वर्ण्यादेराकृतिगणत्वात्स्वार्थेष्यञ्
षष्ठीमिमिमवच्छेदः चैतन्यवाचको यो विद्या
ह्रीदैवमोमन्तुरितिवा तेनभुवनेश्वरीमन्त्रे
णसमाराध्याह्रीदेवमास्तु विद्याः स्वमंत्रात्
देवतामताइतिवचनात् सूतसंहितायां ज
यिनादशसाहस्रमंत्रे चैतन्यवाचकं महापा
तकसंचैवमुच्यते पातकान्तरैरिति सोऽके चै
तन्यवाचकमंत्रपदस्य भुवनेश्वरीमंत्रपरः
चैतन्याख्योनत्वाच्च प्रथवाचैतनेनचैतन्यम
विरूपोरसः चैतन्यनामसविभोःकावाच्यवता
णिनिस्यतेतिविश्वः सयवाच्यःपूज्य इत्येवि
शेषाच्चोपान्त्येपरिहरणेन संस्कारैः पूजायोग्य
नामापादितमित्ति यावत् तेन सम्यकृतर्पणा
दिनाराध्या संविदासवयोमध्येसंविदेवग
रीयसीतिरुद्रयामलात् तांत्रिकैःरुद्रगालो
डवपदेनव्यवहियमाणः पंचमिकोरसोवा
चैतन्ये प्राणिसंभवत्वात् चैतन्यपदं देवत्वम
मेमहाफलप्रसूतित्वात् तेजसा नाचैतन्यम
वकमकरंदस्तत्रिमिरत्यादौक्रमसमतेन तूप
कस्यकविसंमंदायसिद्धत्वात् तत्प्रियेयमन्याः

ले॰
स॰ भा
११४

234

संविदापत्तहृदयमिहाप्यनेदृष्टं नयोऽस्मत्क
सममसद्भावोद्धेनयस्मत्कसममसिमेवपतद्ध
येपिविग्रहः १८ सदानिमस्तुरितांउदयव
तीस्वप्रकाशात् सत्वमजेनेश्वसमंतादति
शयेनोदितावा १९ एवमेवमसदानुष्ठुमस
हावर्थो २० नकुणोमध्याक्रकालिकश्चांहिमः
त्रूर्यमनुमाटलाश्वेतकुला नववेगौरीप्रणामेत्ता
हिभिरोपउद्वाव्यः मूर्तिभेदेनवाच्येवस्यापक्षेः
स्मृणुतवतप्रथामाहारजनेवासोयथायाकृवा
विकृयथेत्वेशोपइतिस्वधैनेव शोत्तायवल
वर्णाभामात्तपमंप्रकल्पैत सौवशेषराज्ञवश्य
वजनवशेषवणाढला पीतायतस्यसंपद्मोहक्रु॰
लामारणाकर्मति वधुविद्वेषणाशोकाकृष्ट
रेणाटलाकृतिः सर्ववर्णासवेलाभेषेयाश्रो
निर्मथीपरमिति २१ २२ दक्षिणादक्षिणाराध्या
ररकेनरमाविवुना कौलिनीकेवलानवधेकेव
त्यपदरायिकी १२२ दक्षिणायाद्दक्षिणः कु॰
गौलेराराध्या दक्षिणः परैतरदक्षिणः॰
मूर्तिविश्वतिवा दक्षिणमार्गोपासकेवा
ममार्गोपासकेनवेतिवा यद्वा ।

केवलकर्मदा जिज्ञासनो दक्षिणा इत्युक्ते विद्य
यानन्दा शोहं निजकामाः परागताः ननु द
क्षिणायेति नाविद्धासलपक्षिन इतिक्रमेण
प्याख्याम्नानदर्शनात् अद्दक्षिणब्रह्मविदः ता
भ्यामाराध्यावत् विधा भजन्ते मां जनाः सुकृति
नोऽर्जुन आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभे
ति वचनात् २१ दक्षिणोपास्यात्स्यास्मेरे स्मित
वक्त्रांबुजे यस्याः स्मरवक्त्रंभुजे यस्मिंस्तव
बुजे यो वा हतेदरवक्षु त्ववस्मेरे शोभमाने मु
खांबुजे यस्याः इति वा केवुकंठीति यावत् दरे
भयकालेपि स्मेरमेव मुखांबुजं यस्याः इति वा
कल्पान्तकादि नैमित्तिककालेष्वपि सर्वथामेव भय
नमुखैवर्णमेवायाति सर्वदा स्मेरमेव मुखांब
जमिति यावत् दरे भक्तानामादरणे विषये स्मेर
प्रसन्नमिति वा अत्रेदं बोध्यं पनह्लोकान्तरायै
वत्वारिनामानि प्रतीयन्ते तत्र तृतीयानि नीलका
नि पुनरुक्तानि त्रीणि भवेति कुलांगनाकुलां
तस्था कौलिनी कुलयोगिनी क्लींकारी केवला
गम्या कैवल्यपददायिनी मन्त्रत्रयाणां विहिततया
तन्परिजिहीर्षया वक्तुलात्तरसूत्रकारैः कौलि

लं·
स·भा
२२५

235

नीकुलयोगिनीमेमेकपदं स्वीकृत्य प्रकृते
वैकालिनीमेकमवशिष्टमेकमिति नामद्वय
मंगीकृते यदुक्तं ल्म्न्ह्लूं ह्लीं ह्रूं किकोटके
ति ल्ह्याय्हाह्लीं ह्रूं क्रिकौरीहूफीइति त्रयो
दशाक्षरैः छाया अष्टाक्षराणि त्रीणि नामानि त्या
दिनीमेकविंशतिनामानि सदाशिवकूटं बिनी
मारभमानवतीमेतानि तत्र कथ्यन्ते तत्र किको
रस्तरहृयेन स्तरमेकं त्रयोदशाक्षरमेकमि
ति द्वे नामनी कवीयायत्तरकेइसयेकेन प्रकृ
ते नामद्वयं पूर्यते इति स्थितिः अत एव हि स्कला
वर्णसमालाद्देशोपपत्ति मूलकतायाः पूर्वमेको
कस्याब्धियं नामत्रयकरणमेपलं नामचतुष्ट
यपरत्वेन पदस्थद्वर्णानस्य युक्ततां मत्वा नेह
लकारैरस्मद्दृक्चरणैरिह षट्तरकं नामाव
शिष्टमथ परमिति द्वे नामनी स्वीकृत्य कालि
नीकुलयोगिनीन्त्रापि द्वे नामनी स्वीकृते ।
येन कस्यापरिहारस्तस्मिन्नवैतेपि तत्त्वप
व तैवैव नामाधिकाम् असविशीप्रवेदाना
प्रतिष्ठा प्रकृताकृतिरिमत्रज्वलानां रह ।

न्नकारैः प्रकटाप्रकृतिरित्यनयोर्नामद्वयस्वी
कारेपि गुरुचरणैरेकनामत्वस्वीकारेण तद्
भावादिति तस्मादिह कौलिनीकेवलस्यैकं
नाम न चैतस्येह समासानुपपत्तिः समाना
धिकरणसमासे पूर्वकालैकसर्वजरत्पुरा
णनवकेवलाः समानाधिकरणेनेति निय
मनात्केवलपदस्य पूर्वनिपातापत्तिः बहुव्री
हौ तु कौलिनीपदस्य पुंवद्भावापत्तिरिति वाच्यं
परंज्योतिरित्यादाविव भिन्नपदयोरप्येकना
मत्वसंभवात् कौलत्वमेवती केवला व्योम्ना
नवर्तीचेत्यर्थः ईश्वरस्य ज्ञाने केवलपदवा
च्यं ज्ञे वर्तते तथा प्रयोगस्य बहुशो दर्शनात्
सकलधर्मविमुक्ता वा केवला स्याद्दुःखवि
मुक्ता वा तर्हि मुक्ता वा तर्हि मुक्तस्य केवली
ति शिवसूत्रे केवलीति संज्ञाया दर्शनात् सु
खासुखयोर्बहिर्मतमिति पूर्वसूत्रोपात्तसुख
दुःखयोः तत्पदेन परामर्शात् प्रकृते च मत्व
र्थीयस्येति प्रत्ययस्याभावेपि तादृशस्याद्युम
यस्य स्ववचनात् प्रकृतन्त्र निर्णीताख्या सु
पि त्वयार्थे रत्नवर्णनीयाः तथा च विश्वः केवलं

ले॰
स॰ भा॰
२२६

686

ज्ञानभेदस्याकेवलस्यैककत्वयोः निर्णीत
केवलेवोक्ते केवलःऊहनीक्क विदिति वल्ल-
तः केवलकौलधर्मवर्तीस्येवार्थः विशेषणवि
शेष्यभावादिनापरस्य गाचपवभिन्नपदयोर
कनामत्व नियमात् अथवा दत्ताभार्येत्यत्र
दातक्रियानिमित्तस्यापि दत्तापदस्य संज्ञात्वम
ङ्गीकृतम संज्ञाप्रकरणेष्वेति पुंवद्भाव निषेधश्च
श्रीयते वैयाकरणैः नत्वहिद्राधिकौलिनीप
दस्यापि संज्ञात्वा कौलिन्यः केवलाज्ञानवशो
पयेति बहुव्रीहिरपि संभवति कौलिनीभिः
केवलानिर्णीते निरूतीयासमासो वा रूती-
यात्तकनार्थेन गुणवचनेनेति सूत्रे गुणो-
पसर्जनद्रव्यवचनपरत्वेन गुणवचनपद
स्य व्याख्यानात् गुणमुक्तवान् गुणवचनः
कम्पलस्येव फलमिति भूतकर्तरि ल्युडिति नि
र्णयस्यापि गुणत्वेन तत्कर्मवाचिनः केवलप
दस्यापि गुणवचनत्वे २४ अनर्थमसूलस
परिच्छिन्नयकेवलाद्यपदं पञ्चमसुक्तेरूप
नरदत्तशीलमस्याः अनर्थेनिर्दोषान्तपाठी-
श्रमसमताह्यामेव केवलामिनिवान विद्यते ।

कैवल्यं यस्मात्तदं कैवल्यमीदृशं यस्मदस्मि
तिवा व्याख्येयं २५ १२२ स्तोत्रप्रियास्तुतिम
तीसंस्तुतवैभवा मनस्विनी मानवती महेशी
मंगलाकृतिः १२३ स्तोत्रं लौकिकं गुणानुवादः
प्रगीतमंत्रसाध्यकगुणिनिष्ठगुणाभिधानं वै
दिकं वा प्रियं यस्याः स्तोत्रप्रख्याताश्राप्यस्य स्तोत्रपः
नाप्रिया यस्याः वा स्तोत्रीशब्दस्य पुंवद्भावः देवा
मनुष्याः पितरोऽसुरा गन्धर्वाद्याः तानिवाप
नावानि चत्वार्येभाषीति श्रुतेः पंचमस्या मातृता
वापः पुरुषवचसो भवतीति श्रुत्वावयामेवम
नुष्यादिरूपतया परिणतत्वात् केश्च स्तुतिरस्याक
मेता संवेद्येनास्तीति स्तुतिमती स्तुमामतिश्च
श्रवस्याद् इति वा यस्तु मात्रानैश्चर्यं लभते तेमति
यावत् २१ श्रुतिभिः सम्यक्स्तुतं परिचितं वा वै
भवं विभुत्वं यस्याः संस्तवः स्यात्परिचय इति को
शः श्रुतिशब्दस्य तः संबोधोपगोवा पुराणादयो
र्थाः श्रुतयस्तत्र सर्व इति च्छेदः सम्याकरात् तेन
वत्सर्वोपरिचिते वैभवं यस्या इति विग्रहः श
शरीरं पुरुषं छेदः पुरुषो वेद पुरुषो महापु
रुष इति बह्वृचोपनिषत्सु कचवल्लीश्वरस्वरू

ले॰
स॰भा॰
२३१

पेतमर्थैः कूर्मपुराणेति चत्वस्रः शाक्तयोदेव्याः
स्वरूपत्वेनावस्थिताः अधिष्ठानवशात्तस्याः शू
णुत्वं मुनिपुंगवाः शांतिर्विद्याप्रतिष्ठा च निवृ
त्तिश्चेति ताः स्मृताः चतुर्व्यूहस्ततो देवः प्रोच्यते
परमेश्वरः अनया परमो देवः स्वात्मानंदम
मश्नुते चतुर्ष्वपि देवेषु चतुर्मूर्तिर्महेश्वर इति
२८ मनोस्याः स्वतंत्रया निष्ठतीति न त्वपराधीन
वृत्तिकेनेनेति मनस्विनी अस्मायामेधास्रजो
विनिः २९ मानश्चित्तसमुन्नतिरादरणं वा प्रिय
पराधस्तु विवेको वेष्टा वा प्रमाणं वा प्रमितिर्वा सा
मस्यास्तीति मानवती ३० महेशस्य स्त्री महेशी ३
लंच देवीपुराणे महादेवास्तु पत्नी महद्वि
यतश्चाहता महेशस्य वपुर्यस्मान्महेशीति
तेन सा स्मृतेति ३१ मंगलरूपा आकृतिर्यस्याः
३२ २२३ विश्वमाता जगद्धात्री विशालाक्षी विरा
गिणी प्रगल्भा परमोदारा परमोदा मनोमयी
२२४ विश्वस्य जगतो विश्वेषां वा माता ३३ जग
डते भूतरूपेणेति जगतो धात्री ३ उपमाता
वा पालकत्वात् पञ्चभूतपालनसेतुः
विधारणपर्यं लोकानाम ॥

237

संभेदायेतिकाणवृक्तेः देवीपुराणेपि यस्मा
डारयतेलोकान्हंतिभेषांददातिच ३ पात्जया
रणेपात्तजगन्डाद्रीमतावुधैरिति १४ विशाले
विस्तीर्णेचिद्रतिरणी यस्याः सावाराणसीपीठाभि
मानिनी वाराणस्यां विशालाक्षीतिपाद्मात् विशा
लाशह्वोवदरिकाश्रमवाचकोपिहिमवहृतिब
माणमेणनेपालपीठपरः तस्यचपीठमात्तस्य
करणेनैतत्स्थानेमासोत्रल्लाडपुराणेदैविहि
तः तेनविशालपीठमेवाविस्थानेयस्याइतिवा
१५ विरागोवैरागयमस्याश्रस्तीतिविरागिणी १६
रह्यादिकमेस्पोद्भवात्मयाल्पा १७ परमावेसा
दाराचमहतीचदेशतः कालतश्चमहत्ववती
सर्वैः उदारोदारत्वमहत्वोतिस्मरः आकाशव
त्सर्वगतश्चनित्यइतिश्रुतेः परब्रह्मैवमोदस्मा
नेदमासमंताद्दातीतिवा परमाणुदानिजला
तियस्मिन्सपरमोदः समुद्रः सचब्रह्मैतेभवः
समुद्ररूपः तस्याराश्चापुथविशेषेनाशिके
तिवा प्रकारश्लेषेणायगानारमायेषांतेःप
रमादरिद्रास्तेभ्यउदाराप्रेश्वर्यप्रदेतिवा १८ प
रउत्कृष्टआमोदः परिमलः कीर्तिरितियावत्

ले॰
स॰ भा
१३८

238

श्रामसंतामोदः संमोदो वा यस्याः २४ मनः प्र
धानमनोमयी मनसैवानुद्रष्टव्य इति श्रु
त्या स्वज्ञाने जननी येमननस्य पवश्यायामात्
४॰ २२४ व्योमकेशी विमानस्था वज्रिणी वाम
केश्वरी पंचयज्ञप्रिया पंचप्रेतमंचाधिशायिनी
२२५ व्योमकेशा यस्या विराड्रूपायाः व्योमकेश
स्या शिवस्य स्त्री वा व्योमैवालेमस्या व्योमकेशस्ये
कप्रत्ययः न स्पर्शी नतोपि व्यापिका वा व्योमरू
पमस्येशस्य स्त्री दिग्रूपा वा ४। विमाने व्योमया
ने तत्रस्था देवास्तद्भेदाद्वापि विशेषणमाने
श्वरत्वेनस्था स्थितिर्यस्या वा विशिष्टमाकीर्ति
र्यस्य तद्धि मंता दृशोश्चनः शब्दं वा किं विका
दिरूपेणाद्यस्तत्र तिष्ठतीति वा विगतं मानं
परिमाणं यस्य तदपरिच्छिन्नं ब्रह्म तत्र तिष्ठति वा
माने परिमाणे स्था स्थितिः परिमाणावच्छिन्न
ता विगता यस्या वा विशिष्टमानिति निक्षेपव
माजनयतीति विमाना वेदस्तत्र प्रतिपाद्य
नया तिष्ठतीति वा सुपरिष्टान्मातेः शान्त
विविमाने इतिरूपम विशिष्टेषु वेदादिके
षु मानेषु प्रमाणेषु परमेश्वरस्वरूपेण तिष्ठतीति वा

विशिष्टमंत्रग्रहणमायमीमांसेत्यादिनानन
ष्टक्तिकेनरूपेणपरिणामंतेषेषांतेषुचतुर्दे
शास्वेवविद्यापर्मस्थानेषुतिष्ठतीतिवातादृ
शकंभगवताजैमिनिनाशिष्टाकोपाधिकरणमि
तिकेनशास्त्रपरिमाणत्वादिति ॥४१॥ वज्रिणइ
ंद्रस्यहीशचीरूपावा वज्रधारिणीवा वज्राख्ये
रत्नेभूषितावा महेंद्रयेवज्रस्थानमितिस्कंदे
वज्रपदस्यब्रह्मपरत्वात्परिच्छेदकत्वेसंबंधोन
तिष्ठतीवा ॥४२॥ वामकेश्वरतंत्ररूपावामकस्येश्व
रस्यप्रतिपाद्यावा वामवाममार्गरतात्सपर्वंप
चयज्ञविलोपकत्वात्कुत्सिताइतिवासकाद्देह
याः तेषामीश्वरीवा ॥४३॥ पंचसंख्याकाःयज्ञाः पं
चयज्ञाःमध्यमपदलोपीसमासः तेननद्विगो
रितिङीप् ते प्रियायस्याः ते च समपत्ययज्ञाः पंच
विधोग्निहोत्रंदर्शपूर्णमासौचातुर्मास्यानिपशुः
सोमश्चेतिश्रुतौकथिताः स्मृतिषुप्रसिद्धादेव
यज्ञब्रह्मयज्ञभूतयज्ञपितृयज्ञमनुष्ययज्ञा
वा पंचरात्रागमेत्वभिगमनमुपादानमिज्यास्वा
ध्यायोयोगश्चेतिपंचविधपूजावा कल्पसूत्रे
केवलेयामलेमिश्रेचक्रयुग्वीरसंकरः इति

ल॰
स॰ भा॰
२२५

239

पंचविधास्वमेस्य कृत्यानि स्यानंत्रेहेतिभिर्मध्या-
मायस्याद्वितीयं नवधा निषिसार भ्येति पंचा-
मकारार्वीश्रोक्तास्सर्वार्थसिद्धिदे मंत्रे नोक्ता वा
शक्तिहोत्रे हूयमानाद्भ्यादिद्रूपाश्चापः सोमसू
र्पृथिवीव्रक्षयोविहिपञ्च ऽपर्वके भुनःश्चन
हूयेतेनदातापवायःशरीरभावंभजेतीस्वप
निषत्स्वरे हृसाचाधिकारेणेषु वस्तुयोविषयः
नयतेपंचयज्ञा वा सर्वेषामेतषामेकशेषः ५५
ब्रह्मादयश्चत्वारः प्रेताः पादाः सदाशिवाख्यः प्रेतः
फलकमेतादृशमेवपर्यंकमधिशेते उक्तंचभै
रवयामले ब्रह्मरूपाद्यकप्रलापेव शिवात्मके
मञ्चमेवमहेशानोपवर्हेण भक्तकास्यवत
दाःकाशिपुश्च सदाशिवः तत्रशेते महेशा
नीमहात्रिपुरसुंदरीति श्रीचार्यभगवत्पा
दैरप्युक्तं गतास्ते मंचत्वं द्रुहिणहरिरुद्रेश्व
रभृतः शिवः स्वच्छच्छायाघटितकपटप्रच्छद
पटइति ५९ २२५ पंचमीपंचभूतेशीपंचसं
ख्योपचारिणी शाश्वतीशाश्वतैश्वर्याशर्मदा
शंभुमोहिनी २२६ ब्रह्मादिषु पंचसु पंचमस्य
सदाशिवस्य स्त्री सततीतायाम ॥:॥

तस्यांपंचानांसमुदायत्वेनोक्तेः त्रिपुरुद्रोवाविशिष्टःस्यान्मे
श्रमायीपरः शिवःमायाविशिष्टात्सर्वज्ञत्वात्स्व
वःसमादिलक्षणः सदाशिवोवावरिष्ठःस्यान्माया
कार्याविचारणेति पंचमीशब्दोवाराज्ञानिरूढो
वा सा चयद्यपि पंचस्वन्तदेवतासु चरमेति पंच
कोशादिचरमदेवतासिवयौगिकपदसमस्तसं
भासते तथापिदक्षिणामूर्तिसंहितायांपूजनेपंचं
चमीमते परंसम्पुटाकृतिध्यातापंचमीपरमेश्व
री पंचमीशकटेयंत्रेत्रिपुरलोकेपुरलेभगिमा
दैवाराज्ञामेववञ्जतरप्रयोगादर्शनायोगरूढो
पवसेयः सकारोपुपंचमस्यानंदरूपत्वात्तद्रू
पावा तथाचकल्पसूत्रे आनंदंब्रह्मणोरूपंत
च्चदेहेव्यवस्थितं तस्याभिव्यंजकाः पंचमकारा
लिखेतेगुरुसमादि अतएवपंचानांमानांमका
राणांसमाहारः पंचमीतिवा तेचतेपुरस्कृत्येप
विस्तृतेचसमायोपलक्षेतेसमास्यविप्रसिद्धानिह
न स्युरादयोगुरुमुखादवगंतव्याः पंचमा
माऋतावायः पुरुषश्चचसोमवेतीतिश्रुतिप्र
सिद्धयोषित्कुंडेरतोऽहविषआहुतिरूपत्वे
पुपंचमीनदूपावा केवलात्मापंचमीपुतिसा

ल
स॰भा॰
२४॰

२५०

इति ज्ञात्वा ४७ पंचसंख्यानां भूतानां पृथिव्यादी
नामीशी यद्वा पंचधा भूतानां चतुष्काराजानाति
वा पंचमहाभूतात्मिकां पंचरत्नात्मिकां वा वैज
यंतीमाला तद्देशी ॐ क्ष्वं विस्फुरणे पंचरूप
त्वधा माला वैजयंतीगदा ४८ ततः सा भूतरूत्वसंचा
ना भूतमाला भवति हि जेति अतः पंचरूपेति पद्म
कामाणिक्यमरकतेन्द्रनीलवज्रसमानवर्णेति
व्यावर्तते विस्तरस्त्वेति पृथिव्यां नीलसंतानम
क्षोऽमुक्ताफलानिच तेजसः कौस्तुभं जानीवायो
वैदूर्यमत्तके पुष्परागमस्यापि वैजयंत्या हरि
रिमेति ४८ पंचसंख्यायोगाय पुष्परूपदीपनैवे
द्याख्योऽपचारान् अस्याः ४९ अथ परिभाषायामव
शिष्टानि पंचाशन्नामानि विभजते गुणगुणैर्वि
विभागेशेषवत्वैरेतेभ्यो दं गुणस्स्वैरिति विभजमवाप्र
रूपं गौरवाचरणेनादं तमिति अत्र इति शब्दः
सहस्रसंख्योपरि तत्पतनाभावात परशिवमार
भ्य गुरुवर्गनामाख्यमनूहम स्वगुरुपर्यं
ते विशिष्य भजे स्वैः गुणनामभिः सा॰
नादविसृष्टरूपम् विभागान्तेश्वरान्मयी॰
शेवतत्वविश्वक्रेशाज ११

जरायुता हियेनेतिवद्धेयजन्मान् इंरतेव
नः संख्याहृत्पद्मामोदायनसखोवामरूपार्थः
यस्मात्ते गुणशीलेहृदि इति अनेनप्रकारे
णसहस्रनामादिरूपेणगदेनसुपदिशात
नवचरणशह्वानामारमेयाख्यातः ३२ शा
स्त्रैमानः श्रुणेपनतेसेवेपिनीपुनः पुनरभ्यस्य
मानमर्थः निम्नावापात्स्वनल्पफवातिरोम
मरः ५१ पान्यते निगमे सर्वयस्याः षड्डिंका
रमश्लेषेणेशाः जगदीशाः एवमेतालिपास्त
तास्वलवाहनलेपननाहशामे सर्वयेयस्याः पं
चमेतास्मनारूढातिफलितार्थः ५२ शामेरु
विदते ५३ शंभुमोहयनीतिशंभुमोहिनी ५४
२१६ यायापरमहतायस्मायुग्मिणोयमेवपिनी
लोकातीतागुणातीतासर्वातीताशमात्मिका
२१७ ययाहृदीस्वरूपासर्वस्यजगतोधारणा
द्वा लकारस्वरूपावा लकारः पृथिवीदेवीस
शैलवनकानना पंचाशत्पीठसंप्रामासर्वती
र्थमयीपरेत्यादिनाज्ञानार्णवे ५५ यस्याः
मवसर्वतसमता ५६ यमाहृतायी पनाय
हितावायनेलचीवायनगणेलब्धेनियत्र

ल.
स. भा.
२४।

स्यः संगतापि गतायमेतिज्ञोतिः शास्त्र
सिद्धायोगिनी विशेषरूपावायद्वाचरमकु
लीनस्थितानात्तैरौद्रधर्मशुक्लभेदेनचत्वारो
भविष्यामरुत्रगोकथिताः यथाराज्योपभो
गशयनासनसाधनेषुस्त्रीगंधमाल्यमणिर
त्नविभूषणेषु इच्छाभिलाषमतिमात्रमुपैति
मोहोज्ञानेदतंमितिसंवदंतितज्ज्ञाः संछेदने
देहनताडनपीडनैश्चगात्रप्रहारदमनैर्विनि
कृंतनेषु यस्येहरागउपयातिनचानुकंपा
ध्यानंतैरौद्रमितितत्प्रवदंतिसंतः सूत्रार्थमा
र्गनमहाव्रतभावनाभिर्बंधप्रमोक्षगमना
गतिहेतुचिंता पंचेंद्रियाप्युपशमश्चदयाच
भूतेध्यानंतुधर्म्यमितितत्प्रवदंतिसंतः यस्ये
द्रियाणिविषयैर्नविचलितानिसंकल्पनाश
नविकल्पविकारदोषैर्योगैः नैकनिभृतमतियो
गमस्तातगात्माध्यानंतुशुक्लमितितत्प्रवदं
तिसिद्धाइति एतेषांफलभेदोपिभविष्यत्त
रएवच ध्यानेतिर्यग्योगतिश्चनियताध्या
नेचैरौद्रेसदा धर्मेदेवगतिःशुभफलमथोशु
लेवजन्मक्षयः तस्माज्जन्मरुजापहेहितेरसं

सारनिर्वाहकेध्यानेश्वेतनरेरजःप्रमथनेकुर्या
मलयेत्तुधइति नेत्रधर्माद्येध्यानरूपेति ५७
धर्मशीलत्वाडिण्डी ध्यानेदानुभवनिमित्वादि
धर्माणांविशेषाद्भूतावा ५८ धर्मवर्धयतीति
धर्मवर्धिनी तडकेवामनपुराणेजितेन्द्रियत्व
शौचंवमासम्। ॐलेभक्तिरेवच शंकरेभास्करे
देव्यांधर्मोयमानुगः स्मृतः ध्यातः सावरमान
धमानकूहडिनयानिर्देहिनाम्मिति हन्नूच्छेदनर
तिघातार्थेत्वात्पिष्टानकंधर्ममात्रंदशधजानं
छेदयतीतिवा ५९ लोकातीतइलोकाद्विश्व
लोकातानतीतानिक्रम्यमहाकैलासाख्यपर
शिवपुरेस्थितापरशिवपुरस्यसर्वेलोकातीत
त्वेशिवधर्मान्तरे अर्वाचीनान्लोकान्वर्णयि
त्वा जैवेविश्वपदादूर्ध्वंदिव्यंशिवपुरंमहत्त इ
त्यारभ्यइत्येतदपदेशोक्त श्रीमच्छिवपुरेमह
ते देहिनाकर्मनिष्ठानांपुनरावर्तनेस्मृतामि
त्येतेनकर्मक्षयाख्यंशिवपुरंवर्णयित्वा इर्धं
शिवपुरात्तत्त्वज्ञानत्रयमनुत्तमम् नित्यंपरम
शुद्धंचसर्वदोषाशकरात्मकमित्यारभ्यथेशुद्धा
धारेस्थानेध्यानयोगरतानरः नतेषांपुनरा

ह्रिति घोरे संसारसागरे सर्वज्ञः सर्वगाः शुद्धाः
परिपूर्णा महेश्वरः शिवतत्त्वबलोपेताः परेशि
वपुरंगना इत्येते लोकान्जीवान्त्यनीता ९० अ
नपवगुणानतीता वा ९१ सर्वमतीता च सर्वान्
शब्दानतीता च तदुक्तं ज्ञानार्णवे शब्दातीतं पर
ब्रह्मगणनारहितं सदा आत्मस्वरूपं जानीहीति
९२ शमः प्रपंचोपशमपर्वात्मस्वरूपं यस्याः प्रपं
चोपशमं शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्यन्त इति नृसिंहता
पनीये शमस्वभावात्मा यस्या इति वा ९३ २२७ बंधू
ककुसुमप्रख्या बाला लीलाविनोदिनी सुमंगली
सुखकरी सुवेषाढ्या सुवासिनी २२८ बंधूकाबंधु
जीवको वंगदेशे प्रसिद्धो महावृक्षस्तस्य कुसुमं त
च्छांतस्येव प्रख्या आरक्तमा कांतिर्यस्याः ९४
बाला कुमारी त्वं कुमार उत वा कुमारीति श्रुतेः त्रि
पुरासिद्धांतेपि बाललीलाविशिष्टत्वाद्बालेति क
थिता प्रिये इति ९५ लीला प्रापंचिकी क्रीडैव वि
नोदो यस्याः पद्मराजस्य भार्या लीलाख्या योगवा
सिष्ठे प्रसिद्धा तां विशिष्य सकर्मसेनादयतीति वा
लीलादेव्यास्तपसा सरस्वती तुष्टा तस्यै ज्ञानं त
इदं जीवनं च प्रादादिति कथायां विस्तरेण त

रेववर्णनात् देवीगुणेनामनिर्वचनाध्याये
लक्ष्मीलालननेत्रीलीलेति निर्वचनदर्शनाल्लीले
त्येतावन्मात्रस्याभिन्ननामत्वस्वीकारात्तल्लन
नीत्यनयोरेकनामत्वमित्यपिस्तवे च शोभने मं
गलमस्याइति सुवासिनी संज्ञाता देवकेवल
मासकेसादिनाडीषु शोभने मंगले त्रैमासे वेति
वा तद्देवविस्तुगणे अशुभानि तिरोचच्छेत
नोतिशुभमंगनति स्मृतिमात्रेण यस्यै सा वसन्त
मंगले विडुरीति अथ वस्तोनप्रशस्तावरण
नियमप्रशस्तविवर्जने पतद्धि मंगले शोभकर
षिभिर्वल्लवादिभिरिन्दुके ८७ सुखकरत्वा
त्सुखकरत्वात्सुखकरी ९८ शोभनेन वेषेर
णाढ्या शुभ्रका ९९ सुवासिनी सर्वकालजीवस्य
तिका सुवासिनीजनाभिरावा १०२२८ सुवासिनस
वेन प्रीता शोभमनासुडमानसा विडुर्तपणस्त
स्याः पूर्वजोविड्वर्तिका २२९ सुवासिनीनामर्च
नेन प्रीता ११ आशोभने विवतरलरनामसम
नतः सौंदर्यवती १२ सुडमानसं यस्याः १३ बिं
डु सर्वानंदमयचक्रे बिंडुकरणकेन वा तर्पणे
न सम्यकतष्टा बिंडुरिकुरितिनिपातितबिंडुप

दर्वाख्यज्ञानरूपेणात्पर्तितेन तस्यासंनष्टावा १४
एवंज्ञानाप्रवुद्धिरूपिकायाप्रथमास्तनष्टिस्तद्
पावा अष्टमवक्राभिमानित्रिपुरांवाख्येदेवता
रूपा १५ त्रयाणांपुराणामवस्थारूपाणामेविका
जनिकावा २२९ दशमुद्रासमाराध्यात्रिपुराश्री
वशंकरी ज्ञानमुद्राज्ञानगम्याज्ञानज्ञेयस्वरूपि
णी २३· मैत्राभिरणादिभिर्वैन्दवैर्नादशमुद्रास्ता
भिः करणभूताभिः सम्यक्निमाहृदयोक्तवास
नानुगुणेनाराध्या ११ पंचमवक्राधिष्ठात्री त्रिपु
राश्रीनामिकांदेवीनांवशंकरुते सावशंकरी
यस्या इतिवा १८ तर्जन्यंगुष्ठयोगरूपज्ञानमु
द्रारूपा ज्ञानेनमुद्रेगतीतिवा ज्ञानेचिद्रूपगु
द्मानेदेशेचन्द्रावस्थाहृणातीतिवा १९ ज्ञाने
नगम्याविषयाज्ञानेनप्राप्यावा उक्तंचकौमे
देशैव यत्समेनिष्कलेरूपविम्बांजेकवलंशिवं
सर्वोपाधिविनिर्मुक्तामनेनेमस्तेपरमज्ञा
नेदैवैनतेनभेदेनोनपरमंपदं ज्ञानं
मेवप्रपश्यन्तामामेवप्रविशन्ति तेइति ८·
ज्ञानतेयैर्दृग्दृश्यपस्वरूपमस्याः ८१ २३· यो·
निमुद्राविविदेशीत्रिगुणांवात्रिकोणगा

अनयाद्भुतचारित्रा वाञ्छितार्थप्रदायिनी २२१
योनोमुद्रेति नवममुद्रारूपा वा योनिरेव
मुद्रा आह्लादिका यस्य विदोस्तद्रूपा वा यद्वा गु
दमेतत्तरं योनिरित्युच्यते मन्त्रदोषनिरासार्थं
तन्मुद्रणप्रकारो गुरुमुखैकवेद्योस्ति तद्रूपा
वा ९२ त्रिखण्डाख्याया दशम्या मुद्राया ईशा स्वामि
नी त्रयाणां सोममूर्यानलाख्यमेवं त्रिखण्डनामी
शी वा ९३ त्रयो गुणा यस्याः सा त्रिगुणा सत्त्वरजस्त
मसा त्रय तेन सा त्र्यात्मता प्रकृतिरिति यावत्
तदुक्तं वायुपुराणे योगेश्वरी शरीराणि करो
ति विकरोति च नानाकृतिक्रियारूपनामवृ
त्तिस्वलीलया त्रिधा यद्वर्तते लोके तस्मात्त्रि
गुणोच्यत इति विष्णुपुराणेपि सर्वभूतेषु स
र्वात्मन्या शक्तिरपरा तव गुणाश्रया नमस्तस्यै
शाश्वतायै सुरेश्वरेति देवीपुराणेपि त्रिविक्र
मत्रिपथगा त्रिगुणा नोपर्योयनाप्पतिना यदुक्तं
पदैस्त्रिभिः बलिबन्धः स्वर्गादित्रिपथानुगता
उत्पत्तिस्थितिनाशेषु सक्ता यैस्त्रिगुणोच्यत इति
९४ अम्बा ईदृशस्य गुणत्रयस्यापि माता कारण
भूता यन्मैत्रेषु मेत्रजीवत्स्मच्यते नश्चावते

ल॰
स॰भा॰
२४४

2-44

राजे तेजसां शक्तिमूर्तीनां प्रपंचस्थापिकारणे
गुणत्रयमयीषांच यत्कारणमुदाहृते तत्स्वरू
पा तु संस्थानसिद्धिः सम्यक्कमीरिते तत्संत्रवी
थेसु हृद्धे मंत्राणांजीवईरितिइति अविशेषात्स
कलजगदेवावा ८४ त्रिकोणेयोनिचक्रेगच्छ
तीतित्रिकोणगा अहोतुःखिमसनान्यथानिव
र्तियस्यांसा॰नया ८७ षडुनान्याच्छ्यकराणि
षड्गाणियस्याःषडुनेषुकेपादिकोनातेषु
निमित्तेषुचरेतीम्षडुतचारिणिउष्टफलानिते
भ्यश्छायनेवा ८८ वांछितानर्थानप्रदातशील
मस्याः ८९ २२१ अभ्यासातिशयज्ञानाषड्थीनी
तज्ञिणिणी अश्वोजकरणामूर्तिरज्ञानध्वांतदी
पिका २२२ पुनःपुनरावर्तमानस्तेःकालेनचे
हेतानवितत्येतिविद्धिनेनप्रत्यात्मेकतनाभ्या
सातिशयेनज्ञातासात्तात्कला ९॰ षडुद्येतितत्र
नियाधामवतिपराधवर्णांधामंत्राधावेतिते
षुत्रिके विमर्शांशाश्चयःप्रकाशांशाः तदुक्तंवि
रूपात्पंचाशिकायां अस्यविमर्शस्यकणः पद
मंत्राणात्मकःक्रियाभवति पुनतत्कलात्मको
यमितातृत्वेप्रकाशस्येति ॥ ॥

नेवज्ञानानि वै अस्मिंस्तुके षड्धानोवर्तन्ते॥
वीरवेदिने इत्यारभ्य एवं श्रीचक्रं परिचिन्तये
दिस्यन्ते नोक्तात्मानं नीतं रूपमस्याः ४८ अज्ञा
नाश्रेनोपाधिकीयाकरुणामेवमूर्तिः स्वरूपंय
स्याः जयति करुणा काचिदरूपेणोपमिश्रुक्तो
क्तेः ४९ अज्ञानमेवध्वान्तंमेयकारलसदीपि॥
केवनाशकत्वात् ५१ २२२ आबालगोपविदि
ता सर्वानुल्लंघ्यशासना श्रीचक्रराजनिलया
श्रीमत्त्रिपुरसुन्दरी २२३ बालाल्लालादिकोनोप
यतीति बालगोपः बालश्चासौ गोपश्च बालगो
पः बालगोपश्च बालगोपश्च बालगोपो नाव
भिव्याप्यजा बालगोप नाहशे विदितेज्ञानेपस्या
श्रेत्रेको बालगोपशब्दः सदा शिवः परब्रह्मभाव
नात्ययोवा अम्नः पामरोपलक्षणं हरिहरादि
याम रोनायाजानेतीत्यर्थः ३ क्रैवस्कादे नमङ्क
अस्य यथाजानन्सर्वैर्जानन्तिजनतवइति ५४ नेवे
वे समपति परिचयाद्वर्जतिनायानसर्वेषामना
दरणीयास्यादतआह सर्वे अंलविष्णादिभिरण
लंघितमर्तिवर्तितुमयोग्यमशांक्यवशासनंय
स्याः तत्क्रमाचार्यभगवत्पादैः जगत्सुतेषा

ले॰
स॰भा॰
२४५

245

नाहरिरवतिरुद्रः तपयतेतिरक्तुर्वेन्नेतत
स्वप्नतिवपुरीशक्तिरयतिमसदाप्रवेः सर्वेतदि
दमनुग्रह्णातिच शिवस्तवाज्ञामालेख्यतए
वलितयोर्भुलतिकयोरिति ५५ श्रीचक्रराजे
बिंदुत्रिकोणादिरूपेतिलेयावसेस्थानेयस्माःत
द्धंकेश्रीचक्रेशिवेयावेवपुरिति शरीरेयथाजीव
स्यावस्थाने तथाश्रीचक्रेशिवयोरितितद्वर्णः
५६ त्रिपुरस्यपरशिवस्यसुंदरीभार्या श्रीमती
वसात्रिपुरसुंदरीचेतितथा प्रत्रीणिपुराणि
ब्रह्मविष्णुशिवशरीराणि यस्मिन्सत्रिपुरःप
रशिवः तदुक्तंकालिकापुराणे प्रधानेच्छाव
शाच्छंभोः शरीरमवत्रिया तेषांधे भागाःसे
जातः पंचवक्त्रश्चतुर्भुजः पद्मकेसरगौरांगाक
येब्रह्मोमहेश्वरे तन्मध्यभागोनीलांगएकव
क्त्रश्चतुर्भुजः शंखचक्रगदापद्मपाणिःका
यःसर्वेस्तवः प्रभवत्तदधोभागः पंचवक्त्र
श्चतुर्भुजः स्फटिकाभमयःशुक्लःसका
यस्येदशेश्वरः एवंत्रिभिःपुरैर्योगात्रिपु
रःपरमःशिवइति ५७ ३३ श्रीशिवा
शिवशतकेकवयिपीलितनोविका १ः

अर्थश्लोकप्रवार्थश्रीगुरुश्रीशिवाश्रीशिवा
४८ शिवशक्त्योरैक्यं सामरस्यमेवरूपमस्याः
उक्तं च वायवीयसंहितायां शिवेच्छयापराश
क्तिः शिवतत्त्वैकतां गता ततः परिस्फुरत्यादौ
सर्गे तैलं तिलादिवेति अत्र सामरस्यमम
सतापरमेसामस्यमन्यता भेदएव तथा चोक्तं
सौरसंहितायां ब्रह्मणोभिन्नशक्तिस्तु ब्रह्मैव
खलु नापरं तथा सति हूयापोक्तं शक्तिरिमवि
वेकिभिः शक्तिशक्तिमतो विद्वान भेदाभेदल
उ ऐटइति शिववक्त्राणामैक्यं रूपमस्यावा त
उक्तं ब्रह्मोडुगाणे त्रिकोणैर्वद्वेस्तिहूमहा
रहृदलांबुज इत्यारभ्य शिवानां वैवशक्तीनां
वक्त्राणां च परस्परं अविनाभावमेवयथाज्ञा
नाति सवृक्षवदितेतेन शिवशक्त्यो रैक्यं यत्रि
स्थितिपायसमरसमेतोरूपमस्याः उक्तं च यज्ञ
वैभवाविडे शान्तानेशक्तिरम्यात्मातद्वन्दनवी
जमुच्यते विद्याशक्तिर्भवेद्बीजं शिवपर्वतवा
सथा तेनायं परमो मन्त्रः शिवशक्त्यात्मकः स्फु
टइतिशेषमस्ति वर्णक्रमशस्यातेषकार
सदनोहकारइतितदर्थः अथवाशिवस्य

ल॰
स॰ भा॰
१४९

२४६

शक्तयोः धूमावत्याद्याः पंच तासामेकं सम
ष्टिरेव रूपमस्याः तासां क्रमादिरूपाणि पंचाशि
कायां धूमावतीति तेयोभास्वरमवभासनेध
नाशक्तिः तोभेसदाद्यामोविभीद्रावतत्र
हीमे धूमावतीति तेयोभास्वरमवभासनेध
नाशक्तिः तोभेसदाद्यामोविभीक्ष्णदावतत्र
हीमे धूमावतीष्टशिवाद्याद्रासस्त्रतौत्रभाव
नीशण्डे वायोमेसहाविभीज्ञमसिद्धाग्नेजगतामि
रिति ५५ एवमित्यति प्रवेशे माध्यमिके वनामत्र
येताजगतः सृष्टिस्थितिलयकर्त्रीत्वेन देवता
लक्षिताभितियोधाताहृदयारेनेनविश्वयित्वा
हिदमिति उमेभूतेमारश्येतसूर्येनेतयारेव
विश्वप्रपंचादर्शपंचकक्रमकंश्रीदेवनामस
धारा तनविशेषभूतेननामानिदिशति ल
लिताविकेति ललितेमेललिता ललितावलै
विकाललितातिकेति विग्रहः उक्तेचपद्मपुराणे
लोकानतीत्य ललिते ललिता तेनसोच्यते इति लोकाः
नरतिलोकाः किरणाख्यवर्णदेवतातान्निक्रम्यने
ख्याताः प्रतितनविद्धुख्यातेनललितेतितेनशाभतरह
मिनतरंणः इयंचप्रयोगमाद्यापितेनाम प्रयोगेल
लितादेवीपीठगतानप्रकरणपाद्मवचनात

श्रुतेत्येवार्थः सचपूर्वमेवव्याख्यातः वर्णा-
भेदेनव्यवस्थापिपूर्वमेवोक्तानविस्मर्तव्या
अनयोर्व्यायेतभूतयोर्द्वयोःश्रवणयोः सहस्र
नामव्याकार्थानन्विनात्पैकत्वेपिनदोषः तयो-
र्मांगल्यार्थमेषोच्चारणात् ओंकारश्चाथशब्दश्च
द्वावेतौब्रह्मणःपुरा कंठंभित्त्वाविनिर्यातौतेनमां-
गलिकावुभावितिवचनात् एवमथेनोक्तपूर्वेश्व
स्याद्वविशीर्येत इतिवदनेनतदुच्चारणे श्रव
णायश्रवणेनतदुच्चारणस्यादृष्टमात्रोपायिकत्वा
त् अर्थत्वानपूर्वेकस्यैवोच्चारणस्यादृष्टोपायिक
त्वेनार्थवर्णेनस्यावश्यकत्वात् नामसहस्रस्याथ
नेनस्यायेनादृष्टार्थत्वेपिपरस्परविशेषणभाव
नाकांक्षेपाग्यता सतिसङ्ग्रोवक्तास्मीतिक्रियया
न्वयवर्णनेनसहस्राव्यर्थकस्यवर्णयितुंशक्यत्वे-
नैवसम्यात् ईदृशवाक्येष्वस्मीतिक्रियापदाध्या-
हारस्यावश्यकत्वात् तथाचकात्यायनस्मरणे
अस्तिर्भवतीपरः प्रथमपुरुषोऽप्रयुज्यमानोप्य-
स्मीतिपरस्मस्यलट्परस्मैपदे: अस्तुवाश्रण
वयोरपिविशेषणतया सहस्रवाक्यार्थान्वयित्वे
समस्तव्यस्तभेदेनपौनरुक्त्यनिरासंभवादिति

ल·
स भा
२४७

क इदानींपरिभाषायामेकस्लेनाष्टोशतके षष्ठादिभा
गान्स्थानस्य प्रदर्शयति श्रीमणिमध्येविविधगुरु
दर्शितदेशेष्टषष्ठनादभंगानाममष्टशतकारंभान
नेभोनापि शहृतनफ्क्तिः श्रीमता १ मणिपूरा
न्तरुदिता २ सङ्कृतिप्रदा ३ ह्रींकारी ४ विविधा
कारा ५ गुडान्नप्रीतमानसा ६ दरान्दोलितदीर्घा
क्षी ७ देशकालापरिच्छिन्ना ८ पुष्टा ९ नादरूपि
णी १० एवंदशनामानि प्रथमादिशतकारंभका
रंभकाणि अत्र श्रीमण्यादिशब्दानां श्रीकण्ठादिषि
रीराणिमणिपूरादिनिलये मध्ये प्रसक्ते पि गण
नसाविश्रैनैवप्रमाणितस्यः गणनामरहिश
नकप्रमाणश्रवनाममेव हि मशयो भवति कवित्
छिन्नर्दच्छेदसंशयप्रयुक्ता न विप्रकृष्टनाम
प्रजपवक्तीरतिम विडकग्रहणे श्रीमतीति
नाम्नीपवतिनाम तिरासायादशामित्र कि इति
मोज्वलनत्वालिसमाव वर्तनायेति ज्ञेयं तिरथ्य
कः शब्दः लाभः नवसहस्रनामान्तरेषु पा
दपूरणैकप्रयोजनकोऽयथोपलभ्यते
नातत्नत्थ्यर्थः नास्ति शङ्केति ॥

प्रथेनह्यद्यपिपुनरुक्तिरेवामाताजननी
देवेशीहरनाथिकेत्यादौदृश्यतेतथापिना
सौसहस्रनामसंख्याविघातिका नामशब्द
स्यप्रातिपदिकमात्रेशक्तेरिदमात्रेणार्थ
कनिवेशितस्वस्वभावायाः संख्यायाश्चनप
गयात् ११ ननुशब्दतोपिपुनरुक्तिपुनरु
क्तिरूपलभ्यएवमाशंक्यपरिहरति मतिव
रदाकांतादावकारयोगेनवर्णभेदे आ
कारस्यक्वचनतुपदयोर्योगेनभेदयेत्राम
तुष्टिःपुष्टिर्मतिर्धृतिरित्यनेनपीनस्तप
विहारायस्वाहा स्वधामतिर्मेधेत्यत्राकारस्य
योगेनप्रश्लेषेणामतिरितिपदच्छेदःकर्तव्यः
सदसत्क्षरमक्षरमित्यादौविष्णुसहस्रनाम
स्वमूर्तोमूर्तैतिप्रकृतनामस्वपितस्यमार्गस्य
क्षुण्णत्वात् नहिमनिकृष्टपदद्वयएवतथा
नियमेश्यात्रप्रमाणमस्ति येनकृतस्तपरिहा
गकांतायाअविशेषादितिभावः एवंवरदावा
मनयनेत्यनेनपीनस्तनाभावाद्विश्वगर्भा
स्वर्णगर्भावरदावागधीश्वरीत्यत्रावरदेति
च्छेदः कलावतीकलालापाकांताकादंबरी

ले॰
स भा॰
२४८
२४८

त्रिधा कल्पनारहिताकाष्ठाकोणाकोणार्थवि
ग्रहे मनयोरन्यतरस्मिन्कोणापदेकारप्रश्लेषः
श्चादिपदेन निमन्नमादेः परिग्रहः निमन्नाभ
लनिधिमूर्तीमूर्तेनिमन्नेमस्त्वतदावश्यकत्वा
न् रक्तवर्णानामतिविष्टस्तेनेपोत कस्माद्धिशुद्धि
वक्रमिलयारक्तवर्णोविलोचनेनमज्ञाप्यतेनमा
धेनाकारप्रश्लेषशोभेत्यानुगुण्यायदीर्घाकारः
प्रश्लेषणीयइत्याह रक्तवर्णादावाकारस्येति
श्चादिनाम्बुवीनालिनीमधुः शोभनाम्बरना
यिका स्ववाभिमर्त्रेनश्रीमतां शोभनाम्बुदमानेम
मनयोः शोभना शोभनेनिपदयोः परिग्रहः
नतुतथापि ह्वाराध्यामुभकरीशोभनाम्बल
भागतितिमत्रत्नीयवारंस्फतस्यशोभनपद
स्यकारातिरिमांशकाद्ह क्वचनेति पदयोर्भि
न्नेनवर्णाविशेषकायोरपियोगेनसमास
भनाम्बलमागतितितिपदत्रयमैक्यनामवं एवं
केवलिनी केवला ग्रजाजेशीमारौ समासद्वयो
र्धारण्यत्वा: पदद्वयमप्येकनामत्वं विशेषत्वा
र्थे वृषाः निधिरत्नाद्यहमारोहणमितिभावः ३५

पौनरुक्त्यपरिहारस्योपायांतरमाह साधीत
त्वमयीतिहेयात्रयातुयोभियात् हंसवतीवा
द्यैस्माधीतादिकनामैव शांकरीश्रीकरीसाधी
त्यनेनपौनरुक्त्यपरिहारायसंप्रदायेपूरीसाधी
त्यत्रसापूर्ई इतिहेयापदभेदः तन्नापिकातत्र
मयीत्येनेननत्परिहारायतन्नामयीमेषतत्र
वंत्रयीतित्रेयापदच्छेदः पौनरुक्त्याभावेपिप
दभेदप्रमनिरासायाह हंसेति आश्रयेणात्
अर्थसमाप्तिपर्यंते हंसवतीमुख्यशक्तिसम
ल्लितेमेकंपदं अनर्थाणं केवलस्यपददायिनी
त्यत्रतत्क्रीकारीकेवलाग्रयाकैवल्यपददायिनी
त्यनेनपौनरुक्त्यपरिहारोपिफले यत्नेनच्छल
नरसूत्राणामायमूलकमत्रैवतिप्रबलमाये
नच्छेविन्तडक्तनियमामयावेपिनदोषइतिस
वितं अतएवमामवेदिभिर्निंदनमरुयोनगीत
च्छेदोविविनिभागोत्यायविरोधेच्छलात्तरपाठो
नाद्रणीयइत्यकंरयांतरमामप्रकारेण यत्र
त्वकांतापदैःकामेगोविविनिगमनाविरहात्या
वाकैवल्यपददायिनीमत्रपदांतरयोगेतत्रमा
यतोविलम्बमसत्कावपिच्छलात्तरमत्रप्रामाण्या

ले॰
सभा॰
२४५
५५१

कल्पनारहिताकाशेष्वेवाकांतीतिविच्छेदः कौ
लिनीकेवलेष्वेवानर्थ्यपदसोमरत्रइयोगइति
व्याकृतेषूक्ते शब्दवच्छिन्नशास्त्रार्थयोगादितिद्र
ष्टव्यं ॥ अनेकपदानि नामानि संग्रहणानि श
क्तिर्निष्ठा धामज्योतिः परमूर्ध्वं हि पदं शोभनसुल
भागतिस्थ्यैकपदानि शेषाणि शक्यादिपर
वत्वाद्भस्मेवं तद्विशेषणेन परंपदं प्रकृते तेन
सहद्विपदानि तानि नामानि पराशक्तिः परानिष्ठा
पराज्योतिः परंधामेति कौलिनी केवलेषा सद्भावना
मेत्येतिवत्समासे भवान्नत्रपदद्वयावरूपक
त्वेतिभावः शोभनासुलभागतिरित्यत्रत्रिपदं
नामशेषाण्येकपदानि समानाधिकरणविभक्ति
रहितानानीत्यर्थः तेनाश्वारूढाधिष्ठात्राश्वैको
विभिराहृता मनोवाचामगोचरेत्यादौ व्यधिकर
णविभक्तिद्वयमेवेति यानामभेदप्रमानाथा
थकतेन हि परस्तुततापूपकानामेवगताद्वान
दोषः पराशक्तिरित्यत्र शोभनासुलभागतिरित
त्रैवैकैकपदमिलित्वबहुवचमितिबएवमेवोक्तं
ननुपरंज्योतिरिति वाक्येप्रतिपदिकसं
ज्ञाभावेनाकथ्यनामनवम
।ः

नच प्रजापतेर्हृदये पारेगंगंमध्येमहाभारत
मित्यादेरेकपदत्वे तेषु प्रथमपदांते विभ
क्तिस्वरूपवर्णमात्रमत्वेन विभक्त्यंतत्वाभावा
त् नच परंज्योतिरित्यादेस्तथा संभवति विशे
ष्यांतरविभक्त्यन्वयाभावप्रयुक्तान्वयाभावक
विशेषणपदत्वात् नीलमुत्पलमित्यादेस्तथा
त्वेवाक्यत्वस्यैव स्वीकारात् अत एवाहुर्यत्तुपा
यसाहा अहेतुत्पमेत्रमेगापायेत्यादौ पदद्व
येपि विभक्तिरव्यमास इति चेत् न पारिभा-
षिकप्रातिपदिकसंज्ञायाः अभावेपि संभूयैक
व्यक्तिविशेषकबोधजनकपदत्वरूपस्य नाम
त्वस्यैव सत्त्वनामसंख्याघटकत्वेनादोषा
त् वस्तुतस्तु ज्योतिः पदस्य प्रातिपदिकत्वात्
त्मादावेव संख्योत्पत्तिः परंतु इङ् अध्ययन इ
ति धातोरपि पूर्वकस्यैव प्रयोग इति यमवत्
ज्योतिरादीनामिति ह्रस्वविशेषणकानामेव
प्रयोग इत्यास्मात्रबलान्नियमः कल्प्यते तथा
नियमेपि यावत्त्वस्य इ.मात्र इव नामत्वस्य ज्यो-
तिः परमात्रपर्याप्तिः अग्निपवमानमानमा
वहान्तेयपवमानायेटपित्यादिर्नैगमिकप्रयो

ले.
स.भा.
२५.
250

गवदित्यपि पंचस्रोतिस्त्वर्थयास्मिपरस्मैज्योतिषे
स्वाहेत्यादयस्त्वर्थएहेत्यमादेशप्रयोगास्तिर्यमाः कौ
लिनीकेवलेतिविशेष्यविशेषणभावापन्नपद
द्वयपत्तेपिकेवलेनस्य यथाम्नासंकौलिन्यके
वलार्थेदृष्टादिरेवप्रयोगोनकेवलार्थेकौलिन्य
दृष्टादिः शास्त्रानैवपरीक्ष्यमानाभावात् एतेन
विष्णुसहस्रनामस्वनादिर्भूर्भुवोलक्ष्मीविष्णु
भूर्भुवस्यास्यभुवाभूरिसत्त्वर्थेन भूसंज्ञेनक
स्यार्थैकैकनामत्वपत्ते भूर्भुवेनमहतिवाभु
वो भुवेनमहतिवामेत्रप्रयोगः परासः माये
न भुवेभुवोनमहत्यसेवप्रकनादिरस्यादिकम्
ये ११ प्रसंगाल्लिंगभेदेन नामानि विभज्य दर्शि
यतिनिधिनाम्मादंभोलिः शेवधिरितिनामद्व
लिंगे तद्युक्तं यथा समा पुंस्यालिः क्लीबे यथा स्वधा
स्वाहा गुणनिधिः शास्त्रार्गार्थत्वेनदंभोलिः स
ह्लादावण्येशेवधिरिति पंचनामानि तत्र संका
ति शेषाणि स्त्रीलिंगानीति शेषः त्वमितिपद
मितिस्त्रीलिंगमेव प्रलिंगे पुष्करसंज्ञीदृस्यस
लिंगकृतेनैवरूप्याभावमात्रपरत्वात् पुष्करस
स्वटसंज्ञिकाविष्णुसहस्रपारतिवचनेनातरानुगु

णपान्तस्वधास्वाहेत्यनयोरव्ययत्वात्स्वधानम
इत्यादि विप्रयोगः स्वान्यथात्वे इत्यादिरूपेणेत्यु
स्वधायै नम इत्यादिरेव प्रयोगः स्ववच इत्येके
११७ इति श्रीभास्कररायेण कृते सौभाग्यभास्क
रे दशमेन शतेनाभूद्भाविण्येकादशी कला
इति श्रीललितासहस्रनामभाष्ये सौभाग्यभा
स्करे दशमं नामशतकं नामैकादशी कला ॥
श्रीगणेशाय नमः ॐ अथ फलश्रुतिश्लोका
नामर्थं संगृह्णन्ति परिभाषाकारः ष्टाविंशति
तः साधनानाफलसाधनत्वोक्तिः षट्चत्वारिंश
द्भिः श्लोकैस्तस्य क्रमाद्विहितिः सार्धषडशीति
श्लोकात्मकस्योत्तरभागस्य मध्ये प्रथमतः सार्ध
विंशतिभिः श्लोकैः सहस्रनामकीर्तनस्य बहु
विविधफलसाधनत्वं प्रतिपाद्यते एवं फलभे
देन कीर्तनकरणप्रकभावनयोर्भेदादिति कर्त
व्यताभेद उत्तरत्र षट्चत्वारिंशद्भिः श्लोकैः प्रति
पाद्यते सर्वरोगप्रशमनमित्यादिना रोगनिरा
सादीनि फलानि येन क्रमेण पूर्वं प्रतिपादिता
नि तेनैव क्रमेणोत्तरत्र तत्साधनकाः प्रयोगाव
र्ण्यन्त इत्यर्थः यानि पूर्वं श्रीमातुः प्रीतये नमाद

ल॰ स॰ भा॰ २५८

257

निशंकीर्तयेदिदमित्यत्र प्रीतिरेव भाव्यत्वेनो
क्ता सा च विविधफलजननद्वारत्वेन एवं नैवे
द्यं सेवायामत्र देवताप्रीतेरेव द्वारत्वकल्प
नसंभवात् श्रुत्वा स्तोत्रेण प्रीतेरपि फ
लत्वमित्याशयः ३८ एवं प्रीतिफलकीर्तनो
पयोगिनां नामसहस्रं प्रतिपाद्य तदुपसंहरन् फ
लानि विविच्य वक्तुकामो भगवान् हयग्रीवो वा
र्थतन्त्रं ग्रन्थसंदर्भमारभते इत्येवमित्यादि
ना इत्येवं नामसाहस्रं कथितं ते घटोद्भव इति
शब्दः समाप्तिवचनः सम्यक्सहस्रसंख्यायाः न्यूना
नतिरिक्ततां ध्वनयति एवं उक्तेन प्रकारेणाल्पे
सरस्वतीगंगानामसहस्रनामादौ सहस्रनामादौ स
म्यक्संख्यापूर्तेरभावात् पारणार्थं कौणोणो वा सहस्रना
मशब्दो नात्र तत्रेति ध्वनितं तेनास्य सहस्रमेव साहस्रं
गत्सिमानमसाहित्वत्वार्थेन हितः घटोद्भवमागस्त्य
स्यसंवृद्धिः २२४ नत्र कूर्मपुराणादौ देवीसहस्रना
मात्रिकमप्यनूनानतिरिक्तसहस्रसंख्याकमेवेमत
मार २२स्थानामिति २२स्थानां रहस्यं ललितापीति
भावकं येनेनमसंख्याभिर्ज्ञायेत भविष्यति रहस्यानां
मासनपादिरूपाणामपरतिनिधारणाद्वष्ठीतेन रहस्यमि

न्यस्य रहस्यतममित्यर्थः नन्तु रहस्यतमान्यपि गं
गासहस्रनामादीनि स्कन्दादावुपलभ्यन्त एवेत्यत
आह ललितेति तेषां ललितातापकत्वाद्देवताप्री
तिकरत्वेन सर्वोत्कृष्टदेवताप्रीतिकरत्वेन सर्वो-
त्कृष्टदेवताप्रीतिकरमिदमेवेत्यर्थः नन्वीदृशम
पि किंचित्सम्भाव्यते नेत्यत आह अनेनेति सदृशं रह
स्यतमं नास्ति ललिताप्रीतिकरत्वरूपसाधारण
धर्मवत्त्वरूपसादृश्यवत्स्तोत्रं तन्त्रान्तरे एकस्मि
न्नुपमानोपमेयभावाभावात् न भूतं इतः पूर्ण
त्पूर्वकाले भविष्यतीति तु तस्य समानमीवावर्तमा
नलक्षणस्य नादृशस्तोत्रस्य सयोग्यत्वात् कालत्रया
सेवया तादृशमस्य देवेति भावः अस्य विशेषणाद्व
यस्यान्यत्राप्रतिपादस्यायविशेषणविवरण
परं तत्त्वः सर्वोपि ग्रन्थसंदर्भः २२५ तत्र रहस्यम
न्वेविवेचयति द्वाभ्यां सर्वरोगप्रशमने सर्वसंप
त्प्रवर्धने सर्वापमृत्युप्रशमने कालमृत्युनिवारणे
२२६ प्रयासमनारतत्वात्फलतारतम्यमिति माघे
नफलभूमिसाधने कष्टसाध्यत्वस्य प्रसिद्धत्वमल
घुफलसाधनमप्यल्पायाससाध्यं कमेरहस्यत
मे तत्र नामकीर्तने प्रयासे प्रयानायाः स्पष्टत्वात्

ल॰
स॰भा॰
२५२

85

लभ्यमानामेव विवृणोति सर्वे रोगाः असाध्ययाप्या
दिभेदभिन्नाः दारिद्र्यस्यापि रोगात्मकत्वेनोपस्थित
त्वात् तदभावेति यत्नसंपद्येऽपि फलत्वमाह सर्व
संपदिति अथवा संपदारोग्ययोः परस्पराभावव्या
प्यत्वादारोग्ये सति दारिद्र्यस्यादेवेति शङ्कामपाकु
र्वन् आरोग्यसंपन्नासमृद्धिनोति सर्वसंपदिति ग
जतुरगसमस्त्र्यादिभेदभिन्नानां संपदामित्यर्थः
सर्वोपद्रवः सर्पव्याघ्रादिनिमित्तकाः अपमृ
मिदमृत्युत इत्याह कालेति कालेऽप्राप्तः परिमाण
परिमाणे तेनापन्नस्तनामामृत्युमप्यपवश्रसक्लिः
वर्तितैलादिस्राविवेयणिवेडवातादिकृतदीपनाश
वदितिसविते ११९ सर्वज्वरार्तिशमने दीर्घायुष्
प्रदायके उवप्रदमउगोणाउकृषार्घप्रदायके ११२
सर्वज्वराः एकाहिकादिसान्निपातिकान्ताः आर्तिक
के अथवा सर्वेषां रोगाणां इति पदवत्तु शमनेनाश
ये तेन जातेष्वादिवत्फलसाधनयोर्वैयधिकर
ल्पमक्तिसिध्यति तेन स्वास्थ्यनिःफलोद्देशेनास्या
प्रिसाधनेऽग्रहतिति रिदमुक्तिमनवं रोगेरेव सि
देज्वरार्त्तः पार्थिके नग्रहणं गोबलीवर्दन्यायेन॥

यद्वावक्ष्यमाणकाम्यप्रयोगानुसारेणपार्थक्
यं तत्रैवाशंसादिवचनैर्यवयवैकैकफलक
प्रयोगकथनोक्तेरेतद्यवयवमात्रफलकानां
प्रयोगाणांवक्ष्यमाणत्वात् अतएवदीर्घायुष्य
इत्यादिप्रयमर्थः सिध्यति दीर्घंपूर्णंयदायुषो
भावस्तदायुष्यंदीर्घायुष्यंशतमानंवतस्यप्रदाय
कंतद्धिवातकफहारविषादिबाधानिरासकमिति
यद्वा आयुरेवायुष्यंदीर्घंशतमानादधिकमायु
ष्यंयेषांतेषांपुरिकोत्तरप्रयोगसिध्यादीनांप्र
दायकंतन्नामिकराष्ट्रंवैसंपादकमिति तेनत
कालसमुनिवारणेनगतार्थता अपुत्राणांपु
त्रकामवैध्यानांसपुत्राणांइच्छाविरहादपुत्रेष्टि
वशयः पुत्रकामनादर्शनान्नद्योक्तं अतएवैक
पुत्राःस्तनप्रजादीनांवैध्यानांस्ववगणनान्नस्मृतिषु
तेनसपुत्राणामपिपुत्रांतरेच्छायांमंत्राधिकारः
अपुत्राणामपिपुत्रकामनाभावेपुत्रकामप्रयो
गेनाधिकारइतिसिध्यति तेनचतत्तत्कामनया
तत्तत्फलकप्रयोगाधिकारितावच्छेदकत्वंस्मृति
तेनचानेकफलविषयकसमूहालंबनात्मक
कामनावतःसर्वप्रयोगेष्वधिकारात्तेनकः प्र

योगः प्रथमतोऽनुष्ठेय इत्यत्र विनिगमनाविर-
ह इति वाच्यं तेनैतेन सर्वफलप्रदस्यैकस्यै
व प्रयोगस्यानुष्ठातुमशक्यत्वात् नचैवं सति त
त्र सर्वप्रविशेषादिति वाच्यं तदर्थकाधिकरणविरो
धः तत्र हि सर्वकामप्रदत्वं दर्शपूर्णमासयोर्ज्योतिष्टो
मादेः सकृदनुष्ठानेनैकमेव फलं भवतीति सि
द्धान्तितत्वादिति वाच्यं अल्पप्रदकर्मस्वेव तदा-
धिकरणस्याप्यनोऽव्यवस्थितत्वात् देवतायास्त्र
लोकविलक्षणत्वात् अतएवोक्तं लोकातीता
गुणातीताशमात्मिकेति कर्मस्वपीदृशस्याप्यस
र्वं तत्रैवंगीकाराच्चेयदुक्तं हिरण्यकेशिसूत्रे ए
क प्रयोगः सर्वान्कामान्कामयीत प्रयोगपृथक्त्वे
वैकैकमिति वैषयिककामनासामान्याभाव
वतोऽप्यत्राधिकार इत्याह पुरुषार्थेति पुरुषैः
बुद्धिमद्भिरर्थ्यन्त इति पुरुषार्था मोक्षः निष्कामो
पि मोक्षफलकप्रयोगः विक्रियत इति भावः व
लतश्चतुर्वर्गप्रदायमित्येवार्थः संकोचे माना
भावात् उक्तं च पद्मपुराणे पुष्करखण्डे आह्निक
रणे अतः परं च देवानामर्चनं कारयेत्तु यः
गणेशं पूजयेत् यत्नाद्विघ्नस्तस्य न वाध्यते

आरोग्यार्थं चैवैतत्सूर्यं धर्ममोक्षायमायवं शि
वं धर्मार्थमोक्षाय चतुर्वर्गाय वैदिकामिति ११
ननु बहुफलप्रदत्वे समस्तमायासमसाध्यत्वे स
हस्रनाम नवकेस्यैव ललिताप्रीतिप्रदत्वम
पि वागाद्यपामलादिप्रीतिद्वारास्यैव पंचमीस्त
वराजादिललितैकविषयकस्तोत्रांतरेष्वव्-
व्याहते ललिताप्रीतिकरत्वमित्याशंकामपा
ऊवेतुक्रेष्वप्राप्ते प्रीतिप्रदत्वे विवेचयति इदमि
ति इदं विशेषाद्धीदेव्याः स्तोत्रं प्रीतिविधायकं
जपेन्नित्यं प्रयत्नेन ललितोपास्तितत्परः ११८
इतरस्तोत्रपठनजन्यप्रीत्यपेक्षयैतज्जन्याप्री-
तिविशिष्टेत्यर्थः तेन प्रीतिविशेषजनकत्वेस
त्यपि ह्रस्वत्वमत्रापि हैवेति भावः एतेनाग्निहो-
त्रदर्शपूर्णमासज्योतिष्टोमविश्वजिदादिकर्म
णामायाससतारतम्यसाध्यानामेकजातीयस्वर्ग
फलकत्वायोगेन स्वर्गेषु तरतमभावाकल्प
नेति एवं तेत्रापि उमाया देवे देवताप्रीतावपि
बहुभिः स्तोत्रैः प्रीतिविकेजनितायां तारतम्य
सिद्धे विशेषादित्युक्तो कोविशेष इति पराख्ये
इतोप्यधिकायाससाध्यकर्मान्तरजनितायांदे

वताप्रीतावपितेनमायेनैनोपिश्रीमाधिकाश्र
मीतन्मात्रसोत्तीदिमाशयेनविशेषपदोपा-
दानः स्पष्टार्थकात् अनएवचरहस्यनामत्वमप्यु
पपद्यते तस्मात् प्रकृष्टेनापियत्नेनललितो
पासकोयावज्जीवमिदंजपेदित्यर्थः २३८ जपे-
कालविधिमाह ऊर्ध्वं प्रातरित्यादिभ्यां प्रातःस्ना
त्वाविधानेनसंध्याकर्मसमाप्यच पूजागृहंत
तोगत्वाचक्रराजेसमर्चयेत् २३९ विधानेनवै
दिकतान्त्रिकोभयप्रकारेण काकाक्षिन्यायेना
स्नानसंध्ययोरन्वयः पूजागृहगमनेद्वार
पूजाद्युपलक्षणम् चक्रराजेश्रीचक्रे सम
र्चयेदितिस्वार्थेणिच् अशक्तौप्रयोजककर्तृ
परोवा २३९ विद्यांजपेत्सहस्रंवात्रिशतंशत
मेववा रहस्यनामसाहस्रमिदंपश्चात्पठेन्न
रः २४० विद्यांपञ्चदशीषोडशींवा ननुश्रीदे
वतामंत्रसामान्ये सहस्रंवेत्यादिविशेषोत्तरमि
तिशेषः त्रिशतेशतत्रयेनतन्त्रान्तरेशतेना
यंतल्पवतोविकल्पः किंतुपूर्वसंभवेप-
तुकल्पइतिद्योतयितुमेवकारः पश्चात्
विद्याजपपुष्पांजलिदानयोर्मध्य ।:

अत एव जन्माष्टम्यां जलिं दद्यादिति कथिते
तयोः पौर्वापर्येणाव्यवहितेन किंतु सहस्रना
मपाठेन व्यवहितमेवैव इवेदिकरणयो
रिवत्तता च मनेनैव वेदाध्ययनस्नानयोरिवव
मीमांसाध्ययनेनेतिभावः अत्र प्रातः स्नानेम
दिः सर्वैपि विध्यंतरप्राप्तानुवादः सहस्रना
मपाठकालमात्रं तु विधेयं अत एव जपपाठ
योर्न परस्परमंगांगिभावोपि द्वयोरपि प्राति
स्विकविधित्वात् फलवत्तया ॰ वगतत्वेन दर्श
पूर्णमासाभ्यामिष्ट्वा सोमेन यजेतेत्यादौ विव
कालाधिसेवसंयोगस्यानिर्णयात् स्नानादि
प्रधानपंचकस्य क्रमवाचि मतिरूपो विधेयः
तेनान्यतमप्रधानाकरणे यमायो हि कालसं
तिमायेनावैगुण्यात् फलाप्राप्तिरपास्ता ॥२४॥ प्री
तिविशेषस्येत्यत्र व्याहतत्वे नाकभाव्यत्वे विशे
षाज्ञानादनवगतप्रायमेवमतो विशेषपद
वीख्यपरिमाणमाहस्तपैरेकादशाभिः जन्म
मध्यहस्तादिभिः जन्ममध्ये सकृद्वापि यत्र
वैपठेत्सुधी तस्य पुण्यफलं वक्ष्येणनेके
मसंभव ॥२५॥ उक्तप्रकारेण जन्ममध्ये सकृत्स

ल॰
स॰भा॰
२५५

255

रितनामसहस्रांतर्गतत्वेनैकैकस्य नाम्नः की
र्तनादयं पुण्यराशिः वक्ष्यमाणः सहस्रगु
णितश्चेत्सहस्रनामस्तोत्रपाठस्य फले यावज्जीवं क्रि
यमाणस्य स्तोत्रपाठस्य यावत्स्याहुतयः संभ
वेयुस्तावद्वारेण फलं गुणयित्वा तज्जनिकाया
देवताप्रीतेः परिमाणं बुद्धिमद्भिः कल्पनीयमि
ति समुदायार्थनिष्कर्षः वक्ष्यमाणार्थस्य इह
त्वादेव वक्ष्य इति प्रतिज्ञापूर्वकं सूचितमिति शि
ष्यस्यावधानसंपादने २५१ गंगादिसर्व
तीर्थेषु यःस्नायात्कोटिजन्मसुकोटिलिंगप्र
तिष्ठातपःजपादिविमुक्तके २५२ गंगादीत्या
दिपदेन पुष्करादेः परिग्रहः पुष्करस्यादि
तीर्थानामादौ पुष्करस्यैव सर्वतीर्थादित्वेन
प्रसिद्धावपि तीर्थादित्वेन गंगाया ग्रहणात्त
स्यास्त्रिगामित्वेन गंगापदादुपस्थितेस्त्रैलो
कगततीर्थानामपि सर्वपदेन संग्रहार्थं श्रुत
एवं गंगापदं भविष्योत्तरपुराणे तत्रैव निरुच्य
ते यस्माद्भगीरथो देवि स्वर्गाद्गां त्वामिहानयत
अतस्त्वं मुनिभिः सर्वैर्गंगेति परिकीर्तिता इति नी
यीतेन रग्रहणेन भूलोकगतानामेव सर्वतीर्थानामाभासे
न

अत्र प्रतिदिने श्रद्धया परया सहस्रपरिवत्सरा
णि ये तत्र दत्त्वन्तः ह्युयमुक्तत्रपदममाने सर्वज्ञाते
न ते कोऽजन्मस्थितिन्नूनं च सर्वं गापि एवं वै
लोकोत्तरेणानेन निखिलतीर्थानामेकस्
स्मिन्तीर्थे प्रतिदिने विधिना परया श्रद्धया स्ना
नेन सहस्रपरिवत्सरपूर्तिरीदृशमेकं जन्मता
दृशं कोटिजन्मपर्यंतमेकतीर्थस्नानजनिते
पुण्ये तथैव सर्वतीर्थस्नानजनितपुण्यानां
मेघो राशिरेकः एकस्मिन्स्थापिते लिंगे वि
श्वेश्वरे स्थापिते भवेदित्यभिवचनेरितः देवप्रति
ष्ठामपेक्ष्य शिवप्रतिष्ठायाश्चाधिक्यं मत्वानश्वर
लिंगे निकाश्येतावत्काशीवाराणस्यविमुक्तमे
नगरे चैति चत्वारि स्थानानि हि द्वज्ञावालादावी
स्नानानि तेषु पूर्वपूर्वस्थानतोत्तरोत्तरं स्थान्यं एवं के
शवत् उत्तरोत्तरं पुण्यवत्त्वे तेषु तत्र गृहमतीवा
त्मे तद्धि परमशिवस्य शरीरमेव शरीरशरी
रिणोरभावमेदाल्लिंगस्थापनाविशेषेण पापानि क
षन्ते हि जन्मसु तन्म तेषु उक्तेन मया तत्क्ष मविमुक्त
मनःस्वन्तामिति लिंगपुराणेऽकस्य हि विधामा
पि निर्वचनस्थानतरे हृ एवमुक्तं तथापापन्नाव

ल०
स० भा०
२५६
256

पिनव्यापकस्यानविशेषेनिवृत्तलक्षणयाप्र
योगवाहुल्यात्पंडितपामरस्याधारणेनोनगृह्य
समुख्यमविमुक्तत्वमितिज्ञानाभावादज्ञानेस
दविमुक्तमेनगृहमेवेतिज्ञापयन्नाह अविमु
क्तके इति अज्ञातार्थेकप्रत्ययः अज्ञगृहइत्यर्थः
अज्ञगृह इत्यमुक्तिकृत्कनिर्वचनस्मरणेनउ
णातिशयवत्त्वद्योतनाय ततस्थानगृहेसह
स्रपरिवत्सरपर्यंतंप्रतिदिनेपट्पाश्रद्धयाको
टिलिंगानियः मतिष्ठापयतितदेकजन्मजनि
तेनपुण्येनतस्यकोटिसंख्यागुणनेजातोगणि
हितीयः २४१ कुरुक्षेत्रेनयोदद्यात्कोटिवारंरवि
ग्रहे कोटिसौवर्णभाराणांश्रोत्रियेषुद्विजन्मसु २४२
कुरुक्षेत्राद्देशान्तरेतकयोर्मेवर्तीकुरुक्षेत्रमिव
च्यते रविग्रहे सूर्योपरागे सर्वत्रसर्वदासर्वग
हणान्युच्यनेकर्हिचित् उपरागेकुरुक्षेत्रेग्रहण
विशेषतमुच्यते इत्यादिनामहाभारतादौतत्प्र
शंसितः प्रायश्चित्ताभावात्कथाफलानंसंदाने
"स्मृति" यद्यपिहरस्मृतौश्रीणाकुरनिदानातिगावः पृथ्वी
सरस्वतीसर्कैतथापितेषामपिसुवर्णस्याथ
त्वा तदानस्यैवाधिकममभिप्रेत्याह ॥

सौवर्णेति भारो नाम विंशतिस्तुलाः तुला नाम
पलशतं तुलास्त्रियां पलशते भारः स्याद्विंश
तिस्तुला इति कोशात् श्रोत्रियेषु जन्मसंस्कारवि
द्याभिः संस्कृतेषु त्रिभिः श्रोत्रिय उच्यत इति स्म
वैवनात् देशकालपात्रदेयश्रद्धाज्ञानयोपना
नांक्रियास्वतिशयापायकत्वात् प्रतिधर्मकानि
चिदन्तुकामपि पोजनीयानि तत्तस्यवकृते तच्चैर
विग्रहणे समानाय श्विद्धादिभिः सौवर्णभारको
टिदानेके कोटिगुणीतं वेदेकं पुण्यं ग्रसमहस्रपरि
वत्सरसेवेपि दिनसंख्यागुणनेन तस्यतज्जे
न्मकोटिभिर्गुणनेनातः पुण्यराशिस्ततीयः धर्
ममेखायतेशाह्यः कोटिद्वयमेयानामाहरेत्रा
गरोयस्मि श्रावरेत्स्वपकोटीर्यौ निर्जलेमरुभू
तले २५५ तरतिवत्सहस्मानरतिपानेयोश्वमे
धेनयजइतिविहितः क्रतुविशेषोद्वयमेधः
गंगायामस्ति गंगा सेवेपि नितीरे तत्तस्य गंगा
तीरे श्रोत्रिये कंरैगवलीः सहस्रांगाकेवमश्वमे
धजनितपुण्यमेवं च हिन संख्यापुनः कोटि
संख्यावगुणनाज्जातो राशिस्त्वनर्घः कूपेति
वापीतडागादेरूपलक्षणं मरुरिति देशवि

ल॰
स॰भा
२५७

257

शेषस्य संज्ञा तेनेन निर्जलपदानर्थकं त्वाट
शदेशे कूपादिकोटिखननजनितपुण्यस्यैवं
वदिनसंख्यया जन्मकोटिसंख्याचगुणेनेजातो
राशिः पंचमः २५४ दुर्भिक्षे यः प्रतिदिनं कोटि
ब्राह्मणभोजने श्रद्धया परया कुर्यान्नहृस्तपरि
वत्सरात् २५५ दुर्लभा भिक्षा यस्मिन्स कालो देश
श्च दुर्भिक्षः तत्र कोटिसंख्यानामुक्तमब्राह्मणा
णांस षड्रसोपेतभोजनदानेन जातस्य पुण्य
स्य दिनसंख्यया पुनः कोटिसंख्यया चगुणेना
जातो राशिः षष्ठः परिवत्सरादि समस्तसंयोगाद्वि
तीया द्वादशसहस्रवर्षेषु नवरत्नमित्यर्थः संव
त्सरपरिवत्सरेडावत्सरानुवत्सरशब्दानां प्रभ
वप्रमाथिविरशोभनराक्षसादिद्वादशद्वादशव
र्षविशेषवाचित्वेपि प्रकृते सामान्यमात्रोपलक्ष
कत्वात् २५५ तस्मात्कोटिगुणितं लभेत्पुण्यम
त्रैतमं रहस्यनामसाहस्रेनाम्नायैकस्य कीर्त
नात् २५८ तेषां तीर्थस्नानशिवप्रतिष्ठाप्र
णीदानेच्छापूर्तब्रह्मभोजनोपयानोपवासामपि
पुण्यराशीनां याः कोटयस्ताभिर्गुणितम्
नमः नमः नमः नमः नमः नमः ॐ

गुण्यमुपक्षिप्य तत्त्वात्तमेव गुण्यरूपं महाराशिं
लभेतेत्यर्थः अयं भावः एकामपि गुण्यराशीना
मेकं महाराशिं विभाव्यते द्विराहृते नैकत्वास्यत
द्वयेनिक्षिप्यते योऽमेयं कं राशिं कोटिसंख्येया
गुणयित्वा तज्जन्यया संख्येयाः यं राशिं गुणयेत
तत्र गुण्यस्य राशेरेकसंख्यावच्छिन्नत्वेन स्वगुण
नेऽप्यर्थे अतः संख्यान्तरावच्छिन्नस्यावश्यकत्व
मनुपक्षिप्य तत्त्वात् कोटिरूपैव संख्या गुणाय व्या
नन्वस्त्वेवमपि महाराशिमातिस्विकं कोटिगुणि
तेऽङ्कत्वात्तानी संख्यापि ते पुनः परस्परं गुणयेदि
ति सिध्यति तेन च तन्महाराशिं कोटिसंख्यया गु
णयित्वा जाते ऽपि ते पुनः कोटिसंख्येयैव गुणये
दिति फलति तेन महाराशिं समुद्रसंख्यया गुण
येदिति निष्कर्षः समुद्रो नाम कोटिसंख्याया
कृतिसंज्ञकाः समष्टियातः कोटिगुणिता को
टिर्यावत् तदङ्कं वा गुणराणे सहस्रेण सह
स्राणां कोटीनां दशधा पुनः गुणिते च त्समुद्रं ते
प्राहुः संख्याविदो जना इति इदं च गुण्यस्य गुण
कस्थाने गुण्यस्थाने चेति द्विः प्रयोगाल्लभ्यते गु
ण्यकोटेर्निव्यस्तात्त्रिकेवलात्कोटिभिः गुणित

ल॰
स॰भा॰
२५८

258

मिति बहुवचनांतेन विग्रह इति चलभ्यते सर्व
मिदंफलमुपक्रमाउपसंहारात्प्राग्पाठसेवेति
प्रेमोमाप्रसंजीत्यतआह नाम्नापाठकस्येति २५९
इदानींपुण्यराशिजनकत्ववत्पापराशिनाशक
त्वमप्येकैकस्यनाम्नःफलमित्याह २५९ रहस्य
नामसाहस्रेनामैकमपियःपठेत् तस्यपापानि
नश्यंतिमहांत्यपिनसंशयः २६० अपिशब्दउपपा
तकादेःकैमुतिकन्यायेनवाचनयावासमुच्चाय
कः तानिचपापानियद्यपिविहितस्यानुष्ठाना
न्निंदितस्यचसेवनात् अनिग्रहाच्चेंद्रियाणांनरः
पतनमृच्छतीतिस्मृतौत्रिमित्रैविध्यात्रिविधा
निप्रतिपादयेतेतथापींद्रियनिग्रहतदभावयोर्वि
हितप्रतिषिद्धत्वाभ्यांतज्जन्यपापानामुक्तविधयो
रेवांतर्भावसंभवात्प्रत्यह्वविध्येनैवगणयति
२६० नित्यकर्माननुष्ठानेनिषिद्धकरणे
ऽपि यत्पापंजायतेपुंसांतत्सर्वंनश्यतिद्रु
तम् २६१ ततद्वर्णाश्रमभेदेनश्रुतिस्मृ
तिनेत्रेषुविनिहितान्यकरणेप्रत्यवायफ॰
लकानिसंध्यावंदनोपरागस्नानादीनिनि
त्यकर्माणितेनैवनैमि ः ॐनमोनमः ॐ

त्रिकानामपि संग्रहात् कलेजमतृणादीनि
निषिद्धानि उक्तं प्रायश्चित्तान्तराण्येतत् २४८ प
तज्जन्मपुण्यराशेरिवैतज्ज्ञाप्यपापराशेरपी
यत्त्रावृद्धिमद्भिरेवास्य माशयेन शिक्षितुनः सा
वधानीकुर्वन्नाह स्वार्थेन बहुनात्र वितुक्तेन स्पृ
एवैककलशीस्नान प्रवेकनाम्नो याशाक्तिः पात
कानां निवर्तते तत्रैव समग्रं कर्तृनाले लोका
स्तद्देशाकलशीतिज्ञातितत्त्वेणाऽऽ४ तत्रैव
नेतयाशात्म्यानाशंपञ्चवे पापं नाले नसमर्थाः
लोकाः जनाः च तद्देशे चेतद्दशभुवनगताः स
मस्तभुवनगताः समस्ताः प्राणिनः प्रतिक्षण
मासमेवाभ्यन्ते यत्कोटिकोटिजन्मभिरुपाव
चानि पापानि कुर्वन्ति चेद्यावन्ति पापराशिः स्नात
नोपानवपेकोपिकपकैकनाम्नो निवर्त्तत्त
स्यसमहस्त्रगुणेनेन संहृत्यैतावपाटफलत्वमि
त्यूह्यमितिभावः यस्तावद्भ्योविशेषपामकरंड
शेषपापनाशनो पापमनादेतस्मात्तीनिश्राय
श्चित्तानि विकीर्णानि तस्यैतदनादरणं जनस्य
पापराशिहेरण्यनयनोपशापनतीति वृषि
कभयात्प्रलायमानस्य कुद्दाशी विषशुविला

मग्रहणायप्रवृत्तिंवड्डुपहसनीयन्तो निदर्शि
नालंकारेण ध्वनयन्नाह यस्त्यक्त्वानामसाहस्रं
पापहानिमभीप्सति सहि शीतनिवृत्त्यर्थं हि
मशैलं निषेवते २५ अभीप्सति पापहानिमि
श्यप्रायश्चित्तान्तरंकुरुते निषेवत इत्यस्यवामे
विहमिच्छतीत्यर्थः वाक्यार्थेऽन्यैकारोपात्रगुणे
न अथवा प्रायश्चित्तान्तरचिकीर्षायामेव हिम
वत्सर्वंतत्सर्वं नैकारोपेण प्रायश्चित्तक्रियापाल
सदृशी क्रियानाक्ष्येवेति तत्कर्तुर्मूर्खतातिशयो
ध्वनः नन्वेवं सति प्रायश्चित्तशास्त्राणामानर्थ
क्यमित्याशंकां परिहरतीति विशेषपरिमाण
मुपसंहरति भक्तो यः कीर्तयेन्नित्यमिदं नामस
हस्रकं तस्मै श्रीश्रीललितादेवी प्रीताभीष्टं प्रय
च्छति भक्तः उपासकः नित्यं यावज्जीवं इदं पूर्वो
क्तवितननिरूपक्र मविशिष्टत्वेन बुद्धिस्थं प्रीता
प्रीतिविशेषयुक्तास्मत्तोऽभीष्टं उक्तपुण्यराशि
जननपापराशिनाशनाभ्युदयरूपं अत्रेदंबोध्य
इदंविशेषाच्छ्रीदेव्याः इति प्रीतिविशेषजनकक
र्मोपक्रमावसरेपाठेऽवतारिविशेषणान्यालि
खितानि उपासककर्तृकत्वसंपूर्णस्तोत्रे ।

कर्मकत्वे यावज्जीवं क्रियमाणत्वं प्रातःस्नानादि
प्रधानं चतद्द्वयस्माद्दिसंचेतितान्येव चास्मिन्नु
पसंहारश्लोके पिठ्ठनः परामृष्टानि उपक्रमो
पसंहारयोरैकरूप्यादिमानि शेषणानि विव
क्षितान्येव अविवक्षायां प्रमाणाभावात् तत्रप
थमेन विशेषणेन प्रायश्चित्तशास्त्राणां वैयर्थ्य
निरस्तं तेषामनुपासकेषु सावकाशत्वेन तत्स
न्तयैव व्यवस्थोपपत्तेः द्वितीयेन त्वैकैकना
ममात्रपाठेनास्मानेकृत्तकृत्यमन्यमाना निर
स्ताः एकैकनामपाटस्य राजसूयातरीतावेष्टि
विदृष्टफलयोगमानाभावात् नचनामैकम
पियःपठेत् नाम्नाप्येकैकसंकीर्तनाद्धिमादी
निप्रकरणस्थान्येववचनानि दृष्टफलयोगप्र
माणानीतिवाच्यं उपक्रमोपसंहाराभ्यामेकवा
क्यत्वसिद्धेः तन्मध्यपठितानामीदृशवचनाना
मवयवद्वारावयविस्तवत्वात्सर्थस्यजातेष्विवा
क्यमध्यपठितार्थाकपालादिवाक्यन्यायेनाभि
ट्टेः यत्रैकस्यापिनाम्नः यत्तावत्फलं किमुवक्त
व्यं तत्र संपूर्णस्तोत्रस्यतावत्फलं भवतीति कै
मुतिकन्यायेन स्तोत्रप्रशंसोपपत्तेः अपिश॰

ह्रस्वारस्येनतथाप्रतीतेश्च यद्वापकस्यनाम्नो
ध्येनावत्फलमिश्रत्किरेतत्सहस्रगुणितस्यैको
त्रफलत्वमिच्छार्था: ननुपाठकेनफलवत्वमि
च्छार्थोपि उभयत्रतात्पर्येवाक्यभेदप्रसंगात्
अतएवैकेह्णीति इत्यादेस्त्रीह्णीति इत्येतदुपा
याद्नार्थताया: स्वीकारात् एकान्तरादिषोडशा
न्तरादिनाम्नात्सफलकत्वायोगाच तथान्तर
तरैवेयर्थ्यादिदोषाणांस्पष्टत्वात् तृतीयेनतु
विशेषणानियमेनकतिपयदिवसपर्यंतपाठ
दवताद्दशफललिप्सानिरस्ता जन्ममध्येसकृ
द्वापियएवंपठेत्सधीरिति वचनस्यैकवा
क्यमप्यपठितेनापिशहस्रावरस्यैवोक्तरीत्या
द्वेयागतिरूपाचतुर्थेनविशेषणेनाग्नेयादीनां
षण्णांपरस्परसाहित्याभावेफलानुत्पत्तिरवहि
तापितथेतिसूचितं इयांस्तुविशेषः आग्नेयादी
नांदर्शपूर्णमासवाक्येनसाहित्यानामेकफल
साधनत्वावगमादन्यतमाभावेपिफलोत्पत्ति
रेवनभवति इहतुसहस्रनामपाठाभावेप्य
सेभ्य: प्रधानेभ्यस्तत्फलानामसत्त्वमर्हत्येवन
वेषुयानांतरसाहित्याभावमात्रेण ॥ ॥

सहस्रनामपाठस्यनैष्फल्यंकथंस्तवचमिति

वाच्यं ईदृशप्रयोगजन्यफलविशेषस्यप्रमा

णाभावादन्यस्तावपिनामस्मरणजन्यफलो

त्राणांवचनांतरादपिगतानांसंभवेनैष्फल

ल्याभावादितिदिक् इदानीमुपासिशरीरघटकता

दृष्येतदावश्यकमित्याशयेन प्रकीर्तयन्निदं

लोत्रेकथंभक्तोभविष्यति उपासकानामुपा

स्यदेवताप्रीतिजननमपेक्ष्य पुरुषार्थांतरभा

वान्जनककर्मणएतादृशेकथंभक्तानामपिव

नकथंचिदपीत्यर्थः अयंभावः चतुर्विधाभजं

तेमांजनाः सुकृतिनोर्जुन आर्तोजिज्ञासुरर्था

र्थीज्ञानीचभरतर्षभेतिस्मृतेर्भक्तानांचतुर्विधा

नांभक्तानांमध्ये आर्तानांपापनिवृत्त्यर्थंजिज्ञा

सुभक्तानांनिष्कामानामपिचित्तशुध्यर्थंभक्ता

नामर्थसिद्ध्यर्थंज्ञानिभक्तानांलोकसंग्रहार्थं

कीर्तनस्यावश्यकत्वाजनकत्वावच्छेदकशरी

रेघटकंनामकीर्तने तदिदंमहापातकिनो

ज्ञातोविस्मापयिकरणभक्तिमीमांसाभाष्ये

स्पष्टमिति ५२ इदानीमुक्तविशेषणचतुष्टये

तृतीयविशेषणाशक्तान्प्रतिपत्त्यंतरमनुक

ल· स· भा· २६१

961

ल्पमाहृत्वाभ्यां निमेषमकीर्तनाशक्तः कीर्तयेम
एपवासरे संक्रांतौ विषुवे चैव स्वजन्मत्रितये
पने नवम्यां चवृत दर्शपाक्षितायां शुक्रवासरे
कीर्तयेन्नामसाहस्रं पौर्णमास्यां विशेषतः २५४
शुएपवासरे कपिलषष्ठ्यां दयादिदिवसे वस
मात्संक्रांत्यादेरेवमासामात्मनमिदं विषुवमेष
तुलाराशयोः सूर्यप्रवेशदिने स्वजन्मत्रितय
स्यस्वभावः यायाः स्वपुत्रस्य च जन्मनक्षत्रेषु
स्वस्यजन्मकालीनेन नक्षत्रेन सूर्यपरनक्षत्रेष्ठे र
सेवं त्रितयेवा स्वस्यजन्मनक्षत्रमारभ्य गणना
योग्रथदशमेकोनविंशनक्षत्रे यदिवसे पुवा
स्वजन्मदिवसे दीक्षादिवसे पूर्णाभिषेकदिव
सत्रतयेवा एवं व्याख्यामौवैविग्रस्थलेयथ्यासंप्रय
यवस्था नेत्राणां बद्धरूपताकर्तव्यं गृहस
मतमिति वचनात् अयने कर्कमकरयोः
सूर्यप्रवेशदिने संक्रांतिमेव सिद्धे विषुवाय
नयोर्ग्रहणे गोवलीवर्दस्योपनयन पुण्पतस्व
योनैनाम्नावपपाकतायोतनायवा न
तत्स्वक्रमलेभ्यः एवं कतिपये दिवसे ल·
वदयनेष्वातिः शास्त्रप्रसिद्धम ::

तदेव वैष्णायनपदेन विवक्षितं २५३ नवम्या
वेति वाकारो हुमीसंग्रहार्थः सितायामिति
नवम्यादिषु तिसृष्वेति तदेव वैष्टातद्दश्या
मेव वा शुक्लपक्षीयायामित्यर्थः अत्रवकार
यावज्जीवं प्रत्यहं कीर्तनाशक्तस्य तेषु दिवसे
षु समुच्चित्य कीर्तने अशक्तस्य तदन्यतम
दिवसे परिसमेजेदिति द्योतनाय वकारः अत्र
तत्र स्वपरित्यागपक्षेपि पौर्णमासी नपरित्य
ज्येति द्योतयन्नाह विशेषत इति इदं च नवम्या
दितिथिषु जन्मनक्षत्रे संक्रान्तिः शुक्रवारश्च
भवति तदा तेनैव सकृदेव नामसहस्रपाठ
इत्यादिकं माययाविद्धि रुह्यनीयं २५४ इयता
प्रबंधेन रहस्यतम ललिताप्रीतिकरत्वं वे
विशेषणाद्वयं विवेचितोपि विस्तरेण तदेव
विशेषणाद्वयं विवेचयितुकामस्तयोः प्रथम
स्य शरीरघटकेषु फलेषु रोगप्रशमनादेः प्र
थमेतिरिष्टत्वाद्रोगशमनादिद्वयफल
केकाम्यप्रयोगेषु प्रथममाहद्वाभ्यां पौर्णमा
स्यां चंद्रविंबे ध्यात्वा श्रीललितां विकां पंचोपचा
रैः संपूज्य पठेन्नामसहस्रकं सर्वरोगाः प्रण

ल· स·भा· २६२

262

शेषेति दीर्घीशुष्कं च विंदति प्रथमाशुष्कोनाम
प्रयोगाः कल्पनोदितः २५९ पौर्णमासीशाह्नः शु
क्लपक्षस्य चरमरात्रिपरः दर्शाद्दृष्टेत्यनुवाके
नाद्दशरात्रिनामत्वेन परिगणनात् तेनास्मिन्न
योगे रात्रिव्यापिनी तिथिर्ग्राह्येति सिध्यति क
र्मणो यस्य यः कालस्तत्कालव्यापिनी तिथिरिति
वचनात् यां तिथिं समनुप्राप्य उदयं याति भास्क
रः सा तिथिः सकला ज्ञेया स्नानदानव्रतादिषु
ति वचनस्य मुहूर्तमात्रसत्वेपि दिने गौरीव्रते
परेद्युमादिविध्यन्तरशेषत्वेन प्रवृत्तेस्तदनुप
योगात् उभयत्रैकदेशव्याप्तौ परा वस्तुतस्त्व
तमतिथिनिमामेत्रजपावादौ नोत्रिके रुदय
कालव्यापित्वेव तिथिर्गृह्यते वचनमपि लि
ख्यते तिथिरौदयिकी ग्राह्या तिथिर्निस्सर्वेना
दिष्विति तेन यत्र दिवैव पौर्णमासी समाप्तात
स्यान्निशेषिग्रहैव मत्वा पौर्णमासीत्वसिद्धेर्दर्शाद्दृष्टे
त्यनुवाकस्यापि तत्रैव सा तिथिः सैव रात्रिमात्रे
दर्शनना माविपाताते नतद्रात्रेरेव पौर्णमासीसत्त्वे
पपत्तेर्या तिथिमिति वचनस्य गौरीव्रतकालविधि
प्रतीव द्दशाविधि प्रत्यपि शेषत्वाद्याः स्ववचनादौदयि
केवति

थ्यादिवियोग्या उदयहृदयव्यापित्वेन तद्दिनपर्यपि
वैकल्पिकः काल एव तिथिनिमार्षत्वेन तस्यैव
स्वीकारात् अत एव यत्रोदये चतुर्दश्यपत्यन्तरा
ततः पौर्णमासी प्रवृत्ता मन्त्रदर्शनतया पूर्वमेव
समाप्यते तत्र तद्दिन एव विशेषेण वदर्यप्रेण
गोपिकत्वम् इति दिक् चेद्विविचेद्द समपूर्णमं
उले तत्र हि सादाख्यिककलाम्बदानन्तीधि श्रमे
दर्शरूपा अमायां च दशकलाव्रिह्रासभागिन्यः
तास्वकामेश्वर्यादि विज्ञेयतिथिनित्याः पंचदश
कलारूपाः अतत्ताभ्यां परिपूर्तौ षोडशानित्या
भिमत किरणदेवताभिरत्रिभ्यादिभिः प्रयोगा
चेद्रमंडले अमृतलक्ष्मीचक्रात्मके संपद्यते अने
नैवाशयेन चेद्रमंडलमध्यगे स्यादीतिनामानि
अत एव सालिग्रामबाणलिंगादौ हरिहरयोर
सेनानवरतसांनिध्यप्रयुक्तावाहनाभावविच
दिहापि त्रिपुरसुंदर्यास्तथा संनिध्यानावा
हनेनास्य हाष्मतप्रदर्शपाः ध्याता पूर्वोक्तावय
वे शिलेनसावरणतद्रूप लोकातीतत्वेनच वि
विधसल्लितांबिकापदे तैवक्रमेण निर्देशाः
नस्यवोरूपाद्यवचनाप्रयुक्तनिर्वेवनानुसारेणत

ल० स० भा० २६३

263

देवपर्यवावसानात् पंचसंख्यैरुपचारैः गंधपु
ष्पधूपदीपनैवेद्यैः संपूज्य तयोर्हंसोसोयोसौ
सोहं तत्वमेवत्वमेवतदित्यादिश्रुत्युक्तरीत्याप
रस्परप्रतियोगिकतद्रूपसम्यक्त्वेन स्वात्मदेव
तयोरैक्यं विभाव्य एतद्वस्त्रपचाराश्चतिप्रयाते
श्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ललिताप्
जनस्यैते कलांशेनापि नो समाः सदा तामसकृन्नि
त्यं शास्त्रपक्षीततीर्थगाः यः सदा पूजयेद्देवीं गं
धपुष्पानुलेपनैरिति पद्मपुराणीयविधिवाक्ये
ष्वन्याः फलसंयोगदर्शनात् उपचाराणां तत्फ
लभावेन तदंगत्वे श्रुत एव गंधपुष्पानुलेपनै
रिति वरतीया यानि वणाग्रपवर्गायानुलेपनै
कृत्वाज्योति होमफलं लभेदित्यादीनि तत्तदुपचा
रेषु फलश्रवणानि तानि पर्णनामायेनार्थवादः
यानि तु चंदनागुरुकर्पूरैः सूक्ष्मपिष्टैः सकुंकु
मालिप्य ललितां लोके कल्पकोटीर्वसेन्नर
इत्यादीनि वचनानि तानि गोदोहनवदंगा
श्रितगुणफलसंबंधविधायकानीति श्र
यवा श्रुतयोगावहिर्यागोपरहस्यः सर्वदा
वेदित्यादिना पूजा ॥

हेतुविधानात्तन्मात्रेकर्माभावमन्तर्यागएव वाह्य
पूजात्वंगंधपुष्पादीनांनिवेदनात्मकोमानसः
मेकस्यएवतेषुगंधादेःकरणत्वादंगत्वंगंधा
दीनिनिवेदयेदित्यादेःसमक्रन्यायेनविनियोग
भंगः यंत्रादिषुगंधादिप्रत्येयाउपचारपदवा
च्यानिवेदनानामंगंतेषांचषोडशादिसंख्या
नोसमवथानानात्पथ्यावचनेसाहित्येनफल
करणत्वमिमादियथायथमूह्य सर्वासांचपू
जानांक्रमपूजाःप्रकृतिःकाम्यनैमित्तिकादि
पूजांतरेषुततएवधर्मातिदेशः इयंतुसर्वे
वपूजाक्रमोपकाराणांपंचोपचाराणांप्राकृ
तोगतोत्तनः श्रवणेनगृह्यमेधीयन्यायेनचो
दकलोपात् पंचपचारेषुकरणमत्रस्वश्री
ललितोविकार्येनमहस्येवंरूपः विधिशाह्य
मेत्रनहस्यधिकरणन्यायेनकल्प्यमानेनिग
मैवेपपदनियमात् यद्वात्स्तोयकूटमेवक
रणमेत्रः विधात्सतीयंवेदेनऊर्यात्सर्वोपचा
रकानितिनेत्रान्मवचनात् नवास्यप्रकृतिप्र
करणेपाठक्रमपूजांगानेनचोदकविरहिता
यामपूर्वपूजायांकथंप्राप्तिरितिवाच्यं प्रधान

ले॰
स॰ भा॰
२६४

भूतायाः पूजायां अपूर्वत्वेपि तदंगभूतोपचारा
णां प्राकृतोपचारविलक्षणत्वादितिकर्तव्यताकां
क्षायां नामातिदेशेनोपचारांगत्वेन धर्मप्राकृते
बाधकाभावात् कथमस्या गृहमेधीयेष्वाज्य
भागांगतासानुवाकमंत्राणामाभिः संगच्छते अ
नुपचारपूर्वैष्वप्यवभृथेष्टेरंगप्रधानार्थस्य प्राकृत
होतृवरणस्यात्मभागांगत्वेन प्राप्तिसंभवात्रहो
तारं वृणीत इति विधेयो गुरुमत इत्येकदेशिनः ।
पदेन नैवेद्यागावमनादिकमपि आम्नायते सं
पूर्णेति लभ्यमानेन पूजनकभावनायाः पाठ
करणकभावनांगत्वे विधीयते पठेदित्येने
त्कालकरणिकाप्रधानभावना वा द्वंद्वेती म
निष्ठासमासमकृत्वा पशुकामो येतेन यजेतेति वा
क्ये भावनाविशिष्टभावनांतरविधिवत्पूजन
करणकैभावनारूपांगोत्तरकालिकेन वामम
हत्त्ववताभावेन रोगनाशादिरूपमिष्टं भावये
दिरर्थः अत्रवयानेतिपदस्य पुनरवयात्र
यताश्रन्वयस्य पुंस्त्वं आरादायत्वपिनीत्यादाविव
समानकालिकत्वार्थकतपाशत्रुत्वेपर्यव
मानाज्ञायत्वेठादितिसंप्रदायः १५५ ।

२६४

इद्धे विशिष्टे सर्वे रोगा इति निरस्यति इह ध्वंसप्रा
गभावादिसाधारणाभावमात्रपरः दीर्घायुष्ट्वे
अपमृत्युकालमृत्युद्वयाभावो वकारान्त्यपदो
ग्रहणेनेन रोगसामान्याभावविशिष्टं संपन्नवि
रतरजीवितं भाव्यसिध्यति नेन रोगाणामेव नी
रोगस्यापि रोगप्रागभावपरिपालनोद्देशेना
स्मिन्प्रयोगाधिकारः सिद्धः संकल्पव्यवहारादा
वप्रयोगित्वेन नाममध्ये प्रदर्शयति अयमात्र
ष्करइति करोतीति करः पचाद्यच् आत्रुषः कर
आत्रुष्करः कस्कादेराकृतिगणत्वाद्विसर्गस्य
षत्वे नाममध्ये संज्ञाकृतप्रसिध्यर्थं कल्प
नोदितः कल्पे कल्पसूत्रे परशुरामकल्पेनोदि
तः सूचितः कल्पसूत्राणां सर्वेषामितरत्वेनावि
प्रकीर्णपरशाखोपदितो गजानां संहारे णप्रयो
गविधिकल्पनार्थत्वात्तत्र निर्मादि कति पयप्रयो
गकथनेनेतरे प्रयोगास्तत्रानुक्ता अपि सूचिता
एवेत्यर्थः यद्वा कल्पसूत्रवत्कल्पेनानुष्ठितेष्वनोदि
तः केवलवैदिकः अथवा कल्पनेन भाष्यकर
णयोः कार्यकारणभावकल्पनेनानुदितः समर्थि
तः यद्वा कालेऽपि प्रलयकालेपि नोदितो विदितः

5

ल·
स·भा
२६५
265

प्रलयाव्यवहितपूर्वकालीनैः साधकैः कृतगोत्र
संतानमरणनिस्पृहैरपि दीर्घायुःकामनया कृ-
तोयंप्रयोगः प्रलयकालेपितावतीमर्थैः अ
थवा अयमायुष्करः इत्याकारकोनान्यः प्रयोगः
प्रयुज्यमानतां व्यवहारइतियावत् कल्पनया
वयवशक्तिकल्पनयायोगरूढिकल्पनयावो
दितः उक्तः तेनमायैतेन्माउन्तरेपिप्रयोगाज्वर
हरादिनामकाः सुष्टाः नफलंतत्संकल्पादावु
पयोग इतिसिध्यति अथास्यसंपूतरः प्रयोगा-
विधिरुच्यते वेदतारादिबलविशिष्टउदयव्या
पिपौर्णमासीति तथाव्यहस्मेव यथाधिकारं वै
दिकंतांत्रिकंचवैनैतिकंकर्मसमाप्यवोषितः
स्नायात्पुनःस्नात्वासायंसंध्यांवैदिकींतांत्रिकीं
चनित्यपारायणंतांत्रिकंसं समाप्यतद्दिनेपूर्ण
वेदश्रुवोदेशसमेत्रकमासमंतेप्रक्षाल्यपूर्वाभि
मुखस्तस्मिन्नुपविश्यपावमध्यमूलेनप्राणायम
देशकालौसंकीर्त्यअमात्यस्यवामुकशर्म-
णोमुकगोत्रस्यनीरोगतासंपत्तिदीर्घायुःसि
ध्यर्थं श्रीललितासहस्रनामस्तोत्ररूपमा-
लामंत्रस्यसहस्रनपठनेनायुष्करम् ॥

प्रयोगमहं करिष्ये इति संकल्प्य वेद्यां मण्डले प
द्मपत्रोन्मीलितलोचनपवनमध्ये सांगां साव
रणां सतिथिनित्यां सगुरुपंक्तिं त्रिपुरसुन्दरी
मवयवशः ध्यात्वा लाभिर्ज्ञाविभाव्य श्रीललिता
गेयान्समर्प्य यामीयेवं रूपैर्मन्त्रैः अर्घ्यस्नानाद्यपु
ष्पधूपदीपनैवेद्योपचारान् प्रकृतिवत्स्वल
क्षणत्रिवेद्यानुक्रमपितान्नूले संप्रदायवशात्त्रिवे
द्यां वेदमण्डले देवीपद्मपत्रे च प्राक्प्रभृति कामेश्वरा
लोकामठित्वा ऋष्यादिन्यासत्रयं विधाय ध्यान
श्लोकं पठित्वा यथाधिकारं प्रणवमुच्चार्य सर्व
कालं समर्थ्यानुसंधानपुरःसरं सहस्रनाममन्त्रं
श्रीमातेत्यादि ललिताविसंतं पठित्वान्ते पुनः
प्रणवमुच्चार्य ऋष्यादिन्यासत्रयं कृत्वोत्तरभागं त
थैव पठित्वा जपं देव्या वामहस्ते जलेन पुरः
सरं गुह्यातिगुह्येति समर्प्य देवीं स्वात्मत्वेन प
रिणमय्य वेदविवादहिमवनाग्नौ च स्नात्वा य
सामयिकान् संतर्प्य यथाशक्तिः प्रयोगः संयो
भवन्तेन च त्रिपुरसुन्दरी प्रीयतामिति तदाशि
षो गृहीत्वा स्वयमपि भुञ्जीतेति नित्यकर्मणोक्त
वेनामवनैमित्तिकेषु प्रकारः उभयानिर्वचना

ले॰
स भा॰
२६६

२६६

मेवदेशेषु काम्येष्वपि काय इति तन्त्रान्तरसि
द्धार्थान विस्मर्तव्यः अस्य कर्मणश्चाहुतिरपि
क्रियमाणानुष्ठानीति नृके मवशाक २५८
एवं सर्वरोगप्रशमनमिति विशेषणं च तु ष्टुये
विविधाक्रमणमस्य सर्वज्वरातिशमने प्रयोगं वि
वेचयति ज्वरान्ते शिरसि स्पृष्ट्वा पठेत् ग्रामसहस्र
२५७ ज्वरेणार्तं पीडितं स्पृष्ट्वा हस्ते दद्यान् एवं त
वेणार्त सद्यः शिरसि लोदांश्च ज्वरयुक्त
पीडितमोपलत्तनमिदं प्रयोगविधिस्तु ज्वराख्य
मादिसकलाक्रयीत सकलैरपि लिङ्गैः
ज्वरहरं प्रयोगमिति नाम्नोल्लेखः ततः स्वदक्षि
णभागेऽदकुम्भं विरान्ते निवेश्य भस्मनामन्त्रे
शिरसि हस्ते दद्यात् तत्र स्पृशेत् वमध्यभागे
पठितात् हस्ते निष्कामास्यात् तत्र भागे पठि
तोयमस्य तत्रामभाजनादि कुर्यात् स्वार्थप्रयोगे
यमाहुतिरपि संप्रदायसिद्धा ॥

आहुतिरसकृदुपदेशादित्यधिकरणन्यायसिद्
धाच आहुतिपक्षे प्रथमभागे पठित्वा मध्यभाग
मेव यथासंकल्पमावर्त्यैव चरमभागे पठेदिति
विशेषः एवमुत्तरत्र प्रयोगविधिर्बोध्यः ज्वरादि
साधारणेन रोगमात्रहरं प्रयोगान्तरमाह सर्वेषा
मिति हस्तस्थं स्पृष्ट्वा भस्म जपेद्धृदि तद्भस्मधारणा
देव नश्यन्ति व्याधयः क्षणात् २५८ सर्वेचनेव्या
धयश्च सर्वेषां व्याधय इति वा स्पृष्ट्वा स्पृशन्नेव ह
दन्नामसहस्रे तस्य मंत्रितस्य भस्मनो धारणादे
व दूलनमायात् २५८ अथ काम्यप्रसिद्धीर्वोगुरु
षप्रदायकमित्यत्रोक्तं ग्रहविषबाधनाशनदृ
ष्टौ प्रयोगावाह द्वाभ्यां जलाभिमन्त्र्य भस्म
नामसहस्रेणोन्मुखे अभिषिञ्चेद्ग्रहग्रस्तान् ग्रह
नश्यन्ति तत्क्षणात् २५९ संमंत्र्य भस्म विह्वल
लिपेद्वा स्तोत्रं पठित्वा मुनेऽङ्गस्य अभिषिंचेत्
लपयेत् मंत्रितेनैव जलेनेति विशेषः ग्रहाः बाल
ग्रहाद्याः पिशाचादुष्टस्थानीयान्नवग्रहास्तेनग्र
स्तान् पीडयामसर्पकृतान् २५९ सर्पसागरम
ध्यस्थाध्यानाश्रीतलिंताविकाः यः पठेन्नामसाह
स्रं विषं तस्य विनश्यति २६० श्रीगुरं यत्रयत्रा स्मित

त्रतेत्रैकः स्वधाकृदोस्ति सगुणब्रह्मोपासकश्रा
ध्यायामपराजिताख्येनगर्यामरण्याख्योह्रदः स्वधा
कृदाख्यः ब्रह्मरेश्रेष्ठकोस्ति तेषाममध्येविद्यमान
त्वेनयथाधिकारंध्यात्वाध्यायन्तंनृसाभवेतिशे
षः विश्वस्थावरजंगमोभयरूपेप्रपंचप्रयोगःश्रा
येणनव्यधिकरणफलकः २९० पुत्रप्रदमपुत्रा
णामितिसंशंक्यमप्राप्तत्वाद्विवेचयति वंध्यानांपु
त्रलाभायनामसाहस्रमेचिते नवनीतेप्रदमपु
त्राणामितिसंशंक्यमप्राप्तत्वाद्विवेचयति वंध्याना
पुत्रलाभायनामसाहस्रमेचिते नवनीतेप्रदया
तेपुत्रलाभोभवेध्रुवं २९१ अस्तता मृतप्रजास्त्री
प्रजाकाकवंध्यानांमन्त्रग्रहायवंध्यानामितिबहु
वचनेपुत्रलाभायेतिपुत्रशब्दोपलक्षणमात्रवचनः
पुमांसएवमेपुत्राजायेरन्निस्पष्टपुमांसइतिविशे
षणस्वारस्यात् पौत्रीमातानामसहस्रेनेति मनुस्मृतिप्र
योगाच पुत्रीशब्दात्तद्धितस्वीकारे पौत्रीयीतिरूपापत्तेः
अथवा पुत्रामडुहितरस्मेतिविग्रहे आत्मपुत्रोस्मरड
हिरण्मामिमेककृष्णोधपुत्रारस्मेवरूपं तेषांलाभःपुत्रला
भत्तमेनेनकंमङ्कनामपत्निस्वयागाधिकारःप्र
दयात् नमसेभंतप्रयच्छेदितमद्भवपारणकलन

यानेनयजेतेसर्व्वदिद्धापिवैष्णाभवप्रदिश
र्थः तेनवैष्णायागुरुप्राप्तिलाभेस्वयमपिमं
त्रयित्वाप्राप्तीयादितिसिध्यति शुद्धाणांइहितु
णांचलाभोक्षवंतिस्तुधेनभवेत् २९। इदानींगुरु
भाष्ट्रप्रदायकमितिविशेषणेक्रमप्राप्ततामेव
विशद्धिः श्लोकैर्विवेचयितुकामस्तदंतर्गतेविव
र्णेवरमस्यापिशुद्धप्रदप्रयोगेणाहप्रथमंस्त्रीद्वारो
पस्थितत्वावात्रिफलकेवनिताकर्षणप्रयोगमा
हस्ताद्रैन देव्याः पाशेन संवद्धामाकृष्टामंकुशेनव
ध्वावाः भीहं ह्रियं त्रैपठनामसहस्रके २९२ प्रा
यातिस्वसमीपंसाप्रयत्नतःपुरंगता श्रुत्राज्ञः
शुरुषयमाराधिवदेव्याः शाङ्गमयीदयागुणावेन
यागुणावेनालंवेव्यपितः प्राधान्यादभीष्टितांस्त्रियं
पाशेनसमाग्वद्धांअंकुशेनाकर्षंतीदेवींध्यायमठे
दिमश्रेः मंत्रजपमात्रेणदेवताध्यानस्यावश्यक
त्वेनप्राप्ततातदाश्रयेणगुणफलसंवंधमावि
धानार्थत्वादस्यवाक्यस्य नचपटनाश्रयेणपाशा
कुशस्त्रीध्यानरूपगुणः फलायविधीयतामितिवा
च्यं तथापिदेवीध्यानविधेनप्राप्तिस्पातिरयवा
देवेनफलायविधीयमानस्यध्येयरूपगुणस्यवि

ल.
स. भा.
२९८

268

षयत्वासंबंधेन ध्यानाश्रितत्वसैवसामेजस्या
त् ध्यानपादयोरेकीकालीनत्वादिविप्रकृष्टसंबं
धस्याप्रयोजकत्वेनाश्रयाश्रयिभावसंबंधत्वात्
धोगयत्वात् रागैरागित्रिमभिव्याप्यपठेत् शावतेये
त् २९२ श्रुतः त्रयस्त्रिडांतेन गतायद्यपि तथापि दृष्टा
दृपिस्थलात्स्वमीपमायातीत्यन्वयः ननु भीष्मा
स्त्रीकिमिह स्वीयापरकीयावा अमेयमप्यतः श्र
रंगतीति विरुध्यते नैतत् राजमहिषीप्रतीतेः न
वराजकरैकपवार्धप्रयोगोत्र राजसूयादिवा
कादेवादिकर्तृविशेषाश्रवणात् तस्मात्तः श्रे
यः साधनतायाः अभावेनाकर्षणवैयर्थ्यात्स्व न
वैकावकार्यं प्रवृत्तिरस्त्वयद्यपीति स्वारस्येन तुडः
साधनाप्रतीमाकृत किंनापिकाराभावप्रतीतेः
श्रेयमेसाविधिविहितत्वायोगइति स्वस्त्रिया
पवबतानुकारहरणादिना निमित्तेन तुडःसाध
नायामतहिपिसार्थक्यात् अस्तिहि हनुगेठपी
वमाहात्म्यइतिहासः नारायणाख्यमुनेः चं
द्रवदनाख्याभार्याशक्लामेजनमेतराजपदे
ना सुतिनादेवीमाताथेवप्रतरानीतेति
ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

अथवा परकीयाकर्षणस्य धर्मो विरोधेनैव फ
लोत्पादकत्वं अत्रैव वामे भोगार्थमेवाकर्षणं न
धर्मापितस्य भावनाभावात् तेनैवान्यत्र विधेयत्वे
न उक्तेतेषु वार्त्तिके फलाभावनायां स्वप्रीतायो
निविधायकः वक्ष्यते जैमिनिसूत्रे न स्थलिप्सा
र्थेलक्षणेति विहितत्वाभावाद्वा न परकीयाभि
लाषस्य धर्मत्वं तत्करणीभूतप्रकृतप्रयोगरू
पेण यागस्वधर्मत्वं यानि च सर्वासामेव पोष
णं कौलिकः प्रथमः पतिरिमादीनि षण्मात्रह
स्यकारैर्लिखितानि तदर्थं निष्कर्षणीमात्रयमेवं
गुरुमुखादेवावगंतव्यं अथ त्रिवर्गमध्यमस्य
कामानन्तरमुपवर्णितत्वात् कलके उभूरितु
मयोगे तु राजाकर्षणमाह समाइत्येन राजक
र्षणकामभेष्वस मध्यदिस्तुरवेः त्रिरात्रेयः पटेटे
नच्छी देवीध्यानतत्परः वेदिमन्नेनाकर्षणका
मनायां समाप्तं तद्देशेन प्रयोगकरणं एवं टफ
लेभिष्यति उत्तरत्र वक्ष्यमाणानि तषट्कर्माणि
तत्तद्देशेन प्रयोगकरणेऽप्येतत्संगिकाणि
मत्यकामस्यापि सिध्यंतीति सूचितं राजश्चावस
श्योगदेहस्वासनस्य लायस्यां पादिशिवतंतेन तदभि

ले॰
सं॰ भा॰
२६५

269

मुखेष्वर्थः सामान्यविधिना प्राङ्मुखत्वयोः
प्राप्तयोरयमपवादः २६३ त्रिरात्रमित्यत्यन्तसं-
योगे द्वितीया रात्रिपदं चाहोरात्रपरं त्रिरात्र
मप्येतावन्मात्रोऽत्र तथादर्शनात् येन निष्क
र्माप्येकोऽप्यलौकिकमर्थावबोधकमात्रमेवाह
वा॰ नवरात्रमिदं च तद्विंशतिप्रहरपर्यन्तं प्र
दितिसिध्यति अतएवाह तिस्राऽध्यायामनिय
मः श्रीदेवीध्याने राजानपाशेन बधाङ्कुशेनाक
र्षणः पूर्वोपस्थितायां देव्यां ध्यानेन सर्वान्प्राप्स-
कः तेनैवं पूर्वमध्येयेण गतार्थता तत्रैकाध्या
मवतद्द्यामिकारात्रिरेवकालः प्राङ्मुखोदङ्मु
खत्वयोर्नियमश्च वैकल्पिकः अत्रान्तत्रयोऽहप्राप्ताः
कालः रात्रावहर्दिङ्मुखत्वनियमश्चेति विशे
षात् वसन्तस्य कालतत्पवान्नयापौर्वतत्वाप्र
प्राप्नुवमानं दिङ्मुखत्वस्याकर्षणमात्रेऽत्रा-
वश्यकत्वात् लज्जातरे सिद्धवान् तथावधाम
केष्वरतेत्रेतदाशाभिमुखोऽभूतात्रिपुरीक्र
तविग्रहः वधान्तेताभिर्णिमुष्टाविद्याम
प्रशान्तेजपेदित्यारभ्य अयं तीमात्रयत्रारी
योजनानांशतेरपीसंते निमानेत्रेपि ।

ऊरूरूल्लापटलेविधात्रयोदशार्णांतनहिवक्रो
दितैक्लिंये आकर्षयेदित्यादि ज्ञानार्णवेपि नदी
णाभिमुखीभूत्वास्वपदेवीस्वरूपकरन्यादि एवं
दक्षिणामूर्तिसंहितादिकमुदाहार्यं मराज्ञापार
वश्येन त्वं भूर्गावामतंगजे आकृष्यापातिनिकटे
दासवत्वेणोपस्थव तस्मै राजेव कोशवद्यादेव
वशंगतः येनेन मनसा हिष्टः सएवराजेस्यर्थः
वीरवदेकाकीनायातीतियातनायतरंगेवस्या
दि १९४ तस्मैप्रयोक्रे वसंगतः तदाज्ञापरवशाः
सन् १९५ अथाकर्षणेनवशीकरणादिघ्नमे
णामुपस्थितत्वात्तस्ययोगाहसमभिः रहस्यना
मसाहस्त्रेय:कीर्तयतिनिमश: तन्मुखालोक
मात्रेणमुग्धे लोकत्रयमुत्तित्यकर्माविरोधेनया
नीवमनवरते मुखालोकमात्रेणेतिमात्रपदेन
मोहनोद्देश्यकं प्रयोगांव्यावर्तते तेनसंकल
ले लोकत्रयमोहनार्थमिसहलेखानकार्य:मुग्धे
नवशंवदं भवेत १९६ इतश्चारभ्यानवोनमस्त्या
यासामप्रयोगानिवलनत्वमारणमाह यन्निदेना
मसाहस्त्रे सकृत्पठतिभक्तिमान् तस्ययेशत्रुव
र्गास्तेषानिरंतनाशरमेश्वरः १९७ सकृत्पठतिनिम

ल.
स.भा.
२२.

270

शरन्मनुवर्षं यावज्जीवं प्रतिदिनमेकवारं पठ
ति शरभस्तराज्ञः शिवस्यावतारो नृसिंहाव
तारस्य विध्वंसापनयनायेति लैंगे कालिका
पुराणे चैव प्रसिद्धः नारसिंहप्रयोगपराव
र्तनाय शरभसालुवाख्यमेव प्रयोगस्तेषु प्र
सिद्धतरः तेन विद्रावणमारकइतिमारंकष्ट
ममत्वादिह मपवासिन्नकर्मणि गृहीतः ते
नेदं षट्सिंनेमवति ईदृशोपि बलखाद्रेवः प्र
ख्यानानरशीलोपि श्रीविद्योपासकेन दर्प
णानुपालितो यावता विहितो यावच्छूरूपसंह
रायस्वयमेव यतते तस्मात्तन्मात्रोपासकान
पेक्ष्य ललितोपासकस्य निरवधिकं माहात्म्य
मिति अथ ध्यानस्य येशरच्छर्वः संध्यानश्यतिरु
नपवतेर्मेव ब्रूयात् एवमुत्तरत्रापि प्रसंगि
गात्रादियं वकत्रइत्येपनिर्विज्ञेयः येवाभि
वारंकृतेनाममात्रस्यपाठके निवर्तनक्रियां
हमांतेवैप्रसंगितागात्मयं प्रभिवारंग्रहद्वारक
वैरिमरणमायनक्रियाक्षेपनयागादिरूप
निर्वर्त्य पनावस्पराक्रमविक्रमेतियावत्त
संगिता शार्दूलभद्रकालीमंत्रादेवता

अथर्वणवेदेमंत्रकोटिशोनकशाखांह्यविंश
द्वचः पिप्पलादशाखायांनष्टाचत्वारिंशद्वल्ल
रीयाश्चाम्नायंते तन्त्रयोगाश्चनारदतंत्रेप्रसिद्धाः
२९८ येकूरदंष्ट्रावीसेतेनामसाहस्रपाटके
तानेतान्कृतेलिंग्रसूयेमार्तांडभैरवः कूरया
कोपरकयादंष्ट्रामार्तांडभैरवोनामशिवस्य
वावतारः कर्णाटदेशेप्रमत्तरेजातोमहाराष्ट्र
देशेऽतीवविख्यातोरुद्रयामलयस्यमंत्राःप्रयो
गाश्चप्रसिद्धा २९९ यनेयोहरनेचोरैर्नामसाह
स्रजापिनः यत्रकुत्रस्थितेवापिक्षेत्रपालोनहि
तते यः चौराणामधिपतिः चौरैः कारणकारकैः
क्षेत्रपालकैः दारुकासुरवधार्थंकालिकावता
रेणरक्तहृदयेपितस्याः कोपशान्तिमजातामालो
क्यशिवप्रववालोभूत्वातत्स्तनयानभिषेणक्रो
धाग्निंपपौसोयंक्षेत्रपालावतारोलोकेप्रसिद्धः
तन्मंत्राश्चानंत्रपद्दताः तेचोरैराजेनताशेन
चौराणामुद्घाटनमर्थसिद्धिमिति ३०० विपाल
रूकतेवादेयाविद्यात्रसजापिना तस्यवाकस्त
मेनेसयः करोतिनकुलेश्वरी विद्यास्वतेदश
स्वतादपदेजल्पविनंदयारूपलत्तण अथर्ववेद

ले·
स·भा·
२२१

आरण्यकेनकुलवागीश्वर्यामंत्रः समाम्नातः
भगवतापरशुरामेणापिकल्पसूत्रउद्धृतः अप
चसारादावेतत्प्रयोगाः प्रसिद्धाः २२१ यातनऋ
कृतैर्वैर्नामसाहस्रजापिनः वेतरंगवलेतस्य
दंडिनीसंहरेन्नैव चतुरंगवलङ्घस्यस्वरण्यप
दांतकपसैन्य दंडिनी दंडनाथा यावाराहीति
तंत्रषुप्रसिद्धा संकेत सैनिकानोपरस्यवि
द्वेषणेनकनिपेयसामुच्चाटनेननाशनेनव
संभूयककारिणाभावोवलसंहारस्तंऽयोन
एवषट्कर्मोक्तानितानिवशानिवैश्यपस्तंभ
नेचविद्वेषोच्चाटमेवणमिति शाबरचिंताम
णावुक्तानि अस्यशामासेवोच्यते परंतुतेषाय
पायश्चमस्यामसेतेभावोदृष्टव्यः तदुक्तंतत्र
जे रत्नाशाति जेयाकामासतिग्रहोतिय नेनषा
षट्कर्माणितदेशत्वादस्यषामष्टथकस्थि
तिरिति अतंभावप्रकारस्तल्लक्षणानिचविस्त
रभयान्नोच्यंते सौभाग्यरत्नाकरेवषेोविशेत
रंगेद्रष्टव्यानि २२१ अथास्याप्रदावेवड्रोप्रयोगा
दाहृदाभ्यां यःपठेन्नामसाहस्रषणामसमक्ति
सयुतः लक्ष्मीर्वाववस्वरंहितासमरातिष्ठितितदूरे

सकृदिमन्नुवर्त्तते षण्मासपर्यंतं प्रत्यहं सकृ
यः पठेमन्त्रं हंसदा यावज्जीवेल्लक्ष्मीस्तिष्ठति
वांचल्ये हि लक्ष्म्याः स्वभावः स्वभावोऽदुरतिक्रम
इति हि प्रसिद्धिः तादृशामपि स्थैर्यं परिमलेऽस
स्याः २१ मासमेकं प्रतिदिने त्रिवारं यः पठेन्नरः
भारती तस्य जिह्वाग्रे रंगे नृत्यति नित्यशः मास
मेकमिति षड्मासापवादः त्रिवारमिति तु सकृदि
त्यस्यापवादः एकैकैव त्रिः पठेन्मासमेकेनैव
षविशेषः भारती सरस्वती अथवा भा प्रतिभा
रतिरमिरुविराप्यावक्तिजेनालीविरती निरूपं
जिह्वाग्रमेव रंगे नृत्यभूमिरिति निरूपकेन समे त
तनुगुणपाय पोषणगुणकाम्पूर्वाव लोकनपा
ठनादिकमनपेक्ष्यैव सर्वोऽपि विद्याश्च विस्फुता
स्तिष्ठति अथ्ययनेनैव पतितमेव विद्याप्राप्तौ गु
रैरवासाधारणकारणत्वादिति २२४ सिंहाव
लोकनन्यायेन पुनः कामप्रदे प्रयोगमाह यस्त्वे
कवारं पठति पलमेकमतेन्द्रितः सुप्तेति का
मवशगानस्मात्सर्वोत्तमात् पलमितिमा
सापवादः एकवारमिति त्रिवारात्तेभ्रन्ते द्रितः
निद्राप्रमीलारहितः इदंच सर्वेषांषावषपकम

ले॰
स॰ हि॰
२२२

273

यस्मिन् प्रयोगेस्यावश्यकमिति द्योतनायो
क्तेनेन च निशीथे यंप्रयोगाद्द्रमपि स्वविते त
स्य तत्कर्तृकालत्कर्मकाष्ठा श्रूमात्रप्रदाभावे
न संकल्पे श्रीणावशीकरणार्थमिष्टहोवेः का
र्य इति युमते २२९ एवमर्थकामातृकायमंत्र
धान्यैगानत्क्रभिः प्रकारैर्वैकमुपक्रमभा
णः प्रथमयत्नस्याप्यंथमेमाह यः पठेत्तामसा
हस्रे जन्ममध्ये सकृन्नरः नष्टहिंगोचराः सर्वे
मुच्यते सर्वकिल्बिषैः जन्ममध्य इत्यनेन यावज्जी
वक्षणमासैकपासाकपलानाणमपवादः एका
वारमिमसेवानुहूमासिद्धावपिमेहूक सत्वमा
त्रिवारपदानुहति शंकामाप्रसक्तीदिति सहस्र
तितेनप्रतिप्रसवः नष्टहिंगोचराः नक्तल्कं
वाल्लक्षप्रसवविषयः सर्वेषामिनइतिशेषः
२२९ अथदानक्रियासंप्रदानकारकनिष्ठया
येताणशीरचदटवेनयथमेष्टत्वमाह चतुर्भिः
वेवंयतेयास्मनासेभ्यलकदावन देयमि
सवेललितापासकेनेतिशेषः श्रीदेवी
प्रीतिमिच्छतेसत्तनरेणानुसागत ।ः

नेनानुपासकेनान्येभ्योपि देय मनुपासकेभ्यो
पि देयं संप्रदानत्वाविशेषादिति सिध्यति प्र
ह्लेतेशाभवीचक्रसर्वैवर्णाह्विजातयइति क
लाणिवादिवचनेनब्राह्मणधर्मातिदेशानक्र
तिस्मृतिभ्यां संप्रदानत्वविषयः अपित्वयागम
मेयस्यस्वपतादिथममात्रयदइत्याशयेनाहद्वि
जन्मनइतिब्राह्मणायेत्यर्थः अत्रमित्यादिदेय
मात्रोपलक्षणं अन्येभ्यः सहस्रनामस्वनादर
शीलेभ्यः उपासकाभासब्राह्मणेभ्यः कदाच
नक्रतिस्मृतिविहितानिजयश्राद्धादिकालेपि
नदद्यादित्यर्थः नत्वानुपासिपराणवावश्यक
इत्याशयः २११ श्रीमेत्रराजयोवेत्ति श्रीचक्र-
यः समर्चति यः कीर्तयतिनामानितेसमस्तास्त्रवि
डुत्तमाः मेत्रराजेश्रीविद्यामन्त्रयाणांसमुच्चय
सत्याव्रता अमतत्साभावेताततत्त्रयाणाम-
प्यभावेपात्रत्वभावश्चेतित्यायतएवसिध्यति
तदयंनिष्कर्षः संप्रदानतावच्छेदकानामेषां
त्रयाणांविशेषणानामप्येकैकविशेषण-
कत्वयोर्हिद्विविशेषणकाश्रापित्रयाणांविशे
षणकएककत्वयाभाववानसइत्यष्टविधाश्रां

लणः प्रस्तारीत्याभासंतेयद्यपि तथापिव
क्रगाजावककत्वस्य मंत्रेवेदत्वमाधत्वेनतस्मा
त्रविशेषणकोनसंभाव्यते अतएवचमंत्रे
तरविशेषणद्वयत्रकोपिस्वरूपमेव तेन
षड्विधमेवब्राह्मणानां तेषुत्रिगुणकउत्तमः
द्विगुणकोमध्यमो तयोरपिमध्येमंत्रवेदित
त्ववक्ताबेकत्वगुणद्वयशालिनमेपत्सुमंत्र
वेदत्वनामकीर्तनरूपगुणद्वयशालीश्रेष्ठः
एकगुणकोकनिष्ठो तयोरपिमध्येमंत्रवेद
नमात्रगुणकोवरीयान नामकीर्तनमात्र
गुणकःकनिष्ठतरः मंत्रग्राहितेनामकीर्त
नेपिकारणभावेनानधिकारिनिष्ठस्यगुणस्या
पिस्वाधीनेवेदवाकाम्याथेनाप्रयोजकत्वात्
श्रभावत्रयवांस्तेनैवपात्रमितिविवेकः ७८
नमेमदेयंप्रयत्नेनश्रीदेवीप्रीतिमिच्छता न
ममसमाजायप्रयत्नेनापितस्मादेवदेयं उत्त
मालाभेमध्यमायापिदेयमित्यादिरर्थोन्याय
लब्धोपिविधिरेव तदुक्तंपूर्वलक्ष्मस्तेतो ब्रह्मा
योविधिःश्लोकोदृष्टान्तश्चद्वितीयकः उभया
ध्यानतीयानमायमन्त्रोलक्ष्मतत्वेकइति इमम
वार्थेवदन्त्रोमेभ्यस्त्वकरावनेमंशोविशारदयति

नकीर्त्तयतिनामग्र लिमंत्रराजेनवेत्तियः पशु
त्वस्यःसविज्ञेयस्तस्मिंस्तेनिरर्थके अत्रचादि
गुणकातिरिक्तामेवापियद्यस्यनेनोद्दिश्यपशु
त्वस्यत्वेविधिनसिते नेषांचद्विगुणत्वावच्छिन्न
प्रतियोगिताकाभावत्वेनानुगमः एकगुण
द्विगुणकेष्वपिव्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रति
योगिताकस्यस्वलभत्वात् सर्वाभावउद्देश्यता
वच्छेदकःपूर्वोर्थेननिरूपितः नचयद्यपिद्व्यो
रेवगुणयोरभावउद्देकितः प्रतीयतेतथापि
पात्रलक्षणेत्रयाणांविशेषणानामुपादानाम
नुसारेणपशुलक्षणेपित्रयाणामभावएवविव
क्षितः परंत्वव्यापकाभावेनव्याप्याभावोपो
पाद्दनाशयेनचक्रराजेनाचत्रीत्येशःकंटर
वेणोक्तः मंत्रवेदनस्यचक्राव्यवकत्वव्याप
कत्वात् २२९ पशुत्वलक्षणतिपशुस्वपशुत्वेति
विग्रहेएकशेषनात्यात्वत्यइतिसमासः त
त्रैकःपशुशब्दस्यनुव्याख्यानरः अन्यस्येतिवृहत
त्तणयाविद्याहीनः पशुरितिप्रसिद्धपशुपरः
विद्यावच्छीविद्येव नउक्तंब्रह्मोड्याणेव न
शिष्यादिज्ञानयुक्तेविहत्वहः प्रयुज्यते मोतेक

ल०
स भा०
२२४

द्वैत्तविद्यावान्यः सेविद्वानितीयते मोत्तेक
द्वैतविद्यावश्रीविद्यानात्रसंशयइति ततश्चो
दिष्टानांपंचानांमध्येत्रयाणांविद्यावत्तेपि
चक्रार्चनंनामकीर्तनयोरपिकासत्त्वेर्थेक
श्रुतत्वाता नाममात्रपाठिनोभावत्रयवतश्च
तथ्यामश्रुतत्सतेनिविवेकः तत्मेदत्वे तत्से
प्रदानकेदाने भावेक्तः निरर्थके अर्थरहि
तं अर्थशाहृत्तरनसभावापन्नाः फलथक्रोश
तथ्यतिपात्रत्नरतत्सेनान्वयितत्वे एवमुकार्थ
वैपरीत्येदंडं निपात्सोपक्रांतेनिगमयत्यर्थे
न परीत्सविद्याविद्भवत्सेभ्योदद्याद्विचक्षणः
तस्मादितिशेषः विद्याविशेषविद्वत्तेनामय
याभावेभ्योपाक्षिशालित्वे तद्बलालितार्चन
नामकीर्तनसाहित्यमपेवसंपद्यतइति उत्तत्र
पंचमीवा तेषामेवसमानतादस्मैषांतदभावा
दिपत्तेपरीत्सेतभ्योददद्याद्विरम्पेः तेभ्यइति
मात्रपवादादानविद्यानादस्मत्रनंत्रियपादितिहेत्वम
इत्यर्थः श्रुतिसमत्वेनतेषाः पूरणीयः विद्याविदामे
वेस्मप्रदा

नन्वभितिनियमस्तत्परीत्तायादृष्टार्थत्वेनैवला
देवेत्तस्यति २८ तथाणेनचगुणेनापरस्परमु
पमानोपमेयभावेनोपमानांतरविरहद्वारा
नमवेधनयेत्तेषांसमासघटनावैलक्ष्ण्येदकतायांक
थनाशंकामपाकरोतिसार्धेन श्रीमंत्रराजस
हस्रांयथामंत्रोनविद्यते देवताललितातस्या
यथानास्तिचतोद्भव २८ रहस्यनामसाहस्रत
स्यानास्तितथास्तुतिः अत्रयथानत्वेनैनेयोवैध
र्मिनाप्यत्वेपारहस्यः इदानीमनुपासकस्या
प्येतत्स्तोत्रंयस्मैप्रदमित्याह लिखितापुस्तकेपु
स्तनामसाहस्रमुत्तमं समर्चयेत्सदाभक्त्यात
स्यतुष्यतिसुंदरी यस्तुयःकश्चिदपिउपासको
वेन्मर्थः अनुपासकस्यनामकीर्तनेपिकाराभा
वेफलमस्तीतिज्ञापिते ततश्चतत्स्माधेनश
ह्यपांठयसमर्थस्यपुस्तकसंग्रहमात्रमपिमा
यलभ्यं उच्चारणस्यजन्मांतरेष्वेत्तानप्रदत्तत्व
स्तकसंग्रहस्याप्युच्चारणप्रदत्तंजन्मांतरे
संभवतीतिसूचवे अतएवतंत्रराजादिषुग्र
प्रदायेनोगह्रेनापिकृतोपासका जन्मांतरसं
गसंप्रदायसुप्रुत्रैकस्यातदृष्टकं तेनपुस्तका

ले. भा स. २२५

वंनमात्रमपिधर्मएवसचानुपासकस्याप
निषद्धताजन्मान्तरेउपासनाप्रसंग्येकर्तव्यप्
वउपासकस्यतन्नामपाठस्यसमर्थस्यनाम
पाठेदितिविधेयावच्छक्तिपरिपालनायावश्य
कनमएव नचक्रलपुस्तकानिगोपयेदिति
कल्पसूत्रोक्तविधिविरोधादनुपासकस्यकथं
पुस्तकार्चनेपिकारइतिवाच्यंतस्यार्थज्ञानव
दूषकत्वेनैनपरत्वेनभाविकोपासनेह्यसज
नपरत्वाभावात् तथासम्प्रदायार्थज्ञानार्थेनैतिम
यदेतत् उपासकानांतन्नामपाठशक्तानांपु
स्तकार्चनमात्रेवावश्यकमितितन्निरासायमे
व श्रेयत्वमायपतदर्थज्ञानोपायभूतमध्याप्य
यनेपितत्स्यहमाशयेनग्रंथानस्माभिर्वक्ष्यते
श्रेयस्त्वंतदर्थज्ञानोपायभूतमध्याप्ययोःसम
पितमिदंभाष्यंतयाकारितत्त्वतोमार्थविकास
कंतवस्तदमृतफलमस्तीतिज्ञापितं ततश्च
तत्समात्रेणाद्यपाठेप्यसमर्थस्यपुस्तकसं
ग्रहमात्रमपिमायतनमं उद्धारणस्यजन्मान्त
रेर्थज्ञानप्रदत्वंवस्तुलकसंग्रहस्यपुद्धार
णप्रदत्वंजन्मान्तरेसंभवतीतिसर्वं श्रन

वतेत्र राज्ञादिषु संप्रदायेनांगहीनापि कृतो-
पासनाजन्मांतरे सांगसंप्रदायशुद्धौ कल्पतर
स्तके नेन उल्लकावेनमात्रमपि यस्मैव सवा
उपासकस्याण्यनिष्ठस्त्वाजन्मांतरे उपासनाप्रा
प्त्यर्थे कर्तव्यमेव उपासकस्य तन्नामपाठप्रस
मर्थस्य नामपाठे इति विधेयांच शक्तिपरिपाल
नायावश्यकत्वमेव नचकल्पसूत्रकानिमोप
देदिति कल्पसूत्रोक्तविधिविरोधात् तदुपासक
स्यकर्थ सूत्रकावेनैधिकार इति वाच्यं तस्यार्थ
ज्ञानवहृषकउतेनपरत्वेनभाविकोपासनेषु
सजनपरत्वाभावात् तथासम्प्रदायश्चेनापैत
रियमदेतत् उपासकानांतन्नामपाठशक्त्या-
नोसूत्रकावेनमात्रेवावश्यकमिति तन्निराका
यमेव श्रुपेवमायपतदर्थं ज्ञानोपायभूतमा-
यायुयनेपित्वस्यइत्याशयेन ग्रंथ्यांतेस्माभिर्वि
ह्यते श्रवत्वस्यदयोः सम्पितमिदमाचत्वया-
कारि त्वतत्रामार्थविकासकेतव मृदेभूयाद
थतांभजन् योनेतत्पारिणीलेयत्रवपठेयः स्त्र
लकस्यापिवासेत्राहेनकरोतितत्सलिलोपा
स्त्रहृणाजायतामिति एवमनुपासकानाम

ल॰
स॰भा
२२८

विरक्तकस्तूपासकात्रैवेदिति सत्यव्यक्तव्यामिता
शयेन मध्यपथ निगमयति बहुनात्र किमु-
क्तेन सूचितं तज्ज्ञं भसंभव २८३ नानेन सदृशो ला
ते सर्वं तत्रैव विद्यते तस्मादुपासको नित्यं कीर्त
येदिदमादरात् २८४ शुधामलक्रोडपर्मश्रद्दप-
वेंक राशिषट्कादिक्रमेणात्रुध्यायरिहृदयफ
लकप्रयोगमाहृवतर्भिः पद्मिनीमसहृसैलक्षी
वकंपोवेपेसक्षत पद्मेवीतलसीपुष्पैः कल्ह
रैवीकदेववकैः नामसाहृसैरितिबहुवचनेना
सेत्रमेकैकस्मात्रैयानतायनुर्वेपेदिति स्वा
र्थैरित्रु श्रवपद्मकल्हारैमलानापरस्मरवैल
क्षणमवीतरजातिभेदेनोक्तं तलस्याःपुष्पैः
कलमंजरीभिः नत्ततसैत्रः सदरीविष्ययेतल
सीनिषेधंमेतइलाटवपत्रपरत्वौविस्मात् श्र
तपवस्यष्टस्तुकैनीलातेत्र नानोपहारबलि
भिर्नानापुष्पैर्मनोरमैः श्रणमार्गैर्दर्भभंगै
लल्लसीदललवर्जितैः पूजनीयामसदाभक्त्या
रणाशीर्ह्यफलात्मयेइति पुष्पाणामपलाः
मततनैत्ररवेपेक्षिवामिति कालेपुराण
वचनं नित्यकर्मपरं काम्यकर्मणित्वति

निष्प्रभावस्य बहुधाधिकरणसिद्धत्वात् पञ्चोत
रपरेव पद्मादिषु तत्समदृशत्वात्स्मरणाद्यक
ल्हारादीनां ग्रहणेप्युक्ते विस्तृतानेककमल
स्यतत्स्मरणाद्युपादानस्य लिंगपुराणेकथ
नाहिंगान् कंदम्भैकैः अविशेषाद्वि विधैरपि
वेपकैर्नातिक्रमेमैर्मल्लिकाकरवीरकैः उत्प
लैर्बिल्वपत्रैर्वाकुंदकैः स्मरणाटलैः जातिकुसु
मैर्गिरिसंयुक्ताश्रायोः सेवन्ताद्भेदसौवेङ्लमिति
ख्यः जातीमालतीमल्लिकाविचकिलकरवी
रहयमारःकुंदमाश्चेकेसरःकाश्मीरपाटल
श्वेतरक्तं तिलपुष्पसदृशं २८९ अष्मैः सगं
धिकसमैःकेतकीमाधवीमुखैः नमस्कुल
फलेवर्के नशक्नोति महेश्वरः सगंधपाट
महिफेनादिद्रोगंधतुल्यमानामेवनिरासाय
तिगंधानामपिजयादीनां रक्तानां देवीप्रिय
त्वात् गंधस्येङ्कृति सुरभिर्भवति इति सरमा
सोतः माधवी वासंती मुद्गलपदेनपुंनागव
कुलादीनां ग्रहणंपत्रेनाभ्यंतरतारतम्य
दिषु नाममकालिकापुराणयोर्दृष्टत्वं श्रुतरि
ह्रहवनदपाटकेकेशशोभिमाहिमाषकः

ल॰
सु॰ भा॰
२२७

एकादशमयाज्ञान्यज्ञातीयत्रमहितेषुवैका
दशत्वसन्निवेशोनपातिस्विकमितिसिद्धान्ता
न्ततस्त्वमहंगं पिङ्गस्वमेरिमकशेषवशान्म
हिकाकरवीरयोः केतकीमाधव्यादीनांवहू
ह्वशात्त्वसमुच्चयेन करणत्वमात्रसंतोरिति
नेदपवादाय पूर्वश्लोकयोर्वाकारः सोपिच
प्रतिपुष्पमन्वयितव्य इति धनयितेहि स्विः
शुक्लः तथाचनिरपेक्षकरणताबोधकर
तौयाविभयोपिव्रीहियववन्यायेनानुगृहीता
भवेति महेश्वरः पंचप्रेतेषुवचनार्थः तस्यापि
सर्वज्ञत्वाद्युक्तप्रामाण्यस्यैव पूर्वोक्तराशिषट्
कादिगुणितापायेन मनुष्याणां ज्ञातेऽवकेवे
सामर्थ्याभावः कैमुतिकन्यायेन सिद्ध इति
फलस्यानवधिकत्वं धत्ते २८० अतएवसर्व
परिच्छेद्यमित्याह सावेत्ति ललितादेवी सव
कांचनजेफले अनेकत्र विजानीयुर्ब्रह्माद्याः
स्वल्पमेवमः ब्रह्मादीनामज्ञातत्वेपरिक
गलेकारणत्वगर्भविशेषणं स्वल्पमेवमर
ति स्वल्पामेयपापरिणामिकानुद्दिष्टेतनिम
मसिद्धज्ञामेयचेतिनिमसामासांतः नवगुणशिव

ह्वेयलकं॥

कठिनतरं प्रयोगमपेक्ष्य पुष्पार्चणयोगस्य
सफलभावेन तन्नोप्यनवधिफलकत्वे कठिन-
तरप्रयोगेकस्यापि प्रवृत्त्युपयोगादनुष्ठान
लक्षणमप्रामाण्यं प्रसज्येतेति चेत् श्रौतस्मि
कठिनतरप्रयोगस्यानिशानिमादिपदवदिन
विधिबोधकत्वेनाकरणे प्रत्यवायबोधकत्वेनानि
त्यत्वात् निष्काकरणे श्रुक्कादिपुष्पार्पणादि
काम्यप्रयोगेष्वधिकाराभावस्योक्तत्वात् नि
मस्यापि वचनबलात्काम्यत्वेऽग्निहोत्रादिमाघ
नाविरुद्धमिति नाप्रवृत्तिपराहततता अथ प्र-
योगविधौ विशेषः चक्रार्चनारम्भ एवापरिमि
तपुण्यप्राप्त्यर्थमयुकहं सोमेंदेवीं पूजयिष्यामी
ति संकल्प प्रसन्नपूजोत्तरं पूर्वभागं पठित्वा मा
सत्रयं कृत्वा श्रवणवसुन्वात्रियिष्यामीति संकल
प्रसन्नपूजोत्तरं पूर्वभा पठित्वा रात्रौ नैमित्ते स्व
स्थे तत्रायमसंत्रः ह्रीं श्रीं श्रीं मातेन मस्त्वादि
रूपेरैकैकमंत्रांते यथासंत्रं तथा विंदौ नि त्रि
पविजातीयपुष्पासिक्षणेन सजातीयैरेवसं
ख्यापूरयित्वानंते प्रणवमुद्रायेमासत्रयं
कृत्वा फलश्रुतिं पठित्वा पूजाशेषं समापयेत्

ल॰
स॰ भा॰
२२५

९७६

ति २८८ इत्थमियता प्रबंधेन त्रिवर्गप्रदत्वमु
क्त्वा क्रमप्राप्तं चतुर्थपुरुषार्थप्रदायकत्वम
नेकधादिदर्शयिषुः प्रथमं कैवल्याख्यापंच
ममुक्तिप्रदेयोगमाह द्वाभ्यां प्रतिमासं पौ
र्णमास्यामेभिर्नामसहस्रकैः रात्रौ यश्चक्रराजस्थामर्चयेत्परदेवतां २८९ प्रतिपौर्णमासी
ति विहाय प्रतिमासमित्युक्तिर्यावज्जीवमित्य
र्थबोधनार्थं तस्यापि प्रयोजनमुत्तरत्र यावज्जी
वार्थकप्रतिमासपदानुवृत्तिः एभिः पूर्वोक्त
मतैमैः क्रमैमैः सकृद्दैन सललितैकवेद्य
फलकप्रत्नः पुनराहनाद्वेन सललितैकरू
पत्वं साधयन्नथमेवाह सपवललितारूपल
क्षणा ललिता स्वयं ननेयोर्विषयेन भेदो भेदकृ
द्वेन परस्परप्रतियोगिकतादात्म्यबोधना
यो द्वेषपविधेयभावे वैपरीत्येनाप्याह तद्रूपेति
वास्तविकभेदे समस्तु पमेयोपमालंकारणापे
क्षाद्भिः समस्मर्थेति धर्मतिरस्मति ननयोरिति
देवीभक्तयोरित्यर्थः भेदः वास्तविक इति शे
षः नात्यन्तीयमस्मरथाप्यवच्छेदादीनतादात्म्य
मेवेति भावः वास्तवपदं भेदो भिन्नमात्रग्रहणादृश्यति

भेदकृदिति देवीभक्तौ परस्परप्रतियोगिकस
मभेदवैतो मत्सो मत्सेन पूज्यपूजकभावादि
रूपविरुद्धधर्माधिकरणत्वादिमाद्भिदसा
धकानुमानप्रयोगे कोऽप्यर्थः अद्वैतप्रतिपादक
शास्त्रविरोधेन अप्रयोगत्वेऽहं तु कस्यचिदनुमा
नप्रयोगात्कृदव्ययहृमनीयतामाह पापकृदि
ति हेत्वाभासप्रयोगकृत्वाच्छास्त्रविरुद्धत्वाच
पापिष्ठ इत्यर्थः मरणप्रमोनन्तस्याप्राणाद
त्क्रामेऽप्येवमवलीयत इति क्रमेणैव निर
ल इति भावः २९ अथ नैमित्तिकं भवतां विध
भुक्तिफलकं प्रयोगमाह महानवम्यां यो भ
क्तः श्रीदेवीचक्रमध्यगां संपूजयेन्नाम तस्याद्बै
लस्य भुक्तिः करे स्थिता यावज्जीवार्थिकं प्रतिमा
सपदे राधिपदेवानुवर्तनीय नवरात्रस्य वर
म दिवसद्वयं महानवमी स्यात तत्र शिव
शक्तिसामरस्य रूपं तत्र सर्वं जानीयात् नादेवी
पूजनेऽधिकारः तथाहि नवरात्रे हि विधेः शा
रदेवासेत्येवेति शरत्काले महापूजा क्रियते
या च वार्षिकीति मार्कण्डेयपुराणस्य वचने वा
र्षिकीति परस्य वर्षस्य संवत्सरस्यादौ भवेति

ल॰
स॰भा॰
२२५

279

सांप्रदायैकव्याख्यानानवकारादुभयोः समु
च्चयस्य स्वरसतोवगमात् वाष्टमीस्यारविव
षैनैवेति व्याख्यायाः शरदीवर्षेनैवापाद्विका
याः क्लिष्टत्वात् प्रतिवर्षं क्रियमाणेति व्या
ख्यायामपि विशेषणवैयर्थ्यात् वा सैतेन नवरा
त्रेपि पूजयेदिच्छन्ति कामिति रुद्रयामले स्पष्ट
नवरात्रे देवि प्रकथना देवीभागवतेपि तृती
यस्कंधे कामबीजोपासके स्वदर्शनप्रति देवी
वाक्यं शरत्काले महापूजा कर्तव्या मम सर्वदा
नवरात्रोत्सवे राजन् विधिवत्परिकल्प्य चैत्रे वा
श्वयुजे मासि मया कार्यो महोत्सवः नवरात्रे म
हाराज मम प्रीतिविदायक इत्यादि सौभाग्यरत्ना
करे नाथाद्वैपोषयोरपि नवरात्रमुक्तं तत्र शा
रदनवरात्रस्याष्टमीनवम्योर्महापू तदुक्तं
कालिकापुराणे आश्विनस्य तु शुक्लस्य या भ
वेदष्टमी तिथिः महाष्टमीति सा प्रोक्ता देव्याः
प्रीतिकरी परा तदन्तनवमी यस्यां सा महा
नवमी स्मृता सा तिथिः सर्वलोकानां पू
जनेया शिवप्रियेति धौम्योपि आश्विने मा
सि शुक्ले तया स्यान्मूलेन चाष्टमी ।

सामहाष्टमीज्ञेयातत्रदेवीकृतालया ब्रह्मा
उत्तराणेपि कर्म्मसमाश्रिते भाद्रै यास्यान्मू
लेनवाष्टमी सामहाष्टमीज्ञेयान तु यानव
मीयुता मूलयोगोक्तिस्त्वस्य भवाभिप्रायातेन दू
र्वाषाढायुतापि महाष्टम्येव मूलर्क्षसमायु
क्तापूजनीया प्रयत्नतः मूलभावेपि कर्त्तव्याय
दिस्याद्वेयसंयुतेति वचनांतगतमेवं पूर्वाषा
ढाश्रवणाख्यनक्षत्रद्वयान्यतरयोगे महानव
मीमपि संज्ञांतरे तदुक्तं नृसिंहप्रसादे श्रव
णर्क्षयुक्ता परेन वाष्टमीमूलसंयुता एवंया
षाढया सार्धं मूलद्वययुतापि वा सामहानव
मीनामतैलोकेति मङ्गलेभेति भविष्योत्तरेपि
कन्यागते सवितरि शुक्लपक्षेष्टमी तथा मूल
नक्षत्रसंयुक्ता सा महानवमी स्मृतेति विश्वरू
पाचार्यैरपि आश्वयुक्शुक्लपक्षे तथाष्टमीमू
लसंयुता यदि स्याद्द्विविद्धापि सा महानव
मी स्मृतेति शुद्धाष्टमीमूलाभ्यां संयुता यातिथिः
सामहानवमीति व्याख्येया नवम्येव महानव
मी समर्थ्येति केचित् तदुक्तं भविष्योत्तरादिव
चनविरोधादनादेयं अनयोरपरस्परविरुद्ध

ले·
स·भा·
२६८

मतिप्रशस्तं तदुक्तं विश्वरूपमैतरे अष्टम्यां नवमी
युक्ता नवम्या चाष्टमीयुता अर्धनारीश्वरीप्राय
उमामाहेश्वरीतिथिरिति भोजराजेयेपि अष्ट
म्यां पूज्यते रुद्रो नवम्यां शक्तिरिज्यते उमायां नव
मीयोक्ताहरस्य तिथिरष्टमी द्वयोर्योगे महापु-
ण्या उमामाहेश्वरी तिथिः तत्रैव सप्तमीवेधाभा
वे नवमीविद्धाष्टमीग्रहणे हेतुरुक्तः तद्दिवान
निशायां च विद्धिहीता नवसप्तमिशल्यलवोपह
ता यद्दिवाष्टमीशेषभवा नवमी विबुधैरपि पू
ज्या एवमेव च नमवतीसर्वाः अयमेव प्रकारो वा
संते नवरात्राष्टमीनवमीनिर्णयेपि नवरात्र
प्रदीपे तथाभिधानात् विश्वरूपाचार्यैरपि न
वरात्रद्वये प्रक्रम्य अष्टमीनवमीयुग्मे शिव-
तेत्रे महोत्सवः शिवशाक्तयोः सामरस्यात्म
तयोरुभयोरपीत्युक्तेः शारदो वासंत-
श्चेति नवरात्रसंज्ञौ पर्वणी तयोरुभयोरपी-
ति तदर्थात् अष्टम्यां च देवीपूजोक्ता
देवीपुराणे आश्वयुक्शुक्लनवमीन
ष्टमी ॥ ॥ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मूलसंयुता सा महानवमी नस्यां जगन्मातर
मर्चयेदिति नवम्यां चोक्ता भविष्योत्तरपुराणे
नवम्यां श्रीसमायुक्ता देवैः सर्वैः सुपूजिता न
वानमहिषंतुहं समवर्धेदेवतादिभिः लब्धाभि
षेकं वरदा तुष्टा सर्वसुजनसुखप्रद तस्मा
त्तात्र संपूज्या नवम्यां चण्डिकाद्युपैः सह दे
ह्रियतः प्रापाश्च्चैदेवी सरस्वती श्वेतार्थं सह
नैः प्रोक्ता नवमी यं सदा तुष्टैरिति इत्येव पूजा
निशीथ एव आश्विने मासि महानवमी महिषासु
मर्दिनी देवी च पूजयितव्या येश्वर्य गात्रे ष्टमीषु
चेति देवीपुराणात् शक्तिरहस्येपि कर्मा सं
ख्यरवावीशयुक्ता ह्यष्टम्यां प्रपूजयेत् सोपवा
सो निशार्थे तु महाविभवविस्तरैरिति शक्ति
विष्णूपाचार्यैरिति अष्टमीमासाद्य पूजां यः
ह्रति पार्वती निशार्थे पूजिता देवी वै सर्वपा
पनाशिनीतस्मात् सर्वप्रयत्नेन अष्टम्यां निशि
पूजयेदिति यत्तु भविष्योत्तरे तत्राष्टम्यां भद्र
काले दक्षयज्ञविनाशिनी प्रादुर्भूता महाघो
रा योगिनीकोटिभिः सह अतोर्थे पूजनीया सा
तस्मिन्नहनि मानवैरिति वचनं तत्राहुः यदस

ल·
स·भा·
२५५

होरात्रपरं एतद्बलादष्टम्यामष्टमैव पूजनमि
ति तथा नोप्रलापः नवम्यांतु दिवैव पूजेत्य
प्याहुः इदं च पूजाद्वयमेकमुत्सवमपि
परस्परसापेक्षमेव फलजनकं अष्टम्यां च
नवम्यां च जगन्मातरमंबिकां पूजयित्वाश्वि
ने मासि विशोको जायते नर इति भविष्योत्तर
वचनेनैकप्रयोगतासूचनात् अष्टमीनवमी
युग्मे इति पूर्वोक्तवचनाच्च अत एव नवरात्रा
त्कर्मांतरमिदमिति सिद्धांतः अस्यां च पूजायां
सर्वजातीयानामधिकारः तदुक्तमेतत्कर्मो
पक्रम एवं भविष्योत्तरे पूजनीया जनैर्देवी
स्थाने स्थाने पुरे पुरे गृहे गृहे शक्तिपरैर्ग्रा
मे वने वने स्नातैः प्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैः क्ष
त्रियैर्विशैः शूद्रैर्भक्तियुतैर्म्लेच्छैः अन्यैश्च भु
वि मानवैः स्त्रीभिश्च कुरुशार्दूल तद्विधानमिदं
शृणु एवमादिशक्तिपरैः चंडीपरायणैः म्लेच्छैः श
बरकिरातपुलिंदादिभिः अन्यैरनुलोमप्रति
लोमजैः परं तु स्वकुलाचारमनुरुध्यैव पूजये
त् तदुक्तं व्रतांतरे यस्य यस्य हि या देवी कुलमा
र्गेन संस्थिता तेन तेन च सा पूज्या बलिगंधानुलेपनैः

नैवैयैर्विविधैर्ध्वैरहृज्जयैन्कुलमातरमिति
नन्वेवंनिर्णीतामपिमहानवम्यांतस्याशाहर
स्यकालपरत्वेनप्रकृतविधेयाकस्यकालस्य
महानवमीपदेनोपादानं उक्तरीत्याष्टमीन
वम्योर्महानवम्यात् यद्यपिदशपूर्णेमासन
वरात्रादिपदवत्कर्मपरोयंमहानवमीशब्द
स्तदाष्टमीनवमीपूजाद्वयस्यैककर्मत्वेपित
स्यवासनप्यारदभेदनैर्हविध्यान्वकृतेकस्य
कर्मणउपादानेनचोभयोरप्युपादानेपक
थाधिकरणवैधपदस्यानियतानेकार्थपर
तायानिरस्तत्वादितिचेत् नत्रक्रमः महा
नवमीशब्दस्यकर्मपरत्वेपकस्यैवाग्निहोत्र
स्यायंप्रातर्भेदेनाहुतिवदुभयतशरद्धेना
हुतिमाश्रेणीकारणानेकार्थकत्वाभावात्
कालपरत्वेतुचत्वारोपिकाला इहविधेयाः
स्तेनपकथाधिकरणेस्यानियतैकार्थकत्व
स्यैवनिरासोनपुनर्नियतानेकार्थकत्वस्य
प्रदोषात् कथमस्यैकस्यमेवस्थानेका
र्थत्वविनियोगः नचविधिगतस्यैवपदस्या
नेकार्थनानपक्षेतिपरिभाषास्ति नकले

ल. स. भा.
२८२

त्रेभक्तयेदितिविधिवाक्येपिकलेजपदस्य
वज्रपाठ्याख्यानदर्शनात् श्रोत्रपरत्वेन कं-
ठशोषकैकाथपरत्वेन चेति तस्मा यावज्जी-
वमेतेषु चतुर्दृष्टपि दिवसेषु चक्रमध्ये विंदु-
स्थानं गच्छतीति तादृशीं श्रीदेवी त्रिपुरसुंद-
रीयः कश्चन भक्तः स्वस्वकुलानुसारेणार्धरा-
त्रे सहस्रनामभिः पूजयति तस्य चतुर्विधा-
पि मुक्तिः कर एव स्थिताश्रुतिसुलभेत्यर्थः त-
त्रैकदिने अर्चकस्य सालोक्यमात्रं दिनद्वये चे-
त्सारूप्यमपि दिनत्रये चेत्सामीप्यमपि चतुर्ष्व-
पि दिवसेषु चेत्सायुज्यमिति तारतम्येन तस्याय-
त्नएव लभ्यत इति एवं विविच्यनाक्रमितिरि-
क २५५ एवं प्रार्थकेन भोगमात्रफलकाम्यप्र-
योगानुरक्तो भोगकैवल्योभयफलके प्रयोगमा-
रु यत्तन्नामेति त्रिभिः यत्तन्नामसहस्रेणाशु-
क्रवारे ममार्चयेत् चक्रराजे महादेवी तस्य पुण्य-
फलं शृणु नाम्नां सहस्रेणैकं पदं नामेति प्रसि-
द्ध्यैकमव्ययं वा सहस्रपदमेव प्रकरणान्नाम-
सहस्रपरमिमपि नवं वस्तु क्रवारं प्रतिशुक्रवारं
यावज्जीवार्थकपदानन्तरमात् तेष्वपर्थवसानात् २५६

सर्वान्कामानवाप्येह सर्वसौभाग्यसंयुतः । पुत्र
पौत्रादिसंयुक्तो भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् । अं
ते श्रीललितादेव्याः सायुज्यमतिदुर्लभं । प्रार्थ
नीयं शिवाद्यैश्च प्राप्नोत्येव न संशयः ॥ इह भूलो
क एवैतेनैतन्महापुण्यस्यास्तुकरत्वेन स्तुवित
स्तकैः पुण्यपापैरिहैव फलमश्नुत इति व
चनात् सर्वैः संततिसंपत्समारोग्यविद्यादिवित्ता
दिरूपैः सौभाग्यैः समन्वितः पुत्रपौत्रादीनामपि
देनवैपुष्ट्यस्यापरिग्रहः सर्वसौभाग्यपदेनैव
सिद्धे पुनरेतेषां ग्रहणं भोगक्रियावत्तिसाहि
त्यैकत्वद्योतनार्थं पुत्रादिभिः सह भोगा
न्भुंक्ते इत्यर्थः ॥२५॥ अंते देहपातोत्तरं देवयानमा
र्गेण गत्वेति शेषः सायुज्यस्यातिदुर्लभत्वविशे
षणं कैवल्यत्वद्योतकं शिवाद्यैः प्रार्थनीयत्वमि
ति ब्रह्मणा सह मुक्तिरिति निश्चनीयं तथा च
कौर्मे ब्रह्मणा सह ते सर्वे संप्राप्ते प्रतिसंचरे पर
स्यांते कृतात्मानः प्रविशंति परं पदमिति अत्र प
रस्येति शाहो ब्रह्मायुः परः ब्रह्मणः पूर्णमायुस्तु व
र्षाणां शतकं मतं तत्परं नाम तस्यार्धं परा
र्धमभिधीयत इति वचनात् एतदनुसारेण प्र

ल·
स·भा·
२८३

क्तेर्यत्नपदस्य परस्यान इत्यात्मापि युज्यते
तावमर्यन्तं मोक्षेविलंबस्यादोषत्वात् भोगमो
क्षोभयफलके प्रयोगे पैहिकभोगोत्तरमामु
ष्मिकभोगस्यावश्यकत्वात् अत एव भोगा
नितिपदमप्यैहिकामुष्मिकभोगद्वयपरं व्या
ख्येयं तादृशाद्विविधभोगपारे वश्यादिसा-
हित्येन तु न मोक्षेपि स्वस्वरूपमात्रावस्थानरूपे
तस्मिन्नदसंभवादिति मंतव्यं २९४ इदानीमी
दृशफलापेक्षयाधिकस्याभावादस्मिन्नेव फले
एवं स्मादल्पादिनसाध्ये प्रयोगांतरमाह यः स
हस्रमिति द्वाभ्यां यः सहस्रं ब्राह्मणानामेभि
र्नामसहस्रकैः समर्च्य भोजयेद्भक्त्या पायसापू
पषड्रसैः तस्मै प्रीणाति ललिता स्वसाम्राज्यं प्र
यच्छति न तस्य दुर्लभं वस्तु त्रिषु लोकेषु विद्यते
इत्यावपदादेरनुवृत्तिः एवं यः ऊहते भ
क्त्या जन्ममध्ये सकृत्तर इत्यादिभिश्चादकतः
श्लोकैर्विविधैरेवनि प्रकाशीकृतत्वात् ब्राह्म
णानां विद्याविदुषामेव नामेषां तदधीतेतेद्दे
ति ब्राह्मणपदात् ज्ञानतपोवसिद्धेः पायसं प्रयावक्र
लब्धयमतेद्दलके परमान्ने श्रष्टपाः पिष्टविकाराः

पुत्रिकादयो वज्रविधाः षट्संख्यासमावेष्टिते:
सितानि वादिभिस्तन्मिश्रितैरन्यैस्व पदार्थैः नि
कस्यापि कारवेहफलादभेलक्षणीयत्वात्स्वट्टेभ
रिसूक्तं २५५ स्वसाम्राज्यमभिसंतामेदः केवल
मिमर्थः इयं च जगद्व्यापारवर्जं प्रकरणादस
निहितत्वाच्चेसोपनिषदानामधिकरणमनुक
थोक्तं वस्तुतस्तु साम्राज्यशह्नो जगद्व्यापारे वि
वक्षितोऽभिप्रायः तन्मदन्तमेव वेहविवक्षितं
ज्ञानदृष्टानाकृतकल्पनयोरभावात् अतएव
पूर्वप्रयोगादस्य फलाधिकमपि विधावितुषां
ब्राह्मणानां महत्स्यार्थीराशेरीदृशमेव हि फ
लेयोगेयभवति नेषेवं समनेकेषु भेलेषु योगप
द्येन दृशप्रयोगानुष्ठाने सर्वेषामेकस्मिन्का
ल एव जगद्व्यापारे स्यात् तत्रस्याच्चप्रकृतत्याप
रस्य रैवमसाजगद्धितलोपायतिरिति तदपि
करणोक्तो दोषः प्रसज्यत इति मेनव्यो स्वरूपमा
नप्राणिकर्मानुसारेणैव भगवतः प्रवृत्तिरि
ति तैरेवांगीकारात् अन्यथा वैषम्यनैघृण्याप
त्तेरपरिहार्यत्वात् तथा च ब्रह्मसूत्रे वैषम्य
नैघृण्ये सापेक्षत्वात्तथा हि दर्शयतीति तत

ल॰
स॰भा॰
२८४

७८४

स्वकर्मानुसारेणजायमानाप्रवृत्तिर्वेदनात्संम
नस्कानामप्येकरूपैवसंभवेदितिनैवंमन्तव्यं न
चपरस्येच्छानुसारेणव्याप्रियमाणत्वात्तेषा
भंगः स्वेच्छानुसारिप्रवृत्तिमत्वरूपत्वात्तेषां स्व
सर्वेष्वविघातात् सृज्यमानप्राणिकर्मानुसारे
णापितत्तत्प्राणिकस्येच्छासंवादस्यानवविघात
कत्वात् नचेश्वरस्यस्वाभाव्यकंजगत्साम्राज्यंव
शक्रादिपदवत्कर्मजन्यमिति कथमन्यस्यस्व
भावोसंगच्छेदितिवाच्यं ईश्वरस्यस्वाभाविक
मप्यन्यस्यकर्मजन्यमित्यंगीकारेबाधकाभा
वात् सालोक्यादिफलेषुतथादृष्टत्वाच्च एते
ननित्यसिद्धमीश्वरं प्रकृत्यैवजगदुत्पादेशा
न्तानान्त्रोपासकानामसन्निहितत्वाज्जग
द्व्यापारकर्तृत्वंसंभवतीतिपरास्तेउपासका
नामपिकारस्यांगत्वकत्वेननित्यसिद्धापिकार
कथनप्रकरणप्रकृततत्वात्संनिहिततयोपयुक्त
त्वात् श्रूयतेचोपासकानांसाम्राज्यमाप्नोति
स्वाराज्यंसर्वेस्मैदेवाबलिमावहन्ति तेषांस
र्वेषुलोकेषुकामचारोभवतीत्यादिश्रुतिषु
नचैतत्स्वावग्रहसाम्राज्यपरम :।:

संकोचेमानाभावात् नचास्मोतिमन्नस्यपि
मित्वेनरक्षकत्वेनस्वस्यप्राप्तव्यत्वेनपरिशेषएव
प्रमाणमितिवाच्यं स्वात्मरूपेश्वरस्यपार
णर्थस्यप्राप्तस्यात्मभेदेनपरमप्राप्तिरेवभव
तीत्याशयेननस्याप्रपिक्षतेरस्मदनुकूलत्वा
त् एवंवाक्यतिःचतस्यातिःश्रोत्रपतिर्विज्ञा
नपतिर्विज्ञानपतिर्भवतीत्यादयःश्रुतयःस
र्वाश्रयत्वेनानुकूलानोपनिषदानो स्पष्टमे
वचाप्यवेणःश्रोनकृपाळीयाद्युपासकस्य
विश्वस्रष्टादिविधायकत्वमामनंति सर्वस्व
स्यजगतोविधातामनोरूतो विश्वरूपत्वमेती
ति अथनाहशउपकयोरेयईश्वराड्रिपतेन
वा भवत्मनेपिसाधुत्वाख्योचतस्थोमुक्तिग
तः कैवल्याख्योपवमोमुक्तिप्रपत्तिपत्तेनवा
नचास्मन्मतेनतस्यजगद्व्यापाराभावेनतत्सात्वा
सत्त्वाभ्यांभेदइतिवाच्यं अस्मन्मतेपिजगद्व्या
पाराभावेनतत्सत्वासत्त्वाभ्यांभेदइतिवाच्यं अ
स्मन्मतेपिजगद्व्यापारवत्त्वेपिसमनस्कत्वाम
नस्कत्वाभ्यांभेदसंभवात् नचोक्तार्थवेणमेव
प्रथमार्थे चैपरिस्कृतार्हविभायाविनेन प्रमे

ल·
स·भा·
२८५

कोचेगलितैवैमनस्कइत्यत्रविमनस्कत्वोक्ति
रूपात्मकस्योच्यतेइतिवाच्यं संकोचेप्रगलि
तेसतीस्त्र्याद्युणाशंकाभयेलज्जास्यादिरूलाए
वोत्कपाशाष्टकस्यविगलितविशेषरूपास्यानु
दयप्रयुक्तत्वेनततउक्तेगौणत्वात् यद्वाभोगमा
त्रसामर्थ्यलिंगाद्वेतिहृद्वैः तैः कृतिरूपमस्यते य
येतोदेवतांसर्वाणिभूतान्यहंसेवेविदंसर्वाणि
भूतात्मवेति तेनपतेर्ममदेवतायैसायुज्यमलो
कतोजयतीतिसापिभेदव्यपदेशपरासमहत्क
मर्थ्यमेवसाधयति किंच प्रपिकारःस्वत्वसा
यंतेनवा श्रेयसर्वलोकानांस्वर्गाद्यपिकार॰
मायनीभूतेषुकर्मस्वप्रहस्पनापतिः श्रायेज
गद्यापारास्याद्यपिकारत्वाविशेषणस्वत्वसा
ताक्कारकरूपभोगमात्रसामर्थ्यादेवलिंगान्निरवय
रूमेवैस्वर्गेनुपासकस्यसिद्धानीतिकथंतत
रेतृनातदभावःसाध्यतइतिविचारयन्नरं
नैवकोऽपिकारःकथंगुणपदत्वेनामुपाका
गायस्यादितिवाच्यं सत्रयोगेगुणकस्यैवत्वेप
स्यवत्रयजमानोपकारकत्वमेकस्यैवत्र॰
स्तलोकस्यगुणपदत्वे ∵ ∵ ∵ ∵

कोपासकोपकारकतायाश्चादर्शनात् नचैवंष
ष्ठीमुक्तिरुपपद्यतेतिवाच्यं दृष्टत्वात् मुक्तंचैतत्
सालोक्यादिसायुज्यान्तमुक्तिषट्करोमरोक्तषवत्
त्तमरभूमिकारूपत्वेन कैवल्यानंतरष्ठत्वेनचा
स्याभ्यायसिद्धत्वात् ननुपंचविधामुक्तिरितिना
त्रिकव्यवहारेस्यकागतिरितिचेत् सत्यंसंहिता
दिषुमुक्तिस्वतंविधाद्वैधेमादिव्यवहाराणांभव
त्वान्नेयागतिःसैवकैवल्यसायुज्ययोरवांतरभे
दाविवक्षयेतिचेत् सावयवनिरवयवयोरपित
दविवक्षयेतितस्मात्सिद्धमुपासकानामष्ट
ष्टिस्थितिलयकरत्वं अतएवशैवतंत्रेविनस्थि
तिवच्छरीरकरणवाद्येष्विति सूत्रेवार्तिकका
रैरुक्तं स्वानंदरूपस्यशक्तिःस्वातंत्र्यलक्षणाया
येष्टभावनिर्माणकारिणीस्फुटंभवति स्फुटमि
ति स्थितलयोरितिसूत्रेप्येवं स्वशक्तिप्रचयोवि
श्वमिति सूत्रेपिशक्तयोस्यजगत्सर्वंशक्तिमांस्तु
महेश्वरः इत्यागमदिशाविश्वंस्वशक्तिप्रचयो
यथा शिवस्यतत्समस्यापितथास्यपरयोगिन
इति सर्वंमदभिप्रेत्याह नतस्येति उपनिष
दुक्तसर्वानमेयासमनापशीलस्यापिसकल्पादेवा

ले॰
स॰भा॰
२८९
286

स्यपितरः समुत्तिष्ठंतीत्याद्युच्चावचफलभोगिनो
प्येकं तुलेभं व्रह्मजगत्साम्राज्यं वेदांतिनामवशि
ष्टत एवास्यत्वतदपि सुलभमेवेत्यर्थः अत एवा
तिरहस्यत्वादेतदिति कर्तव्यता नैतत्प्रकरणे नि
र्दिष्टा त्रिशितभोजनप्रकरण एव यर्माकथयित्वा
तेषामिहवावतिकोतिदेशः कृतः तदुक्तं तत्प्रक
रणे एव व्रह्मांडपुराणे रहस्यनामसाहस्रभोज
नेप्येवमेव हि श्रीदेवीनित्यावलिऊर्यांत्पश्चाद्ब्राह्मण
भोजनमिति अस्यार्थः पूर्वं नित्यावलि त्रिशतभो
जनामसहस्रभोजनाख्यकर्मणोर्यथापौर्वापर्य
मुक्तं एवमेव नित्यावलिसहस्रभोजनयोरपीति
श्रेडेदं विचार्यते एवं हि व्रह्मांडपुराणे स्मर्यते म
हाषोडशिकारूपा नित्यानादौ तु भोजयेदिति षो
डशब्राह्मणभोजनात्मकं कर्म विधायाभ्यक्तावा
पंते लेनस्नातानुसेनवारिणेत्यादिना च तदि
ति कर्तव्यतां प्रतिपाद्यैवं नित्यावलिऊर्यां
दौ द्वौ व्राह्मणभोजनमिति वचनेनास्य कर्म
णो नित्यावलिरिति संज्ञां प्रदर्श्य त्रिशतैः
नामभिः पश्चाद्ब्राह्मणात् ॐनमः ॐयमः
ॐशिवायनमः ॐनमोभगवते वासुदेवाय न॰

क्रमशो वैधे इति त्रिशतभोजनाख्ये कर्मान्तरे
विधायतन्तस्मिन्नैवलाभंगादिकं दृष्टा हि भवे
सति भक्तिन इत्यादिनोह्वावचानेगानि विधा
येवेयः क्रकृतेभक्त्याजन्मसस्थेसहकृत्वरः तस्ये
वजन्मसफलेषु क्लिमस्य कोरेष्यितेति फलवि
धिपूर्वकंमुपसंहरते तत्र संशयः किं निस्मा
बलि त्रिशतभोजनेन समप्रधाने उत त्रिशतभो
जनस्य निस्माबलिरंगमिति यदि समप्रधानं
तदा प्रकृते कालार्थसंयोगमात्रा त्रिशतभोज
नविकारे सहस्रभोजनेनिस्मावलेरग्नीषोमी
यविकारेष्वाग्नेयपागस्येवनातिदेशः अंगां
गिभावेत्वत्र भत्यतिदेश इति तत्रपूर्वः पक्षः प्र
तिलिंगादेरंगतावोधकस्यादर्शनात्समप्रा
धान्यमेवद्वयोर्वेक्त्वं नचैवं निस्मावलिक्र
यौदोद्वाह्मणभोजने विशेतेनीमभिः पस्था
दितिपोवोपयै विधानाद्राजपेयेन पवेवाह
हस्पतिसवेन यजेते त्येवेवोगोगिभावसिद्धि
रिति वाच्यं वाजपेयस्य फलवत्वेन प्रधान्यात
स्य करणे पठितस्य बृहस्पतिसवस्य तेरंगत
सभावे पिप्रकृते द्वयोर्पिकलसंयोगाभावे

णप्रकरणेनोनिश्चयाभावेविनिगमनाविर॰
हात् विश्वजिन्न्यायेनफलकल्पनंतस्योभयोरप्या
कांक्षाविशेषेणतयादर्शपूर्णमासाभ्यामिष्ट्वासो
मेनयजेतेतिवत्फलार्थस्यैवसंयोगस्यसिद्धेः
नैवेवयःकुरुतेभक्तेतिवाक्येनत्रिंशतभोजन
विधेनान्तर्याफलवत्त्वेबाधितेनित्याबलेः फल
वदफलमायेनाम्नानहोमानाभिवोगान्नसिद्धि
रितिवाच्यं तत्रहिवैश्वदेवीसांग्रहिणीनिर्व
पेद्ग्रामकामइत्युत्पत्तिविधावेवफलश्रवणेन
संग्रहण्याआमनहोमांगित्वसिद्धावपिप्रकृते
भिन्नवाक्योपात्तस्यफलस्याकांक्षावशाद्वाक्यैक
वाक्यतयान्वयस्यवक्तव्यतयोभयोरप्याकांक्षा
वशात्फलसंबंधसिद्धेः एवंयःकुरुतइत्यत्रैव
पदेनोभयोरनुवादसंभवात् आनंतर्यान्मा॰
त्रुभयाकांक्षातोदुर्बलत्वात् वाक्यक्रमवर्ति
त्वेनावर्जनीयत्वाच्च अतएवोक्तं आनंतर्यमं॰
वादेनेतिकिंचनित्याबलिप्रकरणेविहितानां
गंधतैलाभ्यंगादिपायसफलादीतिवदंतानां॰
संगानामनुवादेनविभवपरत्वेनव्यवस्थावि
धिविधानभोजनप्रकरणेवक्ष्यमाणः ॥

प्रोवादसमाप्तेस्त्वं इति तन्निर्वाह्यतयोः प्रकृ
तिविकृतिभावकल्पनया निमाबलिप्रमाणे वि
शतभोजने निर्देशो वक्तव्यः तेन प्राकृताना
कामेष्ट्यादिनामंत्रावैकृतैः ककारद्वयादिना
मभिः शारमायनवाधोपि संगच्छते अंगस्य हि
प्रधाने प्रकृतत्वसंभवि भावनायो हि भाव्याव
पेक्षं करणान्वयस्ततः कथं भावाकांक्षया य
भेणामन्वय इति भाव्यान्वयापश्चात्संगत्वनिर्ण
यस्ततोपि पश्चादतिशेषः अंगस्येति दिष्पत
इति भाव्यादिति स्थितिः ततश्च विशतभोजन
करणक भावनायो भाव्यकरणयोरन्वयानंत
रंतीयहणे कथं भावाकांक्षा काल एव निमा
बलेरंगत्वेवदनाभाव्याकांक्षावक्तव्यातदुभैर
न्तरेणोपरस्पराकांक्षालक्षणेन प्रकरणेनोभया
रंगांगिभावसिद्धेर्विशतभोजनभावनायानि
राकांक्षत्वात्ततोपि पश्चात्तनानां निमावलिना
नां कथं प्रधाने निर्देशसिद्धिः नहि प्रमेकत्वस
वाक्यैशत्रुयपरिपूर्णयोः पौर्णमासेवैमथेपा
तिवक्यांतरेणांगांगिभावबोधः तादृशवाक्य
स्यादर्शनात् प्रकरणादंगांगिभावस्तत्क्री

ल·
भा·स·
२८८

स्यासंभवात् नचत्रिंशतभोजनविकृतौसहस्र
भोजनेतिदिशोलिंगादेवांगत्वसिद्धिरितिवाच्यं
लिंगदर्शनमात्रस्यानिर्णायकत्वात् सहस्रभो
जनइतिसमभ्यात्तत्रजपानज्ञऊयादितितद्
गत्वबाधकत्वयान्यत्रप्रधानस्यापिनिस्याबले-
स्यावस्यात्रप्रत्येवांगत्वमितिबोधनेनाप्यतिदे-
शवाक्योपपत्तेश्च सहस्रतिमस्वैतत्थादर्शनात्
इयांस्तुविशेषः तत्रप्रकरणानराद्भेदः अत्रत
त्रिंशतेप्रकरणएवहृत्स्यानुवादेनद्वादशोप
सत्त्ववत्रिस्याबलेरंगत्वविधानात्संनिधौत्ववि
भागादितिन्यायेनभेदइति तस्मान्निस्याबलित्रि
शतभोजनयोःसमप्राधान्यमेवेति सिद्धांतस्त
फलविधिवाक्यस्यनित्याबलिवाक्येनसहान्व
यलृभयाकांक्षामात्राहस्कव्यः त्रिशतभोजनवा
क्येनतुसहानततर्पणोभयाकांक्षायावेतिकृदि
तितेनैवसहान्वयेनित्याबलेःफलवदफल
न्यायेनप्रधानोपकारकत्वेनैवभाव्याकांक्षा
निवृत्तौनफलवाक्येनान्वय इतिप्रकरणा
निर्ष्यैयोनिराबाधः एवंचनामत्रिंशतिप्र
करणकामस्यपर्यादिनामांनराणाम् ।:

प्रयोगकथनमसमंजसमनापिनिरस्ताभवति
नवतिमाबलेः त्रिशतभोजने शक्तिप्रकृतित्वम
प्यावश्यके तैलाभ्यंगादिके दयाद्धिभवेमति
भक्तिरितिवाक्ये तैलाभ्यंगादेरेव त्रिशतभो
जनांगत्वेनविधेयत्वा अभ्यक्तानां घृतैलेनमा
द्विवाकानांत्ववांतरप्रकरणत्रिमावलेंगत्वे
नैवतद्विधायकतयातदनुवादेनविभवपर
त्वेनव्यवस्थामात्रविधायकतयातदनुवादेन
विभवपरत्वेनव्यवस्थामात्रविधायकत्वांगी
कारेत्रिशतब्राह्मणानांतैलाभ्यंगादेरनाप
तेः ज्ञापकभावात् व्यवस्थायाः परीवादानु
सारेण निमाबलादेवसिद्धेः नचवादकनः
प्राप्तिः प्रकृतिविकृतिभावस्याप्रनाप्यसिद्धेः प
नद्बलादेवसाध्यत्वमीमांसाप्रयः नचैवविभ
ववाक्येभ्यंगादिविदित्वदनुवादेनव्यवस्थाविधि
स्त्वितिवाक्यभेदः शाव्योतानांमर्थेनुवनाशक्तिः
सहकारिणीनिमायेनविभवेसत्येव तत्साम
र्थ्यस्यमायलभ्यतयातदंशेनुवादात् प्रकृति
विकृतिभावस्वीकारेपिवाणप्रकरणिकमेग
त्वेत्वमः योनोक्तरीत्याविरोधश्रापद्यतप्रपित्वा

द्विपञ्चाहाके नैवेद्यंगतत्वेवेस्त्यपूर्णिमामत्रयोति॰
वविधीयत इत्यदोषः तस्मान्नित्याबलिस्त्रिश
तभोजने प्रत्यंगमेवेति नचैवमतिदृशवाक्ये
एवमेवेत्यनेनैव सर्वांगातिदेशेसिद्धे पुनरा
दौ नित्याबलिरूपादितिवाक्यं वैयर्थ्यं एवंप
दस्यं सनिहितनैलाभ्यंगादिसंनियमापकार
कांगमात्रपरत्वभ्रमनिरासाय तद्धि वरणार्थत्वा
दिति दिक अत्रायं प्रयोगविधिः सच भगवता
बोधायनेनाख्यातः सहस्रभोजनविधिं व्याख्या
स्याम इत्यादिना कथितस्तट्टीकायामस्माभिर्वि
स्तरेणोपपादितः सएवत्र मुख्यः तद्दर्शकानां
तु यथा प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य श्रीमहा
त्रिपुरसुंदरीप्रीत्यर्थममुकसंख्याकैर्दिवसैः
सहस्रसहस्रनामभिः सहस्रब्राह्मणान्पूज
यन् भोजयिष्ये तत्पूर्वांगत्वेन नित्याबलिव
करिष्य इति संकल्प्य पुण्याहं वाचयित्वा षोड
शब्राह्मणान्निमंत्रयेत् तेष्वागतेषु पादानप्र
क्षाल्य गंधतैलेनाभ्यंज्योष्णोदकैः स्नापयित्वा
सनेहपवेशपतिलकेषु धृतेषु हितानादिभिर्नमोनैः
कामेश्वर्यादित्रिपुरसुंदर्यंतैस्तर्पयेतैः नामभिर्जातेषु षोऽश

मंत्रेष्वेकैकेन मंत्रेणैकैकस्मिन्ब्राह्मणे पंकेकां
तिथिनित्यामावाह्य षोडशोपचारैः पदार्थान्तु स
मपरीत्या पूजयेत् यथा प्रथमब्राह्मणे ह्रीं श्रीं
कामेश्वर्यै नमः कामेश्वरी प्रतिपत्तिथिनित्या
मावाहयामि स्थापयामि पूजयामि तर्पयामि न
मइत्यालतानुशिरस्मिनित्यय द्वितीयब्राह्मणे
ह्रीं श्रीं भगमालिन्यै नमः भगमालिनी द्वितीया
तिथिनित्यामावाहयामि स्थापयामि पूजयामि
नमः तर्पयामि नमइत्यनेन नित्यास्तृती
यादिषु षोडशोतेष्वेवमेव नित्याक्लिन्ना भेरुण्डा
वह्निवासिनी वज्रेश्वरी शिवदूती त्वरिता कुल
सुन्दरी नित्या नीलपताका विजया सर्वमंगला
ज्वालामालिनी विचित्रा त्रिपुरसुन्दरी च प्राक्तस्यातु
दरस्कंध्यं वावाह्य पुनरनेनैव प्रदक्षिणक्रमेण
मनपाद्यार्घ्याचमनस्नानानि कल्पयित्वा वस्
नाभरणप्रसूनैर्दत्वा सुसत्कृतैः सुहृत्वकैः संत
र्पयेत् पुष्पधूपादीन् दत्वा सूपापूपशर्करान्न
पायसफलादिभिर्विशेषान्नैर्भोजयित्वा ताम्बू
लदक्षिणानमस्कारप्रार्थनाविसर्जनानि कुर्या
त आसनादिसर्वोपचारेषु पुष्पादौ द्वितारं ततन्त्र

ल॰
स॰भा॰
२५॰

290

मंत्रेणासनंदत्वैतन्नामानिवक्ष्यौनमोतानित
न्नासनंसमर्पयामिनमइत्याकारकारः कर
णेमंत्राणुहनीयाः अत्रतैलाभ्यंगादिकमावश्य
कं इतिनियमावलिः अथद्वितीयेतृतीयेवा
दिवसेप्येवमेवसहस्रंब्राह्मणान्भोजयेत् क्लीं
श्रीमात्रेनमः क्लींश्रींश्रींमहाराज्ञैनमइत्यादयो
मंत्रा श्रीमातरमावाहयामीत्यादिरावाहनेमंत्रशे
षः आसनंसमर्पयामिनमइत्यादयश्चासनादि
षुयथालिंगंमंत्रशेषाः तैलाभ्यंगादिकंविभव
शीलानामावश्यकं अन्येषान्तुयथाशक्तीतिवि
शेषः पूजारंभेपूर्वमागामस्यसमामास्तुत्तरभा
गस्यचपानादिकं पूर्ववदेवपरंत्वपदार्थानु
समयेपिप्रतिशतंप्रतिपंचाशद्वाप्यकोरांतरे
णवासैकार्थाय तर्पणंनामसंख्यातान्वापवा
रान्प्रवृत्तिक्रमेणदत्वाभूपादीनसहस्रायदे
यादिमपिपूजयतेअस्यप्रतिग्रहनिमित्तकवाक्षणा
वतः कपालपुरोरुशवाक्षलेनतथादर्शनात् स
हस्रसंख्याकानांब्राह्मणानांपुरापदलाभेत
लक्ष्यमात्रानेवतान्ऊर्ध्वदिनेभोजयेत् तावत्स
यंतस्त्वयंनियमवान्भवेत् यत्तमक्तौसमर्यंते

शुक्लप्रतिपदारम्भपौर्णमास्यवधिक्रमात्
द्दिवसे दिवसे विप्राभ्यास्याविंशतिः संख्ययाद
शभिः पंचभिर्वापि त्रिभिरेकेन वा दिनैः त्रिंश-
त्संख्यैः शतैर्विप्राः संभोज्यास्त्रिंशतेक्रमान् इति
तत्र ब्राह्मणानां त्रिंशतापूरणापत्त्याभेपि प्रसहवि
शतीनामेव भोजनेन मुख्यः कल्पः पंचदशामे
केकतिथिनियमस्वरूपत्वेनैकैकालघटिता
नां विंशतिनाम्नामपि तन्मद्देवताकत्वेन तत्त
तिथ्यावेवनमद्देवताभूजनस्य मुख्यत्वात् पं
चदशदिनपर्यंतस्यावकाशाभावे सप्तमे
नुकल्पः एवं च सहस्रनामस्तोत्रक्रमाभा-
वेन कतिपयेषां तत्तत्तिथिनियतादेवताकत्व
मानाभावेन प्राकृतमुख्यकल्पे प्रयोजकस्य
तिथित्तद्देवतैकस्य विकृतावभावाभावान्
त्यमुक्तस्य पंचदशभिरेव दिनैः कर्मसमाप्ति
रूपस्य नियमस्यातिदेशो न भवति अतएवैत
यंचवेकपालप्रयोजकगुणजयस्याभावान्तक
पालानामतिदेशः तस्मादिहसति संभवे प्रयो
गविधेर्विलंबासहिष्णुतयैकस्मिन्नेवाहनि स
हस्रभोजनं मुख्यः कल्पः अनुकूलेषु प्रकृतौ

ले॰
स॰ भा॰
२५८

२९१

दशभिः पंचभिरित्यनेनैवसिद्धे त्रिंशत्संख्येरितिश्र
नवैवनस्यन्यूनाधिकसंख्याबोधकत्वात्तस्य हंस
मसंख्योपवब्राह्मणभोजयितव्या इत्यंशस्यवि
धिसिद्धत्वावगमेनार्थिकत्वाभावादनिर्देशो सि
द्धेत्रिदिनपक्षस्यसायंकालसारस्वतमन्त्रयोरग्नि
चयतसोवासंभवाद्वायः शतब्राह्मणानामप्य
लाभेतत्पासंभवे विंशतिदिनादिपक्षाः प्रकृ
तावत्तुकाश्चपित्र्यायतनपवोक्तनियमाविरोधे
न लभ्यंत इतियथायथं पूर्वैरन्यत्रापारदृष्ट
भिरूहनीये २५९ एवं पंचविंशतश्लोकैः पु
रुषार्थप्रदायकत्वप्रदर्शनेन रहस्यनमत्ववि
वेचने समाप्तेक्रमप्राप्तमिदं विशेषाख्यी देव्याः
स्तोत्रप्रीतिविधायकमिमंक्रमेर्थं विवेचयति
निष्कामः कीर्तयेद्यस्तु नामसाहस्रमुत्तमं
ब्रह्मज्ञानमवाप्नोतियेनमुच्येतबंधनात्
निष्कामः विषयकामनारहितः ब्रह्मज्ञाने
जीवब्रह्मणोर्भेदभ्रमनिवर्तकं महावाक्य
जन्यमात्ममात्रविषयकनिर्विकल्पाख्यच
रमवृत्तिरूपमनुभावात्मकं ज्ञानम् ये
न प्राप्तेन ज्ञानेन बंधनात् :: ।: ::

अनादिसिद्धाहंनाममनादिरूपत्वात्सनजालात्
अयंभावः नामकीर्तनस्यनित्यप्रयोगारंभेउ
पात्तदुरितक्षयार्थंमिद्गृहलिखसंख्यानेयदिश्री
त्रिपुरसुंदरीप्रीत्यर्थमिद्गृहलिखेत नावर्तेवत्र
लज्ञावलाभइति नचकामनोहेविकल्पंनिष्का
मप्रयोगेतेनिवाच्यं विषयकामनोहेत्वएव
सकामत्वव्यवहारात् अतएवशिष्टानांपरमे
श्वरप्रीत्यर्थमिदमलिखेने कर्माणिनिष्कामव
व्यवहारः दुरितहरप्रयोगस्यावर्तनप्रसंगान्
सिद्धिः श्रीमातुःप्रीतयेनामसाहस्रंयस्तुकीर्त
येदित्युक्तानिष्कामइत्युक्तिरीतादृशप्रयोग
शीलःकदापिविषयकामप्रयोगान्नकुर्यादिति
ध्वननाय तदुक्तं निर्मलेनमिमिकैरेवकुर्वाण
दुरितक्षयमिति २८७ ननुनिष्कामप्रयोगा
शीलस्यापिप्रमादादिभिःसकामप्रयोगेप्रवृत्तौ
किंस्यादतआह धनार्थीधनमाप्नोतियशोर्थी
चाप्नुयाद्यशः विद्यार्थीवाप्नुयाद्विद्यांनामसाह
स्रकीर्तनात् विद्यार्थीवेदशास्त्रायपरविद्याका
मः ननुश्रीविविधाकामः तत्कामेः पूर्वमात्रा
धिकाराभावेनानधिकारिणाकृतस्यापिप्रयो

ल॰
स॰ भा॰
२५२

292

गस्याकृतेननिष्फलत्वात् विषयकामनासा
मान्याभावो हि निष्कामत्वं मध्ये विषयकाम-
नायाः सकृदप्युदयेत निष्कामत्वमेव व्याहन्येत
तुडिवोवलोनोभयथापि प्रयोगाकरणेन निष्का
मप्रयोगेऽपि कामनायामेव प्रलीन इति तत्फ
लमेवाप्नोति न ब्रह्मज्ञानमिति भावः अथवा
विद्याशब्दो ब्रह्मज्ञानपर एव श्रेबाशीरर्थमि-
तिवद्ब्रह्मज्ञानप्राप्त्यर्थमिमहोविपितत्प्रकर
णार्थः धनयशसोर्ग्रहणं तु दृष्टान्तार्थं यथाथ
नार्थी धनमाप्नोतीत्यादिरर्थः एतेनोत्तरोत्कृष्ट
फलकप्रयोगप्रस्तावे सर्वोत्तमप्रयोगानन्तरं
धनकामादिप्रयोगाकथनमसमंजसमिति नि
रस्तं २५८ ईदृशमिदं स्तोत्रं यन्निष्कामप्रयोगमा
रभ्य तत्तस्यैतापि न प्रस्तवेति प्रश्नेन यथादिष्ट-
ति तन्नदार्ढ्यमेव अतः कथमेतेन सदृशमस्य
स्तोत्रस्यादिमाह नानेन सदृशं स्तोत्रं भोगमो
क्षप्रदं मुने कीर्तनीयमिदं तस्माद्भोगमो-
क्षार्थिभिर्नरैः भोगप्रयोगाच्चुतस्य मोक्षः-
मोक्षप्रयोगाच्चुतस्य भोगमनुभयापेक्षस्योभ
यं तत्राप्यादौ भोगापेक्षा ॥ ॥ ॥

क्षोतं प्रददानीत्यर्थः ब्रह्मांडभुवनोक्तं त
स्मादशेषलोकानां त्रिपुराराधनं विना न लो
भोगापवर्गौ तेयोगापवेशनकुत्रचित् तन्मना
स्तद्गतप्राणास्तयाजीवन्तेहकः तदान्येकोन
कर्माणि कुर्वन्न किमवाप्स्यति एतदहस्यमाख्या
नेसर्वेषां हितकाम्ययेति पूर्वश्लोकस्यव्याख्या
नप्रदत्तव्याख्यायेतेतस्यायनैवैराग्यप्रदेतमेन
नश्लोकेनोच्यते भोगेभ्यो विषयाभिलाषेभ्यो मो
होभावचनेत ह्यामनामागालप्रददानीत्यादिरर्थः
तदुक्तं चाष्टावक्रगीतायां मुक्तिमिच्छसि चेत्तात
विषयान्विषवत्त्यजेति २५५ किं बहुनातेषोक्त
कर्मसुभागाभावेनयेश्रोतस्मात्तेकर्मसेवातो
वाचरणादरणशीलास्तेषामप्येतदुपकारकमि
त्याह वर्णाश्रमनिष्ठैस्संकीर्तनीयमिदंसदा स्व
धर्मस्वमनुष्ठानैवैकल्यपरिहृतये ब्रह्मचारि
गृहस्थवानप्रस्थयतयस्तदवांतरभेदाश्च
वर्णाश्रमनिष्ठैस्तैः स्वस्वधर्माणां सम्यगप्या
णां स्वमनुष्ठानेक्रियमाणेपदवर्णभावविवेक
ल्यवैगुण्येतस्यपरिहृतयेसमाधानायेतितद
र्थं वर्णाश्री वर्णाश्रमिणां यानियानिकर्माणि

ले.
स.भा.
२५३

क्रतिस्मृतिविहितानित्यानि सर्वाणि सर्वांगोप
संहारसमर्थस्यैवफलप्रदानि सर्वांगोपसंहार
स्य प्रायेणाधुनिकानामशक्यत्वम्: तदिदम
स्माद्गुरुभिः प्रदर्शितेशिवस्तवे स्वामिनेगगुस
वैष्वपि स्वविरचितेष्वकर्माणि किंचित्संक्षेप
क्षेतित्रोवेत्रिरयतः स्वदेसशयेवासयेति मंत्रे
मंत्रार्थवाधात् गुरुकुलनिगमोद्देशकालार्थ
शोधनाद्रूढिगूढतत्वाकथमतिकठिनोपयु
पीशौनइति ततस्तुतःस्वगाहांगलोयस्यावश्य
कतयातज्जनितपापनिरासहारासाद्गुणपसं
पादनीयदेसर्वेषामावश्यकमिति भावः उक्तं
चदेवीभागवतेतृतीयस्कंधेदेवान्प्रतिभगव
त्या मंत्रामोच्चारणात्सर्वैमवेषुसर्वेलेषुच स
दातष्टाश्चसंतष्टाभविष्यथसंसराःकिलेति इयं
चसंयोगाष्टश्चककमायेनास्यक्रतवरुस्तुकृपार्थो
भयरूपत्वासिद्धिः १.. अथपरिभाषायांविश
तिश्लोकात्याचष्टे नामस्मरणावश्यकतोक्तिः
सार्धत्रयोदशश्लोकैः उपसंहारः सार्धपंचभिः
रेकेनसूतोक्तिः अत्रचरमश्लोकस्यैकस्य र
सूतोक्तिः अत्रचरमश्लोकस्यैकस्य ::।:

स्तुतोक्तिरूपताकथनेन ततः पूर्वेषां हयग्री
वोक्तिरूपत्वेतियोतितं दशभूःसार्धरूपाला
इतिवक्तृनिर्णयवरमश्लोकेचरमस्यानेहय
ग्रीवस्यैवकथनात् नमस्तपतद्वपिपर्येन
मन्त्रस्कस्यापिवक्तृत्वेनपरिगणनाभावाच्च
तत्रैवाप्युद्दिष्टमित्युक्तिस्तुपूर्वमागाभिप्रायेणेम
विरोधः ॥५॥ नन्वेवं लोपप्रतिसमाधानाय प्रा
यश्चित्तान्यपितत्रतत्रैव विहितानीतितैरेवस
द्गुणसिद्धौ किमनेननामसहस्रनामस्तोत्रेणेत्यत
आह कलौपापैकबहुलेधर्मानुष्ठानववर्जिते
नामानुकीर्तनमुक्त्वाल्पणेनान्यत्परायणं पा
पैकबहुलेचतस्मात्तस्यपादत्रयापापेनलभे
मुक्तेतिविनाशकमध्ययोतरमत्वेऽनतत्राश
मयोतंमोचनकर्तृकक्रियोत्तराभावेननत्वा
त्वयोगात् स्थितानामितिशेषपूर्णेनवासमाये
यं नामान्यनादृत्यास्थितानांस्वस्वसांगकर्मानु
ष्ठानतः पतनामित्यर्थः अन्यत् स्फुतिस्मृतिते
त्रोदितंप्रायश्चित्तंनपरायणंनाश्रयः नकेव
लपरिहारकमितियावत् नामानुकीर्तनेनतुभ
वति तथा प्रायश्चित्तान्यशेषाणितपःकर्मात्म

लं॰
म॰भा
२५४

कानिचेद्यानितेषामशेषाणां कृष्णानुस्मरणं
परं यत्कृतेन तत्कृतं यदकृतं कृतमेवतदाच
रितं उभयोः प्रायश्चित्तं शिवतनवनामाहेरम्ब
योच्चरितं किमनेन मुनिश्रेष्ठाः प्रायश्चित्तेन क
र्मणा प्रायश्चित्तमयोयस्य देवीनामानुकीर्त
नमित्यादिवचनात् किंचात्र तृतीयवचने प्रा
यश्चित्तेन कर्मणेति विशेषणेन तत्त्वचिंत
प्रायश्चित्तानामपि कर्मविशेषरूपत्वात्तेषा
मपि सांगानामेव फलजनकत्वं वाच्यं सांगता
नुकारी मातुः शोकेव अत्रापि प्रायश्चित्तांतरं
गवेषणेन वक्तव्या नवनामस्मरणस्यापि
प्रायश्चित्तरूपकर्मत्वाविशेषात्सांगतोये प्रा
यश्चित्तांतरगवेषणं व्यर्थमिति वाच्यं उरवं
गांगांगांतरनिरपेक्षस्यैव नामस्मरणमात्र
स्य पापापनोदकत्वात् तदुक्तं विष्णुभागव
ते सांकेत्यं पारिहास्यं वा स्तोभं हेलनमेव
वा वैकुंठनामग्रहणमशेषाघहरं विदुरि
ति सांकेत्यं पुत्रादिनामस्तोभो ऽर्थहीनः श
ब्दः शिवः रत्नस्यापि ग्रवश्येनापि यत्रास्तुः की
र्तनान्मुच्यते नरः स कथं न महादेवः सेव्यते

बुद्धिशालिभिरिति देवीभागवते तृतीयस्कंधे
अस्पष्टमपि यन्नाम प्रसंगेनाभिभाषितं ददा-
ति वांछितानर्थान्दुर्लभानपि सर्वथेति इ
तिरहस्येऽपि महाप्रमादादुन्मादादुत्तमास्खा-
लनादपि कथितेनामनेनैगौरि नृणां पापान्नुपे-
ति मदः सुरापानादिजन्यः प्रमादोऽनवधानता
उन्मादो भूताद्यावेशः उत्तमा निद्रादशायाम-
भिलापः स्खलनं किंचित्कं प्रवृत्तस्य मुखाद-
तिरिक्तशब्दनिःसरणं किंच अस्ति हि महाभा
ष्ये प्रसिद्धः कूपखानकन्यायः तृषानिहानिंप
कलेपेतिरासफलकस्य कूपस्य खननेऽपि जा-
यते एव तृषायं कलेपौ तावपि सिद्धे कूपे तज्ज-
न्यजलेन नश्यत एवेति पञ्चत् उ. सृष्टकृष्टसृ
ह्रस्वाकारकायशब्दप्रयोगजन्यपातकनाम
रागप्रकृष्टेति परतिष्यन्नरूपप्रयोगेणनष्ट
नीति स्वीकारात् तेनन्यायेन प्रकृतेऽपि नामस्म
रणेनापपताच्छेदकपापत्वावच्छिन्नत्वाविशेषा
न्नामस्मरणेन गलोपजन्यपातकस्यापि तेनैव
नामस्मरणेन नाश इति नानवस्था अनेनैवा
शयेन संख्यातेस्माभिर्वक्ष्यते तथाप्यतः संतःस

ल·
स·भा·
२५५

295

दयस्व ध्यानामहिमाप्यपूर्वस्तस्मात्तेनाखिल
खिलपापौघभयभयमिति अपूर्वः स्वांगलोपज्ञ
न्यपातकनिवर्तकत्वरूपः पूर्वप्रायश्चित्तादिक
मेतत्काप्यङ्गम इति तदर्थः नचैतत्स्मात्ता
दिप्रायश्चित्तस्मागतोयेनामकीर्तनस्यापयोगो
स्त्विति वाच्यं तद्धेतोरेवास्मत इत्येवं किं तेनेति
मायविरोधात्तदिदं सर्वमुक्तमास्मात्कीर्तन
स्यापयोगास्त्विति वाच्यं तद्धेतोरेवास्मत इत्त
त्वं किं तेनेति मायविरोधात्तदिदं सर्वमुक्तमा
स्मात्कीर्तनशिवस्तवे वैधावैधापराधानपिशि
वबह्वयात्तान्समाधातमाधायप्रायश्चित्तानि वि
तान्यपियजनस्तुविधेयानि वैशाम्यभाजिकस्थेपत्के
दस्मात्तुनरपियजनेपूर्णायज्ञांतरायेत्वका
माज्येन पूर्णाहुतिरिति बहुशस्तत्वमेनत्र
ज्ञाने कृत्यस्याकरणेप्यकृत्यकरणेप्युक्तेषु
गाणां हि प्रायश्चित्तगणे परे शिव शिवे त्वद्धा
रणं भक्तितः कृता कर्ममहेशानत्वतिसमा
यानायेवत्वत्स्मरतिः स्मारादेवत्वकृतानन्तारय
नि किं तस्मात्स्वजातिमिक्रियाइति कर्मणः समा
यानायप्रायश्चित्तेतस्यापिसमाधानंतत्रेति

समाधानमित्यर्थः तस्मान्नाममात्रकीर्तनमेव
परायणमिति भावः ३१ ननु नामकीर्तनसा
मान्यस्य पापक्षयजनकत्वे प्रकृते किमाख्यान
मित्याशङ्क्य सर्वेषां पुण्यवन्नाम्नामविशेषेण
पापनाशकत्वेऽपि तमोहराणां वह्न्यग्नितारक
सूर्यादीनां तेजसामिवास्ति तारतम्यं तत्र तेन दे
वसर्वातिशायीति कथनायेदमालंकारेण भू
मिकाभेदान्वर्णयति लौकिकादित्यष्टभिः ८
लौकिकाद्वचनाद्यथा विष्णुनाममात्रकीर्तने
विष्णुनामसहस्राच्च शिवनामैकमुत्तमम् चठ
वटादिशब्दप्रयोगेष्वप्येवं पुण्य एकशब्दः
सम्यग्ज्ञातः सुष्ठु प्रयुक्तः स्वर्गे लोके कामधुग्भ
वतीति वचनात् तादृशशब्दसहस्रोच्चारण
मपेक्ष्य विक्रमार्कादिपुण्यश्लोकमनुजवाच
कस्यैकस्य शब्दस्योच्चारणे विशिष्टफलप्रदं
उक्तं च विष्णुभागवते एवं वृषु ऋषीन् सम
पुण्यश्लोकान्समानवान् अथापि परं ते याते
प्रयताः सुसमाहिताः स्मरन्ति ममरूपाणि गु
ण्यन्ते न हैषां विलासिदिति तादृशनामसहस्र
कीर्तनमपेक्ष्येति लौकिकावचनादित्यस्यार्थः

ले॰
स॰ भा॰
२९६

296

विस्नुनामेति विस्नूनां नामेति विग्रहः अनेन सं
ख्यानां विस्नूनां मध्ये यस्य कस्यचिद्विस्नोर्नमस्या
पि नामैकवचनादेकमपीत्यर्थः अनुकीर्तन
मित्यस्यानुकीर्त्यमानमित्यर्थः अनुस्यूतेकीर्त-
नेयस्येति विग्रहात् इदं च पदं शिवनामादिष्व
मनुत्राप्यनुवर्तते शिवानां नाम रुद्रेश्वरशिव
मन्त्रेश्वरसदाशिवानां नाम अयं भावः विस्नू
नामानेकैक्यैकैव भूमिका रुद्रादीनां तु हेरागत
े भूमिकाभिधेते नास्त्यैक्ये कैकस्य रुद्रादेरानं
त्यमेवेति द्योतनाय विश्वपदं समानयोगात्वे
मे रुद्रपदमनुक्त्वा सर्वात्र सूते शिवपदे प्रयु
क्ते तेन विस्नुनामतः परं रुद्रनाम ततः परं शिव
नामेत्यादयो भूमिका उन्नेयाः इयांस्तु विशेषः
विस्नूनां तरतमभावापन्नत्वेनानेकनामावाचध्या-
कथंचिदपि तन्नामोच्चारणं समानफलकमेव
शिवानां तु तरतमभावेनावस्थानेस्यापरस्य रत्न म
संकल्पोच्चतनाद्दशनाद्दशभूमिकापत्राण्यानुसं
धातुरः स्मरं कीर्त्यमानेनामतथ्यातथ्यात्ममिति
अथवा विस्वरूपादिगणानां तर्गतत्वादिदिनस्याप्य
नेन विधयवेति तत्रापि नाममन्त्रकरेष्यानुसंधानतपव

विशेषो वेदितव्यः ततस्साधारणशब्दास्तुय
थाकथंचित्कीर्त्यमानाश्रुतमाएव अतएव
परशिवे शिवादिशब्दाश्रुत्याइत्यलं सूतसंहि
तायां नामानि सर्वकर्माणि तत्कल्पितानि स्व
माययानिमस्तु त्वात्मरूपे तथापि मुख्यास्तुशि
वादिशब्दा भवन्ति संकल्पनया शिवस्येति वि
ष्णुनाम भेया रुद्रादिनाम्नां स्तुतमतमपि तत्रैवय
मप्रतिशनानेदस्तुनेवोक्तं शिवरुद्रादिशब्दा
न्मोविशिष्टान्वेदमानवः नारायणादिशब्देभ्य
स्तेवपरिहरश्रममिति पराशरपुराणेपि दे
वताभ्यः समस्ताभ्यः स्रष्टाब्रह्मापरस्ततः ब्रह्म
णश्च महाविष्णुर्वरिष्ठः सर्वपालकः विष्णोरपि
परः साक्षाद्रुद्रः संहारकारक इति सूतगीताया
मपि विलोकद्रेवरिष्ठस्यात तेनामार्थोपरः शिवः
मायाविशिष्टात्सर्वज्ञात् सांबः सत्यादिलक्षणः
वरिष्ठामुनयः साक्षाच्छिवोनात्र विचारणा शिवा
द्वरिष्ठोनैवास्ति मयासत्यमुदीरितमिति अत्रमा
यीति पदेनेश्वरमहेश्वरसदाशिवाश्रभेदेनग्र
हीताः ब्रह्माविष्णुरुद्रेश्वरईश्वरास्त्र सदाशिवः
पनेपंचमहाप्रेताः पादमूलेव्यवस्थिता इतीश

ल·
स·भा·
२५८

८९

राद्वैतेनसध्येसदाशिवस्यकीर्तनात् शिवात्म
केमहामेचेमहश्मशानोपवर्हणे श्रुतिरप्यन
लेतत्रकशिपुश्चसदाशिवः भक्तकाश्मचव
च्छादः महेशस्यपतद्ग्रहः तत्रास्तिपरमेशा
नीमहात्रिपुरसुन्दरीति भैरवयामले का
मेश्वरातिरिक्तानां षण्णां कीर्तनात् भक्तकाः
भक्ताः द्रुहिणहरिरुद्रेश्वरा इति न दर्शनात् ब
हुरूपाष्टकप्रस्तारादिष्वेवमेव सोवश्य
स्य त्रिपुरसुन्दर्याभिन्नः कामेश्वरशिवोर्थः स
मास्तितण इति नात्रिचक्रोमे सत्यसर्वगते
सूक्ष्मकूटस्थमचलेध्रुवे योगिनस्तस्यपश्य
महादेव्याः परंपदं आनंदंगोपरब्रह्मकेवले
निष्कलेपरंपरास्परतंत्रतंशाश्वतेशिवमव्य
ये अनंतेप्रकृतौलीनंदेव्यास्तत्परमंपदं शु
भ्रंनिरंजनंशुद्धंनिर्गुणंद्वैतवर्जितं आत्मोपल
ब्धिविषयंदेव्यास्तत्परमंपदमिति एवंस्थिते
येतेषांनामसंनोद्भवनश्रावांतरभेदतत्वतप्रख्या
तास्वामसिविसंसकार्योतस्मतिपादकस्त्राणांनामप्र
ध्यक्षाभावाच्चशिवनामेकमिमेवोक्तं अनेनैवाशय
प्राकिरहस्पादेवतंगागमरहस्यात्रिब्रह्मलणोदेनअवते

पितामहसहस्राणि विष्णोरेकायपेमना वि
ष्णोर्द्वादशलक्षाणि निमेषार्थं महेशितुः ॥ न
नु विष्णोरप्युत्कर्षप्रतिपादकानि वचनानि वि
ष्णुपुराणविष्णुभागवतबृहन्नारदीयादिषु भू
यांस्येव दृश्यन्त इति चेत् सत्यं दृश्यन्ते परंतु ना
तिपरतत्वेन सहृतानि किंतु काभिप्रायेणेत्यविज्ञा
यात् तदप्युत्कर्षसूतसंहितायां विष्णुप्रजापती
न्द्राणामुत्कर्षं शंकरादपि प्रवदन्तीव वाक्यानि
श्रौतानि प्रसभं नयितानि तत्वात्मना तेषामुत्क
र्षं प्रवदन्ति हि विष्णुप्रजापतीन्द्रेभ्यो रुद्रस्योत्कर्ष
मास्तिकाः वदन्ति यानि वाक्यानि तानि सर्वाणि
हे द्विजाः प्रवदन्ति स्वरूपेण तथा तत्वात्मनापि
व नैवं विष्ण्वादिदेवानामिति तत्र व्यवस्थितिरि
ति अत्र रुद्रपदेन सांबः कामेश्वर उच्यते विष्ण्वा
दिदेवतामित्यादिपदेन विष्णुर्देव्या मध्यपाति
नः सर्वेपि शिवा उच्यन्ते तेषां चेयत्तानि रहस्य
नाम्नरुपवैकवेयान चैवं सति विष्ण्वादेरविना
शितबोधकवचनजातविरोधः तस्यापि तत
दर्शेवाहं मनुरभवं सूर्यश्चेत्यादिवामदेवव
चनवदुपपत्तेः अस्मादायपेक्षयाचिरतजीवि

ले.
स.भा.
२५८

त्वेनस्वरूपतोऽप्युपपन्नेऽस्य नडकंमस्यशगाले
शताद्युःशुकरोयल्लसोनेनःस्वल्पजन्मनः जी
वतोयेऽस्तस्त्वायेतस्मात्सोमरउच्यते प्रदक्षुज
न्मनियनेष्ठवेविसोदयोमताइति १-२ एवंका
मेश्वरस्यापिकेसिद्धेतदभेदादेवतच्छेकेदैव्याः
ष्टवैम्यउयमनेवसिद्धमेव परस्परमपिशाक्ता
विनाशिवसूत्सनाम धामनेविपने इत्यादित
उववनेषु शिवःशक्त्याद्युक्तोयदिभवतिशक्तः
प्रभवितमित्यादिनासोदयेलहृदयोवकथितशु
तैवमवोनुभसिद्धयाशिवोत्कर्षस्यशक्तिमूल
केतसिद्धेनारवाक्तितिन्यायेना वायापवमवी
नमतेसिध्यतीमाशयेनाह शिवनामसहस्राद्य
देव्यानामेकमहतमे देवीनामसहस्राणिकोटि
शःसेतिकभज देवानामेसमसेलाक्तिदेव्यानं
यभ्रमनिरासाय देव्याश्चसर्वोत्तमतेत्रेष्ठ
पतिषक्तदेवेष्वनिवेदयेदेवतायमहस्रेवास
क्त्यवहारात्किंवाद्युस्यादकन्मणवर्णावमस्य
मेवकमेकांउपिप्रसंगादेवतानेरानुवादप्रम
न्यामस्येषांदेवानांनन्हस्मायारणसंज्ञयेवा
न्नुवादमायपाठमहस्रेवापतेदेवतायेत्रूपं

महतीमेवन देवतां श्रीणानीत्यादि व्यवहाराच्च
एवं स्मृतिष्वपि ब्रह्मणो हृदये विष्णुर्विष्णुरपि
शिवः स्मृतः शिवस्य हृदये सुध्यानेनाणस्यापि
ज्ञातिभिरितिकश्यपादिवचनैः कौर्मेपाद्यस्कंदा
दिनिखिलपुराणेषु तत्र तत्र देवीकालिकाब्रह्मा
उमाकौ इत्यादिपुराणेषु बहुशः शक्तिरहस्ये दे
वीभागवततृतीयस्कंधाष्टमेदंपर्येण सर्वज्ञा
नाणवादिनैवेष्टुत्वपरिमिततयावगीतमिति
नैष्ठिकंदिलक्षणास्येष्टमितिनिरूपतनाते १-१ तेष्व
पिदशविधं नामसहस्रमुच्यते रहस्यनामसा
हस्रमिदं शास्त्रे दशस्वपि तेषु कोटिषु दशविधे
ष्वेते दशस्त्रवा गेगाणपालकावालरामसाहस्र
मित्युक्तेः संगृहीतप्रकारदशकवत् अत्र गंगा
यत्तरदशके सहस्रनामदशकस्याद्यतरद्रूप
महत्येवैवचत्रयंवचनत्वमिष्टं यं अनपलिंगकू
स्कंचपुराणानिहृष्यकरघ्नामिति देवीभागवत
स्य श्लोकपवनामैकदेशेनामग्रहणमितिमि
डंवरभोभकारोक्तस्वपवदीर्घपाठस्त्वबडवव
न प्रयुक्तः ततश्च गंगाभवानीगायत्रीकाली
लक्ष्मीः सरस्वती राजराजेश्वरी बाला श्यामा

ल·
स·भा·
२५५

२७९

मलालसितादेशेतितदर्थः शासंप्रशाले
उपसंहरति तस्मात्संकीर्तयेत्विसे कलिदोष १·४
निहितेय कलिप्रयुक्तेदोषः स्वस्वधर्मसमनुष्ठा
नेवैकल्पतस्य निहितयोगादिपरिहृतेयेवैक
ल्पवनागलोपएवप्रपितप्रधानलोपोपिवि
कल्पत्वाविशेषान् कलिप्रयुक्तदोषत्वाविशेषा
वे सेपिवप्रायेणाधुलिकानां सर्वेषांकर्मटम
त्यानामपरिहरणीयएव देवतोद्देशेनद्रव्यस
गद्रूपस्यायागस्यमानसंकल्पविशेषात्मकत्व
नाद्यद्रव्यदानमेसमादिस्पष्टनरशद्वाभिलापः
मात्रेणतस्याजायमानत्वात् एवंतेय्यावदन
पदवाच्यप्रधानमणवादिमात्रस्यैमंत्रापात्तु
संधानमादिस्यावच्छिन्नैवेतत्यस्यस्वात्मैवतमे
नसहाभेदभावनारूपं तच्चशिष्टानांरहस्या
भिज्ञानामपिकादाचित्कमेवनसर्वादिकमि
तिप्रधानलोपः सर्वेषामपरिहार्यः नच
ष्ठानेनतसमाधानम् अंगमात्रलोपएव
वतेषांविधानात् प्रधानलोपेनपुनः
करणमेवनिमित्तांतात् ::।:::।:::

ईदृङ्नामकीर्तनं तु भयस्मिन्नपि निमित्ते समा
पापकमिति नैतोपि स्योक्तर्थः स्फुटः नत्वेवंस
र्वप्रायश्चित्तशास्त्राणां कर्मकाण्डस्यैव वैयर्थ्यमि
त्याशंक्याह मुख्ये श्रीमाहात्म्यनोमतिन जानेति विमो
हिताः व्यामोहितचित्ता नोह्यमानस्वार्थेषु सा
यत्रैव कृतविस्तरहेतोर्नैवनानिशास्त्राणि बहूना
निर्दृश्यन्तेव लोकेपि कस्यचित्स्थलेषु कृभूतप
वोपाय रुचिः कस्यचित्तु पवेति नतस्यना
दृशामसल्लजनानुजित्वयानितानिशास्त्राणि
भगवतैव कृतानीति नानर्थकं सहस्रनाम
पाठप्रणाडिकयाकृच्चुस्यादिकत्वादपिसार्थ
कमिति नु गूढाभिसंधिः लघूपायेसत्यपिगुरू
पायेजनानांप्रवृत्तिस्तत्तत्कर्मानुसारिण्या
मोहादेवेति भावः १५ श्रोतस्मात्कर्मस्वव
शतानांवज्जन्माभिस्तादृशकर्मजन्यपुण्यपरि
पाकेन विष्णुनामसु प्रीतिर्बहूनां मभवतीत्या
शयेनाह विष्णुनामपराः केचिच्छिवनामप
राः परे न कश्चिदपि लोकेषु लिततानामतम
रः तादृशाविष्णुनामकीर्तनेनपकलिपयेजं
न्मभिः शिवनामस्वपि कतिपयेषां प्रीतिः सम

ल·
स·भा·
३··

301

भवतीत्याशयेनाह शिवनामपराइति
शिवस्य तद्धि विवक्षणादिभूमिकाभेदेन बहु
विधत्वात्तत्रस तोपि परस्य तारतम्यस्य तु ३९
वगाहत्वाद्बहुभिरपि जन्मभिः प्रयत्नतस्तत्ता
कस्यामपि भूम्याश्रपि मध्यएवावतिष्ठमाना
भासंते शिवकैवल्यपर्यन्तानिर्णयस्य रहस्यत्वेन
प्रसिद्धत्वात् अतो बहुतरजन्मभिर्बहुपुण्य
संभारैश्च लभ्यत्वादहस्य तेषु देवीनामसृष्टि
नितुलेभत एव पर्यवस्यति अतएवोक्तं ब्रह्मा
उपुराणे यस्य तोपश्चिमे जन्म यदि वा शंक
रः स्वयम् तेनैव लभ्यते विद्या श्रीमत्पंच
दशाक्षरीति अत्र शंकराणां क्रमेण भेदा
नं संधान तूपोपास्तनाया च रमशंकरता द
न्यापन्नो यदि वा शंकरइत्यनेन कथ्यते ता
दृशीं च दशाउलेभते रेव यावत्तु लभतरा
सा प्रायेण विद्यामान प्रोयेवेत्याशयेनाह

मनुष्ये[illegible] ५८

नकश्चिदपीति लोकेषु दानवादिषु च ३·८
इदानीं गृहीनमभिप्रायं स्फोटयति य
नामदेवतानाम कीर्तिं नजन्मकोटिषु
तस्यैव भवति श्रद्धा श्रीदेवीनामकीर्तने

अन्यासां विस्तृकृष्टस्य माहीनां देवतानां नामसाह
स्रिकं जन्मकोटिषु येन कीर्तितं तस्यैव क
स्या क्रमेणोत्तरोत्तरदेवतानामात्माद्वारमशि
वतादात्म्यापत्तेस्तैव विरलतमस्यकस्यचिन्मुक्
पर्यौरेयस्य श्रीदेवीनामकीर्तनविषयकश्रद्धा
करोदयो नान्यस्यामिति भावः ३०॥ नन्वीदृशो दे
वीनामकीर्तनविशिष्टजन्मबाहुल्ये किं प्राप्य
मित्याशंक्य जन्मनां चरमे वा संभवितेन मदृशां ते
निरस्यति चरमे जन्मनि यथा श्रीविद्योपासको
भवेत् नामसाहस्रपाठमतथा चरमजन्मनि
अस्मिन्नेवोऽपमानो न राभावा देवीनाम्नो देवीमं
त्रयोर्वोपमानमित्याशयेन यथा श्रीविद्योपासक
इत्यत्र उपासकशब्द उपास्तिपरः श्रीविद्येति भि
त्रेपदे गुरुदेवतामंत्रात्मनामैक्यभावनासिद्धि
मदभिप्रायेणोपासकपदं तस्यार्हिशेषणं ना
हत्यपाव वचरमेजन्मनि लाभात् यस्ते नोपश्चि
मं जन्मेत्यादि ब्रह्मांडपुराणवचनात् अथवा
नामसहस्रपाठोपास्तिनितिव्याधिकरणबहुव्री
हिणोत्तरंपदमेववा पाठकपरं उपासकपाठ
कयोरुपमानोपमेयनावच्छेदकयोर्मंत्रनाम्नो

ल॰
स॰ भा॰
१०२

३०१

रप्युपमेयप्रभावः फलति ॥१८॥ श्रीविद्यामंत्रमा
त्रलाभो नोपाप्तिः तस्य सुलभोपायेन बहुलका
दिनापि संभवात् अपि तु तद्विषयकवाञ्छात
रभेदभिन्नयावदाचार परिज्ञानपूर्वकमत्र
ज्ञाने तद्विरलतरे अतएवोक्तं शक्तिरहस्ये
कौलिके गुरवो नेता इति ॥ अतस्मानाचारवि
षयकग्रन्था नानाबहूनामुपलंभेन क्वापि ग्रन्थे
ह्युपनिबध्यंते उपनिबंधग्रन्थस्तयोगिनीशा
यानानात्वात् अतएवान्यत्रवत् शम्भोः कर्णात्क
र्णोपदेशेन संप्राप्तमवनीतलदुर्लभं न तत्पु
स्तकात्पुस्तकांतरमिति तस्माद्बहुगुरुमुखे
भ्य एव समस्ताचारज्ञानलाभ इति तदाशयः
एतदाशयेनैव मधुलुब्धो यथा भ्रमरः पुष्पात्
पुष्पांतरं व्रजेत् ज्ञानलुब्धस्तथा शिष्यो गुरोर्गु
र्वंतरं व्रजेदित्याद्युक्तं पूर्णाभिषेककर्तारो
गुरवस्त्वेव पादुकेति व्यवस्थावसं गच्छते त
स्य मत्रमात्रे विरलत्वेपि नोपमानमपि तु
यावदाचारावेदनमेव तथा विरलनमत्वा
दिप्रायेणेनोक्तमेवार्थं ॥१९॥ एवं प्रत्येकवि
रलानां त्रयाणामेकत्रमेलनमतीवदुर्लभमिति

न्यायसिद्धमेवार्थमाह मंत्रराजजपश्चैव चक्ररा
जार्चनंतथा रहस्यनामपाठश्च नाल्पस्य तपसः
फलं अपितु निरवधिकस्येति शेषः नकारेणावा
येस्समासो नाल्पस्येति नत्वनञः १९ एवंदेवता
प्रीतिकरत्वेसर्वकामपूरकत्वेचास्यान्वयमुक्त्वे
दानींव्यतिरेकदर्शनमाहद्वाभ्यां अपाठनाम
साहस्रंप्रीणयेद्योमहेश्वरीं सचक्षुषाविनारू
पंपश्येदेवविमूढधीः १·११ रहस्यनामसाह
स्रंत्यक्त्वायःसिद्धिकामुकः सभोजनंविनानू
नंक्षुन्निवृत्तिमभीप्सतिस्पष्टोर्थः ११२ भक्तताद
च्छेदकमप्येतदेवमन्वयव्यतिरेकाभ्यामाह २
योभक्तोललितादेव्याः सनित्यंकीर्तयेदिदं ना
मप्याप्रीयतेदेवीकल्पकोटिशतैरपि योनित्यं
संकीर्तयेत्सएवभक्तोनान्यथेत्यर्थः येयजमा
नास्तऋत्विजइत्यत्रैवयजमानेष्वेवपरीतानान्वयः ११३
नामसाहस्रपाठविधिंनिगमयंस्तत्फलकथन
मुपसंहरति तस्माद्रहस्यनामानि श्रीमातुःप्रय
तःपठेत् इतितेकथितंस्तोत्रंरहस्यंकुंभसंभव
प्रयतःसुधिः ११४ उत्तरत्रसंप्रदायप्रवर्तीनरा
हितायनत्वहितायाप्यभक्तायनकुर्यात् न

ल॰
भाष्य॰
३०२

यागोप्यंश्रीविद्यायथातद्भाववत्वेनेतिभा।
वः २५ अतएवनिषेधयसमर्थेन पशुतुल्ये
षुनब्रूयात्ज्ञानेषुस्तोत्रमुत्तमम् पश्चावस्था।
हिविद्याः पूर्वमुक्ताः निषेधोहंचनेदंउमाह
योददातिविमूढात्माश्रीविद्यारहितायच।
तस्मैकुप्यन्तियोगिन्यः सोनर्थः सुमहान्स्मृतः
यश्चरहस्यनामानीनीतिचकावलभ्यार्थः तस्मैदा
त्रेविद्यारहितायरहस्रीत्रेचक्रापइहेष्याहृणोष्यो
नंयच्छतिकोपयतिसंप्रदानसंज्ञागोपनी।
यनामुपसंहरन्नथन रहस्यनामसाहस्र
तस्मात्संगोपयेदिदम् रहस्येमादिविशेष्य
हेतन्नभर्तेनपरिकरांकुशेलेकारःतस्मा
त् अनधिकारिणिदात्रागरहीत्रोरनर्थम
दत्वात् रहस्यत्वाच्चगोपयेदित्यर्थः २७
ननुयद्दिपावेनेपिगोप्यंतन्मन्नेतयाकथ्यं
प्रदर्शितमित्याशंकमानमगस्त्यमभाय
तेहयग्रीवः स्वतंत्रेणमयनोक्तंतवापिक
लश्रीमतललितापेरणादेवमयोक्तंस्तोत्र।
मुत्तमम् स्वतंत्रेण पराप्रेरितेन कलश्री।
तिज्ञातिलक्षणोऽपि ॥ ॐनमः ॥

नत्वयोगमस्त्रैषेणादेवीपुत्रत्वबोधनाय त
दपुयास्तिबलेनदेवीपुत्रभावपर्यंतापदवी
मुपारूढत्ववाल्लेनललितावाप्रेरणावश
भावधनाय कलेशक्रेजीर्णकलोनादतिम
नलइति यादवबलाहलेनशुक्लेनादेवाशेन
इतिकलशीदेवी सर्वोत्तमताहा सर्वोत्तमेवा
त्ममोगेकुभेवकलशधनितितिरभसः ललिता
प्रेरणादेवनत्सवर्तनायाश्रत्वलेचनीयत्वात् प
यिकारिविषयपवर्तत्सरणास्वजायमानत्वाद्व
तेनोपासकाभासायैवनप्रदर्शपमितिभावः ॥१८॥
त्वेत्वनोपासकाभासाः अपितत्पूर्णोपिकारीतिध
तनायप्रवर्तयति कीर्तनीयमिदंभत्स्याकंभयो
नेनिरंतरं तेनत्वषामहादेवीतवाभीष्टप्रदास्म
ति त्वयेतिशेषः निरंतरं अभेदानुसंधानपूर्व
केनचात्रनामसंकीर्तनविधिरसकृद्धयमाणो
भासाक्रमोणि विधादेवेत्यकस्पैवैनावेतिफ
लानीतिवर्णनप्रशुक्रमितिवाच्यं भावनाभेद
मात्रेणापितदुपपत्तेः फलस्यानुपादेयत्वेनत
द्विशेषोदेशेनकर्मणापवपुनःपुनर्विधाने
पमयपरत्वेननादृष्टपास्पपुनः अवणस्याभ्यास

ल·
स·भा·
३·२

303

मद्रूपत्वाभावात् अयः प्रणयतीति विधेर-
र्थवादैर्वैविध्यार्थैषड्द्वारं श्रवणादिकर्मभेदा-
नंगीकारात् अत्र पाट्यगुणसाविधेयत्वसं
निधेरभावेन प्रकरणांतरस्यापि शंकितम-
योगाद्वेति दिक् १२५ प्रहृष्टो वचनमाहेत्यादि-
नोपक्रांतमेकेन श्लोकेनोपसंहरति भगवा-
न्सूतः सूत उवाच इत्थं काश्री हयग्रीवो ध्यात्वा
श्रीललितांबिकां आनंदमग्नहृदयः सद्यः पुल-
कितोभवत् आनंदे स्वात्मानंदे मग्नं विषयांतर-
संचाररहितमनन्तदेकप्रवणं हृदयं विमयस्य
सः पुलकाश्चानंदजन्यरोमांचाश्च संजाता
इति पुलकितः तारकादित्वादितच् १२· अथ प-
रिभाषायां स्वग्रंथमुपसंहरति इति परिभाषा
मंडलमुदितेन नरसिंहयज्वना विदुषा तत्सद
योगमके शिवभक्तानंदनाय शिवमंडलशह्-
स्वतारिंशात्संख्यात्मके समूहपरः विदुषा विधा
ष्टादशाकविद्याश्रीविद्योपासकेन च शिवयोर्भ-
नंदनाथ शिवमंगलरूपमिति सर्वं शिवं ५·
इति भास्कररायेणकृते सौभाग्यभास्करे

जाता फलश्रुतिश्लोकैः तमात्वोद्धाटशीकला
श्रीविद्यामित्रवंश्यः शिवभजनपरो भारतीसोम
पौत्री काश्यां गंभीररायोऽत्र यमुनाशिरभवद्भास्क
रस्तस्य सूनुः सोऽदक्षिणायामितायाश्शरदिशारदता
वस्विने कालयुक्ते शुक्ले सोमनवम्यामतनुतल
लितानामसाहस्रभाष्यं १ श्रुतिस्मृतिन्यायपुरा
णसूत्रकोशागमश्रीगुरुसंप्रदायात् निश्चित्य
निर्मथ्य कृतापि टीका शोध्यैव सद्भिर्मयि हार्दव
द्भिः २ प्रमादो मे वशं भवति मतिमांद्याद्दलमतः
पदार्थानामयानामपि तु खगाहत्वनियमात् पर
वोतः सेतः सदयहृदयाः नाममहिमाप्यपूर्व
लक्ष्मीकेन खलखलपायोभयभयं ३ अवतम
दयोः समर्पितमिदं भाष्यं तयाकारितं तत्राम
ध्यविकासकेतनवसुदे भूयादथ त्वं भजन् योने
नत्परिशीलये यन्नवपठ्यः पुस्तकस्यापि वा सं
ग्राहं न करोति तस्य ललिता माभूद्भवनामतिः
४ नामैकैकमामनय नामसाहस्रांबुधेः परंपारं
जलविंदुर्भवजलधेर्यैर्वांतेः भजयति गुरुवर
णाः ५ इति श्रीमत्सदवाक्यप्रमाणपारावारपा
रीणधुरीणसर्वतंत्रस्वतंत्रश्रीमद्गंभीररायदी

ल०
स०भा०
३०४

लितसहस्रनामभाष्यव्याख्यानेभास्कररा
येणभास्करानंदनाथेतिदीक्षितानामशा-
लिताप्रणीतेसौभाग्यभास्कराख्येब्रह्मांड-
पुराणीयश्रीललितारहस्यनामसाहस्रभा
ष्यसंपूर्णंसमाप्तम् समाप्तोयंललितासह
स्रनामभाष्यः ॥ संवत् १९४४ शुभम
स्तलेखकपाठकयोः यादृशंपुस्तकंदृष्ट्वा
तादृशंलिखितंमया यदिशुद्धमशुद्धंवाम
मदोषोनविद्यते ॥ ॐ

